

OBSAH

I. ÚVOD	3
II. CÍL, PŘEDMĚT A OKOLNOSTI VZNIKU PRÁCE	3
III. POZNÁMKA K PRACOVNÍ METODĚ	3
IV. STRUČNÝ PŘEHLED SOUČASNÉHO STAVU POZNÁNÍ ARCHITEKTURY STŘEDOČESKÝCH KLÁŠTERŮ POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ	5
IV. 1. Mnišské řády	6
IV. 2. Řeholní kanovníci	32
IV. 3. Rytířské řády	34
IV. 4. Křižovnické řády	36
IV. 5. Žebravé řády	37
V. RANĚ GOTICKÁ ARCHITEKTURA KLÁŠTERA BENEDIKTINŮ V BŘEVNOVĚ	61
V. 1. Stručný přehled dosavadního bádání o stavebním vývoji kláštera v gotice..	62
V. 2. Prameny ke stavební podobě konventního kostela	80
V. 3. Rozbor stavebních konstrukcí	80
V. 3. 1. Protážený chór	80
V. 3. 2. Jižní kaple	84
V. 3. 3. Vložené pasy v zachované úrovni koruny krypty a substrukce v barokní kryptě	89
V. 3. 4. Ambit	90
V. 3. 5. Loď bývalého gotického kostela	91
V. 3. 6. Fragmentarizované stavební konstrukce („zlomky architektonických článků“)	92
V. 4. Pokus o definici zaniklých částí stavby	104
V. 5. Pokus o rekonstrukci stavebního vývoje konventu v období posledních Přemyslovců, slohový charakter zaniklé architektury	109
V. 6. Raně gotická výstavba dalších benediktinských domů	123
V. 7. Závěr	125
VI. RANĚ GOTICKÁ ARCHITEKTURA KLÁŠTERA CISTERCIÁKŮ V HRADIŠTI NAD JIZEROU	130
VI. 1. Stručný přehled dosavadního bádání o stavební podobě kláštera	130
VI. 2. Prameny ke stavební podobě kláštera	148
VI. 3. Rozbor stavebních konstrukcí – konventní kostel	149
VI. 3. 1. „Krypta“	149
VI. 3. 2. Závěr a chórová partie kostela	150
VI. 3. 2. 1. Jižní stěna dvoulodního ochozu závěru	150
VI. 3. 2. 2. Východní stěna dvoulodního ochozu závěru	151
VI. 3. 2. 3. Severní stěna dvoulodního ochozu závěru	152
VI. 3. 2. 4. Oktogonální pilíře uvnitř dvoulodního ochozu	153
VI. 3. 2. 5. Vysoký chór	153

VI. 3. 3. Transept	155
VI. 3. 4. Lod'	158
VI. 4. Charakter prvků fragmentarizovaných stavebních konstrukcí	159
VI. 5. Fragmentarizované stavební konstrukce a jejich vztah k architektuře konventního kostela	161
VI. 6. Rekonstrukce východní partie chóru konventního kostela	169
VI. 7. K problematice stavebních proměn konventního chrámu a kláštera ve středověku. Slohový charakter a datování gotických stavebních etap	170
VII. PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ RANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTURY NIŽŠÍCH ŘÁDOVÝCH STAVEB	182
VII. 1. 1. Probošství cisterciáků v Kouřimi.....	182
VII. 1. 2. Probošství benediktinů na Velízi (kostel sv. Jana Křtitele)	187
VII. 2. Raně gotická architektura probošství	190
VIII. NOVÉ POZNATKY O RANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTUŘE NĚKTERÝCH DALŠÍCH ŘEHOLNÍCH INSTITUCÍ	191
VIII. 1 Mendikantské kláštery.....	191
VIII. 1. 1. Klášter dominikánů v Praze u sv. Klimenta	191
VIII. 1. 2. Klášter minoritů u sv. Jakuba v Praze	198
VIII. 1. 3. Klášter minoritů v Benešově.....	201
VIII. 1. 4. Klášter minoritů v Čáslavi.....	204
VIII. 2 RYTÍŘSKÉ ŘÁDY	206
VIII. 2. 1. 1 Raně gotická výstavba johanitské komendy u P. Marie pod řetězem („severní kaple“)	206
VIII. 2. 1. 2 Komenda templářů u sv. Vavřince v Praze	224
VIII. 2. 1. 3 Klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže v Praze.....	235
IX. SHRUTÍ	241
IX. 1. Raně gotické proměny analyzovaných konventních staveb v době posledních Přemyslovců	241
IX. 2. Poznámky k formálnímu utváření chóru konventních kostelů mnišských řádů v době posledních Přemyslovců.....	246
IX. 3. K otázce recepce a rezonance raně gotické architektury na stavbách mnišských řádů	247
IX. 4. Poznámka k metodě podrobného SHP	248
X. ZÁVĚR	249
XI. PRAMENY A LITERATURA	251

I. ÚVOD

Předkládaná práce vychází především z mého vlastního terénního průzkumu, kterému jsem se věnoval s různou intenzitou ve zbytcích volného času předchozích několika let.

Povrchový „revizní“ průzkum jednotlivých staveb, ale i zpracování depozitárních fondů, přinesl řadu nových, často zásadních, poznatků. V některých případech tak byly výrazně doplněny či překonány starší, ale i novější názory na stavební podobu (případně vývoj) a hodnocení, té či oné stavby. Ostatně poznání lze pouze chápat jako nekončící proces. Proto s pokorou v úvodních kapitolách stručně shrnuji to, co bylo na poli poznání architektury středočeských klášterů za poslední léta vykonáno. Je zřejmé, že průzkum každého objektu, ale především formální slohovou analýzu či rozbor pramenů, by bylo možné podstatně prohloubit. Je však opět třeba zdůraznit, že těžiště práce spočívá vlastně v rovině terénního výzkumu základního, který byl někdy časově, ale i finančně náročný. Za všestrannou podporu jsem zavázán především svému školiteli K. Kibicovi. Můj dík patří rovněž řadě institucí, firem, kteří mi zpřístupnily vesměs nepublikovaný materiál, ale často i různé rukopisné podklady. Jmenuji alespoň I. Benkovou, A. Čvančaru, P. Marušku, J. Pařeze, J. Prostředníka, P. Sommera, L. Váňovou, J. Žížku a výčet by mohl být jistě mnohem delší. Dík patří též Frá Pierre Biezemontovi z Paříže, který mi ochotně ke studiu poskytl novější francouzskou literaturu. Rovněž bych rád poděkoval laskavému kolegovi P. Kroupovi za přečtení některých kapitol mé práce, ale i M. Trymlovi a Z. Dragounovi za četné konzultace. Práce vznikala při plnění běžných pracovních, rodinných, ale i jiných povinností. Nakonec bych proto vyjádřil dík za podporu své rodině.

II. CÍL, PŘEDMĚT A OKOLNOSTI VZNIKU PRÁCE

Cílem předkládané práce je, u níže podrobněji zkoumaných staveb mnišských řádů, pokus o vymezení a formální charakteristiku těch partií staveb, ale i jednotlivých stavebních etap, které spadají do období posledních Přemyslovců. Důraz je přitom kladen zejména na architekturu presbytářů klášterních kostelů mnišských řádů.¹ Integrovanou součástí tohoto záměru je revize dosavadního pohledu na stavební vývoj studovaných objektů. Snahou autora je rovněž podchycení reprezentativní části hmotné pramenné základny, a to především opět ve vztahu k architektuře klášterních svatyní.

Jiným mým záměrem je rovněž stručné zobecnění získaných poznatků o stavebním vývoji jednotlivých konventů ve vztahu k metodice nedestruktivního stavebně historického průzkumu (s ohledem na průzkum tohoto druhu staveb). U objektů s komplikovaným stavebním vývojem se snažím, v návaznosti, o postihu následných transformačních proměn raně gotické stavby („přestavby objektů“).

Jak již bylo uvedeno, v práci se především zaměřuji na problematiku raně gotické architektury staveb mnišských řádů, s přihlédnutím na raně gotickou výstavbu dalších řádů, které působily ve středočeském prostoru.

Jak již bylo uvedeno v úvodu, práce je založena na vlastním terénním průzkumu řady staveb, který zahrnuje i studium a dokumentaci rozptýleného materiálu (Hradiště nad Jizerou aj.).²

III. POZNÁMKA K PRACOVNÍ METODĚ

Pracovní metoda vychází z modifikovaného (prohloubeného) přístupu standardního stavebně historického průzkumu (SHP), který má v českých zemích bohatou tradici. Vedle nasmělých pokusů o analýzu objektů v prvních soupisových pracích byl průkopníkem stavebně historického poznání stavebního díla K. Hilbert, jenž našel svého pokračovatele

¹ Vycházím zde z tradičního členění, k tomu například Svátek 1970, s. 509, 513, 520, 523, 528.

² Kromě analýzy vlastních lokalit jsem dokumentoval materiál v řadě depozitářích rozličných institucí. Viz níže.

v F. X. Margoldovi. Precizní dokumentací stavebních konstrukcí, včetně těch, objevených výzkumem V. Píši, se také zabýval arch. M. Ernest (viz níže). Výraznou osobou se v dějinách stavebně historického průzkumu stal O. Štefan, pod jehož vedením byl ve 40. letech 20. století realizován první plošný stavebně historický průzkum. Soustředil se na historické jádro Turnova. Současně však již působil i V. Mencl a podrobnou analýzou hradních komplexů se zabývala D. Menclová. Pozoruhodná mezioborová spolupráce byla realizována při obnově kláštera sv. Anežky v Praze (I. Borkovský, J. Joachimová, O. Štefan). Metoda archeologických výzkumů rovněž ovlivňovala formování oboru. Záhy (1955) Štefan definoval metody průzkumu historických staveb.³ Zásadní zlom z hlediska kvantitativního pohledu znamenalo založení R-Ateliéru (1949) a následné etablování Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO) v roce 1954, spojeného zejména se jménem D. Líbala. Líbalova metodika byla vysoce hodnocena již na Erfurtské konferenci v roce 1956.⁴ Systematické průzkumy byly zahájeny poté v Praze, kde byly vyhodnocovány jednotlivé bloky v měřítku 1:200, ale současně se rozeběhlo i zpracovávání „urbanistických SHP“ historických měst, vyhodnocovaných v měřítku 1:1000. V SÚRPMU konstituovaný metodologický přístup se stal bází pro definování metodiky standardního nedestruktivního SHP, sestávající v principu z osmi základních segmentů.⁵ V současnosti jsme svědky infiltrace propracované archeologické metody do principů standardního SHP. Tento přístup je příznačný například pro práce F. Gabriela, jenž považuje za základní metodu SHP stratigrafii, komparaci a metodu komunikačního přístupu. V oblasti komparace, tedy obecného vědeckého přístupu, shledává přínosnou právě metodu archeologickou, sestávající ze tří základních postupů – analýzy (určuje srovnávací kritéria), syntézy (definování podobnosti) a interpretace (vychází z modelu).

F. Gabriel nachází v poloze analytického archeologického přístupu podobnost se stavební historií, která řeší obdobné problémy v oblasti komparace (definování kontextu, entit a jejich kvalit).⁶ Zdá se, že zejména aplikace archeologických metod stratigrafie, zastoupených ve výsledku zejména tzv. Harrisovým diagramem, našla své úspěšné uplatnění i v domácím prostředí.⁷ Zatímco vymezení stratigrafických jednotek se zdá být v současném pojetí značně variabilní (v závislosti na daném kontextu), vzájemné vztahy stratigrafických jednotek, ve výstupu kumulovaných do skupin, jsou uváděny tři (superpozice, shoda, bez stratigrafického vztahu).⁸

Z hlediska metodologie výzkumu klášterní architektury je přínosný postup definovaný K. Nováčkem, který charakterizuje několik složek komplexního studia benediktinského kláštera v Kladrubech. Výzkum takového druhu komplexů by měl, podle Nováčka, v ideálním případě obsáhnout jak formální vlastnosti, chronologii, funkci včetně účelu, tak také prostorovost včetně její sociální interpretace.⁹ V zahraničním pojetí je podrobné zkoumání staveb, zahrnující mimo jiné vyhodnocení plánové dokumentace a stratigrafie, označováno jako *Bulding archeology* a je chápáno jako samostatná disciplína dnes již s dlouhou tradicí.¹⁰ Vzhledem k tomu, že v našem případě budeme z velké části pracovat s transformovanými stavebními konstrukcemi, budeme vycházet z „modifikovaného“ přístupu podrobného SHP, zahrnujícího rovněž některé převzaté nástroje metody archeologické (zejména metodu stratigrafie).

Při stratigrafické analýze pracuji především na úrovni jednotlivých stratigrafických jednotek, výjimečně (Břevnov) se pokouším o postihu stratigrafických vztahů na vyšší úrovni (stratigrafické komplexy). Při analýze tvaroslovného aparátu se přikláním k formální

³ Hauserová 2001, s. 5–7.

⁴ Kašička 2002, s. 8.

⁵ Macek 1997

⁶ Nověji Gabriel 2006, s. 24–25.

⁷ Rykl 2005, s. 22–23.

⁸ Široký – Kočár 2004, s. 101, 114.

⁹ Nováček 2005, s. 13

¹⁰ Schuller 2002

linii přístupu s vědomím obecně známých možností a limitů tohoto postupu (například problém formální plurality stylového okruhu atp.).¹¹

IV. STRUČNÝ PŘEHLED SOUČASNÉHO STAVU POZNÁNÍ ARCHITEKTURY STŘEDOČESKÝCH KLÁŠTERŮ POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

Úvod

Na úvod je nutné, alespoň v krátkosti, shrnout několik základních informací týkajících se působení jednotlivých řeholí u nás.

První fundované kláštery v Čechách, řídící se řeholí sv. Benedikta, byly kláštery benediktinské (kol. 973 benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě, 993 Břevnov, Ostrov, kol. 1032 Sázava, 1086 – 1087 opatství v Opatovicích nad Labem) orientované převážně západním směrem. V průběhu 12. století docházelo k recepci reformy jejímiž centry byl klášter v Hirsau a Zwiefalten.¹² Od poloviny téhož věku zaznamenáváme rovněž nárůst i šlechtických soukromých fundací. V pořadí dalším řádem přichozím do Čech byly Premonstráti (1140 Strahov¹³, Želiv, Litomyšl) a premonstrátky (Doksany).¹⁴ Současně se setkáváme z prvními fundacemi klášterů cisterciáckých pořizených šlechtou (1142-1143 Sedlec, Pomuk, následně Hradiště nad Jizerou, Osek).¹⁵ K těmto řádům přistupují od druhé poloviny 12. století řády rytířské. Z nich první u nás zakotvili johanité (Praha, Manětín, Kadaň, Strakonice). Na počátku 13. století bylo spektrum zde působících řádů obohaceno o německé rytíře a po roce 1230 pak o templáře. Paralelně s usazením rytířských řádů se u nás usadily řády křižovnické. Křižovníci s červeným křížem se usadili již v roce 1188 na Zderazi u Prahy. V roce 1237 byl formálně potvrzen církevní řád křižovníků s červenou hvězdou, který vznikl přeměnou špitálního bratrstva založeného sv. Anežkou v roce 1233 (nejprve při špitále u sv. Haštala v Praze).¹⁶ V průběhu 13. století přistoupily další fundace tohoto řádu (1244 Stříbro, před 1253 Most, 1271 Cheb, 1288 Klatovy).¹⁷ Konečně za Přemysla Otakara II. u nás začali působit křižovníci s červeným srdcem (cyriaci).¹⁸ V polovině 13. století, již za Přemysla Otakara I., byly do měst uvedeny žebravé řády – dominikáni a téměř ve stejnou dobu minorité.¹⁹ V téže době bylo realizováno i založení klášterů cisterciáček (Oslavany, Tišnov).²⁰ V období vlády Přemysla Otakara, respektive ve druhé polovině 13. století, zaznamenáváme u nás ještě řadu fundací, šlechtických i královských, klášterů augustiniánů-eremitů (1262 Svatá Dobrotivá, 1263 Šopka, 1285 Klášter sv. Tomáše v Praze, 1287 Domažlice).²¹ V průběhu 14. století již zaznamenáváme zřetelný útlum v zakládání klášterů.²²

Při níže uvedeném stručném přehledu současného stavu poznání stavební podoby a vývoje středočeských klášterů se přidržuji tradičního dělení řádů.²³

¹¹Srovnej Schurr 2009, s. 10.

¹²Přehledně Němec 1988, s. 9.

¹³Hrudníková (ed.) 1997, s. 31.

¹⁴Přehledně Boháč 1995, s. 138 – 139.

¹⁵Z množství literatury například Koudelka 1967, s. 92.

¹⁶Přehledně Bělohlávek 1933a, s. 31, 32.

¹⁷Bělohlávek 1933b, s. 42.

¹⁸Němec 1988, s. 20.

¹⁹Němec 1988, s. 16, 17.

²⁰Například Kopičková 1993, s. zejména s. 385, 386.

²¹Například Kadlec 1979, s. 175 – 178, 181.

²²Boháč 1995, s. 141, - 143.

²³Buben 2002, s. 18, 19. Uvedl jsem, že předmětem naší práce je poznání architektury především mnišských řádů.

IV. 1. Mnišské řády

V posledních desetiletích je možné zaznamenat značné posuny v poznání benediktinských klášterů. Současný stav poznání stavebního vývoje kláštera benediktinů v Břevnově v námi sledovaném období je shrnut v kapitole V.1.

Značný posun v dosavadních poznáních o raně gotické výstavbě je možné konstatovat v případě benediktinského kláštera na Ostrově u Davle (obr. 122 – 133). Na počátku je však třeba připomenout starší výzkumu lokality provedené B. Matějkou (v roce 1899), který odhalil trojlodí baziliky. V roce 1907 byl proveden další výzkum, pod dohledem V. Fabiána. Při něm byly odhaleny apsidy baziliky, jižní románská kaple, kvadratura a další stavby. V roce 1925 byl proveden další archeologický výzkum vedený J. Böhmem. Tehdy byla odhalena východní a jižní část kvadratury. Výzkum pak pokračoval v roce 1933.²⁴

Poválečný výzkum kláštera je spojen nejprve se jménem F. Stehlíka. Ten shrnul dosavadní výsledky průzkumů a provedl rovněž sondážní práce. S raně gotickou výstavbou v klášteře spojuje autor výstavbu obdélného chóru klášterního kostela, se kterým rovněž spojuje nález (kalichové) hlavice s naturalisticky pojatým listem. Do 13. století také Stehlík klade interiérové úpravy kostela s nimiž spojuje keramické i opukové obkládací desky.²⁵

Stavebnímu vývoji chóru klášterní baziliky, v souvislosti s prezentací nálezů akustické nádoby v níže při jižním výběhu chórové apsidy, věnoval pozornost L. Špaček.²⁶ Autor uvádí, že v průběhu 13. století došlo k položení dlažby v jižní chórové části. Ta byla vytvořena z druhotně užitých románských reliéfně zdobených dlaždic. Do doby po roce 1356 zařadil autor výstavbu pravoúhle zakončeného chóru. S touto stavební úpravou spojuje autor ubourání románské apsidy, zazděných výklenků, zvýšení a položení nové podlahy z opukových desek. Do jižní chórové kaple (ve které byla před rokem 1400 zvýšena podlaha) byly, podle autora, vystavěny schody.²⁷

Klášteř se dotkl i archeologický výzkum L. Špačka. S úpravami po roce 1278 spojuje zřízení schodiště v chóru kostela do boční kaple, související s výstavbou nového obdélného chóru se zvýšenou podlahou (tvořenou dlažbou z opukových desek). Kromě řady gotických konstrukcí zjištěných v severozápadní části ambitu, křídle severně od kvadratury a v kapitulní síni, přinesl autor zásadní zjištění týkající se jižní kaple přiléhající k východní části kostela. Díky položeným sondám bylo zjištěno, že kapli je třeba vyloučit z českých předrománských staveb.²⁸

Posun v dosavadních poznáních přinesl revizní výzkum realizovaný v areálu kláštera v souvislosti s jeho zpřístupněním. V roce 1975 byla realizována plošná sondáž v jihovýchodním nároží ambitu a v severní chórové kapli (baziliky).²⁹

Na základě pokračujícího revizního průzkumu v letech 1976 – 1977, byl upřesněn především stavební vývoj baziliky. Autoři v předběžném sdělení o výzkumy předpokládají, že (pokud pomíneme starší hrobku pod apsidou severní kaple), nejprve byla vybudována chórová část baziliky (po 1137, či o něco dříve), dodatečně došlo k výstavbě vlastního korpusu baziliky, jejíž dokončení je kladeno na počátek 13. století. Výstavbu západních věží předpokládali autoři, v této fázi výzkumu, jako současnou s výstavbou lodí. Rozšíření baziliky o obdélné presbyterium je na tomto místě kladeno do poloviny 14. století.³⁰

Značnou korekci dosavadních představ o stavebním vývoji kláštera přinesl archeologický průzkum lokality zahájený v roce 1975. Pozornost byla věnována jednak raně středověké výstavbě kláštera (předpokládá se výstavba románského bazilikálního chóru v pol. 12. stol., který sloužil jako samostatný sakrální objekt – snad již tehdy planovaného

²⁴ Hlubinka 1933, s. 3, 4.

²⁵ Stehlík 1947, s. 138, 140.

²⁶ Špaček 1963, s. 137, 142. Nádoba byla uložena do niky podle autora mezi polovinou 12. století a třetí čtvrtí 13. století (ibidem, s. 139).

²⁷ Špaček 1963, s. 138, 139.

²⁸ Špaček 1967, s. 46, 47, 48, 53.

²⁹ Merhautová – Richter 1978, s. 19.

³⁰ Richter – Merhautová – Sommer – Břicháček 1981, s. 26.

jako bazilika, dále budování bazilikálního trojlodí ve druhé polovině 12. století v 80. letech – až do 1200, čemuž mimo jiné nasvědčuje podsunutí základy pro arkády trojlodí u závěru kostela).³¹

Autoři studie se domnívají, že kolem roku 1225, či o něco později, byly dodatečně připojeny k (románskému) trojlodí věže. Do této doby je v citovaném článku kladena výstavba západního křídla ambitu.³² Rovněž bylo poukázáno na to, že především přepážka před střední částí chóru a schody v šíři trojlodí byly vystavěny ještě později. Rovněž byly přineseny závažné argumenty pro dataci obdélného chóru, který byl datován do 14. století.³³ Dále bylo zjištěno, že jižní zeď se dodatečně přiložila k bazilice.³⁴ Na základě zhodnocení architektonických prvků pocházejících z kláštera (fragments ústupkových portálů dekorovaných například šachovnicovým motivem, srovnej obr. 122, 123) byl západní portál baziliky a portál ve vstupní bráně datován do doby kolem roku 1225, či o něco později.³⁵ S portály věží jsou spojovány i další zlomky (zakřivené prvky s pravouhlým ústupkem).³⁶ Do doby kolem roku 1225, nebo o něco později jsou datovány i zlomky spojované s konstrukcí sdruženého čtyřdílného okna osazeného v západním křídle ambitu.³⁷ S konstrukcemi západního křídla ambitu jsou spojovány i další prvky, jako například patka snad portálového sloupku, datovaná do první čtvrtiny 13. století. Obecně do 13. století je dále datován zlomek talířové patky (s rýhovaným válcovým soklem).³⁸ Do 13. století je kladeno sedlo okenního sloupku. Do doby kolem roku 1225, či o něco později, je kladena trojice sedel sdružených oken. Do poloviny 13. století je datovaná čtveřice obdobných prvků. Do vztahu se západním průčelím baziliky je dáváno sedlo sruženého okna (kol. 1225 či později). Podle autorů katalogu snad z věží pochází další trojice okenních sedel.³⁹ S okny souvisí i deska, datovaná kolem roku 1225 či později, osazená snad nad záklenky sdružených oken. Do téže doby je kladena také deska s motivem rozety. 13. století, podle autorů, náleží transenna (snad z jižní kaple). Do druhé čtvrti 13. století je pak zařazen zlomek s motivem zvířecí nohy.⁴⁰ Cenné jsou hlavice s naturalistickým dekorem, které pravděpodobně pocházejí ze sloupků osazených v jižní části východního křídla ambitu. Byly datovány do 60. – 70. let 13. století (obr. 131). Do doby po roce 1278 je kladena další hlavice již se schematicky pojednanými listy (obr. 132). Takto je také datován ojedinělý list další hlavice. Do 50. – 60. let 13. století je zařazen zlomek hlavice polosloupu s motivem palmy.⁴¹ Nelze vyloučit, že z konce přemyslovského období (konec 13. a počátek 14. století) pocházejí zlomky okenních ostění s hruškovým prutem, které náležely konstrukci západního křídla ambitu.⁴² Rané gotice po polovině 13. století náleží také talířová patka na soklu (z východní poloviny severního traktu kláštera). Do 50. – 60. let 13. století je kladena další patka spočívající na polygonálním soklu (z ostění či portálu) a konečně do poslední čtvrtiny 13. století byl zařazen oblý prut „vyrůstající z prstence“. ⁴³ Nalezeno bylo také množství zlomků raně gotických kružeb, blíže nelokalizovaných, s typickými válcovými pruty.⁴⁴ Do prostředních dvou čtvrtin 13. století je kladen zlomek ostění portálu s oblounem. Možná ze severního křídla ambitu pochází i

³¹ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 15.

³² Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 32.

³³ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 32. Ve výkopu pro jeho jižní zeď bylo nalezeno klenební žebro, které bylo datováno do 14. století (ibidem, s. 14).

³⁴ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 14

³⁵ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 17.

³⁶ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 19. Zlomky jsou opět datované do doby kolem roku 1225 nebo o něco později.

³⁷ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 20.

³⁸ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 22.

³⁹ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 23 – 24.

⁴⁰ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 25, 26.

⁴¹ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 26, 27, 76.

⁴² Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 28.

⁴³ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 27, 76.

⁴⁴ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 28.

zlomky portálu, který je kladen do poslední čtvrti 13. století.⁴⁵ Jiný fragment s motivem diamantování, opatrně součástí okna, je datován do poloviny 13. století.⁴⁶ Do 13. století je kladen i další článek s dekorem „pyramidálních motivů“, ale i zlomek hlavice s bobulemi.⁴⁷ Do raně gotického fáze výstavby kláštera jsou řazeny i další zlomky.⁴⁸

Připomeňme, že v zázemí kláštera bylo kolem poloviny 13. století vysazeno městečko, které zaniklo v období Braniborského vpádu v roce 1278.⁴⁹

Zvláštní pozornost přitahovala především architektonická plastika pocházející z kláštera, která byla zpracována v samostatné studii A. Merhautové. Kromě shrnujícího pohledu na stavební dějiny kláštera, která předjímá níže citované práce. Autorka věnuje pozornost jak zlomkům románským (fragmentu jižního portálu baziliky kladeného do 80. let 12. století, opuková deska s úponkovým ornamentem), tak především fragmentům pocházejícím ze 13. století. Z tohoto období uvádí autorka především fragmenty které pocházejí ze západního portálu baziliky (se šachovnicovým motivem a plastickými zuby). Merhautová připomíná, že do hran západního portálu byly umístěny sloupky s bochníkovými patkami (a hlavičkami) jejichž dřívky byly dekorovány torčovaným provazcem s perlovcem. Obdobně byly pojaté i sloupky v ústupcích portálu. Rovněž povrch archivolt pokrýval podle autorky šachovnicový motiv, či motiv ustupujících pravoúhlých zubů. Portál datuje do doby kolem roku 1225, či do doby o něco pozdější. Do tohoto období datuje autorka fragment sdruženého okna (sedlo okenního sloupku), patrně pocházejícího z věže. Rovněž do téhož časového horizontu zařadila i dvojici desek se sloupkem v nároží. Rovněž tomuto horizontu náleží sedla sloupků sdružených oken západního ramene ambitu (rovněž se zde uplatnil motiv šachovnice a hlavice sloupků byly zdobeny koncentrickým motivem). Autorka dále uvedla, že portál ve vstupní bráně kláštera byl podobný portálu v západním průčelí baziliky (v jeho dekoraci našel opět uplatnění šachovnicový vzor). Do první čtvrtiny 13. století datuje autorka fragmenty transenny. Do poloviny 13. století zařadila autorka další desku s motivem stočených hadích těl. Velice cenné poznatky přinesla autorka k diskusi o raně gotické tvorbě na Ostrově. Prezentovala do té doby neznámé fragmenty raně gotických hlavic sloupků. Jednak jde o fragment hlavice kuželového tvaru s okosenou deskou, kterou pokrývají ozubené listy s vpadlým středem. Autorka zmiňuje zlomky další hlavice s řadami javorových listů, u které předpokládá, že byla částí nárožního sloupku vnitřního jihovýchodního nároží ambitu.⁵⁰ Dále Merhautová připomíná fragment hlavice, ze které se zachoval prstenec a dva fragmenty vinných listů. Výše uvedené hlavice datuje do 60. – 70. let 13. století. Do doby po roce 1278 jsou badatelkou kladeny dva samostatně zachované listy, dekorované prostými linkami, a hlavice s ozubenými listy (odlišné orientace) ve dvou řadách nad sebou.⁵¹

Kritické zhodnocení dosavadních poznatků o stavebním vývoji klášterní baziliky, včetně první jižní kaple, přinesl nově příspěvek kvarteta autorů. Přestože centrem našeho zájmu je především výstavba kláštera v době posledních Přemyslovců, vzhledem k zajímavému středověkému vývoji zde shrnuji teze uvedené v citovaném příspěvku. Nejstarší zjištěnou zástavbou zkoumaného areálu byl identifikovaný relikv dřevěné stavby pod trojlodím kamenné baziliky. Autoři jej spojují s pozůstatkem nejstaršího klášterního kostela, který přetrval až do poloviny 12. století. V době kolem roku 1137 byla zahájena výstavba východního bazilikálního závěru (a v době po roce 1137 počítají autoři s jeho dokončením), který fungoval po nějakou dobu jako samostatná svatyně. Závěr byl koncipován jako trojdílný, s třemi apsidami v jedné rovině, které byly propojeny arkádami. Nad severní i jižní chórovou partií se předpokládá věž se sdruženými okny. V přízemí severní věže se údajně nalézala sakristie. Podlaha všech tří chórů byla dekorována reliéfně

⁴⁵ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 29.

⁴⁶ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 30.

⁴⁷ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 26.

⁴⁸ Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, s. 29. Sem lze počítat zlomek pocházející asi z ostění portálu druhé poloviny 13. století.

⁴⁹ Například Břicháček 1982, s. 8.

⁵⁰ Merhautová 1982, s. 35 - 37.

⁵¹ Merhautová 1982, s. 37, 38.

zdobenými dlaždicemi. Jak autoři prokázali, již v prvotním stavebním plánu se počítalo s výstavbou baziliky jako celku. Tomu údajně nasvědčují polopilíře střední chórové partie směřující na západ. Trojlodí však bylo údajně přistavěno až dodatečně, v osmdesátých letech 12. století (nebo o něco později).⁵² Do třetí stavební etapy, spadající již do období, které je předmětem našeho zájmu, je kladena výstavba západního dvouvěžového průčelí. Dvouvěžové průčelí mělo v ose osazeno portál. V dekoraci portálu se mimo jiné objevuje motiv šachovnice i tordovaný prut s kuličkami. Mezi věžemi se nalézala předsíň, nad kterou se předpokládá tribuna přístupná schodištěm v severní věži. Přízemí jižní věže údajně sloužilo jako kaple. Výstavba portálu a západního portálu je kladena do doby kolem roku 1225.⁵³ Současně se západním průčelím, byla podle autorů, vystavěna přepážka mnišského chóru, která kromě soklu byla tvořena deskami z pálené hlíny, ve tvaru půlkruhu a dvě akustické schránky u hlavní apsidy (mezi schody a ústupky hlavní apsidy). Mezi zmíněnými akustickými schránkami a chórovou přepážkou, byla položena nová podlaha z reliéfně zdobených pálených dlaždic. Nově byla rovněž postavena zeď, s nikami, vyzdvíající arkádu mezi střední a jižní chórovou částí.⁵⁴

Do doby kolem poloviny 13. století je kladena výstavba jižní kaple, která se přiložila k boku bazilikálního východního chóru (ze severní zdi kaple byl vyzděn jen krátký úsek). Kaple byla opatřena apsidou. V její západní části byla vystavěna předsíň, nad kterou se předpokládá tribuna. Při výstavbě kaple byl rovněž zazděn jižní portál chórové partie baziliky. Východně od tohoto portálu byla ve zdi osazena transenna. Autoři již v této citované práci předpokládali, že kaple byla určena nemocným.⁵⁵

Do doby po roce 1278, kdy byl klášter vážně poškozen, je kladeno ubourání východní části zdi mezi střední a jižní chórovou partií, vyzdění plenty na jižní straně této a vyzdění „zesilujících substrukcí“ na východní straně těchto konstrukcí. Nově upravené partie údajně byly na jižní a východní straně obloženy kvádry. Rovněž byl údajně vyzděn i severní ústupek jižní apsidy. Ve vytvořené mezeře bylo zřízeno schodiště, které propojilo podlahu jižní chórové části se zvýšenou podlahou střední chórové partie, kde byla položena nová podlaha. Byl vysloven předpoklad, že již před rokem 1278 začalo docházet k výměně oken baziliky za nová, raně gotická, a po uvedeném roce se v této výměně pokračovalo.⁵⁶

Do druhé poloviny 14. století je v citované práci kladena výstavba středního plochostropého pravoúhlého chóru vzepřeného opěráky na východních nárožích (přestavba byla podle autorů dokončena před rokem 1401). Napříč trojlodím byly nově vystavěny tři schody. V této době byla arkáda v západní zdi jižní chórové části zazděna a její podlaha byla zvýšena a opatřena podlahou z kamenných desek. Obdobnou podlahou byla opatřena i střední chórová partie a část jižní boční lodi pod příčnými schody. Zdá se, že pohusitské úpravy kostela měly pouze provizorní charakter a střední chórová partie byla oddělena provizorní zdí.⁵⁷

Posun v dosavadních poznatcích o stavebním utváření kláštera ve 13. století přinesl výzkum P. Sommera. Ten především již bezpečně prokázal, že první (jižní) boční kaple ostrovske baziliky není předrománskou stavbou, ale stavbou po polovině 13. století, kterou je možné interpretovat jako špitální klášterní kapli.⁵⁸

Nejnovější práce věnované Ostrovu shrnují a doplňují poznatky předchozí. Nověji bylo konkretizováno, že prvotní dřevěný kostel, se rozkládal ve východních partiích následně románské baziliky. Severně od tohoto kostela byl nalezen shluk dřevěných objektů. Byla

⁵² Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 186, 187. Střechy východního závěru pokrývaly břidlicové desky. Trojlodní arkády klášterního kostela spočívaly na sloupech a pilířích mezi nimi. Střecha trojlodí byla pokryta nepolévanými taškami. Vstup do trojlodí zprostředkoval portál s odstupněným ostěním. Podlaha trojlodí byla pokryta reliéfně zdobenými nepolévanými dlaždicemi. V ose hlavní lodi byla objevena jáma, která je interpretovaná jako fons sacer.

⁵³ Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 187, 191.

⁵⁴ Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 188.

⁵⁵ Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 190, 191.

⁵⁶ Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 189.

⁵⁷ Richter – Merhautová – Břicháček – Sommer 1990, s. 189, 190.

⁵⁸ Sommer 1994, s. 98, 104.

vyšlovena důležitá domněnka, že již v počátcích kláštera se uplatnilo klasické benediktinské stavební schéma. Opět je v níže citované práci předpokládána výstavba kamenné baziliky po roce 1137, ze které v první fázi vznikl její východní závěr s provizorním uzavřením na západní straně. Dokončení stavby trojlodí je nově kladeno do doby kolem roku 1200. V uvedeném článku je rovněž zmíněno, že již do konce první čtvrti 13. století byla výstavba baziliky dokončena přístavbou západního dvojvěžového průčelí. Přístavba jižní kaple, se západní předsíní, je kladena, v citované práci, „na konec románské doby“. Nad touto předsíní je rekonstruovaná věž s emporou. Po jižní straně kaple se předpokládá románské a následně gotické infirmarium, ke kterému uvedená kaple podle autorů náležela.⁵⁹ K jižnímu boku první jižní kaple přiléhal další objekt. Dále autoři uvádí, že se na východní straně rajského dvora podařilo zjistit základy „tří kaplovitých stavení“. Nejmladší z nich údajně souviselo s raně gotickou úpravou východního křídla klausury. Tento objekt zasahoval do rajského dvora (v jeho severovýchodním koutu). Výše zmíněná stavení jsou pracovně interpretována jako lavatoria. V rajském dvoře byla rovněž nalezena studna a jáma v jeho jihozápadním koutu, která je interpretována jako staveništní zařízení. Oba objekty jsou ovšem kladeny do raně středověké etapy výstavby kláštera. Do románského období výstavby ambitu je kladeno jeho západní a severní rameno (z těchto ramen se našly zbytky sdružených oken). Bylo doloženo, že tyto ramena vyrůstala postupně. Z hlediska vytyčeného tématu je důležité konstatování, že s raně gotickou výstavbou je možné spojovat osnovu severního dvojtraktového křídla klausury (které pravděpodobně nebylo dokončeno v románské etapě výstavby kláštera).⁶⁰ Dvojtraktový rozvrh severního klausurního křídla byl zdůvodněn jako reakce na podmínky staveniště. Druhý trakt severního křídla klausury byl vyhrazen pro zpracování a konzumaci potravin (svědčí proto nálezy trojice pecí). V předhusitské době byl přiložen další přístavek k severnímu křídlu klausury, který měl podle autorů opět provozní charakter. Rovněž počáteční výstavba východního křídla klausury je kladena do rané gotiky. Obě zmíněná křídla, včetně vnitřní zdi východního, jižního a části severního ambitu, který nebyl údajně dobudován, byla budována ještě ve 14. století (z té doby pochází, podle autorů, poslední podoba kapitulní síně se středním pilířem). Ze druhé poloviny 13. století pochází, podle citovaného článku, archeologicky zjištěná podoba brány (snad v místě staršího vstupního objektu), nalézající se severozápadně od klausury. Objekty zjištěné východně od brány jsou autory spojovány s ubytovacím zázemím laiků. Jihozápadně od této brány byla nalezena obdélná budova, která je interpretována jako opatství. Severně od kláštera se předpokládá hospodářské zázemí kláštera.⁶¹

Poznatky o stavebním vývoji kláštera, v již výše naznačeném smyslu, opět stručně shrnula A. Merhautová. Autorka nově opět upozornila na řadu charakteristických architektonických a stavebních dílců, které dokumentují stavební vývoj objektu. Mezi nimi nás především zajímá sloupek datovaný do doby kolem roku 1225 (či později), který pochází snad ze západního křídla ambitu a patka s drápky datovaná do poloviny 13. století (podle Merhautové byla součástí portálu domu opata). Rovněž údajně zlomky klenebních žeber dokládají stavební vývoj kláštera ve 13. a 14. století.⁶² Z dalších prvků náležejících době posledních Přemyslovců připomíná autorka prvky ze západního portálu baziliky (s motivem šachovnice), desku se sloupkem v nároží (datuje ji kolem roku 1225). Důležité je upozornění Merhautové na raně gotické hlavice sloupů (údajně s talířovými patkami), které jsou dekorovány „živě pojatými listy“. Tyto sloupky byly podle Merhautové dodatečně vloženy, před rokem 1278, do vnitřních nároží jižního křídla ambitů. S touto úpravou je možné spojovat i možné zaklenuťi tohoto křídla, k jehož klenbě mohl náležet nelokalizovaný fragment klenebního žebra. Do období po roce 1278 zařadila autorka hlavici s „neživými listy“, která podle ní svědčí o obnově kláštera po uvedeném roce. Do poloviny 13. století byla činná ještě i klášterní dílna (jejíž produkce započala před rokem 1130), produkující

⁵⁹ Břicháček – Richter – Sommer 2003, s. 17 – 19.

⁶⁰ Břicháček – Richter – Sommer 2003, s. 20 – 23.

⁶¹ Břicháček – Richter – Sommer 2003, s. 23 – 25.

⁶² Merhautová 2003, s. 31 – 35.

terakotové výrobky.⁶³ Merhautová opět připoměla, že kolem roku 1200 začaly převažovat, ve výzdobě, dlaždic geometrické motivy, které v poslední skupině na Ostrově vyráběných dlaždic (končí kolem poloviny či po polovině 13. století) již dominovaly na dlaždicích.⁶⁴

Nejnověji věnovala značnou pozornost raně gotickým fragmentům pocházejícím z Ostrovského kláštera K. Benešovská. Upozornila na vysokou úroveň zpracování fragmentů z doby před rokem 1278. Autorka dále upozornila na to, že fragmenty nalezené v jižních kaplích baziliky (okenní kružby s oblými pruty, okenní střední sloupky) potvrzují dataci jižních kaplí do padesátých až šedesátých let 13. století. Další zlomky okenních kružeb s oblými pruty (nlezenými nedaleko bočních kaplí, v prostoru gotického chóru, na rozhraní severní a hlavní lodi baziliky) nasvědčují podle autorky postupné výměně oken baziliky. Kvádry s nárožními oblými pruty, nalezené poblíž vstupní brány, podle Benešovské datují gotickou přestavbu brány, případně přiléhající stavby, do druhé poloviny 13. století. Podstatné postřehy přinesla autorka k problematice raně gotické architektonické plastiky. Autorka zdůraznila, že v době Přemysla Otakara II. udržoval Ostrov styk s nejnámějšími klášterními hutěmi u nás. Architektonická plastika která se na Ostrově objevila v šedesátých až sedmdesátých letech 13. století, je podle autorky srovnatelná s produkcí dvorské huti.⁶⁵

Benešovská uvedla, že soubor hlavic s listovým dekorem je možné datovat mezi 60. – 80. léta 13. století. Za „nejkvalitnější“ zlomek považuje fragment hlavice s trojicí révových listů s vypouklými středy. Nově prezentovala listovou hlavici s vpadlým středem listu. Na nárožních sloupcích jižního křídla ambitu, s oblým dřikem a válcovou patkou, spočívala podle autorky protažená kalichová hlavice s abakem, kterou pokrývá list s vypouklým středem. S ní je podle autorky podobný fragment hlavice s javorovými listy, která je součástí nárožního kvádrů (hlavice byla nalezena v jižní partii východního křídla ambitu). Benešovská připoměla, že o zaklenutí jižního křídla ambitu svědčí nálezy hruškových klenebních žeber. Vznik výše uvedených hlavic datuje před rok 1278, respektive do šedesátých až sedmdesátých let 13. století.⁶⁶

Do období vlády Václava II. datuje autorka hlavice, jejichž listová dekorace je „schematická a strnulá“.⁶⁷

J. Sommer nově dokumentoval vybrané architektonické články pocházející z Ostrova. Do raně gotického období zařadil dílec okenního ostění s oblouny a výžlabky (před koncem 13. století), fragment okenní kružby v jehož profilaci se opět objevují oblouny (kolem 1300). Do doby po roce 1300 pak klade vznik okenního sloupku o profilu hruškovce s výžlabky.⁶⁸

Stranou pozornosti nezůstal ani kostel sv. Kiliána v Davli, který byl podle novější literatury založen Ostrovským klášterem. Z jeho nejstarší stavební fáze, kladené obecně do raného středověku, se podle nejnovějšího průzkumu, zachovaly podélné zdi lodi, fragment východního štítu (včetně odpovídajících zdí východní zdi lodi). Z hlediska studovaného tématu je důležité sdělení autorů, že západní část lodi a (polygonální) chór jsou gotického původu.⁶⁹

Soustředěný zájem byl v poválečné literatuře věnována klášteru benediktinů v Sázavě nad Sázavou (srovnej obr. 134 - 153).

Z kritických názorů uvádím především závěry E. Pocheho, který vztáhl počátky gotické přestavby sázavského kláštera k roku 1315.⁷⁰

I. Borkovský stručně prezentoval výsledky archeologických výzkumů před kostelem (například nález zdiva v severovýchodní části nádvoří), a v interiéru kostela, aniž však byla stanovena chronologie nálezových situací.⁷¹

⁶³ Merhautová 2003, s. 35, 36.

⁶⁴ Merhautová 2003, s. 40.

⁶⁵ Benešovská 2003, s. 45 - 48.

⁶⁶ Benešovská 2003, s. 47, 48.

⁶⁷ Benešovská 2003, s. 49.

⁶⁸ Sommer 2003, s. 57, 62, 63, 65.

⁶⁹ Břicháček – Merhautová 1983, s. 168. Autoři nevyklučují, že raně středověká výstavba kostela, které mohla údajně předcházet dřevěná svatyně, pochází již z doby před výstavbou Ostrovské baziliky (ibidem, s. 169).

⁷⁰ Například Poche 1932, s. 15. Do doby kolem roku 1340 klade výstavbu východního ambitu.

Na základě nálezů nových architektonických článků bylo již v poválečné literatuře uvedeno, že románská bazilika budovaná v Sázavě za opata Silvestra byla „těsně před a kolem poloviny 13. století přestavěna. Pro to mají svědčit klenáky archivolty obloučkového vlysu (portálu) a dílce portálu dekorované motivem bobulí. Zlomek nalezeného klebního žebra s náběžním štítkem, který svým tvarem náleží do okruhu cisterciáckých staveb, je spojován se zaklenutím baziliky po polovině 13. století. Byla vyslovena důležitá domněnka, že Sázava byla kolem poloviny 13. století „stavebním střediskem, odkud vycházely i stavby ostatních venkovských kostelíků“.⁷²

V. Mencil zakreslil profil raně gotického žebra nalezeného na Sázavě a zařadil jej do jím široce vymezené skupiny gotiky „cistercko-burgundského a klasického stupně“.⁷³

V. Remešová upozornila na zlomky hlavic, či konzol, s naturalistickou výzdobou. Fragmenty podle ní „upomínají svou naturalistickou výzdobou na raně gotické tvary poslední třetiny 13. století. Do téže doby spadá, podle autorky, „srdčitý profil nejstarších žebor v kryptě“....⁷⁴ Další rozptýlené fragmenty blíže časově nezařazuje.

Značný posun v poznání středověké architektury Sázavského kláštera je spojeno se jménem Květy Reichertové. Autorkou získané poznatky o stavbách a stavebním vývoji areálu lze především spojovat s výzkumem raně středověkých a vrcholně gotických objektů.

K. Reichertová připoměla, že nemáme písemné doklady o stavebním dění v sázavském klášteře 13. století.⁷⁵ Připomíná však názory některých badatelů, kteří se přiklání k tomu, že přestavba kostela byla zahájena ve druhé polovině 13. století.⁷⁶ Reichertová rovněž uvedla, že při výzkumu v severní barokní lodi kostela a gotického presbyteria byly nalezeny románské architektonické články (sloupek s krychlovou hlavicí, dřík sloupku, nárožní římsa, obloučkový portálový vlys) a dlaždice, ale i záklenek pokrytý dekorem bobulí.⁷⁷ Tyto prvky připsala autorka výstavbě románského kostela a časově je zařadila do konce 13. století.⁷⁸ Do 13. století zařadila autorka výstavbu prvního tzv. „raně gotického presbyteria“, kterému přisoudila dvě paralelní zdi orientované ve směru východ – západ. Do téže doby zařadila další zeď severojižní orientace⁷⁹, která se na jižním konci lomila k západu.⁸⁰ Torza byla nalezena v západní části stávajícího presbytáře. Při výzkumu (realizovaném v roce 1951) který odhalil uvedená torza zdí, byl nalezen zlomek žebra „s tupým hruškovým prutem opatřeným ze stran laloškami a výžlabky...“. Reichertová jej časově zařadila do doby kolem roku 1260 – 1270. Na základě tohoto nálezu usoudila, že jde o stavbu budovanou v době Přemysla Otakara II.⁸¹ Autorka na jiném místě uvádí, že toto presbyterium nebylo dokončeno.⁸² Stavební činnost v klášteře, podle Reichertové, také dokládají archeologické nálezy zdí i článků, které byly datované na základě „vztahu vrstev a zdí.“ Do počáteční fáze gotické přestavby kláštera realizované za opata Matyáše (Reichertová uvádí však Matěje) řadí Reichertová kryptu pod presbytářem a kapitulní síně.⁸³ Autorka zařadila ještě do 13. století výstavbu zděné stavby (které náležela severojižně orientované zedi, probíhající napříč odhaleným jižním křídlem ambitu a zaniklým refektářem) a podzemní vyhřívací pece (která byla na jižní straně ohraničena starší zdí). Reichertová

⁷¹ Borkovský 1949, s. 50. Autor předpokládá přestavbu kostela, aniž ji však blíže specifikuje (ibidem, s. 49).

⁷² Kostka – Pechová – Šamánková 1947, s. 131, 132.

⁷³ Mencil 1952, s. 271, tab. II:20. Klební žebro zařadil do skupiny klebních žebor s „hruškovým prutem“ (tamtéž, s. 270).

⁷⁴ Remešová 1953, s. 4, 5.

⁷⁵ Reichertová 1988a, s. 122.

⁷⁶ Reichertová 1988b, s. 138.

⁷⁷ Reichertová 1977, s. 215. Románská římsa byla nalezena v jižní zdi „raně gotického presbyteria“.

⁷⁸ Reichertová 1977, s. 215.

⁷⁹ Reichertová 1972, s. 404.

⁸⁰ Reichertová 1975, s. 31.

⁸¹ Reichertová 1975, s. 32.

⁸² Reichertová 1977, s. 215. V citované práci zařadila vznik presbyteria do doby Přemysla Otakara I, respektive Přemysla Otakara II. (ibidem s. 216).

⁸³ Reichertová 1977, s. 216, 218, Reichertová 1988c, s. 189, srovnej Reichertová 1972, s. 408.

rovněž zjistila, že před výstavbou gotického ambitu stála v místě dvora starší stavba. Starší výstavbě, než je gotický ambit, náleží podle autorky fragmenty zdí orientovaných východ – západ (a zeď severojižní orientace⁸⁴), které byly odhaleny v severní části dvora a jedna zeď, obdobné orientace, nalezená v jižním křídle středověkého ambitu. První z jmenovaných konstrukcí zařadila autorka již do 11. století.⁸⁵ V místech západního křídla ambitu identifikovala autorka starší budovu, z něhož se zachoval sklep (obvodové zdi údajně zabíhají pod současnou západní budovu). Výstavba gotického ambitu, s hrotitými opěrnými pilíři⁸⁶, náleží podle autorky, „prvotnímu projektu opata Matyáše (1299 -1331 na jiných místech udává autorka opata Matěje). Uprostřed jižní zdi tohoto ambitu byla odkryta studna, nad kterou stála podle Reichertové kaplovitá nástavba.⁸⁷ V prostoru situovaném jižně od jihovýchodního rohu nejstaršího ramene ambitu odhalila Reichertová relikty pravděpodobně dvoulodního prostoru (čemuž nasvědčovala nalezená patka pískovcového pilíře)⁸⁸, interpretovaného na jiném místě jako fraterie.⁸⁹ Autorka zjistila, že gotické jižní křídlo, dnes vesměs skryté pod barokní přestavbou, nebylo přiloženo k jižnímu rameni ambitu (zjištěného archeologickým výzkumem mezi let 1968 – 1970). Výstavba tohoto křídla počítala se zvětšením rajského dvora směrem na jih. Jižní rameno ambitu mělo být podle autorky strženo a posunuto dál k jihu⁹⁰, což údajně dokládají některé zdi odhalené v jihovýchodní části dvora.⁹¹ Jižní křídlo klášterní budovy spadá, podle Reichertové, až do druhé gotické etapy výstavby kláštera, kterou klade do poslední, jinde do třetí⁹², čtvrtiny 14. století.⁹³

Reichertová uvedla, že na rozhraní 13. a 14. století mohly být vystavěny přístavby (zděné z lomového zdiva) k centrálnímu kostelu sv. Kříže, situované po její severozápadní a jihozápadní straně.⁹⁴ Autorka rovněž zjistila zástavbu z horizontu 13. – 14. století na severní zahradě.⁹⁵ Reichertová poukázala na blíže nespecifikované zbytky časně středověké gotické architektury v okolí jeskyně severně chóru stávajícího kostela.⁹⁶

Reichertová v dalších svých pracích především rozvíjela svou tezi o prvotním kostelu sv. Prokopa, rozšířeného opatem Božetěchem, se kterým ztotožnila nález jednodílné svatyně na prvním nádvoří.⁹⁷ V pozadí jejího zájmu rozhodně nezůstala ani problematika raně středověkého centrálního kostela sv. Kříže.⁹⁸

Z drobných nálezů získaných mimo jiné při obnově klášterních budov, byla pozornost věnována dlaždici s motivem dubového listu, která může pocházet z období posledních Přemyslovců. Jde však o typ dlaždice zcela běžný ve 14. století.⁹⁹

Je přirozené, že u širší odborné veřejnosti vzbudil pozornost především na nález románských svatyní, případně gotického ambitu.¹⁰⁰

Zpracovatelé stavebně historického průzkumu objektu zpochybnili jednoznačné interpretace Reichertové o starším raně gotickém presbyteriu. Za jisté považují pouze skutečnost, že „dnešní presbytář byl stavěn po obvodu staršího objektu,“ ... „že tudíž starší

⁸⁴ Reichertová 1972, s. 406, Reichertová 1988c, s. 196.

⁸⁵ Reichertová 1988c, s. 193.

⁸⁶ Reichertová 1977, s. 219. Odhalená dispozice rajského dvora je protažena ve směru V-Z.

⁸⁷ Reichertová 1972, s. 406.

⁸⁸ Reichertová 1972, s. 407. Při výzkumu dvora byl v jeho jižní části rovněž odhalen sklep, a při výzkumu barokního refektáře byly rovněž identifikovány zasypané sklepy. Do jihozápadní části klášterní budovy lokalizuje Reichertová kuchyni.

⁸⁹ Reichertová 1975, s. 32.

⁹⁰ Reichertová 1977, s. 221, 222, Srovnej Reichertová 1975, s. 33, 36.

⁹¹ Reichertová 1972, s. 409.

⁹² Reichertová 1977, s. 221.

⁹³ Reichertová 1988c, s. 192, 193, 196, 199.

⁹⁴ Reichertová 1978b, s. 144.

⁹⁵ Reichertová 1978a, s. 259.

⁹⁶ Reichertová 1976, s. 189.

⁹⁷ Reichertová 1981, 286, srovnej Reichertová 1978b, s. 145.

⁹⁸ Reichertová 1978b, s. 142 – 149. Na okraj připomeneme, že autorka uvažuje o genezi stavebního typu kostela sv. Kříže v kontextu pobytu sázavských mnichů v Uhrách.

⁹⁹ Nechvátal 1982, s. 249. Dlaždice byla nalezena při restaurování tzv. opatské kaple.

¹⁰⁰ Glosová 1984, s. 462.

objekt fungoval v době stavby nového presbytáře a byl tedy dokončen.“ Rovněž pas v západní stěně presbytáře považují za relikv „neznámé“ (starší) výstavby.¹⁰¹

Nejnoveji se stavebního vývoje kláštera v době posledních Přemyslovců dotkl P. Sommer, který uvedl, že ještě ve 13. století byla započata výstavba gotického konventního chrámu.¹⁰² Tato nová výstavba přirozeně navázala na tradici starší východní partie kamenné bazilikální chrámové stavby opata Božetěcha (svěcena 1095), která byla dokončena opatem Děthardem, a to výstavbou jednolodí s vloženou tribunou, které se přiložilo ke starší Božetěchově stavbě. Tomuto kostelu přirozeně předcházela prvotní Prokopův kostel P. Marie a sv. Jana Křtitele. Již v samotných počátcích kláštera vzniklo jižně od dřevěného kostela konventní stavení, sestávající asi ze tří bloků, budované ze dřeva přetrvávající do poloviny 12. století.¹⁰³ Za opata Silvestra, okolo poloviny 12. století byly přestavěny klášterní budovy a konventní kostel na bazilikální stavbu. Předpokládá se, že ze staršího kostela byl ponechán východní závěr s věžemi a chórovými kaplemi. K závěru byla přistavěna severní zeď (patrně boční loď nebo kaple) a severní a jižní zeď staršího jednolodí byla prolomena otvory. Tím, původně samostatná loď, byla adaptována na hlavní loď nového kostela. Při této přestavbě byla, podle Sommera, vybudována i jižní zeď nového kostela, prolomená arkádami do ambitu. Starší kostel opata Dětharda byl prodloužen k západu o samostatnou kapli. Na jižní straně kostela vybudoval, podle autora, Silvestr kamennou klausuru. Z ní byly nalezeny fragmenty západního ramene ambitu. V jižním rameni klausury, přestavovaného ještě v románském období, byla zjištěna výhřevná pec. V době úřadu opata Silvestra byla vybudována podélná stavba, pravděpodobně opatská kaple, zmiňovaná v roce 1146 jako kaple P. Marie, která byla následně začleněna do románského objektu předpokládané románské prelatury.¹⁰⁴ Sommer dále upozorňuje na zlomek přípory ze druhé poloviny 13. století, z čehož vyvozuje, že se na Sázavě stavělo již před opatem Matyášem. Důležité je sdělení Sommera o tom, že při archeologickém výzkumu v sakristii bylo zjištěno, že počátek stavby kostelního chóru je třeba klást ještě do 13. století. Této dataci údajně odpovídá i časové zařazení fragmentů krypty pod stávajícím chórem. Sommer dále uvádí, že první gotické stavby se v Sázavě objevily již před rokem 1315. Výstavba 13. století v Sázavě probíhala podle autora s akcentem na konventní kostel, substrukci jehož presbytáře klade autor ještě do 13. století.¹⁰⁵ Ve 13. století byla vybudována zemnice na výše zmiňovaném laickém sídlišti. Bezpečně je pro počátek 14. století doloženo opevnění severního areálu, v jehož severovýchodním rohu byla vystavěna palácová budova nápravníka na půdorysu písmene L.¹⁰⁶ Teprve následně, po roce 1315, byl podle Sommera budován vlastní chór klášterního kostela, ke kterému teprve následně bylo přiloženo konventní stavení, které začalo být budováno podle autora po dvou až třech deceniích, a to východním konventním křídlem. Gotický kostel měl být původně podle autora, jehož tvrzení navazuje na starší závěry, budován jako bazilika. Současně se předpokládá, že v době tohoto stavebního záměru vznikla v hrubých rysech i prvotní podoba gotické klausury s přízemním ambitem na severní straně. Ve druhé polovině 14. století došlo (v šedesátých letech 14. století), po změně projektu, k výstavbě konventního kostela jako haly, a tehdy byla zaklenuta i jižní loď a do téhož projektu byla zakomponována i západní věž. Z částečně odlámaných, nebo nedokončených staveb první gotické etapy, pochází, podle Sommera, také architektonické detaily získané ze zdiva patra dnešního zámku. V této druhé gotické etapě výstavby vznikl, podle autora, dormitář v patře východního křídla a jižní křídlo klausury, řešené jako trojtrakt s reprezentačním prostorem v patře spojený s objektem s bránou a prelaturou. Rovněž do druhé gotické etapy výstavby je kladeno zbudování gotické prelatury. Do klášterní stavby

¹⁰¹ Muk – Vilímková – Horyna 1979, s. 159, 160.

¹⁰² Sommer 1996, s. 7.

¹⁰³ Sommer 1996, s. 9 - 12. Z nejstrašších klášterních staveb byly odkryty zbytky dřevěné prelatury, dřevěné aroubené stavby laického sídliště z 11. století v severní zahradě ke kterému náležel nejspíše vlastnický tetrakonchální kostel sv. Kříže, který byl vysvěcen v roce 1070 a laický hřbitov. V době před románskou přestavbou kláštera stál v klášterním areálu také klášterní špitál.

¹⁰⁴ Sommer 1996, s. 9-11, 17, 20.

¹⁰⁵ Sommer 1996, s. 21, 22, 24.

¹⁰⁶ Sommer 1996, s. 31.

gotického kláštera, byla zakomponována jeskyně a nad ní stojící objekt nedaleko kostelního chóru.¹⁰⁷

V nejnovější literatuře se vedou především polemické diskuse o genetickém původu dispozice kaple s. Kříže a lokalizaci nejstaršího Prokopského kostela.¹⁰⁸

V poslední studii věnované Sázavskému klášteru se dotkla problematiky raně gotické výstavby K. Benešová. Autorka upozornila na to, že raně gotický fragment „přípory“ potvrzuje úpravy románských objektů ve druhé polovině 13. století. Dále předpokládá, že mezi výstavbou krypty, kterou datuje do doby po roce 1300, a výstavbou protaženého vysokého chóru není velká časová propast.¹⁰⁹

O podobě středověkého probošství ostrovského kláštera u sv. Jana pod Skalou (ve 14. století se připomínají jeho probošti), které vzniklo u starší kaple sv. Jana Křtitele zachycené v konfirmaci Přemysla Otakara II. jako dar Břetislava I. ostrovskému klášteru, nemáme bližších informací. Co se týká středověkých stavebních dějin probošství, uvádí se pouze, že kostel sv. Jana Křtitele byl obnoven s podporou Oldřicha Zajíce z Házmburku v období kolem poloviny 15. století.¹¹⁰

Ve 13. století bylo vybudováno probošství ostrovských benediktinů u farního kostela sv. Gotharda ve Slaném. O podobě probošství prozatím nic nevíme.¹¹¹ Kostel sv. Gotharda si však zachoval reliktu starší jednodlní románské stavby s apsidou.¹¹² Kostel byl přestavěn okolo roku 1300 na trojodlní s předstupujícím kněžištěm¹¹³, ale následovaly i jeho další přestavby po roce 1371 a v 15. století.

probošství sázavských benediktinů ve Zbýšově (obr. 289), poprvé připomínané až v roce 1362, se do dnešních dní nezachovalo.¹¹⁴ Nicméně nejnověji byla prezentována listová hlavice pocházející údajně ze Zbýšova (obr. 290, 291). Hlavice byla zařazena již do poloviny 14. století.¹¹⁵

Zvláštní pozornost věnovala literatura opatství benediktinek u sv. Jiří při v Praze na Pražském hradě. Je třeba na tomto místě podotknout, že svatojiřský klášter nebyl běžným benediktinským klášterem. Je označován jako klášter kanonisek, který měl zvláštní postavení mezi běžnými benediktinskými kláštery.¹¹⁶ Dostalo se jí samostatného monografického zpracování z pera A. Merhautové. Do námi sledovaného období jsou řazeny úpravy kostela spojované s abatyší Anežkou (1200 – 1228). Jí je připisována výstavba kaple sv. Ludmily – sestávající z čtverci se blížící lodi a půlkruhové apsidy. Autorka vyslovila předpoklad, že kaple byla v lodi zaklenuta křížovou klenbou, v apsidě pak konchou. Loď byla od jihu osvětlována půlkruhově zakončenými okny se šikmou špaletou s vloženým prutem na vnější hraně.¹¹⁷ Na jiném místě Merhautová připoměla, že posledně zmíněná okna „připomínají způsobem členění okna kostelů té doby v severozápadních Čechách“.¹¹⁸ Podle Merhautové se kaple původně otvírala do presbytáře portálem, obdobného charakteru jako je druhotně prolomený portálek v severní stěně presbytáře (ten údajně spojoval chór s přilehlým patrem klášterního traktu). Součástí úprav baziliky za abatyše Anežky bylo podle Merhautové i připojení západní předsíně, s níž ztotožnila zbytky arkádové chodby (z ní se podle autorky zachoval jediný pilíř s náběhy oblouků v severní části stávajícího průčelí)

¹⁰⁷ Sommer 1996, s.24, 25, 27, 29- 32.

¹⁰⁸ Reichertová 1997, s. 289, 291. Jen na okraj uvádím, že autorka spojuje nejstarší Prokopský kostel s jednodlní stavbou odhalenou před farou.

¹⁰⁹ Benešová 2005, s. 163, 164.

¹¹⁰ Nověji Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 652.

¹¹¹ Nověji Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 638.

¹¹² Křesadlo 1994, s. 43.

¹¹³ Křesadlo 1994, s. 44.

¹¹⁴ Nověji Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 695, 696.

¹¹⁵ Nález zůstal pravděpodobně nepublikován. Nepublikováno. Hlavice je uložena v depozitáři Národního Muzea.

¹¹⁶ Merhautová-Livorová 1962, s. 180, 181.

¹¹⁷ Merhautová 1966, s. 49.

¹¹⁸ Merhautová 1972, s. 26.

otevřené do nádvoří.¹¹⁹ Za téže abatyše byla zaklenuta jižní tribuna a změněna byla také funkce západní části tribun. Došlo totiž k zazdění části sdružených oken a jejich plochy zazdívek, byly opatřeny nástěnou malbou. Za abatyše Anežky byl vybudován také nový jižní portál, na jehož tympanonu byly zobrazeny mimo jiné abatyše Mlada, Berta, Anežka a král Přemysl Otakar I.¹²⁰

Samostatnou rozsáhlou publikaci věnoval klášteru I. Borkovský. Ve zhodnocení výsledků svého průzkumu se dotkl rovněž raně gotické výstavby kláštera. Zdivo nalezené před jižní zdi severního ramene křížové chodby spojil s hradbou Václava II. Na sklonek 13., případně na počátek 14. století klade autor výstavbu křížové chodby.¹²¹

M. Vilímková a F. Kašička nevyklučují, že po roce 1281 došlo k výstavbě nového ambitu „klasické dispozice“, který odkryl archeologický výzkum. Na východní straně bylo, podle autorů, dodatečně začleněno průčelí starší kaple P. Marie do obvodové zdi raně gotického ambitu, ke kterému bylo na východě přiloženo ještě jedno křídlo či budova. Dále autoři uvádějí, že v souvislosti s výstavbou jižního křídla ambitu u baziliky došlo k prolomení průchodu, překlenutého masivními pasy, v severní věži baziliky. Tyto úpravy datují do doby kolem poloviny 13. století a domnívají se, že jižní křídlo ambitu vyrůstalo ještě před rokem 1281, kdy se předpokládá poškození raně středověkých klášterních budov. Raně gotický charakter mají podle Vilímkové a Kašičky také starší okna odhalená v jižní zdi kaple P. Marie (sv. Anny), která byla následně opatřena ve třetí čtvrtině 14. století novým lichoběžným chórem.¹²²

Nové poznatky byly získány díky realizovanému statickému zajištění, mezi roky 1972 – 1973, odhalených fragmentů zdív. Kritickou revizi dosavadních průzkumů provedl T. Durdík a P. Chotěbor. Na okraj připomínám poznatek, že nejstarší zachované zdivo náleží románskému klášteru. Je možné jej zařadit až do vrcholně románské etapy výstavby. Byl vysloven předpoklad, že původní klášterní budovy byly tvořeny lehčími konstrukcemi. Podle autorů v rané gotice zcela nově vyrůstalo severní křídlo kláštera, ze kterého byla odhalena nádvorní zeď. Tehdy byla vybudována kvadratura. V severní věži baziliky byly současně prolomeny tři hrotité oblouky. Autoři datují tuto etapu výstavby do doby po polovině 13. století. Přibližně po sto letech došlo k nové výstavbě kláštera, ze kterého byly zjištěny především zbytky nádvorních stěn ambitu (na západě byla zjištěna i dvorní zeď křídla). Tehdy byla také kaple sv. Anny opatřena pravouhlym závěrem šíří lodi. Z vrcholně gotického ambitu byly nalezeny i architektonické články (hrušková klenební žebra, svorník). Posledně jmenovaná stavební aktivita probíhala v klášteře za abatyše Běty (1365 – 1378).¹²³

V době posledních Přemyslovců doznal proměny i klášter a bazilika sv. Jiří. Podle novější literatury, byla za správy abatyše Anežky ukončena výstavba kaple sv. Ludmily, která je datována do první třetiny 13. století. Rovněž klášter, jehož prvotní fáze (dnes datovaná do pokročilého 12. století) vykazuje anomální řešení na půdorysu písmene L, prošla raně gotickou přestavbou. Zachována zůstala nejstarší zděná budova západního křídla, ale vybudováno bylo křídlo severní. Na prostoru mezi posledně uvedenými křídly a bazilikou sv. Jiří byla vybudována křížová chodba s rajským dvorem (po 1249?).¹²⁴

Značná pozornost se vždy zaměřovala na klášter cisterciáků v Sedlci u Kutné Hory (obr. 250 – 264). Na tomto místě připomínám především poválečné práce. J. Vepřek připoměl, že areál kláštera byl tvořen ohrazením s dvěma věžovitými branami, konventním kostelem P. Marie, přičemž na východ od něj stálo opatství s kaplí. Na jih od klášterního

¹¹⁹ Merhautová 1966, s. 50, Merhautová 1972, s. 23, 25.

¹²⁰ Merhautová 1966, s. 51, 52, Merhautová 1972, s. 23.

¹²¹ Borkovský 1975, s. 114, 139, 147, 148. Odkryty byly zbytky západního křídla ambitu, kde bylo zjištěno pět východních opěrných pilířů.

¹²² Vilímková – Kašička 1976, s. 534 – 536. K východnímu křídlu ambitu přiléhal, podle autorů, prostor zaklenutý na střední pilíř, který interpretují jako kapitulní síň (ibidem, s. 536). Zmíněný trakt při východním křídle vznikl přibližně v době výstavby vrcholně gotického chóru kaple sv. Anny (ibidem, s. 537). Při renesanční přestavbě bylo východní křídlo ambitu nahrazeno novostavbou ambitu posunutého více k východu. Nad gotickým ambitem předpokládají autoři patro (ibidem, s. 538).

¹²³ Durdík – Chotěbor 1994, s. 369, 370, 372 - 374.

¹²⁴ Například Frolík – Smetánka 1997, s. 161, 163, 167.

kostela klade konventní budovy. Dále v areálu kláštera uvádí kapli Kosmy a Damiána, klášterní zahradu, kostela Filipa a Jakuba i kapli Všech svatých s kostnicí. Zajímavá je dále jeho zmínka o provizorní obnově konventních budov i kostela Filipa a Jakuba, a to po návratu konventu v roce 1454.¹²⁵

Nesmírně zajímavé hodnocení Sedlecké katedrály uvedl V. Mencl. Sedlec chápe jako výchozí bod „poddunajské reformy francouzské katedrály“. Klášterní kostel sice navazoval, podle citovaného autora, na půdorys kolínské katedrály, ale vlastní korpus ovlivnil švábský Salem (trasformující prvky z štrasburské katedrály). Předmětem výtvarného zájmu se stal podle Mencla vlastní prostor.¹²⁶

Archeologický průzkum realizovaný v roce 1970 zachytil pravděpodobně relikty základů obydlí laiků a pohřebiště v okolí farního kostela sv. Filipa a Jakuba.¹²⁷

Distribucí klášterních staveb se nověji zabývala také E. Matějková. Autorka připomněla, že se v obvodovém zdivu zachovala opatská kaple (!) se zadděnými gotickými okny. Do míst „za klášterní konvent“ lokalizuje gotickou kapli sv. Kosmy a Damiána (údajně založenou v roce 1412). Naproti klášternímu chrámu stál, podle autorky, kostel sv. Filipa a Jakuba, ze kterého připomíná stojící obvodové zdi až po výši kordonové římsy. Kostel byl založen jako dvoulodní, s dvěma polygonálními závěry a věží u jihovýchodního nároží kostela. K tomuto kostelu byla snad v roce 1267 přistavěna kaple (sv. Ondřeje) nákladem kouřimského měšťana. Západně od kostela sv. Filipa a Jakuba se nalézalo klášterní probošství, ze kterého se podle autorky zachovalo gotické zdivo. Do prostoru východně od kostela sv. Filipa a Jakuba je lokalizováno obydlí laiků, se kterým je ztotožňováno zdivo odhalené v roce 1970. Severním směrem od popsaných objektů se nalézal hřbitov s objektem hřbitovního karneru.¹²⁸

B. Procházka se domníval, že projekt konventního chrámu „se váže k roku 1280“ a jeho utváření považuje za „klasické“ stejně jako svazkové přípory v interiéru. Závěr klášterního kostela hodnotí jako katedrální. Slepou paneláž v interiéru kostela vnímá jako náznak triforia. Zajímavé je jeho poukázání k tomu, že Santini při výstavbě kleneb použil „staré“ výběhy.¹²⁹

Značnou pozornost věnoval konventnímu kostelu J. Kuthan. Upozornil na fakt, že rozvoj sedleckého opatství v době opata Heidenreicha (zemřel v roce 1320) bylo umožněno díky těžbě stříbra na jeho panství. Kuthan se domnívá, že výstavba klášterního kostela byla zahájena v období druhé poloviny 80. let 13. století (či napočátku 90. let téhož věku) a ukončena do roku lety 1320. Autor upozornil na distribuci středověkých klášterních objektů kolem největší stavby – kostela Nenebevzetí P. Marie. Na jihu konventního kostela se měly nalézat konventní budovy, na východ od svatyně pak opatský dům s kaplí. Severovýchodně od klášterního kostela se nalézala kaple sv. Kosmy a Damiána, severozápadně kostel sv. Filipa a Jakuba a severně posledně jmenovaného pak hřbitov s kaplí Všech svatých. Půdorys klášterního kostela na půdorysu latinského kříže považuje autor za příznačný pro řádové stavby. Kuthan dále upozornil, že v Sedlci uplatněný vysoký chór obklopený ochozem náleží do repertoáru katedrální gotiky. Klášterní kostel je podle Kuthana první stavbou v Čechách, která zde zastupuje „katedrální koncepci západoevropského původu“. U kaplí ochozu nepředpokládá oddělení příčnými zdmi. Autor upozornil na to, že pěti stranám vysokého chóru odpovídá na vnější straně vnitřního ochozu devět boků. Toho bylo docíleno podle autora vložением trojúhelníkových polí mezi kvadratická travé. Dále zaměřil autor svou pozornost na „oblamování“ vnější zdi vnějšího kaplového ochozu, odpovídající každému poli ochozu. Dále upozorňuje, že části vnějšího ochozu navazující na čtvercová pole vnitřního ochozu, jež jsou konstruovány na osnově osmiúhelníku, zatímco na trojúhelníková pole

¹²⁵ Vepřek 1946, s. 16, 18.

¹²⁶ Mencl 1969, 321, 324, 326.

¹²⁷ Velímský 1970, s. 16. Při výzkumu nedaleko kostela sv. Filipa a Jakuba, mezi klášterem a kostnicí, byly především nalezeny dvě rovnoběžné gotické základové zdi, spojené s příčnou zdí, pod níž byla v kulturní vrstvě nalezena keramika datovaná do poloviny 14. století. Nalezena byla i dlažba objektu.

¹²⁸ Matějková 1970, s. 15.

¹²⁹ Procházka 1971, s. 42, 44.

navazují ve vnějším ochozu části budované na osnově šestiúhelníku. Dispozice závěru klášterního kostela reaguje, podle Kuthana, na širokou škálu podnětů.¹³⁰ Autor nevyklučuje, že sloupy s válcovými dřívky v ochozu mohou být originální. Dále Kuthan upozornil, že závěrové partie kostela (vysoký chór, ochoz) byly konstruovány „na základě číselného vztahu 1:3“. Současně poukázal na trojdílný rozvrh zdi vysokého chóru (arkády, panalace, pás oken). Kuthan rovněž připoměl, že jednoduché a svazkové přípory s válcovými dřívky v chóru sedleckého chrámu se uplatňují spíše svou linearitou. Autor dále poukazuje na to, že je možné pozorovat na hmotě stavby rozdíl mezi zdí a konstrukčními články. Tento princip, příznačný údajně pro starší středověkou tvorbu, byl v Sedleci posunut do vrcholně gotické polohy. V případě originality pětibokých pasů v křížení, jsou tyto pasy podle Kuthana upomínkou na „starší české raně gotické stavby“. Autor připomíná, že stěny lodi mají rovněž trojdílné členění. V aplikaci obdélných travé v lodi klášterního kostela, pak vidí Kuthan dynamizaci architektury kostela. V provedení arkád bočních stěn hlavní lodi (plynulé navázání záklenků a pilířů arkád, profilace záklenků) vidí Kuthan tendenci ke „zdůraznění linie“, která je podle něj příznačná pro sloh architektury pozdního 13. století“. Rovněž trojdílné svazkové přípory s válcovými dřívky v hlavní lodi, ve kterých vidí tvarosloví „poplatné morfologického rejstříku klasické gotiky“, podél něj napomáhají linearismu interiéru. Exteriér stavby byl bohatěji pojat pouze u portálu v severním rameni transeptu. Rovněž připomíná portál v západním průčelí kostela, nad kterým našlo uplatnění hrotité okno. Pro tuto kompozici nalézá celou řadu paralel na stavbách cistercitů. Dále upozornil na střídme utváření exteriéru a precizně provedenou kamenickou práci zřetelnou na vnějším líci stavby. Stavba klášterního kostela v Sedleci, kterou považuje Kuthan za největší a nejnáročnější zbudovanou stavbou pozdního 13. století a prvních desetiletí 14. století, souvisí podle autora, „s tradicí severofrancouzské katedrální architektury“ reagující na slohové posuny a lokální dobovou tvorbu.¹³¹ V Sedleci se setkáváme s „dematerializací forem“, dále uplatněním negativních forem a procesem „redukce“, který patřil podle autora k „fenoménům“ středoevropského slohového vývoje. Sedlecká stavba se „hlásí“ k cisterciáckým uměleckým tradicím, ale připomíná, že architektura klášterního kostela je souběžná „prostému a asketickému charakteru velkého počtu středoevropských staveb“. Pro uplatnění pásu plné zdi v lodi (ve střední etáži) nalézá paralelu na dalších stavbách cistercitů u nás (Ždár nad Sázavou, loď klášterního kostela ve Zlaté Koruně – uplatnění negativních motivů). Kuthan rovněž uvedl, že hlavní loď sedleckého klášterního kostela „připomenou...velké stavby slezských kostelů“. Kuthan dále nevyklučuje, že architektura klášterního kostela v Sedleci může souviset s dvorským uměním Václava II. a prostředím královského dvora. Pojetí klášterního kostela spíše odpovídá požadavkům dynastickým a „státní reprezentací“. Autor nevyklučuje, že do 13. století spadá i vznik laického kostela sv. Filipa a Jakuba.¹³²

J. Sommer upozornil, že klášterní chrám byl vybudován jako asymetrické čtyřlodi s jednou lodí na jižní straně (stávající jižní zeď jižní lodi považuje za barokní). Do období barokní výstavby kostela klade Sommer i západní průčelí stávající vnější jižní lodi (západní štít gotického dvoulodí však považuje za gotický). Autor se domnívá, že výstavba chrámu započala chórem, transeptem a třemi poli lodi, která byla původně založena jako symetrické trojlodi. Při údajné změně plánu a dobudování chrámu, byla na severu přidána další boční loď, jejíž zdivo bylo vybudováno podél starší partie až k příčné lodi. Dále autor uvádí, že budovy konventu přiléhající na jižní straně nedosahovaly západního průčelí chrámu. Rovněž uvádí, že po klenbě zůstalo čelní žebro na západní stěně jižního ramene transeptu (zachováno nad klenbou stávající jižní boční lodi). Sommer se domnívá, že gotický ambit byl o půl metru vyšší než sousední boční loď konventního chrámu. Rovněž další postřeh autora je zajímavý. Sommer uvádí, že podélná stěna (severního dvoulodí) navazuje nesourodě na opěrný pilíř v místě rozhraní severních polí západní lodě transeptu. Autor vyslovuje

¹³⁰ Kuthan 1983, s. 180, 182, 184, 185, 186, 188, 189.

¹³¹ Kuthan 1983, s. 190, 193, 195, 196, 198.

¹³² Kuthan 1983, s. 198, 199, 201.

předpoklad, že v původním řešení nebylo zde předpokládáno přiložení severní obvodové zdi čtyřlodí.¹³³

Vlna nových zjištění o středověké podobě klášterních budov byla započat nálezem, ve východním komplexu budov při současném konventním kostele, podélného sakrálního objektu s apsidou, který byl vyžděn z kvádrů. Objekt byl datován do 12. století a byl vysloven předpoklad zda nenáleží mezi první zděné stavby sedleckého areálu. Byla vyslovena domněnka, že objekt může představovat opatskou kapli, či kapli špitální, případně pak o objektu situovaném po jižní straně románského konventního kostela.¹³⁴

Podstatně k diskusi o stavební podobě a hodnocení chrámu Nanebevzetí P. Marie přispěl P. Kroupa. Klášterní kostel klasifikuje jako trojlodní stavbu na severní straně vybavenou kaplemi, které se otevíraly do severní boční lodi. Na jižní straně předpokládá přiléhající severní rameno ambitu. Transept byl podle sdělení autora na severní straně osvětlen lomeným oknem. K západnímu průčelí a severnímu ramenu transeptu přiléhala přízemní partie krytá pultovou střechou. V horní partii západního průčelí bylo osazeno pravoúhlé okno. Na základě provedeného průzkumu uvedl, že patky pilířů mezilodních arkád jsou originální součástí stavby realizované za opata Heidenreicha. Jak dále P. Kroupa zjistil, původní jsou i některé další detaily a konstrukce (vyžlabení pilíř, profil východního páru pilířů mezilodních arkád, přípory pilířů v křížení transeptu a chóru, slepá panelace, ostění okna ve venějším průčelí severního ramene transeptu, římsa nad západním polem transeptu a pod ním pravoúhlé okno). Rovněž byl identifikován fragment odstraněné jižní vnější zdi gotického trojlodí a autor upozornil na fragmenty přízedních žeber dvou nejsevernějších klenebních polí východního ramene ambitu. Na vnitřní stěně severní obvodové zdi stávajícího pětিলodí byly identifikovány pruhy odsekaného zdiva v osách meziarkádových pilířů. Na základě této nálezové situace vyslovil autor předpoklad, že vnější severní loď byla dělena příčnými zdmi na kaple. Kroupa vyslovil důležitou domněnku, že členění třemi příporami (na některých místech bylo možné pozorovat, že přípory jsou vyžděny z cihel), v hlavní lodi a chóru kostela, spočívající na podložce tvořené dvěma oblouny je autentické. Zároveň tento detail považuje za důležitý architektonickou část stavby, jehož rozvinutí spatřuje v presbytáři sv. Jakuba v Kutné Hoře.¹³⁵ Kroupa dále uvádí, že konventní kostel charakterizuje snaha o plošnost a užívání oblých tvarů (v interiéru pak u všech tří zón hlavní lodi a presbytáře). Za důležitý motiv považuje útvar tzv. podložky pod příporami v zóně oken, vytvořené přízedními pruhy vpadlých okenních polí. Tento detail považuje za bázi pro rozvinutí tzv. podložky, jako vyhraněného architektonického prvku domácí architektury 14. století. V liché panelaci střední zóny okenní stěny v presbytáři, spatřuje Kroupa rovněž plošně působící prvek, stejně jako u spodní zóny mezilodních arkád (nečlěněné plochy boků pilířů). Podobné tendence k plošnému pojetí autor sledává v polygonálních patkách arkádových pilířů, profilaci archivolt, ale i válcových příporách vycházejících z morfologie klasické gotiky. Stejně tendence spatřujeme i v exteriéru stavby, což se projevuje strohostí, jednoduchostí, ale i redukováním tvaroslovným rejstříkem používaných detailů vycházejících z jedné koncepce (výžlabek sledovaný paralelními ploškami). V klášterním kostele spatřuje první komplexní sekularizaci katedrálního typu.¹³⁶ Autor spojuje s výstavbou kláštera v Sedlci (klášterní kostel, karner) partie kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře – presbytář a sakristie, podložky severní obvodové stěny trojlodí). Zajímavý je poukaz Kroupy na podobný trend (redukce tektonických článků) v utváření závěru zbraslavského klášterního kostela a konventního kostela v Sedlci. V obou posledně jmenovaných příkladech pak vidí produkt královského dvorského prostředí.¹³⁷

Problematika sedleckého chrámu nezůstala ani stranou pozornosti polských badatelů.

T. Weclawowicz upozornil na možnost, že právě sedlecký chrám s polygonálně uzavřeným chórem „mohl být formálním a ideovým vzorem královského kostela pro vavelskou katedrálu,

¹³³ Sommer 1987, s. 158.

¹³⁴ Macek 1996, s. 8, 9, 11.

¹³⁵ Kroupa 1998, s. 200 – 202.

¹³⁶ Kroupa 1998, s. 203 – 204.

¹³⁷ Kroupa 1998, s. 203, 204, 210.

jež byla stavěna v letech 1295-1306 a nikdy nebyla dokončena.“ Při výstavbě krakovské katedrály byl však aplikován pouze zjednodušený typ konventního kostela v Sedlci. Chór s ochozem měl být podle autora řešen jako bazilikální s nízkým ochozem. Důležité je upozornění autora na skutečnost, že v nově budovaném bazilikálním chóru možná našly u arkád uplatnění pilíře s příporami, tedy řešení, které se objevuje v Sedlci. Dále autor uvádí, že forma pilířů s příporami představuje charakteristický prvek v bazilikálních kostelech Krakova „počínajíc chórem dnešní wawelské katedrály“, započaté roku 1320.“ Z výše řečeného autor vyvozuje, že příporové pilíře stávající katedrály, založené v roce 1320 biskupem Nankerem, mohly mít lokální genezi „zprostředkovanou Čechami“. Za fundátora nedokončeného chóru katedrálního kostela na Wavelu je považován krakovský biskup Jan Muskata (1295-1320), který se pohyboval na českém královském dvoře (ale také působil v Krakově za české vlády), posledních dvou Přemyslovců.¹³⁸

T. Weclawowicz s k tématu geneze „pilířovo-příporového systému“ v Krakově vrátí ještě dvakrát. V práci publikované v roce 2000 opět uvádí, že „bezprostředním vzorem pro realizaci (katedrálního chóru na Wavelu - tedy nedokončenou fundaci biskupa Jana Muskaty) byl nepochybně klášterní kostel v Sedlci. S odvoláním na porovnání prostorového typu a historický kontext vyvozuje, že „podstatný znak tzv. krakovské architektonické školy ze 14. století – pilířovo-příporový systém - byl znám již čtvrt století před fundací wawelské katedrály v roce 1320. Důležité je upozornění autora na skutečnost, že po roce 1320 se v presbytáři wawelské katedrály objevily architektonické detaily, které známe z karneru a klášterního kostela v Sedlci. Jde o polygonální kružbovou konzolu a pravouhlé orámování výběhu klenebních žeber. Posledně uvedený motiv, pro který nachází autor paralelu v sedleckém karneru, byl uplatněn v kapli sv. Margity u wawelské katedrály, která byla vysvěcena v roce 1322. Účasti sedleckých stavitelů a kameníků, kteří se po roce 1320 dostali do Krakova, s výhradami připisuje i „rozšíření pilířovo-příporového systému“. Ve své novější práci autor zopakoval jednak již dříve vyslovené závěry, ale nověji zdůraznil, že nejenom nedokončená katedrála Muskaty, ale že i celá sedlecká konstrukční koncepce byla (na Wavelu) přijata a realizovaná od roku 1320 na novém plánu chóru, který byl na východě přímo zakončen.¹³⁹ V další práci upozorňuje na vliv cisterciácké tradice, zprostředkované Sedlcem, která se v polovině 14. století uplatnila v Krakově, ale i na vliv Sedlce na rozvrh základů nedokončené stavby krakovské katedrály.¹⁴⁰

Nověji se v samostatné studii dotkla problematiky sedleckého klášterního chrámu také K. Benešová. Autorka připoměla, že kvádrové zdivo použité při výstavbě chrámu v Sedlci bylo jedním z rysů gotického stavitelství ve Francii a předmětem „obdivu“ v zemích, kam gotika pronikala. Benešová se podrobně zabývá výstavbou druhé jižní lodi. Za původní konstrukce interiéru kostela považuje autorka „pilíře křížení včetně pasů, pilíře a oblouky arkád v chóru i lodi, a stěny nad nimi, členěné svazky klenebních přípor a otevřené ostře zahrocené otvory oken“. J. B. Santini střídající v barokní přestavbě chrámu P. I. Bayera, podle Benešové podstatně nezasahoval do základního členění stěn a zbytků klenebního systému. Klášterní kostel podle autorky vychází z typu „francouzské katedrály s ochozem a věncem kaplí, které jsou orientovány do středu vnitřního chóru.“¹⁴¹ K. Benešová dále uvádí, že výstavbě sedleckého konventního kostela předcházela stavba v Altenbergu, vyrůstající na katedrálním půdoryse, kterou mohl opat Heidenreich poznat. Dále navozuje otázku, zda výběr katedrálního půdorysu pro sedlecký chrám nebyla ovlivněna ideou budoucí eventuální královské nekropole, vystavěné o něco později králem na Zbraslavi.

Středověký klášterní kostel charakterizuje jako pětilodí, s transeptem a vysokým chórem „obtočeným“ ochozem a věncem kaplí. Místo páté lodi zabralo podle Benešové severní rameno ambitu (v baroku nahrazeného novou lodí). Užití kvádrového zdiva, na exteriéru v režném provedení, náleží podle autorky do rejstříku francouzské architektury.

¹³⁸ Weclawowicz 1998, s. 412, 416, 417.

¹³⁹ Weclawowicz 2005, s. 75, 78 – 81.

¹⁴⁰ Weclawowicz 2009, s. 337, 338

¹⁴¹ Benešová 2000, s. 232, 234 – 236.

Podle autorky je s francouzskými katedrálami srovnatelné i vertikální řešení prostoru v poměru 1:3.¹⁴² Dále autorka upozorňuje na trojdílný vývin stěny, která byla zjednodušena ve smyslu řádové architektury (panelace místo triforia v chóru, a plocha zdi v lodi ve střední partii stěny). Odhmotnění stavby pak Benešovská spatřuje v „optickém přehodnocení hmoty“. Plocha stěn je údajně vnímána jako „nehmotné pozadí lineárních vertikál klenebních přípor“.

Benešovská dále upozorňuje na to, že „v zóně vysokých oken jsou svazky přípor podloženy pásem stěny“ (vyčleněným nad okny čelními oblouky klenby). Zmíněný pás chápe autorka jako předstupeň „tzv. české podložky“. Mezilodní arkády chápe jako „otvory vyříznuté v pasivní ploše zdi“, reprezentované pilíři bez artikulace. Dále Benešovská upozorňuje na to, že se v Sedlci pravděpodobně poprvé objevuje zezadu k pilířům arkád přiložený pas, do kterého je sveden tlak kleneb hlavní lodi. Tento prvek údajně nahrazuje konstrukci opěrných pilířů („T“ pilíř). Dále autorka zdůrazňuje, že pouhým ubíráním hmoty jsou formovány i pilíře křížení. Pasy jsou zde zakončené kružbovými hlavicemi, které, podle autorky, následně převzala česká architektura 14. století. Benešovská upozorňuje na kontrast subtilních architektonických článků (přípory, hlavice, panelace ostění oken a portálu), úsporně pojaté hmoty (pilíře, pasy arkády) i úlohu přiznané ploché stěny. Upozorňuje také nato, že Sedlec nepřevzal ani složitý vnější opěrný systém. Autorka dále uvádí, že zde uplatněný architektonický „jazyk“ byl modelem pro další řádové stavby a „inspirací“ pro směřování architektury v českých zemích. Benešovská předpokládá, že „Mistr sedleckého chrámu“, kterého chápe jako jednoho z vůdčích tvůrců středoevropské architektury kolem roku 1300, znal z vlastní zkušenosti katedrální řádovou tvorbu. Autorka uvádí, že sloh tohoto mistra vychází ze „symbiózy cisterciácké tradice a rejstříku katedrální gotiky“. Značnou pozornost věnuje Benešovská závěru konventního kostela. Zdůrazňuje, že vložení trojúhelných travé v ochozu bylo umožněno zdvojnásobit počet radiálních kaplí a tím plynule „zvlítnit“ obvodový plášť chóru. Důležité je upozornění autorky na fakt, že kaple odpovídající trojúhelným polím jsou opatřeny dvoubokými opěráky. Za oddělení kaplí lomenými arkádami vzepřenými do oblých podpor (které tu v době kolem roku 1300 Benešovská předpokládá), vidí autorka snahu o sjednocení věnce kaplí v interiéru.¹⁴³ Takto pojatý prostor ochozu byl podle Benešovské prosvětlen širokými okny bez kružeb. Autorka dále nadhazuje možnost, že Sedlec je svým prostorovým uspořádáním chórového ochozu i aplikací oblých sloupů i oken bez kružeb, záměrným návratem k opatskému kostelu Saint-Denis u Paříže.¹⁴⁴

V literatuře přelomu milénia je nalezený románský kostel v areálu kláštera, sloužící jako opatská kaple, interpretován jako součást dvorce velmože Miroslava. Současně se předpokládá výstavba konventního kostela, ambitu, opatství a hospodářských budov ve druhé polovině 12. a na počátku 13. století.¹⁴⁵ Rozsáhlá stavební činnost v areálu kláštera je v citované práci předpokládána od devadesátých let 13. století. Opět je vysoce honocena výstavba konventního kostela, který je považován za první kostel katedrálního typu v českých zemích. Na tomto místě byla vyslovena doměnka, že severní dvoulodí kostelní lodi bylo koncipováno jako síňové. Bylo rovněž zdůrazněno, že k jižnímu ramenu transeptu přiléhalo východní křídlo konventu s kapitulní síňí. Do prostoru před severním průčelím transeptu je lokalizován hřbitov, ze kterého se vstupovalo do klášterního kostela hodnotně provedeným portálem, který je interpretován jako brána mrtvých. Architektura klášterního kostela vykazuje transformační rysy. Do počátku 14. století je kladena výstavba karneru, v jehož lodi byla vybudována údajně jedna z nejstarších hvězdových kleneb bez centrální podpory ve střední Evropě. Předpokládá se, že karner vyrůstal v závěrečných fázích výstavby konventního kostela a na jeho stavbě se podílela tamnější huť, která byla po roce 1320 rozpuštěna.¹⁴⁶

¹⁴² Benešovská 2000, s. 238, 239.

¹⁴³ Benešovská 2000, s. 240 – 242.

¹⁴⁴ Benešovská 2000, s. 243, 244.

¹⁴⁵ Štroblová – Altová (ed.) 2000, s. 293.

¹⁴⁶ Štroblová – Altová (ed.) 2000, s. 301 – 304.

V nedávné době se problematikou stavebního vývoje a interpretací architektury sedleckého chrámu zabýval Petr Kroupa. Autor uvádí, že klášterní kostel si zachoval podstatné rysy originálního gotického vzhladu. Při pokusu o rekonstrukci půdorysu vychází z již publikovaných prací. Kroupa upozornil, že nepravidelnosti ve spárořezu při východním konci severní zdi severní boční lodi, jsou způsobené vestavěným (obslužným) točitým schodištěm. V severní boční lodi pak autor spatřuje „později přistavenou řadu kaplí, navzájem oddělených příčkami“. Vysoký chór východní partie chrámu Kroupa klasifikuje jako chór o jednom poli a závěru 5/8.¹⁴⁷ V případě ochozu s kaplemi, který obíhá vysoký chór vyslovil autor předpoklad, že stávající vnější loď chórového ochozu byla oddělena příčkami. Ochoz byl tedy podle autora řešen jako jednodlní s věncem kaplí. V interiéru stavby autor předpokládá autenticitu u celé řady prvků (mezilodní arkády, pilíře, tři točitá schodiště, pilíře křížení a profilaci vítězného oblouku včetně konzol, svazkové přípory, panelaci v etáži triforia, a údajně další). V případě zachovných tří vřetenových schodišť autor předpokládá, že jde o schodiště servisní (následně užívané jako přístup na půdy). Klenby v interiéru chrámu rekonstruuje jako křížové, v trojúhelných travé závěru uvažuje o klenbách trojapaprskových a v kaplích ochozu uvažuje o klenbách šestipaprskových. V případě čelních žeber po bocích svazkových trojdílných přípor uvažuje o gotickém původu. V případě okenních otvorů uvažuje Kroupa o tom, že okna neměla kružby. Za hlavní prvky západní středověké fasády kostela považuje Kroupa okno, portál a půlkruhovou archivoltu.¹⁴⁸ V jižní partii kostelního chrámu autor předpokládá jednu loď boční, s pultovou střechou. Nejjižnější boční loď náleží, podle autora, barokní etapě výstavby kostela. Severní partie západního průčelí si zachovala svou podobu dodnes (za originální považuje okulus a hrotité okno). Severní průčelí příčné lodi bylo členěno z části zachovaným portálem a nad ním se nalézá velké hrotité okno. Jižní fasáda transeptu byla opět prolomena velkým hrotitým oknem. Okno je však oproti oknu v severním průčelí transeptu menších rozměrů. Podle Kroupy okno opticky zmešují, ve prsopěch plochy kamenného zdiva opěrák u západního nároží a schodiště u východního nároží schodiště. Odlišnou koncepci této strany fasády podmínilo na jihu přiléhající křídlo klausury. Z architektonických detailů stavby připomíná Kroupa portál v severní fasádě transeptu, v jehož bázi se mimo jiné nalézá lichá paneláž. Z dalších detailů připomíná autor hruškové žebro a dílec ostění portálu, které připisuje dílu klášterní hutě. Dále připomíná, že ostění oken je na stavbě tvořeno hlubokým výžlabkem. U rozet průčelí bočních lodí uvádí, že okna mají nálevkovité ostění. U mezilodních arkád Kroupa připomíná, že jsou opatřeny (na straně hlavní lodi) hlubokým výžlabkem. U oblých svazkových přípor hlavní lodi a presbytáře zdůrazňuje, že běží bez přerušování (přetínají římsy). V případě pilířů křížení připomíná, že se k jejich čelním stranám přikládají pětiboké přípory ukončené konzolami s jeptiškami.¹⁴⁹ Půdorys klášterního kostela opakuje v půdorysu kostel v cisterciáckém opatství Royaumontu, navazujícího na klášterní kostel v Longpontu, který uplatnil typ katedrálního závěru. Kroupa však uvádí, že z hlediska měřítko se kostel sedlecký shoduje s Altenbergem. Autor dále uvádí, že závěr klášterního kostela v Sedlci je koncipován tak, že umožnil do závěru vkomponovat dvě kapele navíc (díky střídání čtvercových a trojúhelníkových polí v ochozu). Exteriér klášterního kostela v Sedlci vyjadřuje podle autora rysy cisterciácké architektury (přehlednost, minimální výzdoba, uzavřený obrys a jiné). Zdůrazňuje i planění oken vzhledem k potlačení plochy zdi a za další výrazný prvek exteriéru považuje jednu odstupněné štíhlé opěráky. S ohledem na užití „klasického katedrálního chóru“ upozorňuje na nápadnou absenci opěrného systému. Kroupa charakterizuje alternativní řešení v Sedlci jako provázání segmentových oblouků s vertikálními úseky zdiva vysokého chóru. Horní pás zdiva vysokého chóru je řešen jako redukováná zeď.¹⁵⁰ Dále Kroupa upozorňuje, že velké okno, u kterého považuje absenci kružby za originální stav, na západním průčelí není jevem u cisterciáckých kostelů 13. století výjimečným. Rovněž opěrné pilíře západního průčelí jsou podle Kroupy typickým prvkem cisterciáckých fasád (s jedním rozměrným oknem). Rovněž

¹⁴⁷ Kroupa 2002, s. 51, 52.

¹⁴⁸ Kroupa 2002, s. 53, 54.

¹⁴⁹ Kroupa 2002, s. 55, 56.

¹⁵⁰ Kroupa 2002, s. 57 - 59.

pro rozvrh západní fasády s velkým oknem a hlavním portálem shledává paralely v cisterciáckém stavitelství. Při hodnocení interiéru Kroupa chápe (v archivoltě probrané výrazným výžlabkem) arkádu vysokého chóru, ukončenou římsou a hlavní loď jako zeď prolomenou arkádami. Klenby chrámu rekonstruuje jako žebrové křížové, nad trojúhelnými poli trojpraprskové, nad prvními poli ochozu pětipaprskové a šestipaprskové v závěru vysokého chóru a kaplemi ochozu. V případě trojpraprskových polí autor upozorňuje, že takovýto klenební obrazec byl použit nedlouho před tím v Salemu, který má se sedleckým chrámem podle, po více stránkách, blízký vztah. Klenební žebra vybíhala podle Kroupy ve vysokém chóru a hlavní lodi z trojdílných a jednoduchých (při triumfálním oblouku a v rozích vysokého chóru) válcových přípor. Dále autor předpokládá, že snahu po redukci triforia, jehož zóna je v chrámu naznačena římsami, ale nahrazena plnou hladkou zdí, lze hledat v cisterciácké snaze po jednoduchosti. Kroupa věnuje značnou pozornost konstrukčnímu řešení „hlavní stavby“ kostela. Chápe ji jako redukovanou zeď. Její statika spočívá na horizontálním propojení vertikálních („neredukovaných“) úseků (v podobě „pilířů“, které jsou propojeny arkádou). Mezi takovými nepřiznanými pilíři je zeď redukována (v šířce a prolomenými otvory arkád). Kroupa spatřuje ve „zdi hlavní budovy“ dělení na čtyři horizontální zóny („pozdemní“=základové zdivo, přízemní=přiznaná arkatura, střední=nepřiznaná arkatura v zóně triforia, horní=přiznaná okenní arkatura). Dále autor píše, že ve střední partii zdiva (lodi) se uplatnila v interiéru nepřiznaná arkatura, a teprve v horní zóně se „sedlecký systém“ projevuje jako slabší zeď zesílená opěráky (vidí v nich pokračující pilíře, provázané s arkaturou – sestávající z okenních otvorů). Systém „hlavní budovy“ sedleckého chrámu klasifikuje jako opticky nepřiznanou konstrukci pilířovitých úseků zdi, které jsou po „propojení“ křížovými klenbami samonosné. Podle Kroupy však nejde o systém skeletu, ale o statické pilíře, vytvořené redukcí obvodové zdi, která „ve volných úsecích zůstává přítomna v podobě arkád a výplňového zdiva“. Uplatněný systém „záměrně předstírá plnou zeď románských kostelů.“ Vzorem pro takovéto pojetí „skrytě redukované zdi“, kterou autor chápe jako „alternativu konstrukčnímu systému katedrálního skeletu“, byl v případě Sedlce braniborský Chorin.¹⁵¹

Kroupa se dále soustředil na postavení Sedlce v domácí cisterciácké architektuře přelomu 13. a 14. století. S konventním chrámem na Zbraslavi spojuje Sedlec celá řada společných charakteristik (stejný poměr šířky a výšky hlavní lodi, ale i klenebních polí, stejný rozměr čtverce křížení a tří polí ramen transeptu i vysokého chóru, pás kaplí ve formě čtvrté boční lodi, užití kvádrového zdiva v líci, členění exteriéru velkými okny a údajně i obdobné konstrukční řešení –opticky nepřiznané pilíře). V případě kláštera ve Zlaté Koruně Kroupa uvádí, že presbytář tamějšího klášterního kostela se půdorysně „téměř shoduje“ s vysokým chórem klášterního kostela v Sedlci. Paralelu pro užitá trojpraprsková klenební pole v Sedlci pak nalézá v zaklenutí vnějších kaplí transeptu konventního chrámu ve Vyšším Brodě, které chápe jako užití „sedleckého vzoru“. V otázce datace výstavby sedleckého konventního kostela Kroupa uvádí, že chrám vyrůstal v prvních dvou desetiletích 14. století, s předpokládaným přesahem do desetiletí třetího téhož věku.¹⁵²

Kroupa v širším kontextu předložil hypotézu, že Rudolf Habsburský zamýšlel v Sedlci zřídit rodové pohřebiště. Rovněž uvádí, že výstavba kostela probíhala pod patronátem Heidenreicha v duchu sv. Bernarda. V kontextu (a její nové orientaci) dobové architektury kolem roku 1300 hodnotí Kroupa architekturu sedleckého chrámu jako „specifický cistercký přínos této architektuře“. Dále uvádí, že Sedlec nevycházel ani nereagoval na domácí architekturu, ale „velmi ovlivnil její další průběh“.¹⁵³

K poznání stavebního vývoje a datci klášterního chrámu Nanebevzetí Panny Marie přispěl archeologický výzkum F. Velímského. Archeologickým výzkumem bylo, po obvodu kaplí a transeptu kostela, identifikováno pohřebiště, datované do 13., případně 12. století. Autor výzkumu zjistil, že značná část nalezených hrobů byla poškozena základy klášterního kostela. Rovněž bylo doloženo, že základ kostela prostoupil kulturní souvrství datované do

¹⁵¹ Kroupa 2002, s. 59, 60, 67 – 69.

¹⁵² Kroupa 2002, s. 61 – 64.

¹⁵³ Kroupa 2002, s. 65, 67, 73.

13. století. Na základě objeveného etážové pohřebiště Velímský předpokládá, že na místě stávajícího konventního kostela stála starší sakrální stavba, u které se po několik desetiletí pohřbívalo. Dále bylo zjištěno, že základ východního závěru a části transeptu, kaplí i severní obvodové zdi kostela byly zhotoveny v rámci jedné stavební akce. Potvrzení existence starší svatyně přinesl geofyzikální a archeologický průzkum. Nedestruktivním průzkumem se podařilo identifikovat, v úrovni třetí řady sloupů, anomálii, klasifikovanou jako zeď.¹⁵⁴ Fragmenty zdív zachytil průzkum i na dalších místech kostelního interiéru. V interiéru kostela byl rovněž realizovaný kontrolní archeologický výzkum. Vyhodnocením sondy položené v kapli závěru klášterního kostela bylo zjištěno, že základ kaple a základ obvodového zdíva závěru kostela, byly zhotoveny během jedné stavební akce. Sondou, v západní části kostela, v úrovni prvního severního pilíře hlavní lodi, byla odhalena zeď, jejíž datace (obdobně jako funkce) je ovšem nejistá. Bylo ovšem zjištěno, že základ pilíře hlavní lodi byl vyžděn stejným způsobem jako základ obvodového zdíva kostela. V sondě položené v první severní boční lodi na rozhraní třetího a čtvrtého klenebního travé byla zjištěna zeď z kvádríkového zdíva, poškozená základem sloupu a základem gotického opěráku. Zdivo, které podle výsledku nedestruktivního průzkumu probíhá napříč chrámem, je interpretována jako relikv čelní zdi románského konventního kostela (po 1142?).¹⁵⁵ Taktéž v dalších sondách byla odhalena zdíva (především základy sloupů). Archeologický průzkum prokázal, že věnec kaplí uzavírající konventní chrám, byl dokončen nebo výrazně rozestavěn nejpozději v době druhého desetiletí 14. století.¹⁵⁶

V souvislosti s generální opravou chrámu Nanebeveztí Panny Marie probíhal stavebně historický průzkum, který navázal na předchozí zjištění. Zpracovatel výzkumu konstatoval, že chrám byl založen jako trojlodní bazilika na půdorysu latinského kříže. Na severní straně, se k severní boční lodi kostela (na místě stávající severní boční lodi) přiložily kaple. Na místě stávající vnější boční lodi na jihu se nacházelo rameno ambitu.¹⁵⁷ Byly odhaleny základy dělicích zdí kaplí podél obvodové zdi severní lodi v ose vnějších opěráků. Důležité je zjištění, že jedna zcela odkrytá zeď dělicí jednotlivé kaple byla provázána s vnější obvodovou stěnou lodi. U této zdi byl pravděpodobně zjištěn základ pro oltářní menzu. Dále bylo zjištěno, že severní rameno ambitu bylo odděleno plnou zdí od boční lodi. Plná zeď je konstatována také na západních arkádách jižního ramene transeptu. Zásadní je zjištění, že východní partie chrámu si zachovaly originální půdorys, s věncem kaplí kolem ochozu. Kaple, jak rovněž konstatoval průzkum, byly navzájem propojeny. Rovněž bylo zjištěno, že základy chrámu respektují nadzemní tvar obvodového zdíva. Základy konventního kostela, jsou, podle zjištění průzkumu, vyžděny ve dvou etážích (lomové zdivo, opracované kvádry). Vstup do půdního prostoru nad bočními loděmi byl řešen prostřednictvím jednoho šnekového schodiště.¹⁵⁸ Další podstatnou informací je, že obvodové zdivo konventního kostela je zachováno do úrovně korunní římsy (s výjimkou stříšek opěráků a kosin opěráků které pocházejí z konce 19. století). Originální jsou podle A. Pospíšila také ostění oken, korunní římsy a arkády zpevňující bazilikální stěnu. V oknech byly osazeny kružby vytesané z opuky. V exteriéru kostela se také z části zachovalo originální odvodnění, především dva chrliče mezi chórem a transeptem. Uvnitř kostela byla hlavní loď a transept členěn pouze horizontální podokenní římsou. Podokenní římsa artikulovala podle Pospíšila vnitřní stěny chóru, ochozu a bočních lodí. Slepá paneláž v chóru údajně respektuje originální podobu. V hlavní lodi, transeptu a chóru tvořily součást klenby svazkové přípory se stávající z trojice prutů.¹⁵⁹ Dále se podařilo identifikovat, jakým způsobem klenbní žebra z těchto přípor vybíhala. Výběhy žebí se nacházely v jedné úrovni, pokud tak lze soudit ze sondáží na východní stěně severního transeptu a jižní stěny chóru. Žebra plynule vybíhala z každé přípory. Klenební žebra měla hruškovou profilaci.

¹⁵⁴ Velímský 2009, s. 388, 393.

¹⁵⁵ Velímský 2009, s. 394, 395, 396.

¹⁵⁶ Velímský 2009, s. 386.

¹⁵⁷ Pospíšil 2009, s. 371.

¹⁵⁸ Pospíšil 2009, s. 371, 372.

¹⁵⁹ Pospíšil 2009, s. 377.

Pospíšil dále uvádí, že boční lodě, ochoz a kaple byly rovněž zaklenuty žebrovými klenbami s hruškovými žebry. Autor dále uvádí, že travé „hlavní klenby chrámu“ byla na obvodových stěnách olemována přístěnnými žebry, klenba dolní partie chrámu přístěnnými žebry vybavena nebyla. Klenební žebra plynule zabíhala do stěn ve výšce patky klenby. V ochozu se podařilo bezpečně určit originální půdorysné schéma, které sestávalo z prostřídání křížových polí s trojapapsky. Jak bylo řešeno zaklenutí kaplí není bezpečně zřetelné, ale v půdorysu se průběh žeber lomil ve svorníku. Svazkové přípory ve východní polovině hlavní lodi byly ukončeny konzolou a štítkem. Na západních pilířích křížení je podle Pospíšila komplikovaněji řešeno zakončení úseku oblouku. Oblouky jsou zde neseny dvěma druhy kružbových konzol. Uvedené detaily jsou podle autora v podstatě původní (konzoly na pilířích křížení byly v dolní části přesehány).¹⁶⁰ V ose západního průčelí chrámu byl umístěn vstupní portál, velké kružbové okno a střešní štít. Průčelí bočních lodí byla v původním řešení opatřena okuly osvětlující půdní prostor nad bočními loděmi.¹⁶¹

Dále se předpokládá, že hlavní střecha byla velmi strmá a byla v případě transeptu a západního průčelí zakončena zděnými štíty. Nad křížením byla vztyčena věž. Zastřešení východního závěru svatyně bylo podle průzkumu řešeno tak, že každá kaple závěru byla opatřena vlastní střechou s hřebenem, který kolmo prostupoval do střechy pultového tvaru. Chrám byl pokryt prejzovou krytinou.¹⁶²

Nejnověji byla analyzována architektura sedleckého konventního kostela v širším dobovém kontextu architektury „kolem roku 1300“ M. C. Schurrem. Již v dispozici klášterního kostela spatřuje i v cisterciácké oblasti luxusní řešení. Poukazuje na to, že ochozový chór s věncem kaplí představuje i v cisterciácké architektuře neobvyklou formální variantu. Připomíná, že se sice, počínajíc Clairvaux II až k Altenberku, existuje celá řada cisterciáckých staveb s chórovým ochozem a věncem kaplí, ty ale podle autora představují výjimečné jevy. Dále uvádí, že již samotný chórový ochoz s věncem kaplí náležel formálnímu bohatství tohoto typu pro jeho naprosto reprezentativní působení. Domnívá se, že již při výběru půdorysného rozvrhu a stavebního typu se v Sedlci jednalo o vědomý výběr umělecké formy. V chóru sedleckého konventního kostela připomíná trojdielné členění stěny, ve kterém spatřuje ohlas nejreprezentativnějších francouzských katedrálních schémat stavby. Domnívá se ovšem, že v případě sedleckého kostela je málo ohledů ke stavitelství francouzské korunní země, jako k řadě inovativních kostelních staveb v okruhu štrasburské dómské hutě (Salem, Kapel). Mezi posledně jmenovanými stavbami vidí autor, na základě řady neobvyklých kreativních detailů, nejtěsnější spojitost (například pětildienní dispoziční řešení ve východní partii kostela). Mezi zvláštnosti uvedených tří staveb počítá absenci hlavic u žeber a profilací vybíhajících z pilířů a přípor. Jde o motiv, který se okolo roku 1300, ve švábsko-elsaském prostoru, počítal k repertoáru vůdčích architektů (Esslingen, Herrenberg, Niederhaslach). Podle Schurra byl mistr sedlecké katedrály plně obeznámen s architekturou staveb, které lze počítat k avantgardě stavitelství okolo roku 1300 na evropském kontinentě.

Rovněž utváření arkádové zóny považuje autor za moderní. Poukazuje na zřetelnou redukci plochy zdi a snahy po plasticitě prvků. Těmito moderními tendencemi se sedlecký mistr připojil k avantgardnímu směru salemského dómu. Důležitý je poukaz autora na to, že tento formální jazyk je těsně svázán s okruhem štrasburské dómské hutě. Rovněž „ostruhově formované opěrné pilíře, které zdobí každou druhou kapli ochozu, náleží témuž stilistickému stylu. Nalézají pro něj analogie jak u Niederhaslacu, tak u farního kostela v Esslingen. Autor rovněž vidí, v nárysu horních částí zdi sedlecké katedrály, architektonický prostředek blízce příbuzný s architekturou Salemu a Niederhaslachu. V aplikaci redukovaného triforia spatřuje zdařilý pokus architektů (sedleckého konventního kostela). Jde o architektonický prvek, který přibližuje stavebnímu luxusu, který je redukován a opětovně (rafinovanými, moderními, utvářecími způsoby) zdůrazněn.¹⁶³

¹⁶⁰ Pospíšil 2009, s. 378.

¹⁶¹ Pospíšil 2009, s. 382.

¹⁶² Pospíšil 2009, s. 378.

¹⁶³ Schurr 2009, s. 298 - 300, 305, 306.

Problematiky sedleckého klášterního kostela se dotkla i A. Gajewska. Uvádí, že stavbu věnce kaplí nového opatsví je nepravděpodobné vztahovat na starší tradici. Sedlec, podobně jako Longpont a Royamount, podle ní, patří k oddělené skupině katedrál s podobnými chóry. K výběru této náročné stavební formy mohlo, podle autorky, dojít zcela nezávisle. V nárysu (kostela) se vyhýbá užití náročných forem. Rovněž v lodi vidí snahu alespoň o zdánlivou jednoduchost, v čemž spatřuje náležitost k řádové identitě, zatímco dialektika, vytvořená kontrastem se štíhlými příporami, se přibližuje estetice Royamountu, Maubuissonu, a Le Lys.¹⁶⁴

Při obnově kostela Nanebevzetí Panny Marie bylo zjištěno, že barokní klenby Jana Blažeje Santiniho-Aichela využily přípory originálních středověkých kleneb. Pokud lze dále soudit, zdivo středověkého kostela bylo v plně tloušťce vyzděno z kamenných bloků. Též bylo zjištěno, že statické poruchy hlavní lodi (v úseku teřtího až čtvrtého pole od západního štítu), jsou vyvolány využitím zdiva západního štítu románského předchůdce chrámu.¹⁶⁵

V nedávné době byla věnována značná pozornost drobným venkovským kostelům s chórovou věží, vnikající patrně mezi lety 1283 – 1320, ve východní části středních Čech. Jejich výstavba je spojována především s kolonozačními aktivitami cisterciťů v Sedlci.¹⁶⁶

Současnému stavu poznání kláštera cisterciáků v Hradišti nad Jizerou se věnují v kapitole VI. 1

Výrazný posun v dosavadním poznání stavební podoby je možné konstatovat u kláštera cisterciťů na Zbraslavi (obr. 265 – 275). Na začátek připomínám, že první publikované poznatky o středověké zástavbě v areálu bývalého cisterciáckého kláštera jsou spojeny se jménem Z. Nyplové. Autorka uvedla, že při adaptaci konventní budovy mezi lety 1924 – 1926, byly při snižování terénu kolem sally-tereny „byly odkryty...mohutné základy pilířů starého gotického chrámu, založeného králem Václavem II.. Jejich poloha dává obraz čtyřlodního půdorysu, který odpovídá starým plánům,“.....,v báni kostela mokropského v r. 1850 nalezeným.“¹⁶⁷ Badatelka se ještě jednou okrajově dotkla problematiky středověkých klášterních staveb (zejména kostela sv. Jakuba a sv. Jana Křtitele, zrušeného v roce 1786).¹⁶⁸

Problematiky Zbraslavského cisterciáckého kláštera se v řadě prací dotkl J. Kuthan. Tento autor uvedl, že již před rokem 1297 se začalo s výkopem základů konventního chrámu cisterciáckého kláštera, jehož východní část musela být dokončena v roce 1305. Konventní kostel klade do míst západního okraje nádvoří, které svírají konventní budovy. Kuthan na tomto místě uvádí, že pokud by měl konventní chrám chór zachycený na plánu a nákresu nalezených v Horních Mokropsích, pak by jeho utváření vycházelo z „tradice cisterciáckého umění a nenáležel by mezi typické katedrální chóry.“¹⁶⁹ Současně uvádí, že je možné předpokládat že konventní chrám patřil mezi čelní domácí stavby „tzv. reduovaného slohu“. Zbraslavskou stavbu již na tomto místě vnímá jako předmět státní a dynastické reprezentace a jako pohřebiště královského rodu.¹⁷⁰ Nejdůležitější budovy kláštera byly podle Kuthana situovány v místě barokního konventu. Současně také autor upozornil na středověké konstrukce kostela sv. Jakuba (gotické cihelné zdivo s otvory na jižní straně). Kuthan uvedl, že středověká stavba obsažená v kostele sv. Jakuba byla vícepatrová a měla profánní charakter. Současně upozornil na gotickou stavbu, jejíž zbytek se zachoval v ohradní zdi parku. Z nedochovaných staveb připoměl autor středověký původ kaple sv. Jana Křtitele.¹⁷¹

¹⁶⁴ Gajewska 2009, s. 360.

¹⁶⁵ Alt – Mlázovský – Pospíšil 2011, s. 274.

¹⁶⁶ Kibic 2011, s. 281, 288.

¹⁶⁷ Nyplová 1933, s. 40.

¹⁶⁸ Nyplová 1955, s. 240, 242, 243. Autorka uvedla, že oba kostely sloužily mimo jiné k pohřbívání členů řádu (ibidem, s. 242).

¹⁶⁹ Kuthan 1978, s. 91, 93. Dále autor uvádí, že podobně utvářený chór měl druhý kostel v Citeaux, Morimondu atd. Analogické slohové tendence pak nachází na klášterním kostele cisterciáček v Mariensternu (ibidem, s. 93).

¹⁷⁰ Kuthan 1978, s. 85, 88, 89, 94.

¹⁷¹ Kuthan 1978, s. 91, 95.

J. Kuthan ve své novější práci zdůraznil úlohu zbraslavského cisterciáckého opatství Aula Regia v českých zemích jako „nejvýznamějšího pohřebního místa (vedle Svatovítského chrámu) vládnoucí dynastie“.¹⁷²

Značný posun v dosavadních názorech je možné zaznamenat v případě cisterciáckého kláštera. Archeologický průzkum zahájený v roce 1975 byl následně doplněn geofyzikálním průzkumem a dotkl se především klášterního kostela. Na základě výsledků výzkumu bylo možné verifikovat dosavadní poznatky o klášterním kostele, zprostředkovaném doposud především mokropeským plánem. Klášterní kostel byl řešen na podélném půdorysu s trojlodním transeptem a pravoúhlým chórem na katedrálním půdorysu. Obdélný chór, o třech klenebních polích, obíhal ochoz lemovaný věncem kaplí na půdorysu pěti stran osmiúhelníka. Kaple byly od sebe odděleny plnými zdmi, mající, podle autorů, výzkumu funkci vtažených opěrných pilířů. Důležité je zjištění, že trojlodní transept měl stejnou výšku jako závěr a hlavní loď. V křížení identifikoval výzkum čtyři masivní pilíře mezi nimiž se nalézala hrobka Václava II. Rovněž bylo zjištěno, že konventní chrám byl vystavěn ve dvou stavebních etapách.¹⁷³ Loď kostela, čítající dvanáct travé, byla budována až v druhé stavební etapě a dodatečně se přiložila k transeptu s odstupem téměř čtvrt století. Na základě stavebního utváření kostela byl vysloven předpoklad, že stavba byla budována jako královské mauzoleum.¹⁷⁴

Současně po prezentaci prvních výsledků průzkumu došlo k pokusu o půdorysnou interpretaci východních partií chóru. J. Varhaník zdůraznil, že u kostela vystavěného na půdorysné osnově Citeaux II. byl do roku 1307 vystavěn síňový ochozový chór. Autor vyslovil pochybnost, zda byla stavba klášterního kostela cistercitů na Zbraslavi ovlivněna výstavbou v rakouském Heiligenkreuzu. Naopak upozornil na to, že stavba cistercitů v dolnoslezském Kamienci vychází z redukované dispozice (chybí chórové kaple lemující ochoz a boční lodi transeptu) zbraslavského kostela.¹⁷⁵

Z artefaktů získaných jak staršími výzkumy, tak novějším archeologickým výzkumem byla věnována záhy pozornost náhrobní plastice, tedy náhrobníků z nichž 5 fragmentů bylo přiřknuto královské rodině.¹⁷⁶

Nové poznatky o středověké zástavbě areálu přinesl realizovaný stavebně-historický průzkum objektu zámku. Jednak byly identifikovány relikty předcisterciácké zástavby areálu, tedy trakt kvádríkového zdiva na rozhraní sklepních prostor, severního a západního křídla, včetně portálového záklenku. Zjištěné zdivo bylo datováno do druhé poloviny 12. století a spojeno s benediktinskou výstavbou. Při této starší zástavbě podle zpracovatelů pasportu, byl dodatečně na západní straně vystavěn šikmo orientovaný trakt, datovaný do 13. století, který považovali autoři za předcisterciáckou etapu zástavby areálu.¹⁷⁷ Sklep pod uvedeným traktem byl vložen dodatečně a autoři ho považují za současný s komplexem mohutných sklepů pod západní partií severního křídla. Vrcholně gotické výstavbě počátku 14. století autoři připisují základní dispozici západního a části severního křídla prelatury (východně od zmíněného staršího traktu šikmé orientace). Upozorňují na jednotraktové založení palácové stavby severojižní orientace, kterou spojují s vlastní prelaturou. V suterénu tohoto objektu poukazují na existenci čtyř velkých zaklenutých sklepů s portály. Zpracovatelé pasportu se domnívají, že větší část křídla byla založena jako novostavba s výjimkou severní části, kde křídlo navázalo na starší konstrukce. Gotické zdivo křídla podle výsledků průzkumu probíhá až do prvního patra. Na západním průčelí byl odkryt gotický portál s hrotitou archivoltou a patrně reliéfně pojatým tympanonem. Hlavní křídlo bylo podle průzkumu propojeno

¹⁷² Kuthan 2001, s. 212, 213.

¹⁷³ Tento závěr prezentovali autoři stručně již dříve, srovnej: Tryml – Ječný 1981, s. 9. Vlastní osídlení lokality je však podstatně starší jak dokládá nález pravěkého a slovanského osídlení, viz: Tryml 1980, s. 250.

¹⁷⁴ Ječný – Tryml 1983, s. 198, 199.

¹⁷⁵ Varhaník 1983, s. 306, 308.

¹⁷⁶ Stehlíková 1983, s. 9. Autorka spojuje fragmenty s hutí pracující v Anežském klášteře od 80. let 13. století.

¹⁷⁷ Horyna, M. – Lancinger, L. – Líbal, D. – Reml, L. 1982, s. 121, 122. Tento trakt souvisí s královskou výstavbou dvorce.

s polopatrem východního křídla gotickým portálkem, snad již raně gotického původu. Na východní straně přiléhalo k této palácové budově menší křídlo (s nástupem do sklepů a klenutým prostorem v polopatře). Se stavbou vrcholně gotické prelatury údajně souvisel volně stojící objekt před severní částí paláce. Oba tyto objekty byly v severní linii údajně propojeny ohradní zdí gotického stáří. Ze středověké zástavby jihovýchodní části areálu je dále připomenuta gotická stavba věže (s výjimkou vyšších partií), s portálem datovaným do počátku 14. století, a díl klášterní ohrady identifikovaný v dispozici budovy situované východně od věže. Autoři rovněž připomínají středověký původ zdi hlavní lodi, křížení, chóru a závěru kostela sv. Jakuba (který byl podle autorů původně vícepatrový).¹⁷⁸

Dalším posunem v dosavadním bádání byla identifikace gotických sklepů vytvářejících jednotrakt pod západním křídlem prelatury. Jednotrakt sestává z trojice sklepů pravidelného půdorysu a severního prostoru sklepa, který se nápadně od předchozích tří odlišuje (je opatřen gotickou klenbou z cihel). Na základě dispozice gotických sklepů se předpokládá existence významného vrcholně gotického objektu nad terénem.¹⁷⁹ Jeho zdivo bylo identifikováno až do výše prvního patra (z detailů se zachovaly fragmenty lomeného portálu s tympanonem kladeného do první etapy výstavby kláštera). Gotický objekt, u kterého je shledáván palácový charakter byl ztotožněn s domem opata. V již uvedeném severním sklepě západního křídla prelatury byl zjištěn relikv traktu vystavěného z kvádříkového zdiva (v jeho jižní zdi pak dokonce románský portál s půlkruhovým záklenkem). Tento trakt je dáván do souvislosti s existencí benediktinského probošství kladrubského kláštera. Při severním konci sklepů se v jádru zachoval lichoběžný jednotrakt, mladší než zjištěná kvádříková stavba, ale starší než zjištěné gotické konstrukce západního křídla kvadratury.¹⁸⁰ Po polovině 80. let 20. století byla publikována první studie, která podrobně shrnula dosavadní poznatky o středověké zástavbě klášterního areálu a pokusila se je interpretovat.¹⁸¹ Autoři citované práce uvedli, že charakter zástavby klášterního okrsku byl dílčím způsobem podmíněn opatským domem a prelaturou. Byla vyslovena obecná domněnka, že podstatná část kláštera byla dokončena do sklonku 30. let 14. století. Klášterní kostel Panny Marie, jehož výstavba pravděpodobně probíhala v rychlém tempu, se prvně připomíná k roku 1294. Předpokládá se, že kontinuální výstavba, byla snad přerušena v letech 1307-1311 a v roce 1318. Do doby před rok 1311 se klade výstavba klášterní nemocnice a byly vysvěceny dva oltáře s kostelem, jehož výstavba probíhala pak od roku 1329 s podporou královny Elišky Přemyslovny (vybudováno bylo údajně devět kaplí na jižní straně kostela). Do roku 1327 se klade dokončení refektáře a v době kolem roku 1330 byl vystavěn ambit se studničním stavením. V kvadratuře se předpokládá rovněž dormitář. Z dalších svatyní stojících v klášterním okrsku je uváděna „špitální kaple (sv. Jakub?)“ a „kaple v bráně“.¹⁸² Klášter zničený v roce 1420, byl obnovován ve větší míře (obnovené stavební práce byly asi zahájeny po návratu konventu do kláštera mezi lety 1430 – 1445) v jagellonském období.

Výsledky archeologického výzkumu, které jsme stručně uvedli již výše, byly v zásadě opakovány i v citované práci. V ní byla uvedena celá řada detailů vycházející z analýzy nálezové situace. Prostor v severovýchodním nároží chóru byl pravděpodobně propojen s navazující západní kaplí. Dělicím konstrukcím ochozových kaplí (pilíře ochozových arkád) je přisuzována statická funkce. V jihovýchodním nároží transeptu byl pak identifikován prostor kruhového tvaru. Lodě transeptu byly odděleny základovými pásy. Do severního křídla transeptu je lokalizováno, v úrovni probíhající západní arkády, schodiště spojující kostel s konventem.¹⁸³ Před jižní líc jižní zdi transeptu vystupovala zděná hranolová ramena, kterým v interiéru odpovídaly přizvední pilíře v místech, kde základové pásy mezilodní arkády

¹⁷⁸ Horyna, M. – Lancinger, L. – Líbal, D. – Reml, L. 1982, s. 122 - 124. Autoři připomínají gotická okna horního patra kostela sv. Jakuba (ibidem, s. 124).

¹⁷⁹ Horyna 1984, s. 177.

¹⁸⁰ Horyna 1984, s. 178.

¹⁸¹ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986

¹⁸² Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 385 – 387.

¹⁸³ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 389, 391.

transeptu byly provázány s průčelím. Tyto opěrné bloky jsou spojovány s umístěním zamýšleného monumentálního portálu. Předpokládá se, že tento záměr nebyl plně realizovaný. Na nárožích transeptu byly odhaleny nárožní pilíře. Západní loď severního ramene transeptu byla vypuštěna. Jako důvod uváděna navazující konventní budova. Zásadní zjištění bylo učiněno v kostelní lodi, která byla řešena jako pětilodní s bazilikálním vývojem ve kterém hlavní loď navazovala výškou na křížení středních lodí síňového transeptu a chóru. Jádrem dispozice lodi bylo trojlodí, které bylo, na jeho obou stranách, doprovázeno dalšími loděmi (ambitem na severu, na jižní straně řadou pravoúhlých kaplí). Výzkum identifikoval svistou spáru v základech obvodové zdi severní boční lodě. Celá situace byla interpretována jako doklad etapovitosti výstavby, při které byl nejprve vybudován chór s transeptem, následně pak čtyřlodí. Nedestruktivní výzkum ještě zachytil zeď západního průčelí a dělicí zdi kaplí jižní boční lodi.¹⁸⁴ Na základě interpretace odhalených torz kostela se předpokládá, že západní průčelí kostela měla ukončovat předsíň, vybudovaná v pozměněném záměru prodloužením lodi na dvanáct travé. S druhou etapou výstavby klášterního kostela, údajně zahájenou po dokončení konventní budovy, byla spojena část souboru nalezených fragmentů a hypoteticky i diagonální pilíře (transeptu). Z hlediska formální analýzy bylo zdůrazněno, že řešení chóru na Zbraslavi, bylo plně převzato ze závěru kostela v Cîteaux.¹⁸⁵

Podrobně byl analyzován i početný soubor fragmentů získaný z areálu kláštera, ale i jeho okolí. Z nalezeného souboru prvků byly chronologicky nejlépe klasifikovatelné zlomky klenebních žeber. Z hlediska datace jednotlivých prvků. Nalezená klenební žebra se zaostřeným prutem mohou údajně náležet předklášterním stavbám (sídlo biskupa Jana III. z Dražic, loveckému dvora Přemysla Otakara II.) nebo prvotní fázi výstavby kostela P. Marie.¹⁸⁶ Spíše se však předpokládá, že na chór zbraslavského kostela je třeba nahlížet v kontextu slohu počátku 14. století. Před rok 1300 jsou datovány klenební žebra o profilaci tupého klínu, hrušková žebra a široce „kroužené“ hrušky. Do první třetiny 14. století jsou kladeny členitější profilace (s výřezy a ústupky drobnými pruty), klenební žebro o profilu štíhlé hručky s bočními klínovými pásky, dílec ostění s hlavičkami prutů a jiné zlomky ostění. S výstavbou partie kostela založené v roce 1329, je spojován soubor opukových fragmentů včetně liliového ukončení. Také byly nalezeny drobné zlomky okenních kružeb a ostění oken.¹⁸⁷

Značný posun v dosavadních poznatcích o středověké zástavbě v místě Zbraslavského kláštera přinesly adaptace a opravy objektu mezi lety 1984 – 1989.

Archeologický výzkum vedený Z. Dragounem, severně od kostela sv. Jakuba a při západních partiích západního křídla prelatury, přinesl zajímavé výsledky.

Severně od kostela sv. Jakuba bylo zachyceno zdivo na půdorusu písmene L, které vykazovalo dvě stavební fáze. Podle autora nelze vyloučit, ani interpretaci nálezů jako sakrální stavby.

Výzkum dále odhalil západní románskou zeď prelatury, která byla tvořena hrubě lícovaným základem, v jehož jádru bylo zdivo kladeno klasovitě, podezděným v souvislosti s výstavbou gotických sklepů, na který nasedalo nadzemní zdivo z vápencových kvádříků. Nad tímto zdivem byla odhalena zeď z lomového opukového kamene, na níž nasedal oblouk vyzděný z gotických cihel. Tento oblouk byl podle autora výzkumu údajně západním směrem opřen o gotický cihlový pilíř s kamennou bází. Dragoun rovněž zjistil, že i východní zeď prelatury má naprosto shodnou strukturu základů. Z druhotné zazdívky oblouku a ze zdi navazující západně na pilíř, byly získány gotické architektonické články. V nepodsklepeném severozápadním nároží prelatury byla odhalena severní část západní stěny západního křídla prelatury, vyzděná opět z kvádříků, které byly oproti jižní partii zdi vyšší. V podstatně nižší úrovni, než jižněji položené partie téže zdi, byl údajně zřízen předzáklad. Ve zdivu byla zjištěna šikmá špaleta, se zbytkem půlkruhového pískovcového portálu (zazděného

¹⁸⁴ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 389, 391, 392.

¹⁸⁵ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 392, 393.

¹⁸⁶ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 402.

¹⁸⁷ Benešová – Ječný – Stehlíková - Tryml 1986, s. 403.

cihelnými tvárniciemi). Ke kvádřikové zdi severně od posledně jmenovaného portálu byla, podle Dragouna, přizděna základová partie pilíře vyzděného z cihel. Západním směrem byla zjištěna i zídka, vyzděná opět zejména z kvádříků, která patrně roubila zalomenou šíjovou chodbu k portálu (ve které byly nalezeny zbytky stupňů).¹⁸⁸ Výzkum zachytil i fragmenty přímého nástupu k uvedenému portálku. V suterénu západního křídla prelatury bylo zjištěno, že severní zeď vystavěná z kvádříků byla prolomena arkádou směrem k druhému románskému prostoru. Na základě uvedených zjištění byl Dragounem vysloven předpoklad, že celé západní křídlo prelatury může ve svém zdivu ukrývat objekt, který můžeme datovat do konce 12. nebo počátku 13. století. Za patrně starší etapu výstavby objektu považuje Dragoun klasovitě zděný základ, který, mohl být snad podezdívkou dřevěné stavby. Toto starší jádro bylo podle autora přezděno v kvádřikový objekt, stejné šíře, který byl současně prodloužen k severu. Autor se domnívá, že právě severní partie uvedeného objektu by mohla pocházet z mladší etapy výstavby objektu. Vstup do objektu byl zprostředkován ze západu pískovcovým portálem se šíjovitým nástupním prostorem. Zjištěnou stavbu interpretuje jako jednotrakt se širší severní partií. Nevylučuje, že na jižním konci jednotraktu se nalézal kostel. Zjištěné raně středověké zdivo přičítá Dragoun výstavbě kladrubských benediktinů, s tím, že nejstarší předpokládaná raně středověká fáze, výstavby může náležet starší etapě benediktinské zástavby, nebo již výstavbě starších knížecích budov. Etapu kdy byl kvádřikový objekt zvýšen nástavbou z cihel, a dále byla vystavěna přístavba na pilířích, spojuje Dragoun s úpravami Přemysla Otakara II.¹⁸⁹

Do třetí stavební etapy Dragoun klade lomové a cihelné zdivo nad kvádřikovou částí západní zdi západního křídla prelatury. S touto etapou výstavby údajně souvisí i vyzdění cihlových pilířů na kamenné bázi v severozápadním nároží prelatury. Tyto úpravy klade zmíněný autor ještě do 13. století.¹⁹⁰

Při opravách kostela sv. Jakuba bylo zjištěno, že ve zdivu presbytáře a jižního ramene transeptu bylo mimo jiné užito množství druhotně použitých architektonických článků gotického stáří. Ve zdivu kostela byly identifikovány dveřní a okenní ostění, přípory, žebra a dokonce i tři prvky, které D. Stehlíková interpretuje jako mezilodní arkády konventního kostela, případně jako pilíře ambitu.¹⁹¹ Autorka uvádí další čtyři fragmenty, které údajně pocházejí z pilířů. Za nejpočetnější považuje skupinu nalezených prvků považuje autorka fragmenty ostění (zlomky s oblounem, či fragmenty s dvěma „ústupkovitě“ řazenými pruty spojenými výžlabkem). Velice důležité bylo zjištění, že západní partie (západně od ranseptu) jižní obvodové zdi kostela, je vystavěna v úseku nejméně 21 metrů z cihelného gotického zdiva (ve vazbě se střídá vazák a běhoun). Od smíšeného zdiva presbytáře oděluje zmíněnou zeď spára. V této zdi se našla čtyři původní okénka vyzděná z cihelných tvarovek.¹⁹² Rovněž na severní zdi kostela bylo zjištěno gotické cihelné zdivo, které ovšem navazuje na spodní partie zdi vyzděné z lomového opukového kamene (až do výše 9, 5 m), ve kterém byly ve třech fázích prolamovány okenní a dveřní otvory. Z nejstaršího otvoru se zachovalo jen pět opukových fragmentů. Svislé partie, které vymezují otvor, jsou údajně tvarově shodné se čtyřmi prvky sekundárně zazděnými v transeptu (prvky sestávají z okoseného ostění s výžlabkem a oblounem). Po obou stranách otvoru se zachovaly dva články nad sebou. Důležité je, že na západní články navazovala hlavice s vinným listem, který se již v celkovém schematickém pojetí blíží „schematickým listům ze závěru 13. století“. Hlavice byla podle autorky osazena v místě nasazení archivoly.¹⁹³ Uvedený otvor interpretuje jako velké okno. Současně autorka upozornila na zbytky opukového portálku v patře kaple, kterým je kaple propojena se severním ramenem transeptu. Kaple byla podle

¹⁸⁸ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 136, 138, 140, 142.

¹⁸⁹ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 141 – 144.

¹⁹⁰ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 144.

¹⁹¹ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 145.

¹⁹² Dragoun – Stehlíková 1992, s. 145, 147. Jejich profilace je tvořena výžlabkem, pravoúhlým zářezem a výžlabkem (ibidem, s. 148).

¹⁹³ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 148. Listový dekor uvedené hlavice „svým promodelováním a žilnatinou“ údajně upomíná na naturalistický dekor české klasické gotiky 60. – 70. let 13. století. Výšku otvoru odhaduje autorka na čtyři až sedm metrů, jeho šířku pak na metry dva.

Stehlíkové spojena portálkem v patře severní strany kaple s panským sídlem. Výstavbu patrové kaple na Zbraslavi chápe Stehlíková jako reprezentační královskou svatyní, jejímž objednavatelem byl Václav II. Případnou fundaci kaple králem Václavem II., chápe jako jediný příklad fundace Václava II., navázující přímo na tradici královských kaplí Přemysla Otakara II. Odhalené gotické zbytky stavby přisuzuje Stehlíková jednodílné patrové kapli vyzděné z cihel, která v polovině 14. století nahradila starší, blíže neznámou, stavbu. Autorka upozornila na zbytky raně gotického okna na západní fasádě severojižního křídla prelatury, z něhož se zachovalo především ostění (jeho pruty byly opatřeny patkou a kalichovou hlavicí). Autorka nevyklučuje že okno vzniklo již za vlastnictví Zbraslavi Janem III. Z Dražic (1239 - 1268), případně až v samém konci 60. let 13. století. Zajímavé je, že ve vyzdívkě okna se zachovaly dva horizonty nástěnné malby, starší s motivem Piety (podle autorky 50. – 60. léta 14. století), mladší s výjevem Krista a Máří Magdalény (třetí čtvrtina 15. století). Mladší horizont je podle Stehlíkové prozatím jediným dokladem druhé vlny obnovy klášterních budov v 15. století.¹⁹⁴

K problematice architektonické koncepce Zbraslavského kláštera se nověji vrátila K. Benešová. Jmenovaná badatelka se domnívá, že krále Václava II., při své fundaci inspiroval francouzský Royamont, ovšem ve smyslu prototypu královské fundace symbolického významu spojené s osobou charismatického panovníka. Zbraslav, jako královské pohřebiště, se snažila připodobnit vzorům Saint – Denis a Royamontu, s tradicí spjatou s výjimečnou osobností zakladatele a bez opuštění cisterciácké specifičnosti mariánské zbožnosti. Půdorys konventního chrámu byl podle autorky inspirován půdorysem opatského chrámu „Citeaux II.“, převzatého Morimondem II. a uvedený ve střední Evropě prostřednictvím Ebrachu. Podle autorky se v Čechách tento půdorys poprvé uplatnil po roce 1210 v Hradišti nad Jizerou. Zbraslav podle autorky reprezentuje druh kompromisu mezi Citeaux II a Clairvaux III. Z inspirací halového chóru uplatněného na Zbraslavi uvádí autorka především chór cisterciáckého kostela v rakouském Heiligenkreuzu (nalezené architektonické prvky umožňují podle autorky zvážit vliv Heiligenkreuzu na Zbraslav). Zbraslav sloužila, podle autorky, také jako vzor (Neuberg ve Štýrsku, Lubuš, Marienstern, Neuzelle, Kamienec Zabkowicki).¹⁹⁵

Rovněž J. Kuthan opětovně zdůrazňuje význam Zbraslavi jako „prominentního pohřebiště vladařského rodu“.¹⁹⁶

Týž autor upozornil na možnou souvislost halového chóru na Zbraslavi, s chórem klášterního kostela v Heiligenkreuzu. Na Zbraslav navázalo řešení kostela cisterciáckého opatství ve slezské Lubuši, klášter cisterciáček v hornolužickém Mariensternu a slezský Kamenec.¹⁹⁷

Nověji se ke stavební problematice Zbraslavského kláštera vrátil opět M. Horyna. Za starší výstavbu královského dvorce považuje věžovou gotickou bránu prelatury, do jejíhož místa lokalizuje ústřední část staršího benediktinského proboštství. Autor upozorňuje na starší raně gotickou výstavbu, před založením kláštera. Uvádí, že výstavba konventního chrámu probíhala od roku 1297 do sedmdesátých let 14. století. Podle Horyny šlo o stavbu katedrálního typu se síňovým chórem, sestávající z pravoúhle zakončeného chóru o hloubce tří obdélných travé, který byl obíhán ochozem o čtvercových polích.¹⁹⁸ Korpus loďi rekonstruuje jako bazilikální s jednou severní a dvěma bočními loděmi (z nichž vnější byla členěna do kaplí. Do míst stávajícího barokního křídla lokalizuje Horyna gotické východní křídlo konventu, které současný stav mírně přesahovalo. Současně klade do míst východního ramene ambitu jeho gotického předchůdce. Severně od transeptu klášterního kostela se

¹⁹⁴ Dragoun – Stehlíková 1992, s. 149, 150, 153, 155, 158 - 160.

¹⁹⁵ Benešová 1996, s. 233, 237, 238, 241, 242.

¹⁹⁶ Kuthan 2005a, s. 20. Kuthan na jiném místě připomněl, že Václav II. pečoval o vybavení kláštera, které se ještě ve středověku rozptýlilo, viz: Kuthan 1988, s. 136. Kuthan rovněž připomněl, že ani Zbraslav se nevyhnulo v roce 1420 husitské obrazoborectví, viz: Kuthan 1994b, s. 87.

¹⁹⁷ Kuthan 2005b, s. 198, 199, 200, 201, 202, Srovnej též Kuthan 2005c, s. 185 - 192, na tomto místě autor upozornil na užití forem klasické katedrální gotiky na stavbě klášterního kostela, ibidem, s. 186.

¹⁹⁸ Horyna 2006, s. 7, 11, 12.

nacházely - ve východním křídle konventu sakristie, armarium, kapitulní síň, auditorium a chodba, na kterou avazovala ohřívárna a klášterní kuchyně (řešená jako dvoulodí, které vybíhalo až k řece). Do patra východního křídla lokalizuje dormitář. V severním křídle konventu bylo umístěno schodiště do dormitáře, západně pak refektář. Východně od konventu se, podle autora, nacházelo infirmary s navazující kaplí sv. Jakuba, ze které se dodnes zachovalo gotické zdivo v objektu barokního provizorního kostela.¹⁹⁹

IV. 2. Řeholní kanovníci

Upřesněn byl i stavební vývoj v době posledních Přemyslovců v případě premonstrátské kanonie na Strahově v Praze (obr. 314 – 317). V popředí zájmu stála románská zástavba areálu sahající až k „Hladové zdi“.²⁰⁰ A. Kubiček a D. Líbal věnovali značnou pozornost raně středověkému klášteru, pravděpodobně a jeho pozvolné proměně. Autoři uvedli, že mezi lety 1258 – 1263 byl zaklenut celý kostel, tedy původně plochostropá dvouvěžová trojlodní klášterní bazilika se západním dvouvěžím a transeptem, do kterého se otvíraly apsidy (u kterých ovšem autoři předpokládali zaklenutí již v románském období). Připomeňme, že zaklenutí kostela – šestidílnou klenbou (v hlavní a příčné lodi i ve čtverci chóru), i klenbou čtyřdílnou (v bočních lodích) je předpokládáno již studií D. Líbala a J. Pavelky.²⁰¹ Při raně gotických úpravách baziliky došlo podle autorů k nahrazení románských oblouků, které se otvíraly do příčné lodi, lomenými arkádami se středním pilířem. Ramena transeptu byla podle autorů zaklenuta šestidílnou klenbou. Autoři zmiňují, že klenební žebra, z nichž se již dříve fragmenty našly v navážce románského refektáře²⁰², spočívala na svazkových oblých příporách a poloválcových příporách s konsolovými příporkami. Dále autoři upozornili na hlavicí kalichového tvaru (pokryté vegetabilním dekorem), která se zachovala v severním rameni transeptu. V jejím dekoru spatřují doklad „počínajícího realismu“. Mezi roky 1258 – 1263 autoři řadí výstavbu kaple sv. Uršuly, která byla situována při severní boční lodi kostela. Z úprav po požáru v roce 1258 předpokládají doplnění románského severního štítu a západního konventního křídla „gotickými zuby“.²⁰³ Autoři dále uvádějí, že ještě ve 12. a první polovině 13. století bylo připojeno ke kostelu několik kaplí. Do 12. století kladou výstavbu kaple, která se přiložila k severnímu rameni transeptu. K polovině 13. století pak údajně náleží dva prostory přístupné patrně ze severní boční lodi. Dále Kubiček a Líbal připomínají, že k roku 1279, kdy byl klášterní kostel vysvěcen, nelze identifikovat žádnou jeho přestavbu.²⁰⁴ Do období poloviny 13. století kladou autoři ještě zástavbu mezi jižním křídlem konventu a starší románskou zdí probíhající rovnoběžně s jižní fasádou konventu.²⁰⁵

¹⁹⁹ Horyna 2006, s. 10 – 12. Současně autor upozornil na absenci traktu náležejícího konvršům.

²⁰⁰ Hlubinka 1951, s. 40.

²⁰¹ Líbal – Pavelka 1940, s. 103. Tíž autoři předpokládají, že v důsledku raně gotických úprav kostela byla ramena transeptu rozdělena klenbou, na části přízemní a na patrové tribuny.

²⁰² Kubiček 1951a, s. 26. Na jiných místech připomíná z gotických úprav kláštera Kubiček jen „zgotizování ambitů“, Kubiček 1951b, s. 122.

²⁰³ Kubiček – Líbal 1955, s. 29, 32, 56. Již o něco dříve vyslovil tento předpoklad D. Líbal (Líbal 1953, s. 189). V citované práci se Líbal domníval, že severní a západní křídlo ambitu bylo sklenuto v šedesátých letech 14. století. Do téže doby klade i portálek spojující severní rameno ambitu s transeptem (ibidem, s. 190). Po roce 1258 se předpokládá i omítnutí románského kvádríkového zdiva.

²⁰⁴ Kubiček – Líbal 1955, s. 28, 29, 32.

²⁰⁵ Kubiček – Líbal 1955, s. 70, Srovnej Líbal 1953, s.193. Západní prostoru, v suterénu salaterény dělil pas spočívající na pětiboké přípoře. Přístavbu spojuje autor s provozem kuchyně.

Následné práce se zaměřily na stavebním vývoj objektu v raném středověku.²⁰⁶

Nověji předpokládá M. Vilímková, že po požáru kláštera na konci 50. let 13. století byl zaklenut klášterní kostel (svěcený již v roce 1182), ke kterému byla přistavěna kaple sv. Voršily.²⁰⁷

Nejnověji věnovali značnou pozornost stavebnímu vývoji kláštera v době posledních Přemyslovců A. Merhautová a P. Sommer. Autoři udávají, že po požáru v roce 1258 byla zaklenuta bazilika. Zaklenutí severního ramene transeptu však proběhlo podle autorů křížovými klenbami. Klenby v severním rameni transeptu byly křížové, což údajně souviselo s prolomením oken v severní zdi transeptu (obdobně bylo upraveno i jižní rameno transeptu). Zaklenuto bylo údajně i křížení (a v tomto případě se předpokládá zaklenutí chóru i apsid). Současně předpokládají výstavbu dvojité arkády, která se otevírala do křížení. Autoři se domnívají, že v patře ramen příčné lodi byla umístěna tribuna. Nevylučují, že klášterní kostel byl při raně gotické přestavbě opatřen novými okny.²⁰⁸ Zajímavý je poukaz autorů na to, že opat Lohel byl pravděpodobně při přestavbě kostela inspirován středověkými fragmenty konventního chrámu. Byl vysloven předpoklad, že podle původních gotických detailů byly hutí opata Lohelia zhotoveny repliky gotické architektonické výbavy objektu (kružbová okna). V citovaném článku se předpokládá, že během raně gotické přestavby byla k severnímu boku baziliky připojena kaple sv. Voršily.²⁰⁹

O pobobě klášterního komplexu v Louňovicích pod Bláníkem, jehož založení je kladeno k roku 1149, máme stále mlhavou představu. To se týká přirozeně i našich znalostí o úpravě kláštera v průběhu 13. století. K poznání komplexu klášterních budov výrazně přispěl P. Radoměský. Ten se zbytky klášterních budov spojuje zeď a kámen s křížem při čp. 19, a dále nález zdi v kostele Nanebevzetí P. Marie, při které byly identifikovány pohřby.²¹⁰ Nález posledně zmiňovaného zdiva spojil s nejstarším farním kostelem (zasvěceného sv. Václavu a lokalizovaného před klášterní bránu).

V čp. 20 byla pravděpodobně identifikována část klášterních sklepů.²¹¹ Díky provedené sondáži na parcele čp. 20 bylo zachyceno zděné nároží objektu, v jehož interiéru bylo nalezeno množství fragmentů keramiky. Před čp. 20 (a dále při čp. 21 a 22 aj.) bylo navíc lokalizováno klášterní pohřebiště.²¹² Do blízkosti předpokládaného klášterního hřbitova lokalizuje Radoměský klášterní kostel (v místech čp. 43??). S důležitějším objektem, snad klášterním kostelem (P. Marie) autor spojuje nález zdobených dlaždic a středověkých okenních skel (na dvoře čp. 43).²¹³ Do míst jižního křídla stávajícího křídla je pak kladeno klášterní probošství.²¹⁴

²⁰⁶ Sommer 1984, s. 97 – 101. Autor rozlišuje tři základní etapy vývoje klášterních budov do roku 1182. Nověji vzbuzuje zájem nález slovanského hřbitova z 9. – 10. století, který se rozkládal v místech kanonie. Naposledy Dragoun 2002b, s. 97 – 101.

²⁰⁷ Vilímková 1997, s. 103. Z mladších středověkých úprav uvádí autorka obnovu klášterních staveb za opata Jana Starůstka (1470 – 1486), který údajně postavil novou prelaturu a kapli sv. Felixe a Adaukta.

²⁰⁸ Merhautová – Sommer 2000, s. 306, 307. Zajímavé je upozornění autorů na fakt, že při obnově kostela opatem Loheliem stála západní část goticky přestavěného kostela až do výše bankálů „původních“ oken (ibidem, s. 308). Předpokládá se, že v lodích bylo šest okenních otvorů (ibidem, s. 307). Autorům se rovněž podařilo lokalizovat kapli sv. Kateřiny, zmiňovanou v roce 1234, lokalizovat do interiéru baziliky (ibidem, s. 305).

²⁰⁹ Merhautová – Sommer 2000, s. 308, 309. Dále byla vyslovena domněnka, že Braniborským vydrancováním byla poškozena spíše konventní budova, ale vlastní bazilika nebyla vážněji poškozena. Totéž tvrzení je možné vztáhnout pro počátek 14. století. (ibidem, s. 311).

²¹⁰ Radoměský 1964, s. 79, 80. Farní kostel, obnovený po zničení kláštera, je v jádře gotickou stavbou, viz Radoměský 1965, s. 16. Do doby předhusitské byly zařazeny i pohřby nalezené v kostele. Další nálezy z klášterního horizontu byly učiněny rovněž na farské zahradě, např.

Radoměský 1965, s. 18.

²¹¹ Radoměský 1964, s. 82.

²¹² Radoměský 1964, s. 84, 87.

²¹³ Radoměský 1964, s. 88, 89. Na dvorku čp. 43 bylo rovněž nalezeno lícované zdivo, na zahradě též parcely, pak destrukce středověkých kamen a další zdivo.

²¹⁴ Radoměský 1964, s. 76, Radoměský 1965, s. 18.

Na základě nejnověji provedeného nedestruktivní průzkumu, se předpokládá masivní destrukce klášterních objektů v severní části parcely čp. 42 (která pokračuje ale i dále) a v jižní části téže parcely, pak fragmenty pravouhle zalomených objektů. Na zahradě čp. 43 byla pravděpodobně zachycena klášterní zeď, a patrně navazující zdiva i destrukce. Koncentrovanější zástavba je u zkoumaných parcel (čp. 39, 42, 43) předpokládána na severním, západním a jižním okraji parcel. Nálezy na uvedených parcelách jsou spojovány s jádrem kláštera.²¹⁵ Ovšem, které z evidovaných zdív je možné přičíst 13. století, není prozatím jasné.

IV. 3. Rytířské řády

Po roce 1945 bylo naše poznání obohaceno o některé komendy rytířských řádů. Nejprve uvádím johanitské komendy. Poválečnému poznání stavební proměny a charakteru johanitské komendy při kostele Panny Marie pod řetězem se věnuji v kapitole VIII.2.1.1.

Minimálními poznatky, pokud vím, disponujeme o komendě při kostele sv. Víta v Mladé Boleslavi. Stavebně historický průzkum upozorňuje na „starobylé zdivo“ tvořící obvodové zdivo obdélné budovy bývalého kostela sv. Víta.²¹⁶

Jednota nepanuje v literatuře o době založení, další možné²¹⁷, johanitské komendy (fary) v Mladé Boleslavi při kostele sv. Jana Křtitele.²¹⁸

Některé práce uvádějí johanitskou komendu v Pičíně (okr. Příbram)²¹⁹, jiné se o ní nezmiňují.²²⁰

S působením vojenského a špitálního řádu rytířů sv. Lazara Jeruzalémského špitál a kaple sv. Lazara.²²¹ Budovy stály za městskými hradbami Starého Města pražského. Špitální kaple sv. Lazara, zbořená v roce 1900, sestávala z obdélné lodí a presbytáře téhož půdorysu. Výstavba svatyně je kladena do 40. let 13. století.²²²

Posun v bádání lze zaznamenat i u komend německých rytířů.

Doposud nedisponujeme dostatečnými informacemi o raně gotických stavebních aktivitách německých rytířů usazených v německé osadě u kostela sv. Petra na Poříčí v Praze na Novém Městě.²²³ Nejstarší gotická úprava kostela sv. Petra (výstavba severního dvojloží) je kladena až do poloviny 14. století.²²⁴

K poznání komendy německých rytířů v Praze na Starém Městě u kostela sv. Benedikta (obr. 355, 356) výrazně přispěl opět archeologický výzkum. Komenda byla založena při okraji terénního zlomu, který převyšoval o 2-3 metry severní výběžek maninské terasy. Součástí zkoumaného areálu byl rovněž hřbitov, který představoval nejstarší doklad osídlení na zkoumané ploše sahající až do 11. století.²²⁵ Výzkum odhalil románský kostel sv. Benedikta, autory datovaného do poslední čtvrti 12. století, tvořeného podélnou lodí s apsidou. V lodí byla pravděpodobně vložena věž. Kostel je spojován s panským „domem“, ze kterého byl pravděpodobně zjištěn kvádříkový objekt s topeništěm. V okolí této zástavby byly identifikovány další objekty, spojované s hospodářskou sídlištní funkcí. Západně od zástavby byl nalezen další kvádříkový objekt, u kterého byly identifikovány tři stavební fáze, realizované před příchodem německých rytířů. Třetí stavební fázi představovala výstavba

²¹⁵ Brych – Dragoun – Křivánek 2009, s. 109, 110, 115.

²¹⁶ Baštová 1981, s. 97/III/2.

²¹⁷ O komendě uvažují Líbal – Kašička 1960.

²¹⁸ Hobzek 1987, s. 29, Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 370.

²¹⁹ Svátek 1970, s. 517, Hobzek 1987, s. 32.

²²⁰ Vlček – Sommer – Foltýn 1997.

²²¹ Buben 2002, s. 169.

²²² Dragoun 2002, s. 191, 192.

²²³ K doposud málo poznané románské zástavbě areálu viz Dragoun, 2002, s. 137. Srovnej níže dům křížovníků s červenou hvězdou.

²²⁴ Frejková 1940, sine, s. 2, 4, 7. Toto konstatování má význam především pro zdejší působení křížovníků s červenou hvězdou.

²²⁵ Ječný – Olmerová 1988, s. 8, 10.

odlišně orientovaného domu, který byl následně překryt zdí komendy.²²⁶ S příchodem německých rytířů, ve třetím desetiletí 13. století, je spojována planýrka starších objektů, s tím, že byla ponechána stavba tribunového kostela. Ke staršímu tribunovému kostelu, který byl ponechán, byly po obou stranách přistavěny přístavky. Jižní přístavek měl pravouhlý půdorys a při vnější stěně obíhala lavice. Severní přístavba byla užší a byla zakončena půlkruhovou apsidou. Východní průčelí kostela bylo začleněno do hradební zdi vznikajícího opevnění. Apsidy vystupovaly do parkánu a hradební zeď se přiiložila k nároží přístavků.²²⁷ Před západním průčelím kostela probíhala ohradní zeď komendy. Výzkum zjistil, že vymezený areál byl rozdělen na dvě části. V západní partii byl identifikován rozměrný objekt, při jehož severním průčelí, se vstupem do objektu, byl vyhlouben příkop. Celá situace byla značně fragmentární, přesto se autoři výzkumu domnívají, že komenda měla komplikovanější dispozici o více křídlech, která uzavírala dvůr.²²⁸ Ve východní části areálu se předpokládá hospodářský dvůr. Výzkum zde zachytil jednotraktové objekty, jež byly přistavěny k severní obvodové zdi. Úroveň hřbitova, jehož nejpoužívanějším místem (v této době) byla poloha před západním průčelím kostela, byla zvýšena díky výkopu zeminy při stavbě městského příkopu, která zde byla rozprostřena.²²⁹ Z. Dragoun spojuje s aktivitou německých rytířů rozšíření staršího kostela sv. Benedikta o dvě boční lodi, které proběhlo ve 30. letech 13. století.²³⁰

Další proměnou prošel areál na konci 14. století. Nově bylo vybudováno jižní křídlo (při dnešní Malé Jakubské ulici), z něhož se zachovaly suterénní prostory propojené sedlovým portálem. U dalších křídel došlo při přestavbě k využití starších obvodových „konstrukcí“. Mezi severní kaplí a hradební zedí byla přistavěna sakristie a pohřebiště se rozšířilo i na severní stranu areálu.²³¹ Postupně docházelo opět ke zvýšení úrovně terénu.

Na počátku husitských válek němečtí rytíři opustili Prahu. Pohřebiště však bylo nadále, a pravděpodobně intenzivněji, využíváno. Areál komendy byl pohlcen novou měšťanskou zástavbou. Presbytář kostela sv. Benedikta, snad po roce 1502, byl nahrazen novým závěrem, který vystupoval do parkánu. Závěr byl půlkruhově ukončen. I na ploše staršího hřbitova bylo doloženo jeho další využívání.

Při barokní výstavbě kostela premonstrátského semináře byly nejprve ze středověkého kostela zbourány západní průčelí a věž. Takto upravený kostel patrně sloužil jako provizorium, dokud nebyla na západě vybudována novostavba. Po dokončení semináře došlo ke stržení starého středověkého kostela a k dokončení protažení presbytáře kostela.²³²

Minimální poznatky máme o zástavbě komendy německých rytířů v Drobovicích u Čáslavi. Pokud vím, disponujeme stručným popisem K. Čermáka, který uvedl, že se na místech bývalé komendy nalézá množství lomového kamene, ale i tesaných kvádrů. Z architektonických detailů připomíná nález gotické kružby. Rovněž se údajně našla „hlavní zeď kostela a fragmenty zdi chóru“.²³³

Archeologický průzkum v nedávné době přispěl rovněž k diskuzi o komendě německých rytířů v Řepíně. Komenda, snad zde existující již ve 13. století, je v písemnostech doložena až ve 14. století. Předpokládá se, že řepínská komenda tvořilo opevnění v jehož obvodu stál kostel.

Byla vyslovena domněnka, že v rámci členění opevněného areálu byl samostatně vymezen okrsek komendy a fary. Archeologický výzkum zachytil nedaleko kostela P. Marie Vítězné, v místech kam tradice a starší výzkum lokalizuje komendu, masivní zdivo (šíře 1,5 m), které je prozatím spojováno se základem opevnění komendy.²³⁴

²²⁶ Ječný – Olmerová 1988, s. 11.

²²⁷ Ječný – Olmerová 1988, s. 12 - 13.

²²⁸ Ječný – Olmerová 1988, s. 12, 14.

²²⁹ Ječný – Olmerová 1988, s. 15, 16.

²³⁰ Dragoun 2002, s. 66.

²³¹ Ječný – Olmerová 1988, s. 17, 18.

²³² Ječný – Olmerová 1988, s. 19, 21.

²³³ Čermák 1903, s. 383, 384, 387, 388. Autor uvádí i nález dalších zdí a „šije“.

²³⁴ Meduna – Foltýn 2004, s. 212, 215, 216.

Na tomto místě je třeba se zmínit o komendách templářů.

Nejnovější poznání komendy u sv. Vavřince v Praze na Starém Městě shrnuji v kapitole VIII.2.1.2.

Co se týká templářské komendy v Uhříněvsi (Praha 10) nejnověji se předpokládá, že komenda templářů byla přestavěna do podoby tvrze náležející johanitům. Při výstavbě renesančního zámku (v roce 1591) byla starší tvrz přeměněna na olejnu, stáj a špýchar. Tvrz byla rozbořena při výstavbě nového barokního kostela. Tyto budovy se údajně nacházely v severní blízkosti kostela. Její zbytky jsou údajně obsaženy v přízemí administrativní budovy přestavované v 19. a 20. století.²³⁵

Někdy je v literatuře uváděna templářská komenda v Praze – Čakovicích.²³⁶ Na jiných místech není však vůbec zmiňována.²³⁷

Templářům údajně kdysi náleželo i městiště domu čp. 589/I v Praze na Starém Městě (Celetná 27), které je někdy označováno jako komenda.²³⁸ Stávající konstrukce domu pocházejí z barokní a klasicistní výstavby.²³⁹

IV. 4. Křížovnické řády

Nejnověji byly identifikovány architektonické detaily, které je možné spojovat se středověkou výstavbou kláštera křížovníků Božího hrobu na Zderaze v Praze na Novém Městě (obr. 357 – 360). Články pravděpodobně pocházejí ze zdiva barokního klášterního kostela, kde byly druhotně osazeny. S raně gotickou výstavbou v klášteře je možné spojovat především dva díly raně gotického ostění, datovaných do období mezi lety 1270 – 1300.²⁴⁰ Již dříve bylo upozorněno na to, že po polovině 13. století byla zahájena přestavba konventních budov. To bylo umožněno řadou darů, ale i získaným právem pohřbívat v kostele.²⁴¹

Literatura uvádí ještě existenci špitálu křížovníků Božího hrobu v Nymburku.²⁴² Novější práce se o něm však nezmiňují.²⁴³

Po roce 1945 došlo k dílčímu rozšíření našich poznatků o stavbách křížovníků s červenou hvězdou. O současném stavu poznání nejstaršího špitálu pozdějších křížovníků s červenou hvězdou pojednávám v kapitole IV.5.

Milhavé představy máme o stavební činnosti křížovníků s červenou hvězdou u sv. Petra na Poříčí. Výzkum V. Humla zjistil, již od kostela sv. Petra, ve zdivu odhaleného domu obdélníkové dispozice, z části gotického stáří, kvádříky. Ty však zde byly použity druhotně ze starší, prozatím blíže nespecifikované zástavby.²⁴⁴ Gotické zásahy v kostele sv. Petra pocházejí až z poloviny 14. století (severní dvoulodí).²⁴⁵

Nově byla kriticky revidována představa o stavebním utváření a vývoji kostela špitálu a kostela křížovníků s červenou hvězdou v Praze na Starém Městě (obr. 361 – 370). Na zbytky gotických konstrukcí (především tři gotická okna v „obdélníkové místnosti“) v objektu tzv. starého převorství, odhalené po odbourání kaple z poloviny 19. století, upozornil již K. Gut.²⁴⁶ Zbytky gotického kláštera, po stranách stavby připsané Václavovi z Hradešína,

²³⁵ Kašička – Nechvátal 1990, s. 142, 143.

²³⁶ Svátek 1970, s. 519, Hobzek 1987, s. 21.

²³⁷ Vlček – Sommer – Foltýn 1997.

²³⁸ Hobzek 1987, s. 5.

²³⁹ Vlček (red.) 1996, s. 394, 395.

²⁴⁰ Sommer 2004, s. 2, 12.

²⁴¹ Pařez 1998, s. 76.

²⁴² Pavel 1970, s. 18, Hobzek 1987, s. 30.

²⁴³ Vlček – Sommer – Foltýn 1997.

²⁴⁴ Huml 1989, s. 246.

²⁴⁵ Frejková 1940, sine, s. 2, 4, 7.

²⁴⁶ Gut 1910, 43. Obdélnou místnost, ve které se okna nalézala datoval autor do druhé poloviny 15. století. Další středověké fragmenty se zachovaly v navazující místnosti (pozdně gotický portál a blíže nespecifikované ostění), ibidem, s. 44. Z raně gotických konstrukcí upozornil na portál kostela „sv. Ducha“, ibidem, s. 43.

v objektu tzv. starého probošství, byly popsány také J. Sakařem (mimo jiné okno). Sakař na základě svých pozorování, v souvislosti s výstavbou nových klášterních budov, uvedl, že původní budovy kláštera se koncentrovaly kolem tzv. malého klášterního dvora. Při demolici tzv. starého farního traktu, v Křížovnické ulici, bylo nalezeno množství gotických fragmentů připisovaných klášterním objektům.²⁴⁷ V. Sádlo upozornil na pozůstatky klášterního kostela, který charakterizoval jako trojlodní²⁴⁸, s vyšší střední lodí s pětibocí zakončeným presbytářem. Zakončení bočních lodí bylo podle něj pravoúhlé. Kružby oken údajně obsahovaly „hrotitý trojlíst“.²⁴⁹ Po severní straně kostela autor situuje klášter.²⁵⁰ Důležité závěry uveřejnili D. a J. Líbalovi, kteří upozornili na síňovou podobu trojlodí klášterního kostela. V zachovaném tvarosloví spatřovali „rasy čisté klasické gotiky“ a vliv „okruhu katedrály kolínské“. Výstavbu kostela kladli až do období Václava II.²⁵¹ V Píša zjistil, že budova křížovnického špitálu stála v místech stávající budovy generalátu. Rovněž identifikoval zdivo, zařazené do druhé poloviny 13. století, v přízemí raně barokní stavby. Zajímavé bylo zjištění, že zdivo místy dosahuje úrovně prvního patra. Byl zjištěn i zajímavý doklad výstavby jižní zdi špitálu, dílem založené na pase a dílem spočívající na mostní konstrukci. Západní zeď špitálu byla, podle autora, založena na skalním podloží. Píša předpokládal, že špitál měl nad mostnicí jen dvě podlaží a rovněž popsal pas, v podélné ose špitálu, podpírající konstrukce vnitřního, blíže neznámého, dělení v přízemí. Zdá se, že špitální budova, se rovněž podílela na zesílení obrany předmostí. Autor také zjistil důležitou skutečnost, že mostecká věž (datovaná jím do druhé poloviny 13. století), založená na prvním pilíři Juditina mostu, byla vystavěna po vyzdění obvodových zdí špitálu (ale údajně současně s výstavbou opevnění budovaného při řece).²⁵²

Zajímavé podněty o utváření a proměně přinesl J. Sommer o křížovnickém kostele sv. Františka Serafínského. Autor upozornil na to, že hlavní loď byla v rané gotice na východní straně o jedno pravoúhlé pole delší. Podle Sommera byla snad po roce 1378 stržena východní část kostela, s výjimkou východních dvou travé. Mezi východní dvojicí pilířů byl podle Sommera vložen polygonální závěr. V místech stávajícího vstupu do kostela předpokládá existenci západní zdi raně gotického kostela, na jehož podélné zdi navazovaly stěny špitálu.²⁵³

Nověji charakterizuje, s akceptováním závěrů starší literatury, křížovnický kostel J. Kuthan. Charakterizuje jej jako krátké trojlodí, blízké se čtverci, s chórem o pěti stranách dvanáctiúhelníka. Podle něj kostel nevyrůstal dříve než v 70. letech 13. století.²⁵⁴

Aktuálnímu stavu poznání kláštera cyriaků při kostele sv. Kříže Většího se věnuji v kapitole VIII. 2.1.3.

IV. 5. Žebrové řády

Množství aktuálních informací o nejstarší etapě výstavbě dominikánských klášterů přinesly archeologické výzkumy.

Zcela zásadní poznatky byly získány o nejstarší podobě svatyně dominikánů usazených při kostele sv. Klimenta na Poříčí v Praze na Novém Městě (obr. 415). Ti přišli do Prahy již ve 20. letech 13. století. Výzkum V. Humla potvrdil, že to byl předchůdce novoměstského kostela sv. Klimenta, u kterého, jak uvádějí prameny, se dominikáni usadili.²⁵⁵ Autor během výzkumu kostela sv. Klimenta zachytil několik stavebních etap a

²⁴⁷ Sakař 1913, s. 3, 13, 14. Srovnej Sádlo 1933, s. 35.

²⁴⁸ Sádlo 1935, s. 44. Zajímavý je údaj autora o tom, že se raně barokním obdobím uvažovalo o adaptaci původního kostela, která však nebyla provedena, ibidem, s. 45.

²⁴⁹ Sádlo 1941, sine, (s. 2).

²⁵⁰ Sádlo 1933, s. 34.

²⁵¹ Líbalovi 1942, s. 70, 71.

²⁵² Píša 1960, s. 79, 80, 82 – 84, 95. Výjimku v poznaném vnitřním členění špitálu tvořily dvě příčky identifikované v jižní části špitálu, ibidem, s. 83.

²⁵³ Sommer 1988, s. 68 – 70.

²⁵⁴ Kuthan 1994, s. 342, 344, 345.

²⁵⁵ Huml 1978, s. 89, Huml 1987, s. 168.

různých partií stavby („předrománská“ půlkruhová apside, románská obdélníková stavba, pravoúhlý závěr). Nejstarší stavební etapě náleží podle Humla půlkruhová apside, stavby původně snad podélné dispozice, datovaná do druhé poloviny 11. století.²⁵⁶ V další etapě vznikla románská sakrální stavba obdélníkového půdorysu, pravděpodobně emporová, která byla vystavěná z kvádrů. Na západní straně lodi stál, v románském období, ještě jeden, pravděpodobně nesakrální, pravoúhlý objekt. V další stavební etapě, následující podle autora po požáru románské stavby, byl vystavěn pravoúhlý závěr, který podle Humla nahradil původní presbytář. Tento nový pravoúhlý závěr, vybavený oltářní menzou, podle Humla „vytvářel se starší románskou lodí obdélníkový prostor“. Kostel po úpravě představoval halovou stavbu o třech klenebních polích. Právě posledně jmenovanou úpravu přisuzuje stavební aktivitě dominikánů a datuje ji do třetí dekády 13. století. Další stavební etapě náleží již výstavba presbytáře a lodi kostela.²⁵⁷ Doplňme naše konstatování v tom smyslu, že po jižním boku pravoúhlého presbytáře byla ještě v rané gotice, případně po roce 1326, přistavěna místnost a před jihozápadním nárožím románské lodi stál věžovitý objekt.²⁵⁸

Současný stav poznání raně gotických staveb kláštera dominikánů Praha u sv. Klimenta v Praze na Starém Městě shrnuji v kapitole VIII. 1.1.

Nedávno bylo rozšířeno naše poznání o stavebním vývoji a architektonickém utváření dominikánského kláštera v Nymburku (obr. 468 – 471). Založení kláštera se datuje na sklonek 13. století, a je spojováno s počátky města Nymburku.²⁵⁹ Počátek založení města je kladeno již do posledních let vlády Přemysla Otakara II., s tím, že dokončení fundace proběhlo za Václava II. Z kláštera se zachovalo torzo klášterního kostela, jehož výstavba byla již dříve kladena do doby krále Václava II.²⁶⁰ Ten sestával ze starší obdélné kostelní lodi²⁶¹ a z protaženého presbytáře vyzděného z cihel a byl opatřen polygonálně zakončeným závěrem.²⁶² Současně s výstavbou presbytáře byly po jeho severní straně vybudovány dva prostory (s dvěma a jedním travé, tato kaple je zmiňována v roce 1789). Po těchto objektech se zachovaly stopy na severní straně presbytáře (obr. 469, 470). Jak ukázal průzkum, presbytář byl dodatečně přistavěn k lodi (k ní je počítána západní zeď presbytáře se zachovaným s „exteriérovým“ oknem a patrně druhotně prolomeným vítězným obloukem), kde se zachovaly šmorce dokládající takový postup výstavby (obr. 471). Loď byla budována jako plochostropá a její vznik je datován na přelom 13. a 14. století. Výstavba presbytáře proběhla údajně nejdříve ve 30. letech 14. století. S výstavbou kostela probíhalo východní rameno konventu, se zřetelnou vazbou k presbytáři. Konvent byl přiložen k hradbě. Zdá se, že klášter byl lokován teprve dodatečně v již vytyčeném rozvrhu uliční sítě a opevnění. Tím je vysvětlován posun kláštera až k hradbě a odlišný průběh opevnění východně od kláštera.²⁶³ V. Razím upozornil, že jižní zeď klášterního areálu nahrazovala městskou hradbu.²⁶⁴

Rovněž v případě kolínského domu dominikánů přineslo nejnovější bádání zajímavé výsledky. Bylo poukázáno na to, že klášter, založený někdy ve druhé polovině 13. století a prvně zmiňovaný k roku 1295, nebyl pravděpodobně založen ve městě, ale před hradbami (západně od zámku) města v blízkosti několika sladoven.²⁶⁵

Poznatky o dominikánském klášteře v Berouně (obr. 472 – 479), který byl založen s městem v jeho jihovýchodní části²⁶⁶, nám zprostředkoval archeologický výzkum P. Sommera, uskutečněný v letech 1977 - 1978. Výzkum odhalil východní partie klášterního

²⁵⁶ Huml 1987, s. 198, 226 – 228.

²⁵⁷ Huml 1977, s. 408, 410 – 414, Huml 1987, s. 229, 231- 233.

²⁵⁸ Huml 1977, s. 408, 412, 414, Huml 1987, s. 236.

²⁵⁹ Srovnej například Pavel 1970, s. 18.

²⁶⁰ Macháčková, J. 1970: Nymburk. Stavebně historický průzkum historické části města. Praha 1970, sine (kaple sv. Jana).

²⁶¹ Macek, P. – Zahradník, P. 1996: Nymburk. Kaple sv. Jana Nepomuckého. Bývalý klášterní kostel řádu dominikánů. Stavebně historický průzkum. Praha 1996, s. 95.

²⁶² Macek – Zahradník 2001, s. 245, 248.

²⁶³ Macek – Zahradník 2001, s. 250 – 252.

²⁶⁴ Razím 2002, s. 17.

²⁶⁵ Razím 2003, s. 34.

²⁶⁶ Líbal – Heroutová – Macháčková – Muk – Muková 1969, sine, s. 1.

kostela a z jižní strany k němu přiléhající klausury. Pozoruhodné je zhodnocení odhalené situace. Podle autora výzkumu totiž nejstarší etapu výstavby představuje stavba na čtvercovém půdorysu, která byla řešena jako centrála se středovou podporou. Tato stavba byla opatřena drobným presbyteriem. Výzkum odhalil pokračování této stavby západním směrem, kde se nevyklučuje rovněž další centrální prostora. Předpokládá se, že tato stavba, posléze přebírající funkci kapitulní síně, mohla být nejstarším klášterním kostelem. Z konventního kostela byl odhalen protažený presbytář o čtyřech obdélných travě. Při výzkumu závěru kostela byly nalezeny fragmenty malovaných vitrají chórových oken.²⁶⁷

Stručně je třeba se zmínit o kláštřech dominikánek.

Prozatím nedisponujeme žádnými poznatky o stavební podobě konventu dominikánek v Praze na Malé Straně, který byl založen na sklonku vlády Přemyslovců.²⁶⁸

Na tomto místě stručně uvádím současný stav poznání stavební podoby a vývoje minoritských konventů.

Stávající poznání architektury kláštera minoritů u sv. Jakuba v Praze na Starém Městě uvádím v kapitole VIII.1.3. Shrnutí názorů na stavební vývoj a interpretaci architektury kláštera menších bratří u sv. Františka v Praze na Starém Městě zmiňuji níže. Konečně poznání staveb minoritského konventu v Benešově u Prahy je věnována kapitola VIII.1.3.

Již do sklonku 13. století je kladena, v některé literatuře, existence, dnes zcela zaniklého, minoritského kláštera v Berouně.²⁶⁹ Ovšem jiné práce tento konvent vůbec nezmiňují.²⁷⁰

Posunu v dosavadním poznání raně gotických staveb minoritského kláštera v Čáslavi se věnuji v kapitole VIII. 1.4.

Minoritského kláštera v Mladé Boleslavi se údajně dotkl výzkum A. Hejny, který odhalil v roce 1959 na ploše situované jižně od barokních budov bývalého barokního konventu menších bratří objekt obdélného půdorysu (9x14 m) Z-V orientace. Původní zdivo se podle autora zachovalo na jižní, východní a částečně i na severní straně objektu. Posledně jmenované zdivo považoval autor výzkumu za nejstarší stavební etapu. Jádro stavby Hejna datuje do druhé poloviny 13. století a považuje jej za doklad původní výstavby staršího konventu, na který navázala výstavba minoritského kláštera kolem poloviny 14. století.²⁷¹ Poslední výzkum, který zde probíhal nebyl doposud publikován. Podle předběžného sdělení J. Pařeze, není možné stavbu nalezenou A. Hejnou, přisuzovat k minoritskému klášteru.²⁷²

V literatuře se někdy zmiňuje existence středověkého konventu minoritů v Jílovém u Prahy, který zde měl existovat již na sklonku 13. století.²⁷³ Nověji je však hledán počátek minoritské komunity až v době Rudolfinské.²⁷⁴

Značný posun zaznamenal v posledních desetiletích výzkum klášterního komplexu kláštera klarisek a minoritů u kostela sv. Františka v Praze na Starém Městě (obr. 433 – 449).

Nejprve, vzhledem k zájmu kterému se sdruženému klášteru dostávalo, je třeba alespoň v krátkosti připomenout výsledky starších průzkumů, na které navázalo moderní kritické hodnocení stavebního vývoje kláštera. Je třeba zmínit, že řada poznatků o stavebním vývoji kláštera byla spojována s aktivitami Jednoty pro obnovu kláštera blahoslavné Anežky, založené v roce 1893.²⁷⁵

Již v roce 1897 byla odkryta původní dlažba v tzv. „kostece sv. Barbory“ (dnes sv. Salvátora). Po severní straně tohoto kostela byla odbourána přístavba a odkryta jednoprostorová stavba, která podle A. Cechnera nebyla provázána s kostelem. Podle

²⁶⁷ Sommer 2010, s. 213, 214.

²⁶⁸ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 466.

²⁶⁹ Hobzek 1987, s. 24.

²⁷⁰ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 177 – 179.

²⁷¹ Hejna 1962, s. 87, 88, s. 90.

²⁷² Ústní sdělení J. Pařeze.

²⁷³ Hobzek 1987, s. 31.

²⁷⁴ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 272.

²⁷⁵ Například Stefan 1948, s. 6, Stefan 1960, s. 140.

jmenovaného autora vykazuje ovšem „slohové znaky, jako jsou na kostele“. Při výkopech za touto „přístavbou“ byly nalezeny stopy chodby údajně „mezi „mužským klášterem“ a uvedenou přístavbou. V roce 1901 byl odhalen trnož kostela. Při opravách interiéru (1902 – 1904) svatyně sv. Barbory byly identifikovány nástěnné malby, které podle Cechnera pocházejí ze „třech období“. První z nich vznikla brzy po dokončení stavby. Stopy této malby byly nalezeny přímo na opukových člancích – ostění chórových oken, klenebních žebrech presbytáře (červené pruhy), hlavicích přípor (červená barva) a svornících klenby. K této výmalbě náležely rovněž „tři znaky malířské“ a „jednotlivé postavy“. Ve druhé etapě, kladené do druhé poloviny 14. století, byl kostel vymalován do výše okenních parapetů. Konečně třetí období bylo zastoupeno renesanční výmalbou. Při obnově kláštera mezi roky 1907 – 1908 byly kromě jiného odkryty „dveře“ v severní zdi kaple „sv. Máří Magdaleny“, které směřovaly k jednoramennému schodišti v síle zdi. Při úpravách presbytáře kostela sv. Františka v roce 1912, bylo odhaleno trojdílné sedile a vrcholně gotický portál směřující na bývalý hřbitov.²⁷⁶

Při opravách interiéru tzv. „kostela sv. Barbory“ mezi roky 1902 – 1903 byly v presbytáři nalezeny náhrobní desky, z nichž jedna byla připsána královně Kunhutě a další Markétě (případně její sestře neznámého jména), dceři Přemysla Otakara II.²⁷⁷ A. Cechner rovněž upozornil na nález náhrobku pravděpodobně krále Václava I.²⁷⁸

Na počátku 20. století Cechner informoval, že při opravách chrámu sv. Barbory (dnes sv. Salvátora), realizované „Jednotou“, byla při severovýchodním nároží svatyně odhalena prostora čtvercového půdorysu, jejíž vnější líce byly vyzdívány z malých kvádrů. A. Cechner uvedl, že zdi této prostory nebyly svázány se zdí kostela „sv. Barbory“, z čehož vyvozoval její následnou výstavbu. Prostora byla podle autora zaklenuta žebrovou klenbou spočívající na válcových příporách. Ve východní a patrně i v severní zdi tohoto prostoru bylo prolomeno okno. Zajímavé bylo zjištění, že v místě nalezené prostory, respektive v prostoru bouraných domků při severní zdi kostela „sv. Barbory“ nebyly zjištěny opěrný pilíře.²⁷⁹

Stavebním vývojem kláštera se podrobně zabývala v meziválečném období Z. Münzerová. Za nejstarší stavbu považovala kostel sv. Františka, u kterého předpokládá, že byl postaven již v roce 1234. Do roku 1245 bylo, podle ní, přistavěno presbyterium, tzv. kapitulní síň a kaple Máří Magdaleny. Teprve následně byla vystavěna kaple sv. Barbory (tedy dnes sv. Salvátora), kterou považuje za první „čistou francouzskou architekturu Ile-de-France“. Kaple byla dobudována do roku 1249, respektive v poslední fázi budování komplexu. „Vlivy“ které působily na tuto stavbu hledá autorka v Sasku.²⁸⁰ Pro druhou stavební fázi uvažuje o ovlivnění zde působícího architekta „staršími“ cisterciáckými stavbami (Ebrach) a „staršími“ partiemi magdeburského dómu.²⁸¹

Ze starších názorů zmiňuji dále alespoň hodnocení stavebního vývoje kláštera V. Menclem. Ten považuje za krystalizační jádro klášterních budov „kostel sv. Vavřince“ (tedy sv. Františka), který rekonstruuje jako nesouměrné bazilikální dvoulodí, k jehož severnímu boku přiléhá v celém svém úseku ambit. Tento autor vztáhl svěcení z roku 1234 k neznámému románskému presbyteriu, se sakristií, kterým byla údajně zahájena stavba kláštera.²⁸²

Zvýšenou vlnu zájmu o sdružený klášter blahoslavené Anežky je možné zaznamenat od roku 1940.

Chronologii a stavebnímu vývoji kláštera věnoval již v této době pozornost D. Líbal a J. Pavelka. Líbal s Pavelkou se domnívali, že přípory na severní stěně tzv. „sv. Vavřince“ byly do zdiva vloženy dodatečně a dodatečně byly zaklenuty. Z mnohých dalších poznatků autoři

²⁷⁶ Cechner 1918, s. 22 – 24, 27, 28, 33, je třeba připomenout, že o nález červené polychromie na žebrech bylo informováno již v roce 1904, viz: Kovář 1904, s. 127. V roce 1908 byl zmíněn nález čtvercového okna ve východní zdi kaple „sv. Máří Magdaleny“, viz: Kovář 1908, s. 98.

²⁷⁷ Kovář 1902, s. 123, 124, o nález náhrobku připsanému Kunhutě uherské a dceři Přemyslově - Markétě se zmiňuje i další literatura, viz: K. Vlačíha 1902 – 1903, s. 69.

²⁷⁸ Cechner 1918, s. 33.

²⁷⁹ Cechner 1906, s. 77 – 79.

²⁸⁰ Münzerová 1932a, s. 120 – 122, Münzerová 1932, b., s. 14, 16.

²⁸¹ Münzerová 1932b, s. 19.

²⁸² Mencl 1933, s. 46 – 48, 53.

upozornili na dodatečné vlámání pasů z boční lodi „kostela sv. Vavřince“ do kaple „sv. Michala“. Kostel „sv. Vavřince“ rekonstruují jako zakončený obdélníkový prostor s plochým stropem a přímým zakončením. Zároveň předpokládali, že mezi výstavbou boční lodi a lodí hlavní, zela časové mezera, což dokládali dodatečným zaklenutím hlavní lodi. V boční lodi byly, podle autorů, ve východním travě vytvořen prostor, a to vyzdáním plné zdi oddělující boční a hlavní zeď, který podle autorů odpovídal presbytáři. Na exteriéru východního křídla autoři zjistili půlkruhově zakončená okénka. Rovněž upozornili na fakt, že presbytář kostela „sv. Vavřince“, byl přistavěn později a triumfální oblouk, byl do východní zdi téhož kostela vlámán dodatečně (po jeho dokončení) a vybudován byl první lettner. Autoři se rovněž domnívali, že kaple „sv. Máří Magdaleny“, byla dříve plochostropá a tzv. kapitulní síň k ní byla přistavěna.²⁸³ Sakristii po severní straně kostela sv. Barbory (sv. Salvátora) považuje autor za současnou s tímto kostelem. Zahájení stavebních činností v klášteře bylo položeno „těsně k roku 1240“. Po roce 1240 bylo, podle Líbala, vystavěno východní křídlo kláštera. Do roku 1245 byl vybudován plochostropý kostel s boční lodí. Po roce 1245 se rozvinula v klášteře stavební činnost jejíž první fáze, byla ukončena zaklenutím kostela sv. Vavřince (tedy sv. Františka) do roku 1249. Do doby „těsně“ po polovině 13. století klade výstavbu tzv. kapitulní síně (dnes kapli P. Marie). Presbytář sv. Františka a kaple Máří Magdaleny (považovanou nyní za oratoř sv. Anežky), křížová chodba a klášterní kuchyně byly dokončeny kolem roku 1260. Kostel sv. Barbory byl dokončen kolem roku 1280. Výstavbu kaple „sv. Michala“, k jižní straně boční lodi kostela zařadil do poloviny 14. století.²⁸⁴

E. Bachman se zmínil, že výstavba kostela „sv. Barbory“ mohla být stěžejně zahájena dříve než před rokem 1260.²⁸⁵

Je třeba připomenout pozoruhodné práce J. Votočkové-Joachimové. Již ve své první práci se dotkla stavebního vývoje kláštera. Autorka se domnívala, že nejprve, patrně již v roce 1232, byl uveden v provoz špitál a současně se stavělo na klášteře klarisek. Dále předpokládá, že klášter byl v roce 1234 dokončen natolik, že mohl plnit dvě cíle. Další přelom ve stavebních dějinách představoval podle Votočkové rok 1245 (prodej újezdu Přeštice). Další obdarování Anežky panstvím realizovaným králem Václavem I. před rokem 1253 (získané jako odúmrť po Kojaty z Mostu) je rovněž spojováno s výstavbou svatyň.²⁸⁶

Posledně jmenovaná autorka již v meziválečném období publikovala studii věnované raně gotickým stavebním dějinám kláštera, které stanovila na kritickém rozboru archivních pramenů. Jedním z důležitých mezníků bádání o klášteře byla skutečnost, že autorka identifikovala původní zasvěcení kostela sv. Salvátora, který byl dříve mylně považován za kostel sv. Barbory. Rovněž lokalizovala klášter menších bratří do prostoru jižně od kostela sv. Františka. Důležité je rovněž její sdělení, že na stavbu kláštera není možné pohlížet pouze z kontextu. Do prvního stavebního období výstavby kláštera klade autorka jím vymezeného roky 1231 – 1234 výstavbu dvojlodí sv. Františka a prvního ženského kláštera. Ve druhém stavebním období, které vymezuje mezi roky 1238 – 1245, jež bylo financováno podle autorky z prodeje Přeštic, bylo údajně vystavěno presbyterium kostela sv. Františka a „druhý ženský klášter“. Výstavbu klade do souvislosti se zřízením mužského konventu. Konečně ve třetí stavební etapě měl kolem poloviny 13. století vyrůst kostel sv. Salvátora (po roce 1245), jehož dokončení datuje do prvních let vlády Přemysla Otakara II.²⁸⁷

K problematice stavebních proměn kláštera se stručně za války vrátil V. Mencl. Autor upozornil na nález původního uspořádání pod podlahou tzv. „kapitulní síně“, které bylo zrušeno ve chvíli, kdy tento prostor byl zaklenut. V případě sousední kaple „sv. Máří Magdaleny“ upozornil na to, že tato kaple byla řešena jako patrová. Mencl rovněž připomněl nález podélné místnosti, „stejněho stáří jako dvojlodí sv. Vavřince“, situované po jižní straně kostela sv. Františka. Uvádí, že nad boční lodí „sv. Vavřince“ byly nalezeny stopy tribuny a současně předpokládá nartex před jeho západním štítovou zdí. Zjištěné detaily (v partii

²⁸³ Líbal – Pavelka 1940b, s. 51, 52, 54.

²⁸⁴ Líbal – Pavelka 1940b, s. 53, 54.

²⁸⁵ Bachmann 1940, s. 102.

²⁸⁶ Joachimová-Votočková 1940, s. 39, 40, 85, 86.

²⁸⁷ Joachimová-Votočková 1943-1944, s. 305, 308, 393, 397, 398, 402, 404, 405.

ambitu a kapitulní síně), při meziválečném průzkumu, objektu vykazují „příbuznost s cisterckou, burgundsky orientovanou stavební školou“.²⁸⁸

Při opravách objektu bylo zjištěno, a následně prezentováno v tisku, že tzv. Přemyslovský oblouk byl druhotně vsazen do staršího půlkruhově zaklenutého širokého okna. O. Stefan interpretoval nález v kontextu změněného liturgického provozu kláštera, jako otvor umožňující klariskám odděleně se účastnit bohoslužeb v presbyteriu sv. Františka, čemuž údajně odpovídala tribuna umístěná před tímto oknem v lodi sv. Františka.²⁸⁹

O slohové hodnocení a revizi chronologie výstavby kláštera se kriticky pokoušel D. Líbal. Autor se domníval, že teprve v roce 1239, byla zahájena definitivní výstavba kláštera. Do první stavební etapy kláštera, vymezenou aurorem rokem 1239 – 1245, zařadil výstavbu kostela sv. Františka s přízemím východního ramene kláštera. Chrám sv. Františka charakterizuje jako „dispozičně ranou mendikantskou stavbu s ryze burgundsko-cisterciáckým tvaroslovím“. Do druhého stavebního období, které časově vztáhnul kolem roku 1250, položil výstavbu prostory dříve označované jako „tzv. kapitulní síň“. Časově nepříliš vzdálená je podle Líbala výstavba kaple sv. Máří Magdaleny. Do padesátých let 13. století zařadil výstavbu „kostela sv. Barbory“, tedy presbytáře chrámu sv. Františka, ale i ambitu s přilehlými místnostmi kláštera. Svatyně sv. Barbory byla podle Líbala přizděna k tzv. kapitulní síni. V kostele se ukazují „vztahy k severočeské cisterciácké huti“. Výstavbu kostela sv. Salvátora, jehož závěr považuje „za jediné klasické dílo u nás“, zařadil nejdříve na sklonek vlády Přemysla Otakara II. a dokončení do osmdesátých let 13. století.²⁹⁰

Kláštérního areálu se výrazně dotkl výzkum I. Borkovského, který jeho výsledky publikoval v roce 1955. Výzkum dvorku severně od „tzv. kapitulní síně“ a „kaple Máří Magdalény“ ho vedl k závěru, že „cihlová fasáda“ a opěrné pilíře, na východní straně kláštera klarisek, pocházejí z pozdějších adaptací a oprav v klášteře.²⁹¹ Autor také prezentoval výsledky výzkumů v roce 1940 – 1942. V severní lodi sv. Františka, kromě jiného, našel oltář a v interiéru hroby, které zařadil do 14. – 15. století. V prostoru kostela odhalil zeď s pilíři, východozápadní orientace, která ddělovala prostor kostela. Autor uvedl, že zjištěné pilíře jsou starší, a že mezi ně bylo později vestavěno zdivo.

V presbytáři kostela sv. Františka odhalil v západní části fragmenty točitého schodiště, údajně ze 16. století, a základy oltáře pod jižní zdí kněžiště. V ose presbytáře odhalil v ose hrobku se skeletem údajně významného muže.

Dále byla autorem zkoumána tzv. „kapitulní síň“. Díky archeologickému výzkumu bylo zjištěno, že tato prostora, byla původně členěna do dvou částí, z nichž východní, spojil Borkovský s kaplí P. Marie. V ose posledně uvedené místnosti byla odhalena hrobka, kterou Borkovský připsal abatyši. Hrobku ve výklenku jižní zdi této prostory ztotožnil s hrobkou blahoslovené Anežky. Pod plnou zdí, v místě portálu s „přemyslovskými hlavami“ byl nejdříve v 15. století vystavěn oltář. Také připoměl, že prostor „tzv. kapitulní síně“ byl patrový.

Při výzkumu „kaple sv. Máří Magdalény“ autor zjistil, že došlo k dodatečnému prohloubení kaple, pravděpodobně z důvodu zřízení zaklenuté krypty ve které byla pohřbena, během 14. – 15. století, významná představená kláštera (patrně abatyše).

Při výzkumu kostela sv. Barbory (tedy sv. Salvátora) bylo zjištěno, že původní dlažba se nalézala níže a že tzv. „portál s přemyslovskými hlavami“ byl přenesen do tohoto prostoru až v 16. století. Jižně od oltáře našel kryptu, o které soudil, že je renesančního původu.

Mezi roky 1953 – 1955 byla realizována další etapa archeologického průzkumu kláštera. Při výzkumu „kaple sv. Michala (sv. Barbory)“ byly identifikovány čtyři stavební etapy. Borkovský údajně zjistil, že kaple byla v prvotní fázi přizděna k exteriérovému líci lodě kostela sv. Františka a k jeho opěrnému pilíři. K této prvotní kapli, mírně obdélného půdorysu, byl nalezen podle autora i oltář, který byl rozšířen ve druhé stavební etapě a byl užíván i v etapě třetí. Následovala výstavba kaple větší rozšiřující podle Borkovského

²⁸⁸ Mencil 1942 – 1943, s. 364.

²⁸⁹ Stefan 1949, s. 90, 91. Důvodem ke zřízení okna bylo analogické pojetí obdobní situace mezi lodí sv. Františka a jeho presbytářem.

²⁹⁰ Líbal 1949, s. 60, 62 – 66.

²⁹¹ Borkovský 1955, s. 25.

předchozí kapli na jižní a západní stranu. Západní zeď této prostory pokračovala dále za úroveň jižní zdi této kaple. Do kaple se vcházelo podle Borkovského ze severu. Nalezen byl ovšem i práh v západní zdi kaple. Ve třetí stavební etapě nabyla kaple, rozšířením k západu a zřízením jižní boční lodi (přetínající západní zeď předchozí kaple), podle autora stávajících rozměrů.²⁹² Klenba této prostory byla vynášena dvěma sloupy (odstraněnými v baroku), které podle Borkovského byly založeny na „odbouraném podélném zdivu dvou předešlých kaplí“.

Jižně od presbytáře kostela sv. Františka bylo nalezeno zdivo kvadratury mužského kláštera u kterého byly identifikovány dvě stavební etapy. Do první etapy výstavby klade Borkovský výstavbu kamenných základů s provizorní stavbou. Ve druhé fázi byly k jmenovaným základům „přistavěny“ základy opěrných pilířů a byla vystavěna křížová chodba. V rajsém dvoře byla nalezena vrstva malty interpretovaná jako pracoviště stavební huti, ke které náležela rovněž odhalená jáma na pálení vápna. U presbyteria kostela sv. Františka bylo nalezeno další zdivo. Na východní straně za ohradní zdí byl odkryt kostelík přizděný patrně ve 14. století k presbytáři dv. Františka. Jižněji, posledně uvedené sakrální stavby, byla odhalena kapitulní síň (v jižní partii se zděnými lavicemi podél zdi přizděnými k „nejmladšímu zdivu kláštera“ a vchodem v severní části, zřízeným v „posledním stavebním období“, do křížové chodby) mužského kláštera, která byla nejdříve užší a teprve následně byla podle autora rozšířená k východu. Nakonec byla na severu podle Borkovského opět zkrácená.²⁹³

Joachimová se rovněž podrobně zabývala zachovanou středověkou omítkou zachovanou na vnějším líci východní zdi kaple sv. Barbory, respektive na lomovém zdivu kaple „neznámého zasvěcení“. Omítka mohla podle autorky souviset se zaklenutím ambitu realizovaným před polovinou 14. století. Na omítce identifikovala řadu nápisů a kreseb (kromě jiného s heraldickými motivy, motiv ukřižovaného Krista, hudce, lučištníka).²⁹⁴

Na základě podrobného topografického rozboru zástavby anežské jurisdikce, byla J. Joachimovou a D. Líbalem identifikována středověká zástavba mužského kláštera. Výsledek průzkumu lokalizoval klášter Menších bratří, tvaru nepravidelného lichoběžníku, k jižní straně kláštera klarisek. Autoři lokalizovali západní a jižní křídlo ambitu mužského kláštera (v místech čp. 986 a 810) a současně uvedli, že s východním křídlem ambitu sousedila panenská zahrada (pozemky ženského kláštera). V domě čp. 782 bylo identifikováno středověké křídlo kláštera Menších bratří. Podstatné zbytky gotické zástavby v přízemí a patře byly identifikovány v rozsahu východního křídla čp. 783. V severní části objektu se zachovaly prostory s zaklenuté lomovými valenými klenbami. Budova byla datována již do 13. století. Zmíněné fragmenty zástavby byly interpretovány jako „dům kvardiánovy čeledi“. V čp. 808 byl oidentifikován zbytek ohradní zdi kláštera Menších bratří (v objemu jižní zdi jižního křídla). Fragmenty gotické zástavby byly rovněž identifikovány ve sklepech čp. 809 (gotický portál z cihel směřující k čp. 782).²⁹⁵ Rovněž v domě čp. 810 bylo zjištěno, že stavení dvorního traktu je gotického původu (ve sklepech, který je považován za snížené přízemí, zjištěn rovněž zazděný cihlový portálek). Lokalizován byl i ambit konventu Menších bratří, na základě nálezů čelního oblouku klenby na západní straně přízemí drobného domku. Do míst dvora je lokalizováno jižní křídlo konventu Menších bratří. Jak badatelé zjistili, v místechstávajícího čp. 986 se nalézalo západní křídlo ambitu. Mezi domy čp. 813 a čp. 806 je lokalizována klášterní brána mužského konventu. Mezi čp. 813 a čp. 814 se podle autorů zachovala středověká hradba mužského kláštera. Konečně do míst čp. 789 byl rovněž lokalizován průběh klášterní hradby.²⁹⁶

J. Joachimová se i nadále s pilí věnovala studiu topografie klášterního areálu. Lokalizovala kapli sv. Barbory, k domu stojícího na severní části parcely čp. 986, mylně

²⁹² Borkovský 1955, s. 27, 28, 30,31,33, 34, Borkovský 1956, s. 195 – 199.

²⁹³ Borkovský 1955, s. 31, Borkovský 1956, s. 200 – 203.

²⁹⁴ Joachimová 1955, s. 243 – 245.

²⁹⁵ Joachimová – Líbal 1956, s. 24, 26, 27, 28, 34.

²⁹⁶ Joachimová – Líbal 1956, s. 29, 30, 33, 34.

Tomkem považovanou za kapli sv. Michala. Upozornila na nález starší kaple, z 13. či počátku 14. století, pod stávající kaplí sv. Barbory.²⁹⁷

J. Joachimová rovněž lokalizoval původní bránu do kláštera, v místech čp. 814, která fungovala ještě v roce 1574. Do těsné blízkosti brány lokalizovala rotu, otáčivé kolo pro dopravu potravin, a zásobárnu (sklep při hradbě kláštera) s hovornou (prostora o dvou travě na parcele čp. 811).²⁹⁸

Množství nových poznatků bylo získáno díky realizaci projektových zajišťovacích prací, které byl vypracovány ing. arch. J. Hyzlerem po roce 1958 (následně také například studie na rekonstrukci a využití areálu z roku 1963). Je třeba připomenout, pomineme-li práci V. V. Tomka a J. Mockera, že systematický zájem o obnovu a záchranu kláštera byl započat v roce 1893 založením Jednoty pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky.²⁹⁹ Kromě mnohých dalších nálezů byla nalezena římsa mezi přízemím a patrem kvadratury a téměř zachovaná některá gotická okna. Rovněž byly nalezeny fragmenty hlavního západního okna kostela a fragmenty západního sv. Františka a podobně.³⁰⁰

V téže době probíhal stavebně historický průzkum kláštera, realizovaný D. Líbalem a J. Hyzlerem. Autoři uvedli, že k nejstarší zástavbě náleží kaple bývalého špitálu, zjištěná na severním konci východního křídla mužského kláštera. Za nejstarší etapu výstavby kláštera klarisek považují kostel sv. Františka a východní křídlo konventu. Jejich výstavba byla zahájena na konci třicátých let a dokončena kolem roku 1245. Autoři uvedli, že v případě kostela sv. Františka se počítalo s presbytářem, který však nebyl v této etapě realizován. V této fázi výstavby byly vybudovány podle autorů rovněž arkády v jižní zdi jižního ramene křížové chodby. Kostel sv. Františka je považován za nejstarší „ryze“ gotickou stavbu v Praze. Do padesátých let 13. století kladou autoři výstavbu chóru kostela sv. Františka (údajně se sakristií v prodloužení starší jižní boční lodi) a prostor v ose „původního schodiště“ (do dormitáře). To téže doby kladou výstavbu „kaple sv. Máří Magdaleny“. Předpokládají, že kaple je o něco starší než „obdélný kostel klarisek“ a že stála po krátkou dobu samostatně. V téže době údajně probíhala výstavba východního křídla minoritského kláštera a po jižní straně boční lodi sv. Františka se předpokládá výstavba obdélné kaple. Do téhož období je kladena výstavba ambitu klarisek, která, jak upozornili autoři, nevyrostala podle původní koncepce. Byl vysloven předpoklad, že křížová chodba měla být delší o dvě pole. Současně s výstavbou ambitu vyrůstala klášterní kuchyně. V této stavební fázi bylo vybudováno prý také severojižní křídlo (mezi jižním ramenem křížové chodby a ohradní zdí). Tehdy měla být rovněž vystavěna ohradní zeď.³⁰¹ Konečně v téže době podle citované práce vyrůstalo přízemí tzv. gotického domečku. V období od sedmdesátých let 13. století až do počátku vlády Václava II. byl zbudován podle Líbala a Hýzlera kostel sv. Salvátora, tvarosloví jehož závěru navazuje podle autorů na „prvky klasické gotiky“. Do osmdesátých let 13. století je kladena výstavba niky „v jižní stěně lodi sv. Salvátora“. Teprve na přelom 13. a 14. století kladou výstavbu pásu s kamenosochařskými detaily mezi kostelem sv. Salvátora a „kostelem klarisek“. Rovněž je připomenuta vrcholně gotická výstavba klášterě zahájená podle autorů před polovinou 14. století (věž, křížová chodba minoritů, výstavba patrové budovy s refektářem při kuchyni, zvýšení ambitu o patro, vložení dělicích zdí v severní partii východního křídla konventu, zaklenutí dormitáře, výstavba lektoria při východní zdi kostela sv. Františka). V poslední čtvrtině 14. století byla podle Líbala vystavěna kaple sv. Barbory, v místě starší raně gotické „kaple“. Před husitskými válkami vyrůstal podle autorů ještě „přístavek“ sousedící s refektářem při západním rameni ambitu. 133 Při rozboru kláštera v citovaném pasportu bylo upozorněno, že základní dispozice raně gotického kláštera

²⁹⁷ Joachimová 1956a, s. 173, 175.

²⁹⁸ Joachimová 1960, s. 228 – 230. V baroku se vstup do kláštera nalézal také při čp. 828. Srovnej Joachimová 1956b, s. 39.

²⁹⁹ Hyzler 1964, s. 265. Již v roce 1895 byl vypracován prof. J. Koulou projekt, na který navázal projekt A. Cechnera z roku 1897, ibidem, s. 266.

³⁰⁰ Hyzler 1965, s. 260, 261, 266, 269, 270.

³⁰¹ Hýzler, J. – Lancinger, L. - Líbal, D. – Stach, E.: Praha. Stavebně historický průzkum. Klášter blah. Anežky. Pasport SÚRPMO. Praha 1964 s. 125 – 130.

klarisek je „abnormální „ a „nezvyklá“. Tvaroslovný aparát kostela sv. Františka nevykazuje podle autorů žádnou retardaci oproti Francii (!) a je v něm spatřován, obdobně jako na východním konventním křídle, vliv cisterciáckého tvarosloví. Rovněž ve výstavbě druhého stavebního období je spatřován ohlas cisterciácké architektury (křížová chodba). V tvarosloví „kostela klarisek“ je spatřován ohlas domácí tvorby. Závěr presbytáře kostela sv. Salvátora je hodnocen jako „naše nejvyspělejší stavba francouzského, klasického zaměření“.³⁰²

Podrobně se slohovou orientací klášterních staveb zabývala J. Joachimová ve své práci publikované v roce 1966. Poukázala na užití nejstaršího typu „šampaňského okna“ v ambitu klarisek. Rovněž v ornamentice okenních sloupků upozorňuje na remešský vzor. Portálek do kapitulní síně východního křídla, jehož výstavba mohla podle ní být zahájena „domácím stavitelem“, má podle autorky rovněž „šampaňský charakter“. Autorka nevyklučuje, že ambit vyrůstal v několika stavebních etapách (do prvotní možné z nich podle ní nenáleží kamenická výzdoba). J. Joachimová v citované práci položila, na základě výpovědi písemných pramenů, výstavbu dvojlodí sv. Františka a dílu kláštera (část východního křídla) mezi roky 1231 – 1234. Absence transeptu zařazuje podle autorky pražské dvojlodí sv. Františka do záalpské františkánské architektury. V případě dvojlodí autorka předpokládá, že se při jeho stavbě počítalo s dostavbou chóru o stejné šíři jako boční loď. Dále uvádí, že vzor pro kostel sv. Františka nelze hledat v Německu. Okno prolomené v jižní zdi boční lodi charakterizuje jako „poremešského typu“ (s „s vestavěnou výplní“). Ve způsobu osazení i opracování okna vidí Joachimová paralelu v utváření oken „šampaňských kostelů“ a dále uvádí, že vzorem pro okno dvojlodí sv. Františka bylo okno „malého šampaňského kostela .z první čtvrti 13. století“. Obecně pak sděluje, že „výskyt šampaňských znaků v pražském klášteře ukazuje, že tu byly styky se Šampaňskem, o kterých se dosud nevědělo.“ Tuto orientaci vysvětluje tak, že v době založení kláštera nestály ještě v Německu řádové kostely (naopak klášter klarisek stál v Remeši). Zajímavé jsou její postřehy z hlediska prostorového utváření. Joachimová lokalizuje chór sester, na emporu osvětlovanou od západu oknem v patře. Prostor, dříve označovaný jako tzv. kapitulní síň, považuje za chór klarisek při kostele sv. Salvátora. Tzv. kaple sv. Máří Magdaleny byla podle ní vybudována před výstavbou chóru kostela sv. Františka, patrně po výstavbě dvojlodí sv. Františka.³⁰³ Kapli sv. Máří Magdaleny spojila s funkcí Anežčiny soukromé oratoře. Zároveň předpokládá komunikační propojení mezi chórem sester a závěrem kněžiště. Dostavbu chrámu sv. Salvátora a konventu Menších bratří klade do doby Přemysla Otakara II. V architektuře chóru sv. Františka spatřuje autorka upomínku na „šampaňské kostely“ (vliv této oblasti rozpoznává i v utváření záklenku sedile i v plastice hlavic). Na stavbě kláštera vidí i „druhý“ slohový vliv (jemu přičítá náběhy kleneb a krycí desky v kapli tzv. Máří Magdaleny, klenby a náběžní štítky v ambitu klarisek a rovněž některé hlavice v těchto prostorách), který se údajně uplatnil počínaje rokem 1239. Detaily tohoto druhého stylu mají, podle autorky, blízko k detailům křížové chodby v Tišnově (houbovitě krycí desky). Tento „cisterciácký“ vliv údajně „přešel“ z Tišnova do Prahy kolem roku 1238. Naopak pražský vliv se uplatnil v Tišnově v oknech závěru. Autorka rovněž uvedla, že tvarosloví chrámu sv. Salvátora již nenese „stopy šampaňského vlivu“ a jeho pojetí odpovídá klasickému slohu.³⁰⁴

Joachimová se opětovně věnovala rozboru písemností, které mají vztah ke stavebním dějinám kláštera. Upozornila, že z výnosu prodeje Přeštic byla financována výstavba kláštera mezi lety 1238 – 1245. Podle ní došlo mezi 21. červnem a 6. srpnem 1238 ke smlouvě mezi Anežkou a kladrubským klášteřem o prodeji Přeštic (získaných Václavem I. od johanitů směnou za Proboštov). Trhová cena však nebyla splacena jednorázově, ale byla zcela zaplácena až v roce 1245, kdy byly vydány listiny o uvedené smlouvě, po splnění jejich podmínek.³⁰⁵

³⁰² Hýzler, J. – Lancinger, L. - Líbal, D. – Stach, E.: Praha. Stavebně historický průzkum. Klášter blah. Anežky. Paspport SÚRPMO. Praha 1964, s. 131 – 133, 153, 158 – 161.

³⁰³ Joachimová 1966, s. 194 - 197, 202, 203, 205, 206, 207, 209.

³⁰⁴ Joachimová 1966, s. 208 – 211.

³⁰⁵ Joachimová 1964, s. 97, 98.

Taktéž v další své práci se dotkla problematiky výstavby kláštera klarisek. Mimo jiné uvedla, že klášter sv. Františka byla založen dříve než klášter Tišnovský (ovšem po ústních smlouvách uzavřených nejpozději na počátku roku 1231).³⁰⁶

K poznání zástavby kláštera přispěl výzkum K. Reichertové zahájený v roce 1964 odkrytím plochy před západním průčelím kostela sv. Františka. V severním úseku východní poloviny dvora odhalil výzkum zdivo situované kolmo k západnímu průčelí kostela sv. Františka. Tato zeď nasedala na zeď severojižní orientace, na severovýchodní straně zabíhající do základů věže, probíhající podél západního průčelí kostela sv. Františka. Toto zdivo se na jihovýchodní straně zalamovalo k západu. Kromě horizontu osídlení z doby po roce 1556, zachyceného v severozápadní části dvora, bylo zjištěno kromě jiného předklášterní osídlení, středověké pohřebiště a „cihlová“ krypta odhalená mezi západním průčelí kostela a zmíněnou zdí probíhající podél západního průčelí kostela sv. Františka.³⁰⁷

K. Reichertová při výzkumu velkého dvora zjistila, v jeho jihovýchodním rohu, chlebovou pec, která vykazovala složitější stavební vývoj. Její vznik lze datovat do 13. století, zánik pak do 15. století.³⁰⁸ Kritické zhodnocení nálezu však přineslo zajímavé zjištění. Starší fáze pece byla interpretována jako součást klášterního kalefaktoru. Teprve druhá etapa topeniště je považována za chlebovou pec, která byla vystavěna na torzech otopného zařízení.³⁰⁹

Další etapa výzkum téže autorky, zahájená v roce 1965, zachytila reliktů údajně předklášterní zástavby při východních partiích barokního konventu (rovněž byly nalezeny dřevěné piloty ztužující bahnitě nánosy), ale i v severojižním křídle konventní budovy. Nesmírně zajímavé výsledky přinesl výzkum K. Reichertové v jihovýchodní části klášterního dvora. Výzkumem bylo zachyceno masivní zdivo, které podle autorky náleželo „první etapě (výstavby) severního křídla konventu“³¹⁰, jež byla uskutečněna až v mladším středověku, v poněkud změněné dispozici i skladbě zdí. V půdorysu severního křídla autorka vyčlenila tři prostory, z nichž v nejuvýchodněji položeném byla zjištěna chlebová pec, která sloužila snad i k vytápění. Reichertová se domnívala, že pec vznikla již ve 13. století. Nalezeny byly i fragmenty dlažby severního křídla. V severovýchodní partii dvora byl odhalen objekt obdélného půdorysu s pravoúhlým přístavkem, který byl vyzděn z břidlice. Pod objektem bylo nalezeno opukové zdivo datované do 12. století. V jihovýchodní části dvora byl odhalen „gotický dům“ obdélného půdorysu, pozměněný přestavbami a přístavbami, interpretovaný jako sídlo abatyše. Výzkum dále odhalil hospodářskou část kláštera, oddělenou zdí od klášterní zahrady. Mezi kvadraturou a „gotickým domkem“ byla, mimo jiné, zjištěna studna datovaná do 12. století, ale i studna kladená do období kláštera.³¹¹

Příspěvek k datování svatyně Salvátora přinesla práce J. Homolky. Jmenovaný totiž zařadil hlavice v patě oblouku mezi lodí kostela sv. Salvátora a kaplí P. Marie (dříve tzv. „kapitulní síní“) do doby Přemysla Otakara II.³¹²

Výstavbu kláštera ještě stručně nověji zhodnotil E. Bachmann. Uvedl, že v časně fázi výstavby konventu se uplatnili členové Přemyslovské dílny s cisterciáckým školením. Později se tito pracovníci sloučili se skupinou saských řemeslníků, povětšinou školených buď v Naumburku, nebo Magdeburku. Autor dále uvádí, že kostel sv. Františka byl dokončen do roku 1249. Presbytář sv. Františka a tzv. kapitulní síň byly podle něj připojeny v následujícím roce. Kaple sv. Salvátora byla připojena v roce 1285.³¹³

Za průkopnickou je možné označit práci H. Soukupové, která své základní teze, týkající se stavebního vývoje kláštera, publikovala v roce 1976. Autorka upozornila, že

³⁰⁶ Joachimová 1968, s. 499.

³⁰⁷ Reichertová 1967, s. 525, 526, 533, 534. Zmíněnou kryptu datovala autorka do 14. – 15. století, (ibidem, s. 534).

³⁰⁸ Reichertová 1968, s. 220, 222, 224, 226.

³⁰⁹ Reichertová – Radová 1981, s. 408.

³¹⁰ Tento nálezk publikovala Reichertová již dříve. Srovnej: Reichertová 1968, s. 220, 221.

³¹¹ Reichertová 1980, s. 525 – 528. Předklášterní osídlení bylo zjištěno i při západní ohradní zdi (ibidem, s. 531).

³¹² Homolka 1972, s. 206.

³¹³ Bachmann 1977, s. 15, 16.

Anežka již od začátku výstavby zamýšlela budovat komplex klášterních budov se všemi náležitými prvky potřebnými k jeho provozu, tedy nikoliv provizorní oratoř. Do prvního období výstavby kláštera klade výstavbu nesymetrického dvoulodí sv. Františka, v jehož východní stěně, kromě jiného, byl osazen asymetricky lomený otvor počítající již s budoucím presbyteriem. V první etapě výstavby kláštera vyrostlo, podle Soukupové, i konventní křídlo situované kolmo ke kostelní lodi. Křídlo obsahovalo průchod, kapitulní síň, schodiště, refektář, pracovnu jeptišek a prvotní klášterní kuchyně. K západnímu průčelí měl přiléhat ambit, který byl ve svém prvotním úhrnu předdimenzovaný. V patře autorka předpokládá dormitář. Klášterní rozvrh je ovlivněn cisterciáckými kláštery, od jejichž schémat jsou patrné odchylky. Huť která pracovala v tomto prvním stavebním období na výstavbě kláštera, označuje Soukupová jako „rannou cisterckoburgundskou huť „maulbronské větve, která do našeho prostředí pronikala saským prostředím. Zároveň předpokládá, že do roku 1234 vyrostly obvodové stěny lodi kostela sv. Františka, který byl podle autorky budován od východu k západu. Ve druhé etapě výstavby byla původní, náročně pojatá, koncepce redukována. Zmenšil se ambit a současně se opustilo od idey arkádového vstupu do nartexu (západní arkáda zůstal nedokončena). Původně neklenutý prostor po severní straně presbyteria sv. Františka, rozdělený dvěma příčkami a patrem, je interpretován jako profánní. Spolu ze severu přiléhající kaplí Máří Magdaleny jsou tyto prostory interpretovány jako soukromé obydlí Anežky. Zanedlouho byl uvedený profánní objekt sjednocen s oltářem a otvorem na východní straně. Rovněž došlo k výstavbě presbyteria sv. Františka. V této druhé stavební etapě vidí Soukupová ještě těsnější sepětí s cisterciáckou architekturou. Výtavbu presbyteria sv. Františka klade do let 1238 – 1245. Za slohově nejpokročilejší považuje stavbu ambitu, kterou klade do pokročilých 50. let 13. století. V této etapě byl ke klášteru klarisek připojen klášter menších bratří. Současně upozorňuje na slohovou jednotu obou stavebních fází.³¹⁴ Dodatečně byl k prostoru, po severní stěně presbytáře kostela sv. Františka, přiložen prostor zasvěcený sv. Salvátoru, který podle Soukupové nese znaky „vrcholného klasického slohu“, což je, podle Soukupové, dílo architekta obeznámeného s architekturou klasické Francie. Proměnu formálního aparátu v lodi spojuje autorka s dokončením díla domácí stavební huti, která se vázala na „starý cisterckoburgundský sloh středoevropského prostředí“. Podle Soukupové mohla být kanonizace sv. Hedviky v roce 1267 posledním podnětem k výstavbě mauzolea královské rodiny.³¹⁵

V další své práci věnované iluminovaným rukopisům z Anežského kláštera, uvádí, že v první stavební etapě, realizované „cisterckoburgundskou hutí“, se staví od roku 1231 klášter klarisek. Do druhé stavební etapy zařadila výstavbu mauzolea Přemyslovců, tedy svatyni sv. Salvátora. Autorka uvádí, že k výstavbě svatyně, byl povolán mistr obeznámený s klasickou gotickou architekturou Champagne a Ile-de-France. Jeho práci přičítá projekt a výstavbu závěru chrámu, který datuje Soukupová do počátku 60. let 13. století. Po polovině šedesátých let byla stavba dokončena cisterckoburgundskou hutí. Jak autorka zjistila, v mauzoleu je zakomponován složitý symbolický smysl, jehož součástí je také zosobnění Anežky na triumfálním pasu nad oltářem Spasitele. Autorka upozornila také na aktivitu klášterního skriptoria kterému připisuje Františkánský brevíř, Františkánskou Bibli, Osecký lekcionář, ale i Sedlecký antifonář a Mater verborum. Je patrné, že malířská dílna pracující pro Alžbětu Rejčku zahrnovala i členy bývalého františkánského skriptoria.³¹⁶

H. Soukupová se také podrobně věnovala pohřbům Přemyslovců v klášteře blahoslavené Anežky. Zjistila, že hrobka před oltářem v ose presbytáře kostela sv. Františka obsahovala tělo krále Václava I. V podélném prostoru při boku presbyteria kostela sv. Františka byla, v hrobce osově orientované na vstupní portál, možná pohřbena Kunhuta Štaufská. Podle Soukupové se Přemysl Otakar II., spolu s Anežkou Přemyslovnou, stali zakladateli královského pohřebiště Přemyslovců, při klášteře klarisek. S tímto aktem se spojuje výstavba mauzolea (sv. Salvátora), datovaná do počátku 60. let 13. století. Podle autorčiných poznatků mělo být tělo Přemysla Otakara II. pohřbeno v hrobce, v jižní polovině

³¹⁴ Soukupová 1976, s. 197 – 199, 201 – 203.

³¹⁵ Soukupová 1976, s. 204 – 206.

³¹⁶ Soukupová 1984, s. 70, 72, 79, 87, 88, 91, 94, 95.

polygonálního závěru, kde v kryptě bylo, pro jeho náhrobek, ponecháno neklenuté pole, pod průsečíkem klenebních žeber a oltářem Spasitele. Soukupová rovněž prokázala, že „tzv. kaple Máří Magdalény“, byla soukromou oratoří Anežky a podélný prostor po severní straně presbytáře sv. Františka, kaplí P. Marie. V oratoří Anežky identifikovala otvor určený pro přijímání (ve východní části jižní zdi). Architektonickou pohřební niku, odpovídající pojetí francouzského typu královského pohřbu, interpretuje jako hrobku Anežky Přemyslovny. Její vznik klade do počátku 70. let 13. století.³¹⁷ Soukupová připomíná, že v rodovém mauzoleu byla pohřbena Kunhuta Uherská (+1285), a to na vyvýšené tumbě, původně připravené pro krále Přemysla. Jako první zde ovšem byla pohřbena Markéta, dcera krále Přemysla Otakara II. V roce 1297 byla v klášteře pohřbena, rovněž v kryptě sv. Salvátora, nejmladší dcera krále Václava, Guta. V klášteře spočinula i Griffina, sestra Kunhuty Uherské. K pohřbům členů konventu sloužila prostora zasvěcená P. Marii. Pohřební kaplí konventu klarisek byl sakrální prostor přiléhající k jižní boční lodi kostela sv. Františka.³¹⁸

D. Stehlíková upozornila na řadu sepulchrálních památek, mimo jiné na již známé fragmenty náhrobku (z královského pohřebiště Přemyslovců) královny Kunhuty Uherské (+1285).³¹⁹

Nejnovější posun v datování jednotlivých partií kláštera překvapivě neakceptoval D. Líbal, který setrval na „pozdním datování“ řady klášterních staveb. Autor v citované práci předpokládá, že kostel sv. Františka, údajně vyrůstající v první stavební etapě, byl dokončen nejdříve kolem roku 1240. Líbal rovněž předpokládá „raný záměr přeměny“ lodi sv. Františka na trojlodní baziliku, která však nebyla realizována. V první stavební etapě bylo, podle Líbala, budováno i východní křídlo. Dokončení výstavby „kostela klarisek“ klade před polovinu 13. století. Chór sv. Františka byl vybudován kolem roku 1250. Do doby po polovině 13. století klade výstavbu křížové chodby ženského kláštera. Od čtyřicátých let se, podle Líbala, pracovalo na výstavbě konventní budovy minoritského kláštera (především na jeho východním křídle). S jeho výstavbou souvisí i starší kaple při jižním boku dvoulodí sv. Františka. Presbytář sv. Salvátora vyrůstal od 70. let 13. století a jeho dokončení klade do 80. let téhož věku.³²⁰

Při novějším archeologickém výzkumu Z. Dragouna bylo nalezeno zdivo, které bylo přiloženo na spáru (dodatečně) k severní ohradní zdi kláštera v úseku štítové zdi konventní budovy. Autor předpokládá, že tato stavba byla dvoupatrová. Tento severní přístavek, bezpečně plnící svou funkci ve 14. století, je interpretován jako hygienické zařízení. Byla zjištěna skutečnost, že již v první etapě výstavby konventní budovy je možné pozorovat zřetelný úmysl navázání celé severní ohradní zdi na konventní budovu. Výzkum současně, kromě jiného, zjistil, že při výstavbě nadzemního zdiva severní štítové zdi konventu bylo užito tří typů zdícího materiálu (kvádry z červeného pískovce, opukové kvádrkové zdivo, cihly).³²¹

Značnou pozornost věnoval problematice stavebního vývoje kláštera P. Heřman. Již ve své první práci prezentoval svůj postoj ke stavební chronologii klášterních staveb. Předpokládal, že výstavba kláštera byla zahájena kolem roku 1230, či před ním. Původní kostel považoval autor za trojlodní baziliku s transeptem. Rovněž použití kvádrkového zdiva považuje za charakteristický rys první stavební etapy. Podle autora již během výstavby kostela byl původní projekt pozměněn ve prospěch asymetrického dvoulodí, ze kterého údajně byla nejprve vybudována jižní loď, od západu k východu. Současně s výstavbou kostela byl, podle autora, budován konvent „saskou hutí“ minoritského kláštera sv. Jakuba, s čímž spojuje změnu stavebního materiálu (cihelne zdivo). Tato etapa výstavby proběhla do roku 1234. V další stavební etapě, ukončené podle Heřmana nejspíše v roce 1237, vyrůstal kostel sv. Salvátora a přiléhající kaple sv. Máří Magdalény. Současně byla vystavěna kvadratura minoritů. Kostel sv. Salvátora byl opatřen plochým stropem a byla zde umístěna

³¹⁷ Soukupová 1985, s. 17, 19, 20, 22 – 25, 27, 28.

³¹⁸ Soukupová 1985, s. 32, 33, 35, 37, 38.

³¹⁹ Stehlíková 1983b, s. 525.

³²⁰ Líbal 1983, s. 172, 176, 187, 192.

³²¹ Dragoun 1980, s. 222 – 224.

tribuna spojená s dormitářem. Tato stavební etapa je charakterizována užitím lomového opukového kamene. Do další stavební etapy, vymezenou lety 1240 – 1245, klade dostavbu severní lodi kostela sv. Františka, výstavbu jeho presbytáře, zaklenutí kostela sv. Salvátora a patra kaple sv. Máří Magdaleny, výstavbu kuchyně a nové kvadratury. Do téže etapy výstavby zařadil i tzv. severojižní křídlo, „gotický domek“ (původní klášterní bránu) a úpravu opevnění kláštera. Do poslední stavební etapy, ve 13. století, zařadil Heřman, výstavbu mauzolea, které podle něj vyrůstalo mezi roky 1253 - 1260.³²²

Své závěry v dílčích obměnách publikoval autor ještě několikrát. Připomeňme, že ve své další práci věnované Anežskému klášteru, lokalizuje někdejší špitál jižně od kostela sv. Františka (jeho pozůstatky připomíná v čp. 782/I). Do první etapy výstavby náleží nedokončené trojlodní baziliky. Proměnou koncepce autor vysvětluje opuštění výstavby baziliky a zahájení výstavby zamýšleného halového prostoru. Užití cihelného zdiva vysvětluje tím, že se výstavby kláštera ujali minoroté od sv. Jakuba. Proměnou huti dokládá, užití cihlového zdiva na budově konventu. Do roku 1234 vyrostl dvoulodní kostel s jižní zaklenutou a severní plochostropu (či oteřenou do krovu) lodí. Dále byla vybudována konventní budova k níž na západní straně přiléhala kvadratura, s nedostavěným severním křídlem a pravděpodobně dřevěným ambitem. Mezi roky 1235 – 1240 je kladena výstavba kostela sv. Salvátora, vyvolaná údajně založením konventu minoritů, ke kterému byla o něco později přiložena kaple Maří Magdaleny. Tato stavební fáze je charakterizovaná užitím lomového zdiva. Mezi lety 1240 – 1245 byl podle autora dokončen, či přestavěn kostel sv. Františka (zvýšení zdiva severní lodi a její zaklenutí), vystavěn chór kostela sv. Františka, zaklenutí kostela sv. Salvátora a kaple Máří Magdaleny a výstavba nového ambitu. Do doby po roce 1253 se datuje výstavba mauzolea dokončeného do roku 1267. Později vznikla podle výklenková kaple v jižní zdi kostela sv. Salvátora a spojovací portál mezi presbytářem sv. Františka a kvadraturou minoritů.³²³

Ve své další práci se autor podrobně zaměřil na počáteční stavební vývoj. Na základě technologicky odlišného zdiva rozlišuje tři stavební etapy. V „první stavební etapě“, charakterizované užitím kvádříkového zdiva, spatřuje ovlivnění cisterciáckou tvorbou. Se zmíněnou etapou spojuje, Heřman, údajný záměr výstavby trojlodního kostela s transeptem, s jehož trojlodím spojuje arkádové oblouky při jižním ambitu kláštera klarisek. Podle autora došlo při výstavbě kostela sv. Františka ke změně záměru. V případě konventních budov Heřman uvádí, že „cihelná stavební technologie“ je mladší než kvádříková a dokládá „saské vlivy“. V dispozičním rozvrhu konventní budovy pak spatřuje aplikaci cisterciáckého vzoru. Prostoru přilehlou ke kostelu sv. Františka interpretuje v prvotní fázi jako sakristii, která se následně stala nástupním prostorem do kostela sv. Františka. V první etapě se počítalo se zřízením průchodu z ambitu do východní zahrady. Tento záměr byl údajně opuštěn ve druhé stavební fázi (výstavba z cihel).³²⁴ Za složitou problematiku autor považuje situování dalších klášterních prostor, přičemž do severního křídla konventu lokalizuje nejdůležitější provozní prostory. Heřman dále uvádí, že výstavba z cihel a kvádříků byla ukončena před zahájením výstavby na konventu menších bratří a kostele sv. Salvátora (s kaplí Máří Magdalény). Do počátku 30. let 13. století spadá počátek stavebních prací na klášteře a tehdy se předpokládá i první etapa výstavby kostela sv. Františka, s tím že k dokončení lodi kostela došlo podstatně později. Autor předpokládá, že do provozu byla uvedena pouze jižní loď, oddělená zdí od hlavní lodi. Současně uvádí, že klenba hlavní lodi, včetně přípor spočívajících na talířových patkách, kostela sv. Františka, byla dokončena paralelně při výstavbě presbytáře, čemuž má odpovídat užitý formální aparát. Kolem roku 1234 byla dokončen jižní loď a dílem obvodové zdi hlavní lodi. V této době již stála budova konventu včetně chlebové pece, úsek zdi severního křídla, dále předpokládaný dřevěný ambit, cihelná ohradní zeď areálu a frgmenty nedokončené trojlodní baziliky. Do další etapy výstavby (mezi roky 1234 – 1238), zařadil autor první etapu výstavby kostela sv. Salvátora a výstavbu patrové kaple (Máří Magdalény) přiléhající ke kostelu po severní straně. Kostel v jeho prvotní

³²² Heřman 1980, s. 513 - 516.

³²³ Heřman 1984, s. 132, 133, 137, 142, 143.

³²⁴ Heřman 1986, s. 105, 106, 108.

podobě byl jednolodím situovaným mezi budovou konventu až stávající triumfální oblouk.³²⁵ Současně odmítá názor H. Soukupové o existenci Anežčina soukromého bytu („v kostele sv. Salvátora“) a výklenek, v patře téže svatyně, spojuje s tribunou jeptišek. Do téže etapy autor zařadil budování kvadratury minoritů, především pak konventní budovu, která vzala z části za své při výstavbě presbytáře kostela sv. Františka. Dostavbu kláštera, která byla stále torzem, předpokládá mezi lety 1240 – 1250. V této době měl být vystavěn presbytář sv. Františka, jeho hlavní loď a následně mělo dojít k přestavbě kaple Máří Magdalény, která byla zaklenuta v prvním patře. Ve shodném období měla být vystavěna kvadratura klarisek, kuchyně, vybudován „gotický domek“ a tzv. severojižní křídlo. Současně předpokládá zaklenutí lodi kostela sv. Salvátora a výstavbu ohradní zdi areálu z lomového kamene. Do poslední etapy, zahájenou po roce 1253, klade výstavbu triumfálního oblouku spojujícího kostel sv. Salvátora, dříve využívaného klariskami, s jeho novým presbytářem. Do druhé poloviny 13. století zařadil výstavbu výklenkové kaple v jižní zdi kostela sv. Salvátora.³²⁶

K problematice stavebního vývoje kláštera se též autor vrátil zanedlouho. Ve své další práci, kromě řady dalších domněnek, datuje výstavbu presbytáře sv. Salvátora (tedy královského mauzolea) do 50. let 13. století (těsněji k roku 1253). Dokončení mauzolea klade před rok 1267. Autor poukázal na rozdílnou formální koncepci lodi a presbytáře sv. Salvátora. Domnívá se, že výstavba mauzolea nebyla dílem jedné stavební akce a stejného architekta. Předpokládá, že nejprve byla dokončena loď mauzolea, a teprve následně došlo k dostavbě závěru. Nález hlavice svazkové přípory, ve zdivu jižní zdi presbytáře, interpretuje jako „slohový kompromis“ mezi oběma stavebními etapami.³²⁷

Starší poznatky o stavebním vývoji Anežského kláštera v Praze nově shrnula a kriticky zhodnotila H. Soukupová. Pro fundaci Anežky Přemyslovny daroval Václav I. pozemek poblíž kostela sv. Haštala. Pravděpodobně roku 1231 byl založen klášter a špitál sv. Františka, který začal plnit svou úlohu v roce 1232. Předpokládá se, že výstavba klášterních budov pokračovala v rychlém tempu, neboť již v roce 1234, přijal král Václav I. pod svou ochranu vybudovaný klášter sv. Františka a k němu příslušející špitál. V téže roce již řeholní sestry, spolu s Anežkou, obývaly klášter a uvažovalo se o vysvěcení kostela. Autorka se domnívá, že doba vstupu Anežky do kláštera byla i datem slavnostního otevření konventu klarisek s kostelem sv. Františka. Již od začátku, jak zdůrazňuje, šlo o fundaci královskou, což prý podmiňuje i architektonické pojetí díla.³²⁸ Klášteru zmiňovaného v roce 1234, připisuje především kostel sv. Františka a východní křídlo konventu. Kostel sv. Františka sestával z obdélné hlavní lodi o třech klenebních travé, která se se třemi lomenými arkádami otvírala do lodi boční. Hlavní loď dělily mezilodní pilíře čtvercového tvaru, kterým na obvodovém zdivu odpovídaly pilíře přízdní. Původně neměl kostel sv. Františka presbytář. Nejstarší základové partie byly vyzdívány z kvádrů. Již v počátečním stádiu stavby došlo ke změně záměru a byla zvýšena zamýšlená dlažba. Součástí této úpravy bylo i ustoupení lince obvodových zdí a vyzdění základových partií arkádových oblouků. V západním průčelí hlavní i boční lodi byly osazeny půlkruhové portály. Klenbě hlavní lodi odpovídala klenba lodi boční (přípory na talířových patkách a s polygonálními sokly) s tím, že žebrově bylo zaklenuto pouze travé východní (kde je též osazeno kružbové okno v jižní zdi). Západní pole byla zaklenuta cihelnou křížovou klenbou bez žeber. V patře severní stěny je situovaný portál, který umožňoval přístup do konventu a nasvědčuje existenci západní tribuny (zabírající západní dvě klenební pole). Tomu odpovídá patrně i nález základů oltáře před východní zdí. Autorka dále uvádí, že pro první stavební etapu je charakteristická synkreze pozdně románských (opukové kvádrkové zdivo, ostění půlkruhových portálů) a raně gotických prvků (klenba). Nedlouho po té lze předpokládat vznik tribuny i ve východním poli, čemuž údajně svědčí otvor s pasem a vstup v patře východní zdi.

Podle Soukupové vyrostlo současně v první stavební etapě i východní křídlo konventu. Budova východního křídla je, mimo dolních partií, kde byly ke stavbě použity

³²⁵ Heřman 1986, s. 109, 112 – 114.

³²⁶ Heřman 1986, s. 116, 119, 120, 123, 124.

³²⁷ Heřman 1988, s. 88, 89, 90, 92, 93.

³²⁸ Soukupová 1989, s. 47, 49, 50.

opukové kvádríky, vystavěna z cihel. Po severním boku kostela je situována spojovací chodba, která byla původně zaklenuta dvěma travé bezžeborné křížové klenby, vyzděné z cihel. Východní pole bylo spojeno s kostelem sv. Františka.³²⁹ Po severní straně této chodby byla situována kapitulní síň. V její západní zdi je osazen portál v jehož ústupku je vložen prut s navlečeným prstencem. (s. 65). Při vstupním portálu je zachována trojice oken. Na severní straně kapitulní síně je zachováno schodiště stoupající do patra. Prostor pod schodištěm je přístupný portálem, v jehož archivoltě je trojlist. Ve středu východního křídla je situován dvoudílný plochostropý sál (dělený půlkruhovými příčnými pasy) který je interpretován jako refektář. V severozápadním rohu této místnosti stoupalo schodiště do patra konventu. V severovýchodním koutě byl osazen půlkruhový portál vedoucí do severní partii konventu. Zbýlý prostor východního křídla byl zúžen valeně zaklenutou chodbou, zakončenou na severu půlkruhovým cihelným portálem, přiloženou k východní stěně. Ve zbylé západní části traktu se po severní straně refektáře nalézala čtvercová prostora, interpretovaná jako původní klášterní kuchyně. Dále na sever navazuje obdélná prostora, považovaná za hospodářské zázemí kláštera. Celá plocha prvního patra byla ponechána dormitáři (jeho část se považuje za součást klášterní nemocnice), který se rozpínal od kostela sv. Františka až k severnímu průčelí kláštera. Severní průčelí si zachovalo cihelný štít a otvory z části interpretované jako prevety. Východní průčelí artikuluje opěrné pilíře a okna s půlkruhovými, pravoúhlými nebo střechovitými záklenky. Součástí původního záměru byl i ambit, který se měl přiložit k západnímu průčelí konventní budovy. Ambit měl mít původně v každém rameni osm klenebních travé. Od jihu měl být vstup zprostředkován třemi arkádami, které se obracely do zamýšleného nartexu (před průčelí hlavní lodi).

V počátku existence kláštera klarisek byl jeho součástí špitál, se kterým jsou spojovány nalezená základová zdiva na východní straně jižní boční lodi kostela sv. Františka (pod východním traktem kláštera menších bratří). Se špitálem je spojována zde nalezená pravoúhlá kaple s menzou před východní zdí. K jejímu jižnímu boku se připojoval obdélný objekt (identifikovaný pod základy mužského konventu).³³⁰

H. Soukupová připomíná, že v době vzniku pražského kláštera nebyl ještě vytvořen závazný typ mendikantského kláštera. Autorka se domnívá, že na dispozici klášterních budov měly vliv cisterciácké kláštery. Rovněž poukazuje na skutečnost, že pro toto stavební období kláštera je charakteristické „míšení“ pozdně románských (půlkruhové záklenky) a raně gotických prvků. Výstavbu kostela konventu první stavební etapy, kterou datuje do počátku 30. let 13. století, náleží slohovému proudu rané cistercko-burgundské architektury. Rovněž předpokládá, že stavební huť přišla ze Saska. Kostel kláštera klarisek byl ztotožněn s prostorem svěceným v roce 1234.³³¹

Druhého stavebního období bylo zahájeno prodejem přeštického újezdu v roce 1238 a probíhalo do roku 1245, jak vyplývá z listinného materiálu. Do tohoto stavebního období klade Soukupová výstavbu presbytáře kostela sv. Františka, kaple P. Marie, křížové chodby, oratoře sv. Anežky a nejstarších partií kláštera minoritů. V blízkosti kláštera klarisek byl umístěn klášter menších bratří, který zaujímal plochu dřívějšího špitálu. Z tohoto důvodu byl pozměněn původní stavební záměr výstavby kláštera. Ke kostelu sv. Františka se připojil presbytář sestávající ze dvou travé a pětibokého závěru. Na kalichových hlavicích oblých přípor (s talířovými patkami), spočívají žebra, která našla uplatnění i v dalších partiích pojednávané stavební etapy.³³² V severozápadním koutu se nalézalo schodiště, které vedlo na tribunu sester. Hlavní oltář stál před jižní obvodovou stěnou. Ke stavebnímu záměru výstavby presbytáře sv. Františka náleží i další prostory situované po severní straně presbytáře, jejichž interpretaci je nutné hledat v osobě zakladatelky. Podélnou prostoru přiléhající k presbytáři ztotožnila Soukupová s kaplí P. Marie a k ní na severní straně další přiléhající kvadratický objekt, pak za soukromé obydlí (oratoř) sv. Anežky. Podélný objekt přiléhající k presbytáři byl rozdělen příčkou na dvě prostory a byl řešen jako patrový.

³²⁹ Soukupová 1989, s. 52, 54, 56, 59, 62.

³³⁰ Soukupová 1989, s. 65, 67, 69, 71, Soukupová 1993, s. 23.

³³¹ Soukupová 1989, s. 73.

³³² Soukupová 1989, s. 83, 113, Soukupová 1993, s. 16., 19, 23.

V nepříliš dlouhé době byl původní záměr změněn. Odbourána byla dělicí příčka a prostor byl sjednocen v jeden prostor a před východní plnou zdí byl umístěn oltář. Nad plnou parapetní zdí byl vyžděn půlkruhový otvor směřující k východu (do míst další výstavby). Po zaklenutí prostoru třemi travé žebrové klenby, která se podle Soukupové odlišuje od dalších partií této stavební části, ztratil otvor svůj účel. Prostora nadále sloužila jako kaple přístupná z ambitu. Rovněž prostora byla spojena portálem s presbytářem sv. Františka.³³³ K východnímu travé kaple se na severu přiložil dvoupodlažní objekt v jehož severní zdi, bylo umístěno schodiště v síle zdi. Prostora v přízemí tohoto objektu byla původně zaklenuta křížovou bezžebrou klenbou a ve stěnách byly zhotoveny výklenky. Prostor v patře byl zaklenut křížovou žebrovou klenbou. V patře západní zdi byl osazen zřízen portál, z kterého se vstupovalo na lávku vedoucí do budovy konventu. Z toho se vyvozuje, že prostora byla partií konventu klarisek. V jižní zdi byl odhalen fragment podávacího okénka a fragmenty vstupu. Do stejné doby, do které je řazena výstavba čtvercového stavení situovaná na východ od oratoře sv. Anežky. Soukupová vyslovila předpoklad, že v roce 1238 přišla do Prahy nová stavební huť, „vycházející z cistercko-burgundského základu“. Dále se domnívá, že huť přišla ze severu se znalostí současné tvorby poddunajské. Na základě „burgundského původu“ je však nesnadné určit původ jednotlivého tvaru. Pro motivy na hlavicích klenebních přípor (košové, palmetové, s trojlísty, s dvěma řadami věnečků, s listy v oboustranně vířivém pohybu, s diamantovými stonky, bobulové) nalézá Soukupová paralely na dobových stavbách cistercitů. S tímto tvaroslovím však byli společně obeznámeni cistercité jak saské, tak poddunajské větve. Na Podunají odkazuje klenební systém v kapli P. Marie.³³⁴ Zároveň (v době výstavby presbytáře sv. Františka) pokračovaly stavební práce na klášteře. Budován byl nyní klášterní ambit, který, jak již bylo uvedeno byl plánován v první stavebním záměru. Ambit byl však zmenšen na šest klenebních travé. Soukupová zdůrazňuje odlišné tektonické pojetí vnitřních (svazkové přípory) a vnějších zdí (konzolové přípory) ambitu. V případě příporových svazků, kde jsou jednotlivé prutu propojeny výžlabky, autorka poukazuje na pokročilé řešení, které předjímá klasický slohový stupeň. Z analýzy písemných pramenů vyplývá, že již v roce 1238 byl na místě staršího, již zmiňovaného špitálu, klášter minoritů. Klášter tvořil nepravidelný lichoběžníkový útvar a v zásadě byl tvořen východním křídlem (zbudovaného na základech předchozího špitálu) a křídla západního. K východnímu křídlu (zachovaného v základech), obdélného půdorysu, přiléhá na západní straně ambit. Křídlo bylo situováno jižně od presbytáře sv. Františka a severním průčelím se přiložilo ke starší kapli špitálu. Mezi posledně jmenovanou kaplí a konventem byl zřízen průchod (podle Soukupové směřoval do klášterní zahrady). Konventní budova navazovala na zdivo špitálu, rozšířeného o širší východní obvodové zdi. Do severní poloviny budovy Soukupová situuje kapitulní síň, v jejíž podlaze byly zjištěny rodinné hrobky, přístupné portálem z navazujícího ambitu. V jižní partii konventní budovy byly, podél stěn, nalezeny vyžděné kamenné lavice, kryté prkny. Tato část budovy, přístupná portálem z jižního ramene ambitu, je interpretována jako refektář nebo fratérie. Pod dlažbou stavení konventu se nalézaly základy původního špitálu. Západně od konventního objektu byl vytyčen ambit (založený na staveništi kláštera), vykazující několik stavebních etap. Za nejstarší je považováno jeho východní křídlo, vzepřené jen jedním pilířem umístěný ve středu nádvorní zdi. Předpokládá se, že toto křídlo nebylo původně zaklenuto. Dále bylo vymezeno severní a západní rameno ambitu. Jižní křídlo ambitu zůstalo prozatím nedobudováno. V ambitu byly identifikovány zvláště ženské kostrové pohřby, které se koncentrovaly u východního průčelí kaple sv. Barbory. Kaple sv. Barbory byla podle nové interpretace Soukupové, pohřební kaplí ženského konventu. Kaple byla původně zaklenuta žebry o profilu okoseného klínu. Pod podlahou byla odhalena obdélná kaple, přiložená k exteriérovému líci ohradní zdi kláštera klarisek. Portálem byla spojena s jižní boční lodí kostela sv. Františka. Práh nalezený v západním průčelí kaple naznačuje polohu dalšího portálu. Po jižní straně kaple se nacházel průchod do západního ramene ambitu.³³⁵

³³³ Soukupová 1989, s. 83, 87.

³³⁴ Soukupová 1989, s. 92, 94, 98.

³³⁵ Soukupová 1989, s. 106, 107, 111, 112, Soukupová 1993, s. 19, 23.

Z příjmů z „Kojatových statků“ panství darovaného Anežce po roce 1245 Václavem I. byla, podle Soukupové financována další stavební činnost. Do 50. let 13. století autorka klade výstavbu kuchyně, která se přiložila k západnímu rameni ambitu klarisek. Její čtvercová prostora je zaklenuta klášterní klenbou. Kuchyně byla vybavena jak odkládacími nikami, tak větracími otvory směřujícími do zahrady. Do souvislosti s výstavbou kuchyně dává výstavbu severojižního křídla přiloženého k jihozápadnímu nároží ambitu. Ten je spojován se zásobováním konventu klarisek nebo s funkcí hovorny. Do 13. století je kladena výstavba přízemí objektu. Do téže doby je kladena výstavba klášterní vrátnice při jižní ohradní zdi kláštera, při hlavní vstupní bráně do kláštera situované při severojižním křídle, jejíž přízemí bylo zaklenuto dvěma travé křížové klenby. Soukupová do tohoto období zahrnuje zaklenutí kaple P. Marie a zároveň pokračování ve výstavbě kláštera menších bratří. Z fragmentu konzoly v severozápadním koutě ambitu se soudí, že mělo být zaklenuto severní a západní rameno ambitu (zaklenuto bylo až ve druhé polovině 14. století). Údajně byla dokončena i na jižní, severní a západní straně ohradní zeď kláštera klarisek.

V presbytáři konventního kostela bylo pohřbeno tělo Václava I. a v ose vstupu z presbytáře do kaple P. Marie, podle interpretace Soukupové, pak Kunhuta Štaufská. Její hrobka již zrušila výše zmíněnou příčku původní profánní stavby.³³⁶

V roce 1244 je již také pramenně doložena existence špitálu u sv. Petra na Poříčí. Díky podpory Anežky získal špitál sídlo u paty Juditina mostu, kde byl v roce 1252 položen základní kámen špitálu a kostela sv. Františka. Nedlouho po té bylo bratřím povoleno nosit řádový odznak.

Soukupová zdůrazňuje, že klášter, již za Anežčina, života překonával svým významem i ukrytým pokladem, běžné fundace mendikantů.³³⁷

Další stavební činnost v klášteře, po úmrtí Václava I., je podle H. Soukupové předznamenána záměrem výstavby přemyslovského mauzolea. Autorka vyslovila hypotézu, podpořenou široce založeným výzkumem, že výstavba mauzolea (sv. Salvátora), byla zahájena Přemyslem Otakarem II. a Anežkou Přemyslovnou, těsně po korunovaci Přemysla Otakara II. v roce 1261. Přemysl byl při výstavbě svatyně ovlivněn architekturou palácových kaplí francouzského krále Ludvíka IX. Výstavba královského pohřebiště byla svěčena mistru, který byl obeznámen s francouzskou klasickou gotikou Ile-de-France a Champagne. Budovaná svatyně, přistavená k východní zdi kaple P. Marie, se skládá ze dvou travé a pětibokého závěru. V závěru jsou osazena okna s „amienskou“ kružbou otevřeného pětlistu. V díle jsou spatřovány atributy klasického severofrancouzského slohu (především pak polygonální závěr). Závěr artikulují svazkové přípory s plynule přecházejícími dříky prutů, které jsou opatřeny prstenci a kruhovými krycími deskami. Na hlavicích přípor je naturalistický dekor (listy květin a stromů – vinná réva, černobýl aj.). V naturalisticky pojatých listech spatřuje Soukupová přímé východisko v dekoraci západní stěny katedrály v Remeši. Důležitý je poukaz na to, že dvouetážové válcové a polygonální sokly s negativními vřezy a „klasický“ profil svazkové přípory jsou v návaznosti na obdobně pojaté články v křížovnickém kostele sv. Františka, jehož stavbu Soukupová datuje mezi roky 1252 – 1257. Osazené přípory v závěru svatyně Salvátora mají hlavice v různých výškách, což bylo důvodem vyhocení klenebních kápí. Tímto detailem, na rozdíl od nalezeného dílce přípory s hlavicemi v jedné rovině, která měla být osazena v závěru, se podle autorky ohlašuje poklasická poloha slohu. Loď svatyně sv. Salvátora má již mechanické pojetí formálního aparátu (v této partii mauzolea jsou hlavice naturalistické, nahrazeny hlavicemi bobulovými). Výstavba lodi svatého Salvátora, jejíž dokončení se datuje do poloviny 60. let 13. století, byla realizována domácí stavební hutí. Tato huť údajně vychází ze starého „cistercko-burgundského“ slohu středoevropského prostředí. Konečným dílem huti je triumfální brána, v místě hlavic nesoucí údajně vlys korunovaných hlav králů a královen, propojující kapli P. Marie s mauzoleem. Svatyně Salvátora je koncipována na geometrickém řádu (rozložení svatyně je založeno na aplikaci konstrukce zlatého řezu, v půlkruhové bráně je spatřováno užití modulu Brány harmonie) a jí je podmíněno i umístění plastické výzdoby (vrchol geometrické konstrukce

³³⁶ Soukupová 1989, s. 119, 120, 121.

³³⁷ Soukupová 1989, s. 104, 115, 121.

Brány harmonie údajně zastupují hlavy králů a královen, které střeží nebeskou bránu). U nás ve středověku ojedinělém kultu Spasitele, spatřuje Soukupová navázání na starší pojetí. K systematickému programu svatyně náleží i krypta zhotovené pod jižní polovinou vícebokého závěru. Byla zaklenuta valenou klenbou a přístupná schodištěm při jižní obvodové zdi chrámu. Poloha krypty souvisí se středověkou symbolikou částí kříže (v jejím pojetí je jižnímu rameni přisouzeno místo vzkříšení. V ose závěru bylo vynecháno v klenbě krypty neklenutý prostor, který sloužil jako místo pro uložení náhrobku královského pohřbu panovníka (projekt královského pohřebiště měl svůj vzor v záměru francouzského krále Ludvíka IX.). „Předstupeň“ k vyobrazení donátorů rovněž shledává v prostředí francouzského dvora. Soukupová se domnívá, že v pozadí ideového záměru mauzolea stála Anežka. Podle autorky je zobrazena na triumfálním oblouku nad oltářem Spasitele a celý prostor je prostoupen symbolem Kristova spasení (pentagramem), který je symbolicky vetknut do celého prostoru svatyně i detailů (pětিলístá lilie zhotovená pod podobiznou Anežky, okenní kružby). Kamenickou značku na heraldickém štítu, osazeného na osovém oknu presbytáře, Soukupová spojuje s hutním mistrem chóru. Podle ní pocházel architekt z oblasti Porýní, Württemberska či Hessenka. Rovněž vyobrazení muže na konzole meziklenebního pasu v lodi, spojuje s vyobrazením mistra této partie mauzolea. Vnitřní prostor mauzolea byl opatřen nástěnnými malbami, z nichž je do 13. století datován jen nepatrný fragment. Na povrchu architektonických článků našla uplatnění červená barva a okna svatyně byla vybavena barevnými vitrážemi. Dále Soukupová zdůrazňuje, že kaple sv. Salvátora byla schránkou nejcennějších relikvií českého království. Uvádí, že ve svatyni sv. Salvátora, byly uloženy vzácné ostatky a za nejvzácnější relikviář královského pohřebiště považuje kříž Přemysla Otakara II. uloženého v Řezně. Ten měl být darován mauzoleu u příležitosti své korunovace. Soukupová uvádí, že Přemysl v souvislosti s ideou obnovy římského císařství navázal na „christologický program nejslavnějších evropských vladařů“. S pokladem královského mauzolea je spojována i další relikvie – prst sv. Mikuláše - , který získal markrabě Přemysl z cisterciáckého kláštera v Langheimu. Pro mauzoleum jej následně získal Přemysl Otakar II. K původnímu vybavení svatyně Salvátora náležely i další liturgické předměty (kalichy, kříže, roucha). V souvislosti s výstavbou královského pohřebiště se uvádí i vznik mnoha iluminovaných rukopisů, za jejichž objednatelů považuje autorka Anežku Přemyslovnu, u které shledává základní myšlenkové podněty a krále Přemysla Otakara II. (Františkánský breviář za jehož donátora mauzoleu je považována Anežka, Bible františkánského kláštera, Osecký lekcionář – s patrnými západoevropskými vlivy).³³⁸

Podle Soukupové, našla myšlenka rodového mauzolea své následovníka v Třebnici nad hrobem sv. Hedviky. Spolu iniciátorem se stal i Přemysl Otakar II. Tamní stavba pohřební kaple, již s některými poklasickými rysy, bezprostředně navazuje na stavbu pražského mauzolea.

Autorka se dále domnívá, že ještě za života Anežky, byla v jižní stěně kaple P. Marie, nad zděnou hrobkou vybudována architektonicky pojednaná nika. Typ niky byl rovněž odvozen z Francie. Její stáří se datuje, především na základě rostlinné ornamentiky, do druhé poloviny 60. let 13. století (do doby po výstavbě přemyslovského mauzolea).

V roce 1285 byla v přemyslovském mauzoleu pohřbena Kunhuta Uherská. Její rytá náhrobní deska, spočívající patrně na vyvýšené tumbě, již údajně vykazuje ovlivnění poklasickou gotikou Francie. Pohřeb Kunhuty však navázal na pohřeb dcery Přemysla Otakara II. – Markéty. Od 90. let 13. století se stal donátorem klášterů minoritů a klarisek Václav II. Rozhodl se, jak zdůrazňuje autorka, že si založí vlastní rodové pohřebiště na Zbraslavi. Přesto i v této době byli, podle Soukupové, někteří členové panovnické dynastie (1296 Anežka – dcera Přemysla) pohřbíváni v klášteře. V době příprav na korunovaci Václava II., klášter klarisek nestál již v centru pozornosti královské rodiny. Jeho program byl dokončen. V mauzoleu byla pohřbena i nejmladší dcera Václava II. – Guta. V dekoraci jejího náhrobku lze poznat opětovně navázání styků pražského dvora, za doby krále Václava II., s uměleckými centry v Evropě. Do této doby jsou kladeny pozůstatky kreseb na omítce

³³⁸ Soukupová 1989, s. 127, 128, 131, 136, 139, 142, 145, 146, 149, 151 – 153, 155, 157, 158, 169, Soukupová 1993, s. 27, 30.

východního průčelí kaple sv. Barbory. V klášteře byla naposledy pohřbena krakovská vévodkyně Griffina.³³⁹

Další středověké proměny objektu jsou již vrcholně gotické. Soukupová předpokládá, že ve 30. letech 14. století bylo vybudováno jižní rameno ambitu minoritského kláštera. Z něj pochází fragmenty oken a klenebních žeber o profilu dvojité vyžlabeného klínu. Autorka předpokládá, že přestavba kláštera minoritů, na rozdíl od kláštera klarisek, kde se snad jen opravovalo, měla asi rozsáhlejší charakter. Na počátku 80. let 14. století byla zahájena přestavba jak kláštera klarisek, tak minoritů. V klášteře klarisek byl zaklenut dormitář osmi poli křížové klenby a původní raně gotická okna byla snížena a nahrazena novými s trojlístými záklenky. V jihovýchodní části dormitáře byl vyzděn cihlový portál (směřující na lávku). V severním průčelí bylo osazeno kružbové okno. Nad jižním, západním a severním ramenem křížové chodby bylo nově vybudováno první patro. K západnímu průčelí ambitu byly přistavěny dva objekty, z nichž v jednom byl umístěn refektář. Z jižního ramene ambitu směřuje vstup do čtvercové kaple, vysvěcené v roce 1383, která je umístěná v patře věže. Do této doby jsou kladena pravoúhlá okna a lomená okna s trojlístem osazených v severní stěně jižního křídla ambitu a portál v severozápadním koutě vedoucí kdysi na pavlač (ze západního křídla ambitu byla přístupná dvěma portálky). Do tohoto období náleží dvojice portálů v západním křídle ambitu, z nichž severní, osazený v čele, směřoval do zaniklého objektu přiloženého k severnímu boku ambitu. Do téže doby je datován i druhý portál v patře západního křídla ambitu, ale i výstavba patra „severojižního křídla, které je prodloužením západního ramene ambitu směrem k ohradní zdi (původní jsou gotické štíty, fragment okna v přízemí a portál osazený v patře ohradní zdi). V lodi kostela sv. Františka byla vybudována tribuna, přístupná portálem z dormitáře klarisek. V západním průčelí presbytáře byl zároveň osazen portál, který byl propojen s pláštěm nově vybudovaného vřetenového schodiště. V západním průčelí hlavní lodi bylo zřízeno velké okno. Do jižního boku presbytáře kostela sv. Františka byl osazen portál s tympanonem. Svatyně Salvátora byla nově opatřena malířskou výzdobou (1360-1370 a 1380-1390) a ve středu severní obvodové zdi byl osazen menší portál. Z téže doby snad pocházely i fragmenty nástěnných maleb na jihovýchodní stěně závěru kostela sv. Františka. Ve druhé polovině 14. století byla vybudována i kaple sv. Barbory, na místě staré pohřební kaple přiložené k jižní ohradní zdi. Kaple byla založena na obdélném půdoryse a v delší ose stály dva oblé sloupy vynášející hvězdovou klenbu (opatřenou hruškovými žebry spočívajícími na jehlancových konzolách). Autorka se domnívá, že kaple byla založena jako karné významného rodu (uvažuje o Šternbercích). Do druhé poloviny 14. století klade zaklenutí severního a západního ramene ambitu menších bratří a v té době byla upravena i budova minoritského kláštera. Zde byla, v její severní části, vestavěna přička. K jižnímu rameni ambitu kolmo přiléhá refektář. Upravenou starší špitální kapli ztotožňuje Soukupová s kaplí sv. Michala. Ve druhé polovině 14. století vyrostl také dům kvardiánových pomocníků (čp. 782 a 783). Západně posledně uvedené budovy byla situována zahrada, kde Soukupová předpokládá hospodářský dvůr.³⁴⁰

Kniha H. Soukupové vyvolala v literatuře živou diskusi. Uvedenou publikaci kladně hodnotil V. Denkstein.³⁴¹ Naopak tvrdé kritiky se jí dostalo z pera P. Heřmana. Jmenovaný autor vyjádřil například nesouhlas se vztažením data výstavby mauzolea k roku 1261, a navrhuje akceptování staršího datování vztaženého k roku 1253.³⁴²

Ke shrnutí archeologických výzkumů klášterního areálu se vrátila ještě jednou K. Reichertová. Shrnula výsledky starších archeologických výzkumů a rovněž se zmínila o výsledcích svých vlastních výzkumů v klášteře. Opět připomněla nález středověké „chlebové pece“ konventu a zeď nedostavěného křídla „raně středověkého“ konventu, při jejíž jižní straně se našly lomové zdi vytvářející obdélný prostor. Západně od pece byla odhalena

³³⁹ Soukupová 1989, s. 170, 173, 174, 179, 182, 183, 185, 186, Soukupová 1993, s. 37.

³⁴⁰ Soukupová 1989, s. 194, 198, 200, 202, 204, 206, 209, 210, Soukupová 1993, s. 38, 40.

³⁴¹ Denkstein 1991, s. 276 – 279. Denkstein stručně shrnuje autorčiny závěry.

³⁴² Heřman 1991, s. 174, 175. Stejně tak autor například neakceptuje posloupnost ve výstavbě mauzolea, kdy podle něj, nejprve vznikla loď, následně závěr a nakonec předpokládá prolomení spojovacího otvoru s portálem.

zeď východozápadní orientace, kterou autorka spojovala s křídlem později zbořeného křídla ženského konventu (upozorňuje na portálek v patře stávající kvadratury směřující do tohoto předpokládaného křídla. Jihovýchodně od zmíněné pece byly nalezeny fragmenty opukových zdí, které podle autorky zabíhaly pod „raně středověký“ konvent. Z množství informací udávaných autorkou nás zaujme nález opukových zdí „směřujících do raně středověkého konventu“, zjištěných pod podlahou „břidlicového domku“ (datovaného do poloviny 16. století) odhaleného v severovýchodní úseku „velkého dvora“. Dále autorka uvádí nálezy raně středověkých kvádříkových zdí východozápadní orientace, objevené pod východní obvodní zdí konventu. Zároveň zmiňuje „starší destrukce“ opukových zdí předklášterního osídlení nalezených před barokním konventem. Reichertová opět upozornila na zjištění domu, „čtverhranné dispozice“, náležející „předklášternímu osídlení“, který byl nalezen v západní části parcely č. 910 (umístěné již mimo areál kláštera). Tato zástavba byla „převrstvena“ mladším domem, vyzděným z lomové břidlice (na něj navázala barokní výstavba). Při výzkumu před „gotickým domkem“ (vrátnice) byly nalezeny dvě studny (jedna údajně pochází z předklášterního osídlení), z nichž druhá byla odhalena při středověké kuchyni.³⁴³

Samostatně se Reichertová věnovala nálezu dvoupodlažní kupolovitě zaklenuté sklářské pece, datované do 16. až počátku 17. století.³⁴⁴ Současně se dotkla problematiky předklášterního osídlení, kterému přičítá, nepočítaje nálezy železářských výhní, především kvádříkové opukové zdi (kvádříkové zdi při severní straně „gotického domku“, v severozápadní části severní zahrady, opukové zdivo „z 12. století“ na parcele č. 910, již za ohradní zdi kláštera). Rovněž upozornila na „raně středověkou“ zeď a zdivo nedostavěného jižního křídla konventu, nalezené kolem chlebové pece v severozápadní části severní zahrady.³⁴⁵

Klášteřu se opakovaně v posledních svých pracích věnoval i D. Líbal, který však v zásadě neopustil své dřívější hodnocení stavební etapizace výstavby kláštera.³⁴⁶

Zajímavé poznatky o stavebním vývoji konventů augustiniánů eremitů v Pšovce u Mělníka (obr. 480 – 481) přinesly nedávné průzkumy. Klášter obutých augustiniánů v Pšovce, který je podle nejnovějších názorů patrně prvním domácím klášterem fundovaným pro nový augustiniánský řád (1256), byl založen šlechtou v 60. letech 13. století (bezpečně zmiňovaný k roku 1278).³⁴⁷ Stavebně historický průzkum výrazně doplnil naši představu o raně gotickém utváření především raně gotického klášterního kostela. Klášterní komplex podle něj byl tvořen klášterním kostelem opatřeného ploše uzavřeným protaženým obdélným presbytářem a bazilikálním dvoulodím, které bylo připojeno k presbytáři připojeno ve stavební mikrofázi. V ose presbytáře je prolomeno lomené okno, které bylo původně opatřeno kružbou. V profilaci kalichových hlavic jeho prutů se zachovaly hlavičky s naturalistickým dekorem, ve kterých je spatřován ohlas klasické gotiky. Naopak v severní stěně presbytáře byla odhalena okna, jejichž tvar ostění a půlkruhových záklenků poukazují ještě k románské tradici.³⁴⁸ Rovněž v jižním průčelí presbytáře byla nalezena půlkruhovitě zakončená okna „romanizujícího“ charakteru.³⁴⁹ Na jižní straně bylo, v interiéru presbytáře, odhaleno sedile zakončené trojlístem a západněji je předpokládán portál do sakristie. Zjištěn byl i portál směřující do ambitu. Předpokládá se, že loď kostela byla přiložena po technologické přestávce k presbytáři. Loď měla bazilikální uspořádání se severní nižší lodí, která dnes neexistuje. Do této boční lodi směřoval ústupkový portál, ze kterého byly zjištěny

³⁴³ Reichertová 1989a, s. 153, 157, 165, 167, 173, 175, 177.

³⁴⁴ Hejdová - Reichertová 1982, s. 180, 183. Pec byla nalezena při západní ohradní zdi kláštera v čp. 814.

³⁴⁵ Reichertová 1989b, s. 400, 404, 405. Opukové zdiva zjištěná na v severní partii „velkého dvora“ zabíhala pod východní křídlo „raně středověkého“ konventu, ibidem, s. 407.

³⁴⁶ Líbal 2001, s. 351 – 359, srovnej Líbal 1946, s. zejména 15 – 25.

³⁴⁷ Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 9, 10, Zahradník 2004, s. 7, 8, 9.

³⁴⁸ Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 11. Průzkum zjistil, že pruty ostění nebyly již opatřeny patkami, ibidem, s. 13. Dále Macek 2004, s. 46 – 47.

³⁴⁹ Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 16. Zjištěna byla dvojice oken. Ve východní ose okno neexistovalo, protože bylo zakryto středověkou budovou konventu.

soklové partie s polygonálními soklíky vložených sloupků.³⁵⁰ V objemu severní stěny současného kostela byla nalezena „romanizující“ okna a čtveřice mezilodních arkád (dělicí převýšenou loď od lodi boční), spočívajících na osmibokých pilířích.³⁵¹ P. Macek předpokládá, že loď byla plochostropá nebo otevřená do krovu. V západním průčelí lodi bylo osazeno osovité okno s hrotitým záklenkem.³⁵² Osazený pozdně gotický portál v zazděné arkádě lodi dokládá odbourání boční lodi, která zanikla po husitských válkách. S výstavbou lodi byla, podle Macka, dokončena i výstavba kláštera. K počáteční fázi výstavby konventu, současné se stavbou presbyteria³⁵³, náležela sakristie čtvercového půdorysu opatřená oknem ve vnějším průčelí a zaklenutá raně gotickou klenbou se svorníkem, u kterého jsou shledávány formální paralely stejně jako v cistercké tvorbě. Jižně na sakristii navazoval další čtvercový prostor, u kterého, podobně jako u prostoru dalšího spojovaného s kapitulní síňí, není vyloučen až mladší středověký původ. V patře nad východním křídlem je předpokládán dormitář.³⁵⁴

Důležité informace přinesl archeologický průzkum okolí baziliky sv. Vavřince. Výzkum zjistil osm objektů raně středověkého sídliště, z nichž zásyp jednoho (č.4), byl poškozen vestavěným opěrákem raně gotického presbyteria.³⁵⁵

Archeologický výzkum také odhalil severní boční loď klášterní baziliky, která byla stržena v době, předcházející výstavbě novověké (barokní či renesanční) předsíně kostela. V prostoru mezi druhým a třetím pilířem mezilodní arkády byla odkryta torza portálu jehož ostění byla vytesána z pískovce. Portál byl řešen jako ústupkový s polygonálními soklíky pro vložené sloupky. Dokonce byly zjištěny dva schody. Nad tímto portálem byly odhaleny zbytky dalšího vstupu, ke kterému, patrně mohl náležet pozdně gotický portál zachovaný ve vstupní předsíni kostela. V interiéru boční lodi bylo zjištěno pohřbívání a předělení jejího prostoru příčkou (uvažuje se o úpravě prostoru na kapli nebo vybudování vstupního koridoru) směřující k „třetímu“ pilíři mezilodní arkády. V severovýchodním rohu lodi byl, nejspíš nalezen základ oltáře.³⁵⁶

Na základě výskytu esovitých záušnic, v blízkosti kostela sv. Vavřince, byla vyslovena domněnka, že výstavbě raně gotického klášterního kostela, předcházel starší románský kostel.³⁵⁷

Poznatky o zdejším klášteře augustiniánů poustevníků v Zaječově (obr. 482 – 488), který jak ukázal P. Zahradník, byl původně klášteřem vilemitským, jsou, pokud vím, stále omezeny na sdělení v patřičném hesle v Encyklopedii českých klášterů. Předpokládá se, na základě popisu kláštera z doby barokní, že z počáteční etapy výstavby kláštera, pocházel kostelík zvěstování P. Marie³⁵⁸, který je lokalizován do prostoru sakristie, věže a kaple sv. Mikuláše a sv. Augustina.³⁵⁹ Uvádí se, že z této svatyně se zachovala pouze dispozice. Výstavba konventního chrámu, zachovaná v jádře dnešní stavby, se datuje až do 14. století.

Delší tradici má poznání stavebního vývoje kláštera augustiniánů eremitů u sv. Tomáše v Praze. Z publikovaných prací se středověkým stavebním vývojem kláštera zabýval B. Matějka.³⁶⁰ Matějka rozeznával ve své práci tři stavební fáze výstavby konventu (gotické, renesanční, barokní).³⁶¹ Ze starší výstavby připomíná především kapli sv. Doroty jejíž

³⁵⁰ Macek 2004, s. 48.

³⁵¹ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 362, Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 15, 16.

³⁵² Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 16. Ostění okna v západním průčelí, v jehož profilaci se uplatnil vejčitý prut, postrádalo patky a hlavice.

³⁵³ Srovnej Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 20.

³⁵⁴ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 362, Macek – Zahradník – Beránek 2001, s. 19, 21, 36, Macek 2004, s. 46.

³⁵⁵ Varadzin – Štefan 2007, s. 116, 126.

³⁵⁶ Varadzin – Štefan 2006, s. 92, 93, 97.

³⁵⁷ Meduna 2004, s. 5.

³⁵⁸ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 691 – 692.

³⁵⁹ Poche (ed.) 1982, s. 327.

³⁶⁰ Matějka 1896-1897 (1897).

³⁶¹ Matějka 1896-1897 (1897), s. 105.

fundace proběhla pod patronátem břevnovských benediktinů.³⁶² Dále vzpomíná několik historických dat, která se vztahují k výstavbě středověkého kláštera a jeho vybavení. Jde především o známé posvěcení presbytáře v roce 1315, v roce 1338 předpokládá dostavbu kaple sv. Filipa a Jakuba a v téže roce je údajně zmiňován ambit. Dále Matějka připomíná zmínku o knihovně k roku 1368, refektáři v roce 1398, dormitoriu k roku 1420.³⁶³ Rovněž uvádí zničení kláštera v roce 1420 a jeho obnovu za převora Augustina z Domažlic zmiňovaného v roce 1497.³⁶⁴

J. Herain uvažuje o stavebním kostelním provizoriu, které bylo využíváno v průběhu stavby gotického kostela augustiniánů.³⁶⁵

Podrobněji, na základě studia stavby samé, se stavebním vývojem kláštera zabývala J. Vydrová.³⁶⁶ Autorka rozeznává v zásadě tři, respektive čtyři, stavební období kláštera.³⁶⁷

Nejstarší stavební etapa, podle Vydrové, není blíže poznatelná.³⁶⁸ Připomíná ovšem, že před výstavbou mendikantského chrámu sv. Tomáše zde stál starší kostel sv. Tomáše s kaplí sv. Doroty, který náležel benediktinům v Břevnově.³⁶⁹ Dále předpokládá, že po příchodu augustiniánů eremitů byla tato starší sakrální stavba zbořena a byla zřízena provizorní modlitebna.³⁷⁰ S první stavební fází, zahájenou v roce 1285, spojuje Vydrová s gotickou výstavbou kláštera. Druhé stavební období vymezuje rokem 1541 a počátkem 18. století. Třetí stavební období ohraničuje rokem 1725 a 30. léty 18. století. Posledně jmenovaná autorka publikovala, kromě utříděných písemných zpráv vztahujících se k výstavbě kláštera, několik důležitých postřehů ve vztahu ke stavebnímu vývoji kláštera ve středověku. V případě sakristie upozorňuje na starší stavební fázi reprezentovanou přízvedními čelními žebry a jehlancovými konzolami.³⁷¹ Samotné zaklenuť sakristie ovšem byla dílem etapy mladší, z konce 15. či počátku následujícího věku.³⁷² Vestavbu v severozápadním rohu považuje za původní. Autorka dále uvádí důležitý detail vysokého chóru. Opěráky na jižní straně vysokého chóru (v místě kaple sv. Doroty) nejsou podle ní opatřeny sokly, z čehož vyvozuje, že výstavba (chóru) probíhala na obvodových zdech kaple. S touto kaplí se údajně počítalo hned při výstavbě chóru.³⁷³ Za druhou nejstarší stavební etapou (mezi 1315 – 1338), v objemu gotické proměny objektu, považuje výstavbu (východního) ambitu.³⁷⁴ Do roku 1379 proběhla, podle autorky, dostavba – dokončování výstavby konventu a kostela.

O. Stefan připisuje augustiniánům výstavbu nového chrámu (od roku 1285), jehož presbyterium bylo posvěceno v roce 1315 (zmiňuje však i rok 1316) a celý kostel v roce 1379. Současně uvádí, že počátek první stavební etapy v režii augustiniánů není znám. Rovněž o starší středověké stavbě soudí, že její pozůstatky nejsou známy.³⁷⁵

C. Merhout, uvedl, že klášter augustiniánů s kostelem sv. Tomáše byl založen v roce 1285 na místě starší svatyně. Do roku 1368 nebyl údajně ještě dokončen.³⁷⁶

V. Mencl se ve svých pracích, věnovaných Praze, stavební proměnou kláštera blíže nezabýval. Poukázal však na slohovou polohu zachovaného presbytáře vyvěrající z poklasického expresionismu.³⁷⁷

³⁶² Matějka 1896-1897 (1897), s. 85.

³⁶³ Matějka 1897, s. 86.

³⁶⁴ Matějka 1897, s. 87.

³⁶⁵ Herain 1902, s. 146.

³⁶⁶ Vydrová 1935.

³⁶⁷ Vydrová 1935, s. 150.

³⁶⁸ Vydrová 1935, s. 150.

³⁶⁹ Vydrová 1935, s. 138.

³⁷⁰ Vydrová 1935, s. 138.

³⁷¹ Vydrová 1935, s. 143.

³⁷² Vydrová 1935, s. 143.

³⁷³ Vydrová 1935, s. 147, 149.

³⁷⁴ Vydrová 1935, s. 147.

³⁷⁵ Stefan 1936, s. 26 – 27, 147.

³⁷⁶ Merhout 1938, s. 49.

³⁷⁷ Mencl 1969, s. 56.

Nověji se stavební proměnou kláštera augustiánů eremitů podrobně zabýval J. J. Outrata. Před augustiniánské výstavbě přiřadil kapli sv. Doroty, jejíž výstavbu klade již do doby před polovinou 13. století (s výjimkou okna v jižní zdi kaple, které mělo vzniknout ve třetí čtvrti 13. století).³⁷⁸ K pozůstatkům této starší stavby řadí Outrata i nález dvou půlkruhových oblouků po severní straně chóru, tedy v chodbičce mezi sakristií a severním bokem presbytáře. Pasy byly založeny na „masivní raně gotické konzoly s náběžnými štítky“. Tyto detaily klade do třetí čtvrti 13. století.³⁷⁹ Důležitý je postřeh posledně citovaného autora v tom slova smyslu, že „šíře Augustiniánského kostela vznikla jen přestavbou stavby raně gotické bez nového rozšiřování“.³⁸⁰ Nalezené detaily náleží době, kdy zdejší kostel s kaplí náležel Břevnovskému klášteru, a jde tedy o zbytek starší stavby zanikající po výstavbě nového kláštera po roce 1285. Výstavbě po roce 1285 přiřazuje zejména základní vývin stavby, zejména pak presbytář. Výstavbu východního křídla konventu klade Outrata do první, případně do počátku druhé třetiny 14. století, s tím že některé partie mohly vzniknout později (lomený oblouk otevírající se do ambitu z chodbičky po severní straně chóru, případně oblouky spojující kapitulní síň s ambitem).³⁸¹ Výstavbu trojlodí zařadil do doby, kdy byla dokončena výstavba východních partií komplexu, nebo i do doby, kdy byly tyto partie ve výstavbě.³⁸²

D. Líbal se domníval, že nejstarší etapě výstavby kostela sv. Tomáše náleží kaple sv. Doroty a fragmenty výběhu klenebních žeber po severní straně presbytáře. Tyto fragmenty spojuje s presbytářem, který měl být řešen jako trojchórový.³⁸³ Odhalené fragmenty řadí do nejstarší etapy výstavby (stávajícího) kostela, těsně po roce 1285.³⁸⁴ Architekturu presbytáře hodnotí Líbal ovšem již jako vrcholně gotickou.³⁸⁵ Prostoru po severní straně presbytáře datuje do druhé čtvrti 14. století.³⁸⁶ Do poloviny 14. století klade výstavbu sakristie.³⁸⁷

Problematiky stavebního vývoje klášterního kostela se dotknul i J. Kuthan. Tento autor se domnívá, že zbytky starší stavby, zachované na severní straně presbytáře, pocházejí již ze třetí čtvrtiny 13. století, patrně do období po roce 1257. K nejstarší zástavbě areálu řadí i kapli sv. Doroty, u které datuje odhalená okna v jižní zdi kaple do doby kolem poloviny 13. století, případně do doby o něco pozdější. Další zachované gotické okno v jižním boku závěru datuje nejdříve do poslední čtvrtiny 13. století. Kuthan dále předpokládá, že i stávající chór, u kterého se uvažuje o tom, že s jeho výstavbou bylo započato patrně ještě za Václava II., byl založen na starších substrukcích.³⁸⁸ Svě závěry nedávno upřesnil tak, že tři raně gotická okna prolomená v kapli sv. Doroty, je možné považovat za současná.³⁸⁹

Stavební dějiny kláštera, na základě publikovaných prací, shrnul J. Kadlec. Ke gotické výstavbě 13. století řadí kapli sv. Doroty po jižní straně stávajícího chóru, které podle autora vznikla již před polovinou 13. století.³⁹⁰ Kadlec dále připomíná, na základě zachovaných fragmentů (snad sakristie) ze třetí čtvrti 13. století, že severní zeď stávajícího presbyteria pochází ještě ze 13. století. Tato starší stavba padla údajně za oběť výstavbě nového chóru, jehož délka odpovídá domácím stavbám mendikantů.³⁹¹ Dále zdůrazňuje, že prostor mezi sakristií a chórem souvisí s celkovou koncepcí východního křídla kláštera a

³⁷⁸ Outrata 1975, s. 134, 135.

³⁷⁹ Outrata 1975, s. 134.

³⁸⁰ Outrata 1975, s. 135.

³⁸¹ Outrata 1975, s. 141, 140.

³⁸² Outrata 1975, s. 141.

³⁸³ Líbal 1983, s. 186.

³⁸⁴ Líbal 2001, s. 394.

³⁸⁵ Líbal 1984, s. 174.

³⁸⁶ Líbal 1983, s. 213.

³⁸⁷ Líbal 1946, s. 97.

³⁸⁸ Kuthan 1982, s. 287.

³⁸⁹ Kuthan 1994, s. 346.

³⁹⁰ Kadlec 1985, s. 18.

³⁹¹ Kadlec 1985, s. 18.

pochází z počátku druhé čtvrtiny 14. století.³⁹² U sakristie, s původními přízdními žebry zaklenutí a stávající klenbou z roku 1499, uvádí Kadlec jako datum post quem jejího vzniku rok 1338.³⁹³ Stavba kapitulní síně (kaple sv. Filipa a Jakuba) byla, podle autora, hotova v roce 1338.³⁹⁴ Týž autor se domnívá, že stávající klenba kapitulní síně, přes její přestavbu, zachovává vzor ze 14. století. K roku 1410 uvádí Kadlec zprávu o rozšíření kaple Filipa a Jakuba o chórový výklenek. Z přestavby kapitulní síně v roce 1499, podle Kadlece, snad pochází střední pilíře.³⁹⁵

Jiná literatura uvádí, že starší stavba, spojovaná s břevnovskými benediktiny, byla z velké části stržena. Výjimkou byla kaple sv. Doroty, která byla zakomponována do nově vznikajícího kostela.³⁹⁶ Vznik klášterního kostela byl údajně realizován ve dvou stavebních etapách. V první, zahájené rokem 1285, měl být postaven presbytář svěcený údajně roku 1316 (!). Výstavba hlavní lodi, vysvěcené v roce 1379, měla probíhat ve druhé stavební etapě.³⁹⁷ Je opět vyslovena domněnka, že po vybudování presbytáře byla zahájena výstavba východního křídla kláštera. Po zničení kláštera, a návratu části komunity, se předpokládají provizorní opravy poškozených budov, s tím, že k liturgickým úkonům údajně sloužil provizorně uzavřený chór.³⁹⁸

Rovněž další autoři akceptují představu starší předaugustiniánské výstavby, se kterou spojuje kapli sv. Doroty a severní stěnu, která byla zakomponována do nového projektu presbytáře svěceného v roce 1315. Původní řešení presbytáře konventního kostela se předpokládá jako trojchórové. V době Karla IV. probíhala výstavba lodi, která měla mít podobu bazilikálního trojlodí dvojicí západních věží.³⁹⁹ Co se týká vlastních konventních budov, byla vyslovena hypotéza, že vyrůstaly ve stejné době jako kostel. Po návratu komunity po husitských válkách, snad již před rokem 1450, se předpokládají provizorní opravy, stejně tak jako na konci 15. století.⁴⁰⁰

V další práci se dočteme, že z doby před výstavbou nového kostela, zahájené údajně nejpozději na počátku 14. století, pochází severní stěna (která je součástí stávajícího chóru) k níž přiléhal jakýsi objekt, patrně ze třetí čtvrtiny 13. století. Rovněž kaple sv. Doroty je považována za zbytek starší stavby. Navíc je publikován předpoklad, že presbytář měl být původně trojchórový, ale po změně byl vybudován jako protažený jednolodní presbytář. V té době byla údajně upravena okna kaple sv. Doroty a raně gotické „přípory“ v severním prostoru při presbytáři, jež je sám v současné podobě datován do druhé čtvrti 14. století.⁴⁰¹ Nověji je kladena výstavba trojlodí klášterního kostela, svěceného v roce 1379, až do doby Karla IV. Po návratu řeholníků do kláštera zničeného v roce 1420 již před polovinu 15. století byl využíván provizorně uzavřený chór. Opravy podstatnějšího charakteru jsou předpokládány na konci 15. století.⁴⁰²

Téměř současně byla vyslovena teze o tom, že augustiniáni po jejich příchodu patrně využili jako provizorium hřbitovní kapli. Předpokládá se, že po jejich příchodu byla obratem zahájena výstavba chóru klášterního kostela s ponecháním fragmentů starší zástavby. Těžiště výstavby chrámu a konventu se ovšem předpokládá až ve 14. století.⁴⁰³

Z. Dragoun připomíná, že starší předaugustiniánské výstavbě náleží fragmenty výběhu klenebních žeborů po severní straně presbytáře a kaple sv. Doroty. Navíc autor uvádí,

³⁹² Kadlec 1985, s. 20.

³⁹³ Kadlec 1985, s. 20.

³⁹⁴ Kadlec 1985, s. 14.

³⁹⁵ Kadlec 1985, s. 20.

³⁹⁶ Hlavsa – Vančura 1983, s. 38.

³⁹⁷ Hlavsa – Vančura 1983, s. 227.

³⁹⁸ Hlavsa – Vančura 1983, s. 66 – 67.

³⁹⁹ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 462.

⁴⁰⁰ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 463.

⁴⁰¹ Vlček (ed.) 1999, s. 100.

⁴⁰² Vlček (ed.) 1999, s. 100.

⁴⁰³ Benešová 2001, s. 72.

že je možné předpokládat existenci staršího, zcela zaniklého kostela. Vlastní výstavbu stávající svatyně spojuje s příchodem augustiniánů eremitů v roce 1285.⁴⁰⁴

Nejnověji se stavebního vývoje klášterního areálu dotkl P. Kalina. Výstavbě 13. věku přisuzuje severní a jižní boční loď chóru, svěceného v roce 1315.⁴⁰⁵ Do další stavební etapy započaté nedlouho po výstavbě chóru, řadí výstavbu klášterního konventu po severní straně kostela. Jen na okraj uvádím upozornění, v citované práci, na opatrnost při akceptování tradovaného data časného vzniku kapitulní síně, u jehož klenby, stejně tak jako u klenby sakristie, předpokládá možný vznik až v roce 1499.⁴⁰⁶

Nedávno jsme upozornili, že výškové charakteristiky zachovaných raně gotických detailů v kapli sv. Doroty a po severní straně chóru, dobře korespondují s nálezem úrovní druhé poloviny 13. století, které zachytil archeologický výzkum. Srovnatelné výškové charakteristiky architektonických detailů nejstarší gotické výstavby chrámu sv. Tomáše a archeologicky zjištěných úrovní, dovolují uvažovat o tom, že nejstarší gotická stavba, byla opatřena trojchórovým závěrem.⁴⁰⁷

V současnosti vzbuzuje přirozeně pozornost především opět zachovaný dlouhý chór ukončený sedmi stranami dvanáctiúhelníka, který je spojován se širokým ohlasem katedrálního chóru v Kolíně nad Rýnem.⁴⁰⁸

Prozatím nemáme žádné poznatky o stavební podobě konventu bílých sester magdalenitek u sv. Havla v Praze na Starém Městě.⁴⁰⁹

V. RANĚ GOTICKÁ ARCHITEKTURA KLÁŠTERA BENEDIKTINŮ V BŘEVNOVĚ

Úvodní poznámka

Předkládaná část práce je věnována problematice raně gotické architektury kláštera benediktinů v Břevnově. Její bází je pokus zhodnotit autorovu terénní činnost, nesouvisle praktikovanou v letech 2002–2010, zaměřenou především na evidenci a dokumentaci všech výrazných raně gotických prvků pocházejících zejména ze staršího archeologického výzkumu lokality vedeného Vladimírem Píšou. Pokusil jsem se i o dílčí revizi nálezových situací zdiv odhalených jmenovaným výzkumem, tvořících kostru nabízené představy stavebního vývoje, s vědomím toho, že některé, třeba i zcela zásadní, okolnosti jsou dnes v podstatě nepřístupné. Je zřejmé, že informační potenciál svázaný s tématem Břevnovského kláštera nemohl být zcela vyčerpán. Podstatná transformace raně gotických staveb, stále ještě nedostatečné „archeologické poznání“ lokality i komplikovaná distribuce raně gotických zlomků architektury brání komplexnímu pohledu na stavební dění v Břevnově v období posledních Přemyslovců. Přesto, po dílčím opětovném vyhodnocení archeologického výzkumu a nové evidenci artefaktů získaných především díky výzkumu V. Píši, je možné se opětovně vyjádřit k architektonickému dění v klášteře v průběhu 13. a počátku následujícího věku. Je zřejmé, že tento příspěvek jistě nebude poslední sondou do nesmírně zajímavé problematiky středověkého Břevnova, ale jen dalším krokem v jeho poznání.

Při analýze a interpretaci nálezových situací ve stávající kryptě bylo využito precizní dokumentace M. Ernesta, která sice představuje pouhé torzo, postihuje však většinu dnes nepřístupných nálezových situací. V některých případech jsem nově pořídil pracovní fotografickou dokumentaci. Jako podkladu pro celkové hodnocení bylo využito shrnujícího plánu sumarizujícího výsledky archeologického výzkumu P. Sommera a Z. Dragouna. Zcela nově byla pořízena dokumentace volně přístupných architektonických fragmentů, které se nalézají dnes již v depozitáři Muzea hlavního města Prahy, ale také v barokní kryptě

⁴⁰⁴ Dragoun 2002, s. 160.

⁴⁰⁵ Kalina 2004, s. 150.

⁴⁰⁶ Kalina 2004, s. 153, 150.

⁴⁰⁷ Čiháková – Kovář 2006, 75.

⁴⁰⁸ Benešová 2009, s. 123.

⁴⁰⁹ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 534.

svatomarkétského chrámu v Břevnově. Zaměření prvků s cílem získat jejich průřezy probíhalo pomocí oměrového hřebene s výsuvnými jehlicemi, jehož použití zaručuje přesné měřičské výsledky. U vybraných zlomků bylo z důvodu zachycení prostorových charakteristik využito fotogrammetrického zaměření.

V. 1. Stručný přehled dosavadního bádání o stavebním vývoji kláštera v gotice

Areál benediktinského kláštera je situován v extravilánu historického jádra Prahy, při jeho západním obvodu. Ještě dnes se konglomerát klášterních budov koncentruje v nivě protékajícího potůčku Brusnice. Vlastní areál je založen pod úpatím táhlého kopce, nedaleko vodoteče uvedeného potoka. Klášternímu komplexu dominuje kostel sv. Markéty, od něhož se jižním směrem rozprostírá komplex budov raně barokního konventu s navazujícími hospodářskými staveními. Severně od kostela jsou situovány budovy vrcholně barokní kvadratury. Podobu, v níž klášter zastihla polovina 19. století, zobrazuje Stablinův katastr (obr. 1).

Začátky studia stavebních dějin kláštera v gotice je možné spojit s kritickým hodnocením písemných pramenů, později editovaných. Zmínky o dvou středověkých svatyních Břevnovského kláštera nalezneme již v klasické topografické práci J. G. Sommera, který se ovšem jeho stavebními dějinami podrobněji nezabýval.⁴¹⁰ Představitelem počátku zevrubného kritického popisu klášterních dějin, které, jak ukážeme níže, jsou důležitým zdrojem informací o stavebním dění ve středověku, byl kněz Jeroným Růžička. Ve svém dějepisu kláštera Břevnovského a Broumovského neopomněl poukázat na pramenně zachycené stavební dění probíhající v Břevnově za podpory opata Bavora z Nečtin (v úřadu 1290–1332).⁴¹¹ Stejněho charakteru je i údaj v jeho *Chronicon Breve Brevnoviense et Braunense*.⁴¹² Klášter se dostal přirozeně i do povědomí místopisné literatury, která si všímala především jeho vrcholně barokní architektury. Informace k problematice stavebního vývoje středověkého kláštera zůstaly omezeny na konstatování obnovy kláštera po husitských válkách.⁴¹³ Písemnými prameny vztahujícími se ke stavebním dějinám či topografii klášterního areálu se zabýval i skvělý znalec pražského místopisu V. V. Tomek. Jednak připomíná, že v klášterním okrsku stály dva kostely – sv. Benedikta (ten považuje za farní) a sv. Vojtěcha (podle něj klášterní). Tomek připomíná zmínku k roku 1296 o výstavbě ambitu při „větším kostele“ a také se zmiňuje o kapli Panny Marie, kterou údajně dal opat Bavor opravit. Ze zmínek opata Bavora Tomek uvádí existenci opatského domu poblíž kaple Panny Marie, refektář, ložnici, nemocnici, hostinský dům, objekt pro krejčí a další řemeslníky ale i kovárnu.⁴¹⁴ Ani B. J. Holubovi neunikla uvedená zpráva (v době vydání jeho práce již editovaná), týkající se stavebních aktivit za zmíněného opata Bavora. Kromě toho uvádí, mimo jiné, rovněž existenci dvou kostelů – sv. Vojtěcha a sv. Benedikta, které měly být situovány v areálu kláštera.⁴¹⁵ F. Vacek připomíná výstavbu nového kostela v roce 1545 v klášterních zříceninách.⁴¹⁶ Obdobný údaj Holub reprodukuje i ve svém dalším díle, kde rovněž upozornil na obnovu kláštera kolem poloviny 15. století.⁴¹⁷ Týž autor se vrátil k tématu benediktinského opatství ještě jednou. Kromě zopakování již publikovaných údajů o stavební aktivitě v době Bavorova úřadu zmiňuje také obnovu kláštera za císaře Ferdinanda II, která se jistě dotkla středověkých staveb. Centrální stavbu nad studánkou Vojtěškou považuje za dílo z 13. století.⁴¹⁸

L. Wintera shodně poukázal na skutečnost, že opat Bavor přistoupil k nové výstavbě kláštera a k rozšíření mnohých proboštví. Důležitá je autorova úvaha o vlastní klášterní

⁴¹⁰ Sommer 1845, s. 212.

⁴¹¹ Růžička 1846, s. 760.

⁴¹² Růžička 1845, s. 25.

⁴¹³ Zap 1868, s. 274.

⁴¹⁴ Tomek 1871, s. 265.

⁴¹⁵ Holub 1890, s. 35, 36, 39.

⁴¹⁶ Vacek 1891, s. 652.

⁴¹⁷ Holub 1893, s. 15, 17, 18.

⁴¹⁸ Holub 1894, s. 81, 82, 85.

stavební huti, ale i zmínka o stavení nazývaném „Mincí“, které stávalo v Břevnově.⁴¹⁹ Dobovou sumu vědomostí o gotickém klášteře stručně shrnul E. Batěk, jenž zmiňuje obnovu klášterních budov za opata Bavora, ale i pohusitskou opravu poškozených staveb v době opata Jana I. Předpokládá výstavbu nového kostela v polovici 16. století a rovněž se přidržuje teze o přítomnosti dvou středověkých kostelů v areálu kláštera. I v jeho práci je datován gotický oktogon ve Vojtěšce do 13. století.⁴²⁰ Také osvětové publikace z konce 19. století nezůstaly nic dlužny heslu Břevnov. Je zmíněna nejen existence dvou středověkých kostelů, stavební úpravy kláštera za opata Bavora z Nečtin (rozšíření „většího kostela“ ambitem) a nová výstavba probošství a zastřešení většího kostela, ale i obnova kostela „menšího“. K roku 1545 se předpokládá výstavba nového kostela v místě dnes stojícího chrámu.⁴²¹ Ani populárněji zaměřeným odborným publikacím nebyl Břevnov cizí. Podrobněji se jím zabýval i F. Ruth, jenž také předpokládá existenci dvou kostelů v klášterním areálu a jeho pozornosti neunikla ani stavební aktivita v klášteře za opata Bavora, oprava kostela spolu s výstavbou probošství v roce 1449 a oprava kláštera za Rudolfa II.⁴²² A. Podlaha opět uvádí existenci dvou středověkých kostelů a obnovu kláštera za opata Jana (1449–1459), kdy měl být větší kostel pokryt střechou a v roce 1450 při něm vystavěno probošství. Předpokládá i obnovu menšího kostela. Nový kostel měl být vystavěn za Ferdinanda I. v roce 1545 a údajně následně opraven včetně zaklenutí. Dále autor uvádí, že ze starších stavebních zbytků byl za opata Sartoria vystavěn klášter nový.⁴²³ Heslovité zpracování problematiky středověkého Břevnova opět akcentuje především existenci dvou středověkých kostelů, z nichž menší (starší) měl sloužit jako farní. Z období působení opata Jana při obnově kláštera je zmiňováno zejména zřízení probošství při větším kostele, který byl opatřen novou střechou. V téže době se předpokládá i oprava tzv. „menšího“ kostela. Do doby císaře Ferdinanda I. se klade výstavba nového kostela (údajně v roce 1545), obnoveného za Ferdinanda II., kdy měl být opraven a opatřen novou klenbou.⁴²⁴ Další práce akcentují problematiku Břevnova zejména z historického hlediska, ale také z hlediska uměleckého řemesla – věnují se například proslulému relikviáři sv. Markéty.⁴²⁵

Co se týče středověkých stavebních dějin Břevnovského klášterního areálu, meziválečná literatura zdůrazňuje zejména skromnou výstavbu kláštera v 15. století, případně existenci dvou středověkých kostelů.⁴²⁶ I předválečné práce se vyjadřují k tomuto tématu toliko na základě písemných zpráv. Opět je tak zdůrazňována úloha opata Bavora, ale i středověká budova Mincovna a obnova kláštera za Jana I. Předpokládalo se, že za opata Matyáše byl roku 1545 vystavěn v Břevnově nový kostel poblíž stávajícího kostela sv. Markéty.⁴²⁷ Některé monografické příspěvky se ovšem dotkly spíše kulturních dějin kláštera, a stavební aktivity i takových osobností, jakou byl mnohokrát zmíněný opat Bavor, byly přehlédnuty.⁴²⁸ Ještě nějakou dobu zůstalo nevyslyšeno Hniličkovovo volání po historickém průzkumu kláštera v době, kdy se po polovině 30. let zmíněný architekt zabýval revitalizací jeho okolí.⁴²⁹ Jistý posun v tehdejšímu bádání o středověké podobě kláštera představuje vyhodnocení grafického listu z roku 1689, pořízeného opatem Otmarem Zinckem k veřejné disputaci univerzitních tezí (obr. 4),⁴³⁰ které provedl již O. J. Blažiček. Na listě je vyobrazeno torzo klášterního kostela, Blažičkem charakterizované jako „srostlice nové lodi a starého gotizujícího presbytáře“. Presbytář připsal kostelu vybudovanému v roce 1545, loď je

⁴¹⁹ Wintera 1895, s. 410, 411.

⁴²⁰ Batěk 1898, s. 11, 24, 29, 32.

⁴²¹ Hansl (red.) 1899, s. 173, 175, 176.

⁴²² Ruth 1903, s. 84, 85, 86.

⁴²³ Podlaha 1911, s. 12, 17.

⁴²⁴ Tumpach – Podlaha 1916, s. 493.

⁴²⁵ Například Wirth 1915, s. 25.

⁴²⁶ Tatoušek 1920, s. 14; dále například Anonym 1929, s. 31.

⁴²⁷ Prokop et al. 1931, s. 36, 40, 57

⁴²⁸ Beaujean 1934, s. 114.

⁴²⁹ Hnilička 1936, s. 9

⁴³⁰ Číslování ikonografie v kapitole III bylo přizpůsobeno chronologickému zařazení jednotlivých vyobrazení.

podle něj výsledkem úprav provedených za opata Tomáše Sartoria (v úřadu 1663–1700). Na vyobrazení rovněž rozpoznává jeden ze středověkých kostelů.⁴³¹

Za války se problematikou kláštera stručně zabýval F. Vlček. Opět zopakoval již několikrát publikované zprávy o stavební aktivitě opata Bavora. Zaujme však jeho lokalizace středověkého kláštera na vrch k dobovému hřbitovu. Za opata Jana I. předpokládá opravu kostela sv. Vojtěcha a v roce 1545 výstavbu nového kostela patrně na místě stávajícího kostela sv. Markéty. Na výšině údajně zůstal stát pouze opravený kostel sv. Vojtěcha. Zajímavý je jeho údaj, že za Tomáše Sartoria byl ze zbytků starých budov postaven nový klášter a kostel.⁴³² Významným pokrokem v poznání středověkého břevnovského kláštera, a tedy i jeho gotické výstavby, je překvapivě kniha H. G. Franze *Die Kirchenbauten des Christoph Dientzenhofer* s publikací Bayerova návrhu na stavbu kostela a klášterních budov, v jehož půdorysu je podkreslen starý stav klášterních budov oranžovou barvou (obr. 6).⁴³³ Ještě i ve velké monografii o klášteře vydané v roce 1944 si autoři O. J. Blažiček, J. Čeřovský a E. Poche povzdechli, že o uměleckých osudech kláštera v době románské a raně gotické toho víme málo.⁴³⁴ I oni předpokládají v areálu kláštera dva středověké kostely – sv. Benedikta a sv. Vojtěcha. Stejně jako v předešlých citovaných pracích autoři zmiňují známou zprávu z roku 1306 o založení nového ambitu. Době Bavorově rovněž přisoudili i gotické konstrukce ve Vojtěšce. Zmiňují také opravu kláštera v roce 1449 a předpokládají, že v roce 1545 byl vystavěn nový kostel (na místě dnešního) za současného opuštění gotického kostela. Na základě vyhodnocení ikonografických pramenů se domnívají, že starý gotický kostel stával západně od chrámu nově zbudovaného v roce 1545, postaveného v gotizujících formách. Nově vystavěný kostel měl být opraven za císaře Ferdinanda II., podle autorů je zachycen na rytině univerzitní teze opata Zinckeho. Nástup zdroje nových poznatků o středověkém klášteře jako by předznamenaly diskuse a boj o charakter regulace komunikační sítě přímo se dotýkající areálu Břevnovského kláštera.⁴³⁵ Na počátku 50. let 20. století byl zahájen řádný archeologický průzkum východní části klášterního areálu a začaly být evidovány nálezy, bohužel prozatím blíže nespecifikované, týkající se středověkého kláštera.⁴³⁶

Podstatným posunem v dosavadním bádání o gotické architektuře kláštera bylo V. Lorenzem a D. Líbalem provedené zhodnocení barokního plánu snad P. I. Bayera (dříve připisovaného i K. Dientzenhoferovi), se zakresleným starším stavem klášterních budov i kostela, publikovaného ovšem již H. G. Franzem. Na základě rozboru starší situace zachycené na plánu, a dále s využitím vyobrazení kláštera z roku 1674, ale i výpovědi písemných pramenů, docházejí autoři k několika závažným tvrzením. Jednak zdůrazňují existenci bočních prostor po bocích starého presbytáře (s jejich východním posunutým lícem), dále existenci tří křídel konventu severně kostela s křížovou chodbou, s tím, že jižní křídlo křížové chodby by bylo možné položit do míst severní lodi Bayerova kostela. Dále předpokládají, že původní rajský dvůr měl obdélný půdorys. Do východního křídla lokalizují kapitulní síň, průchod a „komoru“. Do severního křídla kalafaktorium a kuchyni, mnišský refektář, lavatorium. V západním křídle lze údajně předpokládat cellarium, západní průchod a patrně i refektář laiků. U konventních budov předpokládají možný románský původ.⁴³⁷ Zásadního rázu jsou rovněž postřehy obou autorů týkající se staršího kostela. Především zdůrazňují nesymetričnost dispozice osy staršího presbytáře a hlavní lodi kostela, která údajně může souviset s dodatečným rozšířením jižní boční lodi kostela (obr. 6). Presbytář kostela je možné dle autorů zařadit do období Václava II, jeho výstavbu kladou do kontextu stavebních aktivit Bavora z Nečtin. U starší kostelní lodi, respektive předpokládaného trojlodí, je předpokládán jako pravděpodobný románský původ. Důležitý je ovšem vyslovený

⁴³¹ Blažiček 1940, s. 6.

⁴³² Vlček 1941, s. 12, 13, 14, 15.

⁴³³ Franz 1942, s. 18, obr. 39.

⁴³⁴ Blažiček – Čeřovský – Poche 1944, s. 18, 20, 21.

⁴³⁵ Srovnej Hypšman 1948, s. 1.

⁴³⁶ Píša 1954, s. 121.

⁴³⁷ Lorenc – Líbal 1955, s. 187, 188.

předpoklad užití starších středověkých zdí v objemu barokního kláštera. S tím je údajně v souladu i poloha stávající studny, která odpovídá gotickému stavení studnice zakreslenému na již několikrát zmíněném plánu publikovaném H. G. Franzem.

Počátky archeologického zkoumání lokality, úzce se dotýkajícího problematiky stavebních proměn kláštera, jsou spojeny se jménem Antonína Hejny. V roce 1952 a 1953 prováděl archeologický výzkum na východním okraji klášterního areálu (cf. obr. 7:22). Zde zastihl v zásadě dva objekty, interpretované jako obytné, které jsou v objemu zástavby této části klášteřiště zachyceny starší ikonografií. Severní odkrytý objekt obdélného půdorysu byl čtyřdílný, vystavěný z lomové opuky pojené vápennou maltou. Na východní i západní straně byl opatřen opěrnými pilíři. V prostoru označené autorem výzkumu jako I byl objeven nástup k jihu. Severní stavbu datuje Hejna do renesanční etapy výstavby, pravděpodobně kolem roku 1545. Podstatné je sdělení, že v zásypu objektu, vedle jiných fragmentů jako například klenebních pasů (!), byl nalezen prut a svorník „náležející do rané gotické výstavby“. V líci západního obvodového zdiva objektu rovněž uvádí osazený fragment ostění portálu z doby kolem roku 1300. U fragmentů nalezených v suti vyplňující objekt předpokládá, že byly použity jako sekundární materiál k jeho výstavbě. Jižní objekt je podle Hejny „původem“ starší a podstatně komplikovanější, než křídlo severní. Jižní křídlo mělo v zásadě obdélné jádro, k němuž se v severním úseku připojil dvorní trakt, vetknutý mezi oba hlavní objekty, vytvářející společně s jižní budovou půdorys písmene L. Objekt byl rozdělen příčkami situovanými po severní a v jednom případě po jižní straně vchodu. Severní prostora tohoto jižního křídla byla spojena se severní stavbou severního objektu. Zásadní je zjištění, že „vymežující“ příčka severního prostoru jižního objektu měla podle autora výzkumu „zjevný románský charakter z konce 12. nebo počátku 13. století“. Jižněji situovaná prostora téhož objektu byla na jihu opět vydělena příčkou, podle Hejny rovněž románského původu. V jižní posledně jmenované prostoru byla odkryta síň odpovídající vstupu do klášterního dvora. Vstup byl podle Hejny vybaven „předpražím“, vlastní obdélný vstupní prostor byl ohraničen příčkami. Dále k jihu byla výkopem sledována východní obvodová zeď odhalené části areálu. K její exteriérové straně se připojily dvě zdi vybíhající k východu náležející jiné struktuře. Severní z nich pokračovala prodloužením dále k východu. Spolu s východní lící hraniční zdi vytvářejí zdi půdorys písmene U, a podle Hejny se celý tento stavební útvar, vyzděný z opukových kamenů, odlišoval od ostatního lomového zdiva. Dle autora měla tato struktura „raný gotický charakter“, na rozdíl od prodloužení severní zdi, které považoval za dílo 14. věku. Jak ovšem autor výzkumu zjistil, původní spodní partie „raně gotického“ zdiva byla překryta zdí mladším, které se vychýlilo mimo osu dolního zdiva. Autor se domníval, že zdivo vybíhající k východu náleží ohradní zdi. Další zjištěné zděné konstrukce v těchto místech, tedy zeď s orientací JZ–SV, považoval za novověké ohradní konstrukce. Co se týče datace jižního objektu, autor uvádí, že obvodové zdivo objektu je možné pouze z malé části považovat za novověké – renesanční. Jeho celkové členění si údajně zachovalo charakter „starší výstavby gotické“, obdobně jako i vymežující zdivo směřující k východu. Příčky „I a II“, které jsou součástí jižního objektu, zařadil do románské etapy výstavby. Kromě těchto konstrukcí předpokládá autor ve zdivu i zbytek stavebních konstrukcí z „přechodného období“ románsko-gotického, údajně zejména v partii rizalitu při exteriérové straně východní obvodové zdi. Samotnou stavbu gotického kláštera i předsartoriovského provizoria, a snad již i románskou fázi, předpokládá Hejna na místě Sartoriova konventu, tedy jižně od kostela. Presbytář kostela vyobrazený na starší ikonografii pokládá za stavbu z roku 1545 s možným starším základem, eventuelně za adaptaci v souvislosti s výstavbou Sartoriova konventu v 17. století. Severní vyobrazenou věž na tzv. Lemberské vedutě pokládá vzhledem k zakreslenému sdruženému okénku za románskou (obr. 2).⁴³⁸

U odborné veřejnosti i nadále přetrvávalo povědomí o existenci dvou kostelů v areálu kláštera, z nichž „novější“ byl považován za gotický.⁴³⁹ Pasportizace přilehlých obcí hlavního města převzala údaje týkající se stavebních aktivit opata Bavora, opravy kostela v polovici 15. století i výstavbu nového kostela v roce 1545, ale též vybudování nového Sartoriova

⁴³⁸ Hejna 1956, s. 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 166.

⁴³⁹ Nováková – Vondra – Píša – Potůček 1956, s. 226.

konventu s využitím starých konstrukcí.⁴⁴⁰ Zajímavou informací k problematice středověkého kláštera přinesl V. Kotrba, když publikoval smlouvu z roku 1688 mezi opatem Tomášem Sartoriem a Martinem Reinerem uloženou v Národním archivu. Smlouva obsahuje zprávu týkající se bourání a úpravy starých klášterních budov „.... das alte Gemauern abzubrechen, wo es von Nothen sein wird durch das alte Kirchengemauer ausszugleichen“.⁴⁴¹

Přes akcent na problematiku raně středověkého vývoje kláštera přispěl podstatným způsobem k poznání jeho vývoje gotického V. Píša. Již na počátku roku 1964 začal provádět sondáže na západním dvoře kláštera a „v barokní kobce“. Obratem stručně publikoval nejzásadnější zjištění. Zejména nález raně středověké krypty, gotického studničního stavení na západním dvoře se zbytky „kvádríkové stavby“, základů severní gotické zdi ambitu a reliktvů závěrů dvou svatyní, jím určených jako gotických (!), které zjistil pod presbytářem barokního kostela sv. Markéty. Období středověku připsal zároveň nález vápenky na hospodářském dvoře.⁴⁴² Na pozoruhodný objev raně středověkých torz klášterní architektury upozornil Píša i na jiných místech.⁴⁴³ Gotické zástavbě areálu se v téže době stručně dotkla i práce A. Birnbaumové a L. Pavlíkové. Do doby opata Bavora z Nečtin, respektive do doby po roce 1306, kladou výstavbu centrály ve Vojtěšce. Rovněž upozorňují na anonymní mědirytinu, kterou datují k roku 1680, kde si povšimly gotického kostela stojícího opodál Sartoriova konventu. Kromě toho poukázaly i na vyobrazení tzv. „mincovny“ a zříceniny klášterní kvadratury (obr. 3).⁴⁴⁴ Další publikované zprávy o výzkumu středověkého kláštera byly opět v kompetenci V. Píši. V informativních sděleních je upřednostňována problematika výzkumu „raně románské“ krypty.⁴⁴⁵ Ve vztahu ke gotickým konstrukcím je maximálně zmíněno provedení jejich předběžných zaměření.⁴⁴⁶ Po třech letech Píša publikoval předběžné výsledky svého výzkumu, zahájeného v roce 1965. Kromě evidence sumy starších poznatků uvedl nález studničního stavení na západním dvoře, gotickým konstrukcím ale nevěnoval žádnou bližší pozornost. Uvádí jen, že pod barokní sakristií byla nalezena gotická zeď. Podstatně větší výpovědní hodnotu má publikovaný plán, kde jsou zakresleny půdorysy torz gotického presbytáře. Bohužel jen formou poznámky jsme informováni o kontextu nálezů gotických architektonických článků.⁴⁴⁷ Poněkud sdílnější ve vztahu ke gotickým konstrukcím kláštera byl týž autor v referátu předneseném v roce 1969, kdy informoval jak o nálezů gotického studničního stavení, tak o nálezů tzv. „raně gotické krypty“ (později jižní kaple), ale i o závěru a pilířích gotického kostela.⁴⁴⁸ Také v posudku Klubu Za starou Prahu se setkáváme s názorem, že pod presbyteriem stávajícího chrámu byly odhaleny i zbytky gotického presbyteria.⁴⁴⁹ Stručně se ke gotické etapě výstavby kláštera vyjádřil i A. Balík, který předpokládá v klášteře monumentální výstavbu na přelomu 13. a 14. století za opata Bavora z Nečtin. Vedle přestavby kláštera uvádí výstavbu trojlodního (!) kostela s vysokým polygonálně uzavřeným presbytářem, již připsal poklasické poloze slohu. Pohusitské proměny konventu měly podle něho provizorní charakter. V roce 1545 předpokládá renesanční úpravu tohoto kostela. Je zajímavé, že se Balík nepřiklonil k názorům, které kladly středověký klášter na místo Sartoriova konventu.⁴⁵⁰ V. Jiřík upozornil na vyobrazení břevnovského kláštera na mědirytině univerzitních tezí Otmara Zinkeho z roku 1689, jejíž předlohou dle něho měla být rytina z roku 1678.⁴⁵¹ V sedmdesátých letech minulého století se opět V. Píša stručně vyjádřil k výsledkům svého výzkumu, ale jen znovu

⁴⁴⁰ Stavební vývoj obcí na území hlavního města Prahy a jejího okolí. Břevnov. 4. Bez data, nestránkováno.

⁴⁴¹ Kotrba 1964, s. 488.

⁴⁴² Píša 1964, s. 294.

⁴⁴³ Píša 1965, s. 40.

⁴⁴⁴ Birnbaumová – Pavlíková 1966, s. 309, 310, 314.

⁴⁴⁵ Píša 1967, s. 10.

⁴⁴⁶ Píša 1968a, s. 121.

⁴⁴⁷ Píša 1968b, s. 605, 606 obr. 1 (plán), 607, 612 pozn. 20.

⁴⁴⁸ Píša 1969, s. 7.

⁴⁴⁹ Areál bývalého benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1970, s. 3.

⁴⁵⁰ Balík 1971, s. 6, 7, 8, 9.

⁴⁵¹ Jiřík 1971, s. 506.

zmínil pouze vlastní interpretaci vývoje tzv. „předrománské krypty“, zahrnující v jeho pojetí dvě, respektive tři základní stavební fáze, a maximálně existenci gotického studničního stavení včetně části zdi severního ambitu.⁴⁵²

Problematikou stavebního vývoje středověkého konventu se podrobně zabývala M. Vilímková. Přinesla celou řadu zajímavých pozorování, která mají přímý vztah ke stavebnímu vývoji kláštera, nebo dokreslují celkový kontext transformačních procesů probíhajících v klášterním komplexu. Podnětem řádného archivního bádání, zosobněného právě osobou M. Vilímkové, bylo vypracování pasportu Stavebně historického výzkumu. Zpracovány byly bohužel jen dějiny kláštera na základě archivních pramenů, přestože archeologicky získané nové poznatky o vývoji konventu ve středověku byly již k dispozici. M. Vilímková se na základě tradice a archivního bádání domnívá, že se ve středověkém klášterním areálu nacházely sakrální objekty dva – „větší“ kostel sv. Vojtěcha a starý kostel sv. Benedikta. Upozornila na skutečnost, že na základě archivního materiálu není jasné, zda lze s oním „větším kostelem“ ztotožnit trosky nalezené pod kostelem sv. Markéty, nebo ho je třeba hledat na jiném místě areálu raně barokního kláštera. Dále se Vilímková zabývá topografickou situací ve vztahu ke zmíněné zprávě o vybudování ambitu v roce 1296, a to ve světle rozporů mezi zněním publikovaným v Emlerových regestech a textem starších klášterních přepisů. Domnívá se, že lze důvěřovat spíše přepisům klášterním, které v poloze stávajícího kostela sv. Markéty lokalizují středověký „větší“ kostel. Vzhledem k problematice středověkého konventu je zajímavé autorčino upozornění na editovanou listinu, ze které podle ní vyplývá poškození kláštera v neklidné době po smrti Přemysla Otakara II. Vilímková dále uvádí známý popis vydání opata Bavora na obnovu a výstavbu řady klášterních staveb, včetně známé zprávy k roku 1296 o výstavbě ambitu se zdí kostela či stavby opatství. Vzhledem k množství oprav se autorka domnívá, že po smrti Otakarově skutečně klášter poškozen byl. Značnou důležitost má její další postřeh – upozornění, že Bavorův „Protokol“ zachycuje několik položek předcházejících rok 1296. Jedná se o výdaj na vnitřní zařízení kostela, dále o vynaložení nákladů na kostelní střechu se zvonicí (!) (což spojuje Vilímková spíše s opravou), stavbu opatského domu a opětovné postavení další budovy. Podle Vilímkové byl tedy v době Bavorově klášter vybaven konventem, opatstvím s kuchyní a kaplí P. Marie, stavbami s dílnami pro řemeslníky a stavením pro hosty a nemocné. Dále Vilímková uvádí pohusitskou obnovu kláštera za opata Heřmana, kdy měl být obnoven „menší kostel“ a jedna z budov klášterního areálu. Za Pavla II. Berky (1483–1499) měla být renovována část zřícenin. Vilímková zpochybňuje názory o výstavbě nového kostela za opata Matěje z Tachova (1537–1553), k roku 1572 uvádí zprávu o celkově špatném stavebním stavu kláštera, který byl v té době z větší části ve zříceninách. Na druhé straně souhlasí s domněnkou, že za opata Wolfganga Zelendera (1602–1619) byl, údajně s podporou Rudolfa II., „přestavěn“ již zmíněný „velký kostel“. Také poukazuje na tradovaný údaj, že probošt Šimon Chlodomast za podpory Ferdinanda II. opravil kostel a proboštsví. Podle výsledků archivního bádání měl být tehdy kostel rovněž zaklenut. K roku 1629 cituje Vilímková zprávu, že Chlodomast vytvořil v klášteře sakristii, která ovšem podle autorky vznikla spíše úpravou starších prostor. Další opravy proběhly podle zpracovatelky pasportu za Ladislava Berky z Dubé, týkaly se zřízení střežech nad kuchyní, studnou, kaplí a nad blíže nespécifikovaným „větším stavením“. V roce 1642 byla realizována oprava kostelních (!) oken a zahájeny byly práce na tzv. „menším stavením“. Z údajů k roku 1644 autorka připomíná, že předchozího roku byla opravena obě stavení, větší i menší. Podle ní se jednalo o opravy stále ještě středověkých budov. Zmínku o studnici spojuje se studnicí středověkého ambitu, „menší stavení“ lokalizuje do patrového severního křídla při kostele, vyobrazeného na vedutě zachycující klášter před požárem v roce 1678 (obr. 3). Do východní části areálu lokalizuje dům „probošta a opata“. Vyobrazení masivní budovy při západní periférii kláštera spojuje autorka s tzv. Mincí, zbořenou za vrcholně barokní výstavby kláštera. Kostel vyobrazený na zmíněné vedutě z doby před rokem 1678 charakterizuje jako stavbu vystavěnou v době Rudolfa II. s použitím zdiva středověkého kostela a opravenou v době Ferdinanda II. V šedesátých letech 17. století bylo podle autorky rovněž upravováno opatovo obydlí.

⁴⁵² Píša 1973, s. 218.

Z dalších podstatných informací týkajících se středověkého kláštera upozorňuje Vilímková na řadu zajímavých údajů o bourání a úpravách starších konstrukcí včetně výstavby věže na rohu staré kostelní zdi, jež je možné vztáhnout ke středověkým stavbám či jejich úpravě a které jsou obsaženy ve smlouvě mezi T. Sartoriem a M. Reinerem. Na základě srovnání topografie klášterního areálu a údajů ve smlouvě s Reinerem dochází k tvrzení, že „druhý Břevnovský kostel“ stál jižně chóru kostela sv. Markéty. S tímto druhým kostelem spojuje i zprávu T. Sartoria o objevu učiněným při vykopávání „trosek základů“, kdy objevili místo se sloupy a okrouhlým prostorem, které nechal opat prokopat k základu (!). Zmínku v Sartoriově zprávě, o podzemním klenutí (oblouku), spojuje s kryptou tzv. druhého kostela. Po požáru v roce 1678 byla posazena nová věžička na kostel, který podle M. Vilímkové snad také vyhořel, a dále připojuje zprávu o zpevnění věže opěráky (!). Opravený kostel měl být nově vyzdoben štukaturami. Zajímavá je rovněž zpráva z roku 1691 o stavbě sklepa, z níž vyplývá, že tehdejší pivovar stojí ve středověkých zříceninách, nové konstrukce měly být z části založeny na starém základu. Ze zpráv o stavebních aktivitách za Otmara Zincka je zajímavý údaj z roku 1701 o vyvážení destrukce z trosk středověkého kláštera i kostela.

Podle Vilímková v případě kostela šlo o jeho západní partii.⁴⁵³

Výsledky svého archivního bádání M. Vilímková dále publikovala na několika místech. Podrobně se věnovala rozboru dopisu opata Tomáše Sartoria Matoušovi Ferdinandovi Sobkovi z Bílenberku, v níž Vilímková upozornila na pasáž vztahující se ke středověkým konstrukcím kláštera. V dopise je popsán výše zmíněný nález okrouhlého prostoru se sloupy, který Vilímková interpretovala jako pozůstatek „druhého Břevnovského“ kostela, situovaného jižně kostela dosud stojícího. Poznamenala ovšem, že není jasné, zda se jedná o tzv. první kostel, zasvěcený sv. Bonifáci a Alexovi, nebo „větší kostel“ sv. Vojtěcha vystavěný Břetislavem I. Zmínila ještě jeden zajímavý záznam z excerptu klášterního archivu, který se týká rozebírání střešního pláště starého kostela v roce 1712. Kromě jmenovaného Vilímková upozornila rovněž na tradovanou přestavbu kostela za Ferdinanda I, prameny doloženou obdobnou akcí za Rudolfa II., a nové zaklenutí za Ferdinanda II.⁴⁵⁴ V téže době publikovaná práce V. Píši věnovaná počátku Břevnova pomíjí, byť zmínkou, existenci gotických struktur.⁴⁵⁵ O něco později jsme ve zkratkovitém sdělení informování o zásypu krypty v polovině 13. století a přístavbě nové krypty s raně gotickými detaily k chóru kostela.⁴⁵⁶ Již v roce 1984 A. Merhautová upozornila na možnost, že v roce 1045 svěcený kostel sv. Vojtěcha, jemuž připisuje nalezené zbytky pod kostelem sv. Markéty, byl následnými kostelními stavbami respektován.⁴⁵⁷

Nověji se dostala problematika gotického Břevnova do zorného úhlu P. Sommera a D. Stehlíkové. V době od poloviny 13. století předpokládají gotickou přestavbu kláštera. Ze staveb připomínají konvent s dormitářem, refektářem, ambitem a studničním stavením, školu, prelaturu a mariánskou kapli. Vedle těchto staveb uvádějí chrám sv. Benedikta a Vojtěcha, který rekonstruují jako trojlodní baziliku se dvěma západními věžemi. Do raně gotické výstavby, podle autorů zahájené snad ještě před dobou opata Bavora, kladou v kryptě stavbu příčky, rozdělující prostor krypty na východní a západní část. Dále se domnívají, že vložená příčka vymezila komunikaci spojující západní část krypty s jižně situovaným suterénním prostorem s polygonálním závěrem, u něhož hypoteticky rovněž nevylučují funkci krypty. Některé stavební práce předpokládají v konventu po roce 1436. Kromě posunu v názorech na vývoj raně středověké krypty datují archeologicky nalezený polygonálně uzavřený presbytář pod kostelem sv. Markéty, zmiňovaný v roce 1545, do doby opata Matěje z Tachova (1537–1553). Tato nová výstavba byla podle autorů podnětem k zániku krypty a snad také baziliky. Rovněž se domnívají, že základové pasy založené v koruně zdiva „románské“ krypty a na vložené raně gotické příčce rovněž náleží k výstavbě

⁴⁵³ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 10–13, 15, 16, 18, 22–25, 29, 30, 34, 37.

⁴⁵⁴ Vilímková 1974, s. 147, 149, 152.

⁴⁵⁵ Píša 1974.

⁴⁵⁶ Anonym 1984, s. 19.

⁴⁵⁷ Merhautová – Třeščík 1983, s. 70.

presbytáře v 16. století. Dále předpokládají zaklenutí kostelní stavby údajně vystavěné v 16. století ve 20. letech následujícího věku. Na základě ikonografie hodnotí kostel jako „halové stejnodí“ s opěrným systémem gotického charakteru a jednou věží. Zásadní charakter z hlediska topografie klášterního areálu má jejich tvrzení, že románské zbytky pod svatomarkétským chrámem odhalené Píšou jsou pozůstatky Ecclesia maior, což z hlediska sémantického podle autorů znamená „hlavní kostel“. Na základě archeologických výzkumů předpokládají, že stavba klauzury byla situována po severní straně hlavního kostela. Z konstrukcí klauzury zmiňují torza ambitu a nález lavatoria. Předpokládají, že klauzura byla přestavěna za opata Bavora a nemusela tedy mít charakter zcela nové výstavby. Stavbu Vojtěšky, kterou vedle torz kostela považují za jediné známé středověké torzo, hypoteticky kladou do doby opata Bavora. Z architektonických zlomků publikovali autoři jednak zlomek článku s vinnými listy, který interpretují jako fragment hlavice svazkového pilíře raně gotického kostela (!), jednak i nejvýraznější dodnes zachovaný fragment architektonické plastiky (hlavice), uložený v kryptě. Podle autorů se jedná o hlavici sloupku nebo přípory.⁴⁵⁸

V té době se k problematice středověké architektury Břevnova vyjádřil opět V. Píša. Středem jeho zájmu se však stala pouze raně středověká architektura krypty. Ve vztahu k problematice gotického kostela je zajímavá jeho zmínka o schodišťové věži v severozápadním nároží chóru.⁴⁵⁹ Tvrzení publikované v práci z roku 1985 předložila v obdobném znění D. Stehlíková ještě jednou. Kromě již uvedeného zde upozornila také na destrukci (či přestavbu) starších staveb za vrcholně barokní výstavby. Zároveň publikovala plán se zakreslenými výsledky archeologických výzkumů, zahrnující již také východní pilíř vícelodního klášterního kostela (viz níže) a odhalené torzo jižní kaple. Článek doplnila již několikrát prezentovanou a rytinu zachycující klášter před požárem v roce 1678.⁴⁶⁰ Dosavadní soubor poznatků, a jeho rozšíření o výsledky nejen archivního bádání, předložili M. Vilímková a P. Preiss ve větší monografické práci. Na tomto místě byla vyslovena teze o dvojici kostelů stojících v klášterním areálu – tedy o „větším“ kostele sv. Adalberta vystavěného Břetislavem I. (kostel první) a kostele „menším“, zasvěceném sv. Benediktovi, Bonifáci a Alexii, který měl být situovaný jižním směrem (kostel druhý). Důkazem pro toto tvrzení byla Vilímkové (která nepochybně tuto pasáž knihy psala) listina z roku 1045, záznam z Bavorova protokolu, ale i novověké prameny. Podle autorky jde především o smlouvu mezi Tomášem Sartoriem a Martinem Reinerem, kterou jsme již zmínili. V ní má být uvedena jednak sakristie starého kostela, jednak staré konstrukce, které autorka připisuje starému kostelu. Druhým novověkým dokumentem, sloužícím jako opora pro zmíněné tvrzení, je údajně dopis Tomáše Sartoria z roku 1671, kde je zmínka o objeveném okrouhlém prostoru se sloupy při výkopu v klášteře. Tento nález zachycený barokními prameny je autorkou interpretován, jak již bylo uvedeno výše, jako apsida krypty tzv. „druhého Břevnovského kostela“. Tuto kryptu, nalezenou Sartoriem, považuje za zbytek kostela sv. Benedikta, Bonifáce a Alexia založeného sv. Vojtěchem. Kostel, jehož kryptu odhalil výzkum V. Píši pod kostelem sv. Markéty, byl podle autorky trojlodní a v jejím pohledu je možno jej ztotožnit s kostelem vybudovaným Břetislavem I. Lokalizace „jižního“ kostela byla podle Vilímkové rovněž podnětem pro situování kvadratury zachycené na plánu P. I. Bayera. Z hlediska námi vymezené problematiky je důležité tvrzení autorky, že na přelomu třetí a čtvrté čtvrti 13. století se uskutečnila výstavba nového (!) kostela. Předpokládala, že stál východně od objeveného raně středověkého kostela a dokončení jeho stavby spojuje s opatem Bavořem, zároveň zdůrazňuje význam stavebních aktivit probíhajících pod opatovým patronátem do roku 1306. Vilímkové rovněž nepřehlédla několikrát již citovanou zprávu z roku 1296 o založení ambitu kostela se zdí „většího kostela“, ale zejména, v literatuře příliš nerefléktovanou, zprávu o Bavorových finančních výdajích za střechu a zvonici kostela. Při interpretaci prvně jmenovaného záznamu o stavbě ambitu se Vilímková přiklání k názoru, že ambit byl vybudován při zdi „většího“ kostela bez jeho současné přestavby. Zároveň nebyla v uvedené publikaci opomenuta zmínka o vizitaci Arnošta z Pardubic v roce 1357, který

⁴⁵⁸ Stehlíková – Sommer 1985, s. 7, 8, 10, 11, 12, 13, 19.

⁴⁵⁹ Píša 1985, 190.

⁴⁶⁰ Stehlíková 1988, s. 39, 40, 44.

kromě jiného konstatoval špatný stav klášterních budov. Autoři dále uvádějí, že tradovaná pohusitská obnova kláštera za opata Heřmana, tedy oprava „menšího“ kostela a jedné z budov, nebyla možná ani zamýšlena. Dle jejich mínění obnova kláštera byla patrně předmětem zájmu opata Pavla (1483–1499), který zde usadil probošta a několik mnichů. Na základě známého data jeho pohřbu v Břevnovském kostele (1499) předpokládají, že objekt musel být v tu dobu již uveden do provozu schopného stavu. Autoři nově zpochybnili tradovanou představu, že za opata Matěje z Tachova (1537–1553) byl s podporou Ferdinanda I. postaven nový kostel. Naopak uvádějí, že stavba, respektive přestavba kostela byla projednávána v posledním desetiletí 16. století. Autoři předpokládají, s přihlédnutím k rytině z doby před rokem 1678, že gotický presbytář kostela byl renesančně přestavěn (!) krátce po roce 1601, za opata Wolfganga Zelendera. Rovněž snesli řadu informací o špatném stavebním stavu kláštera ve druhé polovici 16. století. Z údajů ve vztahu ke staré klášterní stavbě je možné opět uvést předpoklad opravy kostela a probošství za Šimona Chlodomastea s podporou Ferdinanda II., nového zaklenutí kostela sv. Markéty a v roce 1629 výstavby sakristie, kterou autoři umísťují do severního křídla při kostele.⁴⁶¹ Dále je uveden výčet oprav kláštera za probošta Zdislava Ladislava Berky,⁴⁶² s údajem o opravě kostelních oken v roce 1642. Závažné jsou informace v již zmíněné smlouvě uzavřené mezi opatem Tomášem Sartoriem, proboštem P. M. Kuschem a Martinem Reinerem, v níž se mimo jiné hovoří o boření starých zdí, ale především o vyrovnání zdiva starého kostela „na pilířích“. V roce 1678 klášter vyhořel a při jeho obnově byla také osazena nová sanktusová věžička na kostele. Zajímavé jsou i další údaje prezentované autory – například v souvislosti se zahájenými stavebními úpravami za opata Otomara Daniela Zinkeho přináší informaci, že již v roce 1701 byl vyčištěn Břevnovský lom. Rovněž je zmíněno vyvážení sutin ze zřícenin středověkého kláštera (po husitských válkách neobnoveného) a ze západní části kostela. V roce 1715 byla zbořena tzv. „stará mince“, dle autorů zbudovaná za opata Bavora, kterou považují spíše za dílny řemeslníků. Rovněž poukázali na vyobrazení kláštera v cyklu Kovářových fresek v klášterním ambitu a jeho obnovu za podpory Ferdinanda II.

Další Pířova práce věnovaná středověkému Břevnovu se gotickými konstrukcemi příliš nezabývá, snad s výjimkou severní schodišťové věže kostela a vložené západní příčky.⁴⁶³ Jiné práce se v téže době věnovaly stavbě Vojtěšky. Nově byl vysloven krajní předpoklad, že gotický oktogon byl vložen do báze pavilonu sekundárně, jako projev historismu. Nicméně i na tomto místě je tento útvar chápán jako pozůstatek nejstarší zástavby s klenbou, respektive klenebními žebry datovanými na konec 13. století.⁴⁶⁴ Aktualizovaný stavebně historický průzkum kláštera z počátku 90. let 20. století přinesl nová dílčí zjištění. Zpracovatel architektonického rozboru (P. Vlček) evidoval ve sklípku při jižní straně chodby pod jižním křídlem ambitu zazděné gotické články, jmenovitě fragment pilíře patrně náležejícího středověkému ambitu. Uvedl také předpoklad, že západní konec chodby je zbytkem středověké stavby. Blok zdiva, který přesahuje líce a je opřen do jihozápadního kouta chodby pasem, by podle autora mohl být pozůstatkem koutového pilíře středověkého ambitu. Autor upozornil na skutečnost, že novostavba vrcholně barokního kláštera nenavázala na středověké konstrukce tak, jak to zachycuje zmiňovaný Bayerův plán. Sporná torza středověkých konstrukcí jsou tak předpokládána v suterénních prostorech při kostele.⁴⁶⁵

Zcela zásadní význam měl pro směřování dalších úvah výzkum P. Sommera a Z. Dragouna z let 1992–1993 (obr. 7). P. Sommer provedl kritické zhodnocení názorů na stavební vývoj raně středověké krypty a románského kostela. Z našeho úhlu pohledu je

⁴⁶¹ Vilímková – Preiss 1989, s. 34–36, 38, 40, 42, 45–49, 53–56, 67, 73, 79, 80, 253.

⁴⁶² Zmíněno je například větší stavení a kuchyně, které byly situovány na východním okraji klášterního areálu, dále studně, kaple.

⁴⁶³ Pířa 1990, s. 496.

⁴⁶⁴ Stavebně historický průzkum Prahy. Areál břevnovského kláštera – Vojtěška. Pasport SÚRPMO. Zpracoval P. Vlček, M. Vilímková, L. Vojtíšková. Praha 1990, s. 28. Rukopis.

⁴⁶⁵ Stavebně historický průzkum. Praha-Břevnov. Areál benediktinského kláštera a prelatura. Pasport SÚRPMO. Zpracoval P. Vlček, M. Vilímková, L. Chotěborská. Praha 1992, s. 47, 48, 77, 78. Rukopis.

důležitý jeho závěr, že krypta v podobě dosažené do roku 1045 přetrvala patrně do poloviny 13. století. Poté, co krypta ztratila svou liturgickou funkci, měla být do jejího interiéru vložena v rané gotice příčka S-J orientace. Konstrukce příčky, vyžděné z kvádrů, vymezila spojovací chodbičku (ohrazenou na západě zdí krypty) na severní straně ústící do původního vstupu do krypty. I uvedený severní nástup měl podle autora projít proměnou spolu s přestavbou severní apsidy na schodišťový přístavek. K pochopení celé situace je nutno uvést, že několik metrů východně před předpokládanou jižní románskou apsidu boční lodě byl vybudován nový, raně gotický prostor opatřený polygonálním závěrem, s funkcí svatyně. Vložením příčky měla být dle jmenovaného autora ze strany konventu vybudována komunikace vedoucí skrz románskou kryptu do nově vybudované svatyně, která nahradila románský závěr jižní boční lodě. Celá situace má poukazovat na to, že ze strany konventu měla být vybudována komunikace vedoucí do nově vystavěné svatyně nahrazující románský závěr jižní boční lodě. Raně gotický prostor, opatřený polygonálním závěrem, byl podle Sommera předložen několik metrů vně východního závěru předpokládané jižní románské boční lodě. Sommer upozornil na fakt, že v době raně gotické přestavby románské krypty byla její podlaha oproti úrovni z doby vzniku krypty umístěna výše. Závažné je i autorovo sdělení, že pod povrchem terénu, přibližně v úrovni podlahy krypty v době, kdy byla ukončena její funkce, byla situována i podlaha raně gotické jižní přístavby.

Pro další rozbor naší problematiky bude důležité řešení komunikace při jižním konci severojižní příčky, proto na tomto místě musíme podrobně zmínit názor P. Sommera na stavební vývoj této partie. Podle Sommera z důvodu přestavby východního závěru jižní boční lodě, kdy měla zaniknout apside i komunikační spojení jižní boční lodi s kryptou, bylo nutné vybudovat nový vstup z chodbičky vymezené na východě zmíněnou příčkou S-J orientace. Přiložené severní zdivo raně gotické prostory mělo být průchozí úzkým prostupem, k jehož východnímu líci je přiložen západní líc příčky situované ve směru S-J. Příčka tak má tvořit jednu stěnu průchodu do kaple. Na druhé straně měl být líc zdiva přiloženého k vnějšímu líci zdiva šikmé románské spojnice chóru a jižní apsidy. Mezi tato dvě vymezení bylo údajně vloženo schodiště, které částečně překonávalo odbouranou korunu románské zdi krypty a sestupovalo do raně gotické sakrální stavby sousedící s kryptou. Schodiště mělo spočívat na zadržce vyplňující prostor jednak severojižní chodby v těsném sousedství krypty jednak chodbičky bývalého jižního vstupu do krypty. Protože zadržka chodbičky údajně překročila korunu románského zdiva, autor soudí, že v této etapě již měla být chodbička zbavena klenby, a „zadržka splynula s vnější dozděnou špaletou schodiště do jižní kaple“. V jižní části chodby S-J zadržka údajně dochovala otisk části západního obvodového zdiva krypty, dodatečně odbouraného při barokních stavebních úpravách. Existence schodiště byla nezbytná, protože při konci chodby S-J překonávalo zbytky obvodového zdiva krypty. Ve druhé stavební fázi měl být tento otvor o šířce cca 0,8 m, spojující jižní kapli s chodbou S-J, zrušen. Zděná plomba vyplnila prostor zrušeného otvoru mezi podlahou a špaletami. Plomba rovněž údajně pokryla maltovou podlahu spojovacího koridoru a také zakryla západní líc příčky S-J. Uvedené zadržky měly být opatřeny pro zřízení substrukce pro nové schodiště do jižní raně gotické přístavby, do kterého se nyní nastupovalo z úrovně chóru. Podle Sommera byla v téže době zrušena funkce S-J chodby, která byla zasypána stejně jako, údajně nejpozději také v této době, východní část románské krypty. Nový vchod, rámcově respektující polohu předchozího otvoru, měl podobu širokého nástupu a překonával podle autora podstatně širší úsek odbouraného románského zdiva než otvor předchozí. Vstup do jižní kaple je charakterizován jako lichoběžný. Jak si všiml P. Sommer, práh otvoru tvořila románská deska ukotvená do upravené koruny jižního zdiva krypty. Práh byl na východní straně přiložen k severnímu konci východní špalety, která byla nově vyžděná, ale ještě z kvádrů. Omítnutý relikt západní špalety nás dle Sommera informuje o několika důležitých faktech. V její struktuře se údajně zachoval upravený negativ po patě stržené klenbičky, která pravděpodobně zaklopila starší nástup do jižního prostoru. Na severní straně západního vymezení otvoru je údajně možné pozorovat negativ jižní zdi románské krypty. Ve druhé fázi fungování tohoto nového nástupu měla být špaleta bloku spolu s blokem zdiva „vytažena“ nad odbouranou korunu románského zdiva krypty a měla je překročit až na práh chóru. V omítce západní špalety je možné pozorovat podle Sommera otisky schodišťových

stupňů vedoucích z úrovně podlahy presbytáře do interiéru kaple. Na východní straně předpokládá Sommer základ pro ostění vstupu, založeného na klenebním výběhu románské krypty. To je mu také dokladem pro tvrzení, že v té době zanikly klenby ve východní části krypty.

P. Sommer dospěl k závěru, že kostel byl opatřen trojdílným závěrem s přečnávající střední partií chóru, zakončenou apsidou. Postranní apsidy, doložené torzem severní z nich, byly k chóru připojeny šikmo nasazenými chodbičkami, směřujícími do krypty. Výzkum zejména odhalil jižní obvod románského chrámu s jižní boční prostorou a opěráky na západní straně, nasvědčující dle autora dvojtěžovému průčelí. Kostel, budovaný snad za opata Menharta, byl tedy pravděpodobně trojlodní bazilikou s dvojtěžovým západním průčelím, patrně s jižní boční kaplí a východní kryptou. Nejspíš byl vybaven i západní předsíní. Pro nás je zcela zásadní postřeh P. Sommera při rekonstrukci podoby románského chrámu, k němuž dospěl analýzou zkoumaných zdív odhalených jižně barokního průčelí chrámu sv. Markéty, že následná stavba, tedy z písemných pramenů známý ambit opata Bavora, vznikla u severního líce severního románského zdiva (kostela). V závěru stati o románském kostele však Sommer připouští, že odhalené zdivo jím interpretované jako část jižní románské lodi může být také pozůstatkem zdiva chrámového trojlodí vybudovaného až ve 13. století, či že je lze interpretovat jako relikt novostavby jižní lodě a raně gotického závěru jižní sakrální prostory.⁴⁶⁶

Z vyhodnocení dílčích zjištění V. Píši o gotickém klášterním kostele dospěl P. Sommer k následujícím závěrům. Předpokládá, že románský klášter byl pozměněn přestavbami ve druhé polovině 13. století. Prvním výrazným zásahem do stávajících struktur měla být raně gotická sakrální stavba, charakterizovaná Sommerem jako kaplovitá, výrazně zahloubená pod úroveň románského kostela, která nahradila závěr románské jižní lodi. Stavba byla tedy oddělena od západního pokračování jižní lodě, kterou Sommer interpretoval snad ještě jako románskou. Dále uvádí, že kaple byla zaklenuta minimálně ve východní partii žebry klínového profilu, vyhovujícími pro datování od poloviny 13. století výše. S analogickými žebry (u kterých autor předpokládá, že mohla vzniknout ještě ve 13. století) se údajně setkáme i na klenbě gotické centrály Vojtěšky. U jižní kaple pak autor předpokládá funkci krypty, včetně jejího spojení s prostorem kostela, určené pro uchování relikvií poustevníka Vintíře. Jeho kult je tedy možné spojovat s důvodem k proměně východního závěru románského chrámu. Přestavbu krypty a údajně i chóru, spolu se závěry postranních lodí, klade Sommer do poloviny, nebo možná až do druhé polovice 13. století. Teprve poté měla vzniknout nová varianta komunikace s jižní kaplí. V nové podobě zůstal podle Sommera chrám nejpozději do konce 13. století. Sommer rovněž zmiňuje zprávu opata Bavora o výstavbě ambitu (v roce 1296). Na základě kritického rozboru latinského textu a archeologicky odhalené situace dochází k závěru, že ambit, včetně odhaleného mandata i přípor, vznikl současně se zdi kostela (!). V dalších písemných zprávách o stavebních počinech opata Bavora v klášteře se podle Sommera již o kostele nedozvídáme nic. Podle jeho názoru však Bavor ve své stavbě pokračoval. Důkazem pro toto tvrzení mu je, již zmíněná, situace odkrytá jižně chrámu sv. Markéty, kde byla odhalena údajná románská zeď raně středověkého kostela. Tato odbouraná zeď interpretovaná jako románská sloužila jako základ, na němž spočívaly podle Sommera torza pilířů arkádové řady, patřící údajně gotickému stavebnímu záměru. Východní nejzachovalejší pilíř obsahoval v základové substrukci architektonický detail prý již gotického stáří. V nadzemní části měl podle Sommera pilíř čtvercový tvar, v jehož koutech byly vloženy polygonální přípory. Na severní straně byl pilíř opatřen pětibokou příporou. Autor předpokládá, že pilíř mohl vzniknout již ve druhé polovině 13. století, ale kloní se k názoru, že pilíř je součástí stavby spjaté s opatem Bavorem. Pětibokou příporu klade do souvislosti s příporami Bavorova ambitu. Stavební práce (na kostele) připisuje Sommer opatu Bavorovi (1291–1332) s tím, že do roku 1306, kromě výstavby zdi severní lodi kostela nepodnikl Bavor na stavbě svatyně nic. Podle Sommera vznikla objevená pilířová řada až po roce 1306. Důležité bylo pozorování autora výzkumu v tom smyslu, že z odhalených torz pilířů náleželo západnímu z nich pouze lůžko

⁴⁶⁶ Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 73–77.

vytesané v koruně starší zdi, třetí pilíř od východu byl vybudován pouze v základu. V době výstavby této arkádové řady údajně zanikla i jižní raně gotická kaple a starý románský východní závěr. Součástí koncepce arkádové řady se měl podle Sommera stát také nový gotický chór, v části odhalený výzkumem V. Píši. Jižní zeď údajně nově budovaného presbytáře se prý zvenčí (!) přimkla k východnímu líci závěru raně gotické kaple. V této („druhé“) fázi zaniklo schodiště směřujícího z románského chóru do jižní raně gotické kaple. Zároveň základový pas zdi nového presbytáře překryl práh a špalety druhé fáze nástupu do kaple.⁴⁶⁷ Užití pasů definovalo podle autora charakter základů presbytáře i jinde. Tak na povrchu záspy severojižní chodby měly být osazeny dva pasy S-J orientace. Jižní pas je podle Sommera založen na bloku z lomových opukových kamenů pojených jílem. Severní pas byl na severním konci opřen o substrukci základu schodiště, které nahradilo severní románskou apsidu. V té době mělo být jádro schodiště vylito zdívem z důvodu zvýšení únosnosti takto pojatého základu pasu. Na vnější líc schodiště podle Sommera navázala severní gotická zeď chóru.

V barokní hrobce věnoval Sommer pozornost dvěma základovým blokům (na jižní a severní straně) a jižnímu základovému zdívu. O jižním základovém zdívu soudí, že buď mohlo sloužit jako statické základové zdivo propojující chór s jižní arkádou v hlavní lodi, nebo se mohlo jednat o základ nesoucí nadzemní zdivo dělicí chór od bočního prostoru, které mohlo být součástí mladšího konceptu výstavby. Domnívá se, že zjištěné základové substrukce korelují s nedostavěnou arkádovou řadou i s rozvrhem chóru. Z toho vyvozuje, že o těchto konstrukcích je možné uvažovat jako o indiciích pro vícelodní kostel s presbytářem a bočními loděmi, z nichž jižní byla řešena jako dvoulodní. Kostel tedy měl mít asymetrický čtyřlodní rozvrh. Asymetrickou dispozici vícelodí, v níž se prý může odrážet několik stavebních záměrů, vysvětluje Sommer tím, že severní loď kostela mohla být vybudována na úkor dimenzí ambitu. Sommer zvažuje ale i řešení, ve kterém se mohla uplatnit jen úzká boční severní loď. Z hlediska funkční interpretace považuje Sommer dvojici západních základových pasů v chóru za základ jeho provizorního uzavření. Předpokládá, že toto západní uzavření nemělo stejnou životnost jako chór, neboť v barokním kanále situovaném západně od provizorního uzavření našel západní pokračování jižní stěny chóru. Ve zdívu tohoto pokračování byla rovněž odkryta omítaná západní špaleta vstupního otvoru. V otázce gotického chóru výzkum Sommera navázal na výzkum V. Píši. Při odkrytí jižní zdi chóru byly zjištěny gotické opěráky. O západním z nich Sommer soudí, že mohl přecházet v mocnou plentu přiloženou k boku románské krypty a procházející bývalým interiérem jižní kaple. Chór byl podle zjištění průzkumu opatřen složitě profilovaným soklem.

Závažné doklady o výstavbě kláštera přinesl výzkum ve středním barokním dvoře, kde bylo zjištěno S-J orientované zdivo východního křídla gotické klauzury, které zahrnovalo dva objekty. V jižní části dvora byl situován starší z objektů, na rozdíl od objektu severního opatřený soklem a třemi opěráky. Severní objekt je podle Sommera také předhusitského stáří, ale soklem opatřen nebyl. Na základě těchto zjištění a písemných zpráv o dormitáři Sommer soudí, že chór a jižní úsek východního klauzurního průčelí mohly vzniknout ve stejné době, tedy v době opata Bavora (před rokem 1322). V této fázi výstavby, tedy při stavbě chóru a jmenovaných konstrukcí, měla rovněž podle Sommera zaniknout jižní kaple, jelikož do jejího závěru byla vložena základová substrukce s opřeným koncem základového pasu. Pas vznikl podle Sommera v souvislosti s výstavbou nového chóru a do jeho koncepce zapadá i jmenovaná nedokončená arkádová řada vícelodí.

Závažná jsou i další zjištění vně kostela uváděná Sommerem. Zejména o zdívu, které se přes profilovanou trnož přimkla k jižní straně presbytáře, což shledal již V. Píša. P. Sommer sledoval pokračování tohoto zdiva jižním směrem, kde se po necelých 17 metrech zalomovalo k západu a tvořilo armované nároží. Od tohoto zdiva pokračovala zeď západním směrem, kde předpokládá Sommer další nároží. Tato zdiva podle interpretace autora výzkumu vymezila prostor, v němž se nalézají i dva pilíře arkádové řady, u nichž autor usuzuje na jejich dokončení i v nadzemní části. Pro celou situaci jsou podle Sommera důležité další zděné konstrukce zjištěné v tomto prostoru – ve vzdálenosti 9 metrů od

⁴⁶⁷ Dragoun – Merhautová – Sommer, s. 1993, s. 78–80.

armovaného nároží totiž vybíhá k severu zeď s jižním zdívkem provázaná. Před západní líc této zdi byla vložena ještě jedna zeď stejné šíře. Sommer nadhazuje domněnku, zda nejde o východní závěr zkrácené lodi, a předkládá řadu faktů, které to podporují. V takto vymezeném prostoru byla oproti okolnímu terénu zvýšena úroveň o dva metry. Ani tento stavební počín nebyl podle Sommera posledním pokusem o výstavbu v areálu situovaném jižně kostela. Důvodem je fakt, že od zmiňovaného armovaného nároží pokračovala zeď přiložená k nároží na spáru, jež v sobě obsahovala niku, portál a okno. Interiér struktury, ke které tato zeď náležela, se podle Sommera nacházel severně od ní. Zjištěný objekt není možné podle autora charakterizovat jako sakrální. V interiéru objektu byla mimo jiné nalezena klenební žebra hruškové profilace, která mohou údajně pocházet z destrukce konstrukcí sousedícího kostela.

Svá pozorování P. Sommer shrnul ve stručný přehled stavebního vývoje klášterního jádra v gotice následovně: První gotická etapa výstavby klášterního kostela zahrnuje polygonálně uzavřený chór, část čtyřlodí s nedokončenou arkádovou řadou mezi jižními bočními loděmi, se základy dvou pilířů severní a jižní arkády hlavní lodi a konečně severní zdivo lodi svázané s jižním ambitem. Tuto výstavbu řadí Sommer do doby opata Bavora z Nečtin, konkrétně do roku 1322 (obr. 7).

V následné etapě, hypoteticky datované do doby po roce 1357, byla podle Sommera vybudována jižní přístavba charakteru dvoulodního prostoru a s návazností na starší arkádovou řadu, charakterizovaná armovaným nárožím. Do předhusitského období vložil doloženou další fázi výstavby, totiž zmiňovanou zeď s nikou, portálem a oknem. Tato stavba nebyla po husitských válkách již obnovena. P. Sommer dále na základě rozboru vedut z roku 1638 a z doby před požárem v roce 1678 dochází k závěru, že v pohusitské době vznikla na troskách gotického chrámu zástavba parazitující na jeho torzech. Dále upozorňuje na fakt, že chór vyobrazený na jmenovaných vedutách prošel proměnami ve druhé polovině 15. století, v roce 1545, za Rudolfa II. a Ferdinanda II., které však neměly zásadní charakter. Důležité je pozorování při studiu veduty z roku 1638, že na základech jižního gotického rozšíření vznikl objekt (obdobně jako za opata Sartoria), který mohl fungovat místo zřícené klauzury na severní straně areálu. Sommer dále uvádí, že severní stavba Sartoriova konventu byla vybudována na půdorysu bočních partií konventního kostela. V důsledku těchto úprav, které našly svůj odraz i v koncipování smlouvy se stavitelem Reinerem, byl upraven východní pilíř nedokončené arkádové řady. Významné je také Sommerovo zjištění, že vnější nároží mezi spojovacím křídlem a severním křídlem Sartoriova konventu je totožné s armovaným nárožím druhé gotické stavební fáze. Dále dospívá k přesvědčení, že Sartoriova stavba záměrně respektovala prostor považovaný za starý kostel (podle Sommera šlo o trojlodí románské baziliky). Sartorius tedy měl navázat na jižní zdivo románské baziliky. Ve smlouvě s Reinerem zaznamenanou zprávu o tom, že se má stavět na pilířích, Sommer ztotožňuje s gotickými pilíři založenými na koruně jižního zdiva románské baziliky. Ještě si povšiml skutečnosti, že v téže smlouvě zmiňovaná zvonice vznikla na nároží středověkého kostela, což mu je svědectvím pro představu Sartoriova pojetí starého kostela. Celá starší situace podle Sommera zanikla do dohotovení stavby kostela sv. Markéty v roce 1715. Důležité je tvrzení, že barokní novostavba nenavázala na starší konstrukce. Podstatné poznatky přinesl rovněž autor o průběhu terénu v bezprostředním okolí kostela, když zjistil, že západním směrem došlo ke snižování terénu, zatímco východním směrem naopak terén narostl o 5–6 metrů a obsahoval transformované středověké konstrukce.⁴⁶⁸

Informace o stavebním vývoji kvadratury poskytl výzkum Z. Dragouna realizovaný v letech 1991–1992. Nové významné poznatky byly zjištěny na barokním západním rajsčém dvoře. Kromě románských zbytků lavatoria (naznačujícího podle Dragouna existenci refektáře) a torza severní románské zdi rajsčého dvora bylo evidováno torzo zdiva severojižní orientace situovaného pod západním barokním křídlem. Ranému středověku náleželo snad i torzo zdiva objevené v severovýchodním rohu rajsčého dvora, jež podle Z. Dragouna může souviset s vnitřním dělením severního křídla románské klauzury. Uvedené podrobněji zmíněné románské konstrukce jsou důležité pro pochopení dalších

⁴⁶⁸ Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 80–90.

nálezů učiněných Z. Dragounem. Ten uvádí, jak již bylo výše naznačeno, že gotická klauzura vznikla na takřka stejném půdorysu jako její románská fáze. Výzkum zachytil na každé zjištěné straně rajskeho dvora jeden opěrák. Rovněž zjistil pozůstatek polygonálního gotického lavatoria se zahrocenými opěráky, situovaného na severní straně rajskeho dvora. Identifikoval také řadu dokladů o hospodaření se spodní vodou. Východní vymezení rajskeho dvora je pravděpodobně totožné s polohou zdiva severojižní orientace zjištěného již H. Ječným v prostoru barokní sakristie. Na základě výzkumu definuje Dragoun rajske dvůr jako obdélný prostor severojižní orientace o velikosti přibližně 16 x 19 metrů. Na východní a západní straně rajskeho dvora rekonstruuje čtyři opěráky, na jižní pak opěráků pět. Na severní straně se projeví podle Dragouna pouze tři opěráky z důvodu přítomnosti lavatoria, vybudovaného na půdorysu pěti stran osmiúhelníka. Závažné poznatky přinesl i o gotickém ambitu. V jižním a severním rameni měl šířku 3,8 m, obdobná šíře je předpokládána i u ramene západního. V jižním rameni byla identifikována kamenná lavice (mandatum) přiléhající ke kostelu, přerušovaná patkami přípor. Důležité je upozornění autora na profilaci nad úrovní mandata, mající složitější svazkový tvar. Obdobně pojata měla být i patka nalezená v destrukci v místech gotického západního ramene ambitu. Mandatum, klenební přípory a torzo zdi oddělující svatyni od jižního ramene ambitu byly údajně provázány a vznikly v jedné stavební etapě – podle svědectví pramenů v roce 1296. Z vnitřního členění gotické klauzury se podařilo Dragounovi zjistit snad jen fragment zdiva severojižní orientace v severozápadním rohu západního rajskeho dvora. Interpretuje jej jako zbytek příčky severního traktu kvadratury. Domnívá se, že výstavba gotické kvadratury probíhala v delším časovém úseku s tím, že patrně nejstarší je jižní rameno ambitu vystavěné v samém závěru 13. století. Podle archeologických nálezů v pokročilé první polovině 14. věku byl dokončován severní ambit. Výzkum Z. Dragouna rovněž odkryl východní průčelí klauzury v prostředním barokním dvoře. V barokních násypech identifikoval nadzemní části středověkých staveb. Starší fáze průčelí byla situována v jižních dvou třetinách délky a byla vybavena opukovým profilovaným soklem a dvěma opěráky na východní a jedním opěrákem na severní straně. Severně, v pokračování východní linie posledně uvedené konstrukce, byla podle Dragouna ještě v předhusitském období postavena další budova oddělená otvorem od starší jižní části. K jižnímu opěráku starší fáze východního průčelí klauzury byla teprve následně přizděna zídka pokračující k východu (obr. 7:21). Zídka nelícovala s celou šířkou opěráku. Zeď končila podle autora nedaleko východní stěny barokního středního rajskeho dvora. Zde se snad lomila k jihu a byl v ní ponechán lícovaný otvor. Autor se domnívá, že šlo o sekundárně přiložený dvorek se vstupem nedaleko severovýchodního nároží. Po určité době bylo východně orientované zdivo rozšířeno na sílu východního opěráku východního vymezení gotické klauzury a alespoň část předpokládaného dvorku měla být nahrazena stavbou s omítnutým interiérem. Omítka údajně překryla i část opěráku s patrnými stopami požáru. Další relikty zástavby byly zjištěny v místech stávající klášterní zahrady. Šlo především o zeď východozápadní orientace, představující podle Dragouna severní vymezení určité fáze zástavby gotické klauzury. I za touto konstrukcí byla zjištěna další zdiva, která nelze ovšem blíže klasifikovat.

Zvláštní pozornost věnoval Dragoun dlažbám nalezeným v ambitu. Ve východní partii severního křídla byla dlažba utvářena opukovými dlaždicemi čtvercového tvaru kladených diagonálně. Obdobná dlažba byla identifikována v ambitu západního křídla. Keramická dlažba údajně z kruhových prvků byla zjištěna ve střední části severního křídla. Podstatně větší plochu keramické dlažby odkryl výzkum v jižním křídle ambitu. V západním poli přiléhaly k patě mandata dvě řady obdélných opukových dlaždic, severněji následovaly nezdobené dlaždice čtvercové, kladené rovněž diagonálně. Ve východní části jižního ramene ambitu byla osazena terakotová dlažba se složitým barevným geometrickým vzorem prolínajících se kruhů, která byla obroubena při stěnách ambitu opukovými dlaždicemi obdélného tvaru. Složitý vzor sestával z prostupujících se kruhů s červeným středem, černými paprsky a bílými plochami mezi těmito skladebnými prvky. Geometrická podlaha tvořená uvedenými třemi základními prvky, založená na střídání bílé, černé a červené barvy, patrně přesahovala rozměr jednoho pole a byla po stranách vymezena v podélné ose ambitu

opukovými dlaždicemi.⁴⁶⁹ Dále autor na základě prořezávané dlaždice předpokládá, že podlaha v ambitu byla tvořena rovněž dalšími složitými poli v mozaikové skladbě. Velice důležité je poukázání na analogii k odhalenému zachovalému poli podlahy, kterou Dragoun spatřuje v jedné z odhalených partií dlažby cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou.⁴⁷⁰ Autor se k zajímavému tématu dlažeb a vývoji kvadratury vrátil v téže době ještě jednou. Zopakoval již publikované charakteristiku odhalených dlažeb, a v případě geometrické podlahy v jižním křídle poukázal na nález další geometrické podlahy v řádové tvorbě – totiž na benediktinský klášter v Opatovicích. Vznik barevné geometrické dlažby klade na základě archeologických nálezů a výpovědi písemných zpráv na konec 13. století s tím, že vydláždění ambitu považuje v rámci etapizace výstavby za poslední krok. Nálezy z poloviny 14. století evidované pod v dlažbou v severním křídle ambitu svědčí podle Dragouna o časové diferenci mezi výstavbou severního a jižního křídla. Publikoval i ojedinělé nálezy jednotlivých dlaždic, například v severním rameni ambitu (což má snad svědčit pro přítomnost terakotových dlažeb i v severním křídle kláštera), dále zlomků dlaždic získaných z druhotných poloh v západním rajském dvoře (zakřivená dlaždice, fragment dlaždice opatřená snad zámkem, zlomku dlaždice složitého geometrického tvaru s „výřezy“, dlaždice s „plastickým zdobením“ s vyobrazením gotické kružby). Další dlaždice s povrchovým plastickým pojednáním byly objeveny v zásypu odkrytého interiéru zbytku východního křídla gotické kvadratury ve středním dvoře stávajícího kláštera. U těchto dlaždic Z. Dragoun nevyklučuje předhusitský původ. Autor současně publikoval celou řadu dalších středověkých dlaždic pocházejících ze staršího výzkumu V. Píši (dlaždice s motivem dubového listu, dlaždice čtvercové a trojúhelníkové), náležejících patrně k jiné struktuře než doposud lokalizované skladebné celky. Zvláštní pozornost věnuje autor nálezu (opět staršímu) dlaždice ve tvaru „přivracených kosodélníků“. Ta byla součástí skladebného celku s dalšími dlaždicemi, podle Dragouna nejspíše čtvercovými. Ke konstrukcím východního křídla mohly podle Dragouna náležet i plasticky pojaté dlaždice, z nichž dva zlomky pocházejí ze starších nálezů a díky novému autorovu výzkumu byly doplněny o další exemplář. Publikoval také dlaždici čtvercového tvaru opatřenou zalamující se plastickou linií. Detailně se zabýval plastickým reliéfem zdobeným zlomkem dlaždice s heraldickým motivem, připsaným Janu IV. z Dražic. V poslední době byl tento ikonografický typ publikován v kompletní podobě a s interpretací autora je v souladu.⁴⁷¹ Dlaždici s heraldickým motivem řadí, vzhledem k celkovému kontextu, mezi roky 1310–1318. Možnou otázku vzájemných souvislostí biskupa a stavebního dění nechává Dragoun otevřenou. Analyzované prvky podle autora odrážejí jak různé časové vrstvy, tak formální pestrost. V případě geometrických dlažeb autor nevyklučuje možnou inspiraci v cisterciáckém prostředí.⁴⁷²

V téže době se stručně ke zhodnocení archeologických výzkumů vrátili P. Sommer a Z. Dragoun ještě na jiných místech. Kromě výše uvedeného podrobného přehledu stavebního vývoje autoři doplňují další texty několika novými poznámkami. Z hlediska topografie klášterního areálu zpochybňují výpověď Pulkavovy kroniky vztahující se k existenci starého klášterního kostela. Dále je na základě nalezených zlomků uvedeno, že přestavba kláštera bylo započata za opata Martina (1253–1278) po polovině 13. století úpravou klášterního kostela. Opět je zmíněna výstavba dělicí zdi v západní části krypty a nová jižní přístavba. V analýze dalšího postupu prací zmiňují, že byla nejprve vystavěna gotická loď kostela, ale za současného fungování starého presbytáře. Také se domnívají, že nová výstavba kostela a na severu přiléhající kvadratury patrně výrazně nepřekročila dobu Bavorova úřadu, tedy rok 1332. Této době není údajně daleko ani čas zbudování presbyteria. Rovněž připomínají záznam z roku 1296 hovořící o výstavbě zdi kostela s přilehlým ambitem a vyvozují, že dochované základy klauzury nabízejí úvahu o jednotném charakteru výstavby. Klauzura navazovala na starou klauzuru románskou, na místě objeveného gotického lavatoria předpokládají lavatorium románské. Na stejném místě jako

⁴⁶⁹ Foto in Dragoun – Tryml – Mjartan 2010.

⁴⁷⁰ Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 90–98.

⁴⁷¹ Čiháková 2009, s. 22 obr. 11.

⁴⁷² Dragoun 1993, s. 170–176.

v době románské bylo založeno i severní rameno gotického ambitu, zatímco podle nálezů ze středního barokního rajského dvora a severní zahrady další partie ambitu údajně překročily vymezení románské kvadratury. Gotický ambit byl zaklenut, což údajně dokládají opěráky a základové substrukce. Opětovně uvádějí nález geometrické mozaikové dlažby v jižním rameni i další opukovou dlažbu z opukových dlaždic kladenou diagonálně. Z drobných nálezů stojí za zmínku torza malovaných okenních skel, svědčící údajně o vybavení kláštera barevnými okny. Gotické konstrukce Vojtěšky jsou na tomto místě datovány do doby opata Bavora. Autoři se rovněž zabývali stručným vyhodnocením ikonografie i historických plánů. Na veduté z doby před rokem 1678 tak nalézají presbytář středověkého (!) kostela, u něhož předpokládají nové zaklenutí a „zprovoznění“ za Tomáše Sartoria. Severně kostela autoři dedukují torza středověkého kláštera. U jižně položeného Sartoriova konventu předpokládají, že deformace jeho půdorysu byla způsobena přítomností destruovaného klášterního kostela.⁴⁷³ V podstatě stejné závěry o stavebním vývoji kláštera v gotice uveřejnili tiž autoři také v dalším sborníku, věnovaném miléniu Břevnovského kláštera. Do doby opata Martina (!) kladou výstavbu pětiboké raně gotické kaple, která nahradila apsidu starší jižní lodi, s přilehlým severojižně orientovaným průchodem vymezeným v západní části starší krypty. Do téže vlny úprav řadí i proměnu východního závěru severní boční lodi, v němž byla patrně vystavěna schodišťová přístavba. Tyto změny vysvětlují snahami o kanonizaci poustevníka Vintíře. Se zmíněnými úpravami je spojována i změna zasvěcení rozšířením o sv. Dionýse, doložená k roku 1261. Dále se věnují stavební aktivitě za opata Bavora II. z Nečtin (severní zeď gotického kostela současně s jižním ramenem ambitu). Podle autorů se neomezila jen na výstavbu ambitu, ale zahrnovala i na dormitář, laický refektář, kapli P. Marie, opatský dům, výstavbu centrály ve Vojtěšce a výstavbu presbytáře kostela včetně zahájení výstavby západního vícelodí. Podrobněji je opět zmíněno jižní křídlo ambitu s mandatem, jež bylo podle autorů součástí společné zdi kostela a ambitu (!), a zbytky geometrické podlahy. Do doby mladší, po roce 1357, datují dostavbu konventního kostela v omezené podobě, zvláště co se délky stavby týče. Rovněž přístavbu objektu k jihovýchodnímu nároží jižní lodi kostela kladou do předhusitského období. Dále je zmíněn nález východního průčelí kvadratury i blíže nedatovaná torza zdiv rozsáhlého areálu severně barokních budov. Nalezené fragmenty malovaných skel tentokrát spojují s klášterním kostelem. Blíže nespecifikovaným pohusitským úpravám kláštera přičítají vznik nejdůležitějších provozních objektů v klášteře. Z klášterního kostela měl podle autorů fungovat jen presbytář, prodloužený k západu. Novověké úpravy zmíněné písemnými prameny nepovažují autoři za významnější stavební akce. U Sartoriovy stavby předpokládají, že využila starších stavebních konstrukcí a záměrně se vyhnula místu starého gotického kostela.⁴⁷⁴

Současně se k problematice vývoje kláštera, zejména však klášterního kostela, vyjádřil V. Píša. Jednak uvádí, že v polovině 13. století došlo ke zrušení funkce románské krypty. Důkazem mu je zdivo příčky S-J orientace vložené do západní části krypty, která východním lícem své západní zdi uzavírala chodbu spojující klášter a kostel s novým presbyteriem na jihu. Tato nová raně gotická jižní přístavba je Píšou interpretována jako místo uctívání ostatků sv. Vintíře. Datuje ji mimo jiné podle charakteru „větracího okénka“ do poloviny 13. století, respektive do doby opatů Kuna a Dluhomila. Zdivo jižní strany gotického presbytáře, které našel a poté interpretoval jako mnišský chór, datoval na základě profilace obíhající opěrné pilíře do třetí čtvrtiny 13. století.⁴⁷⁵

J. Zeschick se blíže o stavebním vývoji kláštera v gotice nebo proměně gotických staveb nezmiňuje, předpokládá však, že v roce 1545 byl v Břevnově vystavěn nový („pozděgotický“) kostel.⁴⁷⁶ Jiné práce se věnují spíše počátkům klášterní fundace.⁴⁷⁷

Na nové poznatky získané archeologickými výzkumy reagovala formou stručných poznámek D. Stehlíková. V její práci nás z hlediska studované problematiky jistě zaujme

⁴⁷³ Dragoun – Preiss – Sommer 1993, s. 4, 8–11.

⁴⁷⁴ Dragoun – Sommer 1993, s. 28, 29.

⁴⁷⁵ Píša 1993, s. 279–281, 284.

⁴⁷⁶ Zeschick 1993 (2007), s. 65.

⁴⁷⁷ Státníková 1993.

zmínka o nástrojných malbách J. K. Kováře, zobrazujících opravu gotického Břevnovského kostela po Bělohorské bitvě (obr. 5).⁴⁷⁸ Stehlíková se k tématu Břevnovského kláštera v téže době vrátila ještě jednou. Předpokládá novou výstavbu od poloviny 13. století s majestátným, ale nedokončeným kostelem, připomíná úpravy kostela v roce 1446, 1537, kolem roku 1600 i úpravy pobělohorské. Na jižní straně kostela eviduje čtvercovou věž. O drobném sklípku přístupném ze sakristie soudí, že jde o vězení pro mnichy.⁴⁷⁹ Z raně gotických zlomků zmiňuje hlavici sloupu s vinnými listy a rozetou, ze zlomků mladších nález dlaždice se znakem biskupa Jana IV. z Dražic.

P. Sommer nověji upozornil na to, že kult sv. Vintíře rozvíjený v Břevnově byl důvodem pro raně gotickou přestavbu románského kostela, která proběhla podle Sommera v polovině 13. století a dokončena byla do roku 1261. Přestavba měla dle téhož autora zahrnovat přestavbu jižní lodě románské baziliky, spočívající ve výstavbě útvaru charakteru kaple na místě východního závěru jižní lodi. Sommer předpokládá, že paralelně došlo i k přestavbě závěru lodi severní. V této souvislosti byla podle autora zrušena rovněž funkce východní románské krypty a v její západní části byl vymezen komunikační prostor (za současného vyzdění vložené S-J orientované zdi a zazdění oken krypty), v následné fázi nahrazený schodištěm přímo z chóru kostela. Sommer rovněž uvedl, že severní blok zdíva segmentového průběhu, který nahradil severní apsidu baziliky, vznikl někdy mezi raně gotickou přestavbou chrámu a novostavbou gotického kostela. Rovněž upozornil na důležitou eventualitu, že uvažovanou raně gotickou přestavbu probíhající za opata Křišťana je nutné spojit s jinými částmi kostela.⁴⁸⁰

Ve světle nových poznatků byla problematika gotického Břevnova shrnuta také v Encyklopedii českých klášterů. Na tomto místě je první gotická přestavba kostela kladena do poloviny 13. století, kdy měla být vystavěna nová raně gotická jižní kaple, které měla nahradit starší závěr jižní boční lodi. S tímto stavebním počinem má podle zpracovatelů hesla v této publikaci souviset vložení příčky do západní části krypty a v téže části i zřízení nové komunikace. V jižní kapli měl být údajně uložen hrob sv. Vintíře. Dále je vysloven předpoklad, že po roce 1306 byla zahájena výstavba nového chrámu opatem Bavorem. V roce 1357 se na základě vizitace předpokládá špatný stavební stav klášterních budov. Konventní chrám je rekonstruován jako vícelodní s úzkou severní lodí, asymetrickým dvoulodím na jihu a dlouhým (!) mnišským chórem. V chrámu měla být údajně zřízena Vintířova pohřební kaple. Gotická klauzura podle autorů byla situována na místě románské. Výrazným pozůstatkem gotické klauzury je zbytek polygonálního studničního stavení. V odhaleném jižním křídle ambitu bylo odkryto pole mozaikové dlažby, dále zbytek dlažby z opukových dlaždic a mandatum s patkami přípor. U východního křídla kvadratury se předpokládají dvě stavební etapy. Jižní partie křídla opatřená profilovaným soklem měla spolu s novou výstavbou kostela náležet jednomu záměru. K údajně poslední zjištěné předhusitské fázi výstavby kostela náleží torzo budovy přiložené k východnímu průčelí dvoulodí. Na okrajích vymezení klášterišť zmiňují autoři stavbu na západě, kterou označují jako tzv. „mincovnu“, a torza středověké zástavby na okraji východním. Z hlediska námi studovaného tématu je závažná zmínka o tom, že za opata Sartoria sloužilo jako kostel prodloužené (!) presbyterium kostela.⁴⁸¹

Poslední publikovaná práce V. Píši dotýkající se stavebního vývoje klášterního kostela měla spíše polemický charakter. Vzhledem ke gotickým stavebním konstrukcím připomněl, že o jižním gotickým dvoulodí klášterního kostela měl již povědomí dříve. U severní „apsidy“ chrámu se kloní k názoru, že šlo o schodišťovou věž upravenou v gotice.⁴⁸² D. Líbal v jedné ze svých posledních prací datoval výstavbu středověkého oktogonu Vojtěšky, respektive její klenbu, do druhé třetiny 14. století.⁴⁸³ J. Royt předpokládá novou

⁴⁷⁸ Stehlíková 1993, s. 3, 8.

⁴⁷⁹ Stehlíková 1994, s. 2, 13.

⁴⁸⁰ Sommer 1995, zejména s. 30–34, dále poznámka 50 na straně 34.

⁴⁸¹ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 598–600.

⁴⁸² Píša 1997, s. 38, 39.

⁴⁸³ Líbal 2001, s. 413.

výstavbu gotického kostela za opatů Martina a Křišťana, tedy ve druhé polovině 13. století. Výstavbu ambitu se studničním stavením přisoudil opatovi Bavorovi z Nečtin. Poněkud rezervovaně se staví k názoru o výstavbě nového kostela opatem Matějem z Tachova (1537–1553) za podpory Ferdinanda I.⁴⁸⁴

Z. Dragoun sumarizoval nově získané poznatky o stavebním vývoji kláštera v rámci hesla ve větší monografické práci, kde uvádí, že brzy po polovině 13. století byla vystavěna raně gotická přístavba na místě východního ukončení jižní boční lodi konventního kostela. Tato kaple měla sloužit k uložení ostatků poustevníka Vintíře a měla být spojena s klášterem průchodem vymezeným v západní části krypty. Etapa dalších stavebních aktivit, spojených s opatem Bavořem, zahrnuje podle Dragouna přestavbu klášterního chrámu koncipovaného jako asymetrické čtyřlodí, výstavbu protáhlého gotického chóru na místě románského závěru kostela, nahrazení raně gotické kaple situované jižně po boku románské krypty, gotické konstrukce obsažené ve Vojtěšce a konečně přestavbu klauzury, kdy vznikala nová kvadratura ve vazbě na svého románského předchůdce. Půdorys rajskeho dvora Dragoun rekonstruuje jako obdélník (16x19 m) s tím, že šířka obíhajícího ambitu činila 4 metry. V ambitu zmiňuje výzdobu pomocí kamenných a geometrických terakotových dlažeb. Připomíná ovšem i nálezy jednotlivých zlomků prokazující další geometrické vzory. Rovněž zmiňuje objev průčelí východního křídla klauzury na středním rajskeho dvoře barokního kláštera. Jeho časové zařazení, stejně jako dalších torz zjištěných severně stávajícího kláštera, je možné podle Dragouna pouze obecně do gotického období.⁴⁸⁵

V téže době byla předložena teze o starším datování architektury presbytáře gotického kostela včetně jeho architektonické výzdoby, do doby před působením opata Bavora.⁴⁸⁶ Populárním způsobem problematiku stavebního vývoje kláštera ve středověku opět shrnul i Z. Dragoun. Připomenul dlouhou historii místa, výstavbu klášterního románského chrámu, který klade do sklonku 11. století, i klauzury, a věnoval se také stavebnímu vývoji kláštera v gotice, aniž by překročil již dříve publikované meze. Do doby po polovině 13. století klade výstavbu raně gotické stavby na místě závěru jižní boční románské lodi, spojované se snahami o kanonizaci Vintíře. Uvádí, že tato stavba byla spojena chodbou (vymezenou v západní části krypty) s klášterem. Do doby úřadu Bavora II. z Nečtin je podle něj možné zařadit rozšíření klášterního kostela o boční loď s arkádovými pilíři, vystavěnými na jižní zdi románského kostela. Celkový projekt kostelní lodi charakterizuje jako asymetrické čtyřlodí. Současně měla probíhat výstavba protaženého gotického chóru a výstavba dalších prostor přesahujících presbytář východním směrem. Dle Dragouna nebyl chrám v předhusitském období dokončen. Do kontextu s Bavorovou přestavbou konventu dává i gotickou stavbu Vojtěšky. Z gotické kvadratury uvádí nálezy obvodových zdí rajskeho dvora (kromě východní partie), jižního ramene ambitu s mandatem i zachovanými torzy podlah a při severní straně ambitu objev gotického studničního stavení. Z východního vymezení kvadratury uvádí Dragoun lokalizaci východní stěny jejího východního křídla. Severně stávající budovy kláštera uvádí další torza gotických konstrukcí. Fragmenty architektonických článků podle Dragouna svědčí o špičkové architektuře kostela v rané gotice.⁴⁸⁷

Nejnovější shrnující literatura pracuje s myšlenkou, že raně gotická výstavba kostela byla zahájena za opata Martina stavbou presbytáře, přistavěného ke starší trojboce zakončené kapli a dokončeného do roku 1296. Do doby opata Bavora je kladena výstavba vícelodí, které dle předpokladu mohlo být síňového typu.⁴⁸⁸ Nově však byla vyslovena ovšem i domněnka, že přestavbu probíhající za opata Bavora lze, s přihlédnutím k fragmentům architektonických článků, charakterizovat jako transformaci raně gotického tvaroslovného aparátu k další („organické“) formální poloze.⁴⁸⁹ Na možnost, že stavba jižní kaple, situovaná po jižním boku raně středověké krypty, nemusela v souvislosti s výstavbou nového chóru

⁴⁸⁴ Royt 2002, s. 8, 9.

⁴⁸⁵ Dragoun 2002, s. 208, 209.

⁴⁸⁶ Kovář 2005, s. 186, 189.

⁴⁸⁷ Dragoun sine (2006), 99, 100.

⁴⁸⁸ Prix 2009, s. 89, 90.

⁴⁸⁹ Benešová 2009, s. 118, 120.

zaniknout, ale mohla být zakomponována do novostavby klášterního kostela, nově upozornil K. Nováček.⁴⁹⁰ Novější zahraniční literatura posun v poznání stavebního vývoje na základě výzkumu P. Sommera a Z. Dragouna nereflektuje.⁴⁹¹

V. 2. Prameny ke stavební podobě konventního kostela

Materiálovou základnu představují dnes vlastně reliktů středověkého kostela achvané v krytě pod kostelem sv. Markéty, oktagon tzv. Vojtěšky, druhotně osazené prvky v barokních konventních budovách a konečně zlomky architektonických článků uložených v krytě a nově v depozitáři Muzea hlavního města Prahy.

V. 3. Rozbor stavebních konstrukcí

Poznámka

Východiskem nového posouzení vývoje klášterních staveb je dílčí nová analýza, pro niž revize nálezových, zejména stratifikovaných situací představuje základní a nezbytnou kritiku pramene. Věnujme nejprve stručnou pozornost lokální revizi nálezových situací v krytě pod svatomarkétským chrámem. Na tomto místě musíme ovšem upozornit na skutečnost, že přístupné partie, někdy uchovávané i zásadní nálezové okolnosti (například východní část jižní zdi gotického presbytáře), byly znečitelněny recentními úpravami krypty pro zpřístupnění veřejnosti. Některá místa jsou velice špatně dostupná (koruna jižní zdi gotického presbytáře) a jejich vyhodnocení by si zasloužilo je přinejmenším začistit, což je za současných podmínek nízko položeného betonového stropu velice obtížné (obdobně jako seriózní zaměření celé situace). K postižení charakteru archeologicky zachycených zdí, dnes již nepřístupných, byla využita dostupná neutříděná dokumentace v archivu NPU, ú.o.p. v hl. m Praze.

V. 3. 1. Protážený chór

Torzo protáženého chóru, který na východní straně překonával presbytář kostela sv. Markéty (obr. 7:2), zjistil již výzkum V. Píši v roce 1965. Bezprostřední postřehy jmenovaného autora byly zachyceny v předběžné zprávě o probíhajícím průzkumu, v níž Píša uvedl, že našel „základové zdivo závěru gotického kostela ze začátku 14. století a stopy gotické úpravy ze 16. století (po 1537)“.⁴⁹² Stavební situace zachycená Píšou nebyla bohužel podrobněji studována. (Nejenom) při studiu problematiky protáženého chóru se tak můžeme vlastně opřít zvláště o precizní, dnes bohužel neutříděnou a patrně i nekompletní, dokumentaci M. Ernesta.⁴⁹³ Píša objevil jak závěr gotického presbytáře, tak torzo jeho jižní i severní obvodové stěny. Dnes je přístupný pouze nepatrný fragment severní stěny presbytáře, z níž je presentována jen základová partie zdiva patrně opatřená předzákladovým ústupkem, a úsek jeho napojení na raně středověkou kryptu.

Nálezová situace 1 (torzo severní zdi presbytáře)
stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslice) (obr. 12:1)

NS1 – SJ A – zdivo východozápadní zdi

⁴⁹⁰ Nováček 2010, s. 57.

⁴⁹¹ Schütz 2004, s. 382, 383.

⁴⁹² Píša, V.: Klášter v Břevnově. Důvodová zpráva č. j. 2804/66. Zpráva je opatřena vrocením 29. 4. 1966. Zpráva je uložena v archivu archeologického odboru NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze

⁴⁹³ Některé plány publikované ještě ve sborníku věnovaném miléniu kláštera se prozatím nepodařilo dohledat.

1 – (= SJ A) zdivo východozápadní orientace z lomového opukového kamene s ojedinělým výskytem prvku vytesaného z pískovce červené barvy a opracovaného gotického zlomku; prvky zdi jsou vrstveny, jižní líc zdiva je režný, nepravidelný; pojivem prvků se stala hrubší vápenná malta; v jižním líci je možné pozorovat základový ústupek

Fragment severní strany presbytáře je dnes zastoupen pouze základovou partií zdiva patrně opatřenou předzákladovým ústupkem. Jak již bylo uvedeno, zeď je vyzděna z lomových opukových kamenů pojených relativně tvrdou vápennou maltou. Zajímavý, ale nijak překvapivý je fakt, že ve zdivu nalézáme jinak amorfní architektonický článek opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím. Zda se jedná o druhotně použitý přitesaný prvek, nebo polotovar nedokončeného či poškozeného článku, nelze prozatím rozhodnout.

Podstatně větší sumu informací lze získat z torza jižní zdi presbytáře.

Nálezová situace 2 (styk zdiva jižní zdi presbytáře s obvodovým zdivem raně středověké krypty)
stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslice) (obr. 13)

NS 2 – SJ A – zeď východní apsidy raně středověké krypty s líci vyzděnými z opukových kvádrů
NS2 – SJ B – zeď vyzděná z lomových opukových prvků s ojedinělými druhotně osazenými prvky

1 - zeď s líci vyzděnými z opukových kvádrů; jádro zdiva je vyplněno lomovým zdivem, konstrukce má zakřivený průběh (ve směru S-J); prvky v líci jsou kladeny v řádcích; spáry mezi prvky jsou podříznuty; pojivem prvků je vápenná malta kterou lze na omak charakterizovat jako jemnou; konstrukci lze interpretovat jako obvodové zdivo krypty

2 - zeď vyzděná z lomových opukových prvků pravděpodobně s ojedinělými druhotně osazenými prvky; pojivem opukových kamenů je tvrdá vápenná malta bílé barvy; prvky jsou v severním líci vrstveny, konstrukce je na severní straně lícovaná; při bázi zdiva je možné pozorovat základový ústupek; přibližně v polovině výšky zachovaného severního líce zdi je možné pozorovat přibližně vodorovnou průběžnou spáru vymezující dvě stavební mikro fáze; v západní části zdi je nápadný severní líc hrubší struktury s nevýraznou vertikální spárou odpovídající postupu výstavby; konstrukce je přizděna ve viditelných partiích, a to i v koruně zdiva(!) k SJ A; pokud bylo možné pozorovat, zeď vytváří směrem k západu po celé dnes viditelné výšce jakousi „plentu“ SJ A; zeď lze interpretovat jako torzo jižní obvodové zdi presbytáře.

3 – patrné nepravidelnosti v severním líci zdiva včetně patrného technologického postupu výstavby projevujícího se dílčími svislými spárami ve zdivu a nepravidelným severním lícem

Zeď je vyzděna z lomového opukového kamene s patrným druhotným využitím staršího (románského?) materiálu. V bázi severního líce zdi je možné pozorovat základový ústupek rozšiřující základnu zdiva k severu. Důležitá je zjištěná stratigrafie, bohužel zachycená zejména slovním vyjádřením, z níž vyplývá, že horizont výškově vymezený dlažbou barokního presbytáře a korunou románského zdiva krypty (východně od ní pak substrukcí barokního oltáře) byl vyplněn sutí „v několikerém uložení“. Pod touto sutí zachytila Píšova sondáž hlinitý horizont tmavé barvy přiléhající ke gotické zdi presbytáře, v síle 105 cm, údajně neporušený. Měl následovat násyp charakterizovaný jako kamenitý a maltový, jenž rovněž přiléhal k jižní zdi gotického presbytáře, přibližně v síle 40 cm. V kontextu předchozího souvrství byl vyčleněna další vrstva tvořená opět horizontem obsahujícím kameny a maltu, která klesala přibližně v síle 20–32 cm ke zdivu gotického presbytáře. Konečně pod touto vrstvou byl nalezen tzv. hlinitý horizont tmavé barvy (rovněž obsahoval kousky opuky) prý s výraznou humózní strukturou. Ve vzdálenosti přibližně 20–30 cm od gotického zdiva presbytáře bylo možno údajně pozorovat jeho porušení, které prý souviselo s jeho založením (!).⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., s. 27–28. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

Přibližně v polovině výšky stojícího torza zdi evidujeme rámcově vodorovnou spáru s patrnou vytačenou maltou lože výše navazujícího řádku. Není nezajímavé, že přibližně v úrovni jmenovaného formálního rozhraní byl na jižní stěně presbytáře (jak je možné vyčíst z dostupné dokumentace) osazen bohatě profilovaný sokl (obr. 12). Řezy pořízené M. Ernestem zachytily profilovaný sokl po obou lících zdiva opěráků. Detailu trnože je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Vrchol profilace soklu se nalézal na kótě 323,61(–67) m n. m. (Bpv). Báze kamenného soklu presbytáře odpovídá výškové úrovni 323,20(–24) m n. m. (Bpv). Profilace soklu (obr. 12) je tvořena profilem tzv. lalošky, která přechází ve výžlabek, za nímž následuje pásek, čtvrtoblounek, další pásek, široká stezka a šikmé zkosení odpovídající rozšíření zdiva k jihu. Pod osazeným profilovaným trnožem se zdivo rozšiřuje. Obvodové zdivo presbytáře bylo pečlivě dokumentováno řezy pořízenými M. Ernestem na několika místech. Podle této dokumentace se základová spára presbytáře nalézala na kótě 320,46 m n. m. (Bpv). Šířka obvodového zdiva presbytáře nad uvedeným soklem činila přibližně 1,1 m. Zajímavé je, že v dokumentaci M. Ernesta je zakresleno nad profilovaným trnožem na jižní straně presbytáře výrazné zdivo tvořené vlastně přitesanými kvádry, které mají v lici běžnou velikost – například 0,2 x 0,4 m.⁴⁹⁵ Toto pozorování je možné doplnit o stručný popis nálezové situace V. Píšou. Vyplývá z něho, že nalezená římsa profilovaná mimo jiné prutem o profilu lalošky byla opracována „zubákem menší velikosti“. Soklové zdivo pod římsou Píša charakterizoval jako vyzděné z hrubě opracovaných kvádrů. Nad soklem (jižního líce jižní zdi presbytáře) se prý nalézalo zdivo z kvádrů „střední až větší velikosti opracovaných „kladivem“. Prvky byly údajně kladeny do řádků, prokládány „šibry malé velikosti“. Důležité je sdělení, že některé „kvádríky“ byly opracovány, například i dlátem při různém směřování ostří. Vyhřezlá malta mezi kvádríky byla prý jen rozetřena ze spar.⁴⁹⁶ Při jižní stěně presbytáře byly odhaleny dva opěrné pilíře, z nichž západní snad přechází v jakousi plentu (obr. 7:2). Výše popsany profilovaný sokl přecházel i na obvodové zdivo opěrných pilířů. Dosavadní průzkumy prokázaly, že k lici mezi jmenovanými opěrnými pilíři byla dodatečně (ještě v gotice) přiložena zeď severojižní orientace (viz níže). Současně byla do zdiva západního pilíře opřena patka vynášecího pasu východozápadní orientace. Východní patka pasu byla přiložena k západnímu líci dodatečně přiložené zdi severojižní orientace. Pas byl svou severní stranou pravděpodobně přiložen k jižnímu líci jižní zdi presbytáře, možná již jen k jeho torzu. Zachovaný vrchol pasu se nalézal přibližně ve výšce 324,7 m n. m. (Bpv). Při styku torza zdiva presbytáře s jižní stěnou raně středověké krypty je možné pozorovat změnu v kvalitě zdění severního líce, který vykazuje četné nepravidelnosti a pravděpodobně i svislou nepravidelnou formální spáru, kterou na tomto místě lze již označit jako pracovní. Dále je zřejmé, že bylo zdivo přiloženo k obvodové zdi krypty. Důležité je, že ve viditelných partiích při stávající koruně není zdivo presbytáře založeno na zdivu krypty, ale je k němu pouze přiloženo formou jakési „plenty“ (obr. 13:B). Špatná přístupnost západně navazujícího úseku, ale zejména odtěžení dalších (nadzemních) partií zdiva, neumožňují bohužel rozhodnout, zda i ve vyšších partiích bylo zdivo presbytáře pouze přiloženo ke zdivu krypty, anebo jej již překonávalo. K zodpovězení této otázky by bylo třeba provést revizi dnes nepřístupné nálezové situace v místech nejzápadněji zjištěného opěráku při jižní zdi presbytáře. Při podrobnějším zkoumání ale rovněž zjišťujeme, že v koruně raně středověkého zdiva krypty je v místech styku se zdivem presbytáře patrná hrana odsekaného zdiva krypty přibližně v úrovni severního líce západněji situovaného vynášecího pasu založeného na jižní zdi krypty.

Zejména z dostupné publikované fotografické dokumentace je totiž zřejmé, že při jižní zdi fragmentu presbytáře, východně závěru raně gotické kaple, byl vyzděn masivní blok vytvářející vlastně „plentu“ jižní boční strany raně středověké krypty. Tento stavební útvar

⁴⁹⁵ NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, pozůstalost V. Píši. Situace je zachycena na plánu označeném jako matrice 12 a blíže popsána jako „raně gotická zeď“ jižně krypty. Zaměření je uloženo ve sbírce map a plánů.

⁴⁹⁶ Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., list. 41–42. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

může hrát zásadní roli při hodnocení průběhu jižní stěny gotického presbytáře. Nelze totiž bezpečně vyloučit, že v místě napojení východní partie jižní zdi presbytáře ke stojícímu zdivu raně středověké krypty došlo k „vykročení“ zdiva gotického presbytáře směrem k jihu. Zdivo presbytáře by pak bylo v prostoru mezi východním závěrem raně gotické kaple a místem napojení jižní stěny gotického presbytáře založeno samostatně jako vlastně „mocná“ plenta při jižním boku raně středověké krypty. Pro podporu této eventuality by svědčila terénní poznámka V. Piši, který znal tuto nálezovou situaci z autopsie. Tento autor považoval uvedenou plentu (obr. 14:B), prosondovanou skrze okénko v jižní zdi raně středověké krypty, za zdivo presbytáře (!), které bylo z exteriéru přiloženo ke zdivu raně gotické jižní krypty (obr. 14:A).⁴⁹⁷

Nálezová situace 3 (styk zdiva východního závěru jižní raně gotické kaple a vlitého bloku zdiva po jižní straně raně středověké krypty)
stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslice) (obr. 14)

NS3 – SJ A – líc zdi s patrným slabým přehozem vápennou maltou

NS3 – SJ B – blok litého zdiva

1 – líc zdi s patrným slabým přehozem vápennou maltou; konstrukční prvky jsou zastoupeny přitloukaným lomovým opukovým kamenem; pojivem prvků se stala tvrdá vápenná malta bílé barvy; konstrukce je přiložena k jižní obvodové stěně raně středověké krypty

2 – blok litého zdiva; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovým opukovým kamenem; pojivem prvků se stala tvrdá vápenná malta bílé barvy s výraznými polohami kousků vápna; na povrchu zdiva je možné pozorovat otisky kvádrů jižního líce jižní zdi raně středověké krypty; konstrukce je přiložena k SJ A

Z hlediska časového zařazení problematický pas založený na jižní zdi obvodového zdiva krypty, o kterém se ještě níže zmíníme, nevylučuje krajní hypotézu, že jižní obvodové zdivo „vykročilo“ poněkud k jihu a obemklo jižní obvodovou zeď krypty. V tomto případě východní blok zdiva (obr. 14:B) přilítl k závěru raně gotické kaple (obr. 14:A), který je možno pozorovat ve špaletě okénka prolomeného v jižní stěně krypty, by bylo možno považovat za součást konstrukcí gotického presbytáře. Uvedené zdivo, do něhož se mimo jiné otiskl kvádrů vnější líc krypty, charakterizuje výrazná vyžralá tvrdá vápenná malta bílé barvy. Podobnou charakteristiku lze uvést i pro zdící maltu východní partie jižní zdi presbytáře. Důležité je další zjištění v tom smyslu, že blok zdiva přilítl k jižní stěně krypty, který je snad možné považovat za konstrukci jižní stěny gotického presbytáře, byl přilítl k východnímu závěru raně gotické kaple, aniž překryl výraznou omítkovou vrstvu zjištěnou v interiéru i exteriéru (!) uvedené kaple. Sice nelze bezpečně vyloučit možnost otlučení omítky v místech styku, spíše se však zdá, že přilítlé zdivo je stratigraficky starší než zmíněná omítková úprava jižní kaple. Pokud by původně jižní stěna presbytáře skutečně mírně vykročila k jihu, pak by to do jisté míry vysvětlovalo rozdíly ve vyobrazení presbytáře, které je možno zaznamenat na starší ikonografii. Můžeme-li soudit z publikovaných zaměření vycházejících z dokumentace před vyzdívkou recentních konstrukcí, severní strana presbytáře nebyla obdobným ustoupením zdiva opatřena. K jižnímu líci jižní zdi presbytáře se dodatečně přiložila S-J orientovaná zeď, opatřená na východní straně profilovaným soklem (obr. 7:8). Byla vložena mezi jižní dvojici opěráků, odhalených Pišovým výzkumem. Její konstrukce byla údajně vyzděna „z plochých hrubě kladivem opracovaných kvádrů nízkých a delších“. Profil soklu jmenované zdi (v době odhalení považovaná za „západní opěrák“) tvořil pásek, výžlabek a

⁴⁹⁷ Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. IV., list 9. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

čtvrtoblounek. Sokl byl údajně vytesán ze šedomodrého tvrdého pískovce.⁴⁹⁸ Dokumentace M. Ernesta zaznamenala, že východní líc přiložené zdi byl cca do hloubky 0,9 m (0,88) pod úroveň soklu opatřen omítkou.⁴⁹⁹ Podle Píšova popisu bylo zdivo opatřeno lžící hlazenou omítkou i nad soklem.⁵⁰⁰ Síla zdi činila přibližně 1,5 m. Koruna nalezeného soklu se nacházela přibližně na kótě 324,7 m n. m. (Bpv), báze zdiva byla zakreslena M. Ernestem na kótě 321,04 m n. m. Do západního líce S-J orientované zdi byla opřena patka V-Z orientovaného pasu, o kterém jsme se již zmínili. Pas byl na západě opřen do torza východního líce opěráku jižní zdi gotického presbytáře.

Presbytář (obr. 7:2) byl na východě ukončen závěrem o pěti stranách osmiúhelníku, z něhož se zachovala pouhá torza. Dle dostupné dokumentace byl závěr opatřen opěráky.

V. 3. 2. Jižní kaple

Torzo raně gotické jižní kaple (obr. 7:3) bylo odhaleno hned v první fázi výzkumu V. Píši, který již v předběžných zprávách hodnotil kaplovitý prostor situovaný po jižní straně presbytáře jako raně gotický, pocházející ze 13. století. V současnosti je bohužel přístupný pouze fragment severního obvodového zdiva kaple s prolomenými otvory. Z drobné nálezové situace vyplývá, že zdivo severního boku závěru je tvořeno přitloukanými lomovými kvádry, ale pravděpodobně i opukovými kvádříky (obr. 14:A). Spáry mezi prvky byly jen hrubě zatřeny maltou do roviny líce. Povrch závěru tedy nebyl pravděpodobně (v místě styku s blokem zdiva přiloženým k jižnímu líci krypty) opatřen omítkou na rozdíl od dalších dokumentovaných partií kaple. Pokud ovšem za takovou úpravu nebudeme považovat pouhé rozetření malty mezi spárami, a to pravděpodobně ani dodatečně. Zde musíme mít však na zřeteli častý otluk omítky v místě styku s dalším zdivem. I v našem případě (jak bylo již výše popsáno) se přiložil masivní blok zdiva při jižní stěně krypty k východnímu závěru kaple (obr. 14:B). Pokud zaměříme naší pozornost na přístupné zbytky zdi, tak je především zřejmé, že severní obvodová stěna kaple byla přiložena k jižnímu boku raně středověké krypty. Zdivo lze při pohledu ze severu charakterizovat jako lité, nelícované, využívající vlastně jižní líc raně středověké krypty jako „ztracené“ bednění. Tato skutečnost se projevuje režným lícem s patrným postupem zdění severní obvodové zdi krypty. Zdivo je tvořeno lomovým opukovým kamenem, který je pojen tvrdou hrubou vápennou maltou. Severní zdivo krypty bylo prolomeno otvorem vymezeným při západním pozorovatelném konci zdi kaple. Otvor byl následně zazděn. V nálezové situaci lze vyčlenit několik základních stratigrafických jednotek (obr. 19, 20).

Nálezová situace 4 (styk západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple a torza východní zdi původního jižního vstupu do krypty)
stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslíce) (obr. 15)

NZ4 – SJ A1 – negativ torza zdi a fragment zdiva SV-JZ orientace
NZ4 – SJ A2 – blok zdiva SV-JZ orientace
NZ4 – SJ B – blok jednostranně lícovaného zdiva severojižní orientace
NZ4 – SJ C – vymezené lůžko ve zdivu pokryté vrstvou vápenné omítky
NZ4 – SJ D – blok litého zdiva

⁴⁹⁸ Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., list 39, 40, 42. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

⁴⁹⁹ NPÚ, archiv archeologického odboru, pozůstalost V. Píši. Situace je zachycena na plánu označeném jako matrice 12 a blíže popsanou jako „raně gotická zed“ jižně krypty. Zaměření je uloženo ve sbírce map a plánů.

⁵⁰⁰ Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., list 42. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

- 1 – negativ torza zdi a fragment zdiva SV–JZ orientace; jak je možné pozorovat na bázi, konstrukce je vyzděna z lomového opukového kamene; pojivem prvků je výrazná žlutá malta, kterou lze na omak charakterizovat jako měkkou; ke konstrukci bylo přizděna SJ B a SJ D
- 2 – otisk líce zdiva SV–JZ orientace
- 3 – blok zdiva SV–JZ orientace; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovým opukovým kamenem a ojedinělými kvádríky; pojivem prvků je výrazná vápenná malta nažloutlé barvy; na omak je malta jemného charakteru; ke konstrukci bylo přizděna SJ B a SJ D
- 4 – hrana mezi odlišným zdícím materiálem - přizděním západního líce nástupu do raně gotického zdiva a zdívem východní zdi vymezející jižní nástup do raně středověké krypty (rozhraní mezi zdívem 3 a 5).
- 5 – blok jednostranně lícovaného zdiva severojižní orientace; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovým opukovým kamenem a ojedinělým zlomkem pískovce červené barvy; pojivem prvků je ostrá vápenná malta bílé barvy
- 6 – vymezené lůžko ve zdivu pokryté vrstvou pečlivě utažené vápenné omítky
- 7 – jižní hrana lůžka vymezeného v západní zdi špalety severního nástupu do raně gotické krypty
- 8 – pečlivě utažená vápenná omítka překračující východní líc západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple
- 9 – blok zdiva s patrným rozhraním v místě torza zaklenutí chodbičky nástupu do raně středověké krypty; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovým opukovým kamenem bez řádné skladby; pojivem prvků je vápenná malta nažloutlé barvy; zdivo je přilito k SJ A1, A2

Západní vymezení otvoru vzniklo odtěžením východního líce starší zdi (obr. 15:3) orientace SV-JZ, která je tradičně (pravděpodobně oprávněně) ztotožňována s nástupem do raně středověké krypty. Nově vzniklá přizdívka (obr. 15:5) je vyzděna z lomového opukového kamene, ale v její struktuře zjišťujeme i druhotně použitý prvek – fragment pískovce červené barvy. Výrazná je zejména zdící malta bílé barvy, kterou lze charakterizovat jako tvrdou. Při bližším pohledu se nápadně odlišuje od torza neodtěženého staršího zdiva (obr. 15:3). V nově zřízené přizdívce bylo vymezeno lůžko dnes neexistující konstrukce. Ponechaný otvor měl východní špaletu vymezenou přímo v nově vyzdíváném úseku severní zdi kaple. Důležitý detail představuje povrch špalet otvoru. Západní špaleta je opatřena pouze hrubým přehozem a kvalitativně obdobnou úpravu nese i ta východní. V bázi zazdívky popisovaného otvoru sledujeme nápadné vzlínání nášlapné vrstvy směrem k bokům špalet. Průchod severní zdí byl následně vyplněn zazdívkou tvořenou vlastně litým zdivem. Severní vymezení zdiva vlitého do otvoru je nelícované. Jižní strana zazdívky je součástí schodišťového ramene využívajícího bázi zazdívky jako svůj základ.

Zde je třeba si blíže povšimnout nálezové situace v místě prvotního prostupu severního obvodového zdiva kaple a jejího předpokládaného spojení s tzv. severojižní chodbičkou, kterou jsme několikrát zmínili v přehledu vývoje dosavadních názorů na stavební vývoj kláštera (obr. 16). Situace je rovněž zachycena v popisu stratigrafických jednotek.

Nálezová situace 5 (zdivo jižní zdi raně středověké krypty při vstupu do jižní raně gotické kaple)

stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslice) (obr. 16)

- NS5 – SJ A – tambur raně středověkého polosloupu členícího jižní stěnu krypty
- NS5 – SJ B – zdivo záklenku niky v jižní zdi raně středověké krypty
- NS5 – SJ C – zdivo jižní obvodové zdi raně středověké krypty a východní zdi vymezející jižní vstup do raně středověké krypty
- NS5 – SJ D1, D2 – fragmenty omítky pokrývající původně jižní líc jižní stěny raně středověké krypty
- NS5 – SJ E1 – zdivo západního líce vložené S-J příčky
- NS5 – SJ E2 – zazdívka niky vyzděná v jižní zdi raně středověké krypty
- NS5 – SJ F – plenta západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple
- NS5 – SJ G1 – římsovitý prvek druhotně použitý jako stupeň severního nástupu do raně gotické kaple
- NS5 – SJ G2 – zazdívka staršího otvoru, která posloužila rovněž jako schodišťový stupeň
- NS5 – SJ G3 – omítka západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple
- NS5 – H – zazdívka prvotního prostupu v severní zdi raně gotické kaple

NS5 – CH – blok zdiva vlitý k jižní stěně raně středověké krypty
NS5 – I – blok litého zdiva, do něhož je opřen západní konec pasu založeného na koruně jižního obvodového zdiva krypty

- 1 – tambur raně středověkého polosloupu v jižní zdi raně středověké krypty
- 1b – další dílec raně středověkého polosloupu
- 2 – torzo hlavice raně středověkého polosloupu, zachované ve výlitku zdiva
- 3 – základ zdi SV–JZ orientace, přiložené k tamburům raně středověkého polosloupu; konstrukční prvky jsou reprezentovány opukovými kameny; pojivem prvků je měkká vápenná malta žluté barvy; ke konstrukci je přizděna SJ CH
- 4 – severní relikt líce z opukových kvádrů východní zdi vymezení chodbičky nástupu do raně středověké krypty
- 5 – fragmenty omítky pokrývající původně jižní líc jižní stěny raně středověké krypty; omítka pokrývá SJ C
- 6 – fragmenty omítky pokrývající původně jižní líc jižní stěny raně středověké krypty odlišné struktury než omítka 5; omítka pokrývá SJ C
- 7 – zdivo západního líce vložené S-J příčky vyzděné z opukových kvádrů pojených vápennou maltou jemné struktury; zdivo je založeno na SJ B a na ní je založeno SJ G1
- 8 – spára mezi zazdívkou a východním lícem západní špalety prvotně vymezeného otvoru v severní zdi krypty
- 9 – ošlapaný povrch zazdívkou prvotně vymezeného otvoru v severní obvodové zdi raně gotické kaple, která byla využita jako báze schodišťového stupně; zazdívka je tvořena lomovým opukovým kamenem a tvrdou vápennou maltou bílé barvy
- 10 – druhotně použitý římsovitý prvek jako stupeň „druhého“ severního nástupu do raně gotické kaple; stupeň je založen na G1
- 11 – omítka západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple; omítka pokrývá SJ F
- 12 – zazdívka niky vyzděné v jižní zdi raně středověké krypty; zdivo přiléhá k SJ B
- 13 – blok litého zdiva, do kterého je opřen západní konec pasu založeného na koruně jižního obvodového zdiva krypty; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovým opukovým kamenem a druhotně použitými gotickými prvky; pojivem je výrazná vápenná malta jemné struktury a žluté barvy; zdivo je přiloženo k SJ G1
- 14 – otisk líce polosloupu osazeného v jižní stěně raně středověké krypty
- 15 – výlitek zdiva k severnímu líci východní zdi vymezení chodbičky nástupu do raně středověké krypty; konstrukční prvky tvoří lomový opukový kámen, malta bloku je nápadně tvrdá, bílé barvy; v levé části je patrný výlitek zdiva vyplňující prostor původního nástupu do krypty, který představuje mikrofázi (?) výlitku označeného pod číslicí 15; zdivo je přilito k SJ C, B, E1.
- 16 – partie litého bloku zdiva (viz poziční číslo 15) přizděného k výběhu vložené příčky S- J v kryptě a raně středověkému polosloupu (z části dnes odlámaného viz poziční číslo 14)

Jak je možné pozorovat ze sporých fragmentů a negativních otisků, k severnímu vymezenému otvoru (obr. 16:9) na severu bezprostředně přiléhá v předpokládané době funkce S-J chodbičky jižní líc jižní obvodové zdi raně středověké krypty. Důkazem je zejména zachovaný relikt raně středověkého polosloupu členící jižní stranu krypty (obr. 16:1,1b), z kterého se doposud zachovalo torzo dolní části. O výšce raně středověkého zdiva svědčí zejména negativ otisku hlavice zmíněného polosloupu, ale i drobný fragment hlavice (obr. 16:2), zachovaný ve výlitku bloku zdiva dodatečně vloženého do jižní partie severojižní chodbičky. K západnímu boku polosloupu nepochybně dosedala raně středověká východní zeď vymezení původního jižního nástupu do raně středověké krypty (obr. 16:3,4). Severní čelo této zdi (obr. 16:4) tvořilo vlastně společný severní líc jižní obvodové zdi raně středověké krypty a bylo (obdobně jako jižní stěna krypty) omítnuto. Fragmenty této omítky (obr. 16:5,6) zůstaly ve zbytcích zachovány jako negativ otisku čela zdi v již jmenovaném výlitku (obr. 16:15) zdiva dodatečně vloženého do jižní části chodbičky S-J. Dodatečně vlité zdivo přiložené k severnímu líci jižní zdi krypty tuto omítku „vtáhlo“ do své struktury. Zachované zbytky omítky (obr. 16:5,6) původního severního čela SZ–SV orientované zdi vykazují dokonce odlišnou strukturu odpovídající pravděpodobně nestejnému stáří této povrchové úpravy. Důležitým detailem je fakt, že jmenovaný polosloup stojí vlastně v teoretickém místě prostupu komunikace zprostředkované S-J chodbičkou v západní části raně středověké krypty do jižní raně gotické krypty. Horní otisky polosloupu (obr. 16:14)

včetně hlavice se dokonce nalézají ve výšce, ve které pozorujeme založení několika řádků (obr. 16:7) západního líce vložené příčky S-J orientace. Tento jižní konec západního líce se opíral o jižní zdivo raně středověké krypty, respektive západního ostění niky vymezené v této zdi (obr. 16:12). Zachovaný fragment vetknutého západního líce severojižní zdi směřuje k východnímu vymezení severního otvoru v severní zdi kaple.

Shrneme-li naše pozorování, můžeme říci, že v místě předpokládaného prvotního prostupu severní obvodovou zdí raně gotické kaple byly ponechány podstatné reliktů jižní obvodové stěny raně středověké krypty (obr. 16:1,2), které jsou v nápadném rozporu nejen s uvažovanou komunikační úrovní v severojižní chodbičce, ale zejména i s úrovní „prahu“ severního otvoru v severní obvodové zdi jižní raně gotické kaple. Na tomto místě je třeba upozornit, že máme k dispozici informace pouze o výškové úrovni koruny severního líce jižní obvodové zdi raně středověké krypty v místě zazděného prostupu severní obvodovou zdí jižní raně gotické kaple (obr. 16:9). Obvodová zeď krypty je v místě vymezeného severního prostupu do kaple odtěžena. Výška zachovaného torza jižní obvodové stěny v místě uvažovaného prostupu severojižní komunikace (uvažované P. Sommerem v západní části krypty) do jižní kaple je v jistém rozporu i s výškou paty (západní špalety otvoru) uvažovaného záklenku (obr. 15:6) tvořícího údajně nadpraží prvotnímu prostupu severní zdi kaple. Pokud bychom připustili variantu navrženou P. Sommerem, totiž že komunikace překonávala torzo jižní obvodové zdi krypty po schodišti, pak by záklenek nad prostupem severní obvodovou zdí krypty musel mít značné převýšení. Po zřízení nového schodišťového ramene byla západní špaleta (totožná se špaletou prvotního otvoru) omítnuta pečlivě utaženou vápennou omítkou, která byla dotažena až ke schodišťovým stupňům (obr. 16:11, 15:8). Při zřízení „nového“ nástupu do jižní kaple byla západní špaleta staršího otvoru v severní zdi raně gotické kaple upravena (přitesána) ve prospěch zřizovaného otvoru. Následně tento pravděpodobný zásah zakryla vápenná omítko (obr. 15:8). Na substrukci severní obvodové zdi jižní kaple a jižní obvodové zdi raně středověké krypty byla založena i východní špaleta zcela jinak dimenzovaného prostupu severní stěny kaple (obr. 17:6).

Nálezová situace 6 (východní vymezení nástupu do raně gotické jižní kaple) stručná charakteristika stratigrafických jednotek (písmena) a podrobná deskripce nálezových situací (číslice) (obr. 17)

NS6 – SJ A – jižní obvodové zdivo raně středověké krypty

NS6 – SJ B – blok zdiva tvořící severní stěnu raně gotické kaple přilý ke SJ A

NS6 – SJ C – raně středověká římsová deska použitá jako schodišťový stupeň a osazená v koruně zdiva raně středověkého zdiva

NS6 – SJ D – zdivo východní špalety nástupu do raně středověké krypty

NS6 – SJ E – blok litého zdiva vyplňující částečně prostor středověkého vstupu do raně gotické krypty

NS6 – SJ F – masivní blok zdiva litého charakteru; konstrukční prvky jsou zastoupeny bloky lomového opukového kamene, ale i četnými architektonickými články; pojivem prvků je tvrdá vápenná malta bílé barvy

1 – jižní obvodové zdivo raně středověké krypty; konstrukční prvky jsou ve viditelných partiích zastoupeny lomovým opukovým kamenem; pojivem prvků je výrazná vápenná malta jemné struktury; ke zdivu je přiložena SJ B

2 – blok zdiva přilý ke SJ A; konstrukční prvky jsou tvořeny lomovým opukovým kamenem spojeným tvrdou vápennou maltou; malta má v místě styku „pórovitou“ strukturu; zdivo je přiloženo k SJ A

3 – záklenek vymezený v SJ 1; konstrukční prvky jsou zastoupeny přitesaným opukovým kamenem; pojivem prvků je vápenná malta jemné struktury

4 – raně středověká římsová deska použitá jako schodišťový stupeň, osazená v koruně raně středověkého zdiva; konstrukce přiléhá k SJ A

5 – blok litého zdiva částečně vyplňující prostor středověkého vstupu do raně gotické krypty; konstrukční prvky jsou zastoupeny lomovými opukovými kameny, ale i druhotně použitými prvky snad již raně gotického stáří; pojivem prvků je vápenná malta žluté barvy jemné struktury; zdivo je přilý k SJ C a SJ D

6 – zdivo východní špalety nástupu do raně středověké krypty; konstrukční prvky jsou zastoupeny opukovými kvádríky pokrytými torzy vápenné omítky s patrnými restaurátorskými zásahy; konstrukce je přiložena k SJ A i SJ B

7 – poloha vápenné malty žluté barvy a jemné struktury

8 – poloha jemné vápenné malty – maltového lože; ve vrstvě malty jsou patrné četné dutiny

9 – masivní blok zdiva litého charakteru; konstrukční prvky jsou zastoupeny bloky lomového opukového kamene, ale i četnými architektonickými články; pojivem prvků je tvrdá vápenná malta bílé barvy; blok je přilít k SJ D i SJ B.

Líc přízdívky východní špalety (obr. 17:6) vymežující nástup do jižní kaple je tvořen převážně opukovými kvádríky spojenými vápennou maltou jemnější struktury a nažloutlé barvy (obr. 18). Zvláště v jižní části obnažené báze přízdívky východní špalety je patrné, jak byla malta pojící jednotlivé kvádríky přelita přes korunu zdiva severní obvodové zdi kaple (obr. 17:2), respektive přes její vápennou maltu výrazně hrubší struktury. Situace jižně severní obvodové zdi kaple je znečitelněna vytlitím barokního základu (obr. 17:9), ve kterém pozorujeme celou řadu druhotně použitých architektonických článků. Plochu východní špalety překrývá pečlivě utážená vápenná omítka (obr. 17:6) se zjevnými restaurátorskými zásahy. Severní konec přízdívky špalety se přiložil k masivnímu bloku kamene, kterým je vlastně druhotně osazená raně středověká římsová deska (17:4), pocházející nepochybně z rozebíraných konstrukcí krypty. Deska byla svojí profilací otočena k severu a byla uložena na upravenou korunu jižního obvodového zdiva krypty (obr. 17:1,3) do celkem subtilního maltového lože (obr. 17:8). Tento prvek pravděpodobně posloužil jako schodišťový stupeň široce koncipovaného nástupu do raně gotické kaple vedoucího z výrazně zvýšené úrovně. V bázi přízdívky východní špalety je možné pozorovat charakteristické zazubení, které by mohlo souviset s průběhem schodišťového ramene. Tento nástup zanikl nejpozději s vložením západního konce pasu (obr. 17:5) východozápadní orientace, založeného na koruně jižní zdi raně středověké krypty.

Další informace o charakteru jižní kaple lze čerpat zejména z materiálů v pozůstalosti V. Píši, které, jak již bylo uvedeno, nejsou bohužel utříděné, a snad ani kompletní. Přesto se zejména dokumentace věnovaná jižní kapli v podstatné míře zachovala. Výzkum V. Píši zachytil především jižní bok závěru jižní kaple. Obvodové zdivo kaple, pokud je možné soudit, bylo vyzděno z opukových kvádríků nebo přitloukaného opukového kamene. Jádru zdiva vykazovalo nepravidelnou skladbu prvků a patrně se v něm vyskytly i větší opracované kusy. Nároží závěru bylo pravděpodobně armováno většími kameny. Jak vyplývá z dokumentace M. Ernesta, exteriér vnějšího líce jižního boku závěru byl s jistotou omítnut (obr. 9). Omítka byla, soudě dle zachované dokumentace, přitažena k armování ostění, které zůstalo v pohledu z exteriéru částečně příznáno. Těžké je rozhodnout o povaze exteriérové omítky. Pokud by měla charakter jako omítka zachovaná v interiéru kaple, pak by mohla být jedním z důležitých momentů pro relativní datování kaple i chóru (viz níže). Jak je možné zjistit z dostupné fotografické dokumentace, interiéru kaple byl omítnut pečlivě zataženou omítkou (obr. 11), která byla snad olíčena.⁵⁰¹ Nelze vyloučit, že tato povrchová úprava měla obdobný charakter jako omítnutí špalet širokého nástupu do kaple z prostoru chóru. V jižním boku závěru bylo prolomeno okénko s nálevkovitě se otevírajícími špaletami. Vlastní ostění okénka, pokud je možné zjistit, bylo vytesáno z monolitického opukového bloku. Nelze vyloučit, že v jižním boku ostění byl vyhlouben otvor pro vložení mříže. Okénko se k východu otevírá širokým okosem. Ostění okénka bylo armováno pečlivě opracovanými opukovými kameny. Zachovaná interiérová omítka byla přetažena přes jednotlivé prvky armatury (obr. 11). Podstatné je, že dokumentace zachytila výběh gotického žebra v koutu v jižním zalomení polygonu závěru. Podle pečlivé dokumentace M. Ernesta mělo klenební žebro obdélný profil s čelními skosenými rohy (obr. 8, 10).⁵⁰² Bankál okénka v nejnižším místě se nalézal na kótě 322,76 m n. m. (Jadran) (obr. 10). Výběh klenebního žebra byl

⁵⁰¹ NPÚ, archiv archeologického odboru, pozůstalost V. Píši. Fotografie je uložena ve sbírce map a plánů. Fotografie dokumentuje jižní bok závěru raně gotické kaple.

⁵⁰² NPÚ, archiv archeologického odboru, pozůstalost V. Píši. Jedná se o dokumentaci tzv. jižní „sondy“. Řez žebrem byl zakreslen v úrovni bankálu raně gotického okénka kaple.

dokumentován v úrovni 321,39 m n. m. (Jadran). Do prostoru západně jižního boku závěru kaple byl vložen masivní blok zdiva, nepochybně základového charakteru. Na severní straně se stýkal s blokem zdiva spojeným vynášecím pasem s dalším blokem zdiva vzdáleným přibližně 2,1 m od východního líce bloku západního. Pořízená dokumentace snad dovoluje závěr, že oba bloky souvisí se základy barokního kostela sv. Markéty. Koruna vynášecího pasu se nalézá na kótě 324,28 m n. m. (Jadran). Není nezajímavé, že právě rozestup mezi zmíněnými bloky, tedy rozpětí vynášecího pasu, odpovídá šíři barokního pilastru na jižní straně kostela.

V. 3. 3. Vložené pasy v zachované úrovni koruny krypty a substrukce v barokní kryptě

Nejprve si stručně povšimněme problematiky dvojice vložených západních pasů v západní části krypty, které jsme zmínili podrobněji v kapitole o přehledu dosavadních názorů na stavební vývoj krypty. Pasy, které měly údajně vynášet provizorní uzavření gotického presbytáře (situace viz obr. 7), se rozepínají mezi dvojicí vezděných bloků do bývalé severojižní chodbičky a zdívem schodiště využívajícího patrně substrukce jižní apsidy. Dvojice jižněji položených základových bloků je vyzděna z masivních opukových kamenů, které jsou pojeny vápennou maltou v principu bílé barvy. Nápadné je, pokud bylo možno pozorovat, že zdivo bloků neobsahuje výrazněji rozpoznatelný druhotně vyžité starší stavební materiál, což se týká především gotických architektonických článků. Zdivo bloků má základový charakter, čemuž nasvědčuje rovněž pouhé vrstvení prvků bez ohledu na vytvoření řádných řádků. Při bližším pohledu je možné zjistit, že střední základový blok svou korunou převyšuje zdivo vložené S-J příčky vyzděné z opukových kvádrů. Z tohoto důvodu byla vložená starší S-J zeď nadezděna v místě vsazeného bloku lomovým (pouze na západě lícovaným) zdívem bez pečlivější úpravy spár. Jak je možné zjistit, vlastní jižní pas se svým severním koncem vmístil „dodatečně“ do středního bloku. Z tohoto důvodu je možné v jižním boku středního bloku pozorovat při koruně vseknanou drobnou kapsu (přitesání opukových kamenů) pro patu pasu. Při severním konci masivního středního bloku zjišťujeme v koruně osazenou opukovou dlaždici, které sem nebyla pravděpodobně vložena dodatečně. K severnímu boku této dlaždice je přilita malta jižního konce severního bloku. Přibližně stejné *niveau* jako osazené dlaždice má patrně i dlažba, kterou je možné pozorovat při severním konci severního zdiva, tedy v prostoru původního schodiště. Prvky pasu jsou spojovány výraznou měkkou vápennou maltou žluté barvy. Samotný jižní pas je vyzděn z lomového opukového kamene a množství druhotně použitých stavebních prvků, kterých si na tomto místě povšimněme podrobněji. Při severním konci pasu jsou v jeho objemu osazeny gotické opukové dlaždice, z nichž některé bezpečně vykazují stopy abraze. Ve zdivu pasu dále pozorujeme gotický prutový prvek opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím (analogicky jsou opracovány boky jmenovaných opukových dlaždic) a další gotické opukové zlomky. Druhotně byly ovšem ve zdivu použity i cihly tloušťky 4 cm, z nichž jedna si dokonce zachovala na své ložné ploše původní zdící maltu odlišné barvy, než jakou jsou pojeny prvky pasu.

Povšimněme si krátce i pasu založeného na koruně jižního obvodového zdiva krypty. Vynášecí pas má výrazně stlačený profil. Svým východním koncem je opřen o zdivo předrománské krypty. Současná koruna zdiva se nalézá na kótě 324,66 m n. m. (Bpv) Nelze bezpečně vyloučit, že pas byl dokonce vliit do zdiva, které by bylo možné ztotožnit se zdívem jižní zdi boku gotického chóru. Situace je bohužel velice špatně přístupná. Definitivní rozřešení tohoto důležitého detailu by přineslo opětovné začištění korun zdi a návazné nové vyhodnocení situace. Svým koncem západním se pas opřel o masivní základový blok zdiva, ale rovněž o osazenou masivní římsovou desku, která pravděpodobně posloužila jako stupeň schodiště. Prostor mezi vzepětím pasu a korunou raně středověkého zdiva byl opětovně vyzděn souvisle s vyzděním pasu. K bednění pasu byly použity šindele patrně delší dobu vystavené působení klimatických jevů, čemuž nasvědčují i otisky prokreslených let šindelů ve zdivu pod pasem. Konstrukční prvky vlastního pasu tvoří lomový opukový kámen, ale i řada druhotně použitých článků. Při západním konci pasu je možné pozorovat fragmenty gotických architektonických článků včetně zřejmě části prutu opracovaného

nástrojem s ozubeným ostřím. Ve výlitku zdiva při západním konci pasu je dokonce možné evidovat zlomek gotického prvku interpretovatelný pravděpodobně jako kus svazkové válcové příporu (obr. 17:5) I vzhledem k celkovému kontextu by bylo možné tento fragment zařadit do období rané gotiky.

Bližší pozornost si rovněž zaslouží V-Z orientované zdivo, jehož součástí je masivní vynášecí pas, které je možné pozorovat v jižní stěně montážního kanálu situovaného západně nástupu do bývalé raně gotické kaple. Zdivo přibližně probíhá v linii jižní zdi gotického presbytáře. Ve zdivu je vymezen otvor s původní omítnutou západní špaletou a dodatečně upravenou špaletou východní. Zajímavé zjištění je možné konstatovat při bližším pohledu na konstrukční prvky pasu vyzděného jak z lomového opukového kamene a cihel, tak z množství druhotně použitých prvků, z nichž je výrazný zejména masivní pískovcový kvádr a rovněž fragment s patrným prutem o profilu poloviční hrušky, který lze nejspíše snad interpretovat jako příporu (!). Na koruně pasu je patrné rozhraní mezi základovým zdivem (tedy pasem) a zdivem severního líce vlastní zdi. Zdá se, že zeď s pasem je posunuta přibližně o 0,7 m z osy jižní zdi gotického presbytáře.

S posledně jmenovanou skladbou částečně souvisí nálezová situace v jižní části dnes přístupné barokní krypty. Střední partii jižního vymezení obvodu barokní krypty totiž tvoří kumulace v principu tří zdív starších než je vlastní plenta barokní krypty. Jižní obvodovou stěnu barokní krypty tvoří V-Z orientovaná zeď z lomových opukových kamenů, jejíž konstrukce není provedena zvláště kvalitním způsobem. Zdá se, že tato V-Z zeď náleží původně základovému zdivu. Je k ní přilito zdivo mohutného základového bloku, který je patrný v jihozápadním koutu krypty. Blok má čistě litý charakter, byl vlit do starší situace. Jeho báze se podle již zmíněné Ernestovy dokumentace nalézá na kótě 322,2 m n. m. (Bpv). Zdivo bloku lze bezpečně označit za základové. Jak si již povšiml P. Sommer, analogii k tomuto litému bloku skutečně nalézáme v severozápadním koutu krypty, kde je možné pozorovat základový blok obdobného charakteru. Konečně, stratigraficky nejmladší zdivo (pozorovatelné ve jmenované kumulaci zdív ve střední partii jižního vymezení obvodové zdi krypty) tvoří fragment zdiva přiložený jak k „nejstarší“ V-Z orientované zdi, tak ke jmenovanému litému základovému bloku. Díky svislému průrazu pro instalaci můžeme pozorovat, že právě výše zmíněná V-Z orientovaná zeď s pasem v přibližné návaznosti na jižní stěnu gotického presbytáře, pozorovatelná v instalačním kanále, má zhruba v těchto místech svůj základ, o který je opřen západní konec jmenovaného pasu.

Další „prosakující“ základové zdivo se nachází v jihovýchodním koutu barokní krypty. V severní části je pokryto tenkou plentou zřízenou v souvislosti s barokní kryptou. V jižní části barokní plenty je pod tenkou zatřenou vrstvou malty patrný základ litého charakteru, který dále pokračuje k jihu. V těchto místech zjišťujeme ve vylité maltě otisk raně středověkého polosloupu. Jižně od tohoto výlitku zdiva je možné pozorovat další základový blok zdiva, opět litého charakteru.

Komplikovaná je situace v prostoru bývalého severozápadního konce severní zdi gotického presbytáře. Zde, jak si již povšimli předchozí autoři, je patrný rub zdiva vymežující vnitřní dutý prostor. Celek byl interpretován jako schodišťový přístavek nebo věž. Malta použitá jako pojivo prvků této konstrukce (tedy zejména lomových opukových kamenů) je nápadně obdobná jako u navazující V-Z orientované zdi, pozorovatelné pod recentními přízdívkami. Východozápadní zeď od jmenovaného obvodového pláště předpokládaného schodiště pokračuje východním směrem. Relikt zdiva V-Z orientace lze tedy charakterizovat jako základové zdivo, které má ve své bázi v objemu jedné řádky „klasovitě“ uspořádané lomové opukové kameny.

V. 3. 4. Ambit

Z konstrukcí ambitu (obr. 7:10), tedy zejména těch, které spadají do námi vymezeného období posledních Přemyslovců, není *in situ* v současnosti patrného nic. Důležité jsou zejména poznatky získané archeologickým výzkumem Z. Dragouna o architektuře jižního ramene ambitu středověkého kláštera. To se týká nejen vlastního vymezení rozsahu, ale i nálezů jižní zdi ambitu. Pokud je možné soudit z předběžných zpráv

shrnujících stručně výsledky archeologického průzkumu, v jižním rameni ambitu odkryv zjistil zděná torza údajně oddělující prostor ambitu a sousední kostel. Při těchto fragmentech byla odhalena kamenná lavice (madatum) s profilovanou krycí deskou. Podle autorů byly do tělesa mandata a navazující zdi osazeny přípory v obdobném rytmu, v jakém byly budovány opěráky v rajském dvoře. To je mimo jiné autorům důkazem pro tvrzení, že byl ambit zaklenut. Byl opatřen dlažbou z opukových dlaždic a terakotovou dlažbou. Dále je zmíněn nálezný „polygonálně profilované přípory“ v destrukci západního ambitu. Jak již bylo zmíněno v přehledu bádání, na středním barokním dvoře bylo odhaleno východní průčelí gotických objektů, již v předběžné zprávě interpretované jako východní průčelí gotické klauzury. V jižní části bylo odhaleno stratigraficky starší zdivo opatřené dvěma opěráky na východní straně a jedním opěrák na straně severní. Zeď byla dle autorů průzkumu opatřena profilovaným trnožem. Dále k severu, přibližně metr od severního opěráku jižní partie průčelí, podle předběžné zprávy následně vznikl objekt s identifikovaným JZ nárožím a východním průčelím.⁵⁰³ K jižní partii odhalené zdi (průčelí) bylo východním směrem přiloženo zdivo stavení, které mělo údajně přiléhat ke kostelu.

Z analytického hlediska zachytil výzkum v jižním ambitu několik závažných vztahů i detailů. Jedná se zejména o zdivo, které je velice pravděpodobně společné se severním obvodovým zdivem středověkého kostela – jeho lodi. V této jižní zdi byly, kromě jiného, osazeny sokly velmi pravděpodobně přípor, které lze velmi pravděpodobně označit za svazkové. Přípory byly osazeny rovněž mezi probíhajícím tzv. mandatem. Za důležitý postřeh zpracovatelů výzkumu lze označit informaci o tom, že přípory byly s jižní zdí ambitu provázány. Jde tedy o stratigraficky současné prvky. Z archeologických nálezů získaných v západním křídle západního dvora je závažné torzo soklu, náležející svazkové přípoře s pruty o profilu hrušky (obr. 19). Tento prvek byl charakterizován obdobně jako nalezená torza přípor zjištěných v jižním ambitu. Při srovnání s dostupnou dokumentací je zřejmé, že fragment přípory vykazuje tvaroslovné paralely s torzy přípor nalezenými v jižním rameni gotického ambitu. To se týká zejména výběhu profilace nad bází prvku v jakýsi „náběžní štítek“. S tímto zjištěním koreluje i údaj Z. Dragouna o výšce navazující profilace zlomků přípor nalezených v jižním křídle ambitu, když uvádí, že nad trnoží přecházely sokly ve složitější svazkové tvary. Z hlediska stratigrafické situace je důležité zmíněné pozorování autorů výzkumu, které identifikovalo relikty jako stratigraficky nejstarší zdivo zjištěné v jižní partii stávajícího středního rajského dvora.⁵⁰⁴ Jak již bylo několikrát uvedeno, ambit byl ve východní části opatřen náročnou geometricky koncipovanou podlahou přiléhající k jeho obvodovým konstrukcím (obr. 20, 43).

V. 3. 5. Loď bývalého gotického kostela

Situace zachycené výzkumy P. Sommera a V. Píši není v současnosti možné revidovat. K dispozici je však zaměření M. Ernesta věrně zobrazující odhalenou situaci při východním průčelí bývalé jižní lodi. Rovněž výsledky výzkumu Z. Dragouna a P. Sommera není možné v terénu podrobně revidovat. Z předběžných zpráv o výzkumu vyplývá, že jižně před jižním průčelím kostela sv. Markéty se kumuluje řada středověkých zdí, ale i zdí novověkých. Nejprve bylo identifikováno S-J orientované zdivo, které bylo interpretováno jako jednostranně lícovaná opěrná zeď. Ve vzdálenosti 18 metrů byla od uvedené zdi zjištěna zídka orientovaná ve směru S-J korelující s východním průčelím Sartoriova konventu. V superpozici s touto zdí bylo nalezeno zdivo V-Z orientace, které bylo označeno jako gotické. V této konstrukci byl okenní otvor, portál a nika (obr. 7:7). Konstrukce údajně

⁵⁰³ Dragoun, Z. – Sommer, P.: Zpráva o záchranném a předstihovém výzkumu na západním a středním rajském dvoře břevnovského kláštera v dubnu až červnu 1991. Pravděpodobně v Praze 1991, s. 2, 4. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 2601/91. Rovněž srovnej hlášení: Sommer, P – Dragoun, Z. : Hlášení č.j. 683/92 uložené v archivu ARÚ.

⁵⁰⁴ Taktéž: Dragoun, Z. – Sommer, P.: Zpráva o záchranném a předstihovém výzkumu na západním a středním rajském dvoře břevnovského kláštera v dubnu až červnu 1991. Pravděpodobně v Praze 1991, s. 6–7. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 1691/91.

vymezovala interiér situovaný na severu. Podstatné je, že konstrukce údajně končila přibližně po devíti metrech u armovaného nároží (obr. 7:8), které podle autorů výzkumu souviselo s novostavbou gotického chrámu (respektive jeho lodi). Podstatný je údaj autorů o tom, že na odbourané, rovněž odhalené, jižní obvodové zdi románského chrámu byly založeny pilíře arkády oddělující jižní boční loď (obr. 7:5,21). Z hlediska chronologie se autoři v prvotním zpracování výzkumu domnívali, že výstavba lodi následovala po výstavbě presbytáře kostela, avšak celý kostelní komplex nebyl podle autorů dokončen. Z pohledu stavebního vývoje kostela je důležitá zmínka o nedokončené arkádové řadě (obr. 7:5), kterou Sommer odhalil na zdi interpretované jako jižní zeď románské baziliky.⁵⁰⁵ Ve výše citované publikované práci přinesl P. Sommer celou řadu informací vedoucích k tvrzení, že arkádová řada je sama osobě svědkem nedokončeného záměru, neboť nebyla sama patrně nikdy vyzděna v celém rozsahu. Revize dostupné dokumentace dovoluje vyjádřit se blíže o charakteru zejména východního pilíře, respektive jeho báze, která náleží tzv. „jižní arkádové řadě“. P. Sommer popsal celkový charakter základu pilíře. Poněkud opominut zůstal detail profilace horní části polygonálního soklu koutových přípor. Z dokumentace totiž vyplývá, že profilace byla tvořena pouhým páskem, mělkým výžlabkem a dalším páskem (obr. 21). Z kvadratické východní podpory podle přístupné dokumentace zůstala zachována pouze spodní řádka zdíva pilíře.⁵⁰⁶ Pilíř dle citované dokumentace obklopovaly dlažby, z nichž západní měla nášlapnou plochu situovanou níže než dlažba východní a obnažila patrně základ pilíře.

V. 3. 6. Fragmentarizované stavební konstrukce („zlomky architektonických článků“)

V následujících kapitolách budeme věnovat podrobnou pozornost především zlomkům, jež lze přiřadit období raně gotické výstavby klášterního komplexu. V přiloženém katalogu jsme se snažili komplexně postihnout pramennou základnu, kterou lze spojovat se stavebními konstrukcemi klášterních staveb, především tedy kostela, v rané gotice. Jsme si vědomi toho, že přes snahu o „úplnost“ nám některé, zvláště méně výrazné prvky zaniklé stavební struktury unikly. Vrcholně gotické prvky jsou zde zastoupeny pouze úzkým výběrem charakteristických jedinců, konkurujících v nálezovém celku prvkům raně gotickým, charakteristickým pro nálezový soubor. Jejich zařazení v přiloženém katalogu slouží pro základní představu skladby nálezového souboru jako celku (obr. 113 – 118, 120).

Za transformované konstrukce pokládáme ty díly stavby, které prošly transformačním procesem s jeho základními průvodními jevy jako je fragmentarizace, redukce atd. Při archeologickém výzkumu V. Píši bylo nalezeno značné množství zlomků, ale i celých prvků, pocházejících zejména ze stavebních konstrukcí. Tento materiál představují především zlomky architektonických článků. Prvky jsou dnes uloženy v depozitáři NPU, ú.o.p. v hl. m Praze, ale část uvedených zlomků je deponována i v barokní kryptě kostela sv. Markéty v Břevnově. Jak jsme zjistili, prvky deponované v Břevnově obsahují intruzi prvků získaných z novějších archeologických výzkumů, minimálně z průzkumu západního ambitu (Z. Dragoun). Množství středověkých architektonických prvků bylo použito jako sekundární stavební materiál v barokních konstrukcích kostela sv. Markéty.

Důležitým momentem při studiu architektonických fragmentů je znalost nálezových okolností uvedených prvků. U celé řady gotických fragmentů se k nálezové situaci, respektive jejich nálezovému kontextu, V. Píša bohužel tiskem podrobněji nevyjádřil. Odkázání jsme tak na stručné zprávy o výzkumu a na neuspořádané autorovy rukopisné poznámky. Je zřejmé, že při absenci řádného zamerění výzkumu, včetně absolutních výšek, je vypovídací schopnost popisů vztahených k relativním výškám silně omezena. Přesto se domnívám, že popis nálezů v terénním deníku může svědčit o výrazně odlišných kontextech ve kterých byly články nalézány. Z toho důvodu udávám relativní údaje o nálezu

⁵⁰⁵ Sommer, P – Dragoun, Z.: Zpráva o provedení předstihového záchranného archeologického výzkumu. Praha 1992., s. 4,5. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 1670/92.

⁵⁰⁶ NPU, archiv archeologického odboru, pozůstalost V. Píši. Situace je zachycena na plánu blíže popsáném jako „jižně kostela – řez a pohled k severu“. Zaměření je uloženo ve sbírce map a plánů.

architektonických článků. Z uvedených pramenů vyplývá, že soubor architektonických prvků rozličného stáří byl získán jak ze zásypu raně středověké krypty, tak ze sondážních prací situovaných před východním průčelím kostela, ale například i ze sondáže při jižním lici jižní zdi zachovalého torza gotického presbytáře.⁵⁰⁷ Evidence nálezů dokládá, že podstatné množství fragmentů bylo získáno ze situace pod barokním kněžištěm, v sondě 12. Zde bylo nalezeno značné množství opukových fragmentů, na nichž byly zjištěny zbytky nátěrů zelenou, červenou i modrou barvou. Z opukových fragmentů je konkrétně zmíněn nález torz (klenebních) žeber a velký profilovaný fragment s listy, odkrytý v hloubce 4,5 m pod podlahou kostela. Kromě toho byly vyjmuty zlomky skla, torza rastru okenní vitráže, „malovaná omítka“, „torza barvené omítky“, zdobené dlaždice (7 x 17 x 4 cm), cihla 27 x 13 x 7 cm, zlomky opracované břidlice, torza z opracovaného mramoru, fragment drápku plastiky, zlomky štukové výzdoby, profilovaná cihla, fragmenty žeber, cihla se značkou, fragmenty ze „šedého“ pískovce, „broušené opukové desky“, zlomek vápencové konzolky, opukové dlaždice, fragmenty prejzů, renesanční konzola, fragment kružby z pískovce, románská hlavice a zlomek paže sochy. Ze sondáže na prvním (západním) klášterním dvoře (sonda 2) pochází celá řada opukových fragmentů, mezi nimiž je možné identifikovat zlomky okenních ostění či prutů profilovaných mělkými výžlabky. Z tohoto kontextu evidujeme i nález fragmentu žebra a celou řadu dalších opukových fragmentů architektonických článků, z nichž jeden na sobě údajně nesl i kamenickou značku.⁵⁰⁸ Některé fragmenty lze dávat i do souvislosti se sondáží v sakristii kostela.⁵⁰⁹ Množství architektonických zlomků pochází ze sondy situované při severovýchodním konci závěru kostela sv. Markéty (sonda 6). Konkrétně je zmíněn nález zlomku žebra (v hloubce 1,4 m), na jiném místě chóru (sonda 4) pak část „zdobeného sloupu“.⁵¹⁰ Při jihovýchodním závěru sv. Markéty byla položena sonda 8, ze které údajně pochází opukový zlomek „ornamentálního detailu“ se zbytky listů, dlaždice, a celá řada dalších profilovaných opukových zlomků. I v sondě 7, situované jižně od zmíněné sondy 8, byly nalezeny opukové fragmenty.⁵¹¹ Mezi sondami 6 a 8 byla vytyčena sonda 14. Byly z ní vyzdvíženy opukové fragmenty, na některých z nich byl patrný červený nátěr. Ze sondy 13, položené při jižním boku kostela sv. Markéty, pochází profilované opukové prvky, dále opuková dlaždice patrně trojúhelného tvaru, rovněž ale torza omítek s výmalbou. O komplikované distribuci středověkých torz svědčí nálezy stavebních konstrukcí i v dalších sondách. Tak opukové fragmenty (klenební žebro, zlomek s červenou barvou) jsou evidovány mezi nálezy ze sondy „S“ umístěné v přízemí objektu. Celá řada opukových fragmentů byla nalezena i v sondě 17 položené JV od sondy 12 rovněž pod svatomarkétským chórem. Pokud lze z náčrtků soudit, bylo zde nalezeno torzo opukové (trojdílné?) kružby (v hloubce 2,8 m), fragment s nátěrem červené barvy, ale patrně i opukový zlomek s panelováním.⁵¹² Při severním obvodu odhalené raně středověké krypty byla vykopána sonda 19, i z ní pocházejí zlomky opukových fragmentů, z nichž na povrchu „velkého“ opukového byl zjištěn nátěr červenou barvou. Obdobný charakter měly i nálezy stavebních konstrukcí v sondě 20, položené při interiéru jižní obvodové zdi presbytáře kostela sv. Markéty. Zde se rovněž našly zlomky opukových fragmentů, z nichž některé

⁵⁰⁷ Píša, V.: Klášter v Břevnově. Důvodová zpráva č.j. 2804/66. Zpráva je opatřena vročením 29.4.1966. Zpráva je uložena v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze. Břevnov čp. 1, stavebně-archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., s. 39. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

⁵⁰⁸ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, s. 1–2. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵⁰⁹ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, s. 1–2. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹⁰ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, sine, číslo nálezu 50, 47. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹¹ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, s. 1–2. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹² I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, sine, číslo nálezu 990, 976, 999. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

exempláře byly pokryty zelenou barvou. V nálezech byl konkrétně evidován například nález opukové dlaždice, klenebního žebra i torza omítek s výmalbou.⁵¹³ Při vnitřní severní stěně barokního kostela sv. Markéty byla hloubena sonda 22, i z ní pochází kolekce opukových architektonických zlomků. Z nálezů nás zaujme evidence opukového fragmentu zdobeného „listovým ornamentem“ (byl nalezen „v hloubce 1,20–1,6 m“), patrně i jednotlivých listů.⁵¹⁴ Kromě opukových zlomků zde byly nalezeny i zlomky vytesané z pískovce. Dále byla v tomto kontextu vyzvednuta dlaždice z opuky a jiná z pálené hlíny. Některé další gotické zlomky z opuky byly nalezeny v další sondě položené pod kněžištěm barokního kostela, v sondě 23.⁵¹⁵ Z výraznějších stavebních prvků lze konfrontovat nálezovou situaci u „schodnic z červeného pískovce“, nalezených jižně severní zdi barokního kostela.⁵¹⁶ Ve zkoumaném prostoru pod svatomarkétským chrámem bylo možné evidovat architektonické zlomky i jinde. Například při „substrukci barokního oltáře bylo ve výrazné stavební suti světlé barvy“ nalezeno množství fragmentů z opukového kamene s dochovanou povrchovou úpravou červenou a modrou barvou.⁵¹⁷

Z hlediska stratigrafie nálezů jsou důležité informace obsažené kupříkladu v rukopisu Píšovy „Nálezové zprávy“, pravděpodobně nedokončeném.⁵¹⁸ Po odkrytí stávající dlažby chóru se vedle recentních konstrukcí objevily i archeologické situace. Přibližně v hloubce 1,5 m od povrchu dlažby našel Píša dle vlastního sdělení udusaný povrch, který označil jako „pracovní terén barokní stavby“. Nad ním ležel horizont rozdělený vrstvičkou vápna, který vznikl ve dvou etapách po výstavbě obvodových zdí barokního kostela při dokončovacích pracích.⁵¹⁹ V prvním horizontu zásypu pak výzkum odhalil barokní větrací kanálek. Pod udusaným povrchem (tvořeným ušlapanou vrstvou písku a „jemné sutě“) identifikoval Píša výrazný horizont zásypu rozprostřený v celé zkoumané ploše. Zásyp měl „hrubý charakter“ a sahal až na dno raně středověké krypty. Destrukce obsahovala údajně zlomky architektonických článků i plastik. Při severní obvodové zdi krypty provedl Píša řez destrukčním horizontem (pod „udusaným povrchem“). Horní souvrství destrukčního horizontu končilo přibližně na kótě 324?,35 m n. m.⁵²⁰ Ušlapaný povrch horní vrstvy tohoto horizontu údajně končil asi 0,1 m nad vestavěnou západní zdi S-J orientace v kryptě a vedl až pod dno barokního kanálku. Z dalších indicií vyvodil Píša závěr, že pracovní povrch při stavbě zjištěného větracího kanálku se nalézal 0,1 m nad korunou zmíněné vestavěné západní zdi. Z tohoto zápisu lze soudit, že pracovní povrch při stavbě kanálku byl identický se zmíněným ušlapaným povrchem horní vrstvy, a tudíž kanálek nebyl stavěn jako zapuštěný, nýbrž nad pracovním povrchem a pod zem se dostal v rámci následného násypu. Z interpretace nálezové situace v tomto horizontu Píša dovozuje, že při dostavbě kanálku a vyrovnání pracovního povrchu po korunu segmentovaných pasů, které se nalézaly údajně na kótě 324,61 m n. m., byla vrstva dorovnána i západním směrem. Vyrovnávací vrstvu spojuje Píša s dokončováním omítek před položením dlažby chóru.⁵²¹ Píša nás dále informuje o tom, že

⁵¹³ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, sine, číslo nálezu 1049, 1089. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹⁴ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, sine, číslo nálezu 1208, 1178. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹⁵ Srovnej I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 1 od V.1964–18.XII.1966, sine, číslo nálezu 1103. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹⁶ Břevnov čp. 1, stavebně-archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. IV., list 12. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

⁵¹⁷ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 2 od 18.12.1966. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

⁵¹⁸ Píša, V.: Břevnov čp. 1. Nálezová zpráva. Rukopis (nedokončené?) zprávy je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵¹⁹ Píša, V.: Břevnov čp. 1. Nálezová zpráva, kniha č. 3, s. 16, 19. Rukopis zprávy je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵²⁰ Číslice 4 špatně čitelná.

⁵²¹ Píša, V.: Břevnov čp. 1. Nálezová zpráva, kniha č. 3, s. 22, 23. Rukopis zprávy je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

po identifikaci zásypů krypty (výše zmíněných horizontů) byla provedena sonda až na dno raně středověké krypty. Následně mělo být rovněž zahájeno odstraňování zásypů z exteriéru krypty. Již ve vrstvě stavební suti prvního horizontu zásypu, která byla šestou vrstvou zjištěnou (v hloubce cca 1,4 m) pod podlahou stávající dlažby, byly identifikovány fragmenty pocházející ze středověkých, ale i novověkých stavebních konstrukcí. Zjištěny byly zlomky prejzů, cihel, štukatur, i zlomky opáleného opukového kamene.⁵²²

Řada získaných artefaktů však nemusí pocházet jen z archeologizované situace. Například je doloženo deponování rozebíraných dlažeb barokního kostela (v tomto případě se jednalo o cihelnou dlažbu tvořenou jednotlivými cihlami o rozměrech 24 x 14,5 x 5,5 cm.).⁵²³ Některé fragmenty byly pravděpodobně vyjmuty z východní zdi barokní hrobky (tambur, náběžník).⁵²⁴ Doložit lze získání nálezů (spíše se však jednalo o nepočetné artefakty) i z jiných míst lokality, jako například z tzv. „Sartoriova domu“ (zaevidovány zde byly šestiboké dlaždice), či ze severního rajského dvora.⁵²⁵

Soubor architektonických zlomků s výše uvedenou proveniencí lze charakterizovat jako heterogenní soubor artefaktů rozličné funkce a časového zařazení. Nutné je předpokládat i intruzi řady prvků, které původně nálezovému kontextu pod závěrem kostela sv. Markéty nenáležely. Přesto je zřejmé, že největší počet gotických architektonických zlomků byl získán z prostoru pod kněžištěm stávajícího kostela a jeho bezprostředního okolí. Soubor zahrnuje odhadem přes tisíc zlomků jednotlivých kusů architektonických prvků a jejich zlomků. Nálezová situace zachycená V. Píšou potvrzuje takovou charakteristiku souboru. Navíc Píša údajně evidoval postdepoziční zásahy charakterizované různými „kavernami“ zjištěnými v zásypových horizontech raně středověké krypty. Podrobnou dokumentaci vybraných zlomků provedl za současně probíhajícího výzkumu V. Píši architekt M. Ernest. Jeho dokumentace byla na dobu svého vzniku velmi kvalitně provedená a zachytila značný informační potenciál nalezených artefaktů (materiálové složení, profilace prvku včetně jejího průběhu, povrchové opracování, kamenické značky apod). Dnes má hodnotu kvalitního pramene. Řádně archivován byl bohužel pouze zlomek dokumentace, zbytek zůstal neutříděn v pozůstalosti autora výzkumu.⁵²⁶

Z hlediska rozboru budeme věnovat pozornost gotickým architektonickým článkům, které jsou dobře odlišitelné jak od raně středověkých zlomků korelujících s detaily předrománské krypty, tak s nečetnými prvky novověkými. Z hlediska funkce jednotlivých artefaktů lze v souboru identifikovat součásti klenebního systému (meziklenební pasy, klenební žebra, konzola), části svislých podpor volně navazujících na předchozí skupinu (přípory včetně navazujících prvků jako patek a hlavic), ale i zlomky ostění oken (včetně patky členících prutů), okenních kružeb portálů (včetně pravděpodobně tympanonu), ale i záklenku sedile. U množství zlomků, vzhledem k jejich zachování, nejsou funkční charakteristiky bezpečně jasné. Přesto lze řadu i těchto zlomků na základě podrobné analýzy charakterizovat z hlediska časového určení (viz níže).

Základní otázkou, kterou se budeme snažit analyzovat a následně interpretovat, je vzájemné propojení archeologizovaných (transformovaných) stavebních konstrukcí. Jde mi tedy především o to, jaké z uvedených architektonických prvků je možné spojit se stavebními konstrukcemi stručně analyzovanými v předchozích kapitolách s ohledem na jejich formální, stratigrafické a funkční charakteristiky. Při studiu kolekce architektonických prvků je třeba

⁵²² Píša, V.: Břevnov čp. 1. Nálezová zpráva, kniha č. 3, s. 18. Rukopis zprávy je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵²³ Břevnov čp. 1, stavebně-archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. II., sine (s. 24). Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze

⁵²⁴ Břevnov čp. 1, stavebně-archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. II., sine (s. 5). Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵²⁵ I. Břevnovský klášter sešit evidence č. 2 od 18.12.1966. Rukopis deníku je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

⁵²⁶ Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta. Archiv oddělení dokumentace NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, i. č. N11, 5/98 – 1–51.

jednak stanovit vhodný prostředek deskripce, za který v našem případě považujeme podrobnou kresbu, ale i definovat vhodné charakteristické prvky a jejich vlastnosti. V prvotní fázi analýzy je rovněž nutné definovat model, jistě podmíněný dosavadními poznatky, který v našem případě poskytuje oporu pro funkční zapojení alespoň některých prvků ve stavebních konstrukcích zaniklého komplexu.⁵²⁷ Na základě obecných charakteristik studovaných prvků se domnívám, že po předchozím pokusu o nutnou předběžnou funkční interpretaci prvků, definovaných větším počtem níže uvedených typických prvků (případně jejich absencí) a jejich vlastností, lze přistoupit k definici charakteristických znaků a jejich vlastností. Za typický prvek považuji v rámci analýzy zejména členící prut profilace nebo jeho absenci. Sledovanou vlastností prvku je její tvar, průběh, ukončení, způsob povrchové úpravy a opracování, výskyt kamenických značek, materiálová charakteristika a podobně. Dále jsou sledovány kombinace s dalšími prvky (například výžlabky, pásy atd.) za stručného charakteristiky jejich současného poměru. U prvků, kde by byl takový postup při analýze zjevně neproduktivní, přistupuji k postižení formálních vlastností podrobným analytickým popisem (slovně, kresebnou dokumentací).

Vzhledem k omezenému rozsahu práce se budeme na tomto místě soustředit podrobněji na skupinu artefaktů, kterou, jak ukážeme níže, je možné spojit s raně gotickou výstavbou v Břevnovském klášteře. Stranou ponecháváme nečetné zlomky, které pravděpodobně náleží vnitřnímu (provoznímu) zařízení klášterních budov.

Na prvním místě je třeba se stručně zabývat fragmentem, který náleží kontextu celého dílu stavby. Jedná se o masivní blok vytesaný z opukového kamene (obr. 47). Pokud lze důvěřovat evidenci nálezů ve vztahu k původnímu inventárnímú číslu,⁵²⁸ měl být prvek nalezen v záspy krypty (v sondě 12) v hloubce 4,5 m.⁵²⁹ Původně byl nejpravděpodobněji osazen někde v úrovni výběhu klenby, nejpravděpodobněji v meziokenním pilíři. Prut v čele prvku odpovídá výběhu dělicího pasu. Pruty, které tento osový prut doprovázejí, pak nejpravděpodobněji souvisí s výběhem diagonálních žeber. Boční profilace odpovídají patrně průběhu přízedního žebra. Průběh výběhu levé boční profilace by mohl nasvědčovat například rozdílné výšce čelních oblouků klenby nebo průběhu profilace nad záklenkem ostění okna. Osový prut patrný v čele prvku má profilaci v podobě vyžlabeného klínu. Výžlabek doprovázející čelní prut přechází plynule po pravé straně v prut vejčitého profilu s odkrojenou špičkou a následně přechází v prut, jehož profil můžeme rovněž charakterizovat jako vejčitý. V tomto případě je prut zaostřen. Na levé straně klínového prutu je bohužel situace výrazně poškozená. Přesto je zřejmé, že i zde byly vytesány dva pruty, z nichž vzdálenější (vůči osovému prutu klínové profilace) má rovněž vejčitou profilaci. Tento prvek ale postrádá výraznější výžlabek vzhledem k navazující pokračující profilaci. Na bocích prvků je rovněž patrná jednotná profilace, která sestává z prutu o profilu lalošky plynule přecházejícího ve výžlabek a drobný oblounek. Zatímco tato profilace na pravé straně probíhá bez přerušení, v levé části se profilace výrazně odklání z jádra bloku a vytváří ložnou plochu pro další navazující prvky nesledující vertikální osu prvku. Blok je vytesán z opukového kamene a na povrchu jsou patrné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím s výjimkou hran profilací, kde byl uplatněn nástroj s plochým ostřím. Na ložné ploše prvku je možné pozorovat narýsované konstrukční osy a dokonce negativ po bodci kružítka. Strukturálně s tímto konstrukčním prvkem souvisí zlomek prvku opatřeného v lici obdobným prutem o profilu klínu, který je po straně doprovázen prutem vejčité profilace s odkrojenou špičkou (obr. 48). Prvek je rovněž vytesán z opukového kamene a nese na svém povrchu

⁵²⁷ Za vedení k takovému chápání stavebního díla jsem zavázán M. Hauserové.

⁵²⁸ Tento předpoklad již není u dalších prvků zmiňován. Konkrétní nálezové údaje uvádíme zejména u raně gotických prvků evidovaných v kresebné dokumentaci.

⁵²⁹ Prvek byl opatřen evidenčním číslem 838. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů. (Součást pozůstalosti V. Píši.)

stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Fragment byl rovněž vytěžen ze zásypu raně středověké krypty (sonda 12), z hloubky 4,2 m.⁵³⁰

Morfologii, ale v zásadě i funkci tohoto prvku citují v redukované podobě další dílce vytesané z opukového kamene, které vytváří podskupinu k prvně jmenovanému prvku zásadnímu pro poznání celého dílu stavby (obr. 49 - 51).⁵³¹ Zatímco si podržují boční profilaci tvořenou obloučkem s navazujícím výžlabkem a ploškou, nenacházíme v profilaci již prostor pro boční prut doprovázející prvně jmenovaný prvek při čelním prutu o profilu klínu. Čelní prut, nepochybně také klínovitého profilu, je u těchto prvků bohužel poškozen. Jinak zachovalé profilace věrně citují tvarosloví prvně jmenovaného deatilu. Povrch prvků vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Početnou kategorii prvků představují dílce a zlomky, které byly součástí konstrukce klenby. Jedná se především o zlomky dělicích pasů a klenebních žeber. První skupina je tvořena dílci pasů, které mají v zásadě profil vyžlabeného klínu přecházejícího prostřednictvím výžlabků v boční laločky (obr. 52 - 54). V některých případech se zachovala výrazná úprava rubu, spočívající ve vytesání ploch při hranách profilu pro uložení bednicích prvků klenby při ponechání jen hrubě přitesané střední „hřbetové“ partie. Prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene a jsou opracovány nástrojem s ozubeným ostřím. Na styčné ploše prvků je možné pozorovat vyrytou osovou linku (obr. 52:2). Na povrchu některých prvků se při vyzdvižení zachovaly zbytky nátěru červenou, ale i modrou barvou.⁵³² Na ložné ploše „prvku s označením 1442“ byla evidována kamenická značka ve tvaru prostého rovnoramenného kříže.⁵³³

Zlomky klenebních žeber jsou v souboru zastoupeny především výraznou skupinou prvků s profilem tvořeným třemi subtilními vejčitými pruty, z nichž prostřední kopíruje osu prvku a plynule prostřednictvím výžlabku přechází v pruty boční (obr. 59 – 69). Boční pruty stejným způsobem navazují na hranolové jádro žebra, které přechází ve výžlabek prostřednictvím pásků. Na rubové straně žebra jsou opět patrné charakteristické ústupky pro uložení bednicích prvků klenby a osový „hřbet“. Osový prut profilace byl opatřen odkrojenou špičkou. Prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene, na jejich povrchu jsou patrné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím, na hranách je pak opracování provedeno artefaktem s plochým ostřím. Na líci spatřujeme relikt barevného pojednání povrchu zelenou nebo červenou barvou.⁵³⁴ V jednom případě byla v lůžku na rubu žebra identifikována hrubě naseknutá kamenická značka ve tvaru písmene H. Pokud je možné soudit, byly některé prvky nalezeny v sondě 12 při vybírání zásypu krypty v hloubce 4,2 m,⁵³⁵ i v sondě 17 při těžení zásypu mezi vloženou západní příčkou krypty a západní raně středověkou zdí krypty v hloubce 3,05 m.⁵³⁶ Zjištěno bylo také množství drobných zlomků jader žeber, které velmi pravděpodobně k právě popsaným náleží (obr. 67 - 69).

Samostatnou kategorií, nepochybně funkčně provázanou s předchozími dvěma kategoriemi, představuje soubor zlomků prutů subtilní vejčité profilace (obr. 65). Tyto prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene. Na jejich povrchu je možné pozorovat stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím, na břítu profilace je možné identifikovat aplikaci

⁵³⁰ Prvek byl opatřen evidenčním číslem 841. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů. Též NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 19.

⁵³¹ Prvek zachycený v původní evidenci nese číslo 1563.

⁵³² Viz: NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 1, 2, 4. Prvky nesou původní označení 1442, 1443, 2062.

⁵³³ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 4.

⁵³⁴ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 20, 21.

⁵³⁵ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 15 (prvek s označením 896).

⁵³⁶ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i. č. N11, 5/98 – 20. Jedná se o fragment s označením 973. K fragmentům žeber je možné dále přiřadit například zlomek s původním označením 1420, 2023.

nástroje s plochým ostřím. V jednom případě bylo možné evidovat na ložné ploše fragmentu prutu subtilní vejčité profilace kamenickou značku, tvořenou rovnoramenným křížem s vidlicovitě zakončenými rameny (obr. 104:1). Na fragmentu jsou patrná torza červeného nátěru.⁵³⁷ Některé zlomky vejčitých prutů vykazovaly na povrchu rovněž zbytky zelené barvy.⁵³⁸ Pokud je možné soudit, celá řada zlomků vejčité profilace byla nalezena při těžení násypu raně středověké krypty (sonda 12) v různých úrovních.⁵³⁹

Na tomto místě je třeba zmínit kategorii drobných zlomků prutů, jejichž profil je možné charakterizovat jako vejčitý a které jsou opatřeny odkrojenou špičkou (obr. 70). Zlomky by mohly rovněž pocházet z fragmentarizace artefaktů prvních dvou jmenovaných kategorií. Vytesány jsou z opukového kamene, na povrchu vykazují stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Hrany profilací jsou nasekány nástrojem s ostřím plochým. Na povrchu některých fragmentů bylo možné identifikovat zelený nátěr,⁵⁴⁰ nebo pozůstatek červené a modré barvy.⁵⁴¹ Prvky byly nalezeny v rozličných úrovních při vybírání zásypu raně středověké krypty,⁵⁴² některé byly nalezeny také v sondě 8 situované před východním průčelím kostela sv. Markéty.⁵⁴³

Další výraznou kategorií představují fragmenty prutů rovněž vejčitého profilu. Základní profilace prutu je však doprovázena drobným obloučkem (obr. 71 - 72). Prvky jsou vytesány z opukového kamene a vykazují na povrchu stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Pokud lze soudit, pocházejí rovněž ze zásypu raně středověké krypty (sonda 12).⁵⁴⁴

Variantou předchozích kategorií, definovaných na základě vejčitého tvaru zlomků prvků, je rovněž třeba představit soubor zlomků prutů, jejichž profilace je v zásadě též vejčitá. Základní vejčitý tvar prutu je doprovázen dvěma drobnými obloučky.⁵⁴⁵ Vlastní prut má zaostřenou špičku (zejména obr. 75). Zlomky jsou vytesány z opukového kamene a jejich povrch vyazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. U zlomků byl zaznamenán také částečně „vyhlazený povrch“. Fragmenty prutů této kategorie byly opět nalezeny při vybírání raně středověké krypty (v sondě 12),⁵⁴⁶ ale patrně taktéž v sondě 7 situované jihovýchodně závěru kostela sv. Markéty.⁵⁴⁷

⁵³⁷ Fragment nese původní označení 168/12. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů. Srovnej NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i. č. N11, 5/98 – 18. Prvek byl nalezen v hloubce 2,8 m při vybírání zásypu krypty (sonda 12).

⁵³⁸ Jde o prvky: s původním označením 664, nalezený v hloubce 3,8 m v sondě 12, 687 v hloubce 4,7 m, nebo o zlomek 294 získaného z úrovně 3,8 m pod podlahou kostela. Dále lze uvést zlomek 546/12 vybraný z hloubky 2 m.

⁵³⁹ Tak například prvek s původním označením 907 byl nalezen v hloubce 3,8 m, 687 v hloubce 4,7 m, prvek 578/12 byl vytěžen z hloubky 3,4 m, nebo zlomek 493/12 získaný z úrovně 2,3 m pod podlahou kostela. Fragment s číslem 518/12 byl získán z úrovně 2,3 m. Zlomek 935 byl nalezen také v sondě 12 v hloubce 4,3 m, rovněž tak zlomek 288/12 vyjmutý z úrovně 3,8 m.

⁵⁴⁰ Fragment nese původní označení 156/12. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁴¹ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů. Fragment nese označení číslem 840 a 854.

⁵⁴² Jde například o zlomek s původním označením 156/12, který byl vyzdvižen z hloubky 2,1 m, dále o fragment 326/12 nalezený v hloubce 3 m, o artefakt číslo 854, který byl nalezen v úrovni 3,1 m pod podlahou presbytáře a konečně uvedme i zlomek 840, který byl připsán žeburu a byl vyjmut z úrovně 4,6 m.

⁵⁴³ Jedná se o zlomek 91/8 (dva díly) nalezený v hloubce 3,7 m.

⁵⁴⁴ Jedná se například o zlomek označený číslem 905, který byl podle evidence nálezů vytěžen ze sondy 12 v hloubce 3,9 m. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů. Do této kategorie náleží zlomky s původním označením 905, 1174, 2030.

⁵⁴⁵ Do této kategorie patří zlomky s původním označením 339, 143/7, 1511, 1296.

⁵⁴⁶ Jedná se například o zlomek s označením 339 nalezený v hloubce 0,6 m.

⁵⁴⁷ Jde o zlomek s původním označením 143/7. Rovněž viz NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 49.

V kontextu předchozích dvou kategorií zlomků je třeba představit soubor opět zlomků prutů, jejichž základní vejčitá profilace prutu je rovněž doprovázena dvěma drobnými obloučky, oproti předchozí variantě však má navíc odkrojenou špičku (především obr. 74 a pravděpodobně některé prvky z obr. 73). Zlomky jsou vytesány z opukového kamene a jejich povrch vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Torzo prutu s touto profilací bylo nalezeno v zásypu raně středověké krypty⁵⁴⁸ a v sondě 8 situované po jižní straně závěru kostela sv. Markéty.⁵⁴⁹ Rovněž řadu drobnějších zlomků je možné spojit s fragmentací tohoto typu prutu.⁵⁵⁰

Z předchozích kategorií vejčité profilované pruty se poněkud vymykají ojedinělé zlomky prutu, jejichž profil má spíše kruhový průřez a vybíhá v zaostřený nos (obr. 73:10).⁵⁵¹ Prvek je vytesán z opukového kamene. Jeden z exemplářů byl pokryt červeným nátěrem. Nálezy zlomků nepochybně vesměs souvisí s vybíráním zásypu raně středověké krypty.⁵⁵²

Zvláštní kategorii představují fragmenty hranolovitého tvaru se subtilním vejčitým prutem na hraně profilace (obr. 76, 77). Prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene. Některé z těchto zlomků byly nalezeny v sondě 8 při jihovýchodním závěru kostela sv. Markéty.⁵⁵³ Podskupinu představují detaily srovnatelného charakteru, ale s odlišnou variantou nárožního prutu (obr. 77:5). Prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene.

V nalezeném souboru prvků bylo zjištěno i množství lamel klenebních žebírek prosté hruškové profilace (obr. 114:1).⁵⁵⁴ Klenební žebra byla vytesána z opukového kamene. Minimálně v jednom případě zjišťujeme na ložné ploše klenebního žebra hruškové profilace (opracované nástrojem s ozubeným ostřím) kamenickou značku ve tvaru písmene T. Toto žebro bylo odkryto v sondě jihovýchodně závěru kostela sv. Markéty.⁵⁵⁵ Nalezeny byly dokonce i dva výrazné dílce opukového výběhu žebírek rovněž hruškového profilu. U prvního z nich je patrné, že pruty probíhají bez přerušení do hmoty pláště.⁵⁵⁶ V druhém případě rovněž žebro přímo zabíhá do hmoty prvku, a jako v prvním případě s ní tvoří konstrukční celek (obr. 113:1). U obou prvků, vytesaných z opukového kamene, je nápadná snaha po vyhlazení povrchu profilací, s výjimkou ložných ploch, kde se uplatnilo opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Řada fragmentů klenebních žebírek byla získána ze zásypu raně středověké krypty.⁵⁵⁷

V souboru je také možné vyčlenit kategorii prvků souvisejících s konstrukcí přípor. Jedná se zejména o dílce svazkových přípor s válcovými pruty. Materiálem těchto konstrukčních prvků je opukový kámen. Zlomky této kategorie lze patrně rozdělit minimálně do dvou podskupin. První skupinu představují zlomky svazkové přípory o třech masivních válcových prutech (obr. 80 - 82). Průměr jednotlivé přípory je přibližně 13 cm. Přípory a jejich zlomky jsou vytesány z opukového kamene. K této kategorii lze na základě srovnatelných

⁵⁴⁸ Jde o fragment s původním označením 269/12, který byl nalezen v hloubce 2,4 m v sondě 12. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁴⁹ Zde nalezený zlomek nese označení 107/8 a byl vytěžen z úrovně 3,1 m.

⁵⁵⁰ Zmíňme zlomky s původním označením 96/8, 1301, 1527, 1530.

⁵⁵¹ Jde o zlomky s původním označením 666 a patrně také lze do této kategorie zařadit fragment 1531.

⁵⁵² Prvek 666 byl pravděpodobně vyjmut z hloubky 3,8 m v sondě 12.

⁵⁵³ Zde byl vyjmut v hloubce 3,2 m prvek se starým označením 108/8, který byl údajně obdobný zlomku 82/8, nalezenému o 0,2 m níže. Z dalších zlomků lze do této kategorie přiřadit fragment s původním označením 1642. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁵⁴ Jde o zlomky s původním označením 322/12, 329/12, 708, a jejich z dílčí fragmenty jako zlomek s označením 303/12. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁵⁵ Jde o prvek 708 vytěžený z hloubky 1,5 m.

⁵⁵⁶ Jde o zlomek s označením 329/12. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 13.

⁵⁵⁷ Jde například o zlomek 329/12, ale i o fragment 332/12 vyzvednutý z hloubky 3 m. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 12.

charakteristik přiřadit nepochybně celou řadu zlomků masivních prutů válcového průřezu (obr. 80 - 82).⁵⁵⁸ Druhou skupinu zastupují dílce a zlomky svazkové přípory o čtyřech válcových příporách (obr. 83, 84). Profil přípor této druhé skupiny je přibližně 12 cm. Nejzachovalejší reprezentanti této druhé skupiny jsou doprovázeni na boku prutem o profilu lalošky. Prvky jsou vytesány z opukového kamene. Povrch vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Dílec posledně uvedeného druhu přípor byl nalezen v zásypu raně středověké krypty (sonda 12) v hloubce 4,5 m.⁵⁵⁹ K této druhé podskupině zlomků přípor bezpečně náleží⁵⁶⁰ dobře zachovalá hlavice s vegetabilním dekorem deponovaná dnes v barokní kryptě (obr. 57, 58). Při bližším ohledání zjišťujeme, že hlavice byla určena pro osazení do roviny zdi, jak dokládá jeden zachovaný lícní bok a konstrukční vyřtá linka vymezující druhou, dnes otlučenou stranu líce prvku. Dále je možné zjistit, že na zbylé ložné ploše hlavice je zachována konstrukční ondulovaná linka s dimenzemi a průběhem odpovídajícím právě prutům přípor druhé jmenované podskupiny. Zlomky přípor vykazují na povrchu opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Ze starší dokumentace vyplývá, že na povrchu některých zlomků pravděpodobně tohoto druhu přípor se zachovaly zbytky červené barvy.⁵⁶¹

Zvlášť je třeba vyčlenit skupinu několika masivních válcových prutů (obr. 85), které by mohly také náležet například jednoduché přípoře. Průměr prutů činí téměř 20 cm. Prvky jsou vytesány z opukového kamene. Pokud s tímto typem ztotožníme například fragment nesoucí označení 264/12, pak lze soudit, že alespoň část těchto zlomků pochází ze zásypu raně středověké krypty.⁵⁶²

Specifickou skupinu kategorie přípor představují zlomky svazkových přípor, jejichž pruty mají hruškový profil. Patrně jediným výrazným zachovaným zástupcem nalezeným v zásypu raně středověké krypty⁵⁶³ je v dokumentovaném souboru prvek nově označený B 602 (obr. 102:1). Původně sestával ze tří hruškově profilovaných prutů propojených výžlabky. Tyto pruty byly na bocích prvku doprovázeny prutem o profilu poloviční hrušky. Hrušková profilace přípor je dnes těžce poškozena. Prvek je vytesán z opukového kamene a jeho povrch nese zbytky po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Tento zlomek zachytila již dokumentace M. Ernesta ještě ve výrazněji zachovalejším stavu.⁵⁶⁴ Řazení i profilaci prutů příporového dílce odpovídá nalezený trnož v západním křídle bývalé kvadratury (obr. 101), vykazující tvaroslovnou paralelu s nalezenými torzy v jižním rameni ambitu. Řadu fragmentů dílců svazkových přípor s hruškovou profilací prutů nalzáme druhotně osazenou v barokní kryptě i v základech kostela sv. Markéty. Jejich profilace se však liší od prvků obdobné funkce nalezených v torzech gotického ambitu. Jedná se totiž o torza přípor pravděpodobně původně pouze se středním hruškovým prutem, doprovázeným na boku dvěma pruty o profilu poloviční hrušky.

Samostatnou a početnou kategorii představují zlomky a dílce okenních ostění, ale i kružeb. Okenní ostění jsou zastoupena především skupinou dílců a zlomků, v jejichž profilaci se uplatnila dvojice válcových prutů s navazujícími výžlabky. K tomuto typu ostění lze přiřadit

⁵⁵⁸ Sem náleží prvek s označením 146/8 ze sondy 8 umístěné jihovýchodně od závěru kostela sv. Markéty. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 –37. Rovněž sem lze zařadit fragmenty zachycené již původní dokumentací, jako zlomek 1426.

⁵⁵⁹ Jedná se o zlomek fragmentu s číslem 926. V sondě 12 byl pravděpodobně nalezen rovněž i fragment s označením 270/12 (v hloubce 2,4 m) a 514/12 (v hloubce 2,3 m). Viz: NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁶⁰ Na ložné ploše hlavice je nárys profilu na který hlavice dosedala. Plně se shoduje s profilem čtyřdílné přípory.

⁵⁶¹ Jedná se například o prvek se starým označením 620. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 39.

⁵⁶² NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁶³ Prvek byl nalezen v sondě 12 a byl označen číslem 624.

⁵⁶⁴ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 45.

celou řadu zlomků.⁵⁶⁵ Fragmenty byly nalezeny v sondách 6 a 8 (v hloubce 1,5–4,5 m), situovaných před východním průčelím závěru kostela sv. Markéty, a patrně ojediněle i v zásypu krypty (sonda 12).⁵⁶⁶ Pruty mají průměr přibližně 8 cm a mezi sebou svírají střední klínový útvar s drážkou pro osazení okenní výplně (obr. 86, 87). K ukončení prutů náleží s největší pravděpodobností výjimečně zachovalá patička opatřená polygonálním soklíkem (obr. 93:3).⁵⁶⁷ Profil patky je tvořen mělkým výžlabkem přecházejícím v drobný oblounek. V souboru architektonických zlomků konkurují tomuto druhu ostění i okenní ostění jiné profilace. Jedná se o typ ostění, v jehož profilaci se vedle mělkých výžlabků objevuje i jak válcový tak polygonální prut (obr. 118). K poslední jmenovanému typu se v některých detailech blíží ostění profilované širokým výžlabkem přecházejícím v oblý prut (obr. 120). Tyto prvky jsou vytesány z opukového kamene a jsou opracovány nástrojem s ozubeným ostřím. Pokud lze soudit, některé z těchto detailů byly vytěženy ze zásypu raně středověké krypty (sonda 12). Samostatně je třeba vyčlenit ostění profilované mělkými výžlabky (jedná se například o prvek na obr. 116:1).

S konstrukcí ostění by mohly souviset prvky, které je možné hypoteticky spojovat s okenními záklenky. Jedná se o prvky se zakřiveným průběhem, v jejichž profilaci je kombinován výrazný výžlabek, prut o profilu poloviční hrušky a drobné vyžlabení (obr. 113:2, 114:2, 115). Pokud je možné soudit po konfrontaci se starší dokumentací, minimálně některé z těchto prvků byly vyjmuty z různých hloubek několikrát zmiňované sondy 12, tedy zásypu krypty.⁵⁶⁸ Prvky jsou vytesány z opukového kamene a na povrchu nesou stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Některé z těchto prvků byly dokumentovány již M. Ernestem.⁵⁶⁹

S poslední vyčleněnou kategorií úzce souvisí množství zlomků gotických kružeb.

Výraznou skupinu představují opukové fragmenty kružeb, v jejichž profilaci se vyskytuje válcový prut někdy označovaný jako „hůlkovitý“ (obr. 88 – 92). Zlomky tohoto typu byly nalezeny jak v sondě 8 před východním průčelím závěru kostela sv. Markéty,⁵⁷⁰ tak v zásypu krypty (sonda 12).⁵⁷¹ Zachovalejší exempláře naznačují, že kružby oken měly trojdílnou sestavu.

Samostatně je třeba vyčlenit výraznou skupinu zlomků kružeb vytesaných z arkózového pískovce šedomodré barvy. Zachovaly se dokonce části kružbových obrazců sestávajících z trojice pravděpodobně trojlístů nebo čtyřlístů (obr. 119). V profilaci těchto kružeb nalézáme, vedle mělkých výžlabků, prut polygonálního průřezu. Odlišného charakteru je soubor opukových zlomků kružeb s typickými hruškovými profily prutů, i se zlomky středního dělicího prutu, které jsou doprovázeny mělkými výžlabky (obr. 116:3,6,7). Dva výrazní reprezentanti poslední jmenovaného typu kružbových prutů byly nalezeny v sondě 8 při jihovýchodním konci závěru kostela sv. Markéty.⁵⁷² Odděleně je třeba vymezit fragment kružbových, v jehož řezu vedle mělkých výžlabků dominuje klínový, vyžlabený i nevyžlabený prut.⁵⁷³

⁵⁶⁵ Jedná se například o zlomky s označením 46/6, 87/8, 118/8, 702, 900.

⁵⁶⁶ Zde byl nalezen fragment s označením 900 v hloubce 4,4 m.

⁵⁶⁷ Průměr prutu který nasedal patičku byl totiž zcela obdobného průměru jako pruty raně gotických ostění.

⁵⁶⁸ Jedná se například o prvky označené čísly 522/12, 678, 818. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁶⁹ NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 30, 31.

⁵⁷⁰ Jedná se o zlomek evidovaný ve starší dokumentaci s číslem 776. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁷¹ Jedná se o zlomek evidovaný ve starší dokumentaci s číslem 166. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁷² Jde o zlomek 103/8 (nalezen v hloubce 2,3 m), a 145/8. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁷³ Jedná se o zlomek s označením 2007. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv oddělení dokumentace, Břevnov čp. 1, kostel sv. Markéty, předrománská krypta, i.č. N11, 5/98 – 33.

Některé detaily je možné spojovat s konstrukcí archivolt, náležejících nejspíše portálům. Jedná se především o zakřivený prvek kvadratického profilu, který je na hraně opatřen prutem vejčité profilace doprovázeným obloučky (obr. 78, 79). Nos prutu je bohužel těžce poškozen, takže nelze přesvědčivě rozhodnout, zda byl prut zakončen nosem, nebo vybíhal v zaostřený břit. Spíše se však zdá, že druhá varianta je pravděpodobnější. Prvek je vytesán z lomového opukového kamene. Povrch profilace vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Na ložné ploše prvku je vytesána kamenická značka ve tvaru rovnoramenného kříže s vidlicovitě se rozšiřujícími rameny. Z dalších zlomků by bylo možné přiřadit konstrukci portálového ostění zlomek prutu, jehož profil je tvořen výrazným prutem vejčité profilace doprovázené dvěma drobnými bočními pruty. Vlastní profilaci prutu přerušuje torzo neodtesaného kamene, které je velmi pravděpodobně pozůstatkem architektonické plastiky dekorující portálové ostění.⁵⁷⁴ Prvek je vytesán z opukového kamene a na jeho povrchu jsou patrné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Portálovému ostění nejspíše náležel i prvek kvadratického průřezu, na hraně opatřený prutem, jehož profilaci bychom mohli označit za hruškovou. Profilace prutu přechází v dvě laločky. Na povrchu profilace byly patrné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Jak je možné dovodit z dokumentace, prut neprobíhal přímočaře, ale vytvářel „obloučky“. Prvek, který dokumentoval M. Ernest, není možné dnes dohledat.⁵⁷⁵

Obecně by ke konstrukci ostění mohla náležet terakotová tvarovka, v jejímž výžlabku je vložena bobule (obr. 103:1). V nálezovém souboru jsme evidovali několik dalších terakotových dílců, zastoupených výhradně prostými cihlami s nárožním výžlabkem.

Z výraznějších detailů je pak v souboru zastoupen zlomek záklenku, který je velmi pravděpodobně možné spojit s konstrukcí sedile (tab. 99). V čele prvku je patrný negativ po odlomeném prutu kopírujícím s velkou určitostí tvar jeptišky. Hrana prvku je profilována výžlabkem mezi dvěma drobnými obloučky. Prvek je vytesán z lomové opuky a na povrchu nese stopy po opracování ozubeným ostřím.

Samostatnou pozornost je třeba věnovat polygonální patce koutové přípory, náležející konstrukci vícelodního gotického kostela.⁵⁷⁶ Horní část je profilována drobným výžlabkem mezi dvěma pásky (tab. 100:1). Prvek je vytesán z pískovce narezlé barvy. Na čelní ploše prvku je patrná vyrytá osová linka. Konstrukci přípor by hypoteticky mohl náležet i těžce poškozený prstenec (tab. 100:2), jehož profilace je tvořena mělkým výžlabkem přecházejícím v drobné obloučky. Prvek je vytesán z opuky.

Z výraznějších zlomků, jež rovněž volně souvisejí s klenební konstrukcí, si zaslouží pozornost zejména konzola jehlancového tvaru, velmi pravděpodobně pokrytá vegetabilním dekorem, ze kterého se dochovalo pouze torzo okraje listu (tab. 102:2). Zlomek, označený v původní dokumentaci číslem 308/12, byl nalezen při těžení zásypu krypty v hloubce 4 m. Prvek je vytesán z opukového kamene a na svém povrchu nese sporé stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. V souboru tomuto detailu konkuruje další konzola (tab. 103:3). Její tvar je rovněž jehlancový, ale je navíc pod krycí deskou opatřena výžlabkem, pod nímž probíhá stezka s drobným výžlabkem.

Výrazná kategorie architektonických fragmentů je zastoupena architektonickou plastikou. Nejvýraznějším představitelem je již zmíněná hlavice svazkové přípory (obr. 57, 58). Jádrem hlavice je v principu tvořeno kumulací jednotlivých hlavic odpovídajících navazujícím jednotlivým prutům svazkové přípory. Jednotlivé kalichy jsou pokryty vegetabilním listovím. V ploše listové dekorace se zachoval zlomek drobné rozetky. S morfologií jednotlivých listů pokrývajících hlavici souvisí drobný fragment listu, který

⁵⁷⁴ Srovnatelné řešení, kdy architektonické plastiky pokrývají jednotlivé pruty, zjišťujeme například na západním portálu benediktinského probošství v Polici nad Metují.

⁵⁷⁵ Řez tímto zlomkem se zachoval v korpusu neutříděné dokumentace uložené v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl.m. Praze.

⁵⁷⁶ Morfologie a, pokud je možné porovnat, i užitý materiál se shodují s obdobnými prvky odhalených pilířů gotické lodi kostela. Patka byla dokumentována již dříve. Viz: NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

s největší pravděpodobností náleží právě této struktuře (obr. 96:2). Oba posledně jmenované prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene.

Zvláštní specifickou skupinu architektonické plastiky tvoří zlomky dekorované vinnými listy. Fragmenty bohužel nelze prozatím bezpečně funkčně určit, s výjimkou desky tympanonu (viz níže). Nápadné jsou však dva zlomky budící zdání, že vlastní dekor pokrýval oblý prut (obr. 94:2,95). Ve dvou případech lze dokonce uvažovat o tom, že zlomky jsou fragmenty jednoho detailu (obr. 94:2,95). Nasvědčuje tomu drobný zakřivený oblý prut s navazujícím výžlabkem, patrným na uvedených zlomcích. U jednoho fragmentu pozorujeme, že vinný list má charakteristicky vpadlý střed (obr. 96:1). U něho jako jediného je možné dohledat, že byl nalezen v zásypu krypty (sonda 12) v hloubce 4,6 m. Jednotlivé listy této skupiny prvků se odvíjí z jednotlivých stonků. Okraje listů jsou charakteristicky zazubeny, jeden exemplář vykazuje sporé stopy olíčení červenou barvou (obr. 95). Prvky jsou vytesány z opukového kamene. Povrch vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Samostatnou podskupinu tvoří dva drobné opukové zlomky, které vykazují srovnatelné formální pojetí (obr. 96:3, 98:1).⁵⁷⁷ Oba mají výrazně zazubené okraje listů, jejich povrch je výrazně vyhlazen. Samostatně je třeba vydělit drobný zlomek pokrytý listy podobnými listům javoru dlanitolistého. Na jeho boku je patrný pravoúhlý ústupek opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 97:1). Cenný je zlomek dekorovaný drobnou palmetkou (obr. 97:2). V horní části fragmentu je náznak snad krycí desky s vyrytou konstrukční linkou. Důležité je, že prvek ve své horní partii rovněž vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Na tomto místě ještě jednou upozorňuji na zlomek prutu vejčité profilace s patrným torzem nejspíše dekorativního vlysu, který pravděpodobně pokrýval prut (tab. 51:2). Detail je vytesán z opukového kamene. Prut i torzo dekoru vykazují stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Jediným funkčně definovatelným zlomkem ze skupiny architektonické plastiky je zlomek desky pokrytý listovým dekorem, který lze interpretovat jako fragment desky tympanonu (obr. 94:1), snad náležejícímu konstrukci portálu. Podle evidence byl zlomek nalezen v sondě 2 na prvním rajském dvoře.⁵⁷⁸ Z dochovaných torz listů odvíjejících se ze stonku je patrné, že dekor byl podtesávaný. Hrany listů byly pravděpodobně opět zazubeny. Tympanon byl vytesán z opukového kamene. Povrch desky vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Bližší pozornost si rovněž zaslouží zlomek hlavice (obr. 102:3), jejíž tvar je možné označit za kalichovitý. Hlavice byla osazena na prutu snad z přípory, jejíž průměr je přibližně 12 cm. Prvek je vytesán z opukového kamene. Ložná plocha je opracována nástrojem s ozubeným ostřím.

Specifickou skupinu fragmentů představuje několik zlomků prutů, jejichž profil je tvořen válcovitým prutem s doprovodným bočním oblým prutem (obr. 112). Rovněž tyto prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene.

Komplikovaná je bližší klasifikace především u jiné řady zlomků, v jejichž profilu se objevuje drobný oblý prut, který vesměs doprovází dvě stezky a navazující profilace (obr. 105 - 107). Prvky jsou vytesány z lomového opukového kamene.

Alespoň některé z nich je možné dávat do souvislosti například s okenními ostěními.⁵⁷⁹

Podobně i další řadu fragmentů, které představují zejména zlomky původně podstatně větších celků, nelze blíže klasifikovat. Jedná se o zlomky se zachovanou profilací sestávající z oblounku, který přechází plynule ve výžlabek (obr. 109 - 111).⁵⁸⁰ Alespoň některá z těchto torz by mohla být fragmentarizovanými detaily výše uvedených prvků. Zlomky jsou vytesány z opukového kamene.

⁵⁷⁷ Umístění prvků na odlišné tabulky bylo podmíněno jednotným měřítkem jednotlivých fragmentů.

⁵⁷⁸ Prvek je označen v původní dokumentaci číslem 136/2. NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru. Konvolut neutříděných plánů nalezených detailů.

⁵⁷⁹ Může se jednat například o některé z typů ostění vyobrazených na tab. 58–60.

⁵⁸⁰ Mohlo by jít například o části profilace takových zlomků, jakým je prvek vyobrazený na tab. 73.

Některé detaily lze charakterizovat po funkční stránce jen s krajní opatrností. To se týká především zlomku s plastickým dekorem se stonky, které se svinují do jakýchsi „bobulí“ (obr. 103:5 - 7). Tyto detaily jsou vytesány z opukového kamene. Bližší klasifikace není podle našeho názoru prozatím možná ani u zlomku drobné hlavičky válcového tvaru (obr. 103:2). Prvek je při horní hraně profilován zaostřeným prstencem mezi dvěma malými obloučky. V nálezovém souboru je přirozeně celá řada drobných zlomků, jako například fragmentů prutů hruškového průřezu (obr. 117:1 - 6), u nichž bližší interpretace rovněž není prozatím možná.⁵⁸¹

Ojediněle zastoupeným prvkem v souboru je zlomek nejpravděpodobněji střešní krytiny (obr. 103:4). Jedná se o zbytek deskové břidlice s otvorem pro ukotvení.

V. 4. Pokus o definici zaniklých částí stavby

Nyní obraťme pozornost k vymezení jednotlivých stavebních útvarů na základě definování nenahodilých struktur (prostřednictvím vzájemně korelujících znaků), vyplývajících z analýzy formálních vlastností zachovalých konstrukcí i detailů architektury provedené v předchozí kapitole. Rovněž se budeme snažit definovat vyšší stratigrafické celky, zde označené jako komplexy. Na úrovni interpretace bude testován model, který předpokládá, že prvky nalezené v zásypu krypty a před východním průčelím kostela sv. Markéty náleží konstrukcím středověkého kostela (V. Píša) a rovněž předpoklad, že výstavba presbytáře je dílem opata Bavora z Nečtin (P. Sommer).

Nejprve se budeme zabývat vymezením jednotlivých stratigrafických fází – stratigrafických kroků SK a stratigrafických komplexů L.⁵⁸² Objektem našeho zájmu budou opět reliktky klášterního kostela, které jsou přístupné jako substrukce pod podlahou kostela sv. Markéty. Je třeba zdůraznit, že uvedené stratigrafické vyhodnocení má pouze pracovní charakter a dílem vychází rovněž z publikovaných prací.

Samostatný stratigrafický komplex I (L I) představuje obvodové raně středověké zdivo krypty, kostela i torza kvadratury. Tímto komplexem se ale dále zabývat nebudeme. Jako druhý stratigrafický komplex L II s opatrností vymezujeme soubor stratigrafických kroků zahrnující výstavbu jižní raně gotické kaple se zřízeným severním vstupem. Za další stratigrafický komplex L III považujeme souhrn stratigrafických kroků (SK) vymezující výstavbu vložené příčky se zazdívkou románské niky a oken krypty. Významný stratigrafický komplex L IV představuje výstavbu obvodových zdí gotického presbytáře. Odděleně lze pravděpodobně vymezit stratigrafický komplex L V, zahrnující výstavbu jižního ramene ambitu a tedy i severní obvodové zdi lodi. Do šestého stratigrafického komplexu L VI řadím výstavbu tzv. jižní arkádové řady. Samostatnému stratigrafickému komplexu L VII pravděpodobně náleží výstavba jižní partie východního křídla kvadratury. Pracovně odděleně vymezujeme stratigrafický komplex L VIII, zahrnující gotickou výstavbu západního a severního křídla kvadratury. Konečně jako stratigrafický komplex L IX je možné označit výstavbu obvodového zdiva jižních bočních lodí s armovaným nárožím (a s východními bočními prostory) gotického kostela a jako stratigrafický komplex L X pak výstavbu tzv. V-Z orientované zdi s portálem a nikou, přiléhající na východě ke komplexu L IX. Samostatně je třeba vymezit stratigrafický komplex zahrnující konstrukci litých bloků při západní straně raně středověké krypty L XI, a dále konstrukci zde vyzděných konstrukčních pasů L XII – komplexy definované zejména na základě absolutních výškových parametrů. Separátně vydělují stratigrafický kontext odpovídající vlitým základovým blokům v barokní kryptě (L XIII). Zařazení dalších odhalených konstrukcí do stratigrafického kontextu vyššího, než jakým je stratigrafický krok, a vlastně ani řádné posouzení na této úrovni, není za současného stavu poznání možné. Na této úrovni je třeba též nahlížet segmentové obezdění vznikající na substrukci severní apsidy raně středověkého chrámu.

⁵⁸¹ Vyše jsme akcentovali drobné fragmenty raně gotických prvků, kterými se budeme níže podrobněji zabývat.

⁵⁸² Terminologie byla v tomto případě inspirována pracemi J. Čihákové (např. Čiháková 2001, 53–54; k SK Čiháková 2008, 11).

Nyní přistupme k vymezení nenahodilých struktur na základě vzájemné korelace určených vlastností prvků (prutů, případně výžlabků apod.), definovaných pro analýzu souboru transformovaných stavebních konstrukcí. Jak vyplývá z výše uvedené zběžné analýzy, některé zlomky je možné spojit do jednotlivých nápadných celků a následně pak do kategorií. Někdy jsou tyto kategorie vzájemně propojeny do hierarchicky vyššího celku části stavebního díla, definovatelné zejména na základě formálních charakteristik vyčleněného prvku („prutu“). Výsledkem analýzy formy, následující po vymezení jednotlivých prvků (pro ranou gotiku viz horní řádek v typologické tabulce – obr. 25) a níže uvedených vlastností (profil prutů) prostřednictvím definování stupně podobnosti jednotlivých vlastností definovaného prvku, je konstituování jednotlivých formálních skupin (FS) a kategorií (KTG) prvků. Z důvodu přehlednosti a srozumitelnosti celého postupu byl obdobný přístup z hlediska funkce konstrukce na úrovni funkčních skupin aplikován již v předchozí kapitole.

V nálezovém souboru je velice nápadná kategorie vzájemně souvisejících skupin zlomků (KTG I), v jejichž profilaci se obecně vyskytuje prut subtilního vejčitého profilu, s četnými sub species vytvářejícími jednotlivé dílčí skupiny, dále prut o profilu tzv. lalošky a prut s klínovou vyžlabenou profilací. Uvedené vlastnosti (tedy druhy profilací) prvků vzájemně souvisí v jedné či více charakteristikách (vlastní profilace prutů, rozměry a řazení prutů a podobně). Velice důležitý je nález dochovaného torza (obr. 47), kde je zastoupena podstatná variační šíře několika odlišných vlastností (tvarů) vymezené prvku (prutu). Jednotlivé vlastnosti prvků definovatelných u uvedeného zlomku pak v podstatě odpovídají samostatně vyčlenitelným skupinám fragmentů, a to buď na nejnižší úrovni (zlomky jednotlivých prutů), nebo na strukturálně vyšším stupni (kombinace jednotlivých prutů na příklad v profilaci pasů), což umožnilo přiřadit k první kategorii zlomků další artefakty, jejichž analýza dovolila určit eventuelně vazbu k dalším skupinám nebo jednotlivým prvkům v souboru. Proberme tedy stručně soubory vyzdvižených prvků na úrovni jednotlivých formálních skupin náležejících první kategorii KTG I, případně samostatné jedince nepřiraditelné do jednotlivých formálních skupin, ale rovněž náležející do této první kategorie.

Nejprve uvádíme formální skupinu (FS I), v jejíž profilaci se uplatnil jak vyžlabený klínový prut, tak pruty o vejčitého profilu s odkrojenou nebo neodkrojenou špičkou (vytvářejících vlastně vzájemnou kombinaci), ale i prut o profilu lalošky přecházející v drobný oblounek. Této skupině náleží výjimečně dobře dochovaný fragment, který jsme již výše stručně popsali (obr. 47). Prvek byl původně osazen někde pod výběhem klenebních žeber, pravděpodobně ve zdivu vymezujícím snad zdivo při ostění okna. Na základě řazení jednotlivých prvků (prutů a výžlabků) lze do této kategorie zařadit i prvek (obr. 48) kopírující vlastně v zachovaných partiích morfologii předchozího prvku. Do této skupiny lze zařadit i prvky další, bohužel silně poškozené (obr. 49 - 51), které v dochovaných partiích přesně citují tvarosloví nejzachovalejšího prvku skupiny zobrazeného na tab. 1. Jedná se především o zbytky profilace tvořené prutem profilu lalošky, která přechází prostřednictvím výžlabku do drobného obloučku. Na opačné straně přechází laloška do drobného obloučku prostřednictvím drobného pásku.

Druhá skupina (FS II) je zastoupena prvky, v jejichž profilaci je kombinován vyžlabený klínový prut a pruty o profilu lalošky, které jsou navzájem propojeny výžlabkem. Do této skupiny, popřípadě do skupiny FS I, je možné zařadit rovněž celou řadu drobných zlomků klínových prutů morfologií i rozměry odpovídajících prutům klínové vyžlabené profilace první a druhé skupiny (obr. 52 - 54). Jak je zřejmé, druhá skupina blízce souvisí minimálně vlastností (profilace prutů) jednotlivých prvků se skupinou předchozí (FS I). Jak již bylo uvedeno, prvky této skupiny lze funkčně interpretovat jako dělicí pasy gotické klenby.

Do skupiny třetí (FS III) řadíme zlomky, v jejichž profilaci je kombinován prut vejčité profilace s prutem s obdobnou profilací, který má ale odkrojenou špičku (zejména obr. 59 – 63, 66). Architektonické zlomky vybavené takovou profilací lze poměrně jednoznačně interpretovat jako klenební žebra. Do této skupiny, popřípadě do skupiny FS I, je možné počítat celou řadu zlomků jak jader žeber, tak i zlomky jednotlivých prutů o vejčitém profilu (obr. 59 - 69), nebo o obdobném profilu s odkrojenou špičkou (obr. 70).

Do čtvrté skupiny (FS IV) řadíme zlomky prutů, jejichž profil je opět tvořen subtilním vejcovcem, po straně doprovázeným drobným oblým prutem (obr. 71, 72:1,3,5). Subvariantu (FS IVb) představuje drobný prut vejčitého profilu, mírně odlišného tvaru než jaké evidujeme ve skupinách FS I a FS III, doprovázeného drobným oblounkem (obr. 73:10). Prvky nelze prozatím bezpečně funkčně interpretovat. Základní vejčitý tvar prutů (zejména prvku na tab.) blíže souvisí s profily vejčitých prutů skupin FS I a FS III.

Do páté skupiny (FS V) řadíme zlomky prutů s profilem opět tvořeným subtilním vejcovcem, který je po straně doprovázen dvěma drobnými pruty (zejména obr. 75, a snad některé fragmenty z obr. 72). Prvky je s největší pravděpodobností možné spojovat s ostěním portálů. Základní vejčitý tvar prutů (zejména prvku na obr. 75) blíže souvisí s profily vejčitých prutů skupin FS I a FS III.

Samostatně je třeba vyčlenit výrazný soubor zlomků, který nelze zatím blíže funkčně interpretovat (FS VI). Jedná se o kolekci zlomků prutů, jejich profil lze označit za vejčitý. Základní profilace prutu je obohacena o odkrojenou špičku profilu a dvojici drobných oblých prutů (bezpečně lze takto charakterizovat prut na obr. 73, 74), další zlomky je možné přiřadit zejména na základě srovnatelného průběhu profilace). Prvky v této kategorii souvisí s tvarem prutů skupin FS I a FS III (vejčitý tvar, motiv odkrojené špičky).

Ucelený soubor fragmentů představují zlomky (FS VII), na hraně jejichž opracované plochy se nalézá drobný prut vejčité profilace (obr. 76, 77). Funkční interpretace těchto prvků není prozatím možná. Na úrovni prvku je nutné odlišit například drobný zlomek „zaostřeného oblého profilu“ (obr. 77:5). Vejčitý prut má volnější analogii ve vejčitých profilacích prutů skupin FS I, FS III.

Početná je skupina fragmentů jednotlivých prutů o profilu lalošky (FS VIII). Některé zlomky této skupiny je možné pravděpodobně spojovat s obdobnými pruty zlomků například skupiny FS I, FS II. Základní tvar prutů má blízkou obdobu v morfologii obdobných prutů formálních skupin FS I, FS II, FS IX.

Výrazný je podíl zlomků s profilem tvořeným několika válcovými pruty (FS IX), které do sebe přecházejí (obr. 83, 84). Tyto prvky a jejich zlomky je možné spojovat s dílci svazkové přípory. Velice důležité je, že u nejzachovalejších exemplářů přechází boční válcový prut ve výrazný prut o profilu lalošky. Jde tedy o tvar který má obdobu v profilech prutů kategorie FS I, FS II. Svazek jednotlivých prutů a jejich průběh odpovídá narýsovanému torzu rozvržení navazující profilace hlavice přípory s vegetabilním dekorem (obr. 57, 58).

Samotně je třeba definovat skupinu prvků (FS X) kvadratického průřezu, na jejichž hraně byl vytesán prut, v zásadě hruškového tvaru, který přechází prostřednictvím výžlabku do bočních prutů o profilu lalošky (obr. 78, 79). Zachované detaily, jak je zřejmé při podrobnějším pohledu, nejsou zcela shodné. Především pak zejména vlastní profilace prutu. Prvky, dnes již bohužel nedohledatelné, je snad možné s jistou mírou pravděpodobnosti spojovat s konstrukcí portálů. S ostatními skupinami (FS I, FS II, FS VIII) spojuje tuto skupinu prvků zejména základní tvar prutu o profilu lalošky.

Specifický soubor zlomků (FS XI) je zastoupen fragmenty architektonické plastiky s naturalisticky zbarveným dekorem. Z hlediska funkčního je možné určit zejména zlomky náležející nejpravděpodobněji konstrukcím portálu (obr. 94:1). Rovněž vzbudí pozornost fragment prutu nejspíše pocházející z ostění portálu (obr. 98:2), jednak do této kategorie formálně náleží i dekor hlavic několikrát zmiňované přípory (obr. 57, 58). Jak je zřejmé z přiložených tabulek, vytvářejí jednotlivé fragmenty ve skupině samostatné formální subvarianty. Lze tak vymezit výraznou podskupinu zlomků s vinnými listy (obr. 94:2, obr. 95, 96) a vedle samostatných, formálně odlišně pojatých prvků, pak zlomky s výrazně zazubenými listy s vpadlým středem, doplněným vyrytou linií (obr. 96:1). S předchozími formálními skupinami koresponduje drobný zlomek listu (obr. 96:2), který odpovídá pojetí dekoru na již zmiňované hlavici svazkové přípory (obr. 57, 58). Nutné je ovšem upozornit na to, že uvedený fragment může pocházet právě z této hlavice. U dalších zlomků není jejich zapojení v zaniklé struktuře bezpečně možné určit.

Další skupiny prvků lze definovat pouze volněji nebo samostatně, protože nelze vazbu na základě formálních charakteristik k předchozí kategorii určit jednoznačně.

Eventuelní propojení dalších skupin či jednotlivých prvků s předchozí kategorií KTG I či skupinami FS I–XI lze pracovně provést teprve při stanovení absolutní chronologie (časového zařazení) skupin i jednotlivých prvků, tedy při interpretaci, s využitím externích zdrojů (analogie).

V nálezovém souboru bylo možné vyčlenit specifickou kategorii (KTG II), sestávající principu ze dvou základních skupin. První skupinu (tab. 39–40) tvoří prvky, v jejichž profilaci se vyskytují pruty kruhového průřezu, které svírají „klínovitý“ útvar (FS XII). Prvky lze bezpečně ztotožnit s konstrukcí ostění. S pruty ostění souvisí drobná patička (obr. 93:3), nesoucí původně prut obdobné dimenze, jak je možné pozorovat na ložné ploše profilu. Se skupinou FS XII souvisí celá řada zlomků, zejména zakřivených prutů kružeb (např. obr. 88 – 92), které vytvářejí i jednotlivé obrazce. Vztah je možné definovat především na základě proporcí a profilu prutů.

Odděleně je možné vydělit kategorii (KTG III) nepočtených, ale velice výrazných zlomků. Pokud se nám podařilo prozatím vysledovat, je tato kategorie zastoupena dvěma exempláři. Jedná se především o torzo přípory, jejíž profilace byla tvořena nepochybně třemi hruškově profilovanými pruty a dvěma pruty o profilu poloviční hrušky (obr. 102:1). Morfologie tohoto prvku odpovídá řazení prutů na zachované patce svazkové přípory (obr. 101), kterou je možné (jako druhý exemplář) rovněž zařadit do této kategorie. S touto kategorií by mohly rovněž souviset druhotně osazené zlomky přípor s hruškovými pruty (doprovázenými pruty o profilu poloviční hrušky), které nalézáme například zazděné v barokní kryptě, dále v základech kostela sv. Markéty, ale i ve výše zmíněné zdi V-Z orientace, která se nachází v instalačním kanálu.

Zvláštní kategorii (KTG IV) je možné vyčlenit na základě dalších kvalit, jakou je například materiál použitý k výrobě detailů – zde konkrétně arkózový pískovec. První skupinu této kategorie (FS XIII) tvoří zlomky kružeb, v jejichž profilaci se uplatnily jak mělké výžlabky, tak zejména výrazné pětiboké pruty (obr. 119). Další reprezentanti této kategorie (opět z arkózového pískovce) jsou zastoupeni samostatnými prvky, ať jde o schodišťový stupeň nebo trnož nejspíše víceboké přípory.

Další části zaniklé stavby je možné prozatím vyčlenit již jen na úrovni formálních skupin, pokud pomineme jednotlivé artefakty, jež se budeme snažit přiřadit do jednotlivých skupin na základě pokusu o jejich absolutní dataci.

Samostatně lze na tomto místě vydělit skupinu (FS XIV) tvořenou kombinací tří masivních válcových prutů (obr. 80 - 82). Z hlediska funkce lze nejspíše tyto prvky interpretovat jako fragmenty svazkové přípory. V základním pojetí profilace tato skupina snad souvisí se skupinou FS IX. Odděleně, jako další skupinu (FS XV), je třeba vydělit zlomky masivních oblých prutů (obr. 85), které prozatím v proporcích neodpovídají dalším prezentovaným zlomkům srovnatelných profilů.

Samostatná skupina (FS XVI), kterou rovněž nelze blíže funkčně definovat, vytváří v nalezeném souboru architektonických zlomků fragmenty válcových prutů opatřených bočním drobným prutem (obr. 112).

Jiný výraznější ucelený soubor zlomků (FS XVII) sestává z fragmentů okenních ostění, v jejichž profilaci se objevují mělké výžlabky a drobné polygonální a oblé pruty (118:1). S touto skupinou by mohly formálně souvisět nepochybně další detaily (srovnej obr. 118:2,3).

Na tomto místě vyčleníme samostatně skupinu (FS XVIII) masivních fragmentů zakřiveného průběhu, v jejichž profilaci se uplatňuje mimo jiné výrazný prut hruškové profilace a mělký výžlabek (obr. 113:2, obr. 114:2, obr. 115). Jak již bylo uvedeno, prvky je snad možné dávat do souvislosti s konstrukcí okenních ostění (záklenků), popřípadě portálů.

V nálezovém souboru je možné vyčlenit minimálně ještě jednu výraznou formální skupinu (FS XIX). K ní náleží především výběh klenebních žebor hruškového profilu (řez žebrem nad výběhem viz obr. 114:1), která se přímo zařezávají do oblého těla podpory nejspíše kruhového průřezu (varianta takového výběhu se zachovala v jednom případě zachovala viz obr. 113:1). Zdá se, že k tomuto prvku by mohl být přiřazen fragment monolitického opukového sloupku náležejícího původně snad centrálně zaklenutému prostoru (!). S výběhem žebor by eventuelně mohlo souviset některé ze zachovaných

klenebních žeber hruškové profilace, obecně pak snad i „zakřivené“ zlomky hruškových prutů. Jen velmi volně (nepředpokládáme přímou vazbu) je v rámci základního tvaru možné dávat do souvislosti s touto skupinou celou řadu zlomků hruškových prutů (výběr viz obr. 117:1 - 5), popřípadě i jiných detailů, v jejichž tvaroslovném aparátu se uvedená profilace prutů vyskytuje.

Množství méně výrazných fragmentů náleží pravděpodobně dílčím částem profilací prvků (srovnej obr. 105 - 107, 109 - 111) jednotlivých výše vymezených skupin, ale patrně i detailům jiným (obr. 117:8,9), které prozatím nebylo možné blíže klasifikovat. Na tomto místě se jimi proto blíže nezabýváme.

Do souvislosti s výše vymezenými kategoriemi, ovšem bez prokazatelné vazby, by bylo možné na základě jejich morfologických parametrů dávat pouze několik ojedinělých prvků z nálezového celku. To se týká například výrazné kalichové hlavice prutu (obr. 102:3), nebo prstence válcového prutu (obr. 102:2), případně konzoly jehlancového tvaru (obr. 102:2).

Nyní se budeme zabývat závažnou otázkou korespondence vymezených formálních kategorií a skupin s definovanými základními stratigrafickými komplexy. Hned v úvodu je třeba sdělit, že opor pro nalezení vzájemných (zejména formálních) souvislostí není mnoho. Přes tuto negativní skutečnost vyplývající zejména z transformace stavebních konstrukcí, zvláště z fragmentarizace a redukce stavebních konstrukcí, je možné některé vzájemně související znaky nalézt.

Velice cenná je evidence několika málo architektonických prvků osazených v původním kontextu. Za velice důležitý považuji charakter dokumentované trnože (obr. 12), která obíhala jižní stěnu presbytáře s opěráky. Zdivo jižní stěny presbytáře řadíme do stratigrafického komplexu L IV. Důležité je, že v profilaci soklu se vyskytuje výrazný prut o profilu lalošky. Tento detail je jedním z průvodních znaků formálních skupin FS I, II, IX a X (obr. 47, 49 - 51, 78, 78, 83, 84). Vzhledem k tomu, že tyto formální skupiny vykazují formální paralely s dalšími prvky a jejich skupinami, lze předpokládat jistou vazbu i mezi stratigrafickým komplexem L IV a dalšími artefakty v nálezovém souboru.

Relikty původních konstrukcí s výraznějšími prvky, dovolujícími bližší posouzení, byly rovněž nalezeny i na jiných místech klášterišť. Jedná se zejména o torza jižního ramene gotického ambitu (stratigrafický komplex L V), kde byla identifikována torza soklů svazkových přípor. Pokud je možné z prezentované dokumentace soudit, s nalezenými patkami těsně souvisí rovněž zlomek trnože (KTG III) zjištěný v zásypu západního ramene ambitu (obr. 101). S posledně jmenovaným detailem v základním pojetí souvisí zlomek svazkové přípory s hruškově profilovanými pruty (obr. 102:1).

Minimálně ještě ve dvou případech lze provést konfrontaci mezi zjištěnými nálezovými situacemi (stratigrafickými komplexy) a formálními skupinami, respektive jednotlivými prvky. Na tomto místě je třeba především zmínit ojedinělé torzo polygonální patky (obr. 100:1), za jejíž věrnou obdobu lze považovat fazetovanou patku umístěnou v nárožním ústupku pilířů jižní arkádové řady (obr. 21). Uvedená řada náleží námi vymezenému stratigrafickému komplexu L VI. S konstrukcí uvedených pilířů lze rovněž spojovat další prvek. Jedná se s velkou pravděpodobností o sokl mnohostěnné přípory, přiložený k severnímu boku zachovalých torz pilířů (obr. 21). Patka je vytesána z arkózového pískovce, tedy jde o vlastnost, která je průvodním jevem vyčleněné formální kategorie KTG IV. Na tomto místě je podle našeho názoru důležité upozornit na skutečnost, že sokl zjištěný na východním obvodovém zdivu tzv. jižní přístavby s armovaným nárožím celku L IX byl vytesán údajně z pískovce namodralé barvy. Nelze tedy bezpečně vyloučit vazbu této části gotické stavby k formální kategorii KTG IV.⁵⁸³

Definování dalších vztahů mezi nálezovým celkem transformovaných (archeologizovaných) stavebních konstrukcí a konstrukcemi zachovanými in situ je velice vágní, či nemožné. Tak například s formální skupinou prvků FS XVIII náležejících konstrukci klenby s pruty hruškového průřezu by mohly souviset obdobné prvky nalezené v destrukci

⁵⁸³Břevnov čp. 1, stavebně – archeologický a archeologický výzkum. I – klášterní kostel. 1. Kněžiště, krypta. Deník č. III., list 39, 40, 42. Rukopis deníku je uložen v archivu NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

objektu situovaného jižně gotického chóru, jehož jižní zeď jsme vyčlenili jako stratigrafický komplex L X.⁵⁸⁴

V. 5. Pokus o rekonstrukci stavebního vývoje konventu v období posledních Přemyslovců, slohový charakter zaniklé architektury

Po zjištění vzájemných vazeb mezi vyčleněnými formálními skupinami (případně jednotlivými artefakty) a stratigrafickými komplexy je třeba se zaměřit na jejich interpretaci, na problematiku absolutní datace a dále na formy jednotlivých stratigrafických komplexů, formálních skupin artefaktů i jednotlivých prvků, náležejících raně gotické proměně kláštera. Takový přístup je nezbytný pro pokus o rekonstrukci stavebního vývoje klášterního komplexu v rané gotice, i pro definování a klasifikaci architektonického jazyka zaniklé architektury. Navíc stanovení absolutní chronologie dovoluje na základě příslušnosti jednomu časovému horizontu dále charakterizovat možné volné vazby mezi formálními kategoriemi, skupinami či jednotlivými prvky a stratigrafickými kroky či komplexy. V této kapitole se rovněž budeme snažit postihnout funkci dílčích zaniklých partií stavebního díla a ověřit platnost dosavadního modelu zahrnujícího stavební vývoj kostela v rané gotice. Při výčtu analogií, který jistě není vyčerpávající, jsme se z důvodu stanoveného rozsahu publikace omezili především na příklady domácí, s přihlédnutím zejména k lokální tvorbě středočeské a k filiačním vazbám břevnovského konventu.

Jak je zřejmé z předchozího rozboru, středověká zdiva v prostoru dnešního suterénního prostoru pod kostelem sv. Markéty se výrazně kumulují kolem torz raně středověké krypty stratigrafického komplexu L I. Za relativně nejstarší gotickou konstrukci lze považovat tzv. jižní kapli (komplex L II), která dodatečně navázala na zdivo starší krypty. Pokud bylo možné pozorovat, severní zdivo jižní kaple bylo přistavěno k jižnímu boku raně středověké krypty na neomítnutou spáru. Zdá se, že tato jižní přístavba navázala na šířkové dimenze jižní boční lodi románského kostela. Nelze proto vyloučit předpoklad, že se skutečně stala „nástupcem“ závěru jižní románské lodi. S konstrukcemi stratigrafického komplexu L II, tedy zdívem tzv. jižní kaple, nelze prozatím dávat do jednoznačné souvislosti žádnou z výše definovaných formálních skupin. Z konstrukcí zachovaných *in situ*, příhodných k hodnocení, zaujme především relikt výběhu klenebního žebra, které svědčí o zaklenutí prostoru žebrovou klenbou. Tvar se blíží celé řadě běžně uváděných raně gotických pětibokých žeborů o profilu tzv. tupého klínu. Tento typ žebra, jak již před lety uvedl V. Měncel, vychází ze čtvercového jádra.⁵⁸⁵ Ze zachované dokumentace je možné soudit, že klenební žebro břevnovské raně gotické kaple bylo v principu spíše již obdélného průřezu s okosenými rohy. Nelze proto vyloučit, že mírně protažený tvar žebra by mohl nasvědčovat již určitému slohovému posunu.⁵⁸⁶ Ze středočeského památkového fondu známe několik obecně srovnatelných příkladů ze třetí čtvrti 13. věku, nebo z doby mírně pokročilejší (Kolín nad Labem čp. 27, Třebovle kostel sv. Bartoloměje aj. – obr. 25:G2). Námi předpokládaná doba zahájení výstavby kaple nápadně souhlasí s vydáním odpustkové listiny na počátku padesátých let 13. století.⁵⁸⁷ Hypotetickým datem finalizace stavebních prací může být vydání odpustkové listiny v roce 1261, kde je již patrné rozšíření zasvěcení kostela ve prospěch sv. Dionýsia (sv. Diviše),⁵⁸⁸ jak si již povšiml P. Sommer a dedukoval z tohoto spojitost se stavebními úpravami raně středověkého chrámu. Kaple skutečně mohla mít memoriální funkci, což není u takového charakteru staveb žádný výjimečný fenomén. Komplex L III (výstavba vložené příčky se zazdívkou románské niky a oken krypty) neposkytl žádné výraznější hodnotitelné prvky.

⁵⁸⁴ Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 86–87.

⁵⁸⁵ Měncel 1952, s. 269, tab. I:2 na téže straně.

⁵⁸⁶ V úvahu je ovšem nutno brát funkci a charakter raně gotické kaple, které mohly determinovat zde užité formální aparát.

⁵⁸⁷ CDB IV/1, č. 231, s. 400–401.

⁵⁸⁸ CDB V/1, č. 293, s. 439–440; CDB V/2, č. 492, s. 36–37; srovnej MHB VI, s. 30; Piter 1762, s. 73–74, 76.

Důležité závěry je podle našeho názoru možné vyvodit z formálních vazeb mezi torzem stratigrafického komplexu L IV (presbytář kostela) a souvisejícími formálními skupinami FS I, II, IX. Zjištěné formální vazby vedou k závěru, že fragmenty těchto formálních skupin nejspíše souvisejí se zaniklou architekturou gotického presbytáře. Jak již bylo výše uvedeno, s formálními skupinami, které spojujeme s architekturou zaniklého presbytáře, je možné volněji spojovat další formální skupiny. Z hlediska časového zařazení volněji souvisí s architekturou presbytáře fragmenty raně gotických ostění a k nim příslušející patky a dělicí prut (obr. 93). S raně gotickými ostěními souvisí četné zlomky kružeb (FS XII) a zlomek nejspíše středního dělicího prutu. Pokud můžeme soudit z pořízené starší dokumentace, zaniklý presbytář lze charakterizovat jako protáhlý, původně nejspíše o třech příčně obdélných klenebních polích. Závěr presbytáře je pětiboký. Jak již bylo uvedeno, není vyloučeno, že jižní stěna presbytáře vystupovala směrem k jihu. To by ostatně vysvětlovalo charakter vyobrazení presbytáře na několikrát zmíněné tzv. Lemberské vedutě (obr. 2). Na jižní stěně zde zakresleného presbytáře jsou na vedutě vyobrazena tři štíhlá okna a jedno okno je snad schematicky vyobrazeno v ústupku jižní stěny presbytáře. Presbytář je na vedutě polygonálně uzavřen. Na mladším vyobrazení kláštera z doby před rokem 1678 není již ustoupení jižní zdi presbytáře zakresleno (obr. 3), na jižní stěně jsou nejspíše tři štíhlá okna (západní okno je však zakresleno nejasně), závěr presbytáře je polygonální. V okně v zalomení závěru presbytáře je nepochybně patrná dílčí zazdívková okna, nasvědčující již složitější stavební proměně presbytáře. Na dalších vyobrazeních presbytáře, využívajících pravděpodobně starších předloh, je presbytář podán jako protažený, s polygonálním závěrem (obr. 4, 5). Je zajímavé, že sanktusník, jak již upozornil P. Sommer, není zakreslen nad východním koncem presbytáře, ale při jeho západním konci.

Nápadná je především délka presbytáře dosahující přibližně něco okolo 20 metrů. Dlouhý chór je považován za charakteristický rys středoevropské mendikantské architektury, kde nejstarší příklady takového řešení nalzáme již ve 30. letech 13. století a před, či kolem poloviny téhož věku.⁵⁸⁹ Tomuto utváření presbytáře, jako fenoménu v domácí tvorbě, je třeba věnovat stručnou pozornost. Za jeden z nejstarších protažených presbytářů s pětibokým závěrem na našem území je považován presbytář kostela sv. Františka v klášteře sv. Anežky České, vyrůstající ve 40. letech 13. století.⁵⁹⁰ Časným reprezentantem takového protaženého chóru (nikoliv však utváření závěru) je rovněž chór minoritského kláštera v Jihlavě, datovaný před polovinu nebo k polovině 13. století.⁵⁹¹ Protažený pětiboký uzavřený presbytář nalezneme i u klášterního kostela cisterciáček v Předklášteří u Tišnova, založeného v roce 1233.⁵⁹² S časným užitím samotného pětibokého závěru se setkáváme u klášterního kostela cisterciáček v Oslavanech (druhá čtvrtina 13. století)⁵⁹³ a na klášterním kostele benediktnů v Třebíči.⁵⁹⁴ Za ranný příklad protaženého gotického presbytáře (s udávanou délkou téměř 22 m), s vertikálním akcentem a polygonálním závěrem, je vesměs počítán chór jihlavských dominikánů (zaklenut kolem 1286).⁵⁹⁵ Z drobných staveb s časným užitím pětibokého presbytáře vzpomeňme alespoň drobný kostelík ve Vracově na Moravě.⁵⁹⁶ Dlouhým chórem byl údajně opatřen i klášterní kostel dominikánů v Písku (kolem 1260), někdy považovaný za jeden z prvních takto utvářených presbytářů v Čechách⁵⁹⁷ a klášterní chrám dominikánů v Českých Budějovicích.⁵⁹⁸ S protaženým, pětibokým uzavřeným presbytářem s vertikálními tendencemi se setkáváme u kostela sv. Petra a Pavla v Načeradci, který byl údajně vystavěn v roce 1278.⁵⁹⁹ Podlouhlým chórem s pětibokým závěrem je rovněž opatřen klášterní kostel

⁵⁸⁹ Dnes již z četné literatury k tomuto tématu například Grzibovski 1983, s. 151.

⁵⁹⁰ Kuthan 1982, 282.

⁵⁹¹ Kuthan 1994, s. 162–163.

⁵⁹² Líbal 1984, s. 149.

⁵⁹³ Kuthan 1994, s. 285.

⁵⁹⁴ Kuthan 1994, s. 413.

⁵⁹⁵ Kuthan 1994, s. 165–166; nověji Novotná 1999, s. 360.

⁵⁹⁶ Kuthan 1994, s. 456.

⁵⁹⁷ Kuthan 1975, s. 69.

⁵⁹⁸ Kuthan 1994, s. 96–98.

⁵⁹⁹ Například Mencil 1962, s. 238–239.

minoritů v Chebu, svěcený v roce 1285.⁶⁰⁰ Z pozdního 13. století je možné uvést mírně protažené polygonálně uzavřené chóry městského kostela sv. Jiljí v Nymburku⁶⁰¹ a sv. Petra a Pavla v Čáslavi.⁶⁰² Protažený vertikalizovaný chór charakterizuje architekturu klášterního kostela augustiniánů-eremitů u sv. Tomáše na Malé Straně v Praze, jehož výstavba byla započata pravděpodobně za Václava II., chór byl svěcen v roce 1315.⁶⁰³ Značně protaženým presbytářem byl opatřen i minoritský klášterní kostel v Plzni, vesměs datovaný do období kolem roku 1300.⁶⁰⁴ Konečně výstavba expresivních vertikalizovaných chórů, z nichž řadu nalezneme v Praze (sv. Jakub, již zmíněný presbytář kostela sv. Tomáše), je charakteristická pro dobu počátku 14. století, tedy období nástupu dynastie Lucemburků.⁶⁰⁵ Protaženým chórem o závěru sedmi stran dvanáctiúhelníka byl například vybaven klášterní kostel benediktinů v Sázavě nad Sázavou. Kolem roku 1300 vznikl přestavbou prvotního objektu vertikalizovaný protažený chór dnes zaniklého minoritského kláštera v Mostě.⁶⁰⁶ Protaženým presbytářem byl v polovině 14. století opatřen klášterní kostel minoritů v Jindřichově Hradci (který využil konstrukci staršího předchůdce),⁶⁰⁷ kolegiální kostel sv. Petra a Pavla v Brně, i klášterní kostel premonstrátek v Dolních Kounicích na Moravě, který vyrůstal od druhé čtvrti 14. století.⁶⁰⁸ Dlouhé chóry našly u nás samozřejmě uplatnění i jinde, ale i později.

Co se týče jednotlivých konstrukčních prvků, se stavbou presbytáře v Břevnově ztotožňujeme zejména množství svazkových přípor s charakteristickými válcovými dříky (FS IX, FS XIV), jaké obecně nalézáme v presbytáři dominikánů v Jihlavě (kolem 1260).⁶⁰⁹ V presbytáři jihlavského farního kostela sv. Jakuba (svěcení v roce 1257)⁶¹⁰ pak zjišťujeme svazkové přípory o třech nestejně velkých válcových dřících, v závěru presbytáře se uplatnily jednoduché přípory s válcovými dříky. Jednoduché i svazkové přípory našly uplatnění v kapli hradu pražských biskupů v Horšovském Týně, vznikající snad už v šedesátých letech 13. století.⁶¹¹ Svazkové válcové přípory sestávající ze tří prutů, z nichž střední je větší, nalézáme v severní zdi lodi kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem (60. léta 13. století),⁶¹² zde byly rovněž použity jednoduché přípory u masivních pilířů mezilodních arkád, jejichž výstavba je kladena do 70. let 13. století.⁶¹³ Jednoduché i svazkové přípory s válcovými (oblými) dříky, v jejichž užití je spatřován ohlas klasické gotiky, nalézáme v různých partiích kostela sv. Štěpána v Kouřimi,⁶¹⁴ v lodi dómu sv. Václava v Olomouci (po 1266)⁶¹⁵ a v závěru presbytáře farního chrámu Narození P. Marie v Písku (kolem 1260).⁶¹⁶ Válcové přípory se uplatnily v chóru, v trojdílné podobě pak patrně i v hlavní lodi klášterního kostela Nanebevzetí P. Marie ve Žďáru nad Sázavou (třetí čtvrtina 13. století).⁶¹⁷ Válcové přípory v tamějším lavatoriu však pocházejí ze samého sklonku 13. století. Zkrácené přípory s oblými dříky byly použity v presbytáři klášterního kostela benediktinů v Polici nad Metují, jehož výstavba pravděpodobně probíhala od 60. let 13. století,⁶¹⁸ a v presbytáři klášterního chrámu dominikánů v Českých Budějovicích.⁶¹⁹ Svazkové přípory člení stěnu proslulé raně

⁶⁰⁰ Nověji Macek – Patrný 2009, s. 46–47. Krov nad presbytářem je datován do roku 1319.

⁶⁰¹ Poche (ed.) 1978, s. 513; Kuthan 1994, s. 249–250.

⁶⁰² Poche (ed.) 1977, s. 172; Kuthan 1994, s. 89–90.

⁶⁰³ Kuthan 1994, s. 347; Vlček (ed.) 1999, s. 100.

⁶⁰⁴ Výhrady k tomuto datování nepřímo vznesl Kuthan 1994, s. 31–311.

⁶⁰⁵ Bachmann 1973, s. 490.

⁶⁰⁶ Muk 1983, s. 240–241.

⁶⁰⁷ Muk 1983, s. 242.

⁶⁰⁸ Foltýn a kol. 2005, s. 283.

⁶⁰⁹ Kuthan 1994, s. 163–165; Novotná 1999.

⁶¹⁰ Kuthan 1982, 228.

⁶¹¹ Menclová 1972/1, s. 266; Kuthan 1994, s. 122.

⁶¹² Kuthan 1994, s. 201.

⁶¹³ Líbal 1983, s. 11 počítá s dokončením kostela za Václava II.; Kuthan 1994, s. 195, 201.

⁶¹⁴ Líbal 1943, s. 8 + nepag.; Kuthan 1994, s. 209.

⁶¹⁵ Kuthan 1994, s. 254.

⁶¹⁶ Kuthan 1994, s. 298.

⁶¹⁷ Líbal 1994, s. 117 zpochybňuje autenticitu přípor v lodi; Kuthan 1994, s. 530.

⁶¹⁸ Ke kostelu například Sádlo 1955.

⁶¹⁹ Soukupová 1983, s. 272. Kuthan 1994, s. 93, 96.

gotické kaple zvíkovského hradu i jiné zdejší prostory, jak lze soudit dle nalezených článků.⁶²⁰ Stejně tak i buchlovské hradní kaple, datované kolem roku 1270.⁶²¹ Uplatnily se i v pozoruhodném presbytáři klášterního kostela augustiniánů –eremitů v Pivoni⁶²² a v jižní lodi kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci (kolem 1260–1270).⁶²³ Jednoduchými válcovými příporami byla opatřena tzv. královská kaple v Plasích, datovaná do poloviny šedesátých let 13. století.⁶²⁴ Válcovými příporami měl být opatřen gotický závěr klášterního kostela premonstrátů v Milevsku budovaný snad na konci šedesátých a v sedmdesátých letech 13. století, či spíše až na konci století.⁶²⁵ Oblé válcové přípory našly uplatnění v presbytáři klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně, jehož výstavba byla zahájena pravděpodobně již v šedesátých letech 13. století,⁶²⁶ ale protáhla se na delší dobu. Oblou příporu použili v jihozápadním koutě jižního křídla ambitu cisterciáckého kláštera v Oseku.⁶²⁷ Fragmenty válcových přípor charakterizují i některé zlomky pocházející z cisterciáckého kláštera Klášter.⁶²⁸ Přípory s válcovými těly se uplatňovaly rovněž na Bezdězu, jak v architektuře paláce dolního hradu tak ve zdejší palácové kapli,⁶²⁹ i v architektuře kaple hradu Houska, založeného snad už za Přemysla Otakara II.⁶³⁰ Zkrácené svazkové i jednoduché válcové přípory byly užity v presbytáři minoritského kostela v Chebu (svěceno 1285).⁶³¹ Z doby Václava II. pochází válcová přípora při triumfálním oblouku kaple P. Marie a sv. Václava v Brně.⁶³² Přípory s válcovými těly nalézáme na pozoruhodném presbytáři kostela sv. Kateřiny v Chomutově, který vyrůstal v pozdním 13. století,⁶³³ také ještě v presbytáři minoritského klášterního kostela v Plzni (kolem roku 1300)⁶³⁴ a v presbytáři kostela sv. Petra Pavla v Horažďovicích, snad také z doby kolem roku 1300.⁶³⁵ Jednoduché i trojdílné přípory nalézáme ve vysokém chóru klášterního kostela v Sedlci (sklonek 13. a počátek 14. století), ale i jinde.⁶³⁶

Samotný válcový tvar přípor našel uplatnění v naší architektuře již podstatně dříve, v době, kdy v našich zemích ještě nezaznamenáváme ohlas klasické gotiky, s jejíž rezonancí je řada výše uvedených příkladů spojována. Jednoduché přípory, uplatněné i v exteriéru budov, nalézáme na řadě staveb „pozdně románského charakteru“. Na exteriérových stěnách například u klášterního kostela cisterciáků ve Velehradě (svěcení 1228),⁶³⁷ v interiéru například v závěru a v lodi benediktinského klášterního kostela v Třebíči.⁶³⁸ Na dalších stavbách, s již patrným ohlasem nastupující gotiky, nalezneme svazkové přípory s třemi válcovými pruty ve východní části trojlodí klášterního kostela cisterciáček v Tišnově, v jeho závěru pak přípory jednoduché s válcovými dřívky.⁶³⁹ Přípory s válcovými dřívky člení západní nádvoří zeď západního křídla (kolem 1230–1235) kláštera dominikánů v Brně.⁶⁴⁰ Svazkové klenební přípory rozeznáváme na zlomcích z premonstrátského kláštera v Louce u

⁶²⁰ Menclová 1972/1, s. 223; Varhaník – Zavřel 1986, s. 65–67.

⁶²¹ Např. Petruš 1969, s. 342, 343.

⁶²² Například Líbal 1982, s. 448; k dataci též Kuthan 1994, s. 300–302.

⁶²³ Kuthan 1994, s. 171.

⁶²⁴ Líbal 1994, s. 47, s časnou datací; Kuthan 1994, s. 305.

⁶²⁵ K dataci podnětně Stehlíková – Varhaník – Sommer 1987, s. 32; Kuthan 1994, s. 238.

⁶²⁶ Nověji ke kostelu Líbal 1994, s. 81–82; Kuthan 1994, s. 493.

⁶²⁷ Kuthan 1983, s. 134 přípora datována do konce 13. století; Kuthan 1994, s. 266.

⁶²⁸ Fragmenty jsou dnes uloženy na faře v Nepomuku.

⁶²⁹ Menclová 1972/1, s. 233, 236, 238; Kuthan 1994, s. 51–54, 60.

⁶³⁰ Menclová 1972/1, s. 247; k dataci Kuthan 1982, s. 220.

⁶³¹ Kuthan 1994, s. 139.

⁶³² Kuthan 1994, 72; nověji například Benešovská 2003, s. 185.

⁶³³ Kuthan, 1994, s. 146.

⁶³⁴ Mencl 1961, s. 24.

⁶³⁵ Kuthan 1982, s. 215.

⁶³⁶ Kuthan 1994, s. 362, 363, 365; Pospíšil 2009, s. 377 – zde doložena autenticita svazkových trojdílných přípor.

⁶³⁷ Pojsl 1990, s. 48, 146; Kuthan 1994, s. 437.

⁶³⁸ Kuthan 1994, s. 408; Uhlíř 2002, s. 235, 238.

⁶³⁹ Líbal 1994, s. 126–127; Kuthan 1994, s. 396.

⁶⁴⁰ Kuthan 1994, s. 71.

Znojma, formálně souvisejících s torzem tamějšího ambitu, náležejícího první vlně gotiky u nás (kolem 1240),⁶⁴¹ stejně jako byly přípory s oblým tělem součástí formálního aparátu užitého v lodi (30. léta 13. století) a v presbytáři klášterního kostela sv. Františka v Praze (zahájeno 1238).⁶⁴² Válcové přípory byly užity v chóru cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou, vyrůstajícího ve druhé čtvrti 13. století,⁶⁴³ a v chóru klášterního kostela cisterciacek v Oslavanech (kolem 1230–1240).⁶⁴⁴ Zkrácené příporky s válcovými dřívky našly uplatnění také ve formálním rejstříku presbytáře drobného kostela sv. Vavřince ve Vracově (kolem 1240).⁶⁴⁵

Pro příporové trojdílné (volněji i čtyřdílné obr. 80 – 84) svazky (FS IX, XIV) nalezené v Břevnově jsou však přirozeně důležité ty příklady, kde jednotlivé pruty válcových přípor plynule přechází prostřednictvím výžlabku v další válcový prut. Profilace tak vlastně vytváří jakýsi ondulovaný tvar. Cenné, dobře datované příklady takových řešení nalézáme nedaleko. Přípory s třemi oblými, do sebe přecházejícími pruty v presbytáři sv. Salvátora (kolem 1270) v klášteře sv. Anežky České v Praze⁶⁴⁶ a v kostele sv. Františka Serafinského v klášteře křižovníků (1252–1257 nebo 70. léta 13. století či později – obr. 25:J3),⁶⁴⁷ dobře datovaný příklad lze uvést z nedalekého transeptu klášterního kostela premonstrátů na Strahově (1258–1263 – obr. 25:J2).⁶⁴⁸ Raně gotické svazkové válcové přípory s plynule přecházejícími profilacemi byly užity pravděpodobně i v jednom z mendikantských chrámů v Hradci Králové.⁶⁴⁹ Velice blízkou analogii k čtyřdílným příporám nalézáme v presbytáři kostela P. Marie v Hlubčicích (po 1259 – přelom 3. a 4. čtvrtiny 13. věku), ale bylo by možné uvést i další příklady.

Jak již bylo řečeno, k zlomkům přípor o čtyřech válcových prutech bezpečně náleží i torzo hlavice s patrným ohlasem naturalistického dekoru (obr. 57, 58). Jednotlivé hlavice v jádru kalichovitého tvaru (volné srovnání tvaru nabízí např. sloupek portálu v Polici nad Metují – obr. 22) nesou v břevnovském případě listy připomínající listy pelyňků (*Artemisia*), z nichž je nejpodobnější černobýl (*Artemisia vulgaris*).⁶⁵⁰ Obecně zaznamenáváme nástup naturalistické architektonické plastiky v domácím materiálu přibližně od 50. let 13. století.⁶⁵¹ Pokud budeme hledat analogii k formálnímu pojetí listů na břevnovské hlavici (listy k divákoví obrácené rubem, vystupující žilnatinou), velice blízký příklad (a to i geograficky) nalézáme na jedné z konzol osazené na ortogonálním sloupu Staronové synagogy v Praze (kolem 1275; zejména obr. 23; podobnost tvarem listů obr. 24). Volnější srovnání umožňuje též motiv na hlavicích závěru sv. Salvátora v klášteře sv. Anežky České. Obdobné pojetí vegetabilního motivu nacházíme na levém boku prvního odstupnění vnitřního ostění západního portálu klášterního kostela benediktinů v Polici nad Metují (60.–70. léta 13. století; obr. 26), kde ovšem vlastní provedení má poněkud hrubší charakter, a na pravém boku téhož portálu (obr. 27). K polickému portálu nalézáme blízkou analogii (například způsob dekorace vlysu hlavice listy „pelyňku–černobýlu“) na západním portálu kostela sv. Marie Magdaleny v Osoblaze datovaného do druhé poloviny 70. let 13. století.⁶⁵² Jde o jeden z motivů naturalisticky pojeté architektonické plastiky, v jejíž recepci u nás sehrál důležitou úlohu například saský

⁶⁴¹ Kuthan 1994, s. 231.

⁶⁴² Soukupová 1989, s. 83; Kuthan 1994, s. 330, 332.

⁶⁴³ Líbal 1994, s. 56, 58; Kuthan 1994, s. 184.

⁶⁴⁴ Líbal 1994, s. 231; Kuthan 1994, s. 285.

⁶⁴⁵ Kuthan 1994, s. 457.

⁶⁴⁶ Soukupová 1989, s. 127, 131; Kuthan 1994, s. 336.

⁶⁴⁷ Soukupová 1989, s. 131, 136; Kuthan 1994, s. 344.

⁶⁴⁸ Raně gotickou přestavbu je možné zařadit na základě výpovědi písemných pramenů mezi léta 1253–1278, viz FRB II, s. 296.

⁶⁴⁹ Prvky jsou uloženy v depozitáři Muzea východních Čech v Hradci Králové.

⁶⁵⁰ Vedle tohoto „tradičního zařazení“ může být jinou alternativou pro interpretaci listoví na břevnovském fragmentu i pivoňka *Paeonia (officinalis?)*, léčivka; poměrně mohutná a zobrazené listy i tak působí). (Za určení děkujeme L. Zajíčkové z PřF UK v Praze). Také květ nad listy je hustotou okvětních lístků příbuzný květu pivoňky, dokonce více než tradičně uváděné růži.

⁶⁵¹ Homolka 1982, s. 71.

⁶⁵² Prix 1990, s. 259.

Naumburk.⁶⁵³ Při bližším pohledu skutečně v Naumburku na některých hlavicích sloupků členících západní letner tamějšího domu zjišťujeme analogický motiv listů „pelyňku“, formální pojetí listů na břevnovské hlavici a v Naumburku je také velice blízké. Vznik naumburského letneru náleží do druhé stavební fáze výstavby západního chóru, vyrůstajícího od 50. let 13. století a pravděpodobně dokončeného v 60. letech téhož věku.⁶⁵⁴ Na fragmentech břevnovské hlavice nalézáme mezi listy i květ růže. Rovněž s tímto motivem se v architektonické plastice druhé poloviny 13. století setkáváme – například v kapli v Horšovském Týně, mezi fragmenty z kostela sv. Kříže na Starém Městě pražském a na řadě dalších příkladů.

Z dalších drobných zlomků raně gotické architektonické plastiky (FS XI) nás zaujme především opukový zlomek s palmetovým dekorem (obr. 97:2). O tom, že jej nelze spojovat s románskou tvorbou, svědčí způsob opracování horní desky zlomku nástrojem s ozubeným ostřím. Prvek je tak dalším cenným dokladem přežívání formálního aparátu starší slohové vrstvy v raně gotické plastice. Tento fenomén, jak si povšiml P. Kroupa,⁶⁵⁵ byl v architektonické plastice druhé poloviny 13. století u nás rovněž přítomen. Raně gotické zlomky dekorované srovnatelně pojatou palmetou nalézáme například v lapidáriu zlomku kláštera svaté Anežky České.⁶⁵⁶

Mezi zlomky břevnovské architektonické plastiky je nápadná skupina zlomků s dekorací tvořenou vinnými listy (obr. 94:2, 95, 96:1). Motiv vinného keře, ale i jednotlivých listů, našel značnou oblibu v dekorování domácích tympanonů raně gotických portálů ve druhé polovině 13. století.⁶⁵⁷ Lze uvést celou řadu takových příkladů (Český Sternberk – druhotně osazený tympanon v jižní hradní věži, Kolín – tympanon severního portálu kostela sv. Bartoloměje, Praha – Staronová synagoga, Vyšší Brod – portál v jižním rameni transeptu, Zlatá Koruna – portál kaple Andělů Strážných aj.). K precizně pojatým břevnovským listům architektonické plastiky, v detailu pak především k fragmentu listu s vpadlým středem a zazuběnými okraji, lze nalézt velice blízké paralely na tympanonu jižního portálu Staronové synagogy v Praze (kolem roku 1275; obr. 28, 29), nebo na zlomku pocházejícího z neznámé části benediktinského kláštera na Ostrově u Davle, který je spolu s dalšími prvky volněji kladen mezi 60.–80. léta 13. století.⁶⁵⁸ Další drobné fragmenty architektonické plastiky tvořené jednotlivými listy připisujeme fragmentarizaci hlavic čtyřdílných svazkových přípor (obr. 96:2). Pro naturalistické pojetí listoví (nejspíše šípatky) na jiném drobném fragmentu (obr. 97:1) nalézáme blízkou analogii například na hlavici přípory Staronové synagogy v Praze. Při podrobnějším pohledu zjišťujeme, že motiv vinných listů (i s charakteristickými hrozny) s vpadlým středem byl užit také na hlavicích sloupků a prutů členících ostění západního portálu klášterního kostela v Polici nad Metují (obr. 26). Skutečnou oblibu motivu s úponky, listy a hrozny vinné révy u nás ve druhé polovině 13. století lze doložit celou řadou příkladů (Brno-Špilberk – průjezd východního křídla, Olomouc – svorník v podvěží kostela sv. Mořice a dále na fragmentech uložených v tamějším vlastivědném muzeu, a jinde). Bohužel těžce poškozený zlomek tympanonu nelze blíže klasifikovat (obr. 94:1), pouze podtesávaný, zjevně vegetabilní dekor dovoluje zařadit tento fragment obecně do druhé poloviny 13. století.

Profilace meziklenebního pasu (FS II, obr. 52, 53), který snad dosedal na hlavice zdobených svazkových přípor, umožňuje pouze rámcovou dataci. Dělicí pasy, vlastně žebra, o profilu vyžlabeného klínu nalézáme rovněž v konstrukci kleneb Staronové synagogy v Praze (obr. 30), zde ovšem již nenalézáme výraznější diferencii mezi profily diagonálních žebor a žebry dělicími jednotlivá travé. Klínové vyžlabené tvary nebyly pravděpodobně ve třetí čtvrtině 13. století nijak výjimečné, jak dokládá profilace klenebního žebra z kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem (obr. 25:H2). Rovněž zde, jako i na řadě dalších příkladů,

⁶⁵³ Mencil 1952, s. 9.

⁶⁵⁴ Například Schubert 1972, s.8, 22, 28.

⁶⁵⁵ Kroupa 1986, s. 128.

⁶⁵⁶ Dokumentaci pořídila S. Svatošová.

⁶⁵⁷ Homolka 1982, s. 103.

⁶⁵⁸ Benešová 2003, s. 47, obr. č. 4 na s. 45.

se setkáváme s profilací meziklenebních pasů tvořenou prostým nevyžlabeným pětibokým pásem (obr. 25:G3), z čehož je zřejmé, že tento základní tvar pasu nebyl v architektuře druhé poloviny 13. století nikterak výjimečný. Klínové vyžlabené tvary byly velice oblíbené v naší architektuře v následujícím století. Lalošky doprovázející v profilaci pasu střední klínový prut, rovněž ve svém základním tvaru neumožňují přesnější dataci. Ve středočeském materiálu zaznamenáváme výskyt takové profilace prutů již od druhé čtvrti 13. století (sedile v presbytáři kostela sv. Františka (obr. 25:H8), ale tato profilace vyznívá až v polovině století následujícího (benediktinský klášter Sázava nad Sázavou – klenba kapitulní síně, Bříství – jižní portál kostela Nalezení sv. Kříže – obr. 25:H6).

Oproti profilaci meziklenebního pasu je výrazným prvkem profilace diagonálních žeber (FS III), tvořená uskupením tří vejčité profilovaných prutů (obr. 59 - 69). Dobře datovaný srovnatelný příklad takové koncepce profilu (o subtilních vejčitých prutech) nalézáme v transeptu strahovského klášterního kostela (obr. 25:A2), kde pochází z dobře datované přestavby mezi lety 1258–1263, a s největší pravděpodobností i na zlomcích klenebních žeber pocházejících ze zaniklé architektury benediktinského kláštera v Sázavě nad Sázavou (obr. 25A:3).⁶⁵⁹ Profilace klenebních žeber i pasů sestávající z více prutů nalézáme v širším středoevropském prostoru. Volnější srovnání umožňují vícepruté profilace žeber a arkád, zahrnující zaostřené pruty, které nalézáme v chóru dómu v Kolíně nad Rýnem. S koncepcí srovnatelných trojprutých profilací se setkáváme také u arkád střední lodi kostela sv. Vincenta v Metách.⁶⁶⁰ S pasy, v jejichž profilaci byla užitá trojice prutů, z nichž dva boční mají profilaci subtilního vejcovce, nalézáme na stavbách spojovaných s ohlasem katedrální huti v Kolíně nad Rýnem (kostel sv. Uršuly v Kolíně nad Rýnem, svěceno 1287).⁶⁶¹ Složitěji profilovaná jednoprutá klenební žebra o profilu subtilního vejcovce byla užitá v paláci horního hradu Bezdězu.⁶⁶² S pruty o profilaci subtilního vejcovce, tedy typu prutu členícího fragmenty námi studovaných žeber, se ve středočeském domácím materiálu nesetkáváme příliš často. Srovnatelnou profilaci prutu, kde přechází profilace prutu přímo do výžlabku, nalézáme na severním portálu kostela P. Marie v Kamýku nad Vltavou (obr. 25:A5). Pěkné příklady subtilních prutů vejčité profilace nalézáme i těsně za hranicemi středočeského kraje. Člení např. raně gotické ústupkové ostění portálu lodi kostela sv. Mikuláše v Lounkách na Litoměřicku (obr. 25:A4), datovaný do třetí čtvrtiny 13. století,⁶⁶³ či obecněji do druhé poloviny 13. století.⁶⁶⁴ Vejčitý prut přecházející plynule do výžlabku člení i ostění jižního portálu farního kostela v Nymburce z konce 13. století. Se subtilním prutem vejčité profilace se setkáváme na cenném jižním portálu kostela sv. Lucie v Ježově, situovaným rovněž již za hranicemi středočeského kraje, datovaném spolu s lodí a presbytářem do období kolem roku 1300⁶⁶⁵ a na profilacích západního portálu a sedile v kostele sv. Vavřince v Senomatech (obr. 25:A6,7), z doby kolem roku 1300⁶⁶⁶ či z doby o něco pozdější. Složitěji profilovaná jednoprutá klenební žebra o profilu subtilního vejcovce, jejichž tvarovou podstatu zachytila až podrobná dokumentace, byla užitá v paláci horního hradu Bezdězu.⁶⁶⁷ Již jen volnější srovnání umožňuje celá řada vejčité profilovaných masivnějších prutů, které je možné dokumentovat u jednotlivých zlomků z cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (čtvrtá čtvrtina 13. století – obr. 25:A8,A9). Na tomto místě je nutné podotknout, že z hlediska typologického je třeba takový typ profilací odlišit od tvarů hruškových se zaostřenou špičkou, tedy typu prutu, který člení například severní portál kostela sv. Štěpána v Kouřimi (obr. 25:A11). Na tomto místě je nutné upozornit i na

⁶⁵⁹ Kovář 2005, 186.

⁶⁶⁰ Schurr 2009, s. 86.

⁶⁶¹ Kunst 1969, s. 14, dále obr. 5 na str. 13.

⁶⁶² Podstatu zde užitých profilací odhalila teprve nová dokumentace J. Sommera a autora.

⁶⁶³ Adámek 1989, s. 50.

⁶⁶⁴ Líbal 2001, s. 244.

⁶⁶⁵ Kroupa 1990, s. 125.

⁶⁶⁶ K dataci Líbal 2001, s. 448.

⁶⁶⁷ Podstatu zde užitých profilací odhalila teprve nová dokumentace autora a J. Sommera.

skutečnost, že s pruty o subtilní vejčité profilaci se v domácím materiálu setkáváme i o něco později.⁶⁶⁸

Motiv odkrojené špičky prutů není ve formálním bohatství naší raně gotické architektury nikterak ojedinělý. Nalezneme jej ve druhé, ale zejména ve třetí čtvrti 13. století například v profilaci klenebních žeber (Pivoň – žebra klenby presbytáře kostela Zvěstování P. Marie, Praha – boční lodi kostela sv. Františka, Písek – hrad – obr. 25:D7, Police nad Metují – klenby bočních lodí kostela Nanebevzetí P. Marie – obr. 25:D6, Hlubčice – presbytář kostela P. Marie⁶⁶⁹) či na prutech některých portálů (například Otryby – severní portál kostela sv. Havla – obr. 25:E4).

V nálezovém souboru je zastoupena celá řada zlomků prutů o vejčité profilaci, která by mohla souviset s konstrukcí klenebních žeber, ale i jiných prvků první kategorie. Vedle těchto příkladů jsme z nálezového souboru vyčlenili zlomky prutů v jádru vejčité profilace, které jsou doprovázeny bočními pruty (obr. 71 - 75). Pro vyčleněnou kategorii zlomků zastoupených pruty s vejčitou profilací a drobným bočním oblounem (tab. 24) nalezneme věrnou analogii na autorem zaměřeném raně gotickém portálu městského kostela sv. Mikuláše v Benešově u Prahy (pravděpodobně mezi 1260–1280 – obr. 25:C2).⁶⁷⁰ Volněji srovnatelný příklad byl dokumentován na západním portálu jihlavských dominikánů (rovněž kolem 1260).⁶⁷¹ Boční oblounek hruškového prutu našel uplatnění i v profilaci raně gotického ostění z cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou (obr. 25:C4). S bočními pruty u členících prutů se setkáváme ve středočeském materiálu již dříve (refektář klarisek u sv. Anežky České v Praze kolem do roku 1234 – obr. 25:C3).

Datace samostatně vyčleněné podskupiny FS IVb tvořené nečetnými zlomky s prutem o zaostřeném profilu (obr. 73:10) a bočním prutem, není jednoduchá. Jak odhaluje podrobná dokumentace, s typem takové profilace se u nás setkáváme již velice časně (Bukovník – kolem 1230–1240 – obr. 25:B3, srovnej profilaci na obr. 25:C3), ale nalezneme ji ve středočeském materiálu i na prutech ostění pocházejících nejspíše až z doby Václava II. (obr. 25:B2,B5).

V břevnovském nálezovém souboru výrazná skupina prutů vejčité profilace s bočními pruty se zaostřenou špičkou (FS V, tab. 28) a skupina prutů (respektive jejich zlomků) obdobného charakteru, ale s odkrojenou špičkou (FS VI, obr. 75) volněji souvisejí se skupinami FS I, FS III a FS IV. V domácím materiálu, pokud vím, nemáme blízkých srovnatelných případů příliš mnoho. Cenný dobře datovaný příklad vejčité profilovaného prutu doprovázeného po bocích oblounky nalézáme ve středočeském materiálu na sporém torzu profilace záklenku známého severního portálu v Hradišti nad Jizerou (kolem 1260 – obr. 25:E8).⁶⁷² Budeme-li důvěřovat publikované dokumentaci, tak subtilní vejčité pruty s bočními oblounky členily ostění portálu hradní kaple v Dražicích (kolem 1335), tradičně připisované huti biskupa Jana IV. z Dražic.⁶⁷³ Pruty, ať již masivnějšího vejčitého profilu nebo profilace hruškové, které doprovází po stranách dvojice oblounků, jsou velice charakteristické pro domácí architekturu 2. poloviny 13. století, a to jak pro profily klenebních žeber,⁶⁷⁴ tak u profilace hran ostění portálů,⁶⁷⁵ někdy i u okenních ostění.⁶⁷⁶ V raně gotické architektuře středních Čech je možné doložit celou řadu takových profilů prutů, ať již u klenebních žeber (uvádíme obecně méně známé příklady – obr. 25:E6,E7,E9), nebo

⁶⁶⁸ Pokud můžeme vyvodit z publikované dokumentace, subtilní vejčité profilované pruty členily ostění kaple dražického hradu (Menclová 1972/2, s. 40. Profilace viz Mencl 1960a, s. 125, obr. 125 na s. 131).

⁶⁶⁹ Prix 2003, s. 32.

⁶⁷⁰ Například Charvátová 1970, s.89.

⁶⁷¹ Kuthan 1994, s. 164, 166.

⁶⁷² Dokumentace volně nepřístupného záklenku byla pořizena autorem z výsuvného žebříku.

⁶⁷³ Menclová 1972/2, s. 40. Profilace viz Mencl 1960a, s. 125, obr. 125 na s. 131. Nedostatečná podrobnost dokumentace a stále ještě nedostatečné poznání řady lokalit včetně doposud pečlivěji neutříděného materiálu však nedovolují obecnější úvahy.

⁶⁷⁴ Mencl 1952, s. 270, tab. II. na str. 271.

⁶⁷⁵ Mencl 1960a, s. 112–122, obr. 116 na str. 123, obr. 102 na str. 113.

⁶⁷⁶ Mencl 1960b, s. 197, obr. 205 na str. 196.

v profilacích raně gotických portálů (obr. 25:E2-5,E8). Lze však doložit přežívání takových profilací prutů až do poloviny 14. století.⁶⁷⁷ Odkrojené špičky, jako charakteristickému motivu propojujícímu vedle samotného vejčitého tvaru prutů několik skupin první formální kategorie, byla již věnována pozornost.

Pouze rámcově je prozatím možné datování zlomků snad ostění či záklenků, dnes nezvěstných, jejichž profilace je tvořena výrazným hruškovým prutem (FS X) přecházejícím prostřednictvím výžlabků do bočních lalošek (obr. 78, 79). Užívání hruškové profilace prutů na hranách (portálových) odstupněných ostění bylo příznačné u nás již pro předklasickou fázi gotiky.⁶⁷⁸ Profilaci nároží s vloženým prostým hruškovým prutem opatřeného nosem nalezneme již na portálku na tribunu kostela sv. Jana Křtitele ve Strakonících (obr. 25:F5). Ve středočeském materiálu jsme dokumentovali několik cenných příkladů volněji srovnatelného uspořádání profilace. S podobně utvářeným nárožím se setkáváme na jižním portálku kostela P. Marie ve Vysoké (obr. 25:F4), na jižním portále kostela sv. Lukáše v Dřínově (obr. 25:F3) a na portálu nedalekého kostela sv. Petra a Pavla v Hořešovicích (obr. 25:F2). U obou posledně jmenovaných portálů je jejich podobnost tak nápadná, že nelze vyloučit těsnější souvislost mezi oběma díly. Poslední tři jmenované příklady jsou datovány do druhé poloviny 13. století.⁶⁷⁹ Z hlediska časového zařazení lze předpokládat, že formální skupiny FS IV–VII, FS IX mohou úžeji souviset s formálními skupinami FS I, FS II, FS III a FS VIII, které spojujeme s konstrukcí zaniklého presbytáře.

Absolutní datování formální skupiny XII (zlomky ostění) a k ní volněji přináležející celé řady zlomků válcových prutů, ale zejména drobné patičky na polygonálním soklíku a fragmentu středního prutu kružby, již umožňuje srovnání s domácím materiálem. Slohově výrazným prvkem jsou především okenní ostění s charakteristickými válcovými pruty. Válcové pruty v ostění opatřené patičkou (a v celkovém utváření okenního ostění i hlavičkou) charakterizují v domácím materiálu celou řadu raně gotických oken „klasického období“ gotiky. Splynutí válcového prutu (patřícího vlastně také kružbě) s navazujícím výžlabkem je považováno za charakteristický rys scelování okenního ostění, tedy tendence u nás příznačné pro klasický stupeň slohu.⁶⁸⁰ Pokud můžeme soudit na domácím materiálu, na sklonku 13. století, v „poklasické fázi“ slohu, pruty v ostění pozbývají hlavic i patek.⁶⁸¹ Okenní ostění, v němž válcové pruty spočívají na talíři podepřeném drobným polygonálním soklíkem posazeným na okenním bankálu, zjišťujeme například ve zvíkovské hradní kapli.⁶⁸² Rezonují v ní ohlasy klasické gotiky a její výstavba je obecně předpokládána na sklonku 60. let 13. století.⁶⁸³ Pro válcový prut ostění plynule přecházející do výžlabku nalézáme volnější analogii v ostění raně gotické kaple na Okoři, kde byly oblé pruty rovněž opatřeny patkou,⁶⁸⁴ či v tzv. opatské kapli v Milevsku. Volněji srovnatelná raně gotická ostění s válcovými pruty a navazujícím výžlabkem je možné rovněž nalézt v závěru kostela P. Marie v Kamýku nad Vltavou (obr. 25:I3), nebo v kostele sv. Františka křížovníků s červenou hvězdou (obr. 25:I4), kde se však jedná o druhotně uložené fragmenty. Válcový prut, ještě opatřený patičkou, který přechází v široký výžlabek, nalézáme v ostění oken kaple na královském Bezdězu, vyrůstající snad až v době Václava II.⁶⁸⁵ Zde rovněž nalézáme analogii pro formální utváření středního prutu kružby. S patičkami prutů ostění na soklicích, ale vlastně i s obdobnými útvary v patkách okenních kružeb, se setkáváme v řadě dalších domácích případů. Uvedme již jen volnější příklady jako raně gotické okno ve východním křídle osekého kláštera (obr. 31), okna v kostele sv. Salvátora v klášteře sv. Anežky České (obr. 32) a z drobnějších

⁶⁷⁷ Již dříve na tuto skutečnost ve vztahu ke studiu morfologie klenebních žeber upozornil V. Mencil 1952, s. 272.

⁶⁷⁸ Mencil 1960a, s. 16, 24, 26.

⁶⁷⁹ Líbal 2001, s. 554, 88, 111.

⁶⁸⁰ Mencil 1960b, s. 193.

⁶⁸¹ Mencil 1960b, s. 198.

⁶⁸² Kuthan 1975, s. 98.

⁶⁸³ Kuthan 1975, s. 102.

⁶⁸⁴ Například Reichertová 1948, s. 8.

⁶⁸⁵ Kuthan 1982, s. 200.

staveb alespoň kostel sv. Václava ve Chvojínku, který je dílem zvíkovsko-písecké huti.⁶⁸⁶ S patičkami se ale setkáváme ještě i u oken presbytáře kostela sv. Jiljí v Nymburce, pocházejícího nespíše z pozdního 13. století.⁶⁸⁷ Bylo by přirozeně možné uvést celou řadu dalších příkladů. V našem případě není nezajímavé, že patkami prutů ostění, dnes odlámanými, byla s největší pravděpodobností vybavena i okenní ostění v jihozápadním poli jižní boční lodi filiačně spřízněného proboštského kostela v Polici nad Metují (obr. 33). Je tedy zřejmé, že formální skupina XII z hlediska časového a slohového zařazení koreluje s dalšími formálními skupinami kategorie KTG I, kam fragmenty raně gotických oken řadíme. Domníváme se, a to i na základě distribuce raně gotických fragmentů, že lze na základě předběžného časového zařazení spojovat fragmenty raně gotických ostění a prutů kružeb s konstrukcemi zaniklého gotického presbytáře, a tedy i minimálně s formálními skupinami FS I, FS II, FS III, FS VIII, FS IX.

Co se týče silně poškozeného fragmentu sedile (obr. 99), je nutné zdůraznit, že záklenek sedile byl tvořen trojlístem. Vyplývá to z patrného negativu odlomeného prutu lemujícího vlastní záklenek, ale i ze záklenku samého. Jeptiška sedile byla pravděpodobně zahrocená. Sedile s trojlístými záklenky nejsou v naší raně gotické architektuře ničím výjimečným, celou řadu jich zjišťujeme v raně gotických chórech. S pěkným příkladem trojlíste zakončeného sedile se setkáváme například v chóru klášterního kostela cisterciáček v Oslavanech (druhá čtvrtina 13. století) či v jižní stěně presbytáře kostela sv. Štěpána v Kouřimí. Z menších sakrálních staveb uveďme nahodile sedile v kostele sv. Jana Křtitele Na Prádle v Praze na Malé Straně, sedile v chóru pozoruhodného kostela Božího Těla v Křečhoři, nebo v kostele sv. Kunhuty v moravských Hostěradicích. Sedile se užívala i v architektuře profánního rázu, na hradech i v bohatých měšťanských domech. Domníváme se, že břevnovský fragment může náležet konstrukci sedile umístěného v raně gotickém chóru klášterního kostela v Břevnově.

Vzhledem k rámcovému časovému zařazení výše studovaných formálních skupin a jednotlivých prvků je zřejmé, že z tohoto hlediska spolu pravděpodobně korelují formální skupiny FS I–XII a FS XIV. Z tohoto důvodu nelze vyloučit, že řada fragmentů z těchto skupin souvisí s architekturou zaniklého raně gotického presbytáře. Velice pravděpodobné to především je, jak již bylo uvedeno, u formálních skupin FS I, FS II, FS III, FS VIII a FS IX (obr. 34). K absolutnímu datování formálních skupin a prvků, které je možné těsněji či volněji spojovat s konstrukcí gotického presbytáře břevnovského kostela, tedy stratigrafickým komplexem L IV, napomáhá cenná výpověď písemných pramenů. Dovídáme se v přehledu výdajů opata Bavora, že vynaložil do roku 1296 dvacet hřiven stříbra pro tecto cum campanili ecclesiae.⁶⁸⁸ Snad šlo, jak soudila již dříve M. Vilímková, o dokončování novostavby zahájené podstatně dříve (podle autorky započata na přelomu třetí a poslední čtvrti 13. století).⁶⁸⁹

Charakter vazeb mezi stratigrafickým komplexem LV (jižní křídlo ambitu) a formální kategorií KTG III dovoluje formulovat závěr, že nalezené zbytky náleží konstrukcím gotického ambitu (nejspíše jižnímu křídlu ambitu jako celku). Slohově výrazný je především fragment trnože určený pro svazkovou příporu s výraznými hruškovými pruty, které na této trnoži spočívaly. Na ložné ploše soklíku svazkové přípory pozorujeme řadu odstupněných prstenců, které jakoby lemovaly jednotlivé dřívky navazující přípory (obr. 101). Odstupnění prstenců jednotlivých prutů odpovídá v trnoži samostatný soklík, který se při bázi společného soklu vytrácí v „náběžném štítku“. Velice cenný časný příklad hruškové přípory s obkrouženým prstencem sledujícím profil přípory, nalézající se dnes na našem území, je v chóru městského kostela v Chebu (obr. 35), vyzdviženém až po roce 1270.⁶⁹⁰ V tomto chóru jsou patrné výrazné lineární tendence (přímé nabíhání žeber apod.), tolik příznačné pro sklonek 13. století a období kolem roku 1300. V domácím materiálu nalézáme celou řadu

⁶⁸⁶ Kuthan 1975, s. 125.

⁶⁸⁷ Kuthan 1982, s. 260.

⁶⁸⁸ RBM II, č. 2752, s. 1202.

⁶⁸⁹ Vilímková – Preiss 1989, s. 40.

⁶⁹⁰ Nověji Macek – Patrný 2009, s. 46–47.

časných příkladů užití hruškovitě profilované přípory – v presbytáři městského kostela v Nymburce (kolem 1280), v chóru dominikánského kostela v Českých Budějovicích (poslední dvacetiletí 13. století), v presbytáři zaniklého klášterního kostela cyriaků sv. Kříže v Praze (pravděpodobně sklonek 13. století), ve východním rameni ambitu osekého kláštera (sklonek 13. století) či v ambitu Svatovítské katedrály (po 1301, zde je rovněž základní tvar jednotlivých prutů prorýsován v patce – obr. 36),⁶⁹¹ nebo v trojlodí katedrály sv. Václava v Olomouci (před 1308). Pěkný domácí příklad obdobně pojatých patek lze uvést z presbytáře kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě (mezi 1318–1328).⁶⁹² Někdy udávaný příklad časného užití hruškovitě profilované přípory z presbytáře děkanského kostela v Čáslavi si vyžádá další podrobné zaměření a přezkoumání.⁶⁹³ Na tomto místě uvádíme ještě časně užití hruškovitě profilovaných přípor na pilířích trojlodí a v podvěží staršího kostela předcházejícího stavbě P. Marie před Týnem. Vesměs bývají datovány na počátek 14. století⁶⁹⁴ nebo do doby kolem roku 1300.⁶⁹⁵ V sousedním Rakousku našla hruškovitě profilovaná přípora uplatnění až na pilířích proslulého halového chóru v Heiligenkreuzu (chór svěcený 1295, byl již zmíněn k roku 1288).⁶⁹⁶ V otázce stářích paralelního sbíhání jednotlivých hruškových klenebních žeber až do přípor bez přerušení, které nelze v Břevnově vyloučit ani potvrdit, tak časně příklady takového řešení nalzáme v presbytáři dominikánského kostela Obětování P. Marie v Českých Budějovicích, z části vzniklého již za Přemysla Otakara II.⁶⁹⁷ Právě zde byl snad u nás motiv souběžně sbíhajících hruškovitě profilovaných žeber podél zdi použit poprvé. Souběžně sbíhající úseky klenebních žeber bez přerušení byly užity rovněž v zaniklé kapli P. Marie a sv. Václava v Brně z pozdního 13. století.⁶⁹⁸ Pokud se týče motivu citování vlastní profilace prutu v samotné trnoži, jde o způsob utváření tvarosloví, který nalzáme od konce 13. století i u prutů ostění portálů.⁶⁹⁹ Toto formální utváření je obecně spojováno s linearizací profilace.

Absolutní datování stratigrafického komplexu L V (a tím i formální kategorie FKG III) je možné díky cenné výpovědi písemných pramenů. Z nich se dovídáme, že *.....supradictus abbas (Bavor) fundavimus ambitum cum ecclesiae pariete maioris anno domini MCCXCVI, super quod opus impedimus CXVI marcas.*⁷⁰⁰ Z této zprávy je zřejmé, jak již bylo uvedeno v literatuře, že lze odhalenou jižní zeď ambitu s mandatem datovat do roku 1296. Architekturu zaniklého jižního ramene ambitu charakterizuje mimo jiné časně užití lineárně koncipovaných svazkových hruškových přípor, s hodnotným provedením detailů (trnož s prokreslenými prstenci ve tvaru příporového svazku). Citovaná zpráva nepřímou zachycuje také zcela běžnou etapovitost výstavby konventních staveb, v nichž po zbudování (či přestavbě) nezbytného presbytáře byla zahájena novostavba či přestavba té partie lodi, která souvisela s přiloženou kvadraturou.

Vzájemné formální vazby mezi detaily stratigrafického komplexu L VI (konstrukce jižní arkádové řady) a fazetovanou patkou přípory (obr. 100:1) lze poměrně jednoznačně odůvodnit tím, že zlomek patky náleží konstrukci pilíře nedokončené arkádové řady, kde nalzáme obdobný prvek (obr. 21). S konstrukcí některého z pilířů souvisí rovněž pětiboký sokl přípory, která měla pravděpodobně obdobnou profilaci. Pro rámcové datování jižní arkádové řady má zásadní význam charakter východního odhaleného torza (obr. 21). V zásadě hranolový tvar pilíře s nárožními příporami má analogické řešení v lodi kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, na což upozornil již P. Sommer. V našem případě je pilíř na severní straně obohacen o pětibokou příložku přípory. Nicméně situace je poněkud

⁶⁹¹ K tomuto architektonickému motivu zejména Mencl 1969, s. 48; Soukupová 2007, s. 263–264.

⁶⁹² Nověji Soukupová 2005, s. 29–32.

⁶⁹³ Nově dokumentované prvky, které by mohly pocházet z konstrukce klenby presbytáře, nemají totiž charakteristický vyzrálý hruškový profil s nosem.

⁶⁹⁴ Líbal – Muk 1996, s. 112.

⁶⁹⁵ Homolka 1982, s. 107.

⁶⁹⁶ Wagner – Rieger 1991, s. 125–126.

⁶⁹⁷ Kuthan 1994, s. 95, 97.

⁶⁹⁸ Kuthan 1994, s. 75.

⁶⁹⁹ Mencl 1960a, s. 121.

⁷⁰⁰ RBM II, č. 2752, s. 1203.

komplikovanější. Užívání kvadratických pilířů jako konstrukčního prvku má v domácím stavitelství delší tradici. Hranolové pilíře byly například příznačným projevem jihočeské středověké architektury poloviny 13. století,⁷⁰¹ prvek našel u nás široké uplatnění jak v polovině 13. století (Tišnov – trojlodí), tak i v jeho druhé půli. Hojně byly užívány hranolové pilíře na stavbách vznikajících v době vlády Přemysla Otakara II.,⁷⁰² užity byly v lodi kostela sv. Štěpána v Kouřimi, v konstrukci trojlodí městského kostela v Písku (kolem roku 1260) a v trojlodí klášterního kostela cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou (třetí čtvrtina 13. století). Hranolové mezilodní pilíře jen s lehce profilovanými nárožími nalézáme v trojlodí proboštského kostela Nanebevzetí P. Marie v Polici nad Metují, užití téhož prvku charakterizuje druhou etapu výstavby kostela sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci.⁷⁰³ Na počátku 14. století byl kvadratický pilíř se skosenými rohy uplatněn v trojlodí staršího kostela P. Marie před Týnem na Starém Městě pražském.

Pro dataci je však podle mého názoru důležitý charakter patky přípory vložené do kouta pilíře. Pokud je možné zjistit z původní dokumentace, polygonální patka (obr. 100:1) je při své koruně profilována drobným výžlabkem mezi dvěma stezkami. Nenalézáme zde tedy tolik charakteristické talířové patky přípor (často na polygonálním soklíku) s mělkým výžlabkem, tvořeným vlastně jen zvlněním profilu, které jsou charakteristické pro formální jazyk „klasické gotiky“ a jeho vyznění ve druhé polovině 13. století u nás. Naopak se zde setkáváme s tvary a profilací trnože, které zaznamenáváme na některých cenných příkladech z počátku 14. století. Při našich průzkumech jsme zjistili, že obdobně utvářená dolní část trnože přípory byla užita u severní (dnes neexistující) kaple přiložené na severním boku kostela sv. Jiljí v Praze (obr. 37). Vzhledem k tomu, že vlastní torzo přípory je zde založené na drobné patce, k níž nalézáme věrnou podobu na jižním portále kostela (dnes zadděném), je zřejmé, že i fragment přípory můžeme datovat do období prvních decenií 14. století.

Z hlediska formálního je v Břevnově rovněž velice zajímavé torzo přiložené pětiboké přípory na severní straně pilíře (obr. 21). Užití tohoto motivu má dlouhou tradici v českomoravském stavitelství. Za první doklad výrazného uplatnění mnohostěnných článků v domácím prostředí bývá považován benediktinský klášterní kostel v moravské Třebíči. Obecně lze říci, že užívání mnohostěnných forem článků bylo oblíbené již v deceniích před polovinou 13. století.⁷⁰⁴ Zkrácené polygonální přípory byly aplikovány v presbytáři klášterního kostela cisterciáček v Oslavanech, jehož východní chór byl z části dokončen již v době vysvěcení v roce 1228. Přípory vícebokého profilu byly užity v tzv. kapli P. Marie v klášteře sv. Anežky České (druhá čtvrtina 13. století). Obliba polygonálních tvarů článků se výrazně uplatnila i v architektuře doby Přemysla Otakara II., mnohoboké přípory původně členily také dnes zaniklou loď cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou a byly uplatněny po polovině 13. století v děkanském kostele Narození P. Marie v Písku. Užití polygonálních přízedních podpor charakterizuje architekturu transeptu klášterního kostela premonstrátů v Milevsku, kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně, i chórových kaplí kláštera cisterciáků ve Vyšším Brodě. Pětiboké přípory nalezeneme také v presbytáři komendy řádu německých rytířů v Hostěradicích (kolem 1260).⁷⁰⁵ Přiloženy byly k arkádovým pilířům na straně hlavní lodi klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně, vyrůstající pravděpodobně od 70. let 13. století, uplatnily se i v presbytáři kostela P. Marie ve Vysokém Újezdu na Benešovsku, kde pravděpodobně rezonoval ohlas zvíkovo-písecké huti.⁷⁰⁶ Na tomto místě je důležité upozornit na skutečnost, že pětiboké příložky byly užity i na pilířích nedostavěného trojlodí klášterního kostela benediktinů v Sázavě nad Sázavou. Z pohledu filiačních vazeb je nutné zmínit, že k hranolovým pilířům klášterního kostela v Polici nad Metují jsou na straně mezilodních pasů přiloženy pětiboké přípory, tedy prvky srovnatelného charakteru jaké

⁷⁰¹ Kuthan 1972, s. 45.

⁷⁰² Kuthan 1993, s. 132–138.

⁷⁰³ Kuthan 1994, s. 171.

⁷⁰⁴ Kuthan 1993, s. 126.

⁷⁰⁵ Kuthan 1994, s. 125.

⁷⁰⁶ Srovnej nověji Kuthan 2009, s. 463

pozorujeme na bázích mezilodních pilířů v Břevnově (obr. 38). Konstrukční řešení baziliky v Polici nad Metují je nazíráno v kontextu pilířových bazilik doby Přemysla Otakara II. s uplatněnými mnohostěnnými články.⁷⁰⁷ Je důležité upozornit na pětiboké příložky aplikované ve 14. století rovněž na pilířích halového trojlodí v Sázavě nad Sázavou.⁷⁰⁸

Rovněž je třeba upozornit na možnost pracovního datování stratigrafického komplexu L VII (jižní část východního ramene ambitu), v souhlasu s P. Sommerem, do období úřadu opata Bavora z Nečtin. Oporou pro datování této partie je především charakter soklu. Nemusí být náhodou, že srovnatelný tvar soklu zjišťujeme u kostela benediktinského probošství v Broumově, jehož výstavba je spojována s opatem Bavořem. Na závěru gotického presbytáře zbarokizovaného kostela nalézáme kromě prostého soklu tvořeného prostým odstupněním rovněž sokl, v jehož profilaci zjišťujeme hluboký výžlabek přecházející v pásek (obr. 39). Na základě formální analýzy lze tak snad souhlasit s názorem, že i jižní partii východního ramene břevnovské kvadratury můžeme skutečně datovat ještě do doby úřadu opata Bavora z Nečtin, s nímž je výstavba této části kvadratury tradičně spojována.

Z řady dokumentovaných jednotlivých detailů, které je možné zařadit do doby vlády posledních Přemyslovců, zaujme především terakotová tvarovka, v jejímž výžlabku je vložena bobule (obr. 103:1). Motiv bobulí byl v naší architektuře oblíbený zejména ve druhé čtvrti 13. století,⁷⁰⁹ nalézáme jej ale i později jako na spodní části obíhající římsy ve Staronové synagoze v Praze (kolem 1275). Raně gotický původ nemůžeme vyloučit u velice poškozeného fragmentu jehlancové konzoly (102:2), původně nepochybně pokrytého vegetabilním motivem. Jehlancové tvary konzoly byly ve druhé polovině 13. století běžné a nalezneme je i v boční lodi proboštského kostela benediktinů v Polici nad Metují (obr. 40). Rovněž kalichovité tvary hlaviček prutů, z nichž máme v nálezovém souboru zachované torzo (obr. 102:3), byly v tomto období běžně užívány (rovněž např. na filiačně blízké lokalitě v Polici nad Metují – obr. 22).

V době opata Bavora musely být podstatné části konventu dávno konstituovány. O tom svědčí v jeho „Protokolu“, zaznamenávajícím opatovy investice do roku 1306, množství výdajů na stavby, které už jistě nesouvisely se základními životními potřebami konventu. Bavorův „Protokol“ ve výčtu výdajů zmiňuje celou řadu staveb v areálu kláštera. Kromě již zmíněného kostela a ambitu se jednalo o opatskou kapli, kapli P. Marie s domem, dormitář, refektář laiků, infirmatorium, kuchyni, dům a kuchyni opata, dům pro hosty, dům pro krejčí a řemeslníky, a blíže nespecifikovaný zničený objekt.⁷¹⁰

Datování dalších stratigrafických komplexů a formálních skupin, i nezařazených jedinců, náleží s přihlédnutím k dosavadnímu poznání lokality období pokročilého 14. století (např. obr. 41). Z první poloviny 14. století by mohly pocházet fragmenty kategorie KTG IV, pro což by svědčil především charakter trojdílných kružeb s motivem troj- či čtyřlístů (obr. 119:1) Blížší datace řady dalších fragmentů není možná. Tak například válcové pruty doprovázené bočním obloučkem (obr. 112) nalézáme jak v rané gotice, tak v průběhu 14. století.

Výsledkem syntetického vyhodnocení shodných znaků jednotlivých formálních skupin a vybraných jedinců a pokusu o jejich absolutní dataci, v kontextu stratigrafických komplexů, docházíme k závěru (obr. 42), že zahájení výstavby presbytáře pravděpodobně náleží již období před nástupem opata Bavora. Z hlediska stratigrafického výstavbě presbytáře předcházelo vybudování raně gotické kaple situované po jižní straně raně středověké krypty. Teprve po jeho dokončení byla zahájena výstavba severní zdi vícelodí společně s jižním křídlem ambitu, jehož architektura se vyznačuje zcela odlišným formálním jazykem. Poněkud

⁷⁰⁷ Kuthan 1993, s. 137.

⁷⁰⁸ K hodnocení tamější architektury trojlodí podnětně například Kroupa 1989, s. 56.

⁷⁰⁹ Kuthan 1972, s. 87.

⁷¹⁰ RBM II, č. 2752, s. 1202, 1203. Item pro domo quae fuit per incendium...absumpta.... Item notandum est ...abbas fundavimus ambitum cum ecclesiae pariete maioris....Impendimus etiam ..reformationedormitorii, refektorii fratrum laicorum, capellae b. Mariae virginis et pro domo iam supra dicta capella aedificata....pro domo abbatis..pro domo sartorum et aliorum artificum...pro coquina domini abbatis...pro tecto et reformatione domus hospitum.

později, nejspíše na počátku 14. věku, vzniká jižní arkádová řada a pravděpodobně i jižní díl východního ramene kvadratury.

Téměř všechny pozůstatky po středověké stavební minulosti benediktinského Břevnovského kláštera smazala ze světa barokní novostavba klášterních budov i kostela. Na počátku 18. století tedy zanikla vynikající středověká architektura, z níž zbyly jen fragmenty dochované pod zemí. Přes jejich torzovitost se v souvislosti s rozvojem metody archeologického průzkumu mohly stát, a také staly, novým a důležitým zdrojem poznání historických dějů. Prostřednictvím postupně upřesňovaných výsledků archeologických výzkumů v kombinaci se závěry stavebně-historické formální analýzy je možné se vyjádřit k názorům, které jsme v úvodu analýzy charakterizovali a určili ke kritickému zkoumání.

Prvním z nich je předpoklad V. Píši, že prvky nalezené v zásypu krypty a před východním průčelím kostela sv. Markéty náleží konstrukcím středověkého kostela, zejména presbytáře. Tento předpoklad se nám jeví do jisté míry jako oprávněný. V destrukci zjištěné Píšou pod závěrem stávajícího kostela, ale i v okolí gotického presbytáře, byla zjištěna celá řada prvků, kterou je možné spojit s architekturou presbytáře, v podstatě zaniklou. Je však rovněž pravděpodobné, že v souboru gotických zlomků zjišťujeme i přítomnost fragmentů, které mohou být pouhou intruzí z jiných stavebních částí (či staveb), a nejspíše i prvky dokládající postupnou proměnu gotické architektury presbytáře, jak ji lze předpokládat na základě tradice i skrovné výpovědi pramenů. Jejich bezpečná identifikace a zapojení v konkrétní stavební struktuře presbytáře jsou za současného stavu poznání krajně nejisté.

K pozorně formulovaným názorům P. Sommera, který se domnívá, že výstavba presbytáře je dílem opata Bavora z Nečtin (v úřadu 1290–1332), je třeba učinit několik poznámek. Na základě výše předložených argumentů předpokládám, že výstavba presbytáře konventního chrámu je poněkud starší a byla zahájena nejspíše již za opata Martina (1253–1278) v 70. letech 13. století. Její dokončení se možná protáhlo až do 90. let 13. století. Opat Bavor z Nečtin byl však také aktivním stavebníkem, a nejen v Břevnově, kde za jeho úřadu vzniklo minimálně jižní rameno ambitu, nutného k provozu kláštera, a současně s ním severní zeď kostelní lodi.

S konstrukcemi raně gotického presbytáře je možné na základě našeho nového rozboru spojit celou řadu fragmentů (nikoliv však všechny), které byly nalezeny především při starších výzkumech V. Píši. Pokud je možné soudit z nalezených zlomků, architektura presbytáře navazovala minimálně z části na formální aparát klasické gotiky. Vystupuje tak před námi náročná architektura protaženého presbytáře, ve které našly uplatnění svazkové přípory složitější profilace a k nim příslušející kvalitně provedená svazková hlavice, osazená v podélných zdech, či závěru presbytáře.⁷¹¹ V presbytáři byly nejspíše osazeny svazky trojdílných přípor s válcovými dříky. Okna presbytáře vyplňovaly nejspíše trojdílné kružby s typickými „hůlkovitými“ profily prutů, které na bankálu dosedaly na talířové patičky nesené polygonálním soklíkem. Prostor presbytář byl zaklenut žebrovou klenbou, nejspíše o třech obdélných klenebních polích. Klenební žebra a pasy byly bohatě profilované (klínové vyžlabené pruty, vejčité pruty apod.). Interiér, jak dokládají zlomky, byl ovšem pojat i barevně. Na některých raně gotických prvcích z opuky máme doložena torza nátěrů jak červenou, tak i zelenou barvou. O tom, že řada konstrukčních prvků v období zahájení výstavby presbytáře nebyla u nás nijak výjimečná (přípory a jejich profilace aj.), svědčí například dobře dokumentovaný profil architektury presbytáře kostela P. Marie v moravských Hlubčicích, který vyrůstal po roce 1259 a byl dokončen na přelomu třetí a poslední čtvrti 13. století.⁷¹²

Dobře datovaná architektura jižního ramene ambitu je zcela jiného charakteru. Ke slovu se zde přihlásil dobový linearismus (který je však obecně u nás staršího data), což se projevilo i časným užitím hruškovitých svazkových přípor dosedajících na náročně pojaté

⁷¹¹ Jak již bylo uvedeno lze tak soudit z konstrukčního provedení hlavice čtyřdílné svazkové přípory. Nelze vyloučit, že tyto přípory byly uplatněny i na možném rozhraní v místě ustoupení jižní zdi presbytáře a závěru, které je možné předpokládat.

⁷¹² Prix 2003, 31–34. Zde s dalšími příklady svazkových přípor s dříky propojenými výžlabkem.

patky. Není nezajímavé, že v době, kdy vyrůstalo jižní rameno ambitu, byl v klášteře činný architekt a tesař Robert, který následně vstoupil do služeb krále Václava II.⁷¹³

I přes značnou torzovitost materiálu k tématu raně gotického presbytáře břevnovského klášterního kostela se pravděpodobně podařilo postihnout jeho základní architektonické rysy.

Domnívám se, že přínosem této kapitoly je především identifikace nových, spolu s dílčí revizí a stručnou klasifikací stávajících, partií stavby, které je možné spojovat s obdobím vlády posledních Přemyslovců. Je zřejmé, že poznání raně gotických staveb Břevnovského kláštera není zdaleka u konce. Na závěr této kapitoly je třeba říci, že možné předpokládat dílčí, ale možná i zcela zásadní korekce dosavadního poznání.

V. 6. Raně gotická výstavba dalších benediktinských domů

Alespoň na okraj je třeba se zmínit o stavební aktivitě v prepoziturách Břevnovského kláštera ve 13. a na počátku 14. století a jejich architektuře ve vztahu k Břevnovskému klášteru. Rovněž stručně uvádím přehled stavebních aktivit dalších benediktinských konventů v Čechách.

Břevnov měl svá proboštví v Polici nad Metují, Broumově a moravském Rajhradě. U jihočeských Nezamyslic není jednoduché rozhodnout, zda šlo pouze o inkorporovanou faru či o proboštví.⁷¹⁴ Prvořadé místo zaujímá proboštví v Polici nad Metují. V kraji povodí Metuje pravděpodobně na počátku 13. století spočinulo několik poustevníků, z nichž jménem známe Vitališe – mnicha Břevnovského kláštera. Předpokládá se, že zdejší komunita, která si zde vystavěla kapli P. Marie, podléhala Břevnovskému konventu. Břevnovský opat Chuno (1197–1217), kromě toho že vybavil tamější kapli rouchy, si vymohl v roce 1213 na Přemyslu Otakarovi I. darování Polického újezdu. Toto darování potvrdil rovněž Václav I.⁷¹⁵ Předpokládá se, že jeden z tehdejších břevnovských opatů zde založil klášter spravovaný probošty. V. V. Tomek se domníval, že části svého obvěnění se klášter zbavil po roce 1249.⁷¹⁶ Privilegium Přemysla Otakara, kterým se v roce 1253 povoluje přenesení trhu z Provodova do místa zvaného Police, dokládá postupné konstituování Police a současně táž listina potvrzuje předchozí darování klášteru. V roce 1260 Přemysl Otakar II. potvrdil starší privilegia týkající se polického újezdu. V tomto roce se snad poprvé výslovně uvádí proboštví.⁷¹⁷ Již starší literatura předpokládala, že výstavba stávajícího proboštského chrámu byla zahájena již za opata Martina (1253–1278). Značného zájmu se proboštví těšilo od Bavora z Nečtin. Opat zde zahájil na konci 13. století zděnou výstavbu dormitáře, refektáře a dalších částí. Od roku 1304 dva roky Bavor pokračoval ve výstavbě polického kláštera. Kromě jiného zde nechal vystavět třetí díl ambitu, nechal omítnout druhou partii ambitu, ale věnoval pozornost i vnitřnímu vybavení kláštera.⁷¹⁸ V roce 1306 byla kolem kláštera vystavěna ohradní zeď. Proboštský kostel Nanebevzetí P. Marie je trojlodní bazilikou, na jejíž střední loď navazuje presbytář s polygonálním závěrem. Boční lodě trojlodí jsou ukončeny ploše.

Vzájemné vztahy mezi architekturou benediktinského proboštví v Polici a raně gotickou architekturou vznikající v Břevnově nejsou tak přímočaré, jak by se na první pohled mohlo zdát. Z formálního rejstříku uplatněného v polickém kostele nalézáme paralely k tvarosloví uplatněnému v Břevnově zejména na západním polickém portále. Jedná se o volnější citace některých vegetabilních motivů na portálových prutech, rámcové srovnání umožňuje i profilace prutů užitých v ostění se dvěma obloučky (obr. 25:E2). Portál v Polici nad Metují vykazuje některé obdobné rysy, jak již bylo v literatuře uvedeno, jako proslulý severní portál cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou, což se týká zejména formálního

⁷¹³ Vlček 2004 (ed.), s. 551.

⁷¹⁴ Hledíková 1997, s. 12.

⁷¹⁵ Stále podnětně Tomek 1881, s. 2, 5.

⁷¹⁶ Tomek 1881, s. 8.

⁷¹⁷ Tomek 1881, s. 12, pozn. 7 na téže straně.

⁷¹⁸ RBM II, s. 1202, 1203, č. 2752.

zpracování krycích desek (obr. 44). Volnější srovnání umožňuje uplatnění pětibokých příložek, které sledujeme jak v Polici (obr. 38), tak v Břevnově u východního pilíře arkádové řady (obr. 21). Na hranách kvadratických pilířů v Polici nalzáme prut o profilu lalošky, jaký se rovněž objevuje na řadě raně gotických fragmentů v Břevnově. Profilace klenebních žebér bočních lodí jsou opatřeny odkrojenou špičkou, tedy motivem, který rovněž známe z břevnovských zlomků. Odkrojená špička byla v Polici aplikována na žebrech tvarově archaické profilace, která je od břevnovských zlomků zcela odlišná, jak vyplývá z naší dokumentace. Nejblíží srovnatelný příklad tohoto základního „archaického“ tvaru žebra je možné asi klást do závěru dvoulodního ochozu cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou, zde avšak žebra nemají odkrojenou špičku. Problematika stavebního vývoje, a snad i působení odlišných kamenických hutí, polického kostela si vyžadá další podrobnou pozornost. Na tomto místě je vhodné upozornit zejména na hlavici přípory v závěru presbytáře, na jejímž povrchu je patrné, že zde vytesaný dekor dle rozdílné kvality a pojetí byl nespíše dílem dvojích rukou (obr. 45). Není vyloučené, že jemněji vytesaná část dekoru má blízko k pojetí plastiky západního portálu. Hrubé jazykové listy vytesané na zmíněné hlavici jsou zcela vzdáleny pojetí dekoru západního portálu, ale i dekoru na pravé straně téže hlavice. Tentýž lapidární tvar pojetí architektonické plastiky se pak objevuje především v trojlodí kostela. Rovněž je třeba upozornit na „ukrytý“ kalichovitý tvar uvedené hlavice přípory, z něhož je možné pozorovat část horního prstence, na který nemotorně nasedá masivní náběžník. Tato situace by mohla svědčit pro dvě etapy, respektive dva odlišné přístupy k formálnímu aparátu.

Těsně s dějinami majetkových držav Břevnovského kláštera ve východních Čechách jsou spjaty osudy probošství v Broumově, kde je doložen převor již v roce 1296. Nám již dobře známý opat Bavor zde nechal mezi lety 1301–1306 (po zničení starší tvrze, v níž pobýval probošt, v roce 1300), vystavět nový hrad, v jehož areálu se nalézal trojlodní kostel.⁷¹⁹ Kostel si i přes barokní úpravy ponechal své středověké jádro. Středověké je rovněž jádro západní věže. Klášter v Rajhradě je sice bezpečně prvně uváděn v roce 1136, ale byl s konečnou platností podřízen břevnovskému klášteru až v roce 1296.⁷²⁰ Bazilikální trojlodí s trojapsidovým závěrem bylo ve 13. století zaklenuto křížovými klenbami mezi pasy, zaklenuta byla i střední apsida. Kostel byl opatřen opěráky. Apsida hlavní lodi byla vybavena příporami na podložkách. Tyto úpravy jsou datovány do 50. let 13. století, v případě střední apsidy se uvažuje i o pozdějším období jejího vzniku.⁷²¹ Předpokládá se, že s úpravami kláštera souvisí svěcení kostela v roce 1255. Další stavební úpravy se předpokládají po vyplenění v roce 1288. Kolem roku 1300 byla finanční podporou dotována výzdoba kostela opatem Bavorem.

Probošství břevnovských benediktinů se pravděpodobně nalézalo také v Kostelci nad Vltavou, kde je připomínáno k roku 1352. Již v roce 1341 se zde připomíná farní kostel, spolu s dalšími tamějšími nemovitostmi náležející břevnovskému klášteru.⁷²² Stávající kostel Narození P. Marie obsahuje ve svém jádru starší stavbu. Kostel je jednodlní se zajímavým transeptem, polygonálním závěrem a západní věží. Z detailů zde užitých zmiňme alespoň klínová vyžlabená žebra. Gotická výstavba kostela je kladena vesměs do poloviny 14. století.⁷²³ Na tomto místě je vhodné upozornit na taktéž jednodlní kostel v Bříství, z něhož má klášter potvrzen příjem k roku 1318,⁷²⁴ který je také opatřen transeptem.

Břevnovský klášter držel v průběhu středověku patronátní práva nad celou řadou kostelů (např. Nezamyslice, Chocebus, Dobenín aj.) Připomeňme alespoň, že v Dobeníně, spadajícího do sféry břevnovského vlivu, vyrůstal již někdy na přelomu 13./14. století jednodlní kostel s pravouhlým presbytářem.⁷²⁵ Není nezajímavé, že Břevnovský klášter měl

⁷¹⁹ Vilímková – Preiss 1989, s. 41.

⁷²⁰ Jan 2002, s. 26.

⁷²¹ Kroupa – Vobr – Drlík 2006, s. 4.

⁷²² Sedláček 1998, s. 440.

⁷²³ Například Líbal 1976, s. 566.

⁷²⁴ RBM III, č. 436, s. 177–178. Klášteru náležela ves Bříství pravděpodobně již od jeho založení.

⁷²⁵ Čížek – Jánský – Slavík 1997, s. 10, 22.

podací právo rovněž ke kostelu sv. Tomáše s kaplí sv. Doroty na Novém Městě pod Hradem pražským (dnes Malá Strana) a údajně měl být i jeho stavitelem. V roce 1286 břevnovský opat Kristián postoupil patronátní a vlastnická práva ve prospěch nově příchozího řádu augustiniánů eremitů.⁷²⁶ V substrukci stojícího chóru (obr. 154, dále obr. 166 - 168), jehož výstavbu je možné bezpečně spojovat se stavební aktivitou augustiniánů, je nutné předpokládat substrukce starší stavby, jejíž nejvýraznější dnes přístupný pozůstatek se nalézá pod severní zdí vysokého chóru (obr. 154:A, 155 - 161).⁷²⁷ Nově jsme zjistili, že kaple sv. Doroty (obr. 162 - 164), tradičně spojovaná se starší benediktinskou stavbou, je při styku sází vysokého presbytáře opatřena soklem, který plynule přechází na podval vysokého chóru a je s ním provázán (obr. 165). Nelze vyloučit, že se skutečně jedná o pozůstatek předpokládaného trojchórového řešení staršího kostela.⁷²⁸ Tato starší stavba byla z části odbourána nejpozději s výstavbou kapitulní síně. V její jižní zdi jsem zjistil dílec raně gotického žebra (obr. 170), které má shodnou profilaci se zmíněnými zbytky výběhu žeber po severní straně současného chóru (obr. 159 - 161). Profilace žeber této starší stavby se zřetelně odlišuje o žeber stávajícího protaženého presbytáře (obr. 169). Je vhodné poznamenat, že pasy, vyděné z cihel, které je možné pozorovat po severní straně stávajícího presbytáře, byly založeny na odlámaných výběžích zmíněné starší klenby. Vynášejí tedy z části zdivo stávajícího presbytáře a nemají nic společného s nejstarší gotickou etapou výstavby.

Při bližším pohledu je zřejmé, že raně gotická výstavba v druhé polovině 13. století, pokud stav bádání tak umožňuje soudit, je doložitelná u řady benediktinských konventů a probošství. Kvalitní raně gotické zlomky známe z ostrovskeho kláštera (zal. roku 999; obr. především 131, 132)⁷²⁹ a nověji z Opatovic nad Labem (zal. 1086-1087; obr. 46),⁷³⁰ těsně před polovinou 13. století vzniklo probošství na Velízi (tamější starší kaple byla darována ostrovskeému klášteru Břetislavem I.; obr. 276 - 288, viz též níže).⁷³¹

Raně gotické zlomky dokládají úpravy románských konventních budov benediktinského kláštera v Sázavě (zal. 1032) nejspíše již od druhé čtvrtiny 13. století (obr. 139 - 141). Do třetí čtvrtiny je kladen zlomek vejcíté profilovaného klenebního žebra (obr. 142 - 144). Dosavadním bádáním zůstal nepovšimnut další raně gotický fragment z téže doby, který byl druhotně osazen v bází východní zdi sakristie (obr. 135, 137 - 138). Jedná se snad o dílec patky ostění, jehož profilace je zakončena charakteristickým drápkem. Je dokladem toho, že již v první fázi výstavby východního křídla konventu byly rozebírány raně gotické konstrukce doposud bohužel blíže neznámé stavby. Ze samého konce 13. století pochází s největší pravděpodobností i substrukce pod chórem klášterního konventního kostela (obr. 134).⁷³² Na jejích detailech nalézáme výraznou kamenickou značku (obr. 150), která, pokud víme, se na detailech vysokého chóru neuplatňuje.

Rovněž u dalších českých benediktinských konventů můžeme předpokládat stavební dění ve druhé polovině 13. věku, ale o rozsahu a kvalitě těchto úprav prozatím svědčí nevelký počet architektonických zlomků.

Z uvedeného je zřejmé, že konvent v Břevnově nebyl ve své stavební aktivitě ve druhé polovině 13. století zdaleka osamocen. Pokud lze soudit ze zachovaných zlomků, výstavba v benediktinských konventech ve druhé polovině 13. století kvalitativně rozhodně nezaostávala za soudobou tvorbou.

⁷²⁶ K tomuto například Kadlec 1985, 12.

⁷²⁷ Čiháková - Kovář 2006.

⁷²⁸ Líbal 1983, s. 186.

⁷²⁹ Například Merhautová 1982, s. 37-38. Nalezené fragmenty hlavic jsou datovány jak do 60.-70. let 13. století, tak do doby po roce 1278.

⁷³⁰ Kovář-Musílek v tisku.

⁷³¹ Nověji například Razím 2010 (ed.), s. 216-219.

⁷³² Dnes již z množství literatury například Vlček - Sommer - Foltýn 1997, s. 633-634.

V. 7. Závěr

Raně gotická přestavba břevnovského benediktinského kláštera, založeného v roce 993,⁷³³ představovala nesmírně zajímavou etapu ve středověkých stavebních dějinách konventu. Raně gotická stavba navázala na konstrukce raně středověkého chrámu – tedy trojlodní baziliky pravděpodobně se západním dvouvěžovým průčelím a apsidálním závěrem – jejíž východní část byla dokončena v roce 1045.⁷³⁴ Na základě výše uvedené, stručně prezentované revize nálezových situací a vyhodnocení starších nálezových celků, získaných při archeologickém výzkumu lokality, bylo možné dosavadní poznatky dotýkající se raně gotické proměny kláštera blíže klasifikovat a korigovat.

Pokud je možné prozatím soudit, byla gotická stavební proměna kláštera zahájena kolem poloviny, či spíše až po polovině 13. století, a to pravděpodobně výstavbou raně gotické kaple (obr. 7:3), která se přimkla k jižní zdi raně středověké krypty. Tento předpoklad nápadně koresponduje s datem vydaných odpustkových listin (1261).⁷³⁵ Výstavbu jižní kaple lze tak nejspíše dávat do souvislosti s rozvojem kultu sv. Vintíře, který se zde výrazně rozvíjel patrně od padesátých let 13. století. Zapojení kaple v organismu jižní lodi pravděpodobně ještě raně středověkého kostela nelze bezpečně doložit. Na základě terénní situace se nelze rozhodnout, zda kaple je nově budovaným závěrem románské jižní lodi kostela, nebo součástí složitější koncepce nového chrámového závěru, či (čistě hypoteticky) zda byla koncipovaná jako solitérní stavba. Na základě zběžné revize nálezové situace se mi jeví řešení domnělého prvotního nástupu do kaple ze severu jako krajně komplikované. Nelze vyloučit, že prvotní prostup severní zdí raně gotické kaple nemusel mít funkci průchodu, ale mohl například prostřednictvím průhledu sloužit jako místo vizuálního kontaktu s vystavenými relikviemi.⁷³⁶ Rovněž je možné předpokládat, že toto propojení s vytvořeným prostorem na západní straně raně středověké kaple pravděpodobně nemělo dlouhého trvání. Následně byl přístup do jižní raně gotické kaple zřízen schodištěm z úrovně nově budovaného chóru. Východní špaleta tohoto nástupu je vyzděná z opukových kvádrů, pocházejících snad z rozebíraných zdí krypty, tedy z téhož materiálu jako pro vyzdění západní S-J orientované zdi dodatečně vložené do prostoru raně středověké krypty.

V další stavební fázi byl podle našeho názoru, na rozdíl od názorů některých badatelů, pravděpodobně vystavěn nový kostelní chór (obr. 7:2). Tuto stavební etapu je možné přibližně vymezit nejspíše 70. lety 13. století a rokem 1296, kdy prameny uvádí výdaje na zastřešení kostela. Výstavba nového kostela na starých základech byla zahájena tedy ještě na sklonku úřadu opata Martina (1253–1278). Lze vyslovit hypotézu, že výstavba protaženého chóru snad navázala na severní obvodovou zeď raně gotické kaple situované přibližně v místě původního jižního závěru románského kostela. Na základě našich nových poznatků lze předpokládat, že se tak stalo pravděpodobně ne příliš dlouho po výstavbě jižní kaple. Kromě jiného by pro tento fakt mohla také svědčit skutečnost, že závěr jižní kaple při jižní zdi raně středověké krypty nenese omítku v místě styku s výliskem zdiva, které lze snad připsat konstrukci protaženého chóru. Raně gotická kaple byla, v interiéru i exteriéru, po nějaké době omítnuta, k tomuto omítnutí došlo pravděpodobně po zřízení schodiště z úrovně chóru.

Přínosem k dosavadnímu bádání je několik nových poznatků o stavebním vývoji a podobě presbytáře. Domnívám se, že na základě níže uvedených argumentů je třeba prozatím zpochybnit dosavadní dataci západních pasů na konci gotického presbytáře i pasu na jižní zdi raně středověké krypty do období prvotní výstavby protaženého chóru. Do gotické výstavby kláštera s největší pravděpodobností také nelze zařadit zeď s pasem,

⁷³³ CDB I. č. 38, CDB I, č. 358.

⁷³⁴ Srovnej CDB I, č. 379.

⁷³⁵ CDB V/1, č. 293, s. 439.

⁷³⁶ Tuto úvahu vyvolává tehdejší přítomnost bloku zachovaného románského zdiva raně středověké krypty na severním konci prostupu obvodovou zdí kaple, kteréžto zdivo by musel průchod překročit při podchodné výšce cca 1 m, a současně výška tohoto bloku, která se zdá být ideální pro situování průzoru.

kerou je možné pozorovat v instalačním kanále při jižní straně barokní krypty. Rovněž se domnívám, že na základě architektonických detailů i výpovědi písemných pramenů je třeba přehodnotit dosavadní datování presbytáře, jehož vznik je dnes v převážné většině spojován se stavebními aktivitami opata Bavora.

Obraťme nyní pozornost k novým poznatkům o gotickém presbytáři kostela. Na základě nečetných detailů dochovaných *in situ*, ale především díky zpracování řady architektonických zlomků získaných při výzkumu V Píši, se podařilo vyčlenit početnou skupinu fragmentů, kterou lze spojovat s konstrukcí dnes zaniklého presbytáře (obr. 34). Podle mého názoru byl presbytář zaklenut žebrovou klenbou s klenebními žebry v domácím prostředí neobvyklého profilu (obr. 59 - 64, 66 - 69), skládajícího se z trojice subtilních vejčitých prutů, z nichž střední byl opatřen odkrojenou špičkou. Klenební pole oddělovaly pasy s klínovou profilací (obr. 52 - 54). Součástí presbytáře byly s největší pravděpodobností i svazkové přípory o čtyřech (obr. 83 - 84), ale snad i třech (obr. 80 - 82) prutech. K prvně jmenovaným svazkovým příporám náleží hlavice s naturalistickým dekorem (obr. 57, 58). S vertikálními konstrukcemi presbytáře souvisely nepochybně i dílce osazené nejspíše až nad úroveň hlavic, patrně ve zdivu meziokenních pilířů (obr. 47 - 51).⁷³⁷ S konstrukcí zaniklého presbytáře je možné velice pravděpodobně spojovat celou řadu raně gotických ostění (obr. 86, 87, 93) i zlomků kružeb s typickými „hůlkovitými“ profily (obr. 88 - 93). Ke konstrukci oken, respektive kružeb, náleží i cenný nález talířové patičky na polygonálním soklíku (obr. 93:3), náležející výběhu prutu kružby na bankálu okenního otvoru. Raně gotický vertikalizovaný protažený presbytář se štíhlými okny a odsazenou zdí je pravděpodobně snad ještě zachycen na vedutě z roku 1638 (obr. 2), v pozměněné podobě ještě na vedutě kláštera z doby před požárem v roce 1678 (obr. 3), ale například i na titulní straně univerzitních tezí opata O. Zinckeho z roku 1689 (obr. 4). Dokončení presbytáře se protáhlo pravděpodobně až k roku 1296, kdy máme doloženo, jak již bylo řečeno, výdaje na zastřešení kostela. Nelze ovšem bezpečně vyloučit, že mohlo jít o pouhé opravy. Doba námi předpokládaného zahájení výstavby dobře souhlasí s „hospodářskou“ stabilizací poměrů v konventu, což dokládají jak vydané listiny z doby Přemysla Otakara II. (vesměs do roku 1266),⁷³⁸ tak obecně snad i formování větší části (jinak rozptýlené) klášterní pozemkové držby ve 13. století.⁷³⁹

Slohový charakter nového presbytáře byl nesmírně zajímavý. Pro subtilní formy profilací vejčitých prutů, které jsou „průvodním znakem“ břevnovských raně gotických fragmentů, nacházíme v domácím prostředí analogie jak již ve třetí čtvrti 13. století, tak i později, v polovině 14. století. Aplikace těchto jednotlivých detailů v konstrukci zaklenutí poukazuje k pozoruhodnému, svébytnému formálnímu jazyku zaniklé břevnovské architektury. V domácím prostředí je architektonický koncept presbytáře spíše výjimečný (nikoliv však v jednotlivostech a půdorysu). Tvarosloví detailů, které přičítáme zaniklému presbytáři klášterního kostela, podle našeho přesvědčení vychází z tradice formálního aparátu klasické gotiky (například naturalistický dekor, patičky prutů okenních prutů a podobně). Protažený půdorys presbytáře snad byl ovlivněn podlouhlými presbyterii kostelů mendikantských řádů.

Po dokončení, či spíše při dokončování presbytáře byla vybudována jižní zeď jižního ramene ambitu, tedy společně se severní zdí kostelní lodi, a to v roce 1296, jak dokládá výpověď písemných pramenů. Nepochybně se tehdy budovalo celé jižní rameno ambitu (obr. 7:10) a konkrétní údaj o výstavbě zdi je spíše svědectvím stavební etapovitosti. Pokud můžeme soudit ze sporých zlomků, je jazyk formálního aparátu jižního ramene ambitu výrazně odlišný od slohu presbytáře kostela. S prvotními fázemi výstavby ambitu je možné spojovat výraznou patku svazkové hruškovité přípory s několikrát obkrouženým prstencem sledujícím tvar přípory (obr. 101). K zaniklé architektuře, k níž náleží uvedená patka, patří i fragment svazkové hruškovité přípory s obdobným řazením prutů, jaké pozorujeme na ložné

⁷³⁷ Pro takovou interpretaci svědčí diagonální pozice vejčitých prutů a náznak jejich výběhu do prostoru.

⁷³⁸ Dušková 1993, s. 144–145.

⁷³⁹ Boháč 1997, s. 58.

ploše uvedené patky (obr. 102:1). S hruškovitými příporami ambitu lze snad nejspíše spojovat řadu těžce poškozených obdobných zlomků druhotně osazených jak ve zdivu barokní krypty, tak v základech presbyteria kostela sv. Markéty, ale i jinde. Architektura ambitu nejspíše vykazovala již výrazné lineární tendence, tedy jev, se kterým se v naší raně gotické architektuře setkáváme již od 70. let 13. století. O náročném pojetí této architektury svědčí torzo pozoruhodné geometrické dlažby (obr. 20, 43).⁷⁴⁰ Výstavba této architektonicky náročně pojaté partie kláštera probíhala pod patronací opata Bavora.

Povšimněme si pravděpodobné další proměny kláštera, dokládající etapovitost výstavby i následnou transformaci středověkých klášterních staveb. Nejspíše v další stavební etapě byla vybudována (ale nedokončena) jižní „arkádová“ řada založená na substrukci jižní zdi raně středověkého kostela (obr. 7:5). Tato konstrukce byla součástí zamýšleného čtyřlodí se dvěma bočními loděmi na jihu. Pokud je možné soudit z torza přípor vložených do nároží pilířů (obr. 21, 100:1), tedy zvláště z profilace polygonálních soklů, skutečně nelze vyloučit datování těchto pilířů do počátku 14. století. Na základě historických zpráv tedy nejspíše někde mezi léta 1306 a 1322. Přibližně do doby úřadu opata Bavora kladu hypoteticky, v souladu s P. Sommerem, i výstavbu jižní části východního křídla kvadratury.

V pokročilé první polovině 14. století, pokud můžeme soudit z archeologických nálezů, byl dokončován ambit (minimálně jeho severní rameno). Jak doložil výzkum P. Sommera, teprve následně, nejspíše až ve druhé polovině 14. století, byla přistavěna k jižnímu boku presbytáře východní zeď nové boční dvoulodní stavby s jižním armovaným nárožím (obr. 7:8). Podle téhož autora byl tento záměr dokončen snad pouze v rozsahu prvních dvou pilířů tzv. arkádové řady. Archeologický výzkum doložil, že ještě v předhusitském období vznikla přístavba (obr. 7:7), která se dodatečně připojila k východní zdi posledně jmenované zamýšlené dvoulodní stavby.

Bezpečné datování dalších evidovaných částí stavby, a to pravděpodobně i na východním obvodu klášterišťe, kde je zachytil starší archeologický výzkum, není za současného stavu poznání možné. Nejasná je proměna klášterní svatyně v období po husitských válkách. Někdy se udává, že za opata Heřmana (1426–1449) byl opraven klášterní kostel a blíže nespecifikované budova v klášterním areálu. K dílčí obnově mohlo dojít rovněž na sklonku 15. století, kdy byl v klášterním kostele pohřben opat Pavel II. (1483–1499).

Podle některých názorů měla být klášterní svatyně nově vystavěna za opata Matěje z Tachova (1537–1553) s podporou Ferdinanda I. Novější literaturou tento předpoklad vesměs není akceptován. V nalezeném souboru architektonických detailů však zjišťujeme výrazný zlomek ostění s drobnými oblými pruty, které se v koutu přetínají. Díky množství analogických případů je možné datování tohoto fragmentu položit nejspíše do poloviny 16. století. Rovněž sporé nálezy dalších architektonických detailů renesančního charakteru svědčí o blíže neurčitelné stavební aktivitě v Břevnově. Z hlediska naší problematiky tak skutečně nelze vyloučit jisté stavební změny ještě středověké klášterní svatyně. Z tohoto úhlu pohledu se jako zásadní jeví datování základových pasů, které jsou ještě dnes zachovány v úrovni koruny raně středověké krypty. Na základě výše uvedeného rozboru nálezové situace lze jejich středověké stáří s největší pravděpodobností zpochybnit. Výstavba související s těmito pasy měla pravděpodobně charakter velké přestavby až novostavby. Jisté stavební úpravy kostela již za Matěje z Tachova tedy nelze bezpečně vyloučit. Již dříve se M. Vilímková domnívala, že starý gotický presbytář, tak jak jej údajně zachycuje rytina z doby před rokem 1678, mohl být renesančně přestavěn v historizujícím duchu.⁷⁴¹ Stavební stav klášterních budov ve druhé polovině 16. století je však označen za špatný.

⁷⁴⁰ Benešová 2001, s. 33.

⁷⁴¹ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 49.

Na základě výpovědi archivních pramenů konce 16. a počátku 17. století lze soudit, že došlo k obnově blíže nespecifikované stavby pro příležitostný pobyt členů konventu⁷⁴² a že se v posledním deceniu 16. století připravovala přestavba kostela. Spíše se ale zdá, že podstatnější stavební proměnou prošlo probošství a klášterní kostel, respektive spíše jeho presbytář, až za probošta Šimona Chlodomasta po útrapách, které postihly břevnovský klášter v roce 1620, kdy byl zcela vypálen. Stavební akce byla podporována Ferdinandem II. Kostel, tehdy již nesoucí zasvěcení sv. Markéty, měl být údajně zaklenut.⁷⁴³ Za téhož probošta byla v klášteře zřízena sakristie, snad situovaná v křídle přiléhajícím ke kostelu ze severu. O přestavbu kostela se však usilovalo již dříve, v době úřadu opata Wolfganga Zelendera (1602–1619), kdy je rovněž, na samém počátku 17. století, připouštěna možnost přestavby kostela.⁷⁴⁴ V době třicetileté války byl klášter ještě několikrát vypleněn. K dalším úpravám kláštera došlo v polovině 40. let 17. století za probošta Zdislava Ladislava Berky, kdy kromě jiných úprav byla opravena kostelní okna, protože stará okna měla být již zničena.⁷⁴⁵

„Lemberská“ veduta z roku 1638 (obr. 2) dokumentuje dobovou zástavbu situovanou jižně stávajícího kostela sv. Markéty, sestávající z obytné budovy o několika křídlech a dvojice věží. Je zde zobrazen pouze presbytář klášterního kostela (loď již dříve zanikla), v podstatě snad ještě v raně gotickém základním rozvržení – jako jednoduší s polygonálním závěrem a sanktusníkem na sedlové střeše v místě odsazení jižní zdi presbytáře.

Významné období stability prožíval klášter za Tomáše Sartoria (1663–1700), jenž se v letech 1668–1674 zasloužil o výstavbu nové konventní budovy.⁷⁴⁶ Raně barokní severní část Sartoriova konventu byla vystavěna v torzu jižních partií gotického vícelodního klášterního kostela s tím, že současně využila torz jeho zbývajících stavebních konstrukcí.

Stav klášterních budov po této nové výstavbě je možné dobře sledovat na vedutě zobrazující klášteřiště od jihovýchodu z doby před rokem 1678. Klášteřiště dominuje především vertikalizovaný protáhlý presbytář s polygonálním závěrem. Na rozdíl od poněkud starší Lemberské veduty zde není patrné odsazení presbytáře na jižní straně a sanktusník je situován ve středu střechy. Absence odsazení jižní zdi presbytáře může být ovšem způsobeno faktem, že severní křídlo nového konventu, jak doložil Sommer, navázalo na východní zeď předpokládaného jižního dvoulodí, které se svou východní zdí přiložilo ke zdivu presbytáře kostela ještě před předpokládaným vykročením jižní zdi presbytáře. Výstavba severního křídla nového konventu tak zakrývá místo možného vykročení jižního presbytáře k jihu. Pokud je možné soudit z vyobrazení okna jižního boku východního závěru, můžeme zde snad předpokládat dílčí zazdívku okenního otvoru.⁷⁴⁷ Na základě rozdílů patrných při srovnání uvedených vedut lze vyslovit předpoklad určitých stavebních úprav presbytáře po době vzniku tzv. Lemberské veduty. Kostel i s novým konventem a dalšími budovami v roce 1678 vyhořel. Při následné obnově klášterních staveb proběhla výstavba části budovy nedaleko věže, byl osazen nový sanktusník na střeše presbytáře, věž měla být podezděna opěráky a byly prováděny i další stavební akce.⁷⁴⁸ Opravy byly v hrubé stavbě dokončeny v témže roce.

⁷⁴² Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 51.

⁷⁴³ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 54.

⁷⁴⁴ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 49.

⁷⁴⁵ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 55.

⁷⁴⁶ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 65–66.

⁷⁴⁷ Na základě autorových terénních poznatků může být zazdění okna (i částečné) průvodním jevem rozsáhlejších stavebních úprav, například souvisejících s novým zaklenutím.

⁷⁴⁸ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 67.

Proměna, respektive odstranění středověkých staveb kláštera, byla dokonána při vrcholně barokní proměně kláštera. Roku 1708 byl položen základní kámen klášterní budovy. Na sklonku roku 1709 tehdejší stavební registra zaznamenala položku za demolici části zdi „starého kostela“.⁷⁴⁹ Následně, na sklonku roku 1712, se dovídáme o „demontáži“ částí střechy „starého kostela“,⁷⁵⁰ v témže roce byla dokončena loď nového kostela. Výstavba nového presbytáře, v hrubé stavbě dokončeného v roce 1715, byla zahájena v roce 1714. Postupnou transformaci středověkých staveb dokládá v roce 1712 i stržení tzv. Staré mince, která byla jednou ze středověkých budov v klášterním areálu. Barokní proměna kláštera byla ukončena přibližně v roce 1721.⁷⁵¹ Následovala ještě stavba pavilónu Vojtěšky v roce 1724,⁷⁵² který ve svém jádru zachovává gotický oktogon. Dodejme, že při úpravě Sartoriova konventu v roce 1735 bylo zbořeno jeho severní křídlo.⁷⁵³

VI. RANĚ GOTICKÁ ARCHITEKTURA KLÁŠTERA CISTERCIÁKŮ V HRADIŠTI NAD JIZEROU

VI. 1 Stručný přehled dosavadního bádání o stavební podobě kláštera

Pozůstatky cisterciáckého kláštera situovaného na ostrožně při soutoku Jizery a Zábrdky vždy přitahovaly pozornost badatelů, ale i jednotlivých historiografů. Na začátku 17. století zaujala torza kláštera historika Václava Březana, který jej označil přídavným jménem „krásný“.⁷⁵⁴

Stručně se o stavbách kláštera, konkrétně o portálu a chórových partiích kostela zmiňuje J. Crugerius. Jeho popis je možné považovat za velice cenný. Kromě zmínky o velkém portále, který se měl nalézat stále na svém místě, připomíná mimo jiné i zbytky oken u hlavního oltáře, ale i náhrobníky uprostřed chóru.⁷⁵⁵

Také B. Balbín vysoce ohodnotil zbytky konventního kostela při popisu zničeného kláštera.⁷⁵⁶

Na počátku 18. století neunikly klášterní stavby pozornosti A. Sartoria. Připomíná kostelní bránu, kryptu nad kterou se nyní nalézala stáj, v němž se nalézal náhrobník se starým nápisem a další náhrobní kámen zmiňuje Sartorius vně stáje. Naproti tomuto místu, na konci zámeckého zdiva, bylo možné spatřovat značný kus zdiva, který připisuje kostelu. Zároveň připomíná, „podle starého způsobu“, vytesané pilíře s klenbou.⁷⁵⁷

Zcela zásadní význam, podle našeho názoru, mají publikované příspěvky z pera J. E. Vocela. První článek věnovaný Hradišti vyšel ve Zprávách centrální komise v roce 1864. Vocel kromě jiného srovnává hradištský chrám s klášterním kostelem v Lilienfeldu a nalézá mezi nimi shodu. Na základě této shody rekonstruuje i chrám v Hradišti. Předpokládá, že loď

⁷⁴⁹ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 45.

⁷⁵⁰ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 50.

⁷⁵¹ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 82.

⁷⁵² Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 92.

⁷⁵³ Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty čp. 1/XVIII, Dějiny kláštera. Zpracovala M. Vilímková. Praha 1973, s. 93.

⁷⁵⁴ Zíbrt 1908, s. 232.

⁷⁵⁵ Crugerius 1669, s. 18. „De fenetris ad summum altare non nihil etiam restat; infra eas medio chore Ecclesiae iacent hodiéque tres circiter sepulchrales e marmore rubro lapides, & quidem ex ius unus Fundatorum ipsorum caelatura, & textu, infignis... Wartembergaeos ex historia Domus, fuisse scimus.“

⁷⁵⁶ Balbín 1682, s. 126. „...aedificationibus splendidissimis augustissimâ Basilicâ, aliisque ornamentis Coenobium erat in Boleslaviensi Provincia, Cisterciensis Ordinis, quod Hradištiense... Monasterium in Gredis appellabant, ... Dubitari non poterat, si latronum adventus patuisset, vitari excidium potuisse;“

⁷⁵⁷ Sartorius 1700, s. 815 - 816.

kostela sestávala z vyšší střední lodi, kterou doprovázely nízké boční lodi.⁷⁵⁸ Hlavní loď byla zakončena osmiúhelníkovým závěrem, kolem kterého obíhal ochoz o čtrnácti polích. Značnou pozornost věnuje Vocel severnímu portálu, u kterého ovšem nenalézá paralelu v portálu Lilienfeldském.⁷⁵⁹ Dále tento autor zmiňuje, že ze zbytků kláštera, bylo získáno množství sloupových hlavic a svorník, který v citovaném článku publikoval.⁷⁶⁰ U posledně jmenovaného svorníku naštěstí nakreslil i sklopený profil navazujících žeber. Zmiňované hlavice spojuje s chórovým ochozem. Na klášteřišti zaznamenal množství osmihranných krycích desek sloupových hlavic, na kterých měly spočívat klenební pasy. Vocel uvádí, že přes shodu s v půdorysném provedení hradištského a lilienfeldského kostela, došlo v detailním provedení obou staveb, k samostatnému uplatnění koncepce umělecké činnosti architektů a sochařů. Upozornil na formální paralely hradištských zlomků se stavbami poloviny 13. století u nás, a to především kostel cisterciáček v Tišnově.⁷⁶¹ Z jižního ramene transeptu uvádí nález náhrobníků, ke kterým došlo v roce 1853. V posledně uvedeném roce byly rovněž nalezeny torza barevné dlažby, a to údajně v bývalé střední lodi kostela „naproti portálu“.⁷⁶²

J.E. Vocel publikoval současně další práci věnovanou Hradišti. Vní upírá svou pozornost především klášternímu kostelu. Poukazuje, kromě jiného, že na východě, měl chrám přímý závěr, podél kterého rekonstruoval šest klenebních polí, a při severní zdi presbytáře, pole čtyři. Zároveň upozornil na téměř shodný půdorys hradištského kostela a klášterního kostela v Lilienfeldu. Současně se domnívá, že byly vystavěny podle jednoho plánu, ale s úctí stavitelů a kameníků, kteří již tvořili nezávisle. Vlastní loď rekonstruuje jako bazilikální, s převýšenou hlavní lodí, která měla být opatřena polygonálním závěrem, obklopeného čtrnácti travé nebo kaplemi. Předpokládá, že vlastní stavba kostela byla provedena domácími „umělci“.⁷⁶³ Dekorativní prvky chrámu srovnává Vocel s prvky v tišnovském kostele a shledává v nich nápadnou podobnost. To se týká především hlavic polosloupů v ochozu a na nich dosedajících dělicích a diagonálních žeber. Pro všechny tyto prvky nalézá analogii v tišnovském ambitu. Ve srovnání s detaily z dalších lokalit, dospívá Vocel k názoru o jedné domácí stavební škole. Dále připomíná nález náhrobníků v jižním rameni příčné lodi v roce 1853. V tomže roce byly údajně nalezeny, uprostřed střední lodi kostela, fragmenty mozaikové dlažby i s „mezerami proloženými pískovcovými deskami“.⁷⁶⁴

Také dobová německá literatura spatřuje v půdorysu klášterního kostela věrnou napodobeninu Lilienfeldského klášterního kostela.⁷⁶⁵

Na sklonku 60. let 19. století se dozvídáme, že z klášterního kostela, zbyl pouze portál a delší „méně důležité“ části. Tím se myslí „krypta“ a pozůstatky „pilířů a sloupů“. Z jižního ramene transeptu je hlášen nález náhrobních kamenů. Současný kostel byl údajně zbudován na místě staršího (benediktinského). Klášterní kostel údajně vykazuje podobnost s chrámem Tišnovským a Lilienfeldským.⁷⁶⁶

Klášteři Hradišti věnoval stručnou pozornost ve svém díle i B. Gruber. Ze zbytků kláštera připomíná zlomky některých konstrukcí, dále fragment severního kostelního zdiva a hlavní portál klášterního kostela. Samotný prostor kostela byl, podle Grubera, proměněn na zahradu. Do původních konventních budov byl vestavěn pivovar, v jehož dvoře se měly nalézat různé fragmenty kostela – klenební svorníky, klenební žebra konzoly. Některé prvky, jak dále uvádí, byly zazděny na zdejších stavbách. V Gruberově době byla v zahradě ještě zřetelná základová zdiva chóru a jednotlivé pilíře.⁷⁶⁷ Ze zbytků odvozuje, že klášterní kostel byl opatřen pravoúhlým chórovým závěrem a lodí rozdělenou dvěma řadami pilířů. Co se

⁷⁵⁸ Vocel 1864a, s. 140.

⁷⁵⁹ Vocel 1864a, s. 140, 141.

⁷⁶⁰ Vocel 1864a, s. 142, fig. 2.

⁷⁶¹ Vocel 1864a, s. 142.

⁷⁶² Vocel 1864a, s. 143, 145.

⁷⁶³ Vocel 1864b, s. 29 – 31.

⁷⁶⁴ Vocel 1864b, s. 31 – 33.

⁷⁶⁵ Lind 1864, s. 83.

⁷⁶⁶ Anonym 1869, s. 48, 49.

⁷⁶⁷ Gruber 1874, s. 36.

týká velkého portálu, alespoň připomínám, že Gruber shledává pro mnoho dekorativních prvků tytéž formy v Tišnově a anežském klášteře, ale i, na základě údajného antikizujícího utváření listoví, předpokládá znalost italského prostředí. Autor mimo jiné nadhazuje, že královna Konstancie snad svěřila výstavbu tišnovského kláštera staviteli klášterního kostela v Hradišti.⁷⁶⁸

V. Durych připomíná jen zbytky severního portálu a dlažbu nalezenou v hlavní lodi. V jižním rameni transeptu měly být objeveny tři náhrobky.⁷⁶⁹

Zbytky valu, který se měl zachovat na klášterní ostrožně připomíná J. L. Píč.⁷⁷⁰

Velice zajímavé jsou názory J. Neuwirtha, který věnoval Hradišti také zaslouženou pozornost. Připomíná torza přímočaře uzavřeného chóru a severního i západního zdiva lodi, která poukazují k tomu, že hradištský kostel sestával z šesti východních a na ně navazujících tří travé severní chórové strany, s výstupkem transeptu vyčnívajícího méně před chórový závěr než loď a s bohatě utvářenými pilíři s křížovým jádrem, o které se opírají čtyři přípory charakteru polovičního sloupu. Podle Neuwirtha náleží hradištský kostel k typu cisterciáckých kostelů, jako je například Riddaghausen nebo Ebrach. Z filiačních vazeb dále tentýž autor dokazuje, že vzorem hradištskému kostelu byla novostavba v Ebrachu a Riddaghausenu navazující na přestavbu mateřského opatství v Citeaux a ve zbytcích hradištského chrámu nespátřuje žádný důvod pro polygonální závěr. Dále se mimo jiné domnívá, že vzor pro hradiště byl získán z Ebrachu a samotného Citeaux.⁷⁷¹ Rovněž předpokládá, že stavba hradištského kostela překročila rok 1250, a je tedy současná s hlavními etapami výstavby ebrašského klášterního kostela. Značnou pozornost věnuje severnímu portálu, u kterého upozorňuje, mimo jiné, na užití dekoru, který zdobí kalichové hlavice sloupů chórového ochozu. Z dalších neuwirthových postřehů je zajímavé upozornění na jeden zachovalý klenební svorník. Podstatný je poukaz na to, že hradištský portál, v celkovém členění a dekoraci, vykazuje podobnost s portálem kláštera v Tišnově. Dále nalézá shodu v pojetí listové ornamentiky hradištských sloupů a ornamentikou sloupů v boční lodi a křížové lodi v Tišnově. Podobnost vysvětluje tím, že obě stavby jsou dílem jednoho řádu. Tentýž autor se dále domnívá, že stavební činnost v Hradišti, byla ovlivněna cizími architekty.⁷⁷²

Hradištský chrám neunikl pozornosti ani J. Braniše. Klášterní kostel byl podle autora založen na půdorysu kříže s ploše ukončenými rameny. Chór měl údajně obdélný půdorys a byl opatřen obíhajícím dvojitým ochozem, za kterým stálo, v ploše uzavřeném závěru, údajně šest čtvercových kaplí. Braniš se podrobně zabývá i severním portálem, jehož analogickou výzdobu shledává ve výzdobě portálu farního kostela. Dále uvádí, že podlaha kostela, byla zdobena mozaikovou dlažbou, která poukazuje k dobovým francouzským vzorům. Chór klášterního kostela uváděl jako analogii pro utváření chórové partie zbraslavského klášterního kostela.⁷⁷³

F. Vacek v téže době charakterizoval pozůstatky hradištského chrámu jako „přechodné“.⁷⁷⁴

A. Sedláček upozorňuje pouze na možné využití klášterních zdí při výstavbě zdejšího zámku.⁷⁷⁵

Podrobně se věnoval problematice hradištského kláštera J. V. Šimák. Již v první, své práci věnuje klášteru značnou pozornost. Uvádí, že opatský kostel, byl trojlodím o šesti polích s osmibokým chórem, který obklopoval ochoz s dvanácti kaplemi. V lodi i chóru Šimák vzpomíná mozaikovou dlažbu. Z trosek kostela uvádí severní zeď kostela a (severní) portál. Zajímavé je, že v „zahradě“ registroval ještě „starý trnož“ a „nepatrný zbytek pravého portálu

⁷⁶⁸ Gruber 1874, s. 36, 37.

⁷⁶⁹ Durych 1886, s. 271, 272.

⁷⁷⁰ Píč 1888, s. 350 – 351.

⁷⁷¹ Neuwirth 1888, s. 242, 243.

⁷⁷² Neuwirth 1888, s. 243, 244, 246.

⁷⁷³ Braniš 1892, s. 66, 67, 101.

⁷⁷⁴ Vacek 1892, s. 113.

⁷⁷⁵ Sedláček 1905, s. 124.

křížové lodi“(!). Kromě toho připomíná, že portál osazený v severní zdi kostela P. Marie pochází ze 13. století.⁷⁷⁶

I v dalších pracích věnoval J.V. Šimák Hradišti. V populárně naučné publikaci upozornil na to, že farní kostel ve své hmotě obsahuje starší gotické jádro, ovšem představované v 16. století. Dál připomíná zbytky severní zdi kostela a zároveň vysoce hodnotí severní portál hlavního kostela, který považuje za jediný svého druhu u nás.⁷⁷⁷

Množství fragmentů, které pocházely z klášterů, uvádí publikace propagačního charakteru z počátku 20. století. Zde se rovněž dozvídáme o tom, že „ve dveřích bývalého hlavního chrámu“ byl objeven náhrobek opata Pavla.⁷⁷⁸

Jiné tehdejší práce odkazují pouze všeobecně na sporé pozůstatky kláštera.⁷⁷⁹

Stručně se klášterem zabýval F. Bareš, který uvedl, že klášterní kostel Panny Marie byl trojlodní, s ochozem a 12 kaplemi. Dále autor uvádí, že se z bývalého kláštera zachoval pouze portál, „jakého není v severních Čechách“.⁷⁸⁰ V kostele Narození Panny Marie připomíná Bareš zadržovaný portál, který klade do 13. století a zmiňuje, že je „téže techniky jako onen k bývalému klášteru“. Z kostelního interiéru je, kromě jiného, připomenut náhrobek Mikuláše z Čejetic a opata Pavla.⁷⁸¹

Klášter Hradiště i nadále zůstal v okruhu zájmů J. V. Šimáka. V monografii věnované bývalému Mnichovohradištskému okresu. Klášterní kostel sestával z lodi, kterou tvořilo šest klenebních travé, jež byly odděleny osmibokými pilíři. Mezi presbytářem, obklopeným ochozem o dvanácti kaplích, byl situován transept. K jižní stěně kostela měl přiléhat ambit a další prostory (jako k roku 1410 zmiňovaný refektář).⁷⁸²

Hradiště nad Jizerou neuniklo pozornosti ani zahraničním badatelům, kdy je počítán k lokalitám recipujících, skrze cisterciácký řád, „Burgundský“ sloh.⁷⁸³ Povědomí o pozůstatcích středověkého kláštera nevymizelo z povědomí ani z dobové regionální literatury. Ve středu pozornosti sice zůstával především severní portál, ale nalezneme i poznámky o fragmentech kamenických článků, z nichž zaujme zmínka o jakých si „rozetách“.⁷⁸⁴

Důležité rozšíření dosavadních poznatků, o stavebním utváření klášterního kostela, přinesl výzkum J. V. Šimáka v roce 1920.⁷⁸⁵ Ten však zůstal nepublikován a jeho výsledky byly využity při zpracování soupisu památek mnichovohradištského okresu.⁷⁸⁶ Výzkum v klášterním kostele přinesl zjištění, že kamenické detaily kostela, byly již vytěženy a použity při výstavbě jiných objektů. V jižních partiích kostela došlo údajně k odhalení dlažby „spojovací síně“ transeptu a kláštera. „Ve středu presbyteria“ byla se nalézala mozaiková dlažba v ploše několika m², která ovšem byla nejspíš poškozena.⁷⁸⁷

Rozšíření a shrnutí dosavadních poznatků o stavební podobě kláštera přinesla Šimákova novější práce. Autor uvádí, že ze zbytků kláštera, zůstal především fragment severní zdi kláštera, která posloužila jako ohradní zeď a jako vjezd do nádvoří. Klášterní chrám autor rekonstruuje jako trojlodní (bazilikálního rozvrhu o šesti polích v západní části). Střední část kostela byla protnuta transeptem a křížením. V křídle transeptu uvádí tři obdélná travé. Za křížením bylo situováno presbyterium (čtvercového nebo obdélného půdorysu s pravouhlým závěrem). Kolem tohoto presbyteria měl obíhat dvojitý nižší a užší ochoz. Ve

⁷⁷⁶ Šimák 1905, s. 365, 368.

⁷⁷⁷ Šimák 1906, s. 97.

⁷⁷⁸ Anonym sine, s. 6, obr. na str. 8.

⁷⁷⁹ Sellner 1906, s. 8.

⁷⁸⁰ Bareš 1907, s. 58 - 59, Bareš 1908, s. 12 - 13.

⁷⁸¹ Bareš 1907, s. 60, Bareš 1908, s. 14.

⁷⁸² Šimák, 1917, s. 27 - 28.

⁷⁸³ Enlart 1920, s. 519, pozn. 1.

⁷⁸⁴ Herold 1914, s. 22, Herold, 1928, s. 57.

⁷⁸⁵ Srovnej Šimák 1930, s. 388, Charvátová - Spurný - Venclová 1992, s. 81.

⁷⁸⁶ Šimák 1930, s. 388 - 390. Výsledky výzkumu viz: Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j.100/20 a dále hlášení č.j. 106/20.

⁷⁸⁷ Orientačně též Srovnej Charvátová - Spurný - Venclová 1992, s. 81.

vnitřním ochozu, o osmi polích, spatřuje pokračování bočních lodí. Ve vnějším ochozu rekonstruuje 12 polí. Při ramenech transeptu předpokládá dvě travé stejné výše jako ochoz. Klenba (kostela) byla údajně vynášena klenebními žebry „několika tvarů“. Jako podpory klenby uvádí Šimák čtvercové pilíře, k jejichž bokům byly přiloženy přípory. Ve stěnách ochozu byla klenba nesena jen příporami. Autor rekonstruuje délku chrámu na 75 m. Výšku hlavní lodi stanovuje na 14 - 15 m, výšku lodí bočních, pak na 8 m. Dále uvádí šířku závěru kostela v ochozu, která měla činit 28.6 m a z něhož vyčnívala ramena o délce 5,5 m. Šimák dále překvapivě uvádí, že s výstavbou bylo započato již před rokem 1150 a budovaná stavba byla údajně ve vrchních partiích dřevěná. Zajímavý je jeho postřeh v tom smyslu, že materiál kvádrů užitých na stavbě se nevyskytuje v okolí, ale na Hruboskalsku. Klenbu „krypty“ charakterizuje jako románskou. Šimák rovněž publikoval množství kamenických značek, které se nalézají na pilířích tzv. „krypty“ a uvedl, že tyto značky „datují toto dílo současné se vznikem hlavního portálu“. Kromě jiného popisuje Šimák na SZ „původní vchod“. Předpokládá, že k tomuto vchodu vedla z exteriéru chodbička a schodiště. Též uvádí, že jádro opěráků přiložených k východnímu závěru, je původní, ale jejich „čela“ byla vyspravována jak v 16. století (i kusy profil. součástí gotických) (!), tak i v 19. století, a to cihlami a kamenem. Šimák zmiňuje celou řadu dalších důležitých informací. Uvádí, že až do roku 1921 stál z hlavního kostela fragment severní zdi (ochozu), celé severní křídlo transeptu (!) a fragment západní lodi.⁷⁸⁸ Velice důležité poznámky se vztahují k detailům transeptu. Především zmiňuje, že na SZ rohu (transeptu) zbyl spodek opěrného nárožního pilíře z „pěti hran osmihranu, v polovině se vzhůru sféricky úzícího, k němuž se druží užší osmihran, asi podval přípory“. K nároží obou stran přistupuje trnož, složený ze spodní pravouhlé desky, jejíž horní třetina je vzhůru ubrána proláklým úsmykem, a desky horní profilované vlnitě, žlábkem mezi dvěma oblouny. Trnož pokračuje i dále v západní lodi...“ Publikován byl schematický nárys tohoto trnože.⁷⁸⁹ K dalších zajímavým fragmentů stavby hradištského kostela patří možný fragment přípory v bývalém SZ koutě severní kostelní lodi, který se mohl zachovat jako substrukce pod kancelářskou budovou. Co se týče uspořádání trojlodí, Šimák uvádí, že (v lodi) byly odhaleny fragmenty „čtvrtého pilíře severního“ a čtvrtého a šestého jižního“, Dále uvádí, že ještě Vocel zachytil celou západní zeď (chrámu).⁷⁹⁰ Z dalších zbytků, které dnes jsou již nezřetelné, nebo zachované v minimálních fragmentech, uvádí torzo přípory v SZ „úhlu“ transeptu. Fragmenty tohoto článku nakreslil.⁷⁹¹ Tentýž autor se zmiňuje, že klenební pole v severních partiích ochozu byla rozdílné šířky a výšky. Ze svislých podpor, zachovaných v interiéru chrámu, poukazuje pouze na jediný pilíř, v zásadě čtvercového průřezu (o hraně cca 115 cm), a to v severním křídle transeptu. Pilíř byl údajně situovaný v prodloužení severní zdi ochozu.⁷⁹² Šimák tento detail také dokumentoval.⁷⁹³ Nesmírně cenné informace podává Šimák o tom, že při výkopu byly identifikovány „základy zdí ochozu i lodi křížové až do dvou třetin její šířky“. Z konkrétních viditelných fragmentů zdí, jižní lodi, uvádí fragment JV transeptu a „rovného pilíře“ jihovýchodního nároží.⁷⁹⁴

Na jih od transeptu kostela popisuje jakousi „síň“, jejímž pozůstatkem je údajně fragment mozaikové dlažby.⁷⁹⁵

Důležitá je informace J. V. Šimáka o jakési „klášterní zdi“ která se stala opěrou pro terasy. Zeď údajně začínala u JV pilíře hlavního kostela, byla vzepřena šesti opěrnými pilíři. Podle Šimáka zde byly nalezeny (v roce 1921) základy pětiboké kaple s opěráky. Autor se domníval, že nalezený závěr souvisel s kapitulní síní. Konečně J. V. Šimák popisuje sporá torza „klášterních“ zdí pod východním průčelím zámku a na jižní straně ostrožny.⁷⁹⁶

⁷⁸⁸ Šimák 1930, s. 371 – 375.

⁷⁸⁹ Šimák 1930, s. 377, obr. 313.

⁷⁹⁰ Šimák 1930, s. 379, 381.

⁷⁹¹ Šimák 1930, s. 383, obr. 322.

⁷⁹² Šimák 1930, s. 382.

⁷⁹³ Šimák 1930, s. 383, obr. 323.

⁷⁹⁴ Šimák 1930, s. 383.

⁷⁹⁵ Šimák 1930, s. 390.

⁷⁹⁶ Šimák 1930, s. 391, 392.

Závažné jsou poznatky o dlažbě, která byla nalezena v roce 1920 v jižním ramenu transeptu, přilehlé části ochozu a částečně v presbyteriu. Autor rovněž upozornil na dva náhrobky, které pocházejí z Hradištského chrámu.⁷⁹⁷

Co se týče jednotlivých rozptýlených detailů zmiňuje Šimák raně gotický portál osazený ve farním kostele považovaný za přenesený. Ve vlysu hlavic vidí „naprostou shodu“ se severním portálem kostela. Šimák sepsal fragmenty, které se v jeho době nalézaly na klášterišti.⁷⁹⁸ Velice důležitý postřehy se týkají například klenebních žeber, z nichž některé, na základě shodné profilace, přisoudil klenbám ochozu. Klenební žebra „profilu mírně jetelového“ údajně souvisela se zaklenutím bočních lodí (!). Důkazem je mimo jiné konzola s fragmentem klenebního žebra podobné profilace. Se zaklenutím lodí možná souvisela žebra „vybíhající v trojlíst“. S presbytářem spojuje autor fragmenty hranolových žeber s oblounovými pruty na hranách. V některých případech k těmto žebřům uvádí i příslušné svorníky. Uvedme jen, že visutý svorník spojuje s klenebními žebry, „vybíhajícími v trojlíst“. Zároveň podotýká, že s konstrukcemi ochozu spojuje i hlavici „oblé přípory“.⁷⁹⁹

Klášter Hradiště neunikl pozornosti ani slavného profesora Birnbauma. Ten uvedl, že výstavba hradištského chrámu pochází z období Václava I.⁸⁰⁰ Birnbaum vysoce hodnotí severní portál, v dekoru s ohlasem přírodních motivů. Tentýž autor upozornil na příbuznost s portálem kostela (benediktinského probošství) v Polici nad Metují.⁸⁰¹

V meziválečném období se Hradiště nad Jizerou dotklo několik drobných archeologických výzkumů, respektive sledování na Hradišti prováděných výkopů. Již v roce 1934 se uskutečnil výkop pro potrubí na nádvoří pivovaru. V hloubce 60- 70 cm, pod tehdejší terénem, bylo objeveno základové zdivo a o něco hlouběji ještě dlaždice.⁸⁰²

Důležitou sumu informací poskytlo sledování výkopu pro pokládku potrubí, který probíhal východně od portálu (brány).⁸⁰³ Výsledky výzkumu, pokud vím, nebyly bohužel publikovány. Pokud lze ze zachované dokumentace soudit, výkop měl S - J orientaci a protnul bývalou loď klášterního kostela. Výkop odhalil, jeden metr pod tehdejší terénem, základ pilíře kostela, který byl bohužel na jihovýchodní straně poškozen při hloubení dělníky. Z pořízené dokumentace lze soudit, že odhalený pilíř měl v zásadě kvadratický půdorys. Na jeho západní straně byla zachycena pětiboká příložka (přípory, pozn. aut.).⁸⁰⁴ Ve vytěženém materiálu, byly identifikovány, nedaleko základu pilíře, dlaždice o rozměrech 200x200x40mm a 150x150x35 mm. Výkopy odhalily rovněž čtyři hroby, údajně hradištského stáří, které byly nalezeny severně od zmíněného portálu.

Velice podrobně se klášterem Hradiště zabýval E. Bachman. Autor uvádí, že hlavní chór byl hluboký pouze tři klenební pole. Hlavní chór byl opatřen pouze jedním polem. Autor předpokládá, že v Hradišti vznikl, na půdorysném schématu Cîteaux II, halový chór. Hlavní chór byl, podle E. Bachmana, obklopen vedlejšími chóry, které byly řešeny jako dvoulodní haly.⁸⁰⁵ Podle Bachmana se půdorys hradištského kostela shoduje s klášterním kostelem v Lilienfeldu. Oprávněně poukazuje nato, že ve svém půdorysu, hradištský kostel, neopakuje schéma kostela mateřského kláštera v Plasích. Klášterní kostel byl podle autora opatřen halovým chórem, rovněž podle vzoru Lilienfeldu, který obklopoval vysoký chór. Volné podpory mají formu sloupů, nebo polygonálních pilířů. Co se týče uspořádání lodí, tak se E. Bachman domnívá, že byla řešena jako bazilikální a měla šest příčně obdélných polí s křížovými pilíři. Dále uvádí, že Hradištský chór by o jedno pole kratší než v Lilienfeldu a uvádí, že můžeme předpokládat bezprostřední souvislost mezi oběma rozvrhy. Hradištský chrám tedy chápe jako zjednodušené zopakování lilienfeldského klášterního kostela. Hlavní stavební etapu výstavby Hradištského kostela klade do třetí čtvrti 13. století. Autor dále

⁷⁹⁷ Šimák 1930, s. 388, 409.

⁷⁹⁸ Šimák 1930, s. 383, 385 – 388.

⁷⁹⁹ Šimák 1930, s. 385 – 388.

⁸⁰⁰ Birnbaum 1931, s. 110.

⁸⁰¹ Pečírka 1931, s. 185, 186.

⁸⁰² Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j. 1019/34.

⁸⁰³ Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j. 4481/35.

⁸⁰⁴ Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j. 4481/35, obr. 5.

⁸⁰⁵ Bachmann 1940, s. 80 – 82.

předpokládá, že výstavba lodi probíhala do poslední čtvrti 13. století.⁸⁰⁶ Domnívá se, že halový chór nebyl dokončen před polovinou 13. století. Zachované detaily jednoznačně odkazují na Sasko. Autor upozorňuje na to, že se severním portálem v Hradišti souvisí portál (benediktinského probošství) v Polici nad Metují.

V. Mencl svého času, v reakci na knihu Bachmanova, odmítl představu, že hradištskému kostelu byl vzorem kostel v Lilienfeldu.⁸⁰⁷

Bachman se s dotkl hradištské problematiky ještě zanedlouho. Uvádí, že cisterciácký klášter v Hradišti, vedle Oseka, měl stejný význam jako klášter Nepomucký pro jižní Čechy. Těmto klášterům přisuzuje zprostředkující úlohu saské cisterciácké gotiky až do středních Čech a Prahy.⁸⁰⁸ V půdorysu klášterního kostela spatřuje Bachmann schéma Cîteaux II, a chápe je jako zjednodušený derivát lilienfeldského halového chóru a nalézá mezi oběma stavbami další paralely. Jednotlivé prvky nárysu odvozuje ovšem ze Saska. Pro toto tvrzení je mu důkazem především severní portál, jehož dekor je severofrancouzského původu a byl zprostředkován Saskem.⁸⁰⁹ Zároveň u druhého zachovalého portálu shledává Bachman, především v utváření jeho tympanonu, saský vliv. Z vlivu hradištské haly odvozuje pražskou synagogu. Rovněž mimo jiné poukazuje na příbuznost severního portálu a portálu v Polici nad Metují, ale také na ovlivnění nedalekých staveb v okolí kláštera (Vinec), ale i na možnou širší oblast vlivu hradištského kláštera.⁸¹⁰

Značnou pozornost Hradišti věnoval i D. Líbal. Již v jeho prvním příspěvku, který se dotýkal stavebních dějin kláštera, D. Líbal rekonstruuje Hradištský kostel jako trojlodní chrám o šesti polích. Líbal usuzuje, že hradištské trojlodí bylo koncipováno jako hala. K rozvrhu transeptu uvádí, že ramena transeptu, měla tři úzká klenební pole, kterým měl odpovídat čtverec křížení, nad kterým rekonstruuje věž.⁸¹¹ Co se týče uspořádání chórových partií. Líbal uvádí, že kolem hlavního chóru, o šířce hlavní lodě, obíhal dvojitý ochoz. Podle něj je pravděpodobné, že ochoz obíhal pouze po jižní a severní straně presbytáře, a hlavní chór sahal až k východní zdi závěru.⁸¹² Autor stručně rozebírá i množství architektonických detailů. Z hlediska jejich funkčního určení je zajímavé, že Líbal portál osazený ve farním kostela, považuje za portál transeptu hlavního kostela. D. Líbal již v citovaném článku vyslovil hypotézu, že se stavbou kláštera bylo započato kolem roku 1240. Rovněž dodává, že fragmenty architektonických článků dokládají činnost v klášteře v průběhu 13. a 14. století.⁸¹³ Dobu výstavby kostela vymezil Líbal 40. lety 14. století až počátkem vlády Václava II. Z hlediska slohového poukazuje na to, že Hradiště („předklasické“) je součástí jednotné skupiny domácích cisterciáckých staveb a má velice blízko k Tišnovskému klášteru. Velký severní portál je, prý, přímým ohlasem klasického umění francouzského (Remeš). Velkým štěstím je, že Líbal zachytil na své dokumentaci visutý svorník, který je dnes nezvěstný.⁸¹⁴

Posledně jmenovaný autor se po krátké době vrátil k problematice Hradiště ještě jednou, a to v drobné monografii. Svou pozornost obrátil ke konventnímu kostelu. Kostel charakterizuje jako orientovaný chrám s dlouhým ploše uzavřeným presbytářem, který sestává z vysokého chóru (údajně vysokého 18-20 m) a dvojitého ochozu. Dále se zmiňuje o tom, že ve srovnání s jinými pravoúhlými ochozy cisterciáckého řádu, byl ten hradištský o jedno pole kratší. K této partii měl přiléhat transept s dvěma kaplemi na východě a trojlodí. Z fragmentů klášterního kostela Líbal připomíná zbytky severní severní obvodové zdi boční lodi, torza severního ramene transeptu, pozůstatek kaple při transeptu a severního ochozu chóru. Upozornil na to, že dvě zachovaná okna nejsou v ose klenebních travé. Z dalších zbytků autor uvádí fragment východní zdi kostela, jehož opěráky považuje v jádru za původní a „krytu“ pod chórem. Uvádí, že klenební travé ochozu, byla směrem k východu užší a

⁸⁰⁶ Bachmann 1940, s. 103.

⁸⁰⁷ Mencl, 1941, s. 179.

⁸⁰⁸ Bachmann 1941, s. 84, 85.

⁸⁰⁹ Bachmann 1941, s. 88, 89, srovnej s. 92, 21, 77.

⁸¹⁰ Bachmann 1941, s. 64, 81, 89, 92, 94.

⁸¹¹ Líbal 1942, s. 90, 91.

⁸¹² Líbal 1942, s. 89, 90.

⁸¹³ Líbal 1942, s. 91.

⁸¹⁴ Líbal 1942, s. 92, svorník viz s. 91 nahoře vpravo.

nižší⁸¹⁵, a že klenba vnějšího ochozu byla nesena válcovými příporami. Co se týče trolodí, Líbal zřetelně viděl polopilíř (v zásadě vycházející z hranolového tvaru) na rozhraní severní boční lodě a lodě příčné. Na základě starší dokumentace se domnívá, že podpory hlavní lodi tvořily křížové pilíře s přiloženými příporami. z nichž čtyři nesly klenební žebra a čtyři pasy a arkády. Autor vyloučil autentické osazení konzoly situované na jižním líci zdi, v níž je osazen severní portál. Rovněž poukázal na skutečnost, že stavba postrádala větší množství opěráků. Líbal upozorňuje na řadu architektonických detailů, z nichž některé spojuje s konstrukcemi ambitu („hlavice spojená s kvádrem“). Z počátečního období výstavby pochází zlomky hranolových žeber s diamantováním. Autor se podrobně zabýval i portálem farního kostela, který podle něj pochází z hlavního kostela. Líbal předpokládá, že tympanon portálu a archivolta byly k portálu přiloženy druhotně.⁸¹⁶ Hlavice s motivem rákosových listů nejspíš náležela samostatnému sloupu. Ke konci 13. století náleží dva visuté svorníky (s vinnou révou a kapustovými listy). Svorníky mají typicky „cisterciácký tvar“. Do téže doby řadí Líbal i terčový svorník dekorovaný plazivými listy. Pro nás je velice důležité, jak ukážeme v dalším příspěvku, že autor zmiňuje další visunutý svorník s pravouhlým profilem žeber. Výstavba kostela, byla patrně zahájena (podle autora v roce 1240) suterénním prostorem, situovaným pod chórem.⁸¹⁷ Portál farního kostela Líbal zařadil před rok 1260. Rovněž poznamenává, že se na hradišti stavělo ještě v 80. letech 13. století. Zároveň uvádí, že na klášteře se pracovalo ještě později, jak dokládají fragmenty kružeb ze 14. století. Z hlediska slohového Líbal zdůrazňuje, že se na Hradišti setkáváme s aktivitou „burgundsky zabarvené huti“, ale i s „čistými neporušenými vlivy klasické gotiky francouzské“. V řadě jednotlivých detailů vidí Líbal paralely s Tišnovem (portál farního kostela, sokl polopilíře), Velehradem (např. některé hlavice) a Oslavany (patky polopilíře severní boční lodi).⁸¹⁸

Severní portál si zasloužil zmínky i v literatuře té věnované širšímu čtenářstvu.⁸¹⁹

J. Filip stručně zmiňuje, že ve druhé polovině 19. století a v roce 1920 byly nalezeny zbytky chrámu a dlažby. Klášter byl vystavěn do poloviny 13. století.⁸²⁰

D. Líbal své válečné poznatky shrnul i v proslulé knize o gotické architektuře v Čechách a na Moravě. Na tomto místě rekonstruuje klášterní kostel jako trojlodní s příčnou lodí a přímo zakončeným presbytářem, který byl podle Líbala doprovázen po jižní a severní straně dvoulodním ochozem. Loď klášterního kostela rekonstruuje jako halu. Výstavba byla zahájena kolem roku 1240, a podstatná stavební aktivita probíhala v období mezi lety 1240 – 1270. K detailům severního ochozu chóru nalézá, jak již bylo také uvedeno výše, Líbal paralely v Tišnově a Oslavanech. Několikrát připomínaný severní portál charakterizuje jako nejčasnější a „nejvýznačnější“ klasický „přínos“ u nás.⁸²¹ Poukázal na slohovou sevřenost detailů cisterciáckých u nás, s deklarovaným těsným vztahem Hradiště, Velehradu, Tišnova, Plas a Oslavan. Těsný vztah hradištského severního portálu spojuje se severním portálem v Polici nad Metují. Porovnává údajné hranolové pilíře s osmi vloženými příporami u jihlavských dominikánů s pilíři hradištského kostela a za derivát hradištských pilířů považuje i hypoteticky rekonstruované pilíře v trojlodí děkanského kostela v Plzni.⁸²²

D. Líbal připomněl, že nedaleký kostel ve Vinci byl částečně ovlivněn stavbou hradištského kláštera.⁸²³

Ve své další studii zúročil své dosavadní bádání o Hradišti nad Jizerou. Opět uvádí, že od roku 1240 probíhala výstavba klášterního kostela. Chrám charakterizuje jako stejnolodí s ploše uzavřených chórem, na jehož jižní a severní straně měl údajně probíhat ochoz.

⁸¹⁵ Líbal 1944, s. 7 – 9, 20.

⁸¹⁶ Líbal 1944, s. 10, 19, 23, 24.

⁸¹⁷ Líbal 1944, s. 8, 16, 19.

⁸¹⁸ Líbal 1944, s. 22, 24.

⁸¹⁹ Richter sine, s. 91.

⁸²⁰ Filip 1947, s. 112.

⁸²¹ Líbal 1948, s. 17 – 18.

⁸²² Líbal 1948, s. 28, 38, 56, 95.

⁸²³ D. Líbal 1949a, s. 66.

Vysoce hodnotí severní portál, který považuje za přímý „vliv“ severofrancouzské klasické gotiky.⁸²⁴

Své základní teze zanedlouho zopakoval. Pravoúhlý chór kostela, mající po boku dvojici bočních lodí, chápe jako variantu schématu Cîteaux. Opět zdůraznil, že severní portál je bez analogie na východ od Rýna.⁸²⁵

I v další práci vysoce hodnotí severní portál, „jako stylově čistý“ projev severofrancouzské gotiky, který nemá příklad východně od Vogéz.⁸²⁶

V odborné populárně zaměřené literatuře se dočteme, že hradištský trojlodní kostel s přímo uzavřeným chórem pochází z let 1240 – 1270. Zaujme, vedle tradičního popisu zbytků kláštera, poukaz na fragmenty polopilíře.⁸²⁷

V další publikaci se dozvídáme, že výstavba kláštera probíhala od poloviny 13. století do jeho konce Zachovaná okna jsou považována za „příznačná“ pro sloh cistercké řehole 13. století. Zajímavý je odkaz na donaci Smila z Lichtenburka v roce 1257, který je spojován s novostavbou kláštera a kostela.⁸²⁸

V. Mencl se k Hradišti vracel i později. Hradištský kostel považoval za jedno ze zástupců „cisterckého umění saské větve“, a jeho chór datoval do let 1240 – 1250. Loď v hradišti nad Jizerou charakterizuje jako poklasicky zabarvenou formu klasického stupně. Rovněž podle Mencla se nově nastupujícímu poklasickému stupni přizpůsobilo i Hradiště.⁸²⁹

Hradiště nad Jizerou se přirozeně dostalo i do soudobých prací soupisového charakteru. Klášterní chrám P. Marie je charakterizován jako trojlodní bazilika s transeptem, s věží nad křížením a pravoúhlým závěrem s ochozem na jižní a severní straně. Těžiště výstavby spadá mezi roky 1240-1270.⁸³⁰

Hradiště nezmizelo z Menclova zájmu ani při tvorbě jeho dalších syntetických prací. Publikoval hlavici, při styku severního ochozu chóru a transeptu, a datoval ji do doby kolem roku 1240. Další košovou hlavici se stylizovanou palmetou kladel do doby kolem roku 1250.⁸³¹ V dekoraci hlavic, severního portálu, spatřuje morfologii odvozenou přímo z francouzských předloh.⁸³²

Dále Mencl upozornil na přímou recepci raně gotických klenebních (hranolových) profilací přímo z prostředí francouzského, s dílčím přispěním soudobé německé tvorby.⁸³³ Současně Mencl publikoval některé profilace žebor, které se na klášteřišti nalézaly.⁸³⁴

Podrobnou pozornost věnoval Mencl severnímu portálu hradištského kostela, který považoval za „skutečný počátek vývoje cisterciáckého portálu saské větve“. V profilu patek spatřuje přímé odvození z francouzského umění.⁸³⁵ Ovšem francouzský vliv předpokládal již ve svých časnějších pracech.⁸³⁶ Ohlas saské tvorby spatřuje Mencl například v tympanonu a krycích deskách hlavic portálu. Portál osazený ve farním kostele je, podle Mencla, odvozeninou portálu severního. Oba jmenované příklady se staly „bezprostředními ukázkami“ západního portálu v Polici nad Metují. Ostatně za ohlas Hradiště považuje i raně gotický západní portál kláštera dominikánů v Jihlavě.⁸³⁷

Hradiště rovněž neuniklo pozornosti zahraničních badatelů. Závěr klášterního kostela stručně zhodnotil H.P. Eydoux. Klášterní kostel zařadil do zvláštní podskupiny cisterciáckých

⁸²⁴ Líbal 1949b, s. 16.

⁸²⁵ Líbal 1959, s. 114.

⁸²⁶ Líbal 1961, s. 54.

⁸²⁷ Merhautová-Livorová a kol. 1952, s. 12.

⁸²⁸ Maršáková – Wagner a kolektiv, 1955, s. 26.

⁸²⁹ Mencl 1957, s. 9, 10.

⁸³⁰ Wirth (red.), 1957, s. 329.

⁸³¹ Mencl 1950, s. 6, obr. 45, 48.

⁸³² Mencl 1950, s. 10, obr. 74.

⁸³³ Mencl, 1951-1952, s. 270.

⁸³⁴ Mencl, 1951-1952, tab. I:9, na str. 269, tab. II:8, 10 na str. 271.

⁸³⁵ Mencl 1960a, s. 17.

⁸³⁶ Mencl 1939, s. 34, 35.

⁸³⁷ Mencl 1960a, s. 18, 20.

kostelů skupiny staveb s velkým obdélníkovým kněžištěm. Plán kostela v Hradišti je, podle autora, přepisem plánu kostela lilienfeldského.⁸³⁸

V soudobé domácí literatuře zakotvila představa o vývinu a stavebním vývoji hradištského chrámu prezentovaná D. Líbalem.⁸³⁹

Na sklonku 60. let minulého století se ve stručnosti k Hradišti vrátil ještě jednou E. Bachmann. Hradištský chór následuje řešení pravoúhelníkového schématu chóru mateřského kláštera v Ebrachu, s ochozem a věncem kaplí, ovšem s vypuštěním dělicích kaplových zdí a u jeho vedlejších lodí předpokládá halovou formu. U vlastní kostelní lodi uvádí, že měla rovněž halovou formu. U hradištského chóru Bachmann nabízí možnost, že zdejší chór byl předstupněm chóru v Lilienfeldu.⁸⁴⁰

V této době vznikající syntetická práce o domácí románské architektuře uvádí, že původní podoba kláštera je neznámá. Dochované zbytky kláštera jsou patrně až raně gotického charakteru.⁸⁴¹

Pouze okrajově upozornila D. Menclová na možnost, že poklasicky orientovaná stavební huť, působící při výstavbě hradu Bezdězu, měla své prvotní působiště v Mnichově Hradišti (Hradišti nad Jizerou).⁸⁴²

A. Kutal klade severní portál, hradištského klášterního kostela, do sféry vlivu „klasické gotiky pařížské oblasti“⁸⁴³

S podobným názorem se setkáme i v populární literatuře.⁸⁴⁴

Velice zajímavé postřehy ke stavebním dějinám a utváření hradištského chrámu přinesla J. Biskupová ve své nepublikované diplomové práci.⁸⁴⁵ Klášterní kostel rekonstruuje jako trojlodí s přečnávajícím transeptem, ke kterému byl přiložen přímo ukončený závěr s pravoúhlými kaplemi po stranách. Co se týká výstavby chrámu, Biskupová se domnívá, že postupné zkracování délky klenebních travé závěru chrámu mohlo být způsobeno malou rozlohou místa. Hlavní chór byl podle Biskupové pravoúhlý. Podél chóru probíhal dvojitý ochoz, a to i na východní straně, o stejné výšce vnitřního a vnějšího ochozu. Zároveň nepředpokládá oddělení jednotlivých polí při východní zdi závěru na kaplové prostory. Uspořádáním východní partie náleží hradištský chrám k typu prezentovanému kostelem v Cîteaux svěceného v roce 1193 a byl jednou z variant vycházejících právě z tohoto klášterního kostela. V severním rameni transeptu rekonstruuje tři podélná travé. U zachovaných kvadratických pilířů předpokládá možnou existenci čtyř přiložených přípor.⁸⁴⁶ Chrámové trojlodí mělo sedm klenebních travé a bylo řešeno jako bazilikální. Biskupová upozornila na to, že je možné rekonstruovat, na základě nepublikované dokumentace, podobu „čtvrtého severního“ pilíře lodi. Ten popisuje jako nesoúměrně vyvinutý, s křížovým rozvrhem směrem do hlavní lodi a hranolovým do lodi boční. Před čely pilíře byly umístěny přípory, které byly, v křížové části pilíře, vloženy do rohu křížení. Pilíř měl tedy pouze šest přípor. Biskupová se dále podrobně zabývá slohovým charakterem fragmentů klášterních staveb. Zachovaný dvoulodní prostor byl nejspíš vystavěn ještě v „románském slohu“. Architektonické detaily, zchované při severní obvodové zdi závěru, mají podle Biskupová „znaky raného vývojového stupně gotického slohu“. Prvky jako patka zachované přípory a kalichová bobulovitá hlavice se mimo jiné běžně vyskytují na našich raně gotických stavbách 30. a 40. let 13. století. Houbovitý profil krycích desek je, podle autorky, cistercko-burgundského původu. Tentýž zdroj předpokládá u řady exemplářů zdobených plastickým (přednaturlistickým pozn. aut.) dekorem. Z toho vyvozuje, že ve 30. a 40. letech 13. století probíhala výstavba na východním závěru kostela a navazujícím křídle kláštera. Této slohové poloze patří i kvadratické pilíře oddělující transept od východního závěru chrámu. Biskupová

⁸³⁸ Eydoux, 1952, s. 73.

⁸³⁹ Budil – Herout 1960, s. 32.

⁸⁴⁰ Bachmann 1969, s. 75.

⁸⁴¹ Merhautová 1971, s. 171, srovnej též Merhautová – Třeštík 1984, s. 180.

⁸⁴² Menclová 1972, s. 241.

⁸⁴³ Například Kutal 1972, s. 10.

⁸⁴⁴ Sine 1971.

⁸⁴⁵ Biskupová 1976.

⁸⁴⁶ Biskupová 1976, s. 59, 67 - 69, 76, 77, 78 - 80.

připomíná, jinak opomíjený fakt existence zlomků, které je možné spojovat s exteriérovým soklem kostela, který obíhal na transept a snad i trojlodí kostela. Klenební žebra s diamantováním spojuje s klenbou čtverce křížení, eventuelně s klenbou hlavní a příčné lodi i vysokého chóru. Další typ žebra spojuje s klenbou bočních lodí.⁸⁴⁷

Na sklonku 70. let 20. století se architektuře hradištského kláštera věnoval, velice podrobně, J. Kuthan. I on se snažil rekonstruovat především půdorysnou a prostorovou elevaci klášterního kostela. Co se týče rekonstrukce závěrových partií hradištského chrámu, byl vysloven předpoklad, že střední partie závěru byly vyhrazeny chóru, který byl na severní a jižní straně doprovázen dvoulodním ochozem. Co se týče prostorového uspořádání ochozu obepínajícího chór, Kuthan uvádí dvě možnosti řešení. Ochoz mohl být údajně řešen jako síň, nebo jeho lodě byly bazilikálně uspořádány.⁸⁴⁸ Dále autor rozebírá slohový charakter závěrových partií klášterního kostela a věnuje se uspořádání severního ramene transeptu. Předpokládá, že severní rameno transeptu obsahovalo tři obdélná klenební pole. Jen krátce je, v citovaném příspěvku, věnována pozornost trojlodí hlavního klášterního kostela. Kuthan se domnívá, že v křížení kostela se uplatnily křížové pilíře s osmi přiléhajícími příporami. Zároveň uvádí, že se v trojlodí mohly uplatnit pilíře, k nimž bylo přiloženo pouze šest přípor. Kuthan ve své práci vyjadřuje skepsi k rekonstrukci hmotového uspořádání hradištského kostela. V úhrnu nekonstruuje klášterní chrám jako svatyni založenou na půdorysu latinského kříže s ploše uzavřeným pětilodním chórem. Centrální partii závěru měl na severní, jižní a možná i na východní straně obíhat dvoulodní ochoz (v případě východního zakončení nevylučuje, že mohl být ochoz jednolodní). Následně uvádí, že předlohou nebo analogií k závěru kostela byl rakouský Lilienfeld. Z hlediska stavebního vývoje předpokládá, že s výstavbou chrámu bylo započato v závěru a transeptu kostela. Tuto etapu klade nepřímou do druhé poloviny 30. a 40. let 13. století. Ze slohového hlediska, v této fázi stavební produkce, v Hradišti shledává období v klášteře cisterciáček v Tišnově. S druhou „fází“ výstavby kláštera spojuje užívání naturalistického dekoru. Jeho nejvýraznějšího zástupce – tedy slavný severní portál – časově řadí do doby „kolem“ roku 1260. V těchto dvou etapách měl být vybudován klášterní kostel a křížová chodba. Konečně Kuthan uvádí, že výstavba kláštera pokračovala jak na konci 13. století, tak i ve 14. století.⁸⁴⁹

Značnou pozornost věnuje Kuthan severnímu portálu, který považuje za „mladší vlnu“ výstavby klášterního chrámu. Dekor severního portálu má, podle něj, genetické východisko, svého koncepčního pojetí, v severofrancouzské katedrální gotice, ale údajným prostředníkem při recepci podnětů bylo německé prostředí. Do souvislosti s velkým severním portálem hradištského kostela Kuthan klade i raně gotický portál osazený v severní zdi farního kostela. Dále se zabývá řadou architektonických detailů, z nichž některé dává do souvislosti s klášterním kostelem (křížení hranolových žebor s kruhovým svorníkem, zlomky žebor vejčitého profilu), ale i s ambitem (kvádry s vloženými hlavicemi v ústupcích, drobná kalichová hlavice subtilní válcové přípory?). Podrobně se zabývá jednotlivými fragmenty z 30. a 40. let 13. století a samostatně vymezuje skupinu fragmentů členěných naturalistickým dekorem. Rovněž upozornil na fragmenty z pozdního 13. a 14. století, ale i na kamenické značky, keramické dlaždice, kterými byl vybaven klášterní kostel a na přítomnost náhrobních desek.⁸⁵⁰

Téměř současně se problematiky Hradištské architektury dotkl B. Nechvátal. Mimo jiné upozornil na fakt, že se v Hradišti vyskytují dva základní typy dlaždic, totiž kubické a sférické.⁸⁵¹ Zajímavé je zjištění, že hradištská dlažba má shodné rysy s dlažbou pocházející z tzv. královské kaple v Plasích, která vykazuje citaci francouzských příkladů.⁸⁵² Tentýž autor upozornil na to, že nejbližší srovnatelné příklady k dlažbě v Hradišti (a podlaze v Plasích) nalézáme ve Francii – totiž v opatském chrámu sv. Diviše a v Chartres. Důležité je poznání,

⁸⁴⁷ Biskupová 1976, s. 83, 88, 95, 97 – 99, 102 – 105.

⁸⁴⁸ Kuthan 1977a, s. 598 – 599.

⁸⁴⁹ Kuthan 1977a, s. 600, 601, 604.

⁸⁵⁰ Kuthan 1977a, s. 601 – 604.

⁸⁵¹ Losos – Nechvátal 1972, s. 536, Nechvátal 1978, s. 122.

⁸⁵² Losos – Nechvátal 1972, s. 536.

že dlažba v Hradišti vznikla ve druhého polovině 13. století nebo spíše až na konci téhož věku.⁸⁵³

V novějším soupisu památek je klášterní kostel v Hradišti charakterizován jako bazilika s transeptem a pravoúhlým chórem, který měl být z obou stran obklopen dvanácti závěrovými kaplemi vytvářejícími ochoz. Nad křížením je předpokládána věž. Dále se dovídáme, že chrám byl budován „v tzv. gotice saského typu“. Portál hlavního kostela je tradičně řazen do doby kolem roku 1260. Doba výstavby kláštera je kladena mezi roky 1240 – 1280.⁸⁵⁴

I v dalších pracích J. Kuthana se setkáváme s analogickým hodnocením hradištského kostela. Ten je rekonstruován s pravoúhlým chórem, se střední lodí, kterou na severní jižní straně obíhala dvojice bočních lodí. Podle autora však nepanuje jistota ohledně uspořádání východní partie chóru. Transept se sestával z křížení a ramen. Severní rameno údajně mělo zahrnovat tři klenební pole snad analogicky bylo utvářeno rameno jižní. Na východní straně měly přiléhat k ramenu transeptu kaple. Ohledně trojlodí, nemá autor jistotu v tom, zda bylo bazilikálního nebo halového uspořádání.⁸⁵⁵

J. Kuthan se podrobně věnoval hradištské architektuře i v monografii věnované cisterciácké architektuře v Čechách a na Moravě. V podstatných rysech zde vyjádřené myšlenky a hodnocení obhasuje již Kuthanova práce z roku 1977. Výstavba chrámu byla zahájena na východě. Klášterní kostel měl pro řádové stavby charakteristický půdorys ve formě latinského kříže s transeptem. Samotný chór rekonstruuje Kuthan jako pětিলodní. Střední loď chóru značně přečnívala obě boční lodě. Loď klášterního kostela rekonstruuje o šesti klenebních travé. Příčná loď se sestávala z křížení a bočních ramen. Kuthan se domnívá, že výstavba východní partie hradištského chrámu, kterou charakterizuje jako variantu západoevropského půdorysného řešení, vznikla současně s výstavbou osekcké kapitulní síně nebo o něco málo později. Autor předpokládá, že výstavba v Hradišti byla zahájena nejpozději krátce po roce 1230. Chór klášterního kostela v Hradišti upomíná opět na Lilienfeld. Důležitý je poukaz na to, že zdrojem slohové orientace (respektive jeho východních partií) hradištského kostela, byla architektura severofrancouzská z díly pozdního 12. století.⁸⁵⁶ Autor kromě jiného uvádí, že zachované stavební články zdív v místě styku severní zdi lodi a západní zdi severního ramene transeptu jsou blízce příbuzné formám chóru kostela. Dále rovněž zdůrazňuje, že pod vlivem severofrancouzské gotiky vznikl portál dokončené lodi hradištského kláštera. Jeho tvůrce ale údajně přímo nenavázal na francouzské vzory. Rovněž poukazuje na to, že formální prvky použité na severním portálu náležejí morfologické zásobě téhož původu, který byl použit v presbyteriu klášterního kostela (tvůrci velkého severního portálu hradištského klášterního kostela opět Kuthan připisuje portál osazený v kostele Nanebevzetí Panny Marie, který sem byl přenesen teprve dodatečně. Kuthan předpokládá, že mistr, jehož dílem je mnohokrát zmíněný severní portál, a který přišel do kontaktu se severofrancouzskou klasickou gotikou, pracoval v Hradišti nejpravděpodobněji kolem roku 1260. Kuthan se dále zabývá řadou detailů, které již popsal v citované práci z roku 1977. Zvláštní pozornost věnuje visutému svorníku, který dává do souvislosti s časnou fází výstavby v Hradišti.⁸⁵⁷

J. Kuthan se problematiky hradištského kláštera dotknul i v dalších publikacích. Podrobně se věnuje Hradišti nad Jizerou v knize publikované v roce 1983. Za nejstarší stavební části klášterního kostela považuje suterénní prostor na východní straně kostela, který je situován pod úrovní podlahy chóru. Co se týče rekonstrukce vlastního uspořádání klášterního kostela, v zásadě opakuje své již publikované teze. Uvádí tedy, že kostel měl půdorys latinského kříže s transeptem a se závěrem založeným na pravoúhlém půdoryse. Chór klášterního kostela rekonstruuje nadále jako pětিলodní. Transept se podle něj skládal ze

⁸⁵³ Nechvátal 1978, s. 123, 128.

⁸⁵⁴ Poche (ed.) 1978, s. 59.

⁸⁵⁵ Kuthan 1982, s. 237. Kostel je podle Kuthana zástupcem staveb z první gotické vlny architektury, ibidem, s. 186.

⁸⁵⁶ Kuthan 1982, s. 30, 48 – 53.

⁸⁵⁷ Kuthan 1982, s. 34, 53, 54, 56, 57, 58, 60.

dvou ramen křížení. Kuthan uvádí, že klenební pole závěru se směrem k východu zužovala. Poněkud upřesnil své teze, v tom slova smyslu, že vysoký chór nejspíše obíhal dvoulodní ohoz. Kuthan stručně rozebírá pozůstatky trojlodí, v místě jeho severní zdi při styku s transeptem. Bylo upozorněno na skutečnost, že slohový charakter, zde zachovaných architektonických prvků, je „blízký“ detailům chórových partií klášterního kostela. Analogické konstatování vztáhl i k detailům velkého severního portálu. Rovněž uvádí, že severní portál stojí na původním místě. Klášterní kostel je, z hlediska půdorysného utváření v domácí architektuře, „transplantovaný“ útvar, na základě řádové struktury.⁸⁵⁸ Charakter chórových partií považuje za transformaci již zavedených řešení. Podrobně analyzuje slohový charakter chórových partií klášterního kostela, které v zásadě považuje za strohé románské pojetí. Tentýž autor analyzuje, po slohové stránce, východní partie klášterního kostela, k nimž nalézají paralely na středoevropských stavbách poloviny 13. století. Za „genetické“ východisko slohové polohy kterou nalézáme i na Hradišti, považuje severofrancouzskou architekturu 12. století. Klášterní kostel není možné považovat za pouhou pozdní odvozeninu středoevropské soudobé tvorby. V ornamentice severního portálu spatřuje vazbu na katedrální tvorbu klasického období gotiky s možným vlivem saské a hesenské tvorby. S mistrem, který zhotovil velký severní portál, dává do souvislosti i portálek osazený ve farním kostele.⁸⁵⁹ Ve shodné publikaci se autor podrobně zabývá celou řadou fragmentů. Do období zahájení výstavby klášterního kostela klade hranolová žebra s bočními oblouny a diamantováním, ke kterým je možné počítat rovněž dílec křížení s obdobnými žebry. Rovněž sem patří zlomky žebor vejčité profilace, jimž obdobně shledává v torzech na severní zdi chóru. Do stejné doby výstavby řadí kruhový svorník s palmetami, které pokrývá žilkování. Řadí se sem i masivní dílce, v jejichž ústupcích jsou vloženy hlavice kalichovitého a košového tvaru. Do období výstavby východních partií kostela, autor uvádí hlavici dekorovanou dužnatými listy. Překvapivě k rané fázi výstavby kláštera přiřazuje visutý svorník s odstředovitě kladenými listy. Další etapu reprezentují architektonické detaily zdobené naturalistickým dekorem. Patří sem především osmiboká hlavice, slohově nejspíš související s velkým severním portálem hradištského kostela. Do téže doby Kuthan klade kropenku s dekorem údajně leknínových listů a fragment kalichové hlavice s dekorem rákosu. Současnými prvky jsou i klenební svorník dekorovaný listy a hrozny vinné révy a s opatrností i zlomky kružeb s „hůlkovou“ profilací. Do poklasické slohové vrstvy spadá kruhový svorník po obvodu lemovaný plazivým listem. Dokladem neutuchající stavební aktivity jsou fragmenty okenních kružeb „pokročilé profilace“. Kuthan krátce vzpomenu i keramické dlaždice.

Autor se domnívá, že s výstavbou (na Hradišti), bylo započato krátce po roce 1230. Zároveň předpokládá, že kolem roku 1260, či po polovině 13. století spěla výstavba klášterního kostela k dokončení. Podstatná část výstavby probíhala ve druhé a třetí čtvrti 13. století.⁸⁶⁰

V téže době se k hradištské architektuře opět vyjádřil D. Líbal. Znovu rekonstruuje hlavní klášterní kostel. Východní partie shodně považuje za vysoký chór, který po stranách doprovází nižší síňová dvoulodí. V chóru vidí první uplatnění půdorysného schématu řádového morimondského kostela na domácí půdě. V lodi rekonstruuje křížové pilíře, ke kterým shledává obdobu v hale kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem. Líbal opět uvádí, že trojlodí bylo řešeno jako halové. I zde vysoce hodnotí severní portál (který datuje do doby kolem roku 1260), jehož dekor, je prý, dílem přímo navazujícím na klasické francouzské předlohy. Výstavba kostela byla, podle autora, zahájena okolo roku 1240.⁸⁶¹

Líbal se ke klášternímu kostelu vyjádřil opět zanedlouho. Chór kostela považuje za první uplatnění půdorysné „osnovy“ morimondského kostela. Počátek výstavby klade do doby vlády Václava I. Chór rekonstruuje, obdobně jako v předchozích pracích, co by hlavní kněžiště doprovázené po stranách nižšími síňovými dvoulodími. Vlastní loď byla řešena jako

⁸⁵⁸ Kuthan 1983, s. 61, 63, 64, 67, 68.

⁸⁵⁹ Kuthan 1983, s. 64, 66, 69.

⁸⁶⁰ Kuthan 1983, s. 66, 72 - 77.

⁸⁶¹ D. Líbal ve spolupráci s D. Líbalovou 1983, s. 7, 14.

síň. Detaily a konstrukce z období kolem roku 1240 charakterizuje jako cisterciácko – burgundské. Upozornil na to, že půdorys pilířů se shoduje s pilíři síňového trojlodí v Kolíně nad Labem. V již několikrát zmiňovaném severním portálu vidí doklad „těsného vztahu“ cisterciáků se západem. Dekor užitý na portálu nemá údajně ve střední Evropě obdobu na východ od Rýna. Naopak se blíží „formám“ klasické Francie.⁸⁶²

Líbalova představa o utváření chórového závěru byla přijata i jinou populárně odbornou literaturou. To se týká také hodnocení severního portálu.⁸⁶³

K architektuře klášterního kostela v Hradišti nad Jizerou se stručně vyjádřili i J. Varhaník aj. Sommer. Autoři uvedli, že půdorys vysokého chóru nepřesahoval rozsah dvou obdélných klenebních polí, které měl na všech (!) stranách obíhat dvoulodní ochoz. Dále autoři upozorňují na to, že svatyně nebyla vystavěna v jedné stavební fázi. Předpokládají, že stávající chrám respektuje „situaci“ staršího kostela. Dokladem předpokládaného složitějšího stavebního vývoje jsou údajně pilíře transeptu, které prý nepocházejí z prvních etap výstavby kláštera, ale vznikly „podstatně později“. Rovněž se autoři pokusili vysvětlit nápadné zužování travé presbytáře směrem k východu, a to mimo jiné tím, že šíře „prvního pole od západu“ byla podmíněna rozstupem pilířů vysokého chóru.⁸⁶⁴

Závěry posledně jmenovaných autorů však nebyly akceptovány, především vzhledem k datování pilířů na rozhraní transeptu a přilehlé části závěru.⁸⁶⁵

Archeologický výzkum lokality, z důvodu zamýšlené výstavby lahvozny, který probíhal v roce 1984 pod vedením A. Hejny nepřinesl žádné zásadní nové poznatky o středověké zástavbě kláštera. Výzkum především identifikoval mohutné navážky, kterými je tvořena západní plocha ostrožny.⁸⁶⁶ Z výzkumu A. Hejny vyplývá, že při výstavbě pivovaru byl vyhloubena 17 m hluboká jáma, do které byl následně vestavěny pivovarské sklepy a plocha byla zahrnuta.⁸⁶⁷ V podstatě jediným pozitivním zjištěním byl nález kostrového pohřebiště na povrchu podloží.⁸⁶⁸

Také zahraniční badatelé, alespoň okrajově, věnují pozornost hradištské architektuře. Ve středu jejich zájmu je především chórová partie. Hradištský chór je vymezen jako podskupina velkého množství staveb, které se váží na dispoziční rozvrh Cîteaux II (svěceno 1193), za jehož předlohu je uváděn chór morimondského chrámu. Hradištský chór je chápán jako dvoulodní ochoz s polygonálním chórovým závěrem.⁸⁶⁹

I v této době docházelo k některým drobným zjištěním. Například T. Durdík identifikoval architektonické články v ohradní zdi před klášteřem.⁸⁷⁰

K hodnocení architektonické plastiky se vrátil P. Kroupa. Opět se zabýval dvojicí hlavic, které byly zazděny v ohradní zdi hřbitova v Bosni u Mnichova Hradišti. První hlavice zdobená schematizovanými listy, nasazenými na půlený stonek, poukazuje na dobu před polovinou 13. století. Druhá hlavice, pokrytá lipovými listy, představuje vývojově pokročilejší slohový stupeň.⁸⁷¹

Podstatná zjištění o prostorové distribuci hradištských staveb přinesl předstihový výzkum P. Sommera realizovaný v roce 1993, který v místě výstavby nové varny zachytil především S - J orientovanou zeď, s dvěma příčkami směřujícími k východu, kterou interpretuje jako západní průčelí (cisterciácké) klausury. Při výzkumu byly rovněž odhaleny fragmenty zástavby, obsahující množství středověkých architektonických článků, které přímo navazovaly na zánikovou fázi kláštera.⁸⁷²

⁸⁶² Líbal 1984, s. 161.

⁸⁶³ Horyna – Lancinger – Láška: 1984, sine.

⁸⁶⁴ Stehlíková – Varhaník – Sommer 1984, s. 34, 35.

⁸⁶⁵ Kuthan 1984, s. 41.

⁸⁶⁶ AÚ ČAV, Závěrečná zpráva č.j. 2049/84 a dále hlášení č.j. 1139/84, 1184/84, 1542/84.

⁸⁶⁷ Srovnej též Durdík 1984-1985, s. 79.

⁸⁶⁸ AÚ ČAV, Investorská zpráva č.j. 3599/84.

⁸⁶⁹ Binding – Untermann 1985, s. 258.

⁸⁷⁰ Durdík 1992, s. 60, též AÚ ČAV, Hlášení č.j. 842/89.

⁸⁷¹ Kroupa 1986, s. 474, 475.

⁸⁷² Sommer, P. 1993: Zpráva o předstihovém archeologickém v areálu pivovaru v Klášteře nad Jizerou, okr. Mladá Boleslav. Praha 1993, s. 2-3.

Některá novější literatura předpokládá, že výstavba (bazilikálního) konventního kostela byla dokončena kolem roku 1260. Zároveň se opakuje teze o tom, že severní portál kostela je ovlivněn severofrancouzskou katedrální gotikou zprostředkovanou prostředím německým.⁸⁷³

Hradiště, ani tentokrát, nezůstalo v periferii zájmu J. Kuthana. V další publikované práci upozorňuje na naturalistický dekor severní Francie a oblasti Ile-de-France, který byl recipován na severním portálu v Hradišti nad Jizerou. Současně připomněl, že kostel byl budován již od 30. let 13. století, ale jeho severní portál se klade do doby kolem roku 1260 nebo o něco později. Uplatněný dekor nejspíš připomíná naumburského mistra, ale pravděpodobně nejbližší období, Kuthan sledává na západním průčelí katedrály v Remeši. Za další doklady klasické gotiky považuje Kuthan řadu architektonických článků, včetně zlomků kružeb s hůlkovými profily. Tamnější architekturu, klasické fáze, výstavby považuje za jedno z nejvýznamnějších děl klasické gotiky nejen u nás, ale i v oblasti střední Evropy.⁸⁷⁴

Jiří Kuthan se k problematice vrátil ještě jednou. Opět zopakoval, že klášterní chrám měl rozměrný pravouhlý chór, jehož střední část vyčnívala nad dvojice bočních lodí, které byly snad řešeny jako síňové. Co se týče utváření při konci střední lodi, autor preferuje předpoklad, že střední loď lemoval dvoulodní ochoz. Architekturu východní části klášterního kostela opět chápe jako syntézu ještě románských architektonických detailů (uvádí okna) a zde již převládajícího gotického aparátu „západoevropské provenience“. S touto etapou výstavby hradištského chrámu opět spojuje řadu architektonických detailů (hranolová žebra, bloky s košovými hlavicemi s palmetovým dekorem). Sloh východních částí hradištského kostela srovnává s okruhem středoevropských staveb poloviny 13. století. Do další fáze výstavby hradištského chrámu klade opět severní portál, portál osazený ve farním kostelíku a řadu dalších architektonických detailů. Až výstavbě sklonku 13. století přisuzuje svorník s rotujícím plazivým listem. Kuthan i v této práci předpokládá, že hradištský kostel vyrůstal již ve 30. letech 13. století, s tím že dispoziční řešení bylo vytyčeno kolem roku 1230. Do období kolem roku 1260 řadí severní portál a řadu architektonických zlomků (včetně portálu farního kostelíka). Jako v předešlých pracích, je nejvyšší vrchol stavební aktivity, v Hradišti, kladen do druhé a třetí čtvrti 13. století.⁸⁷⁵

K hodnocení architektury Hradištského kláštera se vrátil ještě několikrát D. Líbal. Pozornost věnuje hlavnímu kostelu P. Marie, a zvláště severnímu portálu „hlavní lodi“. Líbal vysoce hodnotí severní portál a řadí jej mezi „nejvýznamnější vstupní architektury třetí čtvrti 13. století na východ od Rýna“. V portálu spatřuje ohlas „klasické Francie“ a podle něj portál nemá ve střední Evropě obdobu. Autor znovu udává, několikrát zmíněné datování portálu do doby kolem roku 1260. Se slohem portálu nejspíš souhlasí i portál osazený v severním boku kostela Narození Panny Marie, který je pravděpodobně současný s velkým portálem hlavního kostela. Podrobně se Líbal věnuje východním partiím hradištského chrámu. Upozornil na zbytky severní boční lodi presbytáře, kde vybíhají klenební žebra a mezi klenební pásy, které odpovídají třem (klenebním) polím odlišné velikosti. Uvádí důležitý detail, že patky travé klesají. Za důležité považuje zjištění, že klenební pole severního ochozu byla propojena pásy, z čehož vyvozuje, že zde nebyly aplikovány „uzavřené kaple“. Líbal upozornil na fragmenty dvou arkádových pilířů, při navázání transeptu a východních kaplí severního ramene transeptu, které byly mimo jiné opatřeny příporami pod arkádami směřujícími z ramen příčné lodi do přilehlých kaplí. Konečně upozornil na fragment pilíře, se zbytkem přípory, při styku severní boční lodi kostela a severního ramene transeptu. Trojlodí rekonstruuje jako síňové. Uvádí, že trojlodí bylo konstruováno s obdélnými poli v hlavní lodi příčně podélnými poli v lodích bočních. Dále uvádí, že kostel měl čtvercové křížení a ramena transeptu údajně obsahovala tři „příčně obdélná pole“ s dvojicí východních kaplí. Dále sděluje, že presbytář byl vybaven po severní a jižní straně dvoulodním ochozem. Vzhledem k východnímu zakončení presbytáře, Líbal uvádí, že mohl být řešen jako nízký dvoulodní ochoz, který se zalamoval kolem vysokého chóru, či bez něj anebo s kaplemi pouze

⁸⁷³ Fajt – Sršeň 1993, s. 48.

⁸⁷⁴ Kuthan 1993, s. 114, 156, 157.

⁸⁷⁵ Kuthan 1994, s. 184 - 187, 190.

v nejvýchodnější části kostela. V hodnocení vyvinutí chrámu se Líbal domnívá, že hlavní klášterní kostel uplatňuje „typ hlavního burgundského“ střediska v Citeaux. Autor upozornil na řadu architektonických detailů, v nichž překvapivě, převažují zlomky z druhé čtvrtiny 13. století. Za vzácné považuje zlomky z třetí čtvrtiny 13. století (svorník s vinnými hrozny), fragmenty ze 14. století (polygonální sokl s patkou a některé fragmenty kružeb). V souboru fragmentů nebyly zaznamenány žádné románské zlomky. Hlavní výstavba byla v Hradišti zahájena okolo roku 1240 a byla dokončena po roce 1260.⁸⁷⁶

Novější regionální literatura předpokládá starší svatyni v místě klášterního kostela a maximálně poukazuje na to, že jižně od kostela se nalézala klausura. Zajímavý je postřeh, který se týká užitého kamene na detaily klášterního kostela, jež má údajně pocházet z Hruboskalska.⁸⁷⁷

Zcela zásadní význam pro poznání východních partií závěru chrámu měl výzkum J. Waldhausera, který byl publikován prozatím dílčím způsobem. V textové části své nálezné zprávy J. Waldhauser shrnul výsledky svého výzkumu a rekonstruoval stavební podobu chrámu v jeho zánikovém horizontu. Obvodové zdivo sestávalo podle autora z kvádrů nepravidelných velikostí.⁸⁷⁸ Vnitřní plocha stěn byla pokryta, alespoň v některých úsecích, bílou vápennou omítkou. Omítka interiéru i kamenické články vykazovaly barevné nátěry (linie, kapkovité vzory). Chrátová okna byla opatřena tlačným sklem spojovaným olověnými lůžky. Klenby a některé další prvky architektury, byly vyzděny z cihel. Zastřešení tvořila břidlicová krytina hnědozelené barvy. Původnímu zastřešení, z počátků existence, kostela by mohly náležet keramické „žlabovité“ tegule se sedlem. Prostor jihovýchodního závěru kostela byl zastavěn ochozovými kaplemi, které obsahovaly oltářní menzy. Podlaha presbytáře, ochozových kaplí, a lodí severně a jižně chóru sestávala z dlaždic různých kompozic tvarů i barev. Dispozice chrámu má nejbližší k Cîteaux II, ale ne k dalším kostelům cisterciáků v Čechách a na Moravě. Z dalších poznatků zaujme konstatování, že nelze archeologicky potvrdit zda byl klášterní chrám v roce 1420 poškozen, nebo zůstal stát. Výzkum překvapivě nezjistil žádné vrstvy které by bylo možné klást do 15. století.⁸⁷⁹

Zajímavé postřehy přinesl J. Žižka. V konstrukcích tzv. krypty shledává stavebně nejednotné provedení a odvozuje, na základě vztahu „klenebních čel a zdiva“, že klenba i pilíře byly vloženy dodatečně do tohoto suterénního prostoru. Důležitý je postřeh o rozdílné kvalitě provedení klenebních čel a kvádrového okenního ostění. Klenby klade do poloviny 13. století, a do této doby je možné datovat i severní portálek. Co se týče opěrných pilířů východního závěru Žižka upozorňuje, že severní opěrák může pocházet až ze 16. století. Tzv. „kryptu“ považuje za kostnici.⁸⁸⁰

Posunem v dosavadním bádání o stavebních dějinách a podobě hradištského kláštera bylo zpracování archivní části nedokončeného stavebně historického průzkumu popisované lokality.⁸⁸¹ Ohledně architektury kláštera, autor uvádí využívání konstrukcí konventu a hlavního kostela na výstavbu renesančního zámku Jiřím Labouňským. Důležitá je zpráva, která dokládá odtěžení a vyrovnání terénu „horního a dolního“ nádvoří. Při zmíněných úpravách byly podle nalezeny fragmenty kružby okna a dalších architektonických článků a zlomek originální geometrické dlažby velkého kostela. Nesmírně cenný je extrakt ze zpráv pořizovaných stavebním ředitelem A. Wenderem. Z nich vyplývá, že při opravě farního kostela a výstavbě nové věže (1865) bylo nalezeno zdivo staršího kostela. Ten byl, podle Wendera, kratší, nižší a byl opatřen půlkruhovými okny. Presbytář je dodatečně přistavěn. Dále upozorňuje na to, že rozeta v nově vystavěné věži je sestavena z článků starého klášterního kostela, ze kterého byl svorník využit jako rozeta na strop předsíně ve věži. Další

⁸⁷⁶ Líbal 1994, s. 55 – 58.

⁸⁷⁷ Jermář 1994, s. 8.

⁸⁷⁸ Waldhauser 1995, s. 21.

⁸⁷⁹ Waldhauser 1995, s. 21, 22.

⁸⁸⁰ Žižka 1995, sine, s. 3.

⁸⁸¹ Lancinger, L.: Klášter Hradiště nad Jizerou. Bývalý zámek a cisterciácký klášter. Stavebně historický průzkum. Dějiny objektu. Praha 1981 a 1995. Rukopis. Uloženo v archivu NPÚ, ú.o.p. Středních Čech v Praze.

zprávy je možné vztáhnout k filiálnímu kostelu. A. Wender uvedl, že ve věži farního kostela bylo osazeno nad hlavním vchodem rozetové okno se 4 nebo 5ti listy a po straně téže věže, ve stejné výšce jako okno předchozí, mělo být osazeno malé okno s lomeným obloukem. Obě okna pocházejí z cisterciáckého kostela a byla sestavena z fragmentů. Při jižním rohu úřední budovy Wender uvádí někdejší vstupní bránu do kláštera. Dále zmiňuje základy zbořené sýpky na hlavní straně pivovaru (směrem k silnici). Zajímavé jsou zprávy A. Wendera o tom, že při lámání skály, pro pivní sklep v roce 1863, byly na „západní straně“ zřetelné zbytky jakéhosi vstupu. Další zprávy zpracované L. Lancingerem se týkají již aktivit prof. J.V. Šimáka. V roce 1921 při výkopech mezi pivovarem v zámku a transeptu ve svahu, kde Šimák očekával kapitulní síň, byla odhalena „podlaha lodi a síň k jihu“. V roce 1922 bylo nalezeno torzo zdi rozbité dlaždice, v podélné ose opatského kostela, při styku střední lodi s transeptem. Složitější nálezovou situaci ohodnotil Šimák jako základ dřevěného mnišského chóru. Upozornil na nálezy dalších architektonických prvků. V roce 1923 poukazuje na devastaci západní poloviny severní zdi transeptu. Při této úpravě byla zničena dolní část pilíře i zbytek trnože venku a přípora uvnitř. Zároveň se J. V. Šimák dozvěděl o nálezů základů jakéhosi stavení na zahradě severně od opatského kostela.⁸⁸²

V novější domácí literatuře zakotvila, přes dílčí posuny v obecném nahlížení na českou raně gotickou architekturu, hodnocení zachované hradištské architektury jako burgundsko-cisterciácké. Předpokládá se řešení trojlodí jako síně a současně se uvádí, že severní portál bezprostředně souvisí se středofrancouzskou vrcholně gotickou architekturou a je v něm spatřován její nejstarší vliv u nás.⁸⁸³

Hradiště se dostalo do zájmu také zahraničních prací. Nověji je relativizováno vzájemné ovlivnění dispozičního utváření Hradiště a Lilienfeldu omezující se na výběr stejného chórového vzoru, tedy pravoúhelníkového ochozového chóru se sjednoceným ochozem kaplí. Současně je hradištský chór zařazen do okruhu cisterckých staveb s pravoúhelníkovým závěrem bez artikulace ochozu prostřednictvím opěráků (Georgenthal, Riddaghausen).⁸⁸⁴

Na výsledky nejnovějších archeologických výzkumů reaguje česká literatura. Na základě výzkumu J. Waldhausera, zahájeného v roce 1995⁸⁸⁵, se podařilo rekonstruovat půdorysnou osnovu závěru chóru. Chór byl na základě výzkumu sestával z vysokého chóru, který obíhal dvoulodní síňový ochoz na severní, východní a jižní straně. Předpokládá se, že byl prolomen arkádami. Vnější loď ochozu byla, podle výzkumu, dodatečně rozdělena cihlovými příčkami, které byly přiloženy k příporám. Takto vymezené kaple byly opatřeny oltárními mensami, které byly přistaveny k vnitřní ploše zdi kostela (obvodovému zdivu závěru). Na ploše odhalené výzkumem byly nalezeny architektonické články zahrnující mimo jiné fragmenty obloučkového vlysu, okenní kružby, klenební žebra vejčitého profilu.⁸⁸⁶ Na východní závěr navazoval transept s východními kaplemi. Severní portál trojlodí je nově považován za dodatečně rozebraný a sestavený, nicméně stojí v linii severní zdi severního kostela. Jižně od kostela je situována klausura. Její východní křídlo obsahovalo, podle dosavadních poznatků, kapitulní síň s presbytářem. Podstatným posunem v dosavadních poznatcích o středověké zástavbě klášterišť, je nález jihozápadního rohu ambitu, který byl nalezen před severním průčelím zámku. Nověji bylo rovněž uvedeno, že stávající farní kostel P. Marie je v jádře středověký a jeho severní raně gotický portál je na původním místě.⁸⁸⁷

Do poloviny 13. století kladou výstavbu klášterního kostela a konventu P. Sosnovec a T. Edel.⁸⁸⁸ Podle těchto autorů měla na jižní straně kostela přiléhat kvadratura se standardním rozvrhem.

⁸⁸² Lancinger, L.: Klášter Hradiště nad Jizerou. Bývalý zámek a cisterciácký klášter. Stavebně historický průzkum. Dějiny objektu. Praha 1981 a 1995, s. 8, 22, 33 – 38. Rukopis. Uloženo v archivu NPÚ, ú.o.p. Středních Čech v Praze.

⁸⁸³ Horyna – Křížová, 1996, s. 22.

⁸⁸⁴ Seeger 1997, s. 194, 196.

⁸⁸⁵ Waldhauser 1997, s. 97.

⁸⁸⁶ Vlček . – Sommer – Foltýn 1997, s. 297.

⁸⁸⁷ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 298.

⁸⁸⁸ Sosnovec – Edel 1997, s. 56.

Stručně se stavebním vývojem kláštera zabývala K. Charvátová. Autorka uvádí, že výstavba v Hradišti byla zahájena již na počátku 13. století. Dále upozornila na skutečnost, že čilý ruch v klášteře se nápadně kryje s úřadováním opata Modlíka. V zásadě přijímá rekonstrukci závěru klášterního kostela na základě nejnovějších výkopů a upozorňuje na doklady interiérové výzdoby kostela (zbytky vitrají, dlažba, omítka interiéru. Jinak přejímá, co se týče datace výstavby klášterního chrámu, údaje starší literatury.⁸⁸⁹

Na základě nového archeologického výzkumu (1995) se ještě jednou vyjádřil k podobě Hradištského kláštera P. Sommer. Tento autor uvádí, že středověký rozvrh klášterních budov sestával z konventního kostela, jižně od něj situovaných konventních budov, z nichž bylo zjištěno JZ nároží klausury před průčelím zámku a polygonální presbytář východního křídla a středověkého laického kostela jehož fragmenty jsou údajně zachovány ve hmotě stávajícího kostela Narození Panny Marie.⁸⁹⁰ P. Sommer uvádí, že archeologický průzkum odkryl vysoký chór, který na východní a jižní straně obklopuje dvoulodní ochoz. Vysoký chór, byl vystavěn v šíři dvou polí východního ochozu, a prolomen arkádami. Výzkum mimo jiné odhalil i osmiboké pilíře, které byly vystavěny mezi loděmi chóru. Archeologický výzkum doložil, že nalezené podlahy chóru nepocházejí z doby bezprostředně po dokončení výstavby kostela.⁸⁹¹ Velice důležité je zjištění, uváděné P. Sommerem, že vnější ochoz presbyteria byl dodatečně rozdělen příčkami na kaple vybaveném oltáři, jejichž menzy údajně vznikly před rozdělením chóru. Do souvislosti s tímto stavebním zásahem dává i zazdívkou arkád vysokého chóru. Existenci kaplí předpokládá i v trojlodí chrámu. Důležitým zjištěním je, že na podlaze chrámu byla nalezena klenební žebra, okenní kružby ale i obloučkový vlys. U severního velkého portálu je připomenuto, že byl rozebrán a znovu sestaven, přesto se údajně nachází na svém původním místě. P. Sommer dále uvádí, že východiskem pro kostel v Hradišti je Lilienfeld. Hradištský chrám náleží, podle Sommera, do okruhu staveb odvozoovaných z Cîteaux a druhého morimondského chrámu.⁸⁹²

Na nejnovější poznatky, získané díky, archeologickému průzkumu reaguje i nejnovější domácí literatura. Východní partie klášterního kostela sestávaly z vysokého rovně zakončeného chóru, kolem kterého měl probíhat nižší dvoulodní ochoz zaklenutý na osmiboké pilíře a u obvodových stěn na válcové přípory. Chór se měl údajně do chóru otevírat arkádami. Teprve dodatečně měly být vybudovány závěru cihlové příčky, které se rozepnuly mezi pilíře a přípory, vytvářející tak věnec chórových kaplí.⁸⁹³ Nalezené fragmenty údajně dosvědčují proměnu tvarosloví ještě pozdně románského charakteru k pokročilé raně gotice období kolem poloviny 13. století, kdy zde nastupují kamenosochařská díla prozrazující znalost tvorby severofrancouzských katedrálních hutí.⁸⁹⁴

Své předchozí názory publikoval D. Líbal v podstatě v nezměněné podobě ještě jednou.⁸⁹⁵

Novější syntetické práce, věnované architektuře cisterciáků, se Hradišti nad Jizerou v podstatě nevěnují (maximálně s poukazem na to, že zde byla byla zahájena kolem roku 1230 novostavba (Opatský chrám je ovšem zařazen mezi kostelní stavby morimondské filiace s ochozem a věncem kaplí).⁸⁹⁶

Při nedávné dokumentaci raně gotické okenní kružby v Jablonném v Podještědí bylo upozorněno na možnou participaci kameníků z Hradiště nad Jizerou.⁸⁹⁷

Novější topografická práce preferuje představu klášterního kostela P. Marie jako baziliky, jejíž výstavba údajně probíhala od druhé čtvrti 13. století do konce 13. století. Taktéž upozorňuje na raně gotický laický kostel Narození Panny Marie.⁸⁹⁸

⁸⁸⁹ Charvátová 1998, s. 255, 279, 281.

⁸⁹⁰ Sommer 2000, s. 640.

⁸⁹¹ Sommer 2000, s. 642, 643, 647.

⁸⁹² Sommer 2000, s. 645 - 647.

⁸⁹³ Kolektiv 2001, s. 130.

⁸⁹⁴ Kolektiv 2001, s. 130.

⁸⁹⁵ Líbal 2001, s. 175 – 178.

⁸⁹⁶ Untermann 2001, s. 456.

⁸⁹⁷ Sommer 2002, s. 2.

⁸⁹⁸ Kuča 2002, s. 452 - 453.

Pozoruhodné je nedávné upozornění J. Waldhausera, z hlediska možné výroby architektonických článků pro hradištský klášter, na možné polotovary architektonických článků nedaleko Drábovny pod Kozákovem. Autor nepřímou poukázal na možnou souvislost výše zmíněných polotovarů se „sloupy“ konventního kostela Panny Marie v Hradišti nad Jizerou.⁸⁹⁹

Rovněž v nejnovější literatuře byla pozornost věnována torzům mozaikové dlažby hradištského kostela. Bylo identifikováno šedesát druhů mozaikových dlaždic, či jejich zlomků, které vytvářely dvacet tři skladebných motivů. Byl vysloven předpoklad, že v Hradišti se nacházela mozaiková dlažba sestavená podle určitého metrického systému.⁹⁰⁰

Kostelem Narození Panny Marie v předpolí kláštera zabývala naposledy T. Nejezchlebová. Kostel v zásadě hodnotí jako stavbu budovanou v jedné stavební etapě mezi lety 1570 – 1572. Do kostela byly začleněny zbytky středověkého laického kostela s uplatněním portálem „starého vstupu“ do kostela. Kostel ovšem autorka charakterizuje jako „jednotný a harmonický“.⁹⁰¹

V domácí literatuře byla opět zopakována teze o tom, že dekorace severního portálu hradištského kostela upomíná na výzdobu, použitou na západním průčelí remešské katedrály. Zároveň je zdůrazněno, že na řadě fragmentů, z kláštera, se našel naturalistický dekor.⁹⁰²

V současnosti není odmítána ani představa o halovém řešení hradištského trojlodí, ke kterému je přičítán i již několikrát zmiňovaný severní portál.⁹⁰³

S architekturou hradištského kláštera je nejnověji dáván do souvislosti portál pocházející ze zdemolovaného kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Vyskři, který údajně navazuje na morfologii severního portálu Hradištského kláštera. Byl vysloven předpoklad, že tento portál se přenesl z jiného místa.⁹⁰⁴

Nedávno jsem upozornil ,kromě jiného, na opracované předtesané prvky (kvádry), které byly nedbale osazeny v lomovém zdivu východního zdiva závěru, se kterým nápadně nekorespondují svým zpracováním. Pravděpodobně druhotně osazený prvek byl identifikován i ve výplňovém zdivu mezi pilíři vysokého chóru.⁹⁰⁵

VI. 2 Prameny ke stavební podobě kláštera

Podstatný informační potenciál poskytují fragmenty architektonických článků, které lze spojovat s konstrukcemi klášterního komplexu. Je třeba předeslat, že distribuce jednotlivých článků, které je možné pracovním spojovat s konstrukcemi středověkého kláštera, je dosti složitá. Z tohoto důvodu je třeba věnovat stručnou pozornost problematice materiálové základny v geografickém kontextu.

Množství fragmentů architektonických článků bylo nalezeno především při archeologickém výzkumu závěrových partií hradištského chrámu vedeným J. Waldhauserem (viz níže). Již dříve našel P. Sommer množství architektonických článků při výzkumu na dvoře pivovaru.⁹⁰⁶ Při povrchovém průzkumu kláštera jsme evidovali množství středověkého stavebního materiálu, především v suti na svazích ostrožny, na kterých je založen klášter. Značné množství článků je zazděno jak v konstrukcích stávajícího pivovaru, tak v konstrukcích zámku. Stejně konstatování, o pozitivní evidenci druhotně použitého středověkého materiálu, lze vztáhnout i na konstrukce opěrných a ohradních zdí zámku a pivovaru situovaných v podstatě v místě klášteřiště. Značný podíl gotických prvků registrujeme v konstrukcích mlýna, který je situován pod opyšem hradištské ostrožny.

⁸⁹⁹ Waldhauser, 2004, s. 422.

⁹⁰⁰ Fleková-Křenková 2008, s. 152, 159, 166.

⁹⁰¹ Nejezchlebová 2009, s. 90.

⁹⁰² Kuthan 2009, s. 465.

⁹⁰³ Prix 2009, s. 88.

⁹⁰⁴ Nejezchlebová 2009 s. 67, 68, 69.

⁹⁰⁵ Kovář 2009.

⁹⁰⁶ Pivovar v Hradišti nad Jizerou, Sommer, P. 1993: Zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu v areálu pivovaru v Klášteře nad Jizerou, okr. Mladá Boleslav. Praha 1993. Rukopis.

Bohužel jeho podstatná část byla nedávno zdemolovaná. Ze suti, která pocházela z konstrukcí mlýna byla vytěžena celá řada gotických architektonických článků (obr. 222:6, 224:1, 225:6, 237:3). Řada stavebního materiálu, pocházejícího z demolovaných klášterních staveb, byla užita i ve zdivu kostela Narození Panny Marie.⁹⁰⁷ Množství architektonických článků nepochybně obsahují i další objekty v Hradišti nad Jizerou. Řada fragmentarizovaných stavebních konstrukcí našla své využití i na nedalekých stavbách v Mnichově Hradišti. Objevují se v ohradní zdi zámeckého areálu (obr. 192)⁹⁰⁸, ale i v nedaleké obytné zástavbě (například v čp. 211).⁹⁰⁹ Několik raně gotických fragmentů objevil a publikoval P. Kroupa., a to z nedalekého kostela sv. Václava v Bosni.⁹¹⁰ Při revizi stávající situace jsem zjistil další nepochybně gotické fragmenty, které byly jako stavební materiál použity ve zdivu barokního kostela (obr.191). Již dříve nalezený fragment hlavičky je v současnosti deponován na hradě Valečově.⁹¹¹ Značnému rozptylu fragmentů může nasvědčovat i doposud blíže nezhodnocený fragment architektonického článku v Horkách nad Jizerou.⁹¹² Přirozeně množství architektonických článků bylo deponováno v muzejních sbírkách. Především je třeba jmenovat kolekce prvků uložené v muzeu v Mnichově Hradišti⁹¹³, v severočeském muzeu v Liberci⁹¹⁴, v Muzeu Českého ráje v Turnově⁹¹⁵ a v depozitáři Národního muzea v Praze.⁹¹⁶

VI. 3 Rozbor stavebních konstrukcí – konventní kostel

VI. 3. 1 „Krypta“

Dvoulodní prostor krypty je v současnosti předmětem podrobného stavebně historického průzkumu, jehož výsledky se připravují k publikaci.⁹¹⁷ Ze starších průzkumů a zaměření však vyplývá, že zdivo krypty vykazuje několik změn, a stavebních fází, které nepochybně proběhly ještě v rámci samotné výstavby tohoto dvoulodního prostoru. Především J. Žižka upozornil na skutečnost, že kapsy pro osazení klenebních čel jsou provedeny zcela nepravidelně. Z toho a dalších indicií vyvodil závěr, že prostor krypty byl dodatečně zaklenut.⁹¹⁸ Je třeba však uvést, že realizované zaklenutí neakceptovalo již částečně připravené kapsy nacházející se na západní zdi tohoto suterénního prostoru. Zároveň je velmi zajímavé, že v jižní části západní zdi (krypty) kapsy pro vložení klenebních čel vůbec nezjišťujeme.

Rovněž nápadné jsou půdorysné deformace, respektive zalomení dělicích pasů klenebních travé. V současnosti je celá situace znečitelněna výrazným přespárováním zdiva.

⁹⁰⁷ Raně gotické detaily nalézáme druhotně zazděná například v opěrných pilířích kostela a podobně.

⁹⁰⁸ V soklových partiích zdi je možné evidovat architektonický článek, snad části ostění, který lze nejspíše spojovat s horizontem výstavby zastoupeného v Hradišti slavným severním portálem. Viz obr. 192.

⁹⁰⁹ Na zahrádce objektu Nigrinova návrší 9 zjišťujeme buben polygonálního sloupu, jemuž analogické známe z ochozu hradištského chrámu. Za upozornění na tento artefakt děkuji R. Kovářové.

⁹¹⁰ Kroupa 1991.

⁹¹¹ V současnosti se fragment nalézá ve vstupní expozici.

⁹¹² Za laskavé upozornění na tento fragment děkuji M. Semerádovi.

⁹¹³ Některé fragmenty zde zachycené starší dokumentací se nepodařilo bohužel nalézt. Za zpřístupnění sbírky jsem zavázán J. Dumkové.

⁹¹⁴ Umožnění dokumentace zde uložených prvků by nebylo možné bez laskavého přístupu M. Čvančary.

⁹¹⁵ Zpřístupnění vystavených prvků by nebylo možné bez laskavého souhlasu J. Prostředníka .

⁹¹⁶ Děkem jsem zavázán D. Stehlíkové za umožnění dokumentace zde uložených fragmentů z Hradiště nad Jizerou.

⁹¹⁷ Vyletová – Žižka, v přípravě do tisku.

⁹¹⁸ Žižka, J. 1995: Klášter Hradiště nad Jizerou. Bývalý zámek a cisterciácký klášter. Stavebně historický průzkum. Stavebně historická analýza – část I. Podzemní prostor /kostnice/ pod bývalým konventním kostelem. Praha 1995, sine (s. 1, 2). Rukopis je uložen v archivu NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.

VI. 3. 2. Závěr a chórová partie kostela (situace viz obr. 171, 177, 181)

Na tomto místě stručně analyzuji fragmenty závěrové partie kostela, které byly částečně odhaleny archeologickým výzkumem J. Waldhausera v roce 1995. Vzhledem k tomu, že vypovídací schopnost odhalených zdív (především líců) je postupně redukována, byla pořízena základní dokumentace se zakreslenými nálezovými situacemi a základními stratigrafickými jednotkami (obr. 182 - 184).

VI. 3. 2. 1 Jižní stěna dvoulodního ochozu závěru (obr. 183)

Výše zmíněný archeologický výzkum J. Waldhausera odhalil severní líc jižní obvodové zdi závěru klášterního kostela, respektive dvoulodního ochozu. Při detailním rozboru, nálezové situace, je možné zaregistrovat celou řadu informačně hodnotných nálezových situací (obr. 183).

Stručná deskripce základních nálezových situací na severním líci torza jižní obvodové zdi dvoulodního ochozu

- 1 – pískovcový sokl jednoduché válcové přípory
- 2 – pískovcové dílce válcové přípory
- 3 – vazná část válcové přípory s pečlivě opracovanou čelní plochou
- 4 – otisk na soklu válcové přípory
- 5 – lomový kámen pojený výraznou vápennou maltou hrubé struktury bílé barvy
- 6 – fragmenty vápenné omítky
- 7 – polotovar kamenického prvku (nejspíše kvádrů) s patrnými stopami po nedokončeném opracování
- 8 – patrná vytesaná vodící linka na prvku označeném pozičním číslem 7
- 9 – 11 – patrné odlišitelné stopy nedokončeného kamenického opracování prvku označeného pozičním číslem 7
- 12 – viditelná odsekaná hmota na ložné ploše prvku označeného pozičním číslem 7 související s postupným kamenickým opracováním kvádrů označeného pozičním číslem 7
- 13 – ložná plocha kamenického polotovaru označeného pozičním číslem 7
- 14 – dodatečně „krácené“ boční strany vazného prvku válcové přípory
- 15 – fragmenty vápenné omítky
- 16 – torza podhozu vápenné omítky
- 17 – druhotně použité středověké fragmenty ve zdivu dodatečně vyzdívky
- 18 – zeď z cihel recentního původu
- 19 – styk dodatečné nadezdívky zdiva označeného pozičním číslem 26
- 20 – fragmenty středověké dlažby
- 21 – základ vyzdžené (gotické) příčky z cihel
- 22 – ojedinělá dlaždice trojúhelného tvaru při líci osazená v jižní zdi závěru
- 23 – lože dlažby z vápenné malty výškově diferencovaný od pozůstatků dlažby po východní straně cihlové příčky
- 24 – recentní blok zdiva
- 25 – základ přilehlého objektu pivovaru
- 26 – dodatečné nadezdívka zdiva označeného pozičním číslem 18
- 27 – dílec se stopami po kamenickém opracování (kamenický odpad?)
- 28 – smíšené zdivo (cihly lomový kámen)
- 29 – zlomek druhotně použité raně gotické dlaždice
- 30 – 32 – cihly
- 33 – druhotně použité fragmenty
- 34 – druhotně použité fragmenty
- 35 – svislá spára mezi zdívem označeným pozičním číslem 28 a východní zdí

Stručný popis základních stratigrafických jednotek vymezených na severním líci torza jižní obvodové zdi dvoulodního ochozu (obr. 183)

- A – válcová přípora s talířovou patkou na polygonálním soklu
B – lomové zdivo s osazeným kamenickým prefabrikátem

- C – základ cihlové přičky
- D – terakotová dlažba
- E – zbytek dlaždice
- F – fragment vápenné omítky
- G – smíšené zdivo dodatečně vyzdívající prostor mezi torzem raně gotického zdiva jižní stěny závěru a východní stěnou presbytáře
- H – smíšené zdivo dodatečné nadezdívky východní stěny závěru
- CH – základové zdivo recentní zástavby
- I – dodatečná nadezdívka
- J – nadezdění jižního zdi ochozu

VI. 3. 2. 2 Východní stěna dvoulodního ochozu závěru (obr. 182)

Stručná deskripce základních nálezových situací na západním líci torza východní obvodové zdi dvoulodního ochozu (obr. 182)

- 1 – dílce jednoduché válcové přípory s talířovou patkou a polygonálním soklem (na ložné ploše dílců přípory je možné zjistit kamenickou značku ve tvaru písmene A)
- 2 – dílce jednoduché válcové přípory s talířovou patkou a polygonálním soklem
- 3 – patka destruované jižní válcové přípory
- 4 – lomové zdivo spojené výraznou hrubou vápennou maltou
- 5 – pečlivě opracovaná lícní plocha pískovcového kvádrů nápadně kontrastující s okolním zdivem
- 6 – pečlivě opracovaná lícní plocha pískovcového kvádrů nápadně kontrastující s okolním zdivem
- 7 – armatura ústupku v líci zdiva vytvářející niku
- 8 – nika vytvořená v síle východní zdi závěru
- 9 – fragmenty vápenné omítky
- 10 – otisk po horizontální konstrukci (dlažbě)
- 11 – otisk po horizontální konstrukci (dlažbě)
- 12 – dílec přípory s pečlivě vytesaným blokem armovacího kamene s patrnými pozůstatky olíčení vápenným nátěrem
- 13 – smíšené zdivo dodatečně vyzdřeného úseku jižní zdi ochozu, které přiléhá na spáru ke zdivu obdobného charakteru východní zdi závěru
- 14 – fragmenty olíčené omítky v jádře našedlé barvy
- 15 – fragmenty olíčené omítky v jádře našedlé barvy
- 16 – vyzdřený sokl pro oltář z druhotně použitých prvků
- 17 – vyzdřený sokl pro oltář z druhotně použitých prvků
- 18 – rozhraní mezi destrukčním horizontem a korunou zchovalého raně gotického zdiva
- 19 – rozhraní mezi destrukčním horizontem a korunou zchovalého raně gotického zdiva
- 20 – druhotně použitý pečlivě opracovaný kvádr zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 21 – druhotně použitý pečlivě opracovaný kvádr zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 22 – druhotně použitý pečlivě opracovaný fragment zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 23 – druhotně použitý pečlivě opracovaný fragment zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 24 – druhotně použitý pečlivě opracovaný fragment zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 25 – druhotně použitý pečlivě opracovaný fragment zazdřený v dodatečné nadezdívce raně gotického zdiva
- 26 – zdivo z lomového kamene spojeného výraznou vápennou maltou žluté barvy
- 27 – vystupující koruna původní východní zdi závěru
- 28 – recentní nadezdívka koruny raně gotického zdiva závěru a dodatečné vyzdívky v místě jižního úseku východní zdi závěru
- 29 – recentní zdivo charakterizované užitím jemné vápenné malty žluté barvy

Další důležité nálezové situace zachytil výzkum J. Waldhausera formou sondy hloubené k základům přípory přiložené k východní zdi dvoulodního ochozu. Z pořízené dokumentace je zřejmé, že sokl přípory byl založen na podstatně nižší úrovni než zdivo

středního a severního pilíře vysokého chóru.⁹¹⁹ Sokl přípory se totiž nalézal hluboko pod úrovní odhalené (středověké) dlažby (vrstva 4), která na západní straně, zkoumané plochy, je přiložena k „předzákladu“ zdiva vysokého chóru (s výjimkou jižního pilíře). Dále z nalezené situace vyplývá, že základ cihlové příčky dělící kaple přiložené k obvodové stěně dvoulodního ochozu byl dodatečně přistavěn k soklu válcové přípory a byl založen na koruně „předzákladu“ východní zdi dvoulodního ochozu.⁹²⁰ Na základě archeologického výzkumu byl získán poznatek, že zdivo menz je založeno na dvou řadách cihel založených do pískového lože.⁹²¹ Za zdívem oltářních menz, které byly přiloženy k obvodovému zdivu dvoulodního ochozu, výzkum odhalil vápenný přehoz hrubé struktury. Závažné zjištění archeologického výzkumu je, že dlažba položená ve východních partiích hradištského chrámu byla položena ve dvou úrovních. Dlažba odhalená ve třech východních ochozových kaplích byla situována poněkud výše než dlažba, odhalená v ploše presbytáře.⁹²²

Stručný popis základních stratigrafických jednotek na západním líci torza východní obvodové zdi dvoulodního ochozu (obr. 182).

- A1 – válcová přípora s talířovou patkou a polygonálním soklem
- A2 – válcová přípora s talířovou patkou a polygonálním soklem
- A3 – válcová přípora s talířovou patkou a polygonálním soklem
- A4 – pečlivě opracovaný kvádr v líci odpovídající svým zpracováním povrchu osazeným válcovým příporám
- A5 – pečlivě opracovaný kvádr v líci odpovídající svým zpracováním povrchu osazeným válcovým příporám
- B – zdivo lomového charakteru mezi příporami
- C1 – zdivo oltářní menzy
- C2 – zdivo oltářní menzy
- D1 – fragment šedobílé omítky na povrchu bíle olíčené, která je nahozena na hrubém podhozu vápennou maltou
- D2 – fragment šedobílé omítky na povrchu bíle olíčené, která je nahozena na hrubém podhozu vápennou maltou
- D3 – fragment šedobílé omítky na povrchu bíle olíčené, která je nahozena na hrubém podhozu vápennou maltou
- D4 – fragmenty bíle olíčené vápenné omítky
- E2 – dlažba chóru druhém poli od jihu
- E3 – dlažba chóru ve čtvrtém poli od jihu
- F1 – zdivo dodatečné nadezdívky na substrukci raně gotické zdi závěru (nad destrukčním horizontem)
- F2 – zdivo dodatečné nadezdívky na substrukci raně gotické zdi závěru (nad destrukčním horizontem)
- G1 – nadezdívka z cihel
- G2 – přizdívka z cihel

VI. 3. 2. 3. Severní stěna dvoulodního ochozu závěru (obr. 184)

Stručná deskripce základních nálezových situací na jižním líci torza severní stěny dvoulodního ochozu závěru

- 1 – hrubě přitesaný kámen
- 2 – kapsa po samonosném lešení průměru cca 100 – 110 mm
- 3 – smíšené zdivo první fáze zazdívky původního okenního otvoru (s vytrženým ostěním); pojivem prvků je vápenná malta odlišného charakteru než použitá malta ve druhé fázi zazdívky

⁹¹⁹ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha 17; text zprávy je uložen v archivu NZ pod č.j. 2076/96.

⁹²⁰ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha 17, 26; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

⁹²¹ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha s.10; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

⁹²² AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha s. 9; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

- 4 – přibližná úroveň rozhraní mezi odlišnými dvěma fázemi zazdívky (definovaných odlišnou pojící maltou)
- 5 – zazdívka otvoru, charakterizovaná užitím vápenné malty výrazné žluté barvy, s využitím množství recyklovaného staršího materiálu (viz body 7, 8, 9, 10, 11)
- 6 – druhotně použitý architektonický článek středověkého stáří
- 7 – druhotně osazený fragment okoseného gotického článku
- 8 – druhotně použitý fragment gotického článku
- 9 – druhotně použitý fragment gotického článku
- 10 – druhotně osazený fragment gotického prvku
- 11 – druhotně osazený gotický architektonický článek
- 12 – zlomek cihly tloušťky 65 mm
- 13 – cihla Xx135x60 mm
- 14 – cihla Xx130x70 mm
- 15 – armatura okenního ostění
- 16 – lomové zdivo přizdžené k již osazenému přízemnímu žebru (nápadná je charakteristicky šikmá ložná spára zdících prvků)
- 17 – monolitický blok sestávající z krycí desky a jejího vazáku s pečlivě opracovanou čelní stranou
- 18 – vodorovná ložná technologická spára
- 19 – líc dílce záklenku okna
- 20 – šikmý líc záklenku
- 21 – blok kamene s vytesanou hlavicí přípory
- 22 – otvor po dřevěném tyčovém prvku (lešení)

Stručný popis stratigrafických jednotek na jižním líci torza severní stěny dvoulodního ochozu závěru (obr. 184)

- A – hlavice přípory a navazující výběh klenebních žeber
- B – ostění okna
- C – vyzdívka formou zkráceného pečlivě opracovaného kvádrů mezi ostěním okna a dílcem s vytesanou hlavicí přípory
- D – blok lomového zdiva přizdžený k armatuře výběhu klenebních žeber a hlavice přípory
- E – smíšené zdivo první fáze zazdívky okenního otvoru
- F – druhá fáze zazdívky okenního otvoru
- H – recentní vyzdívka z cihel

VI. 3. 2. 4. Oktogonální pilíře uvnitř dvoulodního ochozu (obr. 180, 181)

Pilíře, které společně s pilíři vysokého chóru a válcovými příporami přiloženými k východní obvodové zdi nesly křížové klenby dvoulodního ochozu, mají osmiboký tvar. Na ložné ploše nejzachovalejšího pilíře zjišťujeme kamenické značky ve tvaru rovnoramenného kříže. Na bocích téhož pilíře pak kamenickou značku ve tvaru pentagramu (tab. 247:14). Na základě výsledků již citovaného archeologického výzkumu J. Waldhausera, lze říci, že rozhraní mezi základem a dřívkem pilíře se nalézá podstatně níže, než rozhraní mezi „základovým“ a nadzemním zdivem vysokého chóru. Základ pilířů tvořil kvadratický blok zdiva, jak jej zachytil i uvedený výzkum.⁹²³

VI. 3. 2. 5 Vysoký chór (obr. 180, 181, 185, 186)

Archeologický výzkum J. Waldhausera rovněž odhalil torza východní partie vysokého chóru. Výkopem zde byla zachycena vlastně poslední řádka zdiva nad vlastním předzákladem. Odkryv odhalil především torza severního, jižního a středního (osového) pilíře v principu křížového tvaru a pilíře středního, který byl založen přibližně na půdorysu písmene T (obr. 181). Prvně jmenované pilíře sestávají z kvadratického jádra, jehož součástí je na každé straně jakási „příložka“.

⁹²³ AÚ ČAV, Waldhauser, J. 1996: Archeologický výzkum kláštera Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha 45; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

V případě severního pilíře, při podrobnějším ohledání, zjišťujeme, že líc v místě jihozápadního rohu není tvořen pravouhlým odstupněním jako v případě dalších nároží pilíře, ale pouhým „sešikmením“, které je vytvořeno, pokud lze z nepatrných přístupných partií soudit, z pečlivě vytesaného diagonálně natočeného dílce kamene. Tomuto pozorování odpovídá i sešikmení vnitřního koutu vysokého chóru zachycené v dokumentaci J. Waldhausera.⁹²⁴ Detail „sešikmení“ v konstrukci severního pilíře umožňuje vyslovit předpoklad, že zmíněné sešikmení je soklem nezachované přípory nesoucí diagonální žebro východního travé klenby vysokého chóru. Výrazné „sešikmení“ (tedy zeď SZ-JV orientace) lze pozorovat i u základového zdiva v severovýchodním nároží vysokého chóru. Z dokumentace archeologického výzkumu následně vyplývá, že výplňové zdivo mezi severním a středním pilířem bylo založeno na „předzákladu“ severního pilíře.⁹²⁵ Důležitý detail je dnes odhalen na západní straně severního pilíře. Zde je totiž zřetelná část polygonální příložky, kterou, díky obdobně pojatým detailům na pilířích kostelního trojlodí, lze spojovat s polygonálním soklem (jistě válcové) přípory. Tato přípora pak nepochybně vynášela arkádový pas V-Z orientace. U severního pilíře je možné pozorovat, na severní a východní straně, odhalený „předzáklad“ tvořený lomovým nelícovaným zdivem. K němu byla dotazena ložná malta (výrazné „jemné“ struktury) přilehlé dlažby. Situace ovšem není tak jednoduchá, jak se nám můžeme na první pohled zdát. Při bližším prozkoumání zjišťujeme, že před severní líc pilíře, výrazně vystupuje nepravidelné lomové zdivo ve smyslu zdiva základového. Toto zdivo bylo lokálně opatřeno přehozem vápenné malty jemné struktury, nepochybně v souvislosti se zřizováním podlahy, kterou v poškozeném stavu pozorujeme dodnes. Je zajímavé, že kvádr při severozápadním nároží pilíře nemá dobře zřetelně viditelnou ložnou plochu. Ta je totiž přehozena vápennou maltou. Tento detail pravděpodobně souvisí s vyzdíváním nepravidelného základového zdiva severního pilíře.

Prostor mezi severním a středním pilířem byl v rámci základu „zazdívky“ vyzděn v šíři kvadratického jádra severního pilíře. Šíře zdiv nad předzákladem a první řádkou kvádřového zdiva však byla definována šířkou „příložky“ na jižní straně pilíře, jak tomu nasvědčuje drobný detail, otisku líce zdících prvků, na ložné ploše první řádky zdiva, tvořené v líci pečlivě opracovanými kvádry, situovaného mezi severním a středním pilířem. Důsledkem takového řešení bylo vlastně vymezení jakési niky ve zdivu mezi pilíři. Zdivo vyzdívky mezi severním a jižním pilířem bylo přizděno k jižnímu líci severního pilíře. V místě styku pozorujeme pečlivě zataženou styčnou spáru mezi kvádry pilíře, zakrytou zdivem vyzdívky mezi pilíři. Plocha pilíře, v místě styku obou konstrukcí, ovšem nevykazuje výraznější nečistoty, ani nátěry. Zajímavé je, že zdivo nelícovaného charakteru („předzáklad“), mezi pilíři, vystupuje nad úroveň dlažby. Teprve k tomuto zdivu byla přilita malta lože přilehlého pole dlažby.

Střední (osový) pilíř, pokud lze z dostupné dokumentace soudit, byl redukován replikou obou předchozích pilířů. Směrem do hlavní lodi má o jeden ústupek méně. Líce pilíře jsou vyzděny z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů. K západnímu líci pilíře bylo přizděno zdivo z lomového kamene, které plynule přecházelo ve výplňové zdivo mezi pilíři.⁹²⁶ Rovně u tohoto osového pilíře je na východní straně odhaleno zdivo „předzákladu“ pilíře, ke kterému byla dodatečně dotazena malta lože zachované dlažby.

Jižní pilíř je vyzděn z masivních, pečlivě opracovaných, kvádrů. Jádro pilíře je vyzděno z lomového zdiva. Tento pilíř nevykazuje, při torzech historické dlažby, charakteristický „předzáklad“, který můžeme pozorovat u pilíře severního. Na líci jižního pilíře evidujeme kamenickou značku ve tvaru písmene E vytesanou v jeho jihozápadním nároží (obr. 246:8). Dnes můžeme pozorovat předzáklad zdiva mezi jižním a zmíněným středním

⁹²⁴ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, foto příloha 33; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/961.

⁹²⁵ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, foto příloha 33; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

⁹²⁶ Viz AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, foto příloha 29; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

pilířem, který je tvořen pečlivěji nelícovaným lomovým zdivem. Na tomto předzákladu byla, při východním líci výplňového zdiva, založena řádka zdiva sestávající z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů, ale i druhotně použitého architektonického článku nebo výrobního zmetku. Prvek je obdélného průřezu a je profilován výžlabkem, který je situován mezi stezkami. Prozatím nelze bezpečně rozhodnout, zda se jedná o polotovár kamenického výrobku nebo o druhotně osazený prvek. Jádru zdiva vyzdívkou mezi středním a jižním pilířem je tvořen litým zdivem. Důležité poznatky je možné získat při pozorování styku jižního pilíře a vyzdívkou (litým jádrovým zdivem) mezi jižním a středním pilířem. V místě styku obou posledně jmenovaných konstrukcí byla sice část mezipilířového zdiva ve východním líci odtěžena, přesto lze styk obou konstrukcí dobře sledovat. Je zřejmé, že blok litého zdiva vyzdívkou, mezi jižním a severním pilířem, přechází bez přerušení do jádra jižního pilíře (!). Nikde zde nepozorujeme tedy nutně předpokládanou spáru (pokud bychom uvažovali o „dodatečném“ zaldění arkády vysokého chóru) mezi mezipilířovým zdivem a severním lícem pilíře, u kterého je předpokládána priorita v jeho výstavbě. Lité zdivo v místě předpokládaného severního konce pilíře vytváří kompaktní masu. Vzhledem k tomu, že lité zdivo vyzdívkou mezi pilíři přechází souvisle až do jádra pilíře, nelze s největší pravděpodobností uvažovat ani o kapse vytvořené v pilíři, do které by mohlo být zdivo vevázáno. Při podrobnějším pohledu na ložnou plochu jižního pilíře pozorujeme zřejmou odlišnost mezi zdící maltou litého bloku vyzdívkou, mezi jižním a severním pilířem, a maltou ložné spáry kvádrů jižního pilíře. Výrazně hrubší a světlejší vápenná malta, litého bloku zdiva, překryla maltu v ložné spáře kvádrů jižního pilíře (obr. 185:6, 186:4, 6). Ta je charakterizována použitím podstatně drobnějšího kameniva, ale i odlišnou barvou. Na tomto místě je nutné podotknout, že užití jemné, mírně nažloutlé malty, ložné plochy kvádrů jižního pilíře, bylo nepochybně podmíněno snahou o vytvoření pravidelné ložné plochy zdících lícních kvádrů jižního pilíře. Vlastní jádro pilíře bylo vytloutáno lomovým kamenem, který byl naopak pojen odlišnou, hrubší, vápennou maltou. Po dílčím zjištění, zachované koruny pilíře, se dokonce zdá, že pojící malta jádra jižního pilíře, je mírně odlišná od malty již zmíněného bloku zdiva, „vitého“ do konstrukce jižního pilíře. Pokud je možné soudit z dokumentace pořízené během archeologického výzkumu, pak posledně jmenovaný blok vytvářel v základové partii, jihovýchodního nároží vysokého chóru, jakési „zkosení“.⁹²⁷ Archeologický výzkum rovněž odhalil důležitý detail předzákladu tohoto „zkosení“ v jihovýchodním rohu vysokého chóru. Z nálezové dokumentace tedy vyplývá, že zdivo předzákladu vyzdívkou, mezi jižním a středním (osovým) pilířem vysokého chóru, plynule přechází v základové zdivo, které je integrální součástí výše uvedeného vitého bloku zdiva do jádra jižního pilíře.⁹²⁸

V současné podobě zdivo jižního pilíře stavebně souvisí se zdivem mezi jižním a středním pilířem. Rovněž nálezová situace, při severní straně jižního pilíře, podmíněná ovšem z větší části nezačištěným zdivem, nenasvědčuje delší stavební prodlevě mezi vlastní výstavbou pilíře a vyzdívkou mezi pilíři.

Konečně je třeba zdůraznit, že vše, co z původně nadzemního zdiva zbylo, je jedna řádka východního líce, z východního ukončení hlavního chóru, vyzděná z kvádrů

VI. 3. 3. Transept (obr. 177, 181, 187)

Již na počátku je třeba uvést skutečnost, že z vlastních nadzemních konstrukcí transeptu klášterního kostela nezůstalo příliš mnoho. Z transeptu se zachoval především fragment jeho severního ramene, konkrétně zbytek severní a východní stěny, dále torza

⁹²⁷ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, foto příloha 53; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

⁹²⁸ AÚ ČAV, Waldhauser, J.1996: Archeologický výzkum klášter Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Nálezová zpráva č.j. 1/96, příloha fotodokumentace 53; text zprávy je uložen v archivu NZ AÚ ČAV pod č.j. 2076/96.

dvou pilířů a také nepatrný fragment jihozápadního nároží, který unikal, s výjimkou zde osazené přípory, doposud bližší pozornosti.

Po nedávném odstranění parazitující zástavby, bylo možné doplnit dosavadní poznatky o utváření východní zdi severního ramene transeptu (obr. 177, 181, 248). V roce 2011 byla situace na východním líci východní stěny transeptu dokumentována E. Vyletovou.⁹²⁹ Její pozorování odpovídá našim předchozím zjištěním.

Východní stěna transeptu je vyzděna z lomového kamene, který byl pojen hrubou vápennou maltou bílé barvy. Výrazným architektonickým detailem, který našel ve zdivu uplatnění, je ostění a přibližně půlkruhový záklenek okenního otvoru. Špalety okna jsou šikmé. Důležité je zjištění, že průběh ložné plochy některých armovacích kamenů okenního ostění koresponduje s ložnou spárou vrstveného okolního zdiva, která odpovídá postupnému vyzdívání konstrukce transeptu. Ostění okna je tedy bezpečně současné s okolním zdivem. Nálezová situace, v základu zdiva, byla znečitelněna přítomností recentních omítek. Závažným zjištěním je identifikace kamenických značek, které pokrývaly jak ostění otvoru, tak jeho záklenek. Rozpoznány byly kamenické značky ve formě majuskulních písmen a dále značky ve tvaru šipky (obr. 248). Z hlediska distribuce kamenických značek je důležité zjištění, že kamenická značka odpovídá vždy jednomu dílci kamene. Pouze v jednom případě (obr. 248:8) jsme identifikovali dvojici stejných (!) značek na jednom dílci kamene.

Původní západní líc východní stěny transeptu je dnes z větší části nepřístupný (omítnutý) a neumožňuje bližší závěry.

Z části se zachovala severní obvodová zeď severního křídla transeptu, která je dnes součástí novodobého objektu (obr. 181, 184, 217:2). Právě v objemu jmenované severní obvodové stěny evidujeme přítomnost torza jednoduché přípory s válcovým dřikem, který je složen z jednotlivých bubnů (obr. 211:3). Posledně jmenovaný relikt ovšem neunikl ani předchozímu bádání. Bližšímu posouzení celé situace ovšem zabraňují novodobé úpravy, související s výstavbou stávajícího objektu, v jejichž rámci byl povrch zdiva pokryt omítkami a výmalbou.

V prostoru severního ramene řížové lodi evidujeme přítomnost reliktů dvou pilířů (obr. 181, 187), které také nezůstaly bez povšimnutí předchozímu bádání. Jedná se o západní dvojici pilířů kvadratického průřezu, které byly situovány v jižní partii severního ramene transeptu. Jižněji situované torzo pilíře si zachovalo, na jižní straně, fragment jednoduché masivní válcové přípory. Na částečně přiznaném jihozápadním a severozápadním nároží jmenovaného pilíře (obr. 212:1) nacházíme stopy po odlámaném prutu (zachovaný ovšem ve vyšší úrovni), který přecházel do hmoty pilíře prostřednictvím výžlabků, z nichž jeden je doprovázen drobným obloučkem. Pravděpodobně s těmito partiemi pilíře, respektive s prvky navazujícími na tyto detaily, můžeme spojovat celou řadu fragmentů (viz níže). Jihozápadní nároží si zachovalo, při vyústění výžlabků v trn;ži, charakteristické drápky. Na západním boku pilíře je, při jihozápadním nároží, možné pozorovat pozůstatek kamenické značky ve tvaru T (obr. 246:12), jehož ramena jsou opatřena patičkami.

Ze severněji situovaného pilíře jsou dnes patrné jeho dolní partie. Pilíř, pokud lze z přístupných prostor zjistit, měl rovněž kvadratický průřez. Přestože je hmota pilíře pokryta recentní výmalbou, lze při podrobnější analýze, na povrchu jeho severního boku, identifikovat charakteristické stopy negativu odlámaného prvku (obr. 187). Odlámaný prvek můžeme ztotožnit, podle analogie z jižního pilíře, s konstrukcí masivní válcové přípory. Hmota pilíře, zachovaná v interiéru současné zástavby pokračuje západním směrem, kde je viditelná v nice novodobého obezdění a přilehlé prostoře. Z posledně jmenované nálezové situace je zřejmé, že pilíř byl artikulován na nárožích drobnějším prutem, který přecházel prostřednictvím výžlabku v hmotu jádra pilíře (obr. 212). Na západním boku posledně, jmenovaného pilíře, se zachovala, nyní přizděná, masivní válcová přípora. V jihozápadním nároží jsou zřetelné stopy po nárožním prutu přípory. Profilace onoho nároží je ukončena v trnoži pilíře charakteristickým drápkem.

Dosavadním badatelům reliktů západních partií severního ramene transeptu sice neunikly (obr. 179, 188, 189), rozhodně však nebyl vytěžen informační potenciál, který

⁹²⁹ Vyletová, v přípravě do tisku.

skromné reliktů této části kostela ukrývají. Jak bylo naznačeno, díky pokračující devastaci, je možné pozorovat pozůstatky zdiva, v místě napojení severní boční zdi, severní lodi a západní zdi severního ramene transeptu, pouze v rozsahu několika decimetrů nad zemí. Severním směrem je zdivo zřetelné pouze několik decimetrů nad zemí. V těchto místech byl ještě J. Kuthanem identifikován polopilíř, respektive jeho trnož, s přiloženou válcovou příporou (srovnej obr. 179). Pokud lze soudit z publikovaných fotografií i archivního materiálu⁹³⁰, byl polopilíř v trnoži dvakrát odstupněn. V koutu mezi ním a severní obvodovou zdí kostela byla osazena jednoduchá přípora s válcovým dříkem, který nasedal na talířovou patku spočívající na kvadratickém soklu (obr. 179). Torzo přípory bylo natočeno diagonálním směrem vůči vybihajícímu klenebnímu žeburu severní lodi kostela. Na jižní straně polopilíře byla, jak již bylo uvedeno, přiložena přípora s válcovým dříkem. Přípora opět spočívala na talířové patce založené na dvakrát odstupněném soklu. Na dříku přípory byla vytesaná kamenická značka ve tvaru písmene A, kterou známe z jiných míst východní partie chrámu (obr. 246:1-6, obr. 248:5, 9, obr. 249:3, 4). Na vlastním polopilíři je možné rozeznat kamenickou značku ve tvaru šipky.⁹³¹ Pro tento typ značky nalézáme obdobu na ostění okna v severní zdi dvoulodního ochozu (srovnej obr. 184). Zde je třeba upozornit na tvar dolní etáže soklu, který je velice důležitý pro interpretaci nálezových situací i na jiných místech klášterního kostela. Dolní část soklu přípory je tvořena v zásadě trojbokou příložkou, pokud nepočítáme krátké úseky při styku s navazujícím soklem polopilíře (obr. 179).⁹³² V současnosti zjišťujeme, že v místě polopilíře bylo zdivo vyzděné (s výjimkou nároží) z lomového opukového kamene, který je pojen vápennou maltou hrubé struktury. Přesto lze z těchto torz vyčíst několik závažných skutečností. Především se zachoval, ve zuboženém stavu, armovací kámen interiérového nároží, a to při styku severní boční zdi, severní lodi a západní zdi transeptu, na kterém pozorujeme pozůstatky po odlomeném prutu situovaném v nároží profilace (214:1), který byl na obou stranách doprovázen výžlabky. Severní výžlabek je doprovázen charakteristickým pravoúhlým vřezem, který, jak ukážeme níže, lze považovat za důležitý detail při funkční interpretaci některých fragmentů architektonických článků. Západně od tohoto nároží se v jižním líci zdi zachovalo, z původního umístění dnes již vyložené, torzo masivní válcové přípory (obr. 211:6, srovnej též obr. 179). Tento detail po konstrukční stránce souvisí již se zaklenutím severní boční lodi. Nesmírně zajímavá nálezová situace, prozatím nepovšimnutá, se nalézá v koutu při styku západní zdi severního ramene transeptu a severní zdi severní boční lodi kostela. Doposud se v nároží zachoval masivní armovací kámen, do kterého byl druhotně vtesán průběh nároží (obr. 188:2). Při bližším ohledání ovšem zjišťujeme, že se jedná o dodatečně přetesaný architektonický článek, který měl původně plnit jinou funkci. Tento prvek je totiž opatřen pečlivě vytesaným válcovým prutem, který přiléhá k boku masivního upraveného bloku kamene, vytesaného již před jeho osazením v nároží (obr. 188:2). Dnes se profilace tohoto dílce, tedy válcový prut, obrací do jádra západní zdi severního ramene transeptu, kde je přirozeně zalit zdící maltou (obr. 188:3). Plocha, ke které je válcový prut přiložen, se nalézá v rovině severního líce zdi, západního pokračování bývalé severní zdi boční lodi kostela (obr. 188, 189). V krátkém úseku pokračuje plocha za přiloženým prutem i na opačné (východní) straně, kde se však nalézá, obdobně jako většina hmoty prutu, v hmotě zdi (obr. 188, 189). Je zřejmé, že prut „zde užitého architektonického článku, není v ose rozměrného kvadratického jádra, ke kterému je přiložen. Takto formovaný článek lze nepochybně ztotožnit s následně přetesaným dílcem válcové přípory.⁹³³ Tomu by odpovídala i charakteristická neosovost dříku válcové přípory a vlastního hranolového jádra, ke kterému je dřík přiložen. Tento detail má blízkou paralelu na odhalených příporách osazených ve východní zdi dvoulodního závěru.

⁹³⁰ Archiv fotodokumentace ústředního pracoviště NPÚ, i.č. 80 256, srovnej též obr. 179.

⁹³¹ Srovnej: Archiv fotodokumentace ústředního pracoviště NPÚ, i.č. 80 256.

⁹³² Rovněž: Archiv fotodokumentace ústředního pracoviště NPÚ, i.č. 80 256, taktéž obr. 9.

⁹³³ Snad lze uvažovat například o tom, že se mohlo jednat o kamenický zmetek, případně již vytesaný připravený kus, který byl takto využit.

VI. 3. 4. Lod' (obr. 173, 177)

Již na začátku rozboru je třeba uvést, že naše znalosti o podobě lodi kostela Panny Marie jsou velice skromné. Podstatné, ještě viditelné, zbytky části severní obvodové zdi severní lodě byly odstraněny v roce 1921. Dokonce i trnož výše zmíněného polopilíře, s přiloženou příporou, na rozhraní bývalé severní boční lodi a severního ramene transeptu, dokumentovaná ještě J. Kuthanem, je dnes zasypaná (viz obr. 179). Z lodi kostela, pokud vím, zbývá nyní pouze nízké torzo severní obvodové zdi kostela, právě při styku lodě kostela a severního ramene transeptu (též viz výše). Důležitým pramenem k poznání formálního utváření kostelní lodi je dokumentace A. Wendera, který v roce 1885 zakreslil, mimo jiné, odhalený pilíř, nepochybně, na rozhraní hlavní a severní boční lodi kostela a další detaily (obr. 173).⁹³⁴ Přes skeptické hodnocení Wenderovy dokumentace (J. Biskupová), nelze podle mého názoru, upřít kresbám A. Wendera minimálně dílčí objektivní vypovídací schopnost. Tento úsudek vyplývá z porovnání plánů A. Wendera, datovaných k roku 1885, mimo jiné se zachyceným půdorysem pilíře hlavní lodi, s fragmenty doposud stojících konstrukcí klášterního kostela. U dokumentovaného torza pilíře kostelní lodi jsou zakresleny, na jeho kratších bocích, polygonální „příložky“ (obr. 173). Jim odpovídá torzo soklu přípory ještě nedávno odhaleného při jihovýchodním nároží severního ramene transeptu (obr. 179). Obdobně utvářený sokl byl zachycen u pilíře vysokého chóru (viz dále).

A. Wenderovi se podařilo realisticky zachytit i hlavní portál. Zaznamenaný pilíř kostelní lodi měl, v zásadě, obdélný půdorys a jeho podélná osa byla orientována východozápadním směrem. Z pořízené dokumentace vyplývá, že ke kratším stranám pilíře byly přiloženy polygonální pětiboké sokly (obr. 173). Severní a jižní strana pilíře byla utvářena složitěji. K severnímu boku pilíře byla přiložena jakási hranolová příložka. Teprve k její severní straně se přimykala pětiboký sokl, analogický obdobným soklů na východní a západní straně pilíře. K jižnímu boku hranolového pilíře, tedy v prostoru bývalé hlavní lodi kostela, byla připojena kvadratická příložka, k níž na jižní straně přiléhala pětiboký sokl. Přechod mezi obdélným jádrem pilíře a zmíněnou příložkou na jižní straně byl tvořen zešikmením. Na něm nepochybně spočívala patka přípory.

Z polohy zakresleného pilíře vyplývá, že se pravděpodobně nacházel jižně od stávajícího velkého severního portálu (obr. 173). A. Wender, pokud lze z dochované kresby soudit, předpokládal, že ze severní strany pilíře vybíhal pas, na dosud zachovanou konzolu v jižním líci zdi, ve které je osazen velký severní portál.⁹³⁵ J. E. Vocel nás informuje o zbytcích tří pilířů kostelní lodi⁹³⁶, z nichž jeden se nalézal poblíž portálu. Průřez nalezených základů pilířů byl, podle Vocela, tvořen dvěma protínajícími se kříži. Tento autor rovněž uvádí, že k vlastnímu jádru pilíře byly přiloženy přípory ve formě polosloupů.⁹³⁷ Důležité je, že zdrojem Wocelových informací, pro rekonstrukci půdorysu hradištského kostela, byl zmiňovaný A. Wender⁹³⁸, který znal nálezovou situaci v kostelní lodi z osobní zkušenosti. Lze se oprávněně domnívat, že Wenderem zakreslené „polygonální“ pětiboké příložky boků pilířů kostelní lodi, jsou vlastně pozůstatky dolní části soklů dřívku nezachovaných válcových přípor. Zcela shodné pojetí soklu přípory bylo do nedávné doby viditelné při polopilíři na rozhraní severní boční lodi a západní zdi severního ramene transeptu.⁹³⁹ Dvě sešikmení, která byla zakreslena na přechodu mezi obdélným jádrem pilíře a jeho jižní příložkou, s přiloženým polygonálním soklem přípory, lze ve shodě s J. Kuthanem, interpretovat jako soklíky přípor nesoucích diagonální žebra hlavní lodi.

O tom, že Wenderově kresbě pilíře kostelní lodi lze alespoň částečně důvěřovat svědčí fakt, že nepublikované výkopy prováděné v pivovaře, v meziválečném období, odhalily, mezi severním portálem a torzem polopilíře, základ kvadratického pilíře se zřetelnou

⁹³⁴ SOA v Praze, RAV 4943.

⁹³⁵ SOA RAV 4943.

⁹³⁶ Vocel 1864a, s.139; 1864b, s. 29.

⁹³⁷ Vocel 1864a, s.139.

⁹³⁸ Vocel 1864a, s.139, pozn. 1.

⁹³⁹ Srovnej Merhautová-Livorová a kol. 1952, s. 12, Kuthan 1977, s. 600.

pětibokou příložkou, na východní straně.⁹⁴⁰ Z uvedených informací vyplývá, pokud budeme alespoň částečně spoléhat na Wenderův plán, že v kostelní lodi našly uplatnění pilíře s příloženými šesti příporami, z nich čtyři byly osazeny v ose jednotlivých stran pilíře a snad dvě v ústupcích obracejících se k jihu, tedy do bývalé hlavní lodi. Řada badatelů se ovšem přiklání k tomu, že se v lodi hradištského kláštera uplatnily křížové pilíře kvadratického průřezu s příporami osazenými v osách a odstupněných nárožních pilířů (Šimák, Líbal). Z popisu J. E. Vocela a plánu Wendera tedy vyplývá, že kostelní loď měla být trojlodím o délce šesti klenebních travé. V roce 1853 byly, podle J. E. Vocela, ve střední kostelní lodi, naproti velkému portálu, nalezeny fragmenty mozaikové dlažby⁹⁴¹, kterou zakreslil tentýž autor do rekonstruovaného půdorysu klášterního kostela.⁹⁴²

Do roku 1921 stál ještě pozůstatek obvodového zdiva severní lodi⁹⁴³, na který přecházel profilovaný trnož ze severního ramene transeptu.⁹⁴⁴ Tento detail dokumentoval rovněž A. Wender u severní obvodové zdi lodi (obr. 173). Z Wenderovy kresby vyplývá, že trnož jižního líce severní obvodové zdi lodi, měla složitější profilaci. Ve spodní části trnože se nalézal mělký výžlabek, na který směrem vzhůru, navazoval obloun, výžlabek a další, poněkud subtilnější obloun.⁹⁴⁵

VI. 4 Charakter prvků fragmentarizovaných stavebních konstrukcí

Zcela zásadní význam mají, kromě zachovaných torz architektonických detailů in situ, fragmentarizované stavební konstrukce, zastoupené dnes především zlomky architektonických článků. Než se budeme blíže zabývat jejich formálním profilem a jejich funkcí v původním stavbě, je třeba učinit několik úvodních poznámek.

Je zřejmé, že po zániku kláštera, nepochybně demolovaného již na jaře roku 1420, prošly stavební konstrukce hradištských klášterních staveb složitou proměnou. Dnes se v podstatné míře setkáváme s fragmenty, u kterých lze již jen stěží postihnout postupný proces jejich degradace z místa jejich původní lokace do současného nálezového kontextu.

K složitému poznání tohoto procesu významně přispěl archeologický výzkum J. Waldhausera, doplněný o zajímavé postřehy P. Sommera. Uvedený výzkum (1995) zachytil unikátní nálezovou situaci, ze které vyplývá, že destruované gotické konstrukce, nalezené ve fragmentech na podlaže odhaleného dvoulodního ochozu, byly pro jejich druhotném použití pečlivě vybírány. Z toho je zřejmé, že soubor prvků evidovaných archeologickým výzkumem, je výrazně redukován ve prospěch „nepravidelných“ architektonických článků, u kterých bylo druhotné využití ve zdivu komplikovanější. Tyto poznatky lze, s opatrností, zobecnit i pro další fragmenty pocházející z hradištského kláštera.

Níže bych se chtěl pokusit o obecnou charakteristiku nálezového souboru architektonických prvků, pocházejících z archeologického výzkumu, ale i jednotlivých dislokovaných fragmentů. Je nezbytné krátce se zastavit u problematiky fragmentů ve smyslu jejich původní obecné funkce ve stavbě (především konventního kostela).⁹⁴⁶

V následující kapitole pak přistoupím ke specifikaci samostatných skupin prvků (sestavujících z formálně souvisejících jednotlivců). Současně bude sledován vzájemný vztah těchto skupin i jejich konkrétní začlenění v komplexu staveb hradištského středověkého kláštera (respektive konventního kostela).

Na závěr bych se stručně věnoval slohovému charakteru a časovému zařazení jednotlivých skupin prvků v kontextu klášterních staveb, ale také s ohledem na stavební vývoj hradištského chrámu.

⁹⁴⁰ Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j. 4481/35, obr. 5.

⁹⁴¹ Vocel 1864a, s. 145, 1864b, s. 33.

⁹⁴² Vocel 1864a, 138, obr. 1, 1864b, s. 28, obr. 2.

⁹⁴³ Srovnej Šimák 1930, s. 375.

⁹⁴⁴ Šimák 1930, s. 375, viz též obr. 313 na str. 377.

⁹⁴⁵ SOA v Praze, RAV 4943, obr. 3.

⁹⁴⁶ Pomijím na tomto místě problematiku funkční proměny jednotlivých fragmentů, kterou lze v několika případech doložit.

Základnou pro takové hodnocení byla dokumentace zástupců jednotlivých skupin fragmentů (obr. 208 – 245), případně dokumentace architektonických detailů, ale i zdíva zachovaných partií hradištského kláštera (situace viz obr. 182 - 184, dále obr. 212:1, 214:1, 217: 2, 219:1 – 3, 223:1).⁹⁴⁷

V souboru architektonických detailů, které máme v současnosti k dispozici, zjišťujeme překvapivě velké množství fragmentů původního členění exteriéru. Tyto fragmenty byly v naprosté většině nalezeny při již uvedeném archeologickém výzkumu. Mezi fragmenty, které lze spojovat s původní artikulací, vnějšího pláště hradištského kostela, zaznamenáváme ojedinělou stříšku opěrného pilíře, která byla situována kolmo k vzpírané konstrukci (tab. 210:1). Pozoruhodné je množství kamenných kvádrů dekorovaných obloučkovým vlysem, který členil již zaniklou část stavby (obr. 209). Jednotlivé zachované dílce s obloučkovým vlysem poukazují na to, že vlys pyramidovitě stoupal. Důležité je, že nalézáme prvky s odlišnou orientací vlysu vůči čelní ploše jednotlivých kvádrů (srovnej tab. 209). Tato skutečnost uvádí, že vlys náležel části stavby trojúhelníkového charakteru, tedy nepochybně dekoraci štítu. Vzhledem k tomu, že jednotlivé obloučky poměrně strmě stoupají, nelze vyloučit, že prvky s obloučkovým vlysem náležejí štítu vysokého chóru. S vnějším členěním stavby souvisí i pečlivě tesané nepravidelné kvádry, které jsou na straně doprovázeny prožlabenou lištou (obr. 208). Posledně jmenované stavební dílce lze velmi pravděpodobně interpretovat jako vrcholové části štítu, který velmi pravděpodobně nesl obloučkový vlys (viz níže). S prvky členícími exteriér stavby souvisí i masivní dílec, který dnes leží volně při severovýchodním nároží severního ramene transeptu (obr. 210:2-5). Na čele posledně zmíněného jedince je možné zjistit lištu, která přechází ve vyžlabený útvar (kordonové římsy?), která ovšem neprobíhá celou silou prvku, ale je zakončena kolmo navazující další částí profilace. Fragment navozuje dojem zakončujícího prvku, ovšem složitějšího stavebního utváření. Pouze v hypotetické rovině lze s konstrukcemi vnějšího pláště, zaniklé stavby, spojovat vyžlabené prvky, či jejich fragmenty, které by mohly náležet například konstrukci podstřešní římsy (243:7-8).

Výraznou skupinu prvků představují fragmenty svislých podpor. V souboru prvků, které pocházejí z fragmentarizovaných konstrukcí, máme k dispozici především zlomky přípor s válcovými dřívky (obr. 211). Dále zde nalézáme i doklady nejspíše masivní válcové přípory, která má dřík opatřený nosem (obr. 213:1-2). S konstrukcí přípor lze spojovat i řadu fragmentů hlavic, které mají v zásadě kalichovitý tvar (obr. 217:5 - 7). Kalich je pokryt fragmenty jazykových listů, které byly nepochybně svinuty do bobule. To platí i o hlavicích košového tvaru (obr. 216), případně i o dalších jedincích, u kterých je však již zřejmý formální posun v provedení dekoru (obr. 220:1). Na dřívky přípor nasedala i řada zachovaných hlavic (obr. 215, 218:1,2,4). Mezi fragmenty máme zachovány i zakončující dílec přípory (obr. 219:5,6) S bobulovými hlavicemi souvisí fragmenty houbovitě přehnutých krycích desek (obr. 217:4).

Se svislými konstrukcemi, v tomto případě tedy s pilíři včetně navazujících dělicích pasů, lze spojovat i řadu zlomků nárožních prutů, v zásadě kruhového průřezu (obr. 214:2-5).⁹⁴⁸ S konstrukcí pilířů lze obecně spojovat i ty prvky, u kterých je jeden boční výžlabek doprovázen drobným prutem o profilu polovičního oblouku (obr. 212:4).⁹⁴⁹

Nově byla identifikována skupina masivních zakřivených prvků v principu o profilu tupého klínu (obr. 221: 1- 4). Tyto masivní dílce je velmi možné interpretovat jako pasy mezilodních arkád. S pasy, které dělily jednotlivá klenební pole⁹⁵⁰, je dnes možné spojovat řadu zakřivených dílců profilu jednoduše vyžlabeného klínu (obr. 225:5).

Množství architektonických prvků představují dílce klenebních žeber, které lze na základě jejich profilace rozdělit do několika základních typů (obr. 222, 223:2 – 6, 224, 225).

⁹⁴⁷ Dokumentace probíhala přerušovaně v letech 2003 – 2011.

⁹⁴⁸ Lze tak soudit ze zachovaného torza jihozápadního nároží severního ramene transeptu. Kde se zachovala analogická profilace. Viz níže.

⁹⁴⁹ Zcela shodná profilace se zachovala na jižním pilíři severního ramene transeptu. Viz níže.

⁹⁵⁰ Respektive klenební pole závěru. Viz níže.

S klenebními žebry souvisí překvapivě velké množství zachovaných klenebních svorníků (obr. 238, 239).

Mezi fragmenty lze zjistit dílce, které je možné spojovat s konstrukcí portálů (obr. 241:3,4,5 a snad prvek pod číslem 7). Nejvýraznějším zástupcem této kategorie, pokud pomineme přirozeně velký severní portál, je dílec trnože ústupkového portálu s původně volně vloženými sloupky (obr. 241:3-5). Ale nalezneme i trnože, které je možné pracovně spojovat s konstrukcí portálů drobnějšího měřítka (obr. 241:7).

Ojedinele jsou zastoupeny pravděpodobně zakřivené dílce záklenků portálů, prokazující vysokou formální úroveň (obr. 240:2 - 3).

Nelze bezpečně vyloučit, že například k částem portálů náleží i jiné fragmenty (srovnej tab. 240:6, 242:2, 243:4). Pouze hypoteticky můžeme přiřadit konstrukci portálových ostění některé hlavice sloupků, zvláště pak ty, jejichž abak je redukován ve prospěch vytvoření patky navazujícího prutu (obr. 220: 4, 5).

V kolekci architektonických detailů jsou velmi početně zastoupeny zlomky okenních otvorů. Je zřejmé, že jednotlivé fragmenty pocházejí z různých částí kláštera, ale i z odlišných stavebních etap. Ojedinelý je fragment půlkruhového záklenku okna. (obr. 227:1).⁹⁵¹ Početnější je skupina fragmentů okenních kružeb velkých rozměrů v jejichž profilacích našel uplatnění masivní válcový prut (obr. 227:2 – 4, obr. 235:1). Množství nálezů fragmentů okenních kružeb je zastoupeno zlomky, v jejichž profilaci našel uplatněný opět oblý prut (obr. 227:5-6, obr. 21, 22, obr. 235: 2 - 6). Posledně jmenované zlomky lze nepochybně přisoudit vícedílným okenním kružbám. Značné množství katalogizovaných exemplářů tvoří ucelený soubor fragmentů okenních kružeb, v jejichž profilaci nalézáme hruškový a polygonální prut (obr. 230 – 233, obr. 235:8). Jak lze bezpečně zjistit v několika případech, nosy posledně jmenovaných okenních kružeb byly zaostřeny (obr. 232:6, 7, obr. 233:2 – 4). Tyto zlomky náležely konstrukci vícedílných kružbových oken většího měřítka. Jiné úlomky okenních kružeb, odlišného charakteru, jsou zastoupeny jednotlivými fragmenty (obr. 234:1,2).

Mezi fragmenty architektonických článků nalézáme i výrazná okenní ostění, drobnějšího měřítka (obr. 237:1-2). Dokumentováno bylo i masivní okenní ostění zcela odlišné profilace (obr. 237:3).

Rovněž je možné zaznamenat zlomky střešní krytiny, která je v nově získaných nálezech zastoupena štípanou břidlicí (obr. 245).⁹⁵²

Na závěr zmiňuji prvek, který je možné spojovat s vnitřní liturgickou výbavou klášterního chrámu. Jde především o profilovanou kamennou desku (profilovanou na hranách), kterou je možné interpretovat jako část oltářní mensy (obr. 242:1). Další exemplář související s liturgickou výbavou objektu představuje náročně pojednaná kropenka (obr. 220:6).

Lapidárium kláštera v Hradišti nad Jizerou zahrnuje přirozeně celou škálu zlomků, které nelze prozatím blíže klasifikovat (srovnej např. obr. 242:3 – 7, obr. 243:1 – 3, 5, 6 a jiné)

VI. 5. Fragmentarizované stavební konstrukce a jejich vztah k architektuře konventního kostela

Z již zmíněného materiálu je zřejmé, že řada architektonických detailů vytváří nápadné skupiny, které je možné, především na základě jejich tvaroslovných charakteristik, vyčlenit a spojovat do větších celků. Ty původně náležely celým dílům stavby. Hned na úvod této kapitoly je třeba sdělit, že níže vyčleněné skupiny prvků jsou, na rozdíl od řady dalších lokalit, výrazné. Vzhledem k tomu, že množství z těchto skupin je možné dobře propojit s

⁹⁵¹ Zcela analogicky jsou pojednány oka v zachované části transeptu. Viz níže. Fragmenty nebyly doposud blíže zhodnoceny.

⁹⁵² Byla získána při povrchovém sběru autora v roce 2012 z narušené situace nedaleko východní zdi severního ramene transeptu.

ještě zachovalými konstrukcemi klášterního kostela, zůstávám při jejich hodnocení pouze na jejich úrovni (skupin).⁹⁵³

U jednotlivých prvků, jejich skupin a konečně i celých částí zaniklé stavby, je nutné pokusit se o již zcela konkrétní specifikaci jejich funkce v původní stavbě. Tento postup má, podle mého názoru, zcela zásadní vliv na rekonstrukci stavebního vývoje a podobu objektu (či jeho částí), ale i na slohové hodnocení vlastní architektury.

V kolekci prvků, které máme nyní k dispozici, je překvapivě zastoupena formálně jednotná skupina, kterou představují dílce, které náležejí k exteriérovému členění zaniklé stavby. Jedná se především o části členící štít stavby (skupina I, obr. 208, 209). Tato skupina prvků se v zásadě skládá ze dvou podskupin. V první jsou zastoupeny zakončující dílce štítu s mělce vyžlabenou lištou lemující jejich korunu (skupina Ia, obr. 208). Do druhé skupiny je možné zařadit fragmenty s obloučkovým vlysem, který pyramidovitě stoupal (skupina Ib).

V této skupině prvků nalézáme jak opracované kusy osazené v „pravém“ (obr. 209:5,6,7), tak i „levém“ rameni štítu (obr. 209:1,2,3,4).⁹⁵⁴ Posledně uvedená klasifikace prvků byla umožněna díky zachovaným ložným plochám jednotlivých prvků. Přejít mezi vlastním vystupujícím obloučkovým vlysem a rovinou zdi je zprostředkován mělkým výžlabkem, tedy obdobnou profilací, kterou nalézáme u prvků skupiny Ia. Vzhledem k řadě analogií, ale také především ke „strmému“ stoupání obloučkového vlysu, můžeme zachované dílce spojovat s konstrukcí štítu vysokého chóru.⁹⁵⁵

K zachovaným jednotlivým prvkům, které členily závěrové partie kostela, lze nepochybně přiřadit i stříšku opěrného pilíře, který byl původně situován kolmo k fasádě kostela (obr. 210:1).

S členěním štítových partií zaniklé stavby prozatím souvisí i ojedinělý prvek (obr. 210:2 - 4) s výraznou stoupající lištou, který však vykazuje stopy složitější proměny (na fragmentu je zřetelná předtesaná hrana patrně nedokončeného výrobního záměru).

V nálezovém celku tvoří samostatnou skupinu dílce, či fragmenty přípor s válcovými dřívky (skupina II). Prvky lze rozčlenit do několika samostatných podskupin. První podskupinu (IIa) tvoří jedinci jejichž průměr činí přibližně 200 mm (obr. 211:8). Ze souboru zachovaných prvků je vhodné vyčlenit zvláštní skupinu zlomků přípor o průměru přibližně 370 mm (skupina IIb, obr. 211:4, 6, 7 a patrně 9).

K prvkům skupiny IIa nalézáme blízkou analogii v doposud existujících torzech válcových přípor, osazených ve východní zdi závěru hradištského chrámu (obr. 211:1). Vzhledem k tomu, že přípory zachované v severním rameni transeptu, mají poněkud větší průměr (obr. 211:2, 3), lze vyslovit domněnku, že dílce přípor tak souvisí se zaklenutím dvoulodního ochozu presbytáře. Naopak fragmenty válcové přípory (skupiny IIb) lze dávat do souvislosti s pilíři a polopilíři trojlodí klášterního kostela. Na rozhraní severní boční lodi trojlodí a severního ramene transeptu je zachováno torzo válcové přípory (obr. 211:6), původně těsně přiložené k silně poškozenému polopilíři severní obvodové zdi trojlodí⁹⁵⁶, která má srovnatelný průměr. Masivní přípory ovšem členily i boky pilířů severního ramene transeptu.⁹⁵⁷ Se skupinou IIb dále souvisí masivní hlavice v zásadě košového tvaru (skupina IIc, obr. 216).

S konstrukcí přípor, které byly osazené v závěru hradištského chrámu nepochybně souvisí zlomky kalichovitých hlavice s jazykovými listy svinutými do bobulí (skupina IIc).

Tyto základní skupiny doplňují spíše osamocené exempláře. K nim počítáme prvky náležející válcovým příporám o průměru dřívku cca 150 mm. Jde především o hlavice přípor, ale i dílec zkrácené přípory (obr. 215:1,3, 218:1,4, dále 219:5, 6).

⁹⁵³ Vztah se stojícími konstrukcemi je totiž možné prokázat celkem jednoznačně, bez potřebné analýzy dalších společných znaků s jinými skupinami umožňující klasifikovat skupinu ve vyšším celku.

⁹⁵⁴ Prvky popisují vzhledem k pohledu na jejich čelo. Specifikace dílců je umožněna díky zachované ložné ploše prvků.

⁹⁵⁵ Tomu odpovídá i jejich nálezořá situace v destrukci dvoulodního ochozu.

⁹⁵⁶ Srovnej starší dokumentaci na obr. 179.

⁹⁵⁷ Vesměs jsou odlámané nebo jsou nepřístupné.

Další prvky související s oblými příporami jsou zastoupeny již jednotlivými kusy. K válcové přípoře náležela i hlavice s rákosovými listy (obr. 218:2).

Součástí přípory mohla být hlavice s polygonálním abakem (obr. 220:1), pro jejíž dekoraci, jak již bylo upozorněno (J. Kuthan), nalézáme obdobu na severním portálu. Ta by případně mohla souviset s tou fází výstavby konventního kostela, prezentovanou severním portálem.

V souboru prvků je zastoupen také ojedinělý zlomek dřívku přípory dosahující v průměru přes půl metru (obr. 213:1, 2). Posledně uvedený zlomek, na rozdíl od předchozích exemplářů, je opatřen drobným nosem. Nelze vyloučit, že některé z posledně uvedených exemplářů, lze spojovat s výstavbou konventního kostela.

Další osamocené zlomky přípor (např. obr. 219:4) zatím není možné ztotožnit s konkrétní stavební částí hradištského chrámu.

Specifickou skupinu prvků tvoří kvadratické bloky, jejichž nároží je členěno v zásadě oblým prutem s mírně naznačeným nosem (skupina IIIa, obr. 214:2 - 5). Zmíněný prut je na každé straně doprovázen výžlabky a na jedné straně pravouhlým zářezem. Důležité je, že prut je zakřivený a souvisel, jak bylo již výše naznačeno s konstrukcí klenebního pasu. Pro tyto zlomky nalézáme zajímavou paralelu v členění jihovýchodního nároží již několikrát zmiňovaného polopilíře při styku severní boční lodi bývalého trojlodí a severního ramene transeptu (obr. 214:1). Zde je sice nárožní prut odlomen, ale jeho negativ a charakter doprovodných výžlabků, dovoluje uvažovat o existenci prutu obdobné dimenze i formy jako u prvků ve skupině IIIa. S tímto předpokladem dobře souzní i zachovalý pravouhlý zářez doprovázející severní výžlabek nároží, který, pokud vím, z jiných doposud stojících zachovaných architektonických detailů kláštera, neznáme. Snad byl obdobně utvářen i severní bok protilehlého (severního) pilíře trojlodí. Zachované články lze tedy interpretovat jako členící prut nároží, který přecházel, jak nasvědčuje zakřivení některých jedinců, v záklenek (který byl součástí dělicího pasu). Prvky skupiny IIIa můžeme patrně spojovat s profilací hrany nároží, přecházející do záklenků, které byly snad součástí pasů oddělující jednotlivé travě v bočních lodích klášterního kostela. Těmto pasům byly podloženy další, pravděpodobně víceboké pasy, dosedající při obvodových zdech na válcové přípory předložené polopilířům.

V nalezeném souboru architektonických zlomků nalezneme i dílce (skupina IIIb), které souvisí s prvky posledně zmíněné skupiny. Tyto zlomky je možné dávat do souvislosti s konstrukcí pilířů (obr. 212:4). Toto konstatování je umožněno díky posouzení situace zachované profilace na fragmentech stojících pilířů severního ramene transeptu (212:1). Prut je po obou stranách doprovázen výžlabkem, který je na jedné straně lemován drobným oblounem. Tento obloun je, od přilehlého líce pilíře, oddělen pravouhlým zářezem. Srovnatelné členění pilířů nalezneme například i na pilířích v trojlodí tišnovského klášterního kostela.⁹⁵⁸ I zde jsou hrany pilířů opatřeny pruty, které vybíhají v trnoži z drápků. S obdobným zakončením profilace se setkáváme i v Hradišti. Prvky skupiny IIIb, jak již bylo uvedeno, lze bez pochyb spojovat s pilíři stejného utváření jako v transeptu klášterního kostela, případně s pilíři v samotné příčné lodi.

Z nesoucích prvků je třeba ještě zmínit ojedinělou konzolu jehlancového tvaru (obr. 220:7), jejíž povrch je pokryt zkadeřenými, volně rozloženými, listy, které se odvíjejí z větviček. Tato hlavice byla původně opatřena abakem, který je dnes odlomen. Abak je zakreslen na dokumentaci A.Wendera.⁹⁵⁹ Starší dokumentace zachytila druhou konzolu, údajně opět jehlancového tvaru, se zcela shodným dekorem. Dnes je bohužel nezvěstná.⁹⁶⁰

Jiná výrazná skupina fragmentů (skupina IV) je tvořena šestibokými zakřivenými dílci (obr. 221:1 - 4), které je možno přisoudit konstrukcím arkádových pasů. Prvky mají pečlivě upracované ložné plochy, na kterých místy ulpěla vápenná malta jemného charakteru. Na ploše jednoho dílce jsem identifikoval slabě vyrytou linii vytvářející úsek kružnice, na kterou navazuje úsečka (srovnej obr. 221:1). Lze vyslovit předpoklad, že se může jednat o

⁹⁵⁸ Srovnej například Petru 1971, obr. na zadní straně obálky.

⁹⁵⁹ SOA RAV 4989.

⁹⁶⁰ Národní památkový ústav, ú.o.p. Fotoarchiv i.č. F 37. 294.

předrýsovanou zamýšlenou polohu dřívku válcové přípory, na kterou, prostřednictvím hlavice, dosedal pas.

Domnívám se, že vzhledem k dimenzím těchto prvků je možné uvažovat o podložených pasech mezilodních arkádách trojlodí, ale i podélných zdí (severní a jižní) vysokého chóru v úrovni závěru. Pro užití těchto pasů ve vysokém chóru by nasvědčoval i fakt, že na západním boku severovýchodního pilíře závěru vysokého chóru nalézáme polygonální trnož, kterou je možné přisoudit soklu přípory.⁹⁶¹ Tento tvar trnože, jak jsme již uvedli, je možné spojovat s válcovou příporou přiloženou k boku pilíře, která nejspíš vynášela podporující pas mezilodní arkády. Obdobu pro takové řešení opět nalézáme v trojlodí tišnovského klášterního kostela.

Početnou skupinu architektonických prvků tvoří zlomky a dílce meziklenebních pasů (skupina V, obr. 221:5). Profilace pasů vychází v zásadě z hranolového tvaru. Boky pasů jsou v dolní polovině vyžlabeny. Tyto prvky můžeme poměrně bezpečně spojovat s klenbami dvoulodního ochozu závěru, který obíhal vysoký chór. Na severní stěně, posledně zmíněného ochozu, se totiž zachoval známý výběh diagonálních žeber, ale i klenebního dělicího pasu, který má zcela shodný profil i dimenze jako prvky skupiny V (obr. 184, 221:6). Na severní stěně ochozu se rovněž zachovala poloviční přízvední žebra, jejichž profil odpovídá dělicím pasům skupiny (obr. 184, 226:1).⁹⁶²

Značný počet zachovaných dílců, ale i jejich fragmentů je možné přisoudit klenebním žebřům. Vzhledem k tomu, že jsou důležitým prostředkem pro relativní, v omezené míře i absolutní, dataci jednotlivých stavebních etap výstavby konventních staveb (zejména hradištského klášterního kostela), rozdělíme je do samostatných skupin. Toto dělení je možné na základě pozoruhodně odlišného tvarosloví jednotlivých skupin vzhledem k nálezovému celku fragmentů, tak mezi vlastními skupinami žeber.

První skupinu klenebních žeber (skupina VI) tvoří zlomky klenebních žeber v zásadě hranolového tvaru (222: 1 -4), v jejichž nárožích jsou dva oblé pruty. Boky těchto žeber jsou ze tří stran dekorovány motivem diamantů. S tímto typem bezprostředně souvisí zachované křížení žeber obdélného klenebního pole s dochovaným terčovým svorníkem (238:1). Mezi klenebními žebry, zmíněného typu, dokonce nalézáme prvek, který je polotovarem právě uvedeného typu žebra (obr. 222:1,2). Lze souhlasit s názorem J. Kuthana, který tento typ žeber spojoval, respektive jejich křížení, se zaklenutím obdélného travé klášterního kostela.⁹⁶³

Další skupina žeber nebyla, v literatuře, doposud popsána. Skupina VII vychází z tvaru hranolu (obr. 225: 5,6). Jeho profil je u nás však zcela neobvyklý. Hrany hranolu jsou probrány na dvou bocích výžlabky, které přechází v drobné oblounky. Tyto oblounky jsou od vlastní čela žebra odděleny prostým zářezem. S tímto typem žeber nepochybně souvisel pozoruhodný visutý svorník, dnes nejspíše ztracený, který ještě na fotografii zachytil D. Líbal.⁹⁶⁴ Na publikované fotografii vidíme, že žebra navazující na svorník měla obdobnou profilaci.

Bohužel, tyto prvky nelze bezpečně ztotožnit s konkrétní stavební partií kláštera. Předběžně zde uvádím, že tyto prvky mohou souviset již s prvotními fázemi výstavby kláštera (viz níže).

Početnou skupinu klenebních žeber (skupina VIII, obr. 223:3-6) tvoří zlomky, ale i celé dílce, jejichž profilace je tvořena vejčitým prutem s ostře nasazenými výžlabky přecházejícími v lalošky. Na posledně jmenované postranní pruty navazuje vlastní hranolové jádro žebra. V nálezové situaci, odhalené archeologickým výzkumem, byly dokonce odhaleny výběhy těchto žeber (obr. 223:2). V křížení tohoto typu žeber byly osazeny i dva dochované terčové svorníky s vegetabilním dekorem (skupina VIIIb, obr. 238:3,4). Na

⁹⁶¹ Obdobné sokly přípor máme zachyceny starší dokumentací v trojlodí klášterního kostela, obr. 179.

⁹⁶² Takové interpretaci odpovídá i nálezová situace prvků na podlaze dvoulodního ochozu závěru.

Srovnej obr. 180.

⁹⁶³ Kuthan 1977, s. 602.

⁹⁶⁴ Líbal 1942, s. 91 obrázek vpravo nahoře.

průsečíku tohoto typu žeber byl osazen i další svorník, který máme dnes k dispozici (obr. 238:2).⁹⁶⁵

Klenební žebra této skupiny minimálně souvisí se zaklenutím dvoulodního ochozu obíhajícího vysoký chór. Jejich výběh se totiž zachoval v již zmíněném torzu severní zdi pravouhlého závěru (obr. 184, profilace viz obr. 223:1).⁹⁶⁶

Odlíšný typ klenebních žeber či dělicích pasů (skupina IXa) zastupují zlomky, ale i celé dílce, jejichž profilace je tvořena vejčitým prutem, který je po stranách doprovázen dvěma obloučky. Tyto boční pruty přechází prostřednictvím výžlabků ve vlastní hranolové jádro (obr. 224:1 - 3). Prozatím nelze s určitostí rozhodnout, zda náleží větší dimenzi zaklenutého travé nebo je můžeme považovat za součást mezi klenebních pasů.

Jinou variantou klenebních žeber skupiny IXa, byla žebra, na jejichž průsečíku byl osazen známý visutý svorník (tyb IXb, obr. 239:1- 3). Navazující profilace klenebního žebra měla v ásadě stejný profil jako prvky skupiny IXa. Profilace tohoto druhu žeber byla navíc obohacena o doprovodné pruty ve tvaru lalošky (obr. 224:4). Svorník byl součástí obdélného travé.

Je zřejmé, že prvky skupiny IXa a IXb typologicky souvisí. Lze vyslovit předpoklad, že některé z klenebních žeber skupiny IX našly své uplatnění v trojlodí klášterního kostela, respektive souvisí se stavební činností v klášteře v době, kdy vznikal známý severní portál. V jeho záklenku jsem měl možnost dokumentovat pozůstatek profilace, ve které našel uplatnění prut (obr. 25:9E) typologicky shodné profilace jako prvky skupiny IXa, IXb.

Zajímavou skupinu (skupina X) klenebních žeber tvoří články, jejichž profilace sestává z vejčitého prutu, který je od navazujících výžlabků oddělen pásky. Výžlabky přecházejí v hranolové jádro žebra prostřednictvím prutů o profilu lalošky (obr. 225:1 - 5). Skupina těchto žeber vytváří dvě podskupiny, které spolu přirozeně souvisí. Odlíšit je třeba podskupinu (skupina Xa), která je charakterizovaná nápadným drobným nosem, kterým vrcholí vejčitý prut (obr. 225:1,3,4,5) a skupinu žeber obdobné profilace, kde je čelo vejčitého prutu prostě seříznuto (skupina Xb, 225: 2). Ve skupině klenebních žeber Xa máme navíc doloženy exempláře odlišné velikosti, ale shodné profilace (obr. 225:5). Větší prvky by mohly být dělicími pasy klenebních travé, zaklenutými tímto druhem klenebních žeber nebo by bylo možné uvažovat o klenebním travé větších rozměrů.

Se skupinou X těsně souvisí skupina prvků (skupina Xc), jejichž profilace je tvořena polovičním profilem klenebního žebra skupiny Xa, Xb (obr. 226:2,3). Tyto prvky lze s největší pravděpodobností interpretovat jako žebra přízední.⁹⁶⁷

Jak lze soudit, ze starší a nově pořízené dokumentace, na průsečíku žeber skupiny Xb byly osazeny svorníky s abstraktně pojatými listy (obr. 239:5⁹⁶⁸,6), ale i svorník s motivem vinné révy (obr. 239:4), který pochází z čtvercového klenebního pole. Bohužel, prozatím nevíme, ze které partie kláštera prvky skupiny X náležely. Zkadešené listy pokrývají i povrch jehlancové konzoly (obr. 220:7), která by tedy mohla volněji souviset s touto skupinou prvků.⁹⁶⁹

Se skupinou X rovněž úzce souvisí i dílec svislé podpory (patrně přípory) sestávající z řady subtilních zaostřených vejčitých prutů (213: 3).⁹⁷⁰

Poslední skupinu klenebních žeber (skupina XI) tvoří žebra, v tomto případě doložená pouze žebry přízedními (obr. 225: 6). Jejich profilace je tvořena hruškovým prutem s nosem. Tento hruškový prut je oddělen od navazujícího výžlabku profilace páskem. Výžlabek přechází prostřednictvím prutu o profilu lalošky základového hranolu žebra. Dosud není možné interpretovat jejich funkci v převážně zaniklé stavbě kláštera.

⁹⁶⁵ Svorník je zachycen i s fragmentem přiléhajícího žebra na dokumentaci A. Wendera.

⁹⁶⁶ Této interpretaci odpovídá i skutečnost, že tento typ žeber, společně s některými svorníky, byl nalezen v destrukci dvoulodního ochozu. Jistě není zarážející, že v patě samotného výběhu již nenalzáme boční pruty o profilu lalošky. Tyto pruty se totiž, jak lze soudit se zachovaných dílců výběhu ve vyšší úrovni, při styku s podporou vytratily.

⁹⁶⁷ Nesdílím tak názor J. Biskupové.

⁹⁶⁸ Tento svorník byl snad součástí nepravidelného klenebního travé.

⁹⁶⁹ Tento předpoklad chápu ve chronologickém smyslu.

⁹⁷⁰ Pruty tohoto prvku jsou ve své profilaci zaostřeného vejcovce, zcela obdobné prvkům skupiny X.

Značné množství zachovaných fragmentů architektonických detailů tvoří zlomky konstrukcí oken. Za prozatím ojedinělý exemplář je možné považovat dílec okna s půlkruhovým záklenkem (obr. 227:1). Tento článek, svým provedením, odpovídá zachovanému půlkruhovitě zakončenému oknu, které se dochovalo v transeptu, ale i v severní stěně dvouloďního ochozu klášterního kostela (obr. 184). Nepochybně ho lze spojovat s výstavbou východních partií konventního chrámu, nejspíše pak jeho vlastního závěru.⁹⁷¹

Obdobné prvky je rovněž možné předpokládat ve východní stěně dvouloďního ochozu, ale i ve vysokém chóru. Tyto partie klášterního chrámu bohužel téměř zanikly.

Zajímavou početnou skupinu prvků (skupina XII) tvoří masivní zlomky okenních kružeb s „hůlkovými“ profily prutů (obr. 227:2, 3, 4, 235:1). V profilaci zjišťujeme charakteristickou drážku pro ukotvení okenní vitráže (obr. 227:2). Lze předpokládat, vzhledem k rozměrům zachovaných detailů, že tyto prvky by mohly pocházet z trojlodí klášterního kostela (střední lodi). Tomu by mohla nasvědčovat skutečnost, že ve východních partiích kostela našly uplatnění již zmíněná půlkruhově zakončená okna bez kružeb.

Hojně zastoupeny jsou zlomky okenních kružeb menších dimenzí, v jejichž profilaci se opět vyskytují hůlkové pruty (skupina XIII, obr. 227:5,6, obr. 228, obr. 229, obr. 235:2 - 6). Ze zachovaných fragmentů lze soudit, že jde o fragmenty minimálně trojdílných kružeb (obr. 227: 20: 5, 6), v jejichž kružbových vzorcích našly uplatnění trojlisty a čtyřlisty.

Nelze vyloučit, že některé z těchto prvků byly původně součástí kružeb klášterního ambitu.

Další překvapivě velkou skupinu tvoří zlomky okenních kružeb, v jejichž profilaci se vyskytuje pětiboký prut a prut o profilu poloviční hrušky (skupina XIV, obr. 230 – 233, obr. 235:8). Důležité je, že se zachovaly i zlomky okenních nosů které jsou zaostřené (obr. 232: 6, 7, obr. 233: 2, 3, 4). Ze zlomků těchto kružeb lze usuzovat, že fragmenty náležely vícedílným okenním kružbám v jejichž kružbových motivech se uplatnily vícelisté rozety. Z některých zlomků lze usuzovat, na utváření alespoň části zaniklého kružbového obrazce. Lze soudit, že některé kružbové vzorce tvořilo uskupení tří vícelistých rozet. Velice důležitým pramenem pro rekonstrukci kružeb, ke kterým aspoň z části uvedené zlomky náležely, je dokumentace A. Wendera. Ten v roce 1864 nakreslil a zaměřil kružbu lomeného okna, sestavenou ze zlomků, která podle něj pocházela z klášterního kostela.⁹⁷² Kružba okna je v dolní části čtyřdílná, tvořená čtyřmi lancetami zakončenými trojlisty. V horní části kružby jsou zakresleny tři šestilisté rozety, které nasedají na trojlisté vrcholy lancet (obr. 175). Důležité je, že A. Wender zakreslil zaostřené nosy rozet a nosy obdobné těm, které evidujeme na katalogizovaných prvcích skupiny XIV (obr. 232:6,7, obr. 233:2, 3,4). Navíc lze soudit, že některé dochované zlomky skutečně odpovídají částem okna zakresleného A. Wenderem (obr. např.237:7).⁹⁷³ Je třeba připomenout, že jednotlivé dílce kružby byly spojovány prostřednictvím kovových trnů, pro které byly vyhloubeny, ve styčných plochách jednotlivých dílců, otvory (obr. 236:2).

Mezi zlomky okenních kružeb lze identifikovat několik dalších fragmentů kružeb, které jsou prozatím zastoupeny, pokud vím, jednotlivými exempláři. V jednom případě se jedná o dílec vícedílné kružby s rozetami (obr. 234:1). Je zajímavé, že plocha mezi nosem kružby a jeho obvodovým orámováním, nepřiléhá k rámuujícímu kruhu těsně, ale hmota kamene zde není přiznána (tab. 234:1).

Druhý zlomek představuje rovněž fragment vícelisté kružby. V jeho profilaci zjišťujeme oblý prut (obr. 234: 2).⁹⁷⁴

K dispozici máme také několik silně poškozených fragmentů kružeb, v jejichž profilaci převládají mělké výžlabky (obr. 236:3,4,5). Ke konstrukcím oken náleží i fragment středního

⁹⁷¹ Tomu by odpovídal jeho nález v destrukci dvouloďního ochozu.

⁹⁷² SOA v Praze, RAV 4939a.

⁹⁷³ Jde o fragment okenní kružby, která byla součástí spodního okraje horní rozety okna téhož tvaru zachyceného A. Wenderem.

⁹⁷⁴ Prvek byl druhotně zazděn v konstrukci mlýna v Hradišti nad Jizerou.

dělicího sloupku, u kterého ovšem nemáme bezpečný doklad jeho původu (tedy zda opravdu pochází z kláštera Hradiště) (obr. 236:6).

Jednotlivými kusy jsou zastoupena okenní ostění. V souboru rozptýlených architektonických detailů zjišťujeme dva základní druhy okenního ostění. První druh je zastoupen okenním ostěním (obr. 236:1,2), které bylo při jedné lici zdi probráno výžlabkem, který přecházel v obloun. S tímto typem ostění nejspíš souvisely kružby, v jejichž profilaci se uplatnil oblý prut (obr. 227:5,6, obr. 228, 229).⁹⁷⁵ Otázkou zůstává, kde tento typ ostění byl osazen.

Druhý typ ostění (obr. 237:3) je zastoupen dílcem, jehož profil ostění je na každé straně tvořen dvojicí výžlabků, které jsou odděleny oblým prutem s drobným nosem. V čele ostění zjišťujeme minimálně jeden prut válcového průřezu a charakteristický zářez pro osazení okenní vitráže.

Volněji by s členěním oken mohly souviset i dílce s hlavicí sloupku vloženého do pravouhlého ústupku (obr. 220:2 - 5). Hlavice mají vesměs košový tvar a jsou dekorovány stylizovaným palmetovým listem. Nelze vyloučit předpoklad D. Líbala, že tyto hlavice mohou souviset s členěním meziokenních pilířů klášterního ambitu. Srovnatelný příklad takového řešení opět sledujeme v křížové chodbě již zmiňovaného kláštera v Tišnově.⁹⁷⁶

Lze vyčlenit ještě jednu skupinu prvků, která je zastoupena více detaily. Jedná se o terčové klenební svorníky pokryté dekorem stylizovaných palmet, případně motivem vinných hroznů a květů růže. (skupina VIIIb, obr. 238: 3, 4). Z hlediska formálního s touto skupinou souvisí svorník s palmetovými listy ve vířivém pohybu (obr. 238:2). Posledně jmenovaná skupina a prvek souvisí s početnou skupinou klenebních žeber (skupina VIIIa). O původním umístění těchto prvků byla již řeč.

V lapidáriu vytěžených fragmentů se nachází i několik druhů terčových klenebních svorníků osazených na křížení klenebních žeber, jež jsou zastoupeny jednotlivými kusy. Tyto svorníky, které lze rozdělit jak podle rámcového pojetí vegetabilního dekoru, tak podle profilace klenebních žeber křížení. V jednom případě máme k dispozici svorník s abstraktním listovým dekorem, který byl osazen na již zmíněném křížení žeber hranolového tvaru (tab. 31: 1).

Zbylé svorníky jsou zastoupeny jednotlivými kusy a byly již vesměs zmíněny (obr. 239:1 - 6). Z neuvedených svorníků uvádím ještě zlomek s listy ve vířivém pohybu (obr. 239:7).

V kolekci architektonických prvků pocházejících z hradištského kláštera jsou jednotlivými kusy zastoupeny dílce a fragmenty portálových ostění (tab. 241:3 - 5, pravděpodobně 240:4, 6). Především se jedná dílec ústupkového portálu s původně vloženým sloupkem po kterém se zachovala talířová patka, podložená drobnou konzolkou, spočívající na kvadratickém soklíku (obr. 241: 3 - 5). Zlomky prvně citovaného ostění mají blízkou paralelu v poškozených soklech velkého severního portálu (obr. 241:1).⁹⁷⁷ Otázkou zůstává původní umístění tohoto portálu. Nelze například vyloučit, že by mohl pocházet ze západních partií klášterního kostela.

Další fragment ostění, pro jehož profilaci nalézáme volnější období na portálku do „krypty“ (obr. 240:1,5), lze klást do nejstarší fáze výstavby kláštera (kostela?).

Jiný zachovaný zlomek rovněž přísluší nejspíše ostění, pravděpodobně portálu (241:6). Podle charakteru profilace prutu na nároží lze soudit, že jen volněji souvisí s profilacemi, se kterými se setkáváme u reprezentantů skupiny IX (obr. 224).⁹⁷⁸

⁹⁷⁵ Lze tak soudit z oblého prutu na čele ostění.

⁹⁷⁶ Srovnej Petřů 1971, s. 6, obr. na straně 30 a 31. U některých prvků (obr. 220:4,5) nelze ovšem vyloučit jejich souvislost s ostěním portálů s vloženým prutem v ústupku, čemuž by nasvědčovala patka bezprostředně navazující na hlavici.

⁹⁷⁷ Jde především o tvary patek talířů portálových prutů a konzolky, která je podpírá. Nároží portálu je profilováno výžlabkem, který na jedné straně přechází v lalošku a na druhé v obloun. Druhé nároží portálu je profilováno na hraně asymetrickým prutem, který doprovází na jedné straně výžlabek a na druhé rovněž výžlabek, který ovšem přechází v lalošku (tab. 34:2).

⁹⁷⁸ Prut má již hruškovou profilaci s bočními oblounky.

Zcela odlišný charakter má zlomek snad portálového ostění, které je probráno dvěma výžlabky (obr. 241:7).

V lapidáriu patrně shledáváme i zlomek záklenků, který je možné připsat portálům (240:2,3).

K záklenku portálu tak můžeme s velkou pravděpodobností počítat zakřivený fragment probraného výžlabkem s torzem jazykového listu původně svinutého do bobule (240:3). Obdobně pojatý list pokrývá kalich válcové přípory, která je osazena v severní zdi závěru (obr. 217:2) a charakterizuje zlomky skupiny IIc. Prvek tedy náleží téže etapě výstavby, která je zastoupena mimo jiné posledně jmenovaným detailem.

Druhý fragment záklenku, jsem identifikoval v ohradní zámecké zdi, v jihozápadní části areálu (obr. 240:2). Prvek je tvořen hranolem, který je na hraně pokryt motivem stylizovaných palmetových listů a proplétajících se stonků. Volnější srovnání, pro tento motiv, nalezneme u prvků skupiny II d, VIII b, ale i u dalších detailů.⁹⁷⁹

S konstrukcí portálů je možné spojovat i další architektonické články (242:2, 243:4, 6).

Jak již bylo zmíněno, mezi architektonickými články můžeme zařadit i artefakty, které je lze klást do souvislosti s liturgickým provozem kláštera. To se týká především známé kroupky dekorované vegetabilním motivem (obr. 220:6), ale i profilované kamenné desky, kterou lze považovat za součást oltářní menzy (obr. 242:1). V případě kroupky lze, na základě pojetí listů s výrazným žilkováním, usuzovat o spojitosti související s horizontem výstavby, který je zastoupen například prvky skupiny VIII b a navazujícími prvky (srovnej obr. 238:2). V případě jmenované desky, můžeme uvažovat o její sounáležitosti s archeologicky odhalenými menzami dvoulodního ochozu.⁹⁸⁰

Je zřejmé, jak již bylo opět uvedeno, že u množství architektonických zlomků není, prozatím, možná bližší klasifikace (srovnej obr. 242:3 – 7, obr. 243:1,2,3,5,7,8, obr. 244).⁹⁸¹

V době zpracování výběrového katalogu nebyla přístupná část depozitárního fondu Muzea Českého Ráje v Turnově, kde byly uloženy architektonické detaily pocházející z archeologického výzkumu P. Sommera.⁹⁸²

Jak lze z evidenčních karet⁹⁸³ usuzovat, tak v souboru je zastoupeno několik výraznějších architektonických detailů. Především se jedná o fragment hlavice s kvadratickým abakem, která je pokryta, pokud lze soudit, stylizovanou palmetou. Zajímavý je dílec dekorovaný jazykovým listem. Množství evidovaných prvků tvoří zakřivené bloky s vytesaným prutem na hraně. Tyto prvky, jak jsme již naznačil výše, je možné dávat do souvislosti s konstrukcí pasů dělicí některá travé klášterního kostela (srovnej obr. 214:2). Dále v souboru prvků nalézáme výběh žeber vejčitého profilu, která je možné spojovat se zaklenutím ochozu (srovnej obr. 223). Do turnovského muzea byl deponován i dílec, na jehož hraně probíhá vejčitý prut, doprovázený bočními obloučky, který pravděpodobně souvisí s portálovým ostěním. Dílec shodné profilace byl dokumentován na klášteřišti (obr. 241:6). Byla získána i celá řada dalších zlomků, které ovšem v současnosti nelze klasifikovat.

Na závěr je třeba uvést prvky, které jsou sice zachyceny starší dokumentací, ale dnes jsou nezvěstné, nebo se je autorovi nepodařilo dohledat.

⁹⁷⁹ Motiv stylizované palmety rovněž nalézáme na portálovém ostění severního portálku, který vede do suterénního prostoru situovaného pod východní částí dvoulodního ochozu (obr. 240: 1). Rovněž se s volněji provedenými motivy setkáváme u prvků, na obr. 220:2,3, dále na obr. 238:2. Na tomto místě je třeba připomenout, že s podobným pojetím nároží se setkáváme v Hradišti i u severního portálu farního kostela obr. 241:2.

⁹⁸⁰ Deska byla nalezena v destrukci východního ochozu.

⁹⁸¹ Pokud bychom se i tak pokoušeli o jejich hodnocení, pak u některých z nich by bylo možné uvažovat o jejich souvislosti například s profilací říms (obr. 243: 7, 8, obr. 244:1,2), přípor nebo portálů (obr. 243:6).

⁹⁸² Za ústní sdělení děkuji J. Prostředníkovi.

⁹⁸³ Za jejich ochotné poskytnutí jsem zavázán J. Kubkové-Maříkové.

Jednak jde o hlavici, nejspíše příporu, s polygonálním abakem, která je pokryta stylizovanými dužnatými palmetovými listy.⁹⁸⁴

Ztracený je i jeden, z již zmíněných visutých svorníků.⁹⁸⁵

Pokud vím, je neznámá i konzola pokrytá zkadeřenými listy s naznačeným žilkováním⁹⁸⁶, která slohově těsně souvisí s jehlancovou konzolou pokrytou obdobně utvářenými listy (obr. 220:7)

VI. 6. Rekonstrukce východní partie chóru konventního kostela

Díky nově shromážděnému materiálu je možné získat jasnou představu o konkrétní podobě východního závěru konventního kostela. Předpokladem tohoto sdělení bylo utřídění a stručný rozbor architektonických článků nalezených v destrukci dvoulodního chórového ochozu nebo na jiných místech.

Rekonstrukce podoby východních partií stavby je nutná i z důvodu slohové charakteristiky a stavebního vývoje konventního kostela (viz níže).

Podle mého názoru, který je s v souladu s nejnovějšími názory na stavební podobu kostela (P. Sommer), lze přijmout představu závěrové části kostela, jako vysokého chóru obíhaného nižším dvoulodním ochozem.

Ve shodě s P. Sommerem, se domnívám, že východní partie konventního kostela byly tvořeny vysokým chórem, který mírně převyšoval obíhající dvoulodní ochoz. Vysoký chór byl přímo uzavřen a jeho východní závěr měl být, vůči ochozu, prolomen arkádami. Severní a jižní pilíř východní stěny závěru vysokého chóru měl v zásadě křížový tvar. Pilíř situovaný v ose východní zdi (arkádě) vysokého chóru měl pravděpodobně půdorys písmene „T“.

Domnívám se, ve shodě se starší literaturou, že vysoký chór mohl být zaklenut hranolovými klenebními žebry s diamantováním (obr. 222:1 – 4, obr. 238:1).

Rovněž se lze domnívat, že v konstrukcích vysokého chóru byly uplatněny (minimálně v jeho podélných zdech) některé dílce masivních vícebokých pasů (obr. 221:1- 4). Ty dosedaly na přípory přiložené k pilířům.⁹⁸⁷ Přípory, nesoucí diagonální žebra, byly osazeny, i v koutech, při východním zakončení vysokého chóru.⁹⁸⁸

Dvoulodní ochoz obíhající vysoký chór byl pravděpodobně řešen jako síňový.⁹⁸⁹ Východní štít vysokého chóru (nad úroveň střech dvoulodního ochozu) byl artikulován stoupajícím obloučkovým vlysem, na který bezprostředně navazovala zakončující lišta (obr. 193, obr. 208, 209). Stěny dvoulodního ochozu byly prolomeny půlkruhovitě zakončenými okny, se šikmými špaletami (srovnej 227:1).⁹⁹⁰ Opěrné pilíře uplatněné v závěru, byly zakončeny charakteristickými stříškami kolmými k ploše zdi (obr. 210:1).⁹⁹¹

⁹⁸⁴ Hlavice je ještě zachycena na dokumentaci uložené ve foto archivu ústředního pracoviště NPÚ, i.č. F 37.293. Byla však dokumentována již dříve, viz SOA RAV 4989.

⁹⁸⁵ Líbal 1942, s. 91.

⁹⁸⁶ Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Archiv fotodokumentace, i.č. F 37.294. Konzola byla dokumentována v roce 1948.

⁹⁸⁷ Již jsem uvedl, že sokl jedné z těchto přípor se zachoval na západní straně severovýchodního pilíře závěru vysokého chóru. Dnes je ovšem tento sokl patrný jen z části.

⁹⁸⁸ Zajímavé je, že vnitřní kouty vysokého chóru byly tvořeny šikmým úsekem zdi. Tyto šikmé úseky, minimálně pak severní z nich, vynášely soklíky, na kterých spočívaly patky přípor. Lze tak soudit z dokumentace pořízené během výzkumu J. Waldhausera.

⁹⁸⁹ Pomíjím zde zmíněné nepravidelnosti, ve smyslu různé úrovně klenebních kápí a hlavic přípor, zřetelné na severní straně ochozu. Ty nejsou podle mého mínění natolik velké, aby bylo možné uvažovat o odstupňovaném zastřešení dvoulodního ochozu.

⁹⁹⁰ Jak již bylo uvedeno, jeden dílec půlkruhovitěho záklenku byl nalezen v destrukci závěru.

⁹⁹¹ Jedna z těchto stříšek se našla v destrukci závěru.

Travé dvoulodního ochozu byla zaklenuta klenebními žebry výrazné vejčité profilace (obr. 223).⁹⁹² V jejich křížení byly osazeny terčové svorníky jejichž plocha je pokryta dužnatými palmetovými listy doplněnými květem růže, nebo případně s vinnými hrozny (obr. 238:2 – 4). Klenby ochozu členily do jednotlivých travé dělicí pasy hranolového profilu, které byly v dolní části probrány výžlabkem (obr. 184, obr. 224:5,6). Klenební žebra, při obvodových zdech ochozu, spočívala na příporách s válcovými dříky s nasazenými kalichovitými bobulovými hlavicemi (obr. 217:2 – 7) a houbovitou krycí deskou (obr. 217:3,4).⁹⁹³

Klenební žebra, polí lodi ochozu při vysokém chóru, nejspíš spočívala na zkrácených příporách nebo konzolách. Obdobně mohlo být řešeno podchycení žeber i v případě polygonálních sloupů dvoulodního ochozu. Spíše se lze však domnívat, že klenební žebra spočívala na polygonálních sloupech (například obdobně jako v Lilienfeldu).⁹⁹⁴

Alespoň okrajově je třeba se zmínit o transeptu a trojlodí. Z dochovaných torz a starších nálezů je zřejmé, že obvodové zdivo v transeptu bylo prolomeno půlkruhově zakončenými okny. Exteriér transeptu obíhala profilovaná trnož. Při obvodových zdech interiéru byly osazeny jednoduché válcové přípory, kterým odpovídaly přípory v ose vnitřních kvadratických pilířů. Lze předpokládat, že přípory na bocích pilířů vynášely dělicí žebra podvlečená pod pasy vybíhající z pilířů. Tyto pilíře byly navíc na nárožích opatřeny válcovými pruty, jejichž profilace se v trnoži vytrácela v drápcích.

Obvodové zdi trojlodí byly velmi pravděpodobně opatřeny profilovaným trnožem (obr. 173). Při obvodových zdech se pravděpodobně uplatnily polopilíře, z nichž je jeden z částí zachován při severní zdi severní lodi (obr. 179), přecházející, jak již soudil J. Kuthan, v meziklenební pás. Zlomky a dílce těchto pasů (obr. 214) - s prutem na nároží, je možné identifikovat mezi nalezenými fragmenty.⁹⁹⁵ K těmto polopilířům byly přiloženy přípory (obr. 179), které nejspíš vynášely diagonální i dělicí žebra umístěná pod zmíněným „pasem“. Mezilodní pilíře, respektive pilíře křížení, tedy nepochybně měly kvadratický tvar a na každé jejich straně byly v jejich ose přiloženy přípory (obr. 173).⁹⁹⁶ Přípory byly osazeny i v pravouhlých ústupcích v nároží těchto pilířů. Nelze však prozatím bezpečně rozhodnout, zda se nalézaly pouze na jižní straně pilířů (obr. 173) obrácených do hlavní lodi nebo byly osazeny i na jejich severní straně, které se obracely do boční lodi.⁹⁹⁷ Nevylučuji, na základě způsobu zakreslení pilíře A. Wenderem (obr. 173)⁹⁹⁸, že přípory mohly být osazeny i směrem do boční lodi.

Předpokládá se, a to nejspíš oprávněně, že součástí trojlodí byl i známý severní portál.

VI. 7. K problematice stavebních proměn konventního chrámu a kláštera ve středověku. Slohový charakter a datování gotických stavebních etap

Ze stručného rozboru nálezových situací v interiéru chórové partie zbytků klášterního kostela lze vyvodit několik závěrů týkajících stavebního vývoje, respektive výstavby hlavního klášterního kostela P. Marie.

Na úvod je třeba uvést, že nám zcela uniká charakter zástavby, která vznikla po založení kláštera a výstavby jeho prvních staveb. Z dosavadních poznatků o stavebním

⁹⁹² Výběhy žeber zcela shodné profilace nalézáme na severní stěně dvoulodního ochozu (obr. 184, 223:1).

⁹⁹³ Je možné, že se zde uplatnily i hlavice košové, viz obr. 216.

⁹⁹⁴ Ve spodních partiích stavby zaznamenáváme absenci charakteristických soklů přípor.

⁹⁹⁵ Tyto prvky spojuje s uvedeným fragmentem polopilíře zmíněný pravouhlý zářez, ale i dimenze prutů.

⁹⁹⁶ Starší dokumentace ovšem zachytila již jen jejich sokly.

⁹⁹⁷ Soudil tak například J. Kuthan 1977, s. 600.

⁹⁹⁸ Na severní straně je zřetelné nepodbarvené zakreslení severozápadního a severovýchodního nároží pilíře, což může souviset například s jeho negativem vzniklým po odtěžení jeho části.

vývoji cisterciáckých konventů v domácím prostředí víme, že je možné počítat s provizoriem. Byl vysloven závažný předpoklad, že funkce provizoria byla u fundací 12. století podstatně delší, než u později fundovaných opatství. Dynamickou proměnu staveb, v prvotním období života konventu, ale i, důležitý podíl fundátorské rodiny na výstavbě kláštera, která byla v prvních letech života opatství hlavním investorem stavebních nákladů, dokládá výpověď Ždárské kroniky.⁹⁹⁹

Nově lze prezentovat několik skutečností vyplývajících z revizního průzkumu (rozboru) zdiva konventního kostela (viz též výše).

Zjistil jsem, že již před vyzděním obvodového zdiva závěru, v úrovni nad „východní kryptou“, zdejší huť již vytesala alespoň část kvalitních architektonických článků (byly zjištěny kusy přípor a kvádrů, obr. 182, 183, 188:2). Řada z nich, zastoupená polotovary a snad i výrobními zmetky, byla následně použita ve spodních partiích obvodového zdiva závěru (obr. 182, 183, 188:2), ale i ve „vyzdívkách“ arkád východního závěru vysokého chóru či transeptu (obr. 188:2, 189). Tento předpoklad vhodně doplňuje i nález zlomků nedotesaných architektonických článků (klenebních žeber, obr. 222:1, 2).

Přítomnost kamenické huti, která se podílela na výstavbě klášterních budov, máme v domácím prostředí doloženu, ikdyž nepřímou (například v dominikánském klášteře v Jihlavě). Kamenický odpad tu byl využit pro vyrovnání terénu pod kostelní podlahou kostela Povýšení svatého Kříže.¹⁰⁰⁰

Na základě výše uvedené skutečnosti a dosavadního poznání lokality je možné vyslovit předpoklad, že v první stavební etapě, s využitím již předtesaných kamenických prvků a jejich nedodělků, případně zmetků, vyrůstaly východní partie chrámu. Tento předpoklad je v souladu s našimi znalostmi o stavebních etapách výstavby klášterních kostelů.¹⁰⁰¹ Východní části konventního chrámu prokazují několik vzájemně se prolínajících záměrů a pravděpodobně i potíže s výstavbou chrámu na strmém svahu. Z hlediska stavebního vývoje objektu je třeba připomenout, že již starší průzkumy objektu (J. Žižka) upozornily na dodatečné zaklenutí dvoulodního prostoru „tzv. krypty“, kde je dodnes možné pozorovat níže nasazené nevyužité čelní oblouky kleneb na západní stěně tohoto prostoru.¹⁰⁰² Rovněž půdorysné deformace některých mezi klenebních pásů (východozápadní orientace) nepochybně svědčí o komplikacích, se kterými se stavitelé východního závěru kostela potýkali. V této souvislosti je třeba upozornit na starší poznatky D. Líbala, který si povšiml, že tři východní klenební pole presbytáře (jak soudil ze zachovaných přízdních žeber a hlavíc na severní zdi dvoulodního ochozu), se směrem k východu zužovala a klesala.¹⁰⁰³

Tato starší pozorování, která jsou nově podrobována kritice E. Vyletovou¹⁰⁰⁴, jsem doplnil dalším pozorováním nálezové situace při východních pilířích vysokého chóru.

Závažná je především nálezová situace, pozorovatelná především na koruně jižního pilíře (obr. 185, obr. 186). Z jejího vyhodnocení vyplývá, že zdivo (považované dříve za pouhou „vyzdívku“) mezi jižním a středním pilířem bylo vlito až do jádra jižního pilíře (obr. 185:5, obr. 186:4). Toto pozorování doplňuje o charakter líce zdiva mezi pilíři, ze kterého je zřejmé, že současná úroveň gotické podlahy, při pilířích, mohlo být docíleno za cenu obnažení doposud zřetelného „předzákladu“ zdiva mezi pilíři vysokého chóru. Nelze vyloučit, že k vyzdělení prostoru mezi pilíři vysokého chóru, mohlo dojít ještě v rámci raně gotické výstavby kostela, tedy opět za cenu opuštění původní koncepce vysokého chóru.

Do první fáze výstavby lze klást i výstavbu trojlodí, včetně transeptu, a to minimálně do úrovně prvního klenebního travé lodi. Starší dokumentací zachycené sokly a patky přípor, při polopilíři východního pole severní lodi trojlodí (obr. 179), jsou totiž ještě zcela analogické

⁹⁹⁹ Charvátová 1993, s. 210, 212, 220.

¹⁰⁰⁰ Zatloukal 1994, s. 207, Dvořák – Horáčková – Vargová – Zatloukal 1998, s. 306.

¹⁰⁰¹ Charvátová 1993, s. 203.

¹⁰⁰² Žižka 1995, sine.

¹⁰⁰³ Líbal 1942, s. 89. Této situace si byl vědom i J.V. Šimák.

¹⁰⁰⁴ Autorka se zaměřila na vnější líc chrámu a prostor „tzv. krypty“. Vyletová, v přípravě do tisku.

obdobným prvkům, užitým v závěru klášterního kostela. Rovněž kamenická značka („A“) zachycená starší dokumentací na dřívku přípor polopilíře¹⁰⁰⁵, zcela odpovídá analogickým značkám zjištěným „v kryptě“ a na architektonických detailech severní zdi chóru (obr. 246:1 - 6).

S touto etapou výstavby Hradišťského kláštera, respektive konventního kostela, souvisí i řada architektonických fragmentů, z nichž některé byly zjištěny při nedávném archeologickém průzkumu, jiné již dříve (srovnej skupinu Ia, Ib, IIa, IIb, IIc, IId, IIIa, IIIb, IV, VI, VII, VIIIa, viz obr. 208 – 212, 214, 216, 217, 221, 222, 226:1, 227:1, 238, 240:1 - 3, 5, 246 - 249). Jde především o zlomky vlysu štítu, dílce přípor, fragmenty hranolových a vejčitých žeber a jejich svorníky, košové hlavice (patrně přípor), ale i další jednotlivé kusy (záklenek otvoru s vloženým jazykovým listem svinutým do bobule nebo prvek obdobné funkce dekorovaný úponkovým pletencem).

S touto fází výstavby kláštera souvisí i dosud nepublikované zlomky klenebních žeber, u nás zcela neobvyklé profilace (v zásadě hranolového tvaru s výžlabkem a navazujícím oblounem na bocích žebra, obr. 222:5, 6). Je tvar vychází ještě z hranolového základu. Na křížení žeber shodné profilace byl osazen i jeden z visutých svorníků (dnes je bohužel nezvěstný).¹⁰⁰⁶

Rovněž i pro méně charakteristické fragmenty nalézáme analogie na soudobých cisterciáckých stavbách. Tak například věrná obdoba svorníku pokrytého rotujícími listy (obr. 239:7) byla publikována z Velehradu.¹⁰⁰⁷

Již jsem uvedl, že i západně položená travé trojlodí klášterního kostela mohla příslušet slohové poloze, se kterou se setkáváme ve východních částech chrámu. Odpovídalo by tomu vyhodnocení doposud nepublikované dokumentace ze starších výkopů, které se dotkly klášterního kostela. Při těchto akcích bylo in situ nalezeno torzo pilíře trojlodí, poblíž známého severního portálu¹⁰⁰⁸, které se svým tvarem neliší od donedávna odhaleného polopilíře při jihozápadním nároží severní boční lodi trojlodí a transeptu. Je však třeba připomenout, že například patky severního portálu, rovněž navazují ještě na tvary patek přípor uplatněných v chóru chrámu.¹⁰⁰⁹

Rovněž je možné, že v této fázi výstavby nebo o něco později, vyrůstalo například i východní křídlo kvadratury s ambitem, čemuž by mohly napovídat, jak bylo upozorněno i v literatuře, kamenné bloky s vytesanou košovou a kalichovou hlavici (srovnej obr. 220:3 – 5).

Je zřejmé (viz níže), že v prvotních fázích výstavby kláštera v Hradišti, vyrůstaly především východní partie konventního kostela.

Velice zajímavé je půdorysné dispoziční řešení závěru. Ten totiž náleží k onomu typu velkých pravouhlých ochozových chórů s věncem kaplí. Šlo o typ závěru, který ve svém známém skicáři načrtl Villard de Honnecourt. Obdélníkové chóry se nejprve uplatnily v individuálních formách ve filiacích Clairvaux. Z časných řešení, vykazujících ovšem prostorovou redukci ochozu, je třeba zmínit klášterní kostel Schönau, vyrůstající v posledních desetiletích 12. století¹⁰¹⁰, Vitskøl (asi po 1158?)¹⁰¹¹, Arnsburg (brzy po roce 1174)¹⁰¹², a Otterberg.

Regionální varianty představují stavby obdélníkových presbytářů v jednodílném ochozem, který se uplatnil, navazujíc na starší tradice, v Byland.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁵ Archiv fotodokumentace ústředního pracoviště NPÚ, i.č. 80 256.

¹⁰⁰⁶ Srovnej Líbal 1942, s. 92 a obr. na s. 91.

¹⁰⁰⁷ Pojsl 1988, obr. na s. 218. Autor lapidárium zlomků datuje do poloviny 13. století, ibidem, s. 219.

¹⁰⁰⁸ Archiv AÚ ČAV, Hlášení č.j. 4481/35, obr. 5.

¹⁰⁰⁹ Těto skutečnosti si byl vědom již Kuthan 1983, s. 67.

¹⁰¹⁰ Untermann 2001, s. 419.

¹⁰¹¹ K diskusi o časně dataci této skupiny Untermann 2001, s. 422.

¹⁰¹² Untermann 2001, s. 421.

¹⁰¹³ Untermann 2001, s. 423. V roce 1177 mohl plnit svoji funkci.

Pokud lze soudit, dispozice východních partí hradištského kláštera, navázala spíše na velké pravoúhlé chóry „druhé generace“. Předpokládá se, že podnětem k výstavbě pravoúhelníkových chórů (po roce 1200) byla, v německy mluvícím prostoru a slovanských zemích, novostavba klášterního kostela v Morimondu. Vlastní předlohu však představoval (v roce 1193) vysvěcený konventní chrám v Cîteaux. Ale již od roku 1202/1207 došlo k těsnému napodobování morimondského chóru.¹⁰¹⁴ Důležité je, že se ochozové chóry s věncem kaplí uplatnily v morimondské filiaci, do které příslušelo i Hradiště. Na počátku řady těchto chórů stojí Ebrach (od roku 1207 následovala řada svěcení nových stavebních partií) a dále Riddaghausen (jeho výstavba byla zahájena na počátku 13. století), Lilienfeld (v roce 1230 byly vysvěceny východní partie kostela), Walkenried (zahájeno 1207/1209), Lubiąż (započato cca. 1234).¹⁰¹⁵ V redukované podobě se jednoduší pravoúhelníkový chór například uplatnil v západoanglickém opatství Abbey Dore, Waverley (započato 1203), ve francouzském opatství Fontainejean (hlavní oltář svěcen patrně v roce 1233), a v německém prostoru u kostela cisterciáček St.Buchardi - Kirche.¹⁰¹⁶

Je nutné připomenout, že z tohoto typu chóru, uplatněného v Hradišti, odvozoval řešení chóru v Hradišti již citovaný J. Kuthan.¹⁰¹⁷

Zcela zásadním způsobem přispěl k poznání geneze tohoto typu chóru B. Chauvin. Na základě nové kritické revize písemných pramenů a ikonografie zjistil, že primát ve výstavbě tohoto typu chóru s ochozem, má konventní kostel v Cîteaux, kde vyrůstal nový obdélníkový chór, u kterého zvažuje zahájení výstavby již od roku 1165 – 1170, a který byl snad zaklenutý před zasvěcením v roce 1193. Tato stavba je chápána jako podléhající „jakémusi“ cisterciáckému plánu „druhé generace“ a rovněž jako prototyp šířený během času, cestou přes Morimond hlavně do německých zemí.¹⁰¹⁸

Pozoruhodné paralely mezi chórem v Cîteaux a Morimondu si povšiml například již dříve H. Eydoux, podle kterého byl tento původní plán užit jen řídce (v dalších případech uvádí Ebrach, Georgenthal, Riddaghausen, Schönau, Arnsburg).¹⁰¹⁹

Na tomto místě je třeba se u Morimondu ještě na chvíli zastavit. Zásadní význam pro poznání konventního kostela měl především výzkum realizovaný v letech 1954 a 1955. Bylo zjištěno, že konventní kostel byl opatřen velikým pravoúhlým chórem, s vnitřními kaplemi, k jejichž propojení bylo zprostředkováno pravoúhlého ochozu.¹⁰²⁰ Z detailů, které odhalil výkopem Eydoux, je pro nás důležitý odhalený zbytek pilíře kostelní lodi. Jeho patka měla, podle autora, čtvercový tvar s nárožními sloupky, ale i „sloupky“, nesoucími dělicí žebra, která byla zavázána v určité výšce na čtyřech stranách pilíře.¹⁰²¹ Jde tedy o typ pilíře, který se uplatnil, ve volnější formě, i v lodi konventního kostela v Hradišti. V Morimondu však dosud nalzáme i polopilíř, v boční lodi, ale i půlkruhově zakončená okna, dvou travé severní boční lodi.¹⁰²² Také prvky v základu obdobně utvářené byly užity při výstavbě nejstarších partií konventního kostela v Hradišti.¹⁰²³ Z nalezených architektonických prvků nás zaujme nález vejčitého („mandlového“) žebra s bočními laloškami, které autor připsal travé hlavní lodi a chóru.¹⁰²⁴

Zdá se tedy, že řada forem, se kterými se setkáváme v Hradišti, měla své volnější prototypy v konventním kostele mateřského chrámu v Morimondu. Nelze dokonce vyloučit,

¹⁰¹⁴ Untermann 2001, s. 450.

¹⁰¹⁵ Untermann 2001, s. 451, 453, 455.

¹⁰¹⁶ Untermann 2001, s. 459, 460.

¹⁰¹⁷ Kuthan 1977, s. 600.

¹⁰¹⁸ Přehledně Chauvin 2007a, zejména s. 146, 147, 157, 158, 2007b, s. 2.

¹⁰¹⁹ Eydoux 1958, s. 63.

¹⁰²⁰ Eydoux 1956, s. 258.

¹⁰²¹ Eydoux 1956, s. 261, Eydoux 1958, s. 84, Plán autora zachycuje v chóru další pilíř, nápadně podobný pilíři v závěru hradištského kláštera, který ovšem podrobněji nepopisuje.

¹⁰²² Eydoux 1958, s. 91.

¹⁰²³ Zdá se dokonce, že spárořez záklenku okna zachovaného v severní boční lodi, má srovnatelný charakter s pojetím archivolt zachovaných oken v Hradišti.

¹⁰²⁴ Eydoux 1956, s. 261.

že i „halové“ řešení ochozu v Hradišti bylo inspirováno Morimondem.¹⁰²⁵ H. Eydoux ve svých prvních pracích, věnovaných Morimondu, datoval výstavbu tamějšího konventního kostela již do doby kolem roku 1160.¹⁰²⁶ Později však autor připustil, že kostelní loď vyrůstala kolem roku 1160 a u presbytáře zvažuje pozdější přestavbu, snad v půlce 13. století.¹⁰²⁷

B. Chauvin nověji upřesnil dobu zahájení výstavby „Morimondy II“, který má pro pochopení geneze chóru na Hradišti důležitý význam. Chauvin pečlivou analýzou písemných pramenů prokázal, že stavba „Morimondy II“ byla započata na konci úřadu opata Petra I. (1194), na základě rozhodnutí opata Víta, od roku 1195 či jeho nástupce počínaje rokem 1197.¹⁰²⁸ Je tedy zřejmé, že vlastní realizaci výstavby nejstarších partií kostela v Hradišti od přestavby mateřského chrámu, dělí pravděpodobně necelých čtyřicet let. Je třeba si připomenout, že starší datace morimonského chrámu II, byla kriticky odmítnuta již H. Grögerem. Ten datoval výstavbu velkého pravoúhlého chóru s ochozem, věncem kaplí a transeptem do posledních desetiletí 12. století.¹⁰²⁹

Na tomto místě je vhodné připomenout, že nejstarším zachovaným reprezentantem řádového klášterního kostela s pravoúhelníkovým chórem v Čechách je konventní kostel v Oseku.¹⁰³⁰

Slohový charakter této nejstarší etapy výstavby v Hradišti má pozoruhodně blízko, jak již dříve naznačil D. Líbal¹⁰³¹, k tišnovskému klášteru. V dobře datovaném Tišnově (těžiště výstavby je dnes kladeno mezi roky 1233 – 1240¹⁰³²) nalzáme blízkou analogii pro půlkruhovitě zakončená okna se šikmými špaletami (v hlavní a boční lodi klášterního kostela), profilaci klenebních žeber dvoulodního ochozu (v klášterním ambitu a chóru konventního kostela¹⁰³³), dekoraci svorníků (palmety a úponkové pletence na západním portálu), pojetí hlavic přípor (košové a kalichové bobulové hlavice), houbovitě podvinuté krycí desky, utváření pilířů trojlodí (včetně patek¹⁰³⁴ a soklů přípor) a jejich soklů, ale i pro řešení vícebokých pasů arkád (v trojlodí). Rovněž zde nacházíme, například na štítech transeptu, období „romanizujícího“ obloučkového vlysu, uplatněného i v Hradišti. Stoupající obloučkový vlys, který je považován za středoevropský prvek, se na exteriéru cisterckých konventních kostelů, u nás, uplatnil již na severním průčelí transeptu konventní svatyně v Oseku¹⁰³⁵ a velmi pravděpodobně i na cihlovém průčelí chóru klášterního kostela na Velehradě.¹⁰³⁶

Nejnovější práce připisují projekt kostela a jeho východní partie francouzsky školenému mistru. Dokončení výstavby proběhlo však v režii domácí stavební hutě, která byla ovlivněna klášterem v Třebíči.¹⁰³⁷ Nejnovější zjištění poukazují k tomu, že známý západní portál, na kterém shledávám rovněž období pro dekor tohoto horizontu v Hradišti, vyrostl v průběhu roku 1238. Byl budován při příležitosti vysvěcení kostela, které proběhlo na sklonku roku nebo na počátku roku následujícího. Zásadní je pozorování H. Soukupové, která zjistila, že chór a obvodové zdivo lodi baziliky náleží stejné stavební etapě.¹⁰³⁸ Rovněž lze považovat za důležité a bystré oživení staršího předpokladu, na základě osobních vztahů

¹⁰²⁵ Význam prostorového uspořádání ochozu v Morimondu byl již zdůrazněn, viz Seeger 1997, s. 55.

¹⁰²⁶ Eydoux 1956, s. 264.

¹⁰²⁷ Eydoux 1982, s. 354.

¹⁰²⁸ Chauvin 2005, s. 177.

¹⁰²⁹ Gröger 1970, s. 25.

¹⁰³⁰ K tomuto naposledy Feuerbach 2009, s. 153.

¹⁰³¹ Již Líbal 1942, s. 92. Obdobnost shledává mezi stavbami v utváření soklu polopilíře severní lodi.

¹⁰³² Kuthan 1994, s. 394.

¹⁰³³ Profilace viz: Mencl 1952, s. 270, tab. II:1, na s. 271.

¹⁰³⁴ Profil patek přípor přiložených na líce pilířů směřujících do střední lodi mají zcela obdobnou profilaci jako patky přípor (obr. 219:3) při východní stěně dvoulodního ochozu v Hradišti. Viz Wocel 1859, s. 14, obr. 7.

¹⁰³⁵ Líbal – Holanová 1972, s. 4, 9.

¹⁰³⁶ Líbal 1940, s. 4.

¹⁰³⁷ Soukupová 2004, s. 308.

¹⁰³⁸ Soukupová 2004, s. 302, 307. O jednotné etapě výstavby chóru a obvodového zdiva uvažuje H. Soukupová na základě výskytu shodných kamenických značek

markraběte Přemysla, že dispozice klášterního kostela, byla ovlivněna městským kostelem P. Marie v Dijon.¹⁰³⁹ Teprve v době okolo smrti královny Konstancie došlo k zaklenutí příčné a střední lodi, pro které jsou příznačné lichoběžníkové pasy a klenební žebra. Stejnému mistru jsou přičítány romanizující obloučkové vlysy obou štítů a půlkruhově zakončená okna. Do roku 1234, podle H. Soukupové, byla vybudována východní část konventu.¹⁰⁴⁰

Již dříve bylo v literatuře upozorněno, že výstavba tišnovského konventního kostela byla ovlivněna rakouskými babenberskými stavbami, především pak chrámem sv. Michaela ve Vídni. Bez vlivu zde, podle J. Kuthana, ale nebyly ani křížové chodby ve Zwettlu a Heiligenkreuzu. Blízká příbuznost s tišnovským ambitem je spatřována i v křížové chodbě v Lilienfeldu.¹⁰⁴¹ Uvedené ambity jsou spojovány s rezonancí severofrancouzské katedrální gotiky pozdního 12. století.¹⁰⁴² Ale i později, na stavbách poznamenaných klasickou polohou slohu, byly vysledovány paralely mezi českým a rakouským uměním třetí čtvrtiny 13. století.¹⁰⁴³

Dobové formální paralely nalézáme u nás, ale i na dalších stavbách realizovaných cisterciáky. Připomínám především kapitulní síň oseckého kláštera, budovanou ve 30. letech 13. století, ve které shledáváme, jak srovnatelný profil diagonálních klenebních žebér¹⁰⁴⁴, tak žebér meziklenebních, užitých v chórovém ochozu v Hradišti nad Jizerou, ale i srovnatelné košové hlavice, houbovitě podvinutých abaků a podobně.

Rovněž v pětibokém závěru klášterního kostela cisterciáček v Oslavanech (kolem roku 1235 – 1240, či později) nalézáme řadu srovnatelných detailů, náležejících do rejstříku nejstarší etapy výstavby hradištského kláštera (půlkruhově zakončená okna se šikmými špaletami, kalichové bobulové hlavice, průběžně profilace talířových patek a soklů přípor). Není bez zajímavosti, že v polygonálním závěru konventního kostela v Oslavanech, vyrůstajícího pod vlivem tišnovské huti, se uplatnil mírně visutý svorník.¹⁰⁴⁵ Jde o motiv, který se v Hradišti, vyskytl s největší pravděpodobností již v tomto období (viz výše).

Pouze volnější srovnání, pak umožňují detaily pocházející z křížové chodby cisterciáckého kláštera na Velehradě (košové hlavice sloupků)¹⁰⁴⁶, jejíž výstavba byla podle novější literatury zahájena kolem roku 1230 a „předznamenala“ výstavbu ambitu v Tišnově.¹⁰⁴⁷

Pozoruhodné formální období k formálnímu pojetí nejstarších partií kláštera v Hradišti nad Jizerou (především, pak klášterního kostela) nalezneme i na dalších stavbách v okruhu královského dvora. To se týká hlavně staveb v areálu kláštera sv. Anežky České. Zde v závěru presbytáře sv. Františka zaznamenáme nejbližší analogii pro profilaci klenebních žebér užitých v dvouloďném ochozu hradištského kláštera (profilace žebér je zcela obdobná (!), a to včetně doprovodných lalošek)¹⁰⁴⁸, ale i těsnou analogii žebra přízední.¹⁰⁴⁹ Je nutné připomenout, že podobně profilovaná diagonální klenební žebra (obr. 200), se zde uplatnila ještě při výstavbě budovy vrátnice.¹⁰⁵⁰ Řadu jejich zlomků nalézáme i ve zdejších depozitáři

¹⁰³⁹ Soukupová 2004, s. 303.

¹⁰⁴⁰ Soukupová 2004, s. 301.

¹⁰⁴¹ Kuthan 1991, s. 36, 37, 40.

¹⁰⁴² Kuthan 1991, s. 45. Je třeba připomenout i projevy označované někdy jako „sloh polygonálních forem“, ibidem s. 50.

¹⁰⁴³ Kuthan 1991, s. 70.

¹⁰⁴⁴ Profilace viz: Mencl 1952, s. 270, tab. II:1, na s. 271.

¹⁰⁴⁵ Svěráková 1971, sine (s. 3). Srovnej v téže práci pohled do presbytáře. Tato stavební etapa je v literatuře kladena do doby kolem roku 1240.

¹⁰⁴⁶ Kuthan 1994, s. 435 – 436.

¹⁰⁴⁷ Kuthan 1994, s. 440.

¹⁰⁴⁸ Profilaci a popis publikovali již Tomek – Mocker 1892, s. 12, dále list IV:10. Boční profilace žebér je zde popsána jako oblouny, je však zřejmé, že jde o pruty ve tvaru lalošky. V samotném presbytáři se nalézají žebra obdolného profilu, ale bez bočních prutů. Profilaci žebér popisují jako srdčitou. Ibidem, s. 12, dále list IV: 9.

¹⁰⁴⁹ Tomek – Mocker 1892, list VI:5

¹⁰⁵⁰ Její výstavba je datována do počátku 50. let 13. století, viz: Soukupová 2011, s. 130.

(obr. 199). Rovněž v presbytáři sv. Františka shledáváme těsnější či volnější paralely pro pojetí košových a bobulových hlavic.¹⁰⁵¹ Zároveň ve zdejších ambitech nalezneme analogii (bez bočních doprovodných prutů) pro klenební žebra, již poněkoličrát uvedené v ochozu v Hradišti, ale i dobové analogie pro houbovitě krycí desky. Dokonce v presbytáři sv. Františka, obdobně jako v Tišnově, zjišťujeme některé shodné kamenické značky (ve tvaru písmene A).¹⁰⁵² To samé platí o zdejší kapli P. Marie, ve které nalézáme věrnou obdobu pro profilaci dělicích žebor, užitých v hradištském ochozu¹⁰⁵³, volnější paralely, pak pro dekoraci konzolové přípor vytvářející košovitý útvar v patě a hlavici polygonálních přípor (vše mezi 1238 – 1245).¹⁰⁵⁴ V dvoulodí sv. Františka (obnovený stav viz obr. 195) nalézáme blízkou paralelu i pro utváření soklů přípor osazených v obvodové zdi dvoulodního ochozu v Hradišti.¹⁰⁵⁵

Pro klenební žebro dvoulodního ochozu nalézáme blízkou paralelu v klenebním žeboru objeveném v Olomouci, které bylo zařazeno do druhé třetiny 13. století. To pravděpodobně pochází z bývalého augustiniánského kláštera, respektive jeho kostela, sv. Jakuba. Předpokládá se, že na jeho výstavbě mohla mít podíl velehradská huť.¹⁰⁵⁶

Analogický profil žebra, ovšem bez bočních lalošek, byl užit i při zaklenuí křížové chodby v Louce u Znojma, datované do doby kolem roku 1240. J. Kuthan ovažuje o pařížském a severofrancouzském původu.¹⁰⁵⁷

V literatuře již bylo poznamenáno, že dekor ve formě „dužnatých palmet“, který v Hradišti nalézáme na řadě článků, byl, v domácím prostředí, charakteristický ve druhé čtvrtině 13. století.¹⁰⁵⁸

Jak již bylo naznačeno, pro řadu kamenických značek, zaznamenaných na domácích stavbách z poloviny 13. století, které byly vytesány do architektonických prvků, této stavební etapy, nalézáme řadu více či méně těsnějších obdob. Například značky ve tvaru latinského majuskulního písmene (A, E a pod. viz obr. 246, 248, 249) byly dokumentovány na Velehradě (obr. 207) a je v nich spatřován „individuální znak“.¹⁰⁵⁹ Srovnatelné kamenické značky byly zjištěny M. Pojslem na Buchlově, který jejich zdejší výskyt spojil s účastí velehradské huti.¹⁰⁶⁰

Pro řadu kamenických značek, které se uplatnily v Hradišti (obr. 246 – 249), nalézáme analogii v Tišnově (například značky ve tvaru šipky, vidlicovitě zakončené úsečky (obr. 204), ale i v kapitulní síni cisterciáckého kláštera v Oseku (například značky ve tvaru šipky, písmene P obr. 206).¹⁰⁶¹ Značky, které byly objeveny na východních partiích konventního chrámu v Hradišti (například značka ve tvaru vidlicovitě zakončené úsečky obr. 247:3, 248:2), ale i na komendě v Českém Dubu (viz níže, obr. 201), také ale zjišťujeme i na stavbách z druhé čtvrtiny 13. století. Jde sice o stavby sice mimo řádový okruh, ale vznikajících pod patronací panovníka. Na tomto místě lze vzpomenout kamenické značky, pokrývající bosované kvádry Hlízové věže (například obr. 205) a jihovýchodního nároží jižního palácového křídla hradu Zvíkova.¹⁰⁶² Výstavba hlízové věže je kladena do období Václava I. a při její výstavbě se alespoň z části uplatnila zahraniční huť.¹⁰⁶³

¹⁰⁵¹ Srovnej Tomek – Mocker 1892, s. 12, list V:1,2,3.

¹⁰⁵² Tomek – Mocker 1892, s. 12.

¹⁰⁵³ Tomek – Mocker 1892, s. 13, tab. IV:8.

¹⁰⁵⁴ Tomek – Mocker 1892, s. 13, tab. VI:1.

¹⁰⁵⁵ Kostel byl svěcen v roce 1234, Soukupová 2011, s. 50, 52.

¹⁰⁵⁶ Pojsl 1980, zejména s. 72 - 74.

¹⁰⁵⁷ Kuthan 1994, s. 230. Profilaci jsem zde v některých polích zjistil při osobní návštěvě lokality.

¹⁰⁵⁸ Kuthan 1983, s. 76.

¹⁰⁵⁹ Pojsl 1984, s. 227.

¹⁰⁶⁰ Pojsl 1984, s. 233.

¹⁰⁶¹ Rak 1996, s. 166, 167 zejména s. 168.

¹⁰⁶² Kuthan 1975, s. 82, 84.

¹⁰⁶³ Kuthan 1975, s. 86, 102.

Pro naši problematiku je snad závažnější výskyt kamenických značek „zvláštních“ tvarů. Nápadné je, že rovněž pro značku „hadovitého“ tvaru (obr. 247:15), nalézáme věrnou obdobu na Velehradě. (obr. 207: 210)

Výše popsané, in situ zachované, partie chrámu lze považovat za nejstarší část klášterního kostela. Domnívám se, že lze akceptovat představu J. Kuthana o tom, že výstavba chóru probíhala již od 30. let 13. století.¹⁰⁶⁴ Budování kláštera v této době náleží slohové vlně, která byla dříve označována jako „cisterciácko-burgundská“. Dnes, a to i v domácí literatuře, se však od tohoto termínu opouští.¹⁰⁶⁵ Z výpovědi písemných pramenů však vyplývá, že kroky k výstavbě kláštera, byly zahájeny nejspíše již na počátku 13. stol.¹⁰⁶⁶ K roku 1212 se z řádových ustanovení dovídáme o zajímavém zápisu, o tom že hradištský opat si zvolil místo za účelem stavby kláštera bez vědomí kapituly.¹⁰⁶⁷

Nejstarší etapa výstavby konventního chrámu v Hradišti nápadně souzní, v některých datailech, i s nedalekou raně gotickou stavbou johanitské komendy v Českém Dubu, která vyrůstala ve 30. a 40. letech 13. století.¹⁰⁶⁸ Na níže uvedené paralely, které se mi jeví jako závažné, pokud vím, nebylo doposud podrobněji upozorněno.

V Českém Dubu se tak například uplatnily bezžeberné klenby oddělené neprofilovanými lomenými pásy, či pečlivě provedené kvádrové zdivo. Nezájímavý není ani podobný způsob armování klenebních čel, či volnější shodny v geometrii kleneb. Zajímavé je, že i prožlabený sokl obíhající zdejší kapli, má volnější obdobu v nedochované, ale již dříve zakreslené trnoži trojlodí konventního kostela v Hradišti. Na tomto místě je třeba připomenout, že vlastní raně gotická budova komendy vykazuje dvě stavební fáze, z nichž k „druhé“ náleží i severní partie komedy. Její zeď se ovšem dodatečně přiložila k ještě staršímu kostelu s apsidou (respektive k ústupku apsidy), který v této etapě již nejspíše nestál.¹⁰⁶⁹ Nejnápadnější je ovšem zjištění řady kamenických značek (ve tvaru písmene A, číslic římských číslic I, II, a vidlicovitě zakončené úsečky výběr viz obr. 201 - 203), které mají zcela shodné tvary s řadou kamenických značek dokumentovaných na architektonických člancích nejstarší etapy výstavby konventního kostela v Hradišti nad Jizerou (obr. 246 – 249). Rovněž se v českodubské komendě uplatnily, na některých zde osazených kvádrech, „montážní“ kamenické značky, ve tvaru rovnoramenného kříže, které nalézáme především na styčných plochách architektonických článků v Hradišti (pilíře ochozu). Je třeba upozornit na skutečnost, že užití kamenické značky ve tvaru rovnoramenného kříže na styčné ploše prvků, nebyly v domácí cisterciácké architektuře z poloviny 13. století, nic výjimečného. Dokládá to mimo jiné soubor pečlivě zpracovaných kamenických značek z Velehradu.¹⁰⁷⁰

Přirozeně jak Hradiště, tak komenda v Českém Dubu, vychází celkově ze zcela odlišných typologických schémat podmíněných nejspíše řádovou příslušností.

Naznačené formální shody, jak v případě českodubské komendy, tak v okruhu královských staveb, nejsou bez historického pozadí. Předpokládá se, že zakladatelem kláštera Hradiště, někdy před rokem 1184, byl příslušník rodu Markvarticů.¹⁰⁷¹ A byl to zakladatelský rod, který si nejspíše Hradiště vybral jako svou nekropoli.¹⁰⁷² Velmi pravděpodobný je podíl zakladatelské rodiny na realizaci celého záměru. Dokonce se předpokládá, že opat Modlík, doba jehož úřadu se nápadně kryje s konjunkturou a čilou

¹⁰⁶⁴ Kuthan 1983, s. 66, Kuthan 1994, s. 187.

¹⁰⁶⁵ Kuthan 1994, s. 21.

¹⁰⁶⁶ Charvátová 1998, s. 255.

¹⁰⁶⁷ Canivez 1933, s. 394, 395, „Abbas de Gradis qui non venit ad Capitulum cum venire debere, et dicat (plaským opatem) ei ut respondeat de eo quo dicitur suscepisse locum ad abbatiam construendam, sine licentia Capituli generalis.“ Za zapůjčení pramene děkuji J. Pařezovi.

¹⁰⁶⁸ Edel 1993, s. 45, 46, Líbal 1993, s. 96.

¹⁰⁶⁹ Prostředník 1995, s. 19, 20. Výstavba staršího kostela je spojována s kladrubskými benediktýny.

¹⁰⁷⁰ Pojsl 1989, s. 401.

¹⁰⁷¹ Charvátová 1998, s. 63.

¹⁰⁷² Charvátová 1998, s. 255.

stavební výstavbou konventu, byl příbuzným Markvartice Heřmana.¹⁰⁷³ Opat Modlík byl, podle K. Charvátové, spjat s širokým okruhem fundátorského rodu. V tomto kontextu je rovněž nutné upozornit na to, že opati Hradištského kláštera příslušeli k čelním církevním hodnostářům v zemi.¹⁰⁷⁴

Také založení komendy v Českém Dubu bylo částečně v režii Markvarticů.¹⁰⁷⁵ Fundace a výstavba komendy proběhly částečně. pod patronací Havla z Lemberka po roce 1237, kdy získal Havel zdejší újezd směnou s benediktinskými Kladruby.¹⁰⁷⁶ Důležité však je, že v pozadí celé transakce nejspíš stály zájmy Václava I., který měl také zásadní zásluhu na založení komendy. Král Václav I nejspíš podmiňoval realizaci zmíněné transakce následnou donací vladislavského újezdu zpět církvi.¹⁰⁷⁷ Byl to opět Havel z Lemberka, vystupující z pramenů poprvé v roce 1233¹⁰⁷⁸, který byl nepochybně součástí do okruhu panovníka dvora, a jenž tak nápadně vystupuje ve svědečných řadách listin královské rodiny. Lze obecně říci, že to byli Markvartici, kteří se pohybovali v témže prostředí.¹⁰⁷⁹

Je třeba připomenout, že s osobou Havla, je spojován i vznik farního kostela v Jablonné.¹⁰⁸⁰ V nedávné době zde bylo zjištěno raně gotické jádro farního kostela, které byl původně tvořeno obdélnou lodí (uvažuje se o vícelodí) a pravouhlým presbytářem. Jeho výstavba byla zařazena do doby kolem poloviny 13. století. Pro naši problematiku jsou závažná některá fakta, na které bylo, v citovaném příspěvku, upozorněno. Vedle historického kontextu, který spojuje nám již známou osobu Havla z Lemberka, který se podílel na zdejší kolonizaci, se kterou souviselo i založení města Jablonného¹⁰⁸¹, shledáváme na stavbě městského kostela i zajímavé formální paralely, se stavbou hradištského kláštera. Naší pozornosti nemohou uniknout půlkruhově zakončená okna, zjištěná v jižním průčelí, ale především boční portál v přízemí téže partie kostela.¹⁰⁸² Již v posledně citovaném příspěvku bylo poukázáno na to, že charakter zavázání vítězného oblouku (včetně jeho rustikální podoby) do kvádrového zdiva, ale i archivolta jižního portálu, včetně „románského“ tvarosloví oken, jsou prvky, které spojují městský kostel s výstavbou mnichovohradištského kláštera a johanitskou komendou v Českém Dubu.¹⁰⁸³ Tuto tezi lze, na základě terénních pozorování, upřesnit. Například profilace, ale i celková podoba portálu, osazeného v jižním průčelí kostela Narození Panny Marie v Jablonném, je volnější obdobou severního portálu do „krypty“ v Hradišti nad Jizerou (viz obr. 240:5). Na okraj je možné uvést, že rovněž architektonické prvky v Hradišti, obdobně jako v Jablonném, byly vytesány z pískovce.¹⁰⁸⁴ Připomeňme, že účast cistercké huti, při výstavbě farního kostela, nebyla u nás výjimečným jevem. Připomeňme alespoň známý kostel sv. Vavřince ve Vracově, jehož stavba souvisela s hutí působící v Tišnově či na Velehradě.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷³ Charvátová 1998, s. 256. Modlík byl v úřadě v době kolem poloviny 13. století, srovnej Charvátová 1998, s. 268.

¹⁰⁷⁴ Charvátová 1998, s. 255.

¹⁰⁷⁵ Svoboda, Majetek johanitského majetku v Čechách ze 12. až 16. století. Disertační práce. Brno 2006, s. 82.

¹⁰⁷⁶ K tomu Edel 1993, s. 30 – 32.

¹⁰⁷⁷ Svoboda, M., Majetek johanitského majetku v Čechách z 12. až 16. století. Disertační práce. Brno 2006, s. 80, 88.

¹⁰⁷⁸ Kalista 1991, s. 135.

¹⁰⁷⁹ K tomu podnětně Špůrová 2003, s. 62, 64, 68. Je například zajímavé Havel z Lemberka vystupuje na listině z 7. prosince roku 1240, kterou vzal král Václav I. pod svou ochranu založení kláštera v Tišnově, Kalista 1991, s. 183.

¹⁰⁸⁰ Kalista 1991, s. 166.

¹⁰⁸¹ Gabriel – Macek – Zahradník 1994, s. 31, 32.

¹⁰⁸² Gabriel – Macek – Zahradník 1994, s. 34. Srovnej obr. 7, na str. 36.

¹⁰⁸³ Gabriel – Macek – Zahradník 1994, s. 37.

¹⁰⁸⁴ Profilace portálu v Hradišti je obohacena o oblounek. Velice žádoucí by bylo provedení petrografického průzkumu uvedených staveb. Vhodné je ještě zmínit, že způsob precizního opracování pískovcových prvků má svou obecnou paralelu na Hradišti.

¹⁰⁸⁵ Kuthan 1994, s. 457.

Dále by bylo vhodné uvést, že tři uvedené stavby byly situovány přibližně v trase tzv. vartmberské cesty do Žitavy.¹⁰⁸⁶

Domnívám se, na základě výše uvedeného, že se při výstavbě nejstarších partií hradištského chrámu mohla nalézt uplatnění dvorská huť, u které bych nevyklučoval, v počátcích výstavby konventního chrámu, přímé ovlivnění francouzskou stavební tvorbou. Ostatně těsné formální vazby další stavební „etapy“ s tvorbou severofrancouzskou (severní portál) by tomu mohly napovídat. V této souvislosti je zvláště důležitý předpoklad, velmi pravděpodobné účasti hradištských opatů na generálních kapitulách v Cîteaux v polovině 13. století.¹⁰⁸⁷

Na okraj této složitější problematiky lze uvést, že Čechy byly ve 13. století navštěvovány univerzity francouzské, což bylo mimo jiné i příčinou šíření francouzské kultury u nás.¹⁰⁸⁸ Není nezajímavé, jak dříve již poukázala J. Joachimová, že se v blízkosti Konstancie, zakladatelky tišnovského kláštera, pohybovali dva francouzi. Ti svědčili na listinách královské strany. Jeden z nich (Champonosius) byl na sklonku vlády Přemysla Otakara I. komořím královny.¹⁰⁸⁹

Následující horizont výstavby, který lze však spíše chápat jako etapu v kontinuelním stavebním tempu, je zastoupen především známým severním portálem a dále portálem dnes osazeným ve farním kostele (obr. 241:1,2). Této fázi výstavby kláštera, lze mimo jiné na základě dokumentace záklenku velkého portálu, kde se objevuje analogický profil prutu, přisoudit množství klenebních žebor vejčitého profilu s bočními obloučky (skupina IXa, obr. 224), které se vyskytují na Hradišti v několika velikostních variacích. K tomuto typu klenebních žebor volněji náleží i jeden zachovaný visutý svorník (skupina IXb, obr. 239:1 – 3), z jehož středu se odvíjela větvíčka, lemující okraj svorníku. Svorník, na rozdíl od dosavadní literatury¹⁰⁹⁰, řadím až do této etapy výstavby kláštera.¹⁰⁹¹ Tomuto časovému zařazení odpovídá především profilace navazujících klenebních žebor.¹⁰⁹² Rovněž do této fáze výstavby kláštera, v souladu s J. Kuthanem, řadím zlomky kružeb s „hůlkovými profily“ (skupina XIII, viz obr. 227:5,6, obr. 228, 229, obr. 235 2 – 6), osmibokou hlavici s vegetabilním dekorem (220:1), kalichovou hlavici s motivem rákosových listů (obr. 218:2), pravděpodobně sokl portálu (obr. 241:3 – 5) a další prvky (fragments ostění s prutem hruškové profilace s bočními obloučky (obr. 241:6), raně gotické okenní ostění (obr. 237:1,2).¹⁰⁹³ Bohužel bezpečně nevíme, s výjimkou velkého severního portálu, ke kterým objektům lze uvedené fragmenty vztáhnout.

Jak již konstatovala starší literatura, tato fáze výstavby kláštera (respektive zachované architektonické články,) náleží k ohlasu klasické gotické architektury u nás. V Hradišti ji reprezentují nejvýrazněji články s naturalistickým dekorem, a další zlomky, které byly v literatuře zařazeny do doby kolem roku 1260.¹⁰⁹⁴ Ve středočeském regionu je dalším výrazným zástupcem této slohové polohy například svatyně Salvátora v klášteře sv. Anežky České, kde je naturalistický dekor (listy) odvozen rovněž ze západní stěny katedrály v Remeši.¹⁰⁹⁵ Tomuto časovému i slohovému zařazení odpovídá i profilace vejčitých žebor s dvěma obloučky, které se uplatnily například v bočních lodích katedrály v Chartres.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸⁶ Pošvář 1964, s. 59.

¹⁰⁸⁷ K této problematice přehledně Čechura 1984, s. 55.

¹⁰⁸⁸ Srovnej například Tadra 1897, s. 183.

¹⁰⁸⁹ Joachimová 1968, s. 498.

¹⁰⁹⁰ Kuthan 1983, s. 75.

¹⁰⁹¹ Kuthan 1983, s. 75.

¹⁰⁹² Jak bylo uvedeno, profilace přilehlých žebor má analogii v zachovalé profilaci prutu záklenku severního portálu. Ke slohovému zařazení tohoto typu žebra srovnej Mencl 1952, s. 270, tab. II. na s. 271.

¹⁰⁹³ Nelze vyloučit, že ve stejné době jako jmenovaným dílec ostění, byla vytesána i jiná raně gotická stojka ostění (obr. 240:4, 6), hlavice s naturalisticky pojatými lipovými listy (obr. 218:3) a podobně.

¹⁰⁹⁴ Kuthan 1983, s. 76.

¹⁰⁹⁵ Soukupová 2011, s. 142, 145.

¹⁰⁹⁶ Binding 1998, s. 125, a obr. 443 na s. 124.

Je možné, že výstavba konventních budov této době byla financována též od roku 1257 platem ze stříbrných dolů Smila z Lichtenburka.¹⁰⁹⁷

Výrazně lze doplnit dosavadní představu o „poklasické“ výstavbě“ v Hradišti, která představuje třetí stavební etapu ve výstavbě kláštera. S touto stavební aktivitou je možné spojit, v souladu s dosavadní literaturou (J. Kuthan), známý svorník pokrytý rotujícími zkadeřenými listy (obr. 239:6).¹⁰⁹⁸ Poněkud opomenuta zůstala skutečnost, že takto dekorovaný svorník byl původně osazen na křížení klenebních žeber (skupina X, obr. 225:1 – 5) vejčité profilace s doprovodnými pásky a výžlabky přecházejícími v lalošky.¹⁰⁹⁹ Tato klenební žebra¹¹⁰⁰, se nacházejí na klášterišti ve dvou základních variantách a odlišných dimenzích (skupina Xa, Xb, obr. 225:1 – 5). S touto stavební etapou je nepochybně možné spojovat, na základě analogicky pojaté profilace prutů, i dílec přípory (?) s pruty vejčité profilace (obr. 213:3), ale již i publikovaný zlomek hlavice s lichou kružbou (218:4).¹¹⁰¹ Bohužel opět nevíme, z jaké konkrétní části kláštera uvedené zlomky pochází. Do tohoto časového horizontu výstavby nově zařazují svorník pokrytý vinnými listy s patrnými vybouleninami a žilkováním (obr. 220:7). Tento svorník byl rovněž osazen na křížení klenebních žeber posledně zmíněného typu.

Pro časové zařazení, této etapy výstavby kláštera, není, vedle dekoru, bez významu ani profilace žeber (obr. 225:1 – 5). Zcela obdobný typ posledně zmíněných klenebních žeber byl zjištěn v druhotné poloze v kostele sv. Jana Křtitele ve Svatém Poli u Třebechovic. Žebro je dáváno do souvislosti s výstavbou zdejšího cisterciáckého kláštera.¹¹⁰² Starší literatura kladla založení kláštera již do roku 1157.¹¹⁰³ Svaté Pole se cisterckou filiací stává v roce 1272, či krátce na to. Tehdy byl také podřízen Hradišti.¹¹⁰⁴ Vizitace zde prováděl hradištský opat.¹¹⁰⁵ Ke vzniku kláštera v 70. letech 13. století se přiklání i nejnovější literatura.¹¹⁰⁶ Existence klášterní komunity je zde bezpečně doložena až v roce 1292, kdy se již předpokládá i existence klášterních budov. Zmíněné klenební žebro bylo, s výhradou, datováno do doby po roce 1272.¹¹⁰⁷

Rovněž charakter zkadeřených listů, pokrývající prvně zmíněný svorník (obr. 239:6), má v domácím prostředí paralely již kolem roku 1300 (Praha, Malá Strana - presbytář kostela sv. Tomáše – obr. 197)¹¹⁰⁸, ale i z počátku 14. století (např. na hlavících zadržného jižního portálu kostela sv. Jiljí v Praze na Starém Městě).¹¹⁰⁹ Dekor pokrývající výše zmíněný druhý svorník (vinné listy s patrnými vybouleninami a žilkováním obr. 220:7) má u nás obdobu, například na konzole, datované do poslední třetiny 13. století, která je osazena v chrámu dominikánského kláštera v Českých Budějovicích.¹¹¹⁰ Dokladem abstraktních tendencí v architektonické plastice kolem a po roce 1300 je například dosud nepublikovaná hlavice z cisterciáckého kláštera na Zbraslavi (obr. 267 – 271).

Výrazným detailem je kružbová hlavice přípory (obr. 218:4). Již V. Mencl ji zařadil do doby kolem roku 1290.¹¹¹¹ Kružbová hlavice, charakteristický prvek architektury 14. století,

¹⁰⁹⁷ RBM II, s. 65, č. 165, „Zmilo de Lichtenburch decimas ex argentifondinis suis ...et Hradisstensi monasteriis confert.“ Též Charvátová 1998, s. 256.

¹⁰⁹⁸ Tento detail bývá v literatuře datován do pozdního 13. století, viz Kuthan 1994, s. 187.

¹⁰⁹⁹ Wocel 1864a, s. 142.

¹¹⁰⁰ V některých případech je možné uvažovat o klenebních pasech. Srovnej obr. 225: 5.

¹¹⁰¹ Mencl 1950, 13, obr. 103.

¹¹⁰² Foltýn – Slavík 2001, s. 357, viz obr. 6:b na s. 365.

¹¹⁰³ Rojek 1845, s. 65. S přehledem starších názorů. Autor uvádí, na základě starší výpovědi Bienenberga, že ještě v 18. století stály vysoké zbytky zdí chrámu, ibidem, s. 67.

¹¹⁰⁴ Charvátová 1998, s. 265.

¹¹⁰⁵ Například Kuběnka 1970, s. 78.

¹¹⁰⁶ Musil 2000, s. 15.

¹¹⁰⁷ Foltýn – Slavík 2001, s. 347, 359.

¹¹⁰⁸ Publikoval již Mencl 1950, s. 15.

¹¹⁰⁹ Portál je datován do počátku druhého desetiletí 14. století, Vlček (ed.) 1996, s. 85.

¹¹¹⁰ Nově Pavelec 2008, s. 23, obrázek vpravo nahoře.

¹¹¹¹ Mencl 1950, s. 13.

se u nás uplatnila již pod tribunou zvíkovské hradní kaple, ale setkáváme se s ní kolem roku 1300 (Sedlec). Konzolu s lichou kružbou nalezeneme již ve Chvojínku¹¹¹², Hodušíně¹¹¹³, ale i jinde.

Je pravděpodobné, že tento horizont výstavby, náleží až konci 13. století, či době o něco málo pozdější. V roce 1281¹¹¹⁴ totiž opat žádá generální kapitulu o rozpuštění konventu na tři léta, což bylo nepochybně důsledkem tíživé finanční situace, ze které se klášter vzpamatovával do konce 13. století.¹¹¹⁵

Samostatně vyčleňuji tuto etapu výstavby, které je zastoupena značným množstvím zlomků vícedílných okenních kružeb (obr. 230 – 233). Jejich profilace, tvořená jak hruškovým, tak polygonálním prutem, se již výrazně odlišuje od kružeb druhé stavební etapy (obr. 235:8). K této etapě výstavby lze přiřadit i zlomky ostění profilovaná dvojicí výžlabků (obr. 241:7). Díky dokumentaci pořízené A. Wenderem (obr. 175) víme, že zlomky náležejí, minimálně z části, kružbovým oknům. V jejich záklenku byly vloženy tři šestilisté rozety.¹¹¹⁶ Dolní dvě rozety spočívaly na čtveřici jeptišek. Volnější období, pro tento vzorec kružeb, nalézáme v domácím prostředí u cisterciťů v jižním rameni dobře zachovaného ambitu oseckého kláštera.¹¹¹⁷ Výstavba křížové chodby, s jejíž výstavbou bylo započato severním křídlem, nejspíš již na sklonku 13. století¹¹¹⁸, je ve svém úhrnu datována do první třetiny 14. století.¹¹¹⁹ Byl vysloven předpoklad, že se na stavbě křížové chodby uplatnila jedna a táž huť, která byla kolem roku 1300 činná v nedaleké Míšni.¹¹²⁰ Kružba v severním rameni ambitu ve Vyšším Brodě je jen vzdálenější paralelou pro výše uvedené utváření kružbového obrazce. Předpokládá se, že kružby zdejšího ambitu byly dokončeny krátce po polovině 14. století.¹¹²¹

Již zmíněné zlomky ostění, profilované dvojicí výžlabků oddělených zářezem, mají celou řadu obdob na detailech staveb kladených vesměs do poloviny 14. století. Obdobná profilace se uplatnila snad již časně na jižním portálu kostela sv. Mikuláše v Otčicích.¹¹²² Profilace tohoto druhu se někdy docílovalo užitím cihelných tvarovek, jako u jednoho z oken presbytáře kostela Narození P. Marie v Jabkenicích.¹¹²³ Obdobná profilace se uplatnila také u gotického okna osazeného v jižní věži kostela sv. Havla v Praze na Starém Městě.¹¹²⁴ Připomínám ostění portálku v jižní zdi kostela sv. Anny v Praze na Starém Městě.¹¹²⁵ Portál jehož ostění je probráno s již uvedenou profilací, je osazen v kostele Všech Svatých v Domažlicích.¹¹²⁶ Je třeba se zmínit o ostění okna - nověji identifikovaná okna kostela sv. Jakuba na Zbraslavi, ale je možné uvést i jiné příklady. Tato profilace se přirozeně vyskytuje i později.

Je možné, že s touto fází výstavby souvisí i zlomek nově identifikovaného klenebního žebra, které bylo nejspíše žebrem přístěnným (obr. 239:4). K takovému to utváření profilace

¹¹¹² Podlaha 1911, s. 92, obr. 133 na s. 93. Líbal 2001, s. 138 zařadil výstavbu kostela do pozdního 13. století.

¹¹¹³ Líbal 2001, s. 99. Autor datuje výstavbu kostela před rok 1291.

¹¹¹⁴ Canivez 1935, s. 215, č. 63. „Petitio de Balerna...., Gradis abbatum, qui petunt dispersionem suorum conventuum per triennium, exauditur.

¹¹¹⁵ Charvátová 1998, s. 258.

¹¹¹⁶ Jak jsem uvedl toto ztotožnění bylo umožněno identifikací zlomků, které odpovídají tomuto typu oken a dále pro to svědčí zaostřené nosy kružeb, které jsou rovněž na zmíněných fragmentech kružeb přítomny.

¹¹¹⁷ Srovnej Feuerbach 2009, s. 217, obr. 17, a dále 218 Abb. 218.

¹¹¹⁸ Kuthan 1983, s. 142, pozn. 92 na s. 155.

¹¹¹⁹ Takovou dataci zastál v novější práci i Líbal 1996, s. 137.

¹¹²⁰ Nejnověji Feuerbach 2009, s. 219.

¹¹²¹ Kuthan 1983, s. 258, viz obr. 134 na s. 255.

¹¹²² Líbal 2011, s. 312.

¹¹²³ Líbal 2001, s. 140, kostel datuje do doby kolem roku 1325.

¹¹²⁴ Tento detail zmiňuje např. Líbal 1946, s. 34.

¹¹²⁵ Západní část kostela vyrůstala po roce 1313, po polovině 14. století byla dostavěna nejvýhodnější částí svatyně, nověji např. Kolektiv 2001, s. 75.

¹¹²⁶ Vaněk – Hostaš 1902, s. 51, obr. 46 na s. 53. D. Líbal zařadil výstavbu kostela do dvou čtvrtin 14. století, například Líbal 2001, s. 84.

nalézáme u nás srovnatelný materiál již na konci 13. století, ale i v polovině století následujícího. Této profilaci se blíží klenební žebro z cisterciáckého kláštera na Zbraslavi.¹¹²⁷ Bylo datováno do poloviny 14. století a publikováno již V. Menclem.¹¹²⁸

Etapovitost výstavby, jakou zjišťujeme v Hradišti, byla u cisterciáckých konventů zcela běžnou záležitostí. Je zajímavé, že již u vzpomenutého filiačně spřízněného Svatého Pole, se ve zprávě z roku 1376, dozvídáme o penězích dílem určených k výstavbě kostela.¹¹²⁹ Předpokládá se, že v nedokončeném kostele mohla stát (provizorní) kaple Rubína ze Žampachu.¹¹³⁰

Rovněž další fragmenty, doložené prozatím jednotlivými kusy, poukazují na výstavbu Hradiště, probíhající nejspíše v průběhu 14. století (obr. 234:1, 2, obr. 237:3).

VII. PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ RANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTURY NIŽŠÍCH ŘADOVÝCH STAVEB

VII. 1. 1 Proboštsví cisterciáků v Kouřimi

Zánik budov proboštsví

Proboštsví sedleckého kláštera v Kouřimi svou výstavností výrazně převyšovalo většinu proboštských cisterciáckých domů předhusitských Čech. proboštsví bylo označováno jako „coenobium“, nebo „monasterium“. Jde o označení, které podle D. Foltýna není u domácích proboštsví cisterciáků obvyklé.¹¹³¹ Zájem sedleckého kláštera, který mimo jiného na počátku 18. století, se snažil o jeho obnovu, vedl pravděpodobně k tomu, že konstrukce proboštsví se zachovaly po delší dobu, a to i po předpokládaném zničení kláštera v roce 1421.¹¹³²

Torza proboštského kostela jsou zachycena ještě na počátku 17. století na známé Willenbergově vedutě, nasvědčující, že přinejmenším velká část kostela, byla v této době zachována snad až po korunní římsu (obr. 292).¹¹³³

Při zprávě o zemětřesení v roce 1590, se dovídáme, že z kláštera sv. Martina, vypadly dva veliké kameny.¹¹³⁴ V. Zywald Kouřimský se zmiňuje o části stojícího kostela, ale i o kapli. Rovněž hovoří o náročné výstavbě kláštera sv. Martina, na což usuzoval z dosud stojících fragmentů.¹¹³⁵

Nelze vyloučit, že uvedená kaple je kaplí sv. Anny, uváděná v roce 1694, kdy byla zamýšlena její obnova. Víme, že ještě v roce 1700 byly zřetelné zříceniny kostela. Stavba vlastního proboštsví, kterou připomínaly jen hromady sutí, ale byla nejspíš zničena.¹¹³⁶

K. Rohn se roku 1775 zmiňuje o patrných pozůstatcích zdiva kostela sv. Martina uvnitř města.¹¹³⁷

Na mapě stabilního katastru, pořízené roku 1841, je při hradbách v severozápadním cípu města, patrné pouze klášterišť (zhruba obdélné) bez stop zástavby (obr. 293). Obdobně prostor zahrady, někdy označované jako "Klášterka", zachytilo II. vojenské

¹¹²⁷ Profilace je v Hradišti navíc obohacena ještě o boční lalošky.

¹¹²⁸ Mencl 1952, s. 272, tab. VI na str. 275. Prostý hruškový profil s postranními pásky byl v polovině 14. století, podle citovaného autora, u žeber na našem území běžně užívaný.

¹¹²⁹ Sedláček 1899, s. 19, zejména pozn. 12 na s. 24. „1376, 16. Maj.....187 a půl kopy na stavbu kostela a jiné rozličné osoby byly klášteru dlužny.“ Sedláčkův překlad originálu z Orlického archivu. Srovnej též Kuběnka 1970, s. 86.

¹¹³⁰ Foltýn – Slavík 2001, s. 349, 350.

¹¹³¹ Foltýn 2000, s. 92 - 94.

¹¹³² Vácha, 2002, s. 96 - 97.

¹¹³³ Podlaha – Zahradník 1901, s. 7. Později bylo na výkres připsáno označení proboštsví.

¹¹³⁴ Kapihorský 1630, s. 89.

¹¹³⁵ Viz Podlaha 1910, s. 70.

¹¹³⁶ Vácha 2002, s. 96 – 97, 105 (textová příloha 1).

¹¹³⁷ Rohn 1775, s. 23.

mapování (1836-1852). Vzhledem ke schématickému provedení obou zákresů, však existenci zbytků nadzemních konstrukcí, v této době, nelze ještě zcela vyloučit.

Koncem 19. století V. Oehm zmiňuje jen nepatrné zbytky zřícenin a K. B. Mádl popisuje proláklinu, kterou považoval za místo předpokládaného rajského dvora.¹¹³⁸ Tůma konstatuje, že po klášteře zbylo "něco kleneb ve zdi" a prohlubně v Liskově zahradě.¹¹³⁹

Prežívání značné části zdiva kostela, až do 18. století, vysvětluje zachování poměrně početného souboru architektonických fragmentů, které jsou s proboštvím tradičně spojovány. Následující odstavce si všimají těch z nich, které lze zařadit do raně gotického období. Bezpečně a jednoznačně ztotožnit některé z popisovaných fragmentů s proboštvím sv. Martina, lze jen velmi obtížně, přesto se zdá vysoce pravděpodobné, že přinejmenším převážná většina z nich, skutečně pochází z jeho konstrukcí. Mimo jiné tomu nasvědčují i druhotně osazené architektonické zlomky v jižní frontě Klášterní ulice, nalézající se v bezprostředním sousedství klášteřiště. Na místě je ovšem připomínka, že například M. Radová-Štiková, upozornila na užití prvků, které by mohly pocházet ze starší románské svatyně, v závěru presbytáře kouřimského farního kostela sv. Štěpána.¹¹⁴⁰

Přehled dosavadních názorů na dataci architektonických zlomků, ikonografie

Již v meziválečném období publikoval F. Beneš snímky fragmentů, které ztotožnil s konstrukcemi klášterních staveb. V případě příporové hlavice a meziokenního monolitického bloku uvedl, že byly nalezeny "v příkopu před proboštským kostelem v rumu a popeli". Důležité je sdělení ředitele kouřimského muzea Batelky, podle nějž byla údajně na klášteřišti, před více než dvaceti lety, při bourání domků, nalezena vrstva malty, ve které byly uloženy patky sloupů a dále dvě dobře zachované zdi, místy až 2 m vysoké (západní se zazděnými gotickými okenními kružbami).¹¹⁴¹

B. Svoboda se blíže architektonickými detaily neanalyzoval, domníval se však, že cisterciáci zde byli přítomni již před vznikem městského opevnění.¹¹⁴²

Nověji se kamenickými zlomky připisovanými proboštvím sv. Martina zabýval D. Líbal, který datoval jejich kolekci do doby kolem poloviny 13. století a v kanelované konzole spatřoval typické cisterciácké zbarvení. Dále Líbal uvedl, že výstavba proboštského chrámu byla dílem huti sedleckého kláštera a výtvarnou náročností, patrně předčila děkanský kostel sv. Štěpána. Datování architektonických detailů Líbal nezměnil ani ve svých pozdějších pracech.¹¹⁴³

Fragmenty uložené v městském muzeu neunikly pozornosti J. Kuthana, který je zařadil do druhé čtvrtiny či do poloviny 13. století. Nověji se přiklonil k dataci fragmentů do doby kolem roku 1240.¹¹⁴⁴ Starším horizontem fragmentů se okrajově zabýval P. Kroupa, který datoval část z nich do druhé čtvrti 13. století.¹¹⁴⁵ K. Kuča se domníval, že objekt proboštsví vyrůstal již v letech 1240-1250, a kromě fragmentů v muzejním depozitáři mu, připsal i prvky zazděné v severozápadním úseku městského opevnění.¹¹⁴⁶ Dosud nejpodrobněji se zmíněnými architektonickými detaily zabýval kolektiv připravující výstavu Gotika na Kolínsku. Autoři katalogu datují kamenické články do třetí čtvrti či obecněji do

¹¹³⁸ Oehm, 1894, s. 75, Mádl 1897, s. 70.

¹¹³⁹ Tůma 1915, s. 49.

¹¹⁴⁰ Radová-Štiková 1975, s. 282.

¹¹⁴¹ Beneš 1934, s. 13, pozn. 15; V této souvislosti je možné doplnit, že v roce 1914 bylo při stavbě čp. 432 na pozemku "Klásterky" narušeno staré pohřebiště, načež památkový úřad zakázal majitelce parcely 18/1 další terénní úpravy (za poskytnutí záznamu o této události děkuji ing. Marii Dvořákové).

¹¹⁴² Svoboda 1941, s. 50.

¹¹⁴³ Líbal, 1943, sine, Líbal 1957, s. 142-143, D. Líbal - Macháčková- H. Jiříková, 1971, sine, Líbal 2001, s. 198.

¹¹⁴⁴ Kuthan 1982, s. 242, Kuthan 1994, s. 204.

¹¹⁴⁵ Kroupa 1987, s. 44.

¹¹⁴⁶ Kuča 1998, s. 114.

druhé poloviny 13. století. Ojedinelé prvky, jejichž provenience však ne ní zcela jistá, kladou do poloviny 14. věku (kružby).¹¹⁴⁷

Stěží nahraditelným ikonografickým pramenem, pro poznání stavební podoby probošství, představuje Willenbergova veduta.¹¹⁴⁸ Na ní je nepochybně ruina kostela označena číslem 15 a popisem vysvětlujícím, že se jedná o cisterciácké probošství, které náleželo k sedleckému klášteru. Na základě veduty se, svého času, D. Líbal pokusil proboštský kostel rekonstruovat jako velkou orientovanou stavbu s příčnou lodí.¹¹⁴⁹ Hodnocení schématicky podaného vyobrazení ovšem vyžaduje krajní opatrnost. Bezpečně lze identifikovat horní partie vysokých okenních otvorů, zbytek krovu a přilehlou nezastřešenou věžovitou stavbu. Na základě vyobrazení ruin probošství lze snad předpokládat, podélné rozvinutí zachyceného objektu podle jedné z os.

Stručný popis a rámcové zhodnocení architektonických fragmentů

V depozitáři městského muzea v Kouřimi se nalézají kolekce architektonických článků, které jsou spojovány s konstrukcemi probošství sv. Martina. Z hlediska morfologického. lze soubor fragmentů, rozdělit pracovním způsobem do několika skupin.

Do první je možno bez váhání zahrnout zejména prvky vyzdobené prolamovanými hvězdicemi, což bylo v literatuře doposud nepřesně označováno, jako diamantování. V první řadě jde o blíže neurčitelný zlomek, který mohl být ostěním. Druhý fragment s motivem hvězdic, byl již dříve označen jako žebro s oblým profilem (obr. 309:1, 298). Ani tento postřeh, však není zcela přesný. Prvek totiž nepochybně představuje pouhý zlomek většího celku, jímž mohlo být např. ostění otvoru či klenební žebro. Zdá se, že druhá varianta je přijatelnější. Zlomek by tak představoval polovinu nejspíše hranolového žebra, které je v nároží profilováno dvěma mohutnými oblouny (čistě teoreticky nelze ovšem vyloučit například profil s třemi oblouny, jež byl užit například u cisterciáků v Maulbronnu). Mezi nimi a po bocích prvku probíhala řada již zmíněných hvězdic. Žebro by se tak řadilo k nevelkému počtu obdobných prvků u nás (cisterciácký klášter v Hradišti nad Jizerou sv. Salvátor v pražském Anežském klášteře). Vraťme se ještě k motivu prolamovaného jehlance. Není vhodné jej označovat jako diamantování, které se vyznačuje plností formy jehlance. V našem případě se jedná o motiv, který lze označit jako hvězdicový. Tento detail byl například obecným dekorativním prvkem středověké architektury Francie.¹¹⁵⁰ Pokud je náš výklad správný, vzhledem k dimenzím klenebního žebra, byla klenba rozprostřena přes poměrně rozsáhlý prostor. Dalším neméně zajímavým prvkem je fragment palmetové hlavice (obr. 301).¹¹⁵¹ K tomuto fragmentu lze přičíst obdobnou hlavici, pokrytou navzájem se proplétajícími stonky zavlnutých palmet, která je zazděna v nároží v jižní frontě Klášterní ulice (obr. 300). Velmi důležitý je též monolitický kamenný blok, který nese v nároží hlavici nejspíše bývalé přípory, jejíž povrch pokrývají vztyčené jazykové listy, kořenící v prstenci a stočené listy palmety (obr. 299). Nároží kamenného bloku je probráno výžlabkem, který je ukončen lilií. Prvek byl součástí klenební konstrukce, čemuž napovídá i diagonální natočení hlavice. Půvabná je též dvouetážová konzola, jejíž povrch je zbrázděn kanelurami. Její ukotvení ve zdivu zajišťoval mohutný kamenný blok, jehož je součástí.¹¹⁵² Nejpočetnější je ovšem skupina klenebních žebor, případně jejich fragmentů (obr. 309:2-12 a obr. 310:1-11). Tyto prvky jsou tvořeny hranolovým jádrem, na které navazuje vejčitý prut.¹¹⁵³ U některých článků se zachovaly, v patce, náběžní štítky, například srdčitého tvaru a drápky, které mají buď přímé nebo esovité zakončení (obr. 302 - 306). V ojedinelém případě se dochovalo

¹¹⁴⁷ Rišlink - Jouza - Valentová 1998, s. 30.

¹¹⁴⁸ Podlaha - Zahradník 1901, s. 7.

¹¹⁴⁹ Líbal 1943, sine.

¹¹⁵⁰ Např. Brutails 1922, s. 98 - 99. Jde o prvky s inventárním číslem MK 4515.

¹¹⁵¹ Prvek s inventárním číslem MK 4520.

¹¹⁵² Prvek s inventárním číslem MK 4668.

¹¹⁵³ Prvky společně inventarizované pod číslem MK 4658 a dále MK 4507- 4511.

křížení žeber, které ještě postrádá svorník. Vzhledem k úhlu, který žebra svírají, je zřejmé, že tato závěrová část, pochází z kvadratického pole. Tuto skupinu fragmentů je patrně možno vyčlenit samostatně. Bez povšimnutí nelze přejít zlomky masivního meziokenního pilíře (či pilířů), který je v principu, tvořen klínovitým profilem doprovázeným oblými pruty, jež byly součástí kružbových obrazců (obr. 294 - 296). Ve styčné ploše byl identifikován otvor pro krepny. V ploše ostění je dobře patrná drážka pro zasklení.

Pozoruhodný architektonický článek představují lilie vytesané z petrograficky odlišného materiálu, původně ukončující svistou konstrukci, nejspíše štít či fiálu.¹¹⁵⁴

Početný soubor fragmentů tvoří rozličné zlomky okenních kružeb s typickou výžlabkovou profilací (obr. 310:13 - 14).¹¹⁵⁵

K této skupině náleží relikty kružbového lomeného okna, do jehož záklenku byla vložena jeptiška.¹¹⁵⁶ Pro úplnost je třeba zmínit zlomky, které pocházejí patrně z ostění a jsou profilovány oblouny a výžlabky (obr. 310:12). Tato skupina fragmentů, pokud ji opravdu můžeme bezpečně přisoudit konstrukcím proboštství, souvisí s mladšími stavebními zásahy.¹¹⁵⁷

Se stavbami proboštství nejspíš souvisí i řada použitých kvádrů z křídových hornin s otvory po krepnách, které byly využity jako stavební materiál městského opevnění, právě nedaleko polohy kam je loklizována budova proboštství (obr. 312, 313).¹¹⁵⁸

Krátce bych se věnoval tvarové náplni prvků, pocházejících z 13. století, které náleží raně gotickým konstrukcím. Je však třeba připomenout, že relevantní přístup ke studovanému materiálu, je podmíněn správnou identifikací fragmentů, přičemž jistotu by mohl přinést až "destruktivní" archeologický průzkum klášteřiště.

Zastavme se nejprve u zlomku, který interpretujeme jako hranolové žebro s oblouny a hvězdicovým motivem na bocích, jak již bylo výše uvedeno. V domácím materiálu je mu nejbližší klenební žebro z cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou, jehož boky zdobí ovšem diamantování.¹¹⁵⁹ Je zajímavé, že i na nich byl utvořen mělký vřez, snad imitující zamýšlené probrání. Toto žebro lze spojit s první fází výstavby klášterního kostela, který vyrůstal nejspíše krátce po roce 1230.¹¹⁶⁰ Podobně profilovaná žebra nalezneme např. u cisterciáků v saské Altzelle, kde byl jimi zaklenut ambit, datovaný do druhé čtvrti 13. století.¹¹⁶¹ Vývojově je základní tvar žebra spojen s časnými anglonormanskými žebrovými klenbami. V oblasti Ile-de-France, pak tento profil žebra zobecnil v poslední třetině 12. století.¹¹⁶² Velmi blízký příklad našemu fragmentu nalezneme např. v Chars, v partiích, které jsou dnes datovány do doby krátce po polovině 12. stol.¹¹⁶³ Všimněme si stručně užitého hvězdicového motivu. Jeho obdobu nacházíme na druhotně osazených raně gotických klenebních žebrech (u minoritů ve Stříbře), kde ovšem zůstal tento detail dosavadní literaturou nepovšimnut. Líbal datoval žebra již do druhé čtvrti 13. věku.¹¹⁶⁴ Uvedený motiv nalezneme rovněž u minoritů v Jihlavě, kde přichází snad těsně před polovinou 13. století.¹¹⁶⁵ Shodný detail se vyskytuje na chórových kaplích domu v Magdeburgu a na řadě

¹¹⁵⁴ Prvek s inventárním číslem MK 4516.

¹¹⁵⁵ Prvky společně inventarizované pod číslem číslu MK 4659.

¹¹⁵⁶ Prvek s inventárním číslem MK 4513.

¹¹⁵⁷ Tvarová náplň prvků ostře kontrastuje se zbytkem souboru, což přirozeně vyvolává pochybnosti o jejich provenienci.

¹¹⁵⁸ Zavřel, J.: Petrografický průzkum středověkého hradebního systému města Kouřimi. Praha 2003, s. 31. Rukopis. Za ochotné zapůjčení děkuji autorovi.

¹¹⁵⁹ Mencil 1952, s. 270, tab. I. S podobným profilem se setkáme v lodi u sv. Salvátora v pražském Anežském klášteře.

¹¹⁶⁰ Např. Kuthan, 1983, s. 66.

¹¹⁶¹ Magirius 1962, s. 106 -107.

¹¹⁶² Aubert 1934, s. 24 pozn. 3 a dále s. 79.

¹¹⁶³ Bideault - Lautier 1987, s. 156, obr. na s. 157. Stylově uvedený příklad odkazuje na oblast okolo řeky Oise.

¹¹⁶⁴ Líbal - Hanzlíková 1995, s. 37. Oproti tomu ovšem Jirásko 1995, s. 12 považuje za nejpravděpodobnější dobu založení kláštera až léta 1250-1253.

¹¹⁶⁵ Např. Kuthan 1982, s. 231, obr. 167 na s. 229.

dalších příkladů. Velmi zajímavá "kanelovaná" konzola má v domácích příkladech obdobu v témž prvku na hradě Vizmburku který vyrůstal za vlády Přemysla Otakara II.¹¹⁶⁶ Tento typ konzoly nebyl rozhodně cisterciákům cizí. Uvedme alespoň příklady z kapitulní síně a dormitáře cisterciáckého kláštera v pikardském Vauclere (Vauclair).¹¹⁶⁷ Nápadná skupina žeber vejčitého profilu má u nás, ve svém základním tvaru, volnější paralelu v žebrech presbytáře dominikánského kostela sv. Kříže v Jihlavě (obr. 459).¹¹⁶⁸ Stejný tvarový základ nalezneme na katedrále v Noyonu.¹¹⁶⁹ Pro dataci není bez významu výskyt drápku, který například u portálů patrně nepřežil přes třetí čtvrtinu 13. století.¹¹⁷⁰ S obdobným tvarem náběžního štítku se můžeme setkat na zbytku chórové části v již zmiňovaném Hradišti nad Jizerou, v Předklášteří u Tišnova, v nedalekém Kolíně nad Labem¹¹⁷¹, v ambitu klarisek v Anežském klášteře či na hradě v Písku.¹¹⁷² Tedy zhruba v rozmezí prostředních dvou čtvrtin 13. století.

Zásadní význam pro přesnější dataci má charakter nalezených hlavic s palmetami a vztyčeným listem. V případě hlavice z Klášterní ulice je kalichové jádro silně potlačeno ve prospěch košového tvaru. Se vztyčeným listem vyrůstajícím z prstence se v naší architektonické plastice setkáme běžně ve druhé čtvrti 13. století, obdobně jako s proplétajícími se stonky. Zavínuté palmety a celkový charakter mohou vzdáleně připomínat lavice v kapitulní síni v Oseku¹¹⁷³, obdobné prvky v kapli P. Marie a v presbytáři kostela sv. Františka v Anežském klášteře, hlavice křížové chodby na Velehradě¹¹⁷⁴, případně obdobné detaily v Předklášteří u Tišnova. Zajímavá analogie se nachází v palmetě na trnoži nedávno odhaleného portálku "krypty" v Hradišti nad Jizerou, kde se vyskytuje podobně zavínutý palmetový lístek, ovšem poněkud ploššího charakteru. Obdobně svinuté palmety nalézáme také na řadě hlavic (nejspíše přípor) v Hradišti nad Jizerou. Tvarová příbuznost se objeví i při srovnání s hlavicí okenního sloupku dominikánského kláštera v Brně, nebo s obdobným prvkem z kostela P. Marie v Budíně, který je ovšem nutno datovat až k polovině 13. století.¹¹⁷⁵ V obecné rovině náleží starší část kolekce fragmentů, nejpravděpodobněji k odezvě oné slohové vlny, která je zastoupena například raně gotickými partiemi u cisterciáků v Maulbronn, jež jsou nově datovány mezi léta 1213-1229/30.¹¹⁷⁶

Shrneme-li, studované kamenické zlomky, pak dokládají špičkovou architekturu zaniklého objektu, který lze, přinejmenším v detailu, srovnávat s předními stavbami své doby. Některé fragmenty poukazují již ke druhé čtvrti 13. století, ale vzhledem k regresivním tendencím architektury 13. věku, nelze vyloučit ani jejich o něco mladší dataci. Do této skupiny náleží zlomky s hvězdicovým motivem, hlavice s palmetovým dekorem a snad i konzola s "kanelováním". Další raně gotické prvky, zvláště zlomky vejčitých žeber, jejichž profilace se blíží hruškovci, je možné datovat snad o něco později, ale nejspíše ještě před počátek poslední čtvrti 13. věku. Z hlediska funkce lze, hypoteticky, uvažovat o tom, že předpokládaná mohutná hranolová žebra mohla klenout chór, který se patrně stavěl jako první. Ostění by mohla patřit okenním otvorům, které jsou ještě patrné na Willenbergově vyobrazení. Žebra vejčitého profilu snad mohla náležet čtvercovým polím kostelní lodi. Definitivní řešení této problematiky však není možné bez archeologického výzkumu, při

¹¹⁶⁶ Kuthan, 1994, s. 451 - 452.

¹¹⁶⁷ Např. Rhein 1912, s. 226 - 245, zvláště s. 235 - 236, 241.

¹¹⁶⁸ Kuthan 1994, 166, zařadil výstavbu první fáze kostela do doby kolem roku 1260. Klenební žebra byla před nějakou dobou uložena v interiéru presbytáře (osobní návštěva autora).

¹¹⁶⁹ Aubert 1934, s. 75, 78.

¹¹⁷⁰ Mencl, 1960, s. 119.

¹¹⁷¹ Tento prvek lze datovat zhruba do šedesátých let 13. století. Kuthan 1994, s. 201.

¹¹⁷² Tento detail lze snad datovat do třetí čtvrti 13. století. Viz např. Kuthan 1975, s. 65, 68 dále H. Soukupová, 1989, s. 106 (obr. 101) a 113.

¹¹⁷³ Datována pomocí analogií zhruba do 30. let 13. století, viz Kuthan 1994, s. 270.

¹¹⁷⁴ Velehradský ambit byl budován ve druhé čtvrti 13. století, viz. Kuthan 1994, s. 440 - 441.

¹¹⁷⁵ Například Hálová-Jahodová 1947, s. 34, obr. 3 na s. 3, Marosi 1992, s. 17, obr. 6. na s. 28.

¹¹⁷⁶ Knap 1997, s. 271.

němž by se podařilo zdokumentovat dispozici kostela.¹¹⁷⁷ Vzhledem k silným filiačním vazbám, uvnitř cisterciáckého řádu, ovšem vyvstává otázku, zda architektura prepozitury mohla být ovlivněna právě jejich prostřednictvím. Je možné upozornit na skutečnost, že ve Valdsasích, odkud byl mateřský sedlecký klášter osazen, cisterciáci dispozičně navázali na "clunyjský" typ stupňovitého závěru.¹¹⁷⁸ Není tedy vyloučeno, že i v Kouřimi, mohlo dojít k užití, ve své době, již "nemoderních" forem, byť v detailu řemeslně velmi kvalitně provedených. Naznačenou dataci raně gotických článků podporují i písemné prameny. Konkrétně jde o záznam v téměř nepovšimnuté fomulářové sbírce z 13. století, vztahující se ke kostelu sv. Martina, ze které D. Foltýn usuzuje, že pobočný dům cisterciáků, zde vznikl nejpozději za Přemysla Otakara II. Rozřešení vztahu mezi vysazením proboštví a počátky města si v budoucnu vyžádá podrobný komplexní výzkum.¹¹⁷⁹

VII. 1. 2. Proboštví benediktinů na Velízi (kostel sv. Jana Křtitele)

O kostele sv. Jana Křtitele na Velízi existuje bohatá literatura. F. J. Lehner datoval výstavbu kostela již do počátku 11. století, s tím, že neklenutá loď kostela, byla dodatečně prodloužena na západ. Chór považuje za románský a žebra křížové klenby za druhotná. Tyto úpravy připisuje benediktinům.¹¹⁸⁰ A. Cechner zařadil kostel do poloviny 13. století.¹¹⁸¹ V soupisu památek je stavba kostela datována před polovinu 13. století.¹¹⁸² D. Líbal klade počátky velízského kostelíka do doby kolem poloviny 13. století.¹¹⁸³ J. Kuthan zařadil vznik svatyně do období panování krále Václava I., konkrétně pak do doby kolem roku 1240.¹¹⁸⁴ Tento autor se mimo jiné domnívá, že dvojice západních věží velízského kostela, byla v průčelí sjednocena dodatečně, ale v nevelkém časovém odstupu.¹¹⁸⁵ Při hodnocení stavby autor uvádí, že stavba je „zakotvena v románské tradici“ s ojedinělými prvky gotiky (portál, klenba presbytář). Podnětným posunem v dosavadních názorech je datace západního portálu J. Sommerem, a to patrně do doby po polovině 13. století.¹¹⁸⁶

Kostel na Velízi, údajně založený již Jaromírem, daroval ostrovskému klášteru již Břetislav I.¹¹⁸⁷ K roku 1205 je zmiňován kostel sv. Jana Křtitele ve Velízi.¹¹⁸⁸ Zpráva o existenci kostela (obr. 276 - 284), pochází z roku 1250, kdy zde byl velmož Nedvěd opásán mečem.¹¹⁸⁹ V roce 1310 bylo potvrzeno původní obdarování ostrovskému benediktinskému klášteru. Tehdy je poprvé uváděno i proboštví.¹¹⁹⁰ V Pulkavově kronice je proboštví zmiňováno v souvislosti se dvěma mnichy, kteří tam působili.¹¹⁹¹

¹¹⁷⁷ V roce 1978 prováděl M. Šolle na klášterišti zjišťovací sondážní výzkum, kterému předcházela geofyzikální průzkum. Při výkopu vedeném v ose zjištěných anomálií, došlo k odkrytí různě velkých ploch historické stavební suti. Bylo proto doporučeno, upustit od zamýšlené stavby zdravotního střediska, v prostoru prolákliny tzv. rajskeho dvora a v místech předpokládané ho kostela. Pokud by k výstavbě přesto došlo, měl jí předcházet plošný výzkum. Srov. zprávy vedoucího výzkumu, Archiv NZ AÚ AV Č R, č. j. 6321/78 a č. j. 6601/78. Další archeologický výzkum, který se okrajově dotkl prostoru klášterišti, byl zaměřen na poznání městských fortifikací a ve vztahu k době založení prepozitury, nepřinesl nové poznatky. Viz F. Laval, Z. Neústupný, Kouřim, č. parc. 18/1. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v roce 2002. NPÚ, ÚOPSC, 29. 2. 2004.

¹¹⁷⁸ Přehledně Eydoux 1952, s. 31, 33.

¹¹⁷⁹ Foltýn – Kovář, 2006, s. 6, 7.

¹¹⁸⁰ Lehner 1895, s. 74, 1903, s. 302, 303. Jako románský označuje kostel i K. V. Zap (Zap 1859, s. 44).

¹¹⁸¹ Cechner 1913, s. 306.

¹¹⁸² Poche (ed.) 1978, s. 170.

¹¹⁸³ Líbal 1983b, s. 7, Líbal 2001, s. 213.

¹¹⁸⁴ Kuthan 1994, s. 444.

¹¹⁸⁵ Kuthan 1994, s. 443.

¹¹⁸⁶ Sommer 2002, sine.

¹¹⁸⁷ RBM I, č. 119, s. 50, Schaller 1788, s. 58. Zap 1860, 109.

¹¹⁸⁸ Boháč 2001, s. 107.

¹¹⁸⁹ FRB II, s. 287, Sedláček 1891, s. 62.

¹¹⁹⁰ RBM II, s. 971, č. 2243, Dostál 1891, s. 605, Kočka 1936, s. 591, s citací pramenů.

¹¹⁹¹ FRB V, s. 233.

Zběžným povrchovým ohledáním, tak jako u řady dalších objektů, bylo zjištěno, že stavební vývoj kostela neprobíhal tak jednoduše, jak se dosud předpokládalo. Rovněž formální charakter tvarosloví a nejnovější získaná dendrochronologická data, ze stavby samotné, poukazují na komplikovanější vývoj, respektive na možnou korekci časového zařazení stavby (a to minimálně v dílčích partiích). Na tomto místě je nutné podotknout, že detailní průzkum by vyžadoval dobré technické zajištění přístupu, a to zejména v prostoru věží.

Nejstarším pozůstatkem středověké sídlištní situace jsou kostrové hroby s výskytem esovitých záušnic, datovaných do průběhu 11. a 12. století. Tyto hroby byly z části překryty budovami proboštství, které podle literatury vyrůstalo, těsně před polovinou 13. století. Kostel sv. Jana Křtitele je tvořen kvadratickým presbytářem, obdélnou lodí a západním dvouvěžím (obr. 277, 278). Po severní straně presbytáře bývala „stará“ sakristie.¹¹⁹² Věže jsou vyzděny z lomového kamene (obr. 286) a jejich nároží jsou armována. Interiér i exteriér presbytáře a lodi je omítnut. Presbytář je zaklenut klenbou s masivními pětibokými klenebními žebry (obr. 279, 280, 287). Klenební žebra jsou v patě zakončena podseknutím respektující profilací žebra. Jak je možné zjistit v podstřeší, kápě vzduché křížové klenby jsou vyzděny z cihel tloušťky cca 85 mm. Vítězný oblouk má kvadratickou profilaci a je založen na pateční římsě (obr. 280). V západních koutech lodi se zachovaly dvě konzoly jehlancového tvaru, které jsou připisovány zaniklé konstrukci západní tribuny. Patra západního dvouvěží, jsou dnes přístupná z přízemí jižní věže. V patře mezivěžního prostoru, v úrovni stávající tribuny, je možné pozorovat několik zajímavých detailů. Západní stěna mezivěží je vyzděna z lomového kamene, ale i cihel a nápadně se odlišuje od rezného zdiva obou věží. Zdá se, že špalety stávajících (barokních) otvorů byly vyzděny současně se zdivem. V jižní zdi severní věže je osazen lomený portálek, v jehož profilaci ostění dominuje oblý prut. Jak v jižní, tak v severní věži je možné, v jejich horní partii, sledovat dodatečně zazděné „starší“ otvory zamýšlených oken (obr. 286). Nad těmito otvory pokračuje zdivo, ve kterém jsou vyzděny stávající drobné okenní otvory, až ke koruně věží. V interiéru věží jsou zachovány zřetelné charakteristické ústupky v lici zdiva. V úrovni střešního prostoru je možné sledovat z půdního prostoru na východním lici věží, rovněž ústupek ve zdivu. Přízemí věží je dnes přístupné z kostelní lodi. Ještě připomeňme, že přízemí severní věže se v nadpraží okénka, střílnovitého tvaru, zachovaly originální tesařské prvky, dodnes zazděné ve zdivu věže. Na vnější fasádě kostela se z dnešních detailů uplatňují především půlkruhově zakončená okénka věží (obr. 281), ostění lomených oken presbytáře a opukové(!) ostění drobného lomeného okénka, ve východním štítě (obr. 282, 283). Překlad niky, ve které je štítové okénko osazeno, je tvořen původními dřevěnými prvky, které vykazují stopy poškození ohněm. V prostoru mezi věží je osazen ústupkový lomený portál. Jeho ostění je artikulováno oblým prutem s navlečenými vyžlabenými prstenci (obr. 284). Prut spočívá na talířové patce s polygonálním soklíkem. Na nároží ostění portálu jsou vytesány pruty vejčité profilace s doprovodnými drobnými bočními prvky.

Na základě předběžných pozorování lze odmítnout představu sjednocení dvouvěžového průčelí již ve středověku. K této úpravě nepochybně došlo, i s „historizujícími“ detaily, až v objemu novověkých úprav kostela (odlišný charakter zdiva). Složitějšímu stavebnímu vývoji věží, nebo minimálně změně projektu, nasvědčují uvedené zazděné špalety okenních otvorů (obr. 286). Jak již bylo popsáno, v interiéru věží je možné pozorovat celou řadu technologických detailů a původních konstrukčních řešení (překlady otvorů a pod.).

Ve vztahu ke Křivoklátu je třeba upozornit na nápadnou podobnost utváření půlkruhově zaklenutých ostění věžních okének (obr. 281). Podobná okénka nalézáme, právě v obvodových zdech západního a jižního křídla horního hradu Křivoklátu. Je zajímavé, že v cihlách tloušťky 80 mm, které byly užity v záklencích těchto otvorů, zjišťujeme volnou paralelu u obdobných prvků, ze kterých byla vyzděna kápě klenby velízkého presbytáře (obr. 279), zde byly užity cihly tl. 85 mm. Tyto regionální paralely nemusí být bez významu pro formální analýzu „pozdě románských“ detailů obou staveb. V obecném měřítku, ovšem

¹¹⁹² Cechner 1913, s. 306.

charakter detailů nikterak nevybočuje z rámce domácí architektury druhé a třetí čtvrtiny 13. století. Jako příklad lze uvést okna v závěru hradištského kostela (druhá čtvrtina 13. století). Dokonce i pro „již“ lomený záklenek štítového okna velizského presbytáře nalzáme paralely i na stavbách z druhé čtvrti 13. věku (Český Dub - komenda). Nejnovější dendrochronologické data, získaná z autentických dřevěných prvků, v překladu okna, v přízemí severní věže kostela sv. Jana Křtitele, které byly vytesány ze dřeva smýceného 1272/1273, jsou datem, post quem, vzniku minimálně této části objektu.¹¹⁹³ Domnívám se, ve shodě s J. Sommerem, že s tímto časovým zařazením nemusí být ani datace západního portálu. Například profilace vejčitých prutů s doprovodnými oblounky (obr. 288), má sice, díky užitému materiálu, místy rustikální formu, nicméně jde o profilaci prutů u nás zcela zobecněnou ve třetí čtvrtině 13. století. Rovněž prstencem navlečený na prut, v té podobě kterou má, nemůže být bezpečnou oporou pro bližší dataci. S podobně profilovaným prstencem se setkáváme například na západním portálu benediktinského kláštera v Polici nad Metují, vyrůstajícího ve třetí čtvrti 13. století. Prstenci byly přepásány i sloupky proslulého portálu v Hradišti nad Jizerou (kolem roku 1260). Rovněž pro polygonální soklíky sloupků, nalezneme řadu analogií na portálech třetí třetiny 13. století (Praha, kostel sv. Františka, Pšovka – kostel sv. Vavřince aj.). Skutečně nelze vyloučit, že minimálně západní dvouvěží vyrůstalo až po polovině 13. století. Rovněž pro „romanizující“ půlkruhové záklenky oken, najdeme ve druhé polovině 13. století čestné příklady. Připomeňme okénka krypty sv. Štěpána v Kouřimi, nebo půlkruhově zakončená okna presbytáře kostela sv. Vavřince v Pšovce u Mělníka. Půlkruhově zakončené okno s raně gotickou kružbou se zachovalo v sakristii kostela P. Marie v Blatné (kolem roku 1260).¹¹⁹⁴ Překvapivě (pokud přijmeme tradiční datování stavby) pozdní příklad půlkruhově zakončených gotických záklenků, zjišťujeme i na okénkách chórové krypty kostela sv. Petra a Pavla v Horažďovicích, který je datován na počátek 14. věku.

Stavební úpravy v průběhu 15. století by mohly, opět dokládat získaná data z dendrochronologického průzkumu dřevěných prvků z nadpraží průchodu z přízemí jižní věže, do patra mezivěží. Řezivo pochází ze stromů smýcených 1445/1446.¹¹⁹⁵ K vyzdění západní zdi, mezi věžemi došlo, nepochybně až v rámci jedné z barokních úprav kostela. V roce 1603 se kostel nacházel ve špatném stavebním stavu a díky intervenci poddaných z Broum a Kublova, byl údajně do roku 1605, opraven (jednalo se mimo jiné o nových věžích a krovech).¹¹⁹⁶ Tomu odpovídá i datace stropních trámů v přízemí severní věže, které pocházejí ze dřeva smýceného mezi lety 1608-1609.¹¹⁹⁷ K jistým stavebním úpravám, v období raného baroka, nasvědčují také omítky v lodi a prostoru mezi věžemi. Další přestavbě, realizované mezi lety 1770 – 1774, náleží především kasulová okna v lodi, úpravy mezivěžního prostoru a zastropení lodi. Na okraj připomínám, že v roce 1785 byla postavena farní budova.¹¹⁹⁸ K drobným úpravám kostela docházelo i v 19. století.

Architektura kostela je pěkným příkladem utváření středověké svatyně benediktinského pobočného domu. Že takové řešení nebylo u tohoto druhu staveb ojedinělým, dokládá kostel postoloprtského benediktinského probošství v moravském Kostelci (Olšany-Kláštrec)¹¹⁹⁹, který vznikl patrně v prvních dvou třetinách 14. století. Jednolodí s obdélným presbytářem obdobné šířky, zde bylo opatřeno nápadným západním dvouvěžovým průčelím. Západní zeď mezivěží byla přestavěna snad v 16. století.¹²⁰⁰

Otázkou je, zda pro západní dvouvěží sv. Jana Křtitele na Velízi, mohlo být vzorem obdobně řešené západní průčelí ostrovské baziliky (kolem roku 1225). Kostel sv. Jana Křtitele byl nedílnou součástí probošství. Z dosavadních poznatků o architektuře tohoto

¹¹⁹³ www.dendrochronologie.cz, číslo 1660. Uváděny jsou datace nejmladšího datovaného letokruhu.

¹¹⁹⁴ Kuthan 1972, s. 128.

¹¹⁹⁵ www.dendrochronologie.cz, číslo 1661.

¹¹⁹⁶ Kočka 1936, s. 592, s citací pramenů.

¹¹⁹⁷ www.dendrochronologie.cz, číslo 1662.

¹¹⁹⁸ Kočka 1936, s. 594, s citací pramenů.

¹¹⁹⁹ Foltýn a kol. 2005, s. 531.

¹²⁰⁰ Foltýn a kol. 2005, s. 532, 533.

druhu řeholních staveb, lze soudit, že jejich stavební program probošství, byl redukován. Probošství jsou většinou tvořena kostelem a pouze dvěma trakty budov. Křížová chodba buď úplně chybí, nebo se omezila jen na tyto křídla. Ve zkoumaných případech je doložena existence kuchyně a refektáře (v jednom křídle), kapitulní síň a pracovní prostory (v druhém křídle).¹²⁰¹

V literatuře se předpokládá, že budovy probošství, situované po jižní a západní straně kostela, pochází z poloviny 13. století.¹²⁰² Vzhledem k posunům (alespoň západních partií) v dataci kostela sv. Jana Křtitele, je nutné se, v rámci dalšího výzkumu, podrobněji zabývat také revizí dosavadního časového zařazení proboštských budov a jejich vztahu ke svatyni. Nelze zcela vyloučit, že západní část probošství vyrůstala až v průběhu 14. století (této pozdní dataci, kterou považujeme za pracovní, by mohlo nasvědčovat osazené obdélné okno).¹²⁰³

VII. 2. Raně gotická architektura probošství

Architektura probošství není, pokud mi je známo, u nás celkově zpracována. Výjimku tvoří pouze novější práce K. Nováčka a L. Petra, kteří se při studiu probošství Baštiny dotkli i problematiky nižších řeholních domů. Díky precizně provedenému povrchovému průzkumu ostrovského probošství Baštiny, je možné soudit, že se u nás, vedle soudržných klauzurních stavebních dispozic probošství vyskytovaly i řešení s nekompaktní zástavbou s nestandardní sestavou budov.¹²⁰⁴

Již dříve u nás byla pozornost věnována jednotlivým proboštským domům. Především jde o benediktinské probošství v Komárově u Brna. Výzkum D. Cejnkové odhalil jednak zdivo situované jižně od přístavku (kostela sv. Jiljí), které ovšem podle sdělení autorky nenáleželo románské výstavbě kláštera. Na ploše situované jižně od kostela bylo objeveno zdivo gotického objektu, obdélníkového půdorysu, přiléhající k jižní stěně sakristie kostela. Ve zdivu tohoto objektu byly druhotně použity kvádříky. Současně Cejnková upozornila na raně středověké jádro kostela, ke kterému náleží i spodní partie věžovité přístavby. Zároveň zmínila množství fragmentů pozdně románského až vrcholně gotického stáří.¹²⁰⁵ V další etapě výzkumu bylo odhaleno torzo dispozičně komplikovanější svatyně a byl vysloven předpoklad, že jádro kostela sv. Jiljí, vyžděné z hrubých kvádříků, vzniklo v době kdy zde již byli přítomni benediktini.¹²⁰⁶ Nejnovější práce shrnují stavební vývoj zdejších staveb tak, že nejprve vznikla stavba - kaple sv. Jiljí, která byla vybudována poblíž jižní zdi stávajícího chóru. K západní zdi lodi údajně přiléhalo obytné stavení, které je považováno za provizorium. Koncem 12. století měl být vybudován, v blízkosti provizoria, tribunový kostel s obdélnou lodí. Kolem roku 1200 bylo přistavěno k západní zdi lodi, i hranolové věžové obytné stavení. Předpokládá se, že na sklonku poloviny 13. století byla zbořena původní kaple i s přiléhajícím stavením a na jejím místě bylo vybudováno probošství. Jeho konstrukcím je připsáno 1,5 silné obvodové zdivo z kamenných kvádrů a zeď přiložená k JV nároží západní věžové budovy. V polovině 14. století byla zbořena budova stojící v místech bývalého provizoria a na jejích základech byl postaven stávající presbytář. V této době měl vzniknout i přístavek u severní zdi lodi.¹²⁰⁷ Předpokládá se, že zdejší dům nabyl klasickou monastickou dispozici nejpozději ve 14. století.

Při hodnocení fragmentů 13. století, pocházející ze zdejšího probošství, poukázal J. Kuthan na to, že zachované fragmenty poukazují na „vynikající kvalitu.“ A to z období, kdy

¹²⁰¹ Untermann 2010, s. 145.

¹²⁰² Reichertová 1985, s. 179, Černý 2002, s. 50.

¹²⁰³ Ojedinělé příklady pravouhlých okének známe již ze 13. století. Nejstarší pravouhlá okna s profilovaným ostěním přicházejí tak v polovině 14. století (např. čp. 605 v Praze na Starém městě).

¹²⁰⁴ Nováček – Petr 2009, s. 295, 298. Nelze podle autorů vyloučit, že obytné stavby probošství sestávaly z jednoho či dvouprostorových objektů.

¹²⁰⁵ Cejnková 1977, s. 66, 67.

¹²⁰⁶ Cejnková 1978, s. 81. Zjištěné základy složitější sakrální stavby by mohly souviset se zbytky základů stávajícího kostela.

¹²⁰⁷ Samek 1994, s. 226, 227.

byla domácí architektura ovlivněna vlnou klasické gotiky.¹²⁰⁸ Jde především o hlavice sdružených oken. Nalezen byl i zlomek portálu z poloviny 13. století, ke kterému jsou nalézány formální paralely v třebíčské bazilice. Zjištěn byl i zlomek arkádového pilíře, či klenební žebra.¹²⁰⁹

Z třebíčského probošství v Měříně je třeba uvést trojlodní baziliku, která představovala proboštský kostel. Zachoval se západní portál, na základě kterého se předpokládá účast třebíčské huti.¹²¹⁰

O jiných probošstvích mnišských řádů máme jen torzovité informace. Na tomto místě zmiňuji vrchlabské probošství opatovických benediktinů u Klášterské Lhoty. Podle literatury bylo založeno nejspíš již před polovinou 13. století. V roce 1869 se přišlo na jeho pozůstatky. Zjištěny byly například „stopy po zdech zdi, pahorek s věží a kamenné kvádry ostění dveří, říms a podobně.“¹²¹¹

Nelze vyloučit, že běžné monastické uspořádání měly další proboštské domy (Police nad Metují, Broumov, Měřín).¹²¹² Jak již bylo uvedeno, lze soudit, že domácí proboštské domy měly, jak klasické (patrně redukované) schéma uspořádání, tak i dispozice rozvolněné (pro mladší období Baštiny). Zdá se, že architektonické pojetí proboštských chrámových staveb mohlo navazovat na architekturu mateřských klášterů (Velíz). Bez zajímavosti nejsou dispoziční paralely mezi některými proboštskými kostely. Rovněž se zdá, že při výstavbě objektů probošství (nejspíše kostelních staveb), bylo alespoň z části reagováno na dobový slohový stupeň. Doklady velice kvalitní kamenické práce zjišťujeme například u fragmentů cisterciáckého probošství v Kouřimi, či u jmenovaného benediktinského probošství v Komárově. Známé zlomky detailů proboštských staveb, jsou plně srovnatelné s nejkvalitnější dobovou architektonickou tvorbou, na kterou nepochybně reagovaly i vlastní mateřské domy probošství. Pozoruhodné je, že lze vysoce hodnotit i doklady užitých technologických postupů, prováděných při výstavbě proboštského chrámu v Kouřimi.

VIII. NOVÉ POZNATKY O RANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTUŘE NĚKTERÝCH DALŠÍCH ŘEHOLNÍCH INSTITUCÍ

VIII. 1. Mendikantské kláštery

VIII. 1. 1. Klášter dominikánů v Praze u sv. Klimenta

Díky nedávno realizovaným archeologickým výzkumům, ale i současně probíhajícím výzkumům stavebně historickým se v suterénu barokní koleje pražského Klementina, objevil soubor hodnotných gotických architektonických článků. Předběžné vyhodnocení nálezových situací, a především nálezů zlomků raně gotických žeber a fragmentů raně gotické okenní kružby, umožňuje vyjádřit se k raně gotické architektuře této části Prahy. Nálezy dovolují nahlédnout do minulosti objektů, které se nacházely v prostoru staroměstského nástupu na Karlův most. Z písemných pramenů víme, že se zde od 30. let 13. století nalézal dominikánský klášter, s jehož výstavbou lze snad spojovat nalezené raně gotické architektonické prvky, hypoteticky pak část zjištěných torz zdí.

Úvodní poznámka

Nálezy druhotně použitých architektonických článků přinášejí svědectví o dnes již zaniklých, často významných stavbách. Obvykle se jedná o objekty, které byly odstraněny při radikálních mladších přestavbách. Předchůdci nově budovaných staveb pražské klementinské jezuitské koleje bývají zmiňováni v písemných pramenech, ovšem jejich

¹²⁰⁸ Kuthan 1994, s. 79.

¹²⁰⁹ Samek 1994, s. 227.

¹²¹⁰ Nověji Foltýn a kol. 2005, s. 419.

¹²¹¹ Wolf 1970, s. 19, 20, 23, 24.

¹²¹² Nováček – Petr 2009, s. 298.

konkrétní podoba zůstává neznámá. Příležitost nahlédnout do minulosti objektů, které se nacházely v prostoru staroměstského nástupu na Karlův most, respektive na jeho předchůdce – most Juditin, přinesl archeologický výzkum pražského Klementina v roce 2011.

Barokní jezuitská kolej byla postavena v místě středověkého dominikánského kláštera. Novověká stavební etapa začala výstavbou kostela svatého Salvátora v roce 1578.¹²¹³ Po více než půl století byla zahájena stavba monumentální koleje. Její nejstarší část – západní křídlo při Křížovnické ulici – byla budována v letech 1654 – 1660.¹²¹⁴ Východní část koleje byla dokončena až na počátku 20. let 18. století. V rámci barokní výstavby byly odstraněny starší objekty, včetně dominikánského kláštera. Starší zástavba areálu je dnes známa hlavně z archeologických výzkumů, které zde, od roku 1970, provádí pražské pracoviště Národního památkového ústavu.

Stručný rozbor nálezové situace gotických architektonických článků

Při opravě staré kanalizace byl proveden výkop situovaný v suterénu, uprostřed chodby pod západním křídlem koleje (obr. 420:1). V sondě byl odkryt jižní konec lineární zděné konstrukce, která pokračovala směrem k severu shodně se současnou západní obvodovou zdí koleje, která tuto starší konstrukci částečně narušila a zčásti i využila. Zdivo bylo na východní straně lícováno. Následně byl zjištěn i západní líc tohoto zdiva, ale pouze ve formě negativu, který byl identifikován ve výlitku zdiva barokního základu. Z terénní situace lze soudit, že šíře původního zdiva činila cca 0,9 až 1 m. Koruna zdiva se nalézala na kótě 186,52 m n. m., tedy 0,34 m pod dnešní podlahou sklepa. Na základě terénní situace je možné předpokládat, že toto zdivo se v jeho jižní odhalené partii zalamovalo k západu. Pro tuto skutečnost by svědčila poloha opukových kamenů orientovaných svou podélnou osou ve směru východ – západ. Samotné zdivo bylo tvořeno lomovým opukovým kamenem, který byl pojen měkkou vápennou maltou tmavších odstínů. Vazba zdících prvků nebyla provedena příliš pečlivě. Zachované partie východního líce vykazují četné nepravidelnosti. Ve zdivu konstrukce byly, druhotně, použity dva výrazné raně gotické architektonické detaily (obr. 423:2,3). Odhalené zdivo lze interpretovat jako torzo zdi vytvářející pravděpodobně půdorys písmene L.

V jižní části archeologické sondy bylo odhaleno mělce založené, oboustranně lícované zdivo severojižní orientace. Šíře odhaleného zdiva činila přibližně jen 0,6 m a jeho zachovaná výška byla 0,48 m. Koruna zdiva, na které ležela současná podlaha sklepa, se nalézala na kótě 186,72 m. Konstrukční prvky této zdi byly tvořeny lomovými opukovými kameny, a také druhotně použitým vrcholně gotickým architektonickým článkem (obr. 424:1). Pojivem prvků byla měkká vápenná malta.

Prvně uvedená zeď, vystavěná na půdorysu písmene L, byla vybudována patrně v průběhu 14. století, spíše snad v jeho 2. polovině.¹²¹⁵ Při její stavbě, která byla součástí vrcholně gotické stavební aktivity, byly druhotně využity raně gotické architektonické články, původně použité v jiných konstrukcích.

Další nálezy gotických článků v areálu Klementina

Nálezy druhotně použitých středověkých architektonických prvků objevených v roce 2011 nejsou jedinými takovými nálezy z areálu Klementina. Při archeologickém výzkumu, v suterénu pod Zrcadlovou kaplí, bylo objeveno množství základových konstrukcí. Ty pocházejí ze staveb, které byly odstraněny v důsledku výstavby barokní kaple, původně označované jako Mariánská oratoř, větší latinské kongregace, která byla postavena v letech 1719–1722.¹²¹⁶ V některých z nich byly použity četné architektonické prvky. Nalezeno zde

¹²¹³ Vlček 1996 (ed.), s. 110.

¹²¹⁴ Vlček 1996 (ed.), s. 200.

¹²¹⁵ Havrda – Kovář 2011, s. 78.

¹²¹⁶ Havrda, J. 2011: Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu Praha 1- Staré Město Klementinum Mariánské nám. č.p. 190/I parc. č. 81, Zrcadlová kaple.

bylo celkem 7 fragmentů, z vrcholně gotických, dvakrát vyžlabených klenebních žeber.¹²¹⁷ Další gotický článek byl zazděn v severním líci základové partie severní obvodové zdi koleje, obrácené do Platnéřské ulice. Ten mohl být zdokumentován při hloubení nové kanalizační šachty v roce 2010. V roce 2011 byl realizován archeologický výzkum¹²¹⁸ v sondě o velikosti cca 2 x 2 m, situované v průjezdu ze Studentského nádvoří Klementina do Křížovnické ulice (obr. 420:2). Při rozebírání vrcholně středověké partie nadloží byly, v části, která byla tvořena kamenitými vrstvami, nalezeny tři architektonické články pocházející z konstrukcí okenních kružeb (viz níže).

Celou situaci vhodně dokresluje nálezová situace zjištěná především na neomítnutých partiích zdiva suterénu pod jihozápadním křídlem raně barokní koleje (viz na obr. 420:3).¹²¹⁹ Zmíněné křídlo má východozápadní orientaci. Režné partie jižní i severní zdi křídla koleje byly vyžděny ze smíšeného zdiva (lomový opukový kámen a cihly) a vykazují četné nepravidlosti líce. Velmi ilustrativní je nálezová situace, zjištěná na severním zdivu, v suterénu jihozápadního křídla. Jak již bylo uvedeno, to je tvořeno především lomovým opukovým kamenem, cihlami, ale rovněž množstvím druhotně použitých architektonických článků (obr. 422). Prvky jsou pouze přibližně vrstveny a líc zdiva je velice nepravidelný. Na několika místech líce je možné pozorovat charakteristické otisky dřevěného bednění ve zdící maltě. Ve zdivu je ovšem možné pozorovat i celkem beztvary blok, který mírně vystupuje před uvedený nepravidelný líc. K jeho hmotě je přizděna severní zeď suterénu. Zmíněný blok zdiva je vyžděn z lomového opukového kamene, který je pojen vápennou maltou tmavších odstínů, než je okolní „lícované“ zdivo suterénu. Při bližším pozorování zjišťujeme, že blok zdiva, konkrétně některé lomové opukové kameny, vykazují stopy po odtesání nástrojem se zaostřeným hrotem (obr. 422:10). Pokud budeme věnovat bližší pozornost zmíněnému bloku zdiva, nalézáme k němu snad analogickou situaci na severním líci jižní zdi, kde je možné identifikovat velmi nepravidelný průběh líce, který může indikovat přítomnost starších konstrukcí. S jistou dávkou opatrnosti je možné předpokládat, že zmíněný blok zdiva, evidovaný v líci severní zdi, má své pokračování v jižní zdi jižního křídla, a může tedy náležet zdi severojižní orientace. Konečně složité stavební situaci nasvědčuje i vynášecí pas, situovaný pod patou stávající klenby jižního křídla suterénu, který se pravděpodobně „vyhýbá“ starším stavebním torzům. Nutné je zmínit i charakteristické nerovnosti, indikující výrazně zvlněné, snad i připlentované líce zdiv, pozorovatelné i na omítnutých partiích jižního křídla, ale i u přilehlého úseku křídla západního.

Stručná deskripce nálezů architektonických článků

Stručně se věnujme nalezeným architektonickým detailům. Velice výrazný charakter mají především raně gotické zlomky zjištěné v severní zdi, lokalizované uvedeným archeologickým výzkumem. První prvek je možné určit jako zlomek lamely klenebního žebra (obr. 423:1), čemuž odpovídá i charakteristická úprava rubu žebra s ponechanými ložnými plochami pro uložení konců prken bednění. Klenební žebro je v principu tvořeno hranolovým jádrem, jehož hrany jsou projmuté výžlabkem. Tomuto jádru je podložen masivní vejčitý prut. Druhému nalezenému zlomku rovněž dominuje výrazný prut vejčité profilace, na který navazuje, opět přibližně hranolové, jádro projmuté výžlabky (obr. 423:2). Prvek se poněkud odlišuje od prvně jmenovaného zlomku tím, že samotný vejčitý prut není podložen přímou

Výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 11/2010. Strojopis, archiv odboru archeologie, Praha 2011.

¹²¹⁷ Semerád, M. 2010: Soupis architektonických prvků druhotně použitých jako stavební materiál. In: Jan Havrda: Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu Praha 1-Staré Město, Klementinum, Mariánské nám. č.p. 190/I parc. č. 81, Zrcadlová kapele. Výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 2010/11, archiv NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze, Praha 2010.

¹²¹⁸ Výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 2011/15.

¹²¹⁹ Dokumentace této situace byla provedena s podporou grantového úkolu VZ MK 07503233303, úkol č. 301 *Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebně historických a umělecko historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí.*

linií jádra žebra, ale je vytvořen v jakémsi ústupku, jehož boky svírají ostrý úhel. Prvek je možné interpretovat nejspíše jako součást klenebního systému. Pravděpodobně se jedná o partie výběhu žebrové klenby, či spíše o fragment klenebního pasu. Tuto dvojici prvků doplňuje další zlomek, který svou morfologií přesně odpovídá provedené boční profilaci jádra posledně jmenovaného žebra (obr. 423:3). Dokonce se zdá, že je fragmentem výše zmíněného zlomku žebra (obr. 423:2), či obecněji je možné předpokládat jeho souvislost se stavební strukturou, ke které tento fragment náležel. Rovněž lze tento třetí artefakt nalezený v severní zdi přisoudit konstrukci žebrové klenby.

V odhaleném úseku jižní zdi byl nalezen jeden architektonický článek. Jeho profilace je tvořena dvojicí mělkých výžlabků, které svírají pásy vymezující typický zářez pro osazení okenní vitráže (obr. 424:1). Fragment nalezený v jižní zdi lze bezpečně interpretovat jako část okenního ostění. V západní partii severní zdi, výše zmíněného suterénu jihozápadního křídla koleje, bylo možno, z množství zde druhotně použitých architektonických článků, charakterizovat profilace jen dvou architektonických zlomků. Především se jednalo o fragment masivního opukového prvku probraného výrazným výžlabkem (obr. 422:6). Tento fragment lze rovněž přisoudit okennímu ostění. Druhý fragment architektonického článku s patrnou částí profilace je tvořen opukovým blokem, který je na hraně okosen (obr. 422:1). Bližší funkční určení tohoto detailu není možné.

Soubor architektonických detailů nově doplňují nálezy z doposud nevyhodnocené nálezové situace v sondě, která byla v důsledku stavebních zásahů položena v průchodu v západním křídlem na Křižovnické náměstí (obr. 420:2). Zde byl nalezen jednak zlomek opukového prutu, přibližně válcového průřezu (obr. 423:4), a pak další tři opukové fragmenty profilované mělkým výžlabkem (obr. 423:2, 4,5). Všechny tři fragmenty můžeme přisoudit konstrukci okenních kružeb. Zlomky byly nalezeny ve vrstvách, které obsahovaly úlomky opuky a různých typů pískovců, které je možné interpretovat jako pozůstatky po kamenické výrobě.

Rozbor a datace architektonických článků

Krátce se zastavme s rámcovou datací nalezených architektonických detailů. Jak níže naznačíme, nalezené zlomky mohou, alespoň z části, souviset s klášterem dominikánů. To se, podle našeho názoru, týká hlavně nalezených raně gotických zlomků klenebních žeber. Slohově výrazný je výše popsaný fragment klenebního žebra, kde masivní vejčitý prut nasedá na hranolové jádro s vyžlabenými boky (obr. 423:1). Je zajímavé, že rámcově srovnatelný příklad jsme před lety měli možnost dokumentovat v souboru fragmentů, které pocházejí z kláštera sv. Anežky České a jsou uloženy v domě čp. 815 na Starém Městě pražském (obr. 423:5). Jedná se o zlomek klenebního žebra, který je tvořen rovněž masivním vejčitým prutem podloženým hranolovým jádrem. Jediný rozdíl je, že boky hranolového jádra jsou opatřeny drobným prutem kruhového průřezu, který přechází v samotné hranolové jádro prostřednictvím výžlabků. Právě popsaný fragment, nověji publikovala Hana Soukupová a zcela oprávněně jej dává do souvislosti s architekturou dvoulodí kostela sv. Františka v Anežském klášteře.¹²²⁰ Tam se zachoval výběh obdobně profilovaného žebra, jehož vejčitý prut má však odkrojenou špičku. Kostel sv. Františka byl vysvěcen v roce 1234 a do téže doby je datována i jeho architektura.¹²²¹ Již pouze volnější srovnání nabízí žebro z velehradského cisterciáckého kláštera, které sestává opět z vejčitého prutu, kterému je opět podloženo hranolové jádro. Přechod mezi oběma základními částmi je tvořen složitější profilací.¹²²² Stavební práce zahájené snad na přelomu prvního a druhého desetiletí 13. století byly v centru tamnějšího kláštera dokončeny přibližně ve druhé čtvrti 13. století.¹²²³ Je ovšem nutné upozornit na fakt, že vejčité profilované pruty klenebních žeber oddělených pásy od navazujícího výžlabků, které přecházejí do jádra

¹²²⁰ Soukupová 2006, s. 288–289.

¹²²¹ Soukupová 1989, s. 25.

¹²²² Menci 1952, s. 271, tab. II. 11.

¹²²³ Kuthan 1994, s. 441.

klenebního žebra, se vyskytují i v pokročilém 13. věku (např. Hradiště nad Jizerou, Sváté Pole, Bezděz). Profilace těchto žeber jsou již výrazně subtilní. Naopak s relativně masivními vejčitými pruty klenebních žeber, často s dalšími doprovodnými pruty, se běžně setkáváme i ve třetí čtvrtině 13. století. Z toho vyplývá i rámcové datování fragmentu nalezeného v Klementinu. Vzhledem k tomu, že druhý nalezený fragment (obr. 423:2) a jeho předpokládaný zlomek, těsně souvisí s provedením předchozího uvedeného zlomku, lze obdobnou dataci vztáhnout i na něj. Pokud je možné z nalezených fragmentů soudit, stavba, ke které raně gotické fragmenty náležely, byla nepochybně náročně provedená. Fragmenty se vymykají například běžným klínovým profilacím, které zjišťujeme v pražské raně gotické profánní architektuře. Do rané gotiky, nespíše do druhé poloviny 13. století, lze zařadit drobný zlomek válcového prutu, který pravděpodobně náleží okenní kružbě (obr. 423: 4). Zlomek byl nalezen v již zmíněné sondě položené v průchodu západního křídla jezuitské koleje.

Jen na okraj uvádím vrcholně gotické zlomky. Gotický fragment okenního ostění, nalezený v jižní zdi, odhalené archeologickou sondou (obr. 424:1), ale i prvek obdobné funkce, identifikovaný v severní zdi jihozápadního křídla (obr. 422:6), neumožňují bližší bezpečné datování. S výžlabky v okenních ostěních, která již postrádají charakteristické válcové pruty kružeb při styku s vnitřní výplní vlastního otvoru, se u nás setkáváme již v době Václava II., ale takové řešení okenního ostění bylo běžně užíváno po celé 14. století. Pouze do širokého časového období, pravděpodobně 14. století, lze klást drobné zlomky okenních kružeb, profilované charakteristickým mělkým výžlabkem.

Otázka provenience nálezů architektonických článků a dominikánský klášter

Je třeba se alespoň stručně zabývat proveniencí nalezených architektonických prvků. Nelze snad vyloučit předpoklad, že nalezené fragmenty architektonických článků pochází z konstrukcí lokální zástavby transformované (archeologizované) v průběhu staletí. V předstihu je třeba konstatovat, že pro lokalizaci a alespoň rámcové zařazení stavby, z níž by mohly pocházet raně gotické fragmenty související s klenební konstrukcí (obr. 423:1 - 3), je podstatné zjištění archeologického výzkumu. Výzkumem byl totiž datován archeologický kontext nálezů (tedy zdívo, v němž byly články druhotně osazeny) do průběhu 14. století. Pro poznání prostorové distribuce starší zástavby, v místech jezuitské koleje, jsou, jak je z výše uvedeného patrné, důležité především historické plány pořízené před dostavbou Klementina, z nichž topografické bádání vycházelo. Z podrobnějších plánů, zachycujících starší stav, je třeba zmínit především plán pocházející z období mezi lety 1581–1600. Ten pochází ze sbírky plánů jezuitských staveb uložených v roce 1773 v pařížské Národní knihovně.¹²²⁴ Na tomto plánu nás zajímá především označení stavby *Teplum S. Clementis vetus*, označující původní chrám sv. Klimenta.

Pozornosti by neměl uniknout ani plán, který pochází snad z roku 1696¹²²⁵, dochovaný v archivu generální kurie v Římě (obr. 416). Na posledně citovaném plánu je podle Vallery-Radota zachycena zchátralá stavba, označená jako chrám sv. Klimenta, údajně s velkou příčnou lodí, hlubokým chórem opatřeným kruhovým závěrem a vnějšími opěráky.¹²²⁶

Z mladších plánů zachycujících, ovšem starší topografickou situaci, je důležitý plán Jana Millera z roku 1710 (obr. 417), publikovaný již Jaroslavem Schallerem¹²²⁷, který zachycuje zdejší zástavbu v polovině 16. století.¹²²⁸ Podstatně menší vypovídací hodnotu o zdejší zástavbě má dostupná ikonografie.

Nověji se, na základě studia písemných pramenů k bezprostřední topografické situaci zástavby před výstavbou Klementina, v místě nálezů architektonických článků, vyjádřila

¹²²⁴ Plán publikoval již Jíra 1924, s. 246, tab. 39; dále Vallery-Radot 1967, s. 317.

¹²²⁵ Vallery-Radot 1967, s. 495 – 496, plán 38.

¹²²⁶ Vallery-Radot 1967, s. 496.

¹²²⁷ Schaller 1796, s. 40, tab. II.

¹²²⁸ Například Oulíková 2006, s. 8.

Marie Vilímková a rovněž Jiří Čarek. Především je třeba uvést názor Vilímkové, která na základě kritického studia, výše zmíněného plánu Jana Millera, uvádí, že stávající jihozápadní část Klementina zaujímal dominikánský klášter. Východně od něj byla situována, podle téže autorky, klášterní zahrada. Kostel sv. Klimenta klade Vilímková do jihozápadní části klášterního areálu, konkrétně do prostoru lodi kostela Nejsvětějšího Salvátora.¹²²⁹

Předpokládá, že kostel dosahoval, na své západní straně, až k průčelí kostela Nejsvětějšího Salvátora. Severně od kostela uvádí existenci klášterní kvadratury s ambitem.¹²³⁰ Východní křídlo kláštera, obsahující kapitulní síň s východními kaplemi, lokalizuje až za chórem kostela, východně před stávající příčné křídlo, uzavírající první nádvoří na východě. Pro nás je důležité, že severní křídlo kláštera, hypoteticky, umísťuje do polohy jihozápadního křídla. Západní křídlo kláštera klade do poloviny prvního nádvoří Klementina. Západně od tohoto křídla předpokládá ještě západní dvůr. Dále uvádí, že po zničení kláštera, ke kterému došlo v roce 1421, byly části klášteřiště, patrně ještě v době husitských válek, odprodávány do soukromých rukou. K dalším odprodejům, pak docházelo nejspíš po návratu dominikánů. V detailech odlišnou představu o situování klášterní zástavby publikoval Jiří Čarek. Klášter dominikánů klade do míst při nynější Karlově ulici, a podle téhož byl situován západně od kostela sv. Klimenta, tedy původní kapitulní síň kláštera (pozn. autora). Západně od kláštera klade uličku, ke které, na západní straně, přiléhá dům, bezpečně zmiňovaný až k polovině 15. století. Čarek jej lokalizuje do míst lodi kostela Nejsvětějšího Salvátora.¹²³¹ Od tohoto domu severním směrem, přibližně až do poloviny západního křídla, předpokládá volný prostor, který byl zastavěn až po vykoupení parcely v 16. století. Severní prostor, mezi tímto volným místem a dnešním severozápadním nárožím Klementina, byl zastavěn domem, rozděleným v roce 1450 na dva samostatné objekty.

Lokalizaci středověkého dominikánského kláštera, do prostoru prvního klementinského nádvoří, akceptuje i jiná literatura.¹²³²

Z hmotných pozůstatků klášterních staveb byl identifikován především gotický chór, vyrůstající snad již na sklonku 13. století¹²³³ nebo v době panování Jana Lucemburského.¹²³⁴ Středověké zdivo chóru dominikánského kostela je obsaženo v presbytáři stávajícího kostela Nejsvětějšího Salvátora.¹²³⁵ Výsledky stavebně historického průzkumu předpokládají zbytky středověkého zdiva po obou stranách chóru kostela Nejsvětějšího Salvátora.¹²³⁶ Samotný gotický klášterní kostel je, na základě provedeného stavebně historického průzkumu, rekonstruován jako trojlodní bazilikální korpus s protaženým chórem o třech klenebních polích a závěru sedmi stran dvanáctiúhelníka.¹²³⁷ Další poznatky o středověkých sídlištních aktivitách, v areálu předpokládaného kláštera, přinesl drobný archeologický výzkum, realizovaný v roce 1970 v jihovýchodním rohu prvního nádvoří, který zde zachytil v hloubce 2,7 m (niveleta 188,6 m) a v hloubce 2,3 m (kóta 189,0 m) středověkou valounovou dlažbu. Nad i pod dlažbou se nalézaly mohutné suťovité vrstvy tvořené převážně úlomky opuky. Při bázi nejstarší suťové vrstvy byl nalezen žeton z doby vlády Jana Lucemburského. Výzkumem bylo doloženo i intenzivní raně středověké osídlení místa¹²³⁸, které dnes lze

¹²²⁹ Vilímková, M. - Osvald Rulc, O.: Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 84.

¹²³⁰ Vilímková, M. - Rulc, O.: Stavebně historický průzkum Prahy, Staré Město. Kostel sv. Klimenta. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 2-3.

¹²³¹ Čarek 1978, s. 23.

¹²³² Například Sajíc 1948, s. 4, srovnej též Vlček 1996, s. 109, Richter 1924–1925, s. 340.

¹²³³ Srovnej Vilímková, M. - Osvald Rulc, O.: Stavebně-historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 84, Franc 1997, s. 18; Voit 1990, s. 9.

¹²³⁴ Líbal - Muk 1996, s. 125.

¹²³⁵ Vilímková, M. - Osvald Rulc, O.: Stavebně-historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 86.

¹²³⁶ Vilímková, M. - Osvald Rulc, O.: Stavebně-historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 86.

¹²³⁷ Vilímková, M. - Osvald Rulc, O.: Stavebně-historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970, s. 85.

¹²³⁸ Pavlů 1987, s. 159.

datovat na základě nálezů keramiky s archaicky zduřelým okrajem a méně též keramiky s kalichovitým okrajem, cca. do 11.–12. století.

Z výše uvedeného je zřejmé, že nejvýraznější, nepochybně náročně realizovanou, středověkou stavbou, situovanou přibližně v jihozápadní části Klementina, byl dominikánský klášter.

Domníváme se, že s jistou dávkou pravděpodobnosti můžeme uvažovat, u nalezených architektonických fragmentů, především pak u výrazných raně gotických detailů, o jejich souvislosti s konstrukcemi dominikánského kláštera. Výmluvné jsou především raně gotické fragmenty, které poukazují k náročně provedené stavbě. Z hlediska možné proveniencce je však nutné upozornit na možný výskyt další raně gotické zástavby, ze které by, v teoretické rovině, fragmenty mohly pocházet. Pokud víme, nejbližší bezpečně evidovanou raně gotickou stavbou, v blízkém okolí nálezu, je klášterní kostel křížovníků, vyrůstající od roku 1252¹²³⁹ a předpokládaný průběh staroměstského opevnění, jehož výstavba se předpokládá ve 30. letech 13. století, ovšem partie k řece vznikla později, až ve 2. etapě výstavby fortifikace, která proběhla v 50. letech 13. století.¹²⁴⁰ Jistě podnětné by bylo srovnání nalezených žeber vejčité profilace s detailem obdobné funkce, zjištěným ještě D. Líbalem v nedalekém kostele sv. Františka kláštera křížovníků s červenou hvězdou.¹²⁴¹ Dnes je tento detail bohužel ztracený. Možnému spojení nalezených raně gotických fragmentů, a případně fragmentů dalších, s konstrukcemi kláštera dominikánů snad nebrání ani výpověď písemných pramenů. Již před lety sebral z kronik Maximilian Jakubička zprávy týkající se příchodu dominikánů do Prahy. Získaná data oscilují mezi lety 1225–1228.¹²⁴² Nejnovější bádání se přiklání k roku 1226¹²⁴³ jako datu založení dominikánského kláštera v Praze u sv. Klimenta na Poříčí, jak nás informuje Dalimilova kronika. Výzkum Václava Humla v kostele sv. Klimenta potvrdil, že výpověď kronikářských zpráv, o příchodu dominikánů, je možné skutečně vztáhnout ke kostelu sv. Klimenta na Poříčí.¹²⁴⁴ Výstavba pravoúhlého chóru je spojována se stavební aktivitou dominikánů u sv. Klimenta na Novém Městě. Ten byl přiložen ke starší románské lodi, s níž prostorově splynul.¹²⁴⁵ Ve 30 letech 13. století, údajně bezpečně před rokem 1240, mělo dojít k translaci komunity ke kostelu sv. Klimenta, poblíž Juditina mostu¹²⁴⁶, u kterého se předpokládá starší původ.¹²⁴⁷ Významným podporovatelem kláštera, který zde zřídil kapli Nanebevzetí Panny Marie, byl biskup Pelhřim, který byl u kostela sv. Klimenta v roce 1240 pohřben.¹²⁴⁸ Je zajímavé, že Hammerschmid jako rok přesunu komunity uvádí rok 1239.¹²⁴⁹ V dominikánském klášteře se konaly v letech 1248, 1267 a 1293 provinční kapituly.¹²⁵⁰ O významném postavení zdejší komunity svědčí fakt, že v roce 1296 zde byl pohřben druhorozený syn Václava II.¹²⁵¹ (o čemž se dozvídáme z kroniky Zbraslavské).¹²⁵² K roku 1309 je zmiňován ambit¹²⁵³, jehož existence nasvědčuje již nepochybně rozvinuté klášterní zástavbě. V roce 1357 a 1374 je připomínán refektář.¹²⁵⁴

Otázkou prozatím zůstává alespoň rámcová podoba té části stavby, se kterou můžeme výše popsané gotické prvky spojovat.

¹²³⁹ Naposledy Dragoun 2002, s. 185.

¹²⁴⁰ Dragoun 2008, s. 253.

¹²⁴¹ Líbal 1942, s. 69.

¹²⁴² Jakubička 1916, s. 213.

¹²⁴³ Černušák – Prokop - Němec 2001, s. 21.

¹²⁴⁴ Huml 1977a, s. 89.

¹²⁴⁵ Huml 1977b, s. 411.

¹²⁴⁶ Černušák – Prokop - Němec 2001, s. 22, srovnej též např. Machoň 1958, s. 132, Voit 1990, s. 9.

¹²⁴⁷ Vilímková 1970a, s. 2.

¹²⁴⁸ Např. Ekert 1996, s. 349.

¹²⁴⁹ Hammerschmid 1723, s. 156.

¹²⁵⁰ Černušák – Prokop - Němec 2001, s. 22 s citací editovaného pramene.

¹²⁵¹ Tomek 1865, s. 60, též např. Vlček – Sommer - Foltýn 1997, s. 524.

¹²⁵² FRB IV, s. 344.

¹²⁵³ Teige 1915, s. 390.

¹²⁵⁴ Teige 1915, s. 391.

Celková situace zachycená především v suterénu severního křídla prvního nádvoří a nález architektonických článků v konstrukcích ještě středověkého původu poukazují na to, že je zde možné očekávat, s jistou dávkou pravděpodobnosti, torza starších konstrukcí, které by mohly teoreticky souviset ještě se zástavbou klášterního areálu. Charakter zdíva suterénu jihozápadního křídla a navazujícího úseku křídla západního, ukazuje na složitější stavební proměnu těchto partií barokního Klementina i v novověku. Domnívám se, že nelze vyloučit hypotézu, přisuzující nalezené výrazné raně gotické prvky ke konstrukcím kláštera dominikánů. Ostatně ani nejnovější poznatky o počátcích dominikánských, obecně pak mendikantských chrámů, takovému tvrzení příkře neodporují. Dnes je již odmítána teze o existenci prvotních samostatných oratoří s liturgickým provozem, oddělených stavební cézurou od výstavby vlastních svatyní s veřejnou funkcí.¹²⁵⁵ Naopak pro stavební počátky mendikantských konventních kostelů jsou již okolo poloviny 13. století doloženy příklady formálně vyhraněných kostelních staveb.¹²⁵⁶ Z hlediska známé etapovitosti výstavby konventních staveb můžeme předpokládat, že po příchodu dominikánů na Staré Město pražské byl kladen důraz na výstavbu presbytáře klášterního kostela¹²⁵⁷, nepochybně doložitelné halové formy. Pokud presbytář fungoval původně jako samostatná svatyně, nebo již byl od počátku vnímán jako první fáze rozvinutého klasického půdorysu, nelze prozatím s určitostí rozhodnout.¹²⁵⁸

Bezpečné ztotožnění konkrétních stavebních relikvií, ale i dalších nalezených detailů, s konstrukcemi kláštera dominikánů (klášterního kostela ?) je ovšem věcí dalšího výzkumu.

VIII. 1. 2. Klášter minoritů u sv. Jakuba v Praze

Na tomto místě bych rád upozornil na nové poznatky, které byly učiněny při zběžné revizi současného stavu sklepa objektu čp.977 v Malé Štupartské ulici. Předkládám je na tomto místě z toho důvodu, že se týkají odborné diskuse o počátcích zástavby minoritského kláštera na Starém Městě Pražském.

Právě uvedené sklepní prostory objektu čp. 977 jsou tradičně spojovány s výstavbou minoritského kláštera.

K nejstarší etapě výstavby kláštera se vyjádřila řada badatelů. O. Stefan předpokládal existenci nejspíše raně gotického kostela, založeného kolem roku 1232 a svěceného v roce 1244, na místě stávajícího kostela sv. Jakuba, který vyrůstal po požáru v roce 1316.¹²⁵⁹ E. Poche, který se klášteru podrobně věnoval, uvádí že stavební proměna kláštera ve 14. století smazala podobu původních klášterních staveb.¹²⁶⁰ Zcela zásadní poznatky o nejstarší zástavbě uvedl R. Hlubinka. Dle jeho názoru sklep pod čp. 977 má pozdněrománský charakter a je zaklenut šesti křížovými klenbami, jejichž žebra jsou uprostřed vynášeny „osmihraným“ a čtvercovým sloupem.¹²⁶¹ Podle Hlubinky (při obvodových stěnách) vybíhají žebra ze tří třibokých a jednoho pětibokého polosloupku, ale i přímo ze stěn. V západní zdi byl identifikován „cihelný“ portál s vyžlabenou hranou. Do jihovýchodního koutu lokalizuje schodiště do patra, jehož otvor byl údajně důvodem pro vyzdění pětice klenebních žeber. Dále uvedl, že hranolová žebra i obvodové stěny jsou zděny z lomové opuky.¹²⁶² V. Mencl datoval raně gotický sklep čp. 977, na základě žebrové klenby do let 1230 – 1240.¹²⁶³ Dispozici sklepa chápe jako spojení „síně a komnaty“. V „komnatě“ předpokládá otop. Podrobně se věnoval sklepní zástavbě čp. 977 D. Líbal. Ten upozornil na možné fragmenty

¹²⁵⁵ Szyma 2003.

¹²⁵⁶ Nověji například Oriško 2004.

¹²⁵⁷ K tomu například Muk 1983, s. 238.

¹²⁵⁸ Srovnej Muk 1983, 249.

¹²⁵⁹ Stefan 1936, s. 87, 140.

¹²⁶⁰ Poche 1942, s. 10.

¹²⁶¹ Hlubinka 1947, s. 41.

¹²⁶² Hlubinka 1947, s. 41, srovnej též obr. na str. 28.

¹²⁶³ Mencl 1969, s. 30.

starší zástavby v jihovýchodním rohu severního žebrově zaklenutého prostoru.¹²⁶⁴ O vlastním uspořádání sklepního prostoru dále soudí, že obsahovala „koutový krb“.¹²⁶⁵ Zachovaný středověký suterén je možné spojovat buď se (starší) dvorcovou zástavbou, nebo pravděpodobněji se spojením žebrově zaklenutého sklepa s prvotní výstavbou kláštera.¹²⁶⁶ Klenební žebra Líbal spojuje s časnou cisterco - burgundskou tvorbou.¹²⁶⁷ Ve svých dalších pracích autor datuje výstavbu sklepa čp. 977 do 30. let 13. století a spojuje ji s výstavbou minoritského kláštera.¹²⁶⁸ Nově Líbal uvedl, že pravoúhlá žebra suterénu čp. 977, pocházejí těsně z doby po roce 1232 a jsou patrně dokladem první stavební etapy svatojakubského kláštera.¹²⁶⁹ Areálu kláštera, konkrétně rajského dvora, se dotkl výzkum J. Čihákové-Draganové. Výzkum autorky doložil pouze torza osídlení a aktivit z poloviny 13. století, ale především novověké vyrovnávací vrstvy. Bylo zjištěno, že nejstarší stratigrafické situace (včetně povrchu podloží) byly zničeny patrně během terénních úprav při výstavbě ambitu po požáru kláštera v roce 1316.¹²⁷⁰

Novější výzkum Z. Dragouna zachytil, v severovýchodní části rajského dvora, vrstvu, která pravděpodobně pochází z první stavební etapy výstavby kláštera a byla poškozena předzákladem gotického ambitu. Autor výzkumu předpokládá, že výzkum zachytil méně exponovanou polohu klášterní zástavby 13. století. Současně byl vysloven předpoklad, že původní klášterní budovy byly situovány východně od dnešní kvadratury.¹²⁷¹ Rovněž byla Z. Dragounem vyslovena domněnka, že stávající sakristie využila pozůstatky starší zástavby. Archeologický výzkum odhalil východní zeď rajského dvora z poloviny 14. století, jehož východní křídlo bylo opatřeno snad trojlodním ambitem.¹²⁷² Nověji byl vysloven předpoklad, že minorité přišli do již existujících staveb a hned po příchodu zahájili výstavbu nového kostela, který nemusel stát na místě kostela stávajícího. Dále se hovoří o tom, že s výstavbou současného presbyteria bylo započato po roce 1291.¹²⁷³ Nově se problematiky prvotní minoritské zástavby dotkl opět Z. Dragoun, který nevyklučuje existenci starší svatyně, u které se minorité následně usadili.¹²⁷⁴ Na základě již zmíněných postřehů Dragoun nevyklučuje, že severní trakt sklepa pokračoval dále k severu.¹²⁷⁵

Poznaní stavebního vývoje sklepa je ovšem silně limitováno jak přítomností omítek na povrchu stěn, tak nevhodnými podmínkami pro instalaci alespoň výkonějšího mobilního osvětlení. Přesto lze, na základě zběžného povrchového ohledání konstrukcí dílčím způsobem, oživit diskusi o stavebním utváření tohoto raně gotického sklepa.

Prostor sklepa domu čp. 977, který byl až do roku 1841 součástí klášterního areálu, je dnes zaklenut šesti klenebními travé, která jsou v zásadě oddělena do dvou traktů. Severní trakt má obdélný půdorys východozápadní orientace. Jižní trakt má čtvercový půdorys a je zaklenut na střední pilíř (dnes připlentovaný). D. Líbal uvedl, že střední pilíř jižního traktu má osmiboký tvar.¹²⁷⁶ Všechny travé jsou zaklenuta křížovými žebrovými klenbami (obr. 426), kromě jihovýchodního pole, kde se diagonální žebro vidlicovitě rozdvouje (obr. 427). Zajímavé je, že klenební žebra hranolového profilu jsou vyzděna

¹²⁶⁴ Líbal, D., Stavební historie, in: Praha. Stavebně historický průzkum. Staré Město. Čp. 977. Praha 1963, s. 20.

¹²⁶⁵ Líbal, D., Stavební historie, in: Praha. Stavebně historický průzkum. Staré Město. Čp. 977. Praha 1963, s. 19.

¹²⁶⁶ Líbal, D., Stavební historie, in: Praha. Stavebně historický průzkum. Staré Město. Čp. 977. Praha 1963, s. 20 – 21.

¹²⁶⁷ D. Líbal, Uměleckohistorické hodnocení žebrových kleneb obou suterenních prostorů, in: Praha. Stavebně historický průzkum. Staré Město. čp. 977. Praha 1963, s. 24.

¹²⁶⁸ Líbal 1983, s. 170 – 171, Líbal – Líbal 2000, s. 46.

¹²⁶⁹ Líbal – Muk 1996, s. 76 – 77.

¹²⁷⁰ Čiháková-Draganová 1984, s. 149.

¹²⁷¹ Dragoun 1992, s. 2.

¹²⁷² Dragoun 1992, s. 2.

¹²⁷³ Vlček – Sommer – Foltýn, 1997, s. 515.

¹²⁷⁴ Dragoun 2002, s. 163.

¹²⁷⁵ Dragoun 2002, s. 164.

¹²⁷⁶ Líbal 1983, s. 170.

z lomového opukového kamene. Klenby nesly nepochybně pilíře a příložky přípor, které byly vesměs dodatečně upraveny (příplentovány). Původní pilíř je z části dobře viditelný při východní zdi sklepa a při severovýchodním koutu klenebního travé. Zachovaná přípora má polygonální tvar (obr. 432) a je vyzděna z pečlivě opracovaných opukových dílců.

Je zřejmé, že sklep jako celek, vykazuje podstatně složitější stavební vývoj. Nasvědčuje mu například nálezová situace na východní stěně severovýchodního klenebního travé, kde je možné pozorovat charakteristické nerovnosti, napovídající existenci zdív rozlišného stáří.

Při bližším pohledu na povrch obvodových stěn sklepa zjišťujeme, že do zde přítomných omítek byly, před nějakou dobou, provedeny pásové sondy. Vzhledem k tomu, že sondy nebyly řádně začištěny, bylo při jejich pravděpodobném vyhodnocení opominuto několik detailů. (obr. 428 – 431, 425), o jejichž existenci měla povědomí již starší literatura. Při detailním pohledu na strukturu zdíva, odhaleného v pásové sondě, na západní stěně jihozápadního travé (obr. 428 – 431), zjišťujeme několik zajímavých nálezových situací. Sondáží byly odkryty velice špatně zřetelné svislé spáry, téměř „vlasového“ charakteru (obr. 428 – 430). Po dílčím začištění je možné zjistit, že spáry jsou vlastně omítnuté špalety otvoru, který byl následně zazděn. Odhalené spáry odpovídají špaletám již dříve zjištěného portálu.¹²⁷⁷ Z důvodu bližší kvalifikace zazděného portálu byl lokální sondáží sledován průběh těchto spár. Zjistil jsem, že se spáry směrem vzhůru sbíhají a vytváří záklenek nepochybně lomeného tvaru. Zároveň se spáry sbíhají i směrem dolů, téměř až k současné podlaze. Těsně nad podlahou spáry dobehly k pečlivě opracovanému opukovému prvku, nejspíše hranolového tvaru. Velice důležité je pozorování, že ostění otvoru je vyzděno z cihelných vyžlabených tvarovek. Profilace ostění ovšem nedobíhá až ke zmíněnému opukovému prahu, ale je ukončena v nízkém soklu. Zdá se, že ostění bylo vyzdíváno současně s výstavbou se západní zdi sklepa.¹²⁷⁸ O originálním původu této stěny svědčí přiložený polopilíř, na který dosedá přízední žebro hranolového profilu. Celou nálezovou situaci lze bezpečně interpretovat, v tom smyslu, že nalezené špalety náleží zazděnému portálu směřujícímu do ulice Malá Štupartská. Ostění portálu, jak již bylo uvedeno, je vyzděno z cihelných tvarovek. Pod soklem terakotového ostění byl zjištěn opukový práh opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím. Lze se domnívat, že portál byl vyzděn současně se západní stěnou sklepa. Následnou úpravu představuje omítnutí ostění, omítkou, která zároveň pokryla přilehlou zeď a přízední klenební žebro.

Pokud se podaří prokázat stávající data sklepa, je možné, že se zde setkáváme s dalším časným příkladem užití výše uvedeného typu cihelných tvarovek v Praze. Na tomto místě je vhodné připomenout, že se v areálu kláštera minoritů setkáváme s užitím cihel jako stavebního materiálu na samotných opěrných pilířích presbyteria kostela sv. Jakuba.

Otázkou prozatím zůstává, zda sklep v čp. 977 můžeme ztotožnit se zástavbou minoritského areálu. Do stejné doby jako sklep čp. 977 se někdy datuje i „dům“ čp. 634, který je situován v západní části areálu minoritského kláštera (rovněž při ulici Malá Štupartská). Tento příklad snad dokládá obecnou proměnu zdejší zástavby v polovině 13. století. Co by naopak mohlo svědčit pro spojování raně gotického sklepa v čp. 977 s nejstarší výstavbou minoritů, je kromě datace samotného sklepa i skutečnost, že i v domácím materiálu nalezneme, u mendikantů, doklady užití raně gotických hranolových žeber v prvotní fázi výstavby (zaklenuť sakristie, snad z 30. let 13. století, minoritského kostela Pozdravení Panny Marie v Chebu).¹²⁷⁹ Ovšem musíme podotknout, že se s hranolovými žebry setkáváme i v dalším pražském „domě“ (Praha, Staré Město Týnská ulice čp. 629).¹²⁸⁰ Další, domnívám se že pádnější, argument pro atribut sklepních prostor nejstarší výstavbě minoritského kláštera, je bližší zhodnocení staršího postřehu R. Hlubinky. Ten upozornil na

¹²⁷⁷ Hlubinka 1947, s. 41.

¹²⁷⁸ Ve zdívu západní stěny nebyla pozorována, při cihelném ostění, žádná kapsa, která by indikovala dodatečné vyzdění ostění portálu. Je vhodné ještě uvést, že omítky, která pokrývá ostění portálu, současně přechází na plochu zdi i žeber.

¹²⁷⁹ Líbal 2001, 127 - 128.

¹²⁸⁰ Líbal 1983, s. 178.

to, že klenební žebra vybíhají i ze tří tříbokých „polosloupků“ (!), který dnes bohužel, nejsou (snad kromě jediného) blíže přístupné. Jediný viditelný dřík přípory se zachoval při současném vstupu do sklepa (obr.432). Na základě odhalené situace lze soudit, že přípora má pětiboký tvar. Právě tento detail by mohl být jedním z argumentů podporující interpretaci sklepa čp. 977 jako části klášterního areálu. S takto koncipovanými podporami se totiž u pražských románských domů, pokud doposud víme, nesetkáváme.¹²⁸¹ Naopak lze doložit některé středoevropské příklady, z časné etapy výstavby konventů, kde takové polygonální klenební přípory našly uplatnění. Je zajímavé, že srovnatelné (pětiboké) polygonální přípory, byly užity v sakristii pozoruhodného kostela minoritů v Krakově. S. Skibiński datuje její výstavbu do doby po roce 1243 a spojuje ji s prvotní oratoří bratří. Genezi uvedeného detailu spatřuje ve středoevropské architektuře časného 13. století.¹²⁸² Pro nás je důležité, že se polygonálně pojatým dříkem přípory setkáváme v kapli P. Marie, v nedalekém klášteře sv. Anežky, který vyrůstal ve druhé čtvrtině 13. století.¹²⁸³ Rovněž v domácí architektuře se setkáváme s takovými vícebokými příporami, například v Třebíči, která, podle J. Kuthana, v tomto smyslu předjímala další vývoj středoevropské architektury.¹²⁸⁴

Z písemných pramenů víme, že minorité jsou zde připomínáni již v roce 1232.¹²⁸⁵ O 12 let později, tedy v roce 1244, byl vysvěcen jejich kostel.¹²⁸⁶ Zde je možné předpokládat, že minorité zde, již v období Václava I., rozvinuli stavební aktivitu, ke které by mohl náležet uvedený sklep v čp. 977.

Je zřejmé, že v budoucnu dojde k rozmnožení našich poznatků o stavebním utváření a proměně sklepa čp. 977, jehož revitalizace se v současnosti jeví jako velmi žádoucí.

VIII. 1. 3. Klášter minoritů v Benešově

Na tomto místě bych rád upozornil na malý počet raně gotických fragmentů z konventu minoritů, z nichž některé, pokud vím, unikaly bližší pozornosti badatelů.¹²⁸⁷

V první řadě bych se rád stručně věnoval některým zlomkům souboru prvků kláštera minoritů v Benešově u Prahy. O dataci založení kláštera minoritů v Benešově nepadá shoda. F. Hýbl se přidržuje údajů tzv. Beneše Minority a datuje založení kláštera do doby kolem roku 1246.¹²⁸⁸ Regionální badatel J. Růžička uvádí, že klášter byl založen v roce 1246.¹²⁸⁹ E. Charvátová datuje fundaci kláštera do roku 1246, nebo do roku 1247.¹²⁹⁰ J. Tywoniak, uvádí, na základě Březanovi historie rodu Šternberského, že minoriti zde byli usazeni již v roce 1243. Autor rovněž uvádí i údaje, pocházející od Beneše Minority.¹²⁹¹ J. Svátek se přiklonil k datu založení kláštera v roce 1246.¹²⁹² Roku 1247, jako data založení kláštera se přidržel i P. Sommer.¹²⁹³ E. Procházková se domnívá, že klášter byl založen Tobiášem z Benešova někdy mezi lety 1246 – 1247.¹²⁹⁴ A. Sedláček, patrně omylem, udává, že klášter byl založen až za Miloty z Dědic.¹²⁹⁵ Klášterní kostel byl údajně vysvěcen v roce

¹²⁸¹ Za konzultaci děkuji M. Trymlovi a Z. Dragounovi.

¹²⁸² Skibiński 1977, s. 29, 30, 32 (poznámka 80 na téže straně). Podobné analogie shledává především v Třebíči a Zwettlu. Užití tohoto detailu je, podle autora, charakteristické pro „pozdně štaufský“ okruh českomoravské a rakouské architektury. Je třeba poznamenat, že minorité přišli do Krakova již v roce 1237.

¹²⁸³ Soukupová 1989, s. 87, 98, 113.

¹²⁸⁴ Kuthan 1994, s. 420.

¹²⁸⁵ FRB II, s. 284, Pokračovatelé Kosmovi 1974, s. 99.

¹²⁸⁶ FRB II, s. 285, Pokračovatelé Kosmovi 1974, s. 100, Ruth 1995, 358.

¹²⁸⁷ Zmínky o některých zlomcích nalezneme, ojediněle, v regionální literatuře.

¹²⁸⁸ Hýbl 1896, s. 338.

¹²⁸⁹ Růžička 1938, s. 7.

¹²⁹⁰ Charvátová 1970, s. 87.

¹²⁹¹ Tywoniak 1970, s. 79.

¹²⁹² J. Svátek 1958, s. 119.

¹²⁹³ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 175.

¹²⁹⁴ Procházková 2005, s. 6.

¹²⁹⁵ Sedláček 1998, s. 15.

1257.¹²⁹⁶ O datu vysvěcení kostela panuje, u výše citovaných autorů, více, či méně shoda, i když J. Tywoniak uvádí i Březanův záznam....*Anno Domini MCCLIII Ecclesiae fratrum minorum consecrata est in Beneschow*¹²⁹⁷ V roce 1261 byl v kostele pohřben zakladatel kláštera Tobiáš z Benešova.¹²⁹⁸ V témže roce se zde konalo i řádové shromáždění.¹²⁹⁹ Výrazný zásah do struktury kláštera znamenal požár v roce 1294. Po tomto požáru byl v roce 1306 klášter obnoven Milotou z Benešova (též z Dědic). Cenným dokladem rozvrhu zbytků klášterního komplexu je plánec Benešova z roku 1680, kde je zachycen klášterní chrám, zahrada i proboštství, který publikoval již A. Podlaha (obr. 451 srovnej též obr. 450 a 452).¹³⁰⁰

Již dříve byl vysloven předpoklad, že vznik kláštera předcházela gotickému městu.¹³⁰¹ Architektura kláštera je ovšem zastoupena především zbytkem klášterního kostela o závěru sedmi stran dvanáctiúhelníka. Toto torzo, vzbudilo již dříve zájem badatelů. Poněkud stranou zájmu zůstala raně gotická etapa výstavby kláštera, což je ovšem odůvodnitelné tím, že do zahájení výzkumu v roce 1941 (na klášteřišti) nebyly patrné žádné výraznější prvky z již zmiňované etapy. V roce 1940 bylo rozhodnuto o výstavbě nové budovy okresního úřadu, nedaleko zřícenin minoritského kláštera.¹³⁰² Výkopové práce byly zahájeny v dubnu roku 1941. Vědeckým dohledem výkopů byl pověřen V. Mencl a I. Borkovský, a také tamější konzervátor Růžička.¹³⁰³ Výkopy byly zahájeny po severní straně presbytáře¹³⁰⁴ a pokračovaly sondou položenou kolmo k ose presbytáře.¹³⁰⁵ V severní části výzkumu byly odhaleny zbytky klausury, totiž tzv. malé presbyteria, severně od něj prostor interpretovaný jako sakristie, se zachovaným zbytkem oltáře, ale i podlaha, pod níž byly objeveny hroby. Po severní straně sakristie byla odhalena další prostora opatřená dlažbou z cihel.¹³⁰⁶ Celá situace byla zaměřena abiturientem místního gymnázia Jiřím Kluzákem (obr. 453).¹³⁰⁷ Hrobka nalezená v tzv. původním minoritském kostele, kde byl zjištěn pohřeb v rakvi, byla ohledána L. Hájkem, který zároveň konstatoval nepřesnosti v zaměření jejích odhalených zbytků.¹³⁰⁸ Pro chronologii odhalených zdív je nesmírně cenný zachovaný rukopis Menclovi zprávy o prohlídce výkopu ze dne 25.5. 1941. Mencl mimo jiné poznamenal, že „severní zed' (velkého) presbyteria navazuje na spáru na boční malé presbyterium.....tím je prokázáno, že malé presbyterium je starší“. Dále Mencl píše...“jižní opěrný pilíř (malého presbyteria) příliš vniká do půdorysu velkého presbyteria a byl při jeho stavbě odbourán“.¹³⁰⁹ Jedná se vlastně o jedinou zprávu z analytického rozboru, blíže reflektující nálezovou situaci zdív.¹³¹⁰ V následné stručné publikaci výzkumů minoritského kláštera, opět z pera V. Mencla, se dočteme, že dlouhé presbyterium bylo přistavěno, v době Karlově, k malému raně gotickému kostelíku. Vedle původního presbyteria se, podle Menclovi interpretace, měla nalézat sakristie a kapitulní síň.¹³¹¹ Nověji D. Líbal odmítl takovou interpretaci stavebního vývoje, s poukazem na skutečnost, že se zdív krátkého severního chóru váže na protažený

¹²⁹⁶ An. MCCLVII ...hac die absolutum a se Benessoviensi coenobi templum curavit per Nicolaum Pragensem Episcopum consecrari. Viz MHB IV, s. 23.

¹²⁹⁷ Tywoniak 1970, s. 77.

¹²⁹⁸ Tywoniak 1989, s. 7.

¹²⁹⁹ Též Tywoniak 1993, s. 40.

¹³⁰⁰ Podlaha, 1911, s. 43, obr. 62 na s. 44.

¹³⁰¹ Líbal, D. – Penniger, R. 1972: Benešov u Prahy. Stavebně historický průzkum historického jádra. Praha 1972, sine. Z pozůstatku kláštera autoři uvádějí dále pouze vrcholně gotické fragmenty.

¹³⁰² Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2087/77.

¹³⁰³ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2497/41.

¹³⁰⁴ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2497/41, 2539/41.

¹³⁰⁵ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2657/41.

¹³⁰⁶ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2799/4, 20004/41.

¹³⁰⁷ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 3620/41.

¹³⁰⁸ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 557/43.

¹³⁰⁹ Archiv terénní dokumentace ARÚP, č.j. 2649/41

¹³¹⁰ Archiv nálezových zpráv ARÚ.

¹³¹¹ Mencl 1942 - 3, s. 365.

presbytář, a proto nemohl být zbytkem staršího kostela.¹³¹² Odhalené zdivo bohužel, zůstalo blíže časově nezařazeno.¹³¹³ Ovšem na základě popisu V. Mencla nelze skutečně vyloučit, že alespoň část odhalených zbytků mohla vzniknout ve výraznějším časovém odstupu od vlastní výstavby protaženého presbytáře vrcholně gotického chrámu. Je však také možné, že nalezená stratigrafická situace může být důsledkem jen etapovitosti výstavby řeholního domu. Zajímavé srovnání takového stavebního postupu nabízí případ minoritského kláštera v Berouně, kde P. Sommer zjistil, že výstavba kláštera neprobíhala s akcentem na velký kostel, ale že za jakési provizorium, nahrazující funkci dosud nevybudovaného kostela, sloužil centrální prostor interpretovaný s opatrností jako kapitulní síň, který byl opatřen polygonálním presbytářem.¹³¹⁴ Z architektonických zlomků, které by se teoreticky mohly vázat k raně gotické etapě výstavby, uvedl V. Mencl pouze klenební svorník okrouhlého tvaru, který zařadil do třetí čtvrtiny 13. století. Jeho forma měla údajně souhlasit se slohem raně gotického farního kostela.¹³¹⁵ Novější soupis památek zmiňuje především dvojici hlavic, které nejspíš pocházejí z ambitu. Na základě podoby hlavic byla zařazena výstavba ambitu do doby kolem poloviny 13. století.¹³¹⁶

Při ohledání souboru architektonických zlomků, které se ještě dnes nachází v závěru presbytáře, jsem zjistil, že počet fragmentů, které je možné zařadit do raně gotického období je možné rozšířit. Badatelské pozornosti unikal především poškozený zlomek raně gotického klenebního žebra vejčité profilace (obr. 456, 457). Vejcovce přecházel prostřednictvím výžlabků do vlastního hranolu žebra, přechod je však těžce poškozen, takže nelze posoudit, zda se tak dělo pouhým výžlabkem nebo složitější profilací (například s bočními pruty). Druhý zlomek, který lze poměrně dobře interpretovat jako dílec klenebního pasu, rovněž výrazně vybočuje ze souboru vrcholně gotických prvků (obr. 454, 455).¹³¹⁷ Hrany pasu jsou okoseny a rub dílce je charakteristicky upraven pro osazení bednění kápí (obr. 454). Nelze bezpečně vyloučit, že k těmto prvkům náleží i masivní blok s nárožními pruty, dnes skrytý pod parkovým porostem. Výše uvedené prvky, jak bylo naznačeno, se výrazně vymykají souboru vrcholně gotických prvků, které vždy vzbuzovaly oprávněnou pozornost. Diference spočívá jednak v užitém materiálu, a jednak ve formě a celkovém provedení uvedených zlomků. Zatímco zlomek pasu neumožňuje bližší, než obecnou dataci do raně gotického období, klenební žebro vejčitého profilu je prvkem podstatně výraznějším. Pokud vím, velice podobnou profilaci zjišťujeme v domácích příkladech u klenebních žebor dominikánského kláštera v Jihlavě (patrně kolem roku 1260, obr. 459). Obecněji srovnatelnou vejčitou profilaci nalézáme u stejného druhu prvků minoritského kláštera ve Stříbře¹³¹⁸, ale i u publikovaného zlomku téže funkce v Domažlicích, kde byl připsán konstrukcím hradu založeného za Přemysla Otakara II.¹³¹⁹ Volnější analogii představují klenební žebra zaniklého proboštství v Kouřimi, které je možné datovat nejspíše kolem poloviny, nebo po polovině 13. století. Jejich profilaci je však vhodné označit spíše za hruškovou. Rovněž je vhodné uvést vejčitý prut žebor z dvoulodí sv. Františka v klášteře sv. Anežky České. V Čechách se s pruty výrazné vejčité profilace setkáváme již ve druhé čtvrtině 13. století, ale běžně se vyskytují (i v subtilní podobě) i ve třetí čtvrti téhož věku (jako například u některých kvalitních fragmentů v Hradišti nad Jizerou), ale i o něco později.

K těmto zlomkům je snad možné přiřadit i hlavici¹³²⁰, která je dochovaná v Muzeu Podblanicka v Benešově (obr. 458). Hlavice má přibližně tvar, který je snad možno popsat, jako kalichovitý s kvadratickým abakem. Na ploše hlavice jsou rozprostřeny ploché listy, jejichž stonek je přepásán profilovanou páskou. Zatímco pojetí listové dekorace lze snad již

¹³¹² Líbal 2001, s. 17.

¹³¹³ V literatuře bývají datovány do poloviny 13. století.

¹³¹⁴ Sommer 1979, s. 48.

¹³¹⁵ Mencl 1940, s. 6.

¹³¹⁶ Poche (ed.) 1977, s. 56.

¹³¹⁷ Nelze vyloučit, že mezi raně gotické prvky, lze zařadit další prvky, jako masivní blok s nárožními pruty.

¹³¹⁸ Líbal – Hanzlíková 1998, s. 194.

¹³¹⁹ Například Durdík 1998, s. 208, obr. 244 na téže straně.

¹³²⁰ Podle informativního popisku hlavice pochází z minoritského kláštera.

označit „za raně gotickou“, způsob přepásání stonků je upomínkou na obdobná řešení, která často nalézáme u románského palmetového dekoru, ale i v pozdně románské stavební plastice. V základním tvaru má hlavice asi nejbližší k typu, který je označován jako hlavice ve tvaru kalichového bloku, která se běžně vyskytuje v pozdně románské architektuře a její vyznívá v době kolem poloviny 13. století.¹³²¹ Pro tvar hlavice nalézáme snad volnější srovnání u některých staveb z poloviny 13. století (například v kostele sv. Mikuláše v Potvorově).¹³²² Hlavici s opatrností řadíme do poloviny 13. století, s ohledem na uvažovanou provenienci, do doby kolem poloviny téhož století.

Pokud ztotožníme výše uvedené prvky s konstrukcemi kláštera minoritů, a minimálně v případě klenebního žebra a pasu je to velmi pravděpodobné, pak se zdá, že uvedené zlomky skutečně svědčí o stavební aktivitě konventu, a to již v širším časovém období kolem poloviny 13. století. Jaký konkrétní, než potencionální časový, vztah mají jmenované zlomky ke zbytkům odhaleným výkopem v roce 1941, nelze s určitostí říci. Je třeba vyčkat revizního výzkumu, který by bezpečně potvrdil dataci odhalených zbytků do raně gotického období. Přesto, lze zlomky považovat za důležité svědky málo poznané klášterní architektury.

VIII. 1. 4. Klášter minoritů v Čáslavi

Kusé inforamce máme rovněž o raně gotické podobě a formě kláštera minoritů v Čáslavi. Již v roce 1291 je v Čáslavi doloženo řádové provinciální shromáždění.¹³²³ Část literatury ovšem uvažuje o založení konventu až v průběhu 14. století.¹³²⁴

D. Líbal spojoval s výstavbou kláštera řadu gotických detailů identifikovaných v čp. 174 (kromě jiného kusu kružeb, část pětiboké arkády, zlomek gotického klenebního svorníku a „vyspělé“ hruškové žebro). Rovněž upozornil na „ostruhovou konzolku“ zazděnou v hradbě. Detaily datoval do třetí čtvrtiny 14. století.¹³²⁵

Publikace J. Maliny a kol., uvádí, že k založení konventu došlo již ve 13. století.¹³²⁶ Novější práce z pera V. Skálové a M. Tomáška předpokládá, na základě řady roztroušených artefaktů, že zdejší konvent existoval již roku 1291, tedy v roce, výše uvedené písemné zprávy o přítomnosti minoritů v Čáslavi.¹³²⁷ Klášter je lokalizován do blízkosti evangelického kostela (srovnej obr. 460, 461).¹³²⁸ Z hmotných pozůstatků, které jsou připisovány klášteru minoritů vzbuzovala pozornost především konzolová příporka, která je druhotně osazena v hradební zdi. Již před lety byla datována do poloviny 14. století¹³²⁹, nebo posledního dvacetiletí 13. století (obr. 463, 464).¹³³⁰ Kromě tohoto prvku jsou s konstrukcemi kláštera spojovány dílce raně gotických žebířů (např. nepublikovaný zlomek na obr. 462) a zlomky kružby chované dnes v městském muzeu (obr. 465, 466). Při prohlídce fondu zdejšího depozitáře, jsem zjistil, že se zde nalézá více raně gotických článků, o nichž není, pokud vím, v literatuře povědomí. To se týká především raně gotických svorníků s vegetabilním dekorem, které jsou opatřeny inventárními čísly D-ČL 1/2005, D-ČL – 2/2005 a D-ČL 3/2005. Na prvním svorníku je plasticky podán beránek Boží s korouhví, na druhém osmicípá hvězda a na třetím je vegetabilní dekor (hrozny s poškozeným listovým). U prvních dvou je v inventáři uvedeno, že pravděpodobně pocházejí z kostela sv. Petra a Pavla, u třetího je lokalizace neznámá. Dále jsou zde uložena klenební žebra, která pravděpodobně pocházejí

¹³²¹ Přehledně Müther 2004, s. 77.

¹³²² K dataci stále inspirativně Merhautová 1971, s. 199.

¹³²³ Hýbl 1896, s. 338.

¹³²⁴ Sedláček 1874, s. 44 uvádí, že klášter byl založen v roce 1354. Dále Anonym 1904, s. 101, Birnbaumová 1929, s.124, Marek, Čáslav 1979, nestr.

¹³²⁵ Líbal, D. 1955: Čáslav. Historické jádro. Průvodní zpráva k analytickému stavebně historickému průzkumu. Praha (?) 1955, s. 50, 51.

¹³²⁶ Malina a kol. 1976, s. 134.

¹³²⁷ Skálová – Tomášek 1996, s. 99, rovněž srovnej P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn 1997, s. 192, 193.

¹³²⁸ Frolík – Tomášek 1999, s. 12.

¹³²⁹ Velímský 1975, s. 24.

¹³³⁰ Malina a kol., Čáslav. Brno 1976, s. 134.

z kláštera minoritů a jejich tvar byl již publikován V. Skálovou a M. Tomáškem (prvky s př.č. 41/2001 a 47/97). Výše uvedené zlomky je možno zařadit do druhé poloviny 13. století. Pozornosti však unikly dva fragmenty raně gotických ostění uložené pod inventárním číslem D/ČL 9/2005 a př. č. 23/2005. Prvky mají v místě osazení okenní výplně charakteristický klínový tvar s ústupkem a dvěma pruty, které odpovídají kružbám s „hůlkovými pruty“ (obr. 467). Na tuto profilaci navazuje široký výžlabek. Oba zlomky formálně souvisí. Přibližné nálezové okolnosti jsou uvedeny alespoň u jednoho z nich. Podle inventáře byl zlomek nalezen poblíž Chrudimské brány. Ostění, na základě řady domácích analogií, je možné zařadit do druhé poloviny 13. století.

Nelze vyloučit, že některé z těchto prvků by v teoretické rovině, kromě již dříve publikovaných a určených zlomků, mohly souviset se stavbou kláštera minoritů.

Ovšem tuto variantu můžeme nejspíše vyloučit u prvních dvou svorníků, Ty totiž náleží klenebním polím obdélného půdorysu. Na tomto místě je třeba připomenout, že na půdě presbytáře městského kostela sv. Petra a Pavla, lze zjistit konstrukce kápí klenby, které byly patrně zcela přezděny (tato skutečnost se projevuje při obvodových zdech). Tento fakt mi nezávisle potvrdil Jan Chejn, který zde prováděl restaurátorské práce na líci klenby.¹³³¹ V tomto ohledu je zajímavá zpráva K. Hilberta, který jednak nápadně podrobně popisuje skladbu klenby: „.....křížení žeber ozdobena jsou svorníky. První od východu jest hvězdou, druhý beránkem.....“¹³³² Je možné, že svorníky byly při obnově chrámu vyměněny a nahrazeny věrnými kopiemi. Zda tomu došlo až za K. Hilberta, nebo dříve, například v souvislosti s úpravami v roce 1863¹³³³, bude muset rozhodnou komplexní průzkum. Původní poškozené svorníky, pak byly velice pravděpodobně deponovány.

Z ostatních zlomků mohou, v čistě hypotetické rovině, k raně gotické architektuře kláštera náležet fragmenty, již zmíněných raně gotických ostění, nebo svorník s vinnými hrozny. V případě snahy o určení provenience ostění je třeba upozornit na skutečnost, pokud je možné posoudit, že srovnatelné profilace čela ostění, tedy klínu doprovázený válcovými pruty, se nachází v některých partiích upravovaných oken závěru kostela sv. Petra a Pavla. Jasně určení provenience architektonických detailů musíme, však přenechat budoucímu výzkumu.

Ve stručnosti se ještě vraťme ke konzolovité příporce, druhotně osazené v městské hradbě, která je tradičně spojována s výstavbou kláštera.

Přes její stručné popsání v literatuře, nebyla její profilaci věnována bližší pozornost. Nápadné je jednak její kolínkovité zakončení, dále celkový rozeklaný tvar konzoly, ale rovněž pozůstatek, v literatuře nerefléktovaného, těžce poškozeného ostruhovitého projmutí hruškových prutů (a boků) konzoly (obr. 463, 464). Posledně jmenovaný členící prvek považují za velice důležitý detail.

S celkovým rozeklaným (vějířovitým) tvarem konzol se v domácím prostředí setkáváme v kapli na Bezdězu, v kapitulní síni cisterciáckého kláštera ve Zlaté Koruně, časně snad v chóru kostela sv. Kateřiny v Chomutově, nebo v severní křížové chodbě oseckého kláštera.¹³³⁴ či na výběžích jižní boční lodi konventního kostela minoritů ve Znojmě.¹³³⁵ Připomeňme si ještě konzolu ze závěru 13. století, nalezenou v Příběnicích¹³³⁶ Kolínkové ukončení příporek nebo výběhu klenebních žeber nalézáme u sv. Františka v Praze a u kapitulní síně oseckého kláštera, obojí datované do druhé čtvrti 13. století. Tento způsob ukončení profilace byl obvyklý i ve třetí čtvrti 13. věku, kdy jej nacházíme u přípor zvíkovské hradní kaple, na obdobných prvcích presbytáře kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdu a jinde. Na konci 13. století se s obdobným motivem setkáváme u konzolových příporek v presbytáři kostela sv. Mikuláše v Chebu. Ze stejného období lze zmínit ještě kolínkovité zakončený výběh žeber v presbytáři kostela sv. Prokopa v areálu

¹³³¹ J. Chejn, ústní sdělení.

¹³³² Hilbert 1906, s. 70, 71.

¹³³³ Birnbaumová 1929, s. 76.

¹³³⁴ Gubíková 2007, s. 37 - 38.

¹³³⁵ Kuthan 1994, s. 497. Výstavba této partie kostela je kladena ještě do konce 13. století.

¹³³⁶ Dvořáková – Hilmera 1947, s. 124, obr. na s. 123.

strakonického hradu¹³³⁷, nebo analogický motiv u již zmíněné konzolky z Příběnic.¹³³⁸ Stručnou pozornost si rovněž zaslouží několikanásobné ostruhovité probrání boků a prutů konzolové přípory. Se srovnatelným probráním hmoty zakončující výběh klenebních žeber se setkáváme, patrně až „kolem roku 1300“, v kapli P. Marie v Brně¹³³⁹, časně v sakristii (a severní věži) kostela sv. Mořice v Kroměříži¹³⁴⁰, v severním křídle ambitu minoritského kláštera ve Znojmě¹³⁴¹, v moravských Tečovicích¹³⁴², nebo v kapitulní síni zlatokoronského kláštera. V první třetině 14. století sledujeme obdobný motiv v chóru klášterního kostela minoritů a klarisek ve Znojmě¹³⁴³, nebo u vzdálenějších minoritů v Levoči.¹³⁴⁴

Nelze vyloučit, že čáslavská konzola, tak představuje jeden z dalších cenných příkladů tzv. ostruhového projmutí patky.

Konzolová příporka je obecně velice cenným svědkem formálního pojetí, jistě zajímavé architektury zaniklého řeholního domu. S opatrností jí lze datovat již na sklonek 13. století, respektive do širšího období „kolem roku 1300“.

VIII. 2. RYTÍŘSKÉ ŘÁDY

VIII. 2. 1. 1. Raně gotická výstavba johanitské komendy u P. Marie pod řetězem („severní kaple“)

Stručný přehled dosavadních názorů na stavební vývoj kostela ve 13. století a počátku 14. století

Starší literatura věnovala pozornost především románské podobě a výstavbě kostela, tedy zejména zbytkům boční lodi transeptu a zbytkům jižní lodi románského kostela.¹³⁴⁵ Románský kostel byl rekonstruován jako trojlodí s transeptem a třemi apsidami¹³⁴⁶ a již dříve se předpokládalo, že vyrůstal po roce 1159¹³⁴⁷. Pozornost starší literatury přirozeně přitahovalo konstrukční řešení trojlodí, kde se střídaly sloupy válcové a polygonální.¹³⁴⁸ Bylo upozorněno na to, že vlastní románská bazilika vykazuje složitější stavební vývoj, v první fázi prezentovaný výstavbou východního závěru, v druhé pak budováním trojlodí.¹³⁴⁹ Představu složitějšího nárůstu kostela johanitské komendy předpokládaného již v. Richterem, akceptovala v podstatě i novější literatura¹³⁵⁰, která rovněž spatřuje ve stavbě samé „dílo“ domácího prostředí.¹³⁵¹ V 50. letech 20. století byl vymezen rozsah románské komendy, jejíž zdivo je v překvapivě značném rozsahu zachováno ve východním a jižním křídle Velkopřevorského paláce.¹³⁵² K románskému zdivu johanitského špitálu je přičítána románská zeď, dnes

¹³³⁷ K dataci presbytáře do 90. let 13. století na základě nových zjištění srovnej: Varhaník – Kyncl 2007, s. 29.

¹³³⁸ Dvořáková – Hilmera 1947, s. 124, obr. na s. 123.

¹³³⁹ Nověji Benešová 2003a, s. 426.

¹³⁴⁰ Hlobil 1984, s. 343. Kuthan 1994 uvažuje o dataci klenby severní věže již do doby kolem roku 1270.

¹³⁴¹ Kuthan 1994, s. 498, 499. Autor datuje výstavbu křídla do sklonku 13. století.

¹³⁴² Kuthan 1994, s. 386, 387. Výstavbu kostela zařadil do doby kolem roku 1280. Naopak Petruš 1976, s. 143 považuje klenební žebra v chóru zakončená ostruhovým podseknutím za dílo druhé stavební etapy z doby kolem poloviny 14. století.

¹³⁴³ Benešová 1998, s. 259, 260. Autorka uvádí další příklady.

¹³⁴⁴ Žáry 1986, s. 33, 34.

¹³⁴⁵ Fiala 1907, s. 14.

¹³⁴⁶ Fiala – Podlaha 1903, s. 184

¹³⁴⁷ Lehner 1903, s. 97.

¹³⁴⁸ Lehner 1905, s. 431.

¹³⁴⁹ Mencil 1948, s. 92.

¹³⁵⁰ Merhautová 1971, s. 247.

¹³⁵¹ Merhautová 1971, s. 247.

¹³⁵² Píša 1961, s. 55.

zachovaná při severním obvodu čp. 287.¹³⁵³ I novější literatura rekonstruuje svatyni P. Marie jako (bazilikální) trojlodí s transeptem a trojicí apsid.¹³⁵⁴ Není navíc vyloučena možnost, že v první stavební etapě byl záměr vybudovat svatyni se čtyřmi věžemi.¹³⁵⁵ Jen na okraj připomeňme, že se na fundaci komendy a kostela účastnil král Vladislav II. Také se předpokládá účast stavební huti pracující u sv. Jiří na pražském hradě.¹³⁵⁶

Značně nejednotně se badatelé staví k dataci presbytáře a „sakristie“ kostela P. Marie, která je kladena ještě do období posledních Přemyslovců. Se zahájením výstavby „nového“ kostela bylo podle Lehnera započato již ve 13. století.¹³⁵⁷ K. Fiala považuje protažený presbytář za raně gotický a upozorňuje na zbytky oken presbytáře, jejichž „pruty“ byly na bankálu opatřeny „patkou o dvou válcích“.¹³⁵⁸

V. Richter se domníval, že zdivo sakristie a lodi (= presbyteria) je současné. Podle téhož autora, se při stavbě presbyteria se nejspíš počítalo i se sakristií,¹³⁵⁹ což vyvozuje i z užití opěráku v ose. Tuto gotickou výstavbu řadí do doby kolem poloviny 13. století, a to především z důvodu spojitosti s „klášterem ve Strakoncích“.¹³⁶⁰ V případě protaženého presbytáře, poukazuje autor na formální shodu v užití opěrného pilíře v ose závěru, a to jak u P. Marie pod řetězem, tak ve Strakoncích.¹³⁶¹ Mezi výstavbou presbyteria, kterou chápe jako přístavbu k románskému kostelu, je podle Richtera značná časová cézura.¹³⁶² O. Stefan předpokládal, že gotický chór kostela byl vystavěn v polovině 13. století, jako náhrada presbyteria románského kostela.¹³⁶³

D. Líbal ve své starší práci píše, že v rané gotice (ve třetí čtvrtině 13. století) bylo přistavěno presbyterium k románské „stavbě“, respektive románskému transeptu.¹³⁶⁴ Na jiném místě klade výstavbu presbyteria, v němž spatřuje přechod z rané do vrcholné gotiky, na sklonek vlády Přemyslovců, tedy do pozdního 13. století.¹³⁶⁵ V Líbalových pracích přirozeně nechybí odkaz na formální paralelu užití osového opěráku presbytáře, kterou nalézá na řádové stavbě johanitského kostela ve Strakoncích. Zahájení výstavby bazilikálního trojlodí klade až do 70. let 14. století.¹³⁶⁶ I v další své práci uvedl předpoklad, že s výstavbou trojlodí, v jehož architektuře (především západní předsíni) vidí ohlas arasovské a parléřovské huti, bylo započato v 70. letech 14. století.¹³⁶⁷ Podle J. Mašína presbytář a sakristie pochází ze třetí čtvrtiny 13. století.¹³⁶⁸ M. Vilímková se domnívala, že podnětem ke gotické přestavbě kostela Panny Marie pod řetězem byl zisk majetku templářů v roce 1314 (!). V roce 1378 byla výstavba chóru, podle Vilímkové, již ukončena.¹³⁶⁹ V. Mencl kladl výstavbu presbytáře na sklonek 13. století.¹³⁷⁰ Novější literatura považuje za doklad nejstarší gotické výstavby objektu kryptu pod sakristií.¹³⁷¹ Obecně je datována do poloviny 14. století výstavba gotické baziliky, zahájená výstavbou presbyteria dokončeného do roku 1378.¹³⁷² K. Benešová zařadila výstavbu sakristie do poslední čtvrtiny 13. století.¹³⁷³

¹³⁵³ Píša 1961, s. 56

¹³⁵⁴ Hlavsa-Vančura 1983, s. 19, Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 45, Vlček red. 1999, s. 68.

¹³⁵⁵ Dragoun 2002, s. 56.

¹³⁵⁶ K tomuto nejnověji Z. Dragoun 2009, s. 184, 185

¹³⁵⁷ Lehner 1905, s. 480

¹³⁵⁸ Fiala 1907, s. 14

¹³⁵⁹ Richter 1932, s. 50.

¹³⁶⁰ Richter 1932, s. 52.

¹³⁶¹ Richter 1932, s. 52.

¹³⁶² Richter 1932, s. 50.

¹³⁶³ Stefan 1936, s. 144.

¹³⁶⁴ Líbal 1946, s. 73, 74.

¹³⁶⁵ Líbal 1983, s. 184, Líbal 2001, s. 393.

¹³⁶⁶ Líbal 1946, s. 77, Líbal 1983, s. 279, Líbal 2001, s. 393.

¹³⁶⁷ Líbal, 1979, s. 56, 58, Líbal 1983, s. 279.

¹³⁶⁸ J. Mašín 1954, s. 58.

¹³⁶⁹ Vilímková, 1966, s. 76.

¹³⁷⁰ Mencl 1969, s. 48.

¹³⁷¹ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 458.

¹³⁷² Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 457, 458.

¹³⁷³ Například Benešová 1999(a), s. 30.

Výstavbu protaženého chóru a zahájení výstavby bazilikálního trojlodí klade až do doby po roce 1312, s tím že přízemí obou západních věží je možné datovat do druhého až třetího desetiletí 14. století.¹³⁷⁴ Opatrně se k dataci protaženého chóru kostela P. Marie staví Z. Dragoun, který ponechává otázku datace chóru otevřenou.¹³⁷⁵ P. Kalina nevyklučuje, že chór klášterního kostela vznikl až za Lucemburků.¹³⁷⁶ V dalším stavebním období, pravděpodobně po nějakém časovém odstupu a změně původního záměru, byla podle téhož autora budována západní partie kostela, která ovšem plynule nenavazuje na chór.¹³⁷⁷ Nověji se výzkumu komendy dotkl drobný archeologický výzkum J. Čihákové, který v jižní věži odkryl sokly přípor a fragment maltového lože pro původní dlažbu.¹³⁷⁸

Kaple, jak již bylo řečeno, je situována po severní straně protaženého presbytáře kostela P. Marie. Presbytář kostela respektuje orientaci severní kaple. Zajímavým detailem je existence opěrných pilířů protaženého chóru v místě styku s jižní zdí kaple. Ty však byly, jak ukáží níže, přizděny dodatečně. Kaple má zachovány dvě úrovně. Suterén kaple byl, velmi pravděpodobně, od počátku zapuštěn pod úroveň původního terénu, což je možné, prozatím, potvrdit archeologicky.¹³⁷⁹ Usuzujeme tak z vrcholně gotické výškové úrovně, která patrně odpovídá výškové situaci ve 2. polovině 12. století.¹³⁸⁰

Nad terénem se kaple jeví jako přízemní (situace viz obr. 318). Interiér kaple je v této úrovni zaklenut barokní klenbou. Jak je možné pozorovat v suterénu kaple, kterému se budeme věnovat v další části, byl tento prostor řešen jako jednolodní.

Suterén kaple

Dnes jsou pozorovatelná tři klenební pole (obr. 319 – 322), z nichž východní bylo sjednoceno klenbou s prostorem dvoubokého závěru. Západní pole je silně poškozeno vestavbou topeniště kotle. Žebrově bylo zaklenuto pouze východní pole a dvouboký závěr (obr. 322). Z otisků a zbytků žebra lze soudit, že klenba závěru byla pětipaprscitá. Pole navazující směrem k západu (obr. 320) byla zaklenuta pouze křížovou bezžebrou klenbou (!), jednotlivé travé však oddělovaly tesané okosené pasy (západní je zachován, východní je odlámán). Klenební žebra paprscité klenby mají ne příliš obvyklý profil zaostřeného klínu (obr. 324:A). Klenební žebra patrně přímo zabíhala do stěn. Situace při zachovaném výběhu je ovšem znečitelněna přezděním původního zdiva (často v místě předpokládaného výběhu žeber). Zprostředkování přechodu žeber do stěny, však nebylo provedeno zcela plynule. Situace v suterénu kaple (obr. 319 - 323) je dnes nejviditelnějším pozůstatkem raně gotické výstavby. Bohužel musím konstatovat, že prostora byla dosti poškozena. a to zvláště recentními zásahy na počátku 20. století. Navíc suterén kaple, jak ukážeme níže, prošel komplikovanějším stavebním vývojem.

Odbornou literaturou zůstala blíže nepovšimnuta mimořádná hodnota nálezové situace na jižní stěně kaple, především co se týká jejího východního pole. Původní konstrukci náleží mimořádně pečlivé zdivo, sestávající z tesaných opukových kvádrů, které byly přesně osazeny (obr. 321:1). Kvádry byly opracovány nástrojem s ozubeným ostřím. Ve zdivu je patrný záklenek půlkruhového portálu (obr. 321:3), kterým se vstupovalo do suterénu kaple a okos štíhlého lomeného okénka (obr. 321:2), jež nepochybně vede do zaniklé nástupní prostory za zdí (či dalšího prostoru?). Okénko, jak je patrné v drobném průřezu, má ze druhé strany nálevkovitě rozevřené špalety. V. Richter, na základě ústního

¹³⁷⁴ Například Benešová 1999(b), s. 31.

¹³⁷⁵ Dragoun, 2002, s. 160.

¹³⁷⁶ Kalina 2004, s. 155.

¹³⁷⁷ Kalina 2004, s. 155.

¹³⁷⁸ Dragoun a kol. 2003, s. 306.

¹³⁷⁹ Archeologický výzkum se dotkl pouze nádvoří čp. 485/I. Za sdělení děkuji M. Trymlovi.

¹³⁸⁰ Nepublikovaný a prozatím nezpracovaný průzkum autora severní boční lodě trojlodí kostela P. Marie zachytil komunikační úroveň 14. století, která se podstatněji nelišila od současného stavu. Rovněž nálezová situace na dvoře č. 485/I nenasvědčovala výraznějším výškovým posunům, což ostatně dokládá výška otisků čel románského ambitu. Za konzultaci děkuji M. Trymlovi.

sdělení, uvádí, že jakýsi prostor je situován i pod stávajícím protaženým chórem. Součástí této stavební etapy (nebo raději pracovního postupu) bylo i provedení části „bednění“ klenební kápě z tesaných opukových desek (obr. 321:4), pro které bylo vyříznuto lůžko v záklenku portálu (!). Klenební plocha kápě vykazuje vyzdění ve dvou fázích. V první z nich byla vyzděna převážná část hmoty kápě, v jejímž zdivu se dokonce zachoval otisk tyčového prvku (obr. 321:13). Druhé fázi náleží vyzdění vyrcholového úseku kápě (obr. 321:14). Klenební pole v rozsahu východního pole, bylo zaklenuto paprscitou žebrovou klenbou (obr. 321:5). Klenební žebra jsou dnes odsekaná, místy se však zachoval jejich rub. Klenební žebra se stýkala v terčovitém svorníku (lze tak soudit podle otisku v líci klenby). Žebra byla převážně dodatečně odlámána, takže pozorujeme převážně otisk jejich rubu (obr. 321:15). Původní raně gotické zdivo bylo v soklových partiích, v následující fázi, zcela přezděno. Současně, s posledně jmenovanou úpravou, byl zazděn nástupní portál, a také okénko (obr. 321:11,12). Je zajímavé, že se zazdívalo i z druhé strany zdi, jak je možno pozorovat v okénku. Ve hmotě podezdívky pozorujeme řadu druhotně použitého materiálu, který nepochybně pochází z rozebíraného kvádrového zdiva (obr. 321:6 - 10). Současně s touto úpravou byl, s největší pravděpodobností, přezděn i sokl navazujícího jižního boku závěru (obr. 322:2) a zejména byla zcela při (pře)zděna severní zeď kaple (při této úpravě zanikly výběhy klenby). Musíme zmínit zlom v líci stěny, zřetelný po pravé straně zazděného portálu.

Zcela jinou kvalitu zdiva vykazují zbylé plochy stěn kaple. Zde jsou materiálem jen hrubě přitesané kvádry, či jsou využity, patrně předtesané, prvky pro pečlivé kvádrové zdivo. Ve stejné kvalitě jako je zmíněné kvádrové zdivo byl proveden (minimálně) i západní dělicí pas klenebních polí, pod kterým byla vyzděna kotelna.

Jižní stěna dvoubokého závěru již vykazuje změnu kvality zdiva (obr. 322). Zdivem jsou tu, jak již bylo řečeno, hrubě opracované kvádry lomové opuky. Jak bylo uvedeno, zdivo bylo opět v soklu přezděno (je taktéž provázáno s podezdívkou „kvádrového“ pole, obr. 322:2). Kromě patrných „kapes“ ve zdivu (obr. 322:7,3) je zajímavé pozorovat postup výstavby klenby. Současně se zdivem byly vyzděny charakteristické cípovité výběhy (obr. 322:4, 5, obr. 323: 7) z lomového kamene. Následně byla vybedněna první část plochy klenby, kdy byla bednicí prkna kladena „kolmo“ k obvodové stěně. Již bylo uvedeno, že následně byla klenba uzavřena střechovitě vybedněnou plochou kápě (srovnej obr. 321:14, obr. 322:9). Je zajímavé, že například cípovitý výběh, v ose závěru, nekoresponduje s následným použitím klenebního žebra (jeho osazení odpovídá druhé stavební mikrofázi výstavby klenby). Otisk rubu žebra zde při výběhu vykazuje lokální přehoz tvrdou maltou (obr. 322:6, 323:8), která velmi pravděpodobně souvisí s přezděním severního boku závěru.

Severní stěna dvoubokého závěru je vyzděna z hrubě opracovaných opukových kvádrů (obr. 323:10), které nejsou v soklu výrazněji provázány se severní podélnou stěnou kaple (obr. 323:11). Ve zdivu boku závěru je zřetelná nápadná zazdívka obdélného otvoru (obr. 323:3). Plomba byla provedena vylitím malty k bednicím prknům (obr. 323:3). Prostup byl vymezen v poměrně hrubém zdivu. Ve spodní části zazdívky otvoru je opět patrný sekundárně použitý zlomek architektonického prvku (obr. 323:2). Zcela přezděna byla horní plocha stěny (obr. 323:6), ve které byl rovněž vyzděn novodobý větrací otvor (obr. 323:12). K zazdívce otvoru došlo nejpozději se zřízením dodatečného přístupu do spodního podlaží kaple od jihu. Klenební kápě přiléhající k severní stěně závěru kaple je vyzděna z lomového opukového kamene (obr. 323:4). V navazující severní stěně kaple je patrné přizdění staršího líce a odsekání výběhu původní klenby, jejíž odlámaná plocha byla přehozena jiným druhem malty (obr. 323:5).

Pokud, co nejstručněji, shrneme naše zběžná pozorování, pak se částečně v původním stavu zachovala jižní stěna kaple, která vykazuje patrně několik vzájemně se prolínajících záměrů. Kvalitou řemeslné práce bylo zdůrazněno pole, situované v místě původního vstupu do kaple, ovšem kvalita tohoto provedení nebyla už jinde, v ploše zdi, zopakována. Snad se jedná o překonaný (nedokončený) záměr celkové koncepce provedení kaple. Pečlivě vytesané opukové kvádríky byly totiž rovněž nahodile využity jako zdící materiál v západněji navazujícím úseku jižní stěny kaple. Toto náročné pojetí architektury by mohlo nasvědčovat velikému významu, který byl stavbě věnován. Otázkou prozatím zůstane, kdy zaniká jižní vstup do kaple. Je možné, že zanikl s výstavbou protaženého chóru, čemuž

by mohla nasvědčovat zadržka vstupu, provedená z „exteriéru“ kaple. Následně jej mohl nahradit nástup v severní zdi dvoubokého závěru, který zanikl zadržím, pravděpodobně spolu s přezděním soklových partií zdiv kaple i přizděním severní stěny. K poslední jmenované úpravě zřejmě došlo se zřízením novověkého vstupu od jihu, který probíhá pod protaženým chórem. Následující zásahy do suterénu kaple, jsou v podstatě recentního původu.

Přízemí kaple

Prostor interiéru dnešní sakristie je pokryt omítkami a poznání jeho stavebního vývoje i architektonického pojetí ve středověku, je tak, samozřejmě, značně omezeno. Nejvýraznějším pozůstatkem středověkého stavebního stavu je, analyticky přiznané, ostění gotického okna, v severní stěně kaple. Odhalené opukové ostění okna je přímočaré, šikmé. Na povrchu kamene je zřetelné jeho opracování nástrojem s ozubeným ostřím, a dále kamenické značky ve tvaru písmene V (obr.331b). Na východním ostění je možné nalézt, na ploše kvádrů, v dolní části odhaleného ostění, kamenickou značku ve tvaru písmene Z (obr. 331b). Na tomto místě je třeba uvést, že podobnou značku, tedy značku ve tvaru písmene Z, je možné identifikovat na jižním líci severní zdi severní věže (západního dvouvěží), a to v úrovni přízemí. V jednom případě je vyryto, na ploše opukového prvku pravého ostění, křížení úseček. Vrchol okna byl pravděpodobně lomený, jak dokládá hrotitý záklenek, západněji situovaného torza gotického okna, který je možné identifikovat v severní stěně klenby, nad stávající barokní klenbou kaple sv. Jana Křtitele (obr. 325, 327:1). Další nepatrný fragment gotického architektonického článku je přiznan v jihozápadním pilíři kaple sv. Jana Křtitele. Je zde odhalen kvádr s negativem odtesané hlavice (přípory?). Jeho hodnocení je za současného stavu poznání, gotické výstavby kostela, značně omezeno. V přízemí kaple byla, rovněž analyticky, přiznána torza středověkých omítek odlišného stáří. Na jižní zdi je odhalena, již publikovaná, nástěnná malba s motivem Bolestného Krista. Na jižním boku závěru kaple je odhalen cenný fragment raně gotické nástěnné malby s motivem Mučení Světice.

Patro kaple (koruna zdiva kaple)

Koruna obvodového zdiva kaple poskytuje překvapivě velice zajímavé a závažné nálezové situace, a to nejen s ohledem na vztah zdiva kaple k protaženému chóru kostela P. Marie. Podnětem pro průzkum zdiva, v podstřešním prostoru (kaple), byla zamýšlená, nyní již realizovaná, obnova krovu. Průzkum probíhal v předstihu, před zahájením stavebních prací, a byl aktualizován v jejich průběhu. Vzhledem k relativně složité nálezové situaci, uvádím nejprve stručný popis nálezových situací. Již v rámci analýzy, formálně ztotožňuji obdobná zdiva, a to především na základě charakteru zdících malt.

Stručný popis vybraných (nálezových situací), v prostoru krovu, severní kaple kostela P. Marie pod řetězem

Vnitřní (jižní) líc severního obvodového zdiva severní kaple – stručný popis základních nálezových situací (obr. 326)

1. Vrchol záklenku ostění gotického okna s patrnými stopami po částečném odtesání hmoty prvku. Na východní straně záklenku je pravděpodobně zachováno jedno z mála zbytků původního (raně) gotického zdiva (pojeného maltou, kterou pracovní označují písmenem „A“)
2. Lůžko vazného trámu šíře cca 220 mm (viz níže) vyžděné z cihel Xx125x75 mm. Zdivo vyždívky kapsy bylo dodatečně vetknuto do nadezdívky (pojené žlutou maltou „B“)
3. Patrný otisk v hrubé nažloutlé vápenné maltě zdiva („B“).
4. Zdivo smíšeného charakteru (lomový opukový kámen, cihly) převažujícím podílem cihel tl. 55 a 75 mm, pojené výraznou tvrdou vápennou maltou šedobílé barvy („C“). Zdivo je na povrchu přehozeno zdící maltou obdobného charakteru. Toto zdivo podezdívá (!) zdivo z druhotně použitých kvádrů (pojených maltou typu „B“ viz bod 5).

5. Druhotně použité gotické opukové kvádry s patrnými stopami opálení a pracovními stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Prvky jsou spojeny vápennou maltou žluté barvy („B“).
6. Vápenná malta žluté barvy („B“) se stopami po opálení.
7. Rozhraní tvrdé vápenné malty („C“) a podezdívající a plentující zdivo spojené vápennou maltou žluté barvy („B“).
8. Částečně odlámaný líc (originálního?) zdiva.
9. Druhotně osazený gotický architektonický článek vytesaný z opuky (pravděpodobně se jedná o část stříšky gotického opěrného pilíře. Na detailu je dobře zřetelná ,šikmá obvodová lišta. Prvek je osazen do žluté vápenné malty („B“).
10. Rozhraní malt („B“ a „C“)
11. Zdivo tělesa tahového komína vyzděného z cihel 315x160x60 mm v severní obvodové zdi. Cihly jsou spojovány výraznou vápennou maltou šedé barvy („E“). Vyzdívka komínového tělesa byla dodatečně prolámána v severním obvodovém zdivu kapele.
12. Zdivo z lomového opukového kamene spojeného vápennou maltou („B“) Vápenná malta vykazuje stopy poškození ohněm. Ve zdivu byly identifikovány zlomky druhotně použitých středověkých architektonických detailů.
13. Druhotně použitý, pravděpodobně raně gotický, opukový kvádrík ve zdivu dodatečné nadezdívky (pojené maltou typu B).
14. Rozhraní mezi zdícími maltami („A“ a „B“). Malta, která v těchto místech vytváří charakteristický „límeč“. Zřetelné je nadezdění staršího zdiva lomovým opukovým kamenem, který je spojován odlišnou zdící maltou („B“). V bázi nadezdívky je možné pozorovat výrazné rozhraní malt, které se projevuje charakteristickým „vzlínáním“ malty nadezdívky. V rozhraní malt je možné identifikovat rovněž typické nečistoty obohacující jiné zlomky břidlice. Pozn. Další formální rozhraní je možné pozorovat v samotné nadezdívce (pojené maltou typu „B“), a to přibližně nad zmíněným záklenkem lomeného okna (viz bod 1).
15. Druhotně osazený fragment architektonického článku (ostění?) vytesaného z jemnozrnného pískovce žluté barvy. V profilaci fragmentu je možné pozorovat pozůstatek stezky. Prvek je osazen ve zdivu nadezdívky (pojeného maltou typu „B“).
16. Rozhraní koruny staršího zdiva a nadezdívky z opukového kamene (pojeného maltou typu „B“). Ve spáře jsou zřetelné charakteristické nečistoty a zlomky štípané břidlice.
17. Poškozené, druhotně osazené, opukové kvádríky vykazující stopy opálení (prvky jsou patrně raně gotického původu).
18. Druhotně osazený opukový kvádrík se stopami opracování plochým dlátem.
19. Masivní zděná plomba vyzděná mimo jiné ze zlomků prejzů a pojená výraznou pórovitou vápennou maltou hrubé struktury a šedé barvy (malta typu „D“). Opad z přehození malty leží na rubu klenby přízemí kapele. Zdivo je přehozeno ze spodu k poškozené koruně staršího zdiva (vyzděnou z malty „B“). Při východním konci plomby je zřetelný výběh záklenku v líci zdiva a fragment kápě odlámané starší klenby. V západní partii zdiva je zřetelná svislá spára oddělující zdivo od navazujícího zdiva – odlišného charakteru - vyzděného ze smíšeného zdiva (pojeného maltou typu „C“).
20. Kapsa trámu S-J orientace (vyzděného ve zdivu pojeného maltou typu „B“) vyzděná z cihel tl. 55 – 60 mm.
21. Dodatečně vyzděná kapsa lůžka trámu (při vyzdění kapsy byla využita bílá vápenná malta typu „C“)
22. Zřetelné spáry v dodatečné nadezdívce (využívající pravděpodobně maltu typu „B“), severního boku gotického závěru kapele. Jižní spára je rozhraním mezi dodatečnou nadezdívkou a korunou staršího zdiva.
23. Viditelné rozhraní odlišných zdív v koruně severního boku závěru. Vrchní část zdiva je tvořena dodatečnou nadezdívkou, jejíž líc zřetelně ustupuje do jádra zdi. Hrana dolního úseku zdiva, patrně odpovídá původnímu průběhu gotického líce severního boku závěru. Ve spáře mezi oběma druhy zdív jsou zřetelné otisky opukových prvků průběhu líce dolní části zdiva.
24. Dodatečná nadezdívka z opukových kamenů spojených hrubou vápennou maltou žluté barvy (pravděpodobně se jedná o maltu typu „B“).
25. Zdivo z lomového opukového kamene vyzděného na vápennou maltu nažloutlé barvy (typu „B“). Zdivo je založeno na koruně staršího raně gotického zdiva kapele.
26. Patrné rozhraní mezi odlišnými druhy zdících malt.
27. Zděná plomba tvořená hlavně výraznou vápennou maltou (typu „D“). Zdivo je dohozeno ke koruně zdiva z opukového kamene.
28. Vyzděné lůžko z cihel formátu Xx125x75 mm, pojených vápennou maltou bílé barvy. Cihly vymezující druhotně vyzděné lůžko pro vazný trám krovu již v nadezdívce obvodového zdiva kapele.
29. Dodatečně vyzděné lože trámu z cihel tl. 55 - 60 mm (pojivem prvků je malta typu „C“).

30. Poloha vápenné malty bílé barvy.
31. Osové zalomení dvoubokého závěru kaple.
32. Hrana mezi následnou podezdívkou (!) dodatečného nadezdění (středověké) koruny zdiva a mladší fáze podezdění (viz poziční číslo 19).
33. Nadezdívka koruny staršího zdiva. Nadezdívka je tvořena blokem zdiva z lomového opukového kamene, který pojí vápenná malta žluté barvy („B“) s dodatečně odtěženým jižním lícem. Nadezdívka je založena, nepochybně, na koruně staršího (gotického) zdiva kaple. Ve zdivu je možné identifikovat druhotně použité gotické architektonické články.
34. Omítnutá zděná plomba v nadezdívce koruny zdiva. Plomba byla dodatečně podezděná (viz poziční číslo 19).
35. Pata dodatečné podezdívky (viz poziční číslo 19) spočívající na rubu barokní klenby přízemí kaple.
36. Vystupující klenáky (vynášecího záklenku okna?).
37. Fragment kápě odtěžené starší klenby. Povrch kápě je omítnut a olíčen nátěry.

Exteriérový (severní) líc západní partie severního obvodového zdiva severní kaple – stručný popis základních nálezových situací (obr. 327)

1. Poškozené ostění vrcholu gotického okna. Profilace je tvořena hlubokým výžlabkem přecházejícím v drobný prut profilu lalošky.
2. Druhotně osazené opukové kvádríky (raně gotického původu?).
3. Lůžko trámu dodatečně vyzdžené v koruně zdiva.
4. Utažená vápenná omítka (omítka „A“).
5. Utažená vápenná omítka (omítka „A“).
6. Utažená vápenná omítka (omítka „B“).
7. Mírný ústupek v líci zdiva.

Exteriérový (severní) líc západní partie jižního obvodového zdiva severní kaple – stručný popis základních nálezových situací (obr. 328)

1. Poškozené opukové dílce bankálu gotického okna protaženého chóru kladené do výrazné vrstvy vápenné malty bílé barvy.
2. Lomové opukové zdivo pojené vápennou maltou s fragmenty omítky vykazující poškození ohněm.
3. Poškozené opukové ostění gotického okna protaženého chóru. Na ostění jsou zřetelné stopy požáru.
4. Pozůstatek profilace (okosu) ostění gotického okna.
5. Obezdnění dřevěné kotvy, zazdžené v opěráku, provedené z cihel Xx150x60 mm. Kotva provazuje zdivo opěráku se zdivem gotických meziokenních pilířů protaženého chóru.
6. Zazdívka dodatečně vytesané kapsy pro ukotvení dřevěné kotvy opěrného pilíře ve zdivu meziokenního pilíře vysokého chóru. Dřevěná kotva provazuje zdivo dodatečně přiloženého opěrného pilíře se zdivem vysokého chóru. Zazdžení kapsy je provedeno světlou vápennou maltou jemné struktury.
7. Zdivo opěrného pilíře, který byl dodatečně přizdžen k protaženému (gotickému) presbytáři. Pilíř je vyzdžen z lomového opukového kamene, cihel a druhotně použitých (gotických) prvků.
8. Dodatečná zazdívka gotického okna provedená z lomového opukového kamene pojeného vápennou maltou hrubší struktury (ve struktuře zazdívky jsou zřetelné charakteristické otisky dřevěného bednění, kterého bylo využito při výstavbě zazdívky okna).
9. Otisky bednění, které bylo využito při vyzdívání zazdívky gotického okna protaženého chóru.
10. Kapsa v zazdívce gotického okna.
11. Vyzdžená špaleta z cihel a lomového opukového kamene v dodatečné zazdívce gotického okna protaženého chóru. Plocha špalety je omítnuta světlou vápennou omítkou. Otvor ohraničený špaletou je dnes zazdžen a směřuje do interiéru protaženého presbytáře. Práh otvoru je tvořen dřevěným prknem.
12. Omítka špalety otvoru směřujícího do interiéru presbytáře.
13. Rozhraní mezi zdivem protaženého chóru a zdivem koruny (starší?) jižní zdi kaple (viz poziční číslo 49).
14. Zazdívka otvoru ze smíšeného zdiva. V zazdívce bylo, mimo jiné, druhotně použito množství architektonických detailů.
15. Svisle kladený lomový opukový kámen (vylehčovací záklenek otvoru?).
16. Rub masivního opracovaného kvádrů z opukového kamene.
17. Rub masivního opracovaného kvádrů z opukového kamene.

18. Ostění gotického okna protaženého chóru poškozeného požárem.
19. Vápenná omítka jemné struktury pokrývající zazděný opěrný pilíř. Na omítce jsou zřetelné stopy požáru.
20. Druhotně použitý opukový kvádrík velikosti 230x190 mm.
21. Fragменты opálené omítky pokrývající armování gotického pilíře.
22. Omítková vrstva pokrývající ostění gotického okna vysokého chóru. Na omítce jsou zřetelné stopy požáru.
23. Pravděpodobně druhotně osazený prvek s nasekanou vodící linkou po kamenickém opracování.
24. Zhlaví dřevěného trámu 160x160 mm zazděné v masivní přízdívce vyzděné z cihel přízděných ke zdivu opěrného pilíře vysokého chóru. Zdivo této přízdívky má ve vyšších partiích vyzděné technologické kapsy pro napojení zamýšleného pokračování zdiva (tedy východní zdi východního křídla objektu čp. 287).
25. Masivní přízdívka k opěrnému pilíři protaženého chóru z cihel Xx145x55 mm na tvrdou vápennou maltu.
26. Přízdívka přiložená k fragmentům gotického okenního ostění a dodatečné zazdívce gotického okna (viz poziční číslo 8) protaženého chóru. Zazdívka je provedena ze smíšeného zdiva a druhotně použitých architektonických prvků (klenebních žeber o profilu dvojité vyžlabeného klínu). Pojivem zazdívky je výrazná tvrdá vápenná malta.
27. Kapsa pro zhlaví trámu neexistujícího krovu, vymezená v dodatečné zazdívce gotického okna.
28. Dodatečná přízdívka gotického ostění a zazdívky gotického okna. Zazdívka je provedena ze smíšeného zdiva (lomový opukový kámen a cihly 260xXx75 mm). Ve zdivu přízdívky bylo, mimo jiné, druhotně použito staršího materiálu, jako například cihly (s fragmenty původní ložné malty) a klenební žebra o profilu dvojité vyžlabeného klínu.
29. Cihla o rozměrech 270xXx70 mm, v dodatečné přízdívce gotického ostění a zazdívky gotického okna protaženého chóru.
30. Dvojice dílců druhotně osazených klenebních žeber. Je velmi pravděpodobné, že žebra měla profil dvojité vyžlabeného klínu (analogicky k dalším lépe zachovaným exemplářům). Na ložné ploše žeber je možné pozorovat konstrukční kamenickou značku ve tvaru kříže a konstrukční osovou linku.
31. Druhotně osazený dílec klenebního žebra (původně asi o profilu dvojité vyžlabeného klínu), dodatečná přízdívka gotického ostění a zazdívky gotického okna. Na ložné ploše žebra je viditelná osová linka.
32. Fragment gotického prvku (žebra ??) v dodatečné přízdívce gotického ostění a zazdívky gotického okna.
33. Zazděné zhlaví odřezaného dřevěného trámu (krovu) s kovovou kotvou v dodatečné přízdívce gotického ostění a zazdívce gotického okna protaženého chóru.
34. Rub prvku s výraznými stopami po kamenickém opracování.
35. Viditelné rozhraní dvou odlišných zdících malt dodatečných zazdívek gotického okna.
36. Patrná hrana vzniklá při odsekání původního severního líce gotického zdiva, pravděpodobně v souvislosti s vložením barokní klenby v přízemí kaple.
37. Pozůstatek stop na ploše kamene po opracování (dodatečném přitesání??) nástrojem s ozubeným ostřím.
38. Odtesaná hmota kamene (a přilehlého zdiva z cihel) opěráku v souvislosti s dodatečným podezděním („podhozem“) druhotně přiloženého opěrného pilíře ke zdivu protaženého chóru (z důvodu vyrovnání přechodu hran nového podezdění a hrany opěrného pilíře).
39. Patrné rozhraní dodatečného podezdění (!!) druhotně přiloženého opěrného pilíře s charakteristickými stopami podhazování materiálu (nepochybně souvisí s druhotným vložením barokní klenby v přízemí).
40. Zazděné dřevěné zbytky prken, tl. cca 35 mm v dodatečném podezdění opěrného pilíře (viz poziční číslo 41). Pozůstatky prken, velice pravděpodobně, související s podchycením podezdívané hmoty, dodatečně přiloženého pilíře k protaženému chóru, při jeho dodatečném podezdění.
41. Zdivo dodatečné podezdívky opěrného pilíře (respektive přezdění jeho hmoty, nepochybně, v souvislosti s vložením barokní klenby v přízemí kaple). Zdivo je smíšeného charakteru (lomový opukový kámen a cihly o velikosti 265xXx65 mm). Pojivem prvků podezdění je výrazná hrubá vápenná malta mírně nažloutlé barvy.
42. Patrné rozhraní mezi požárem poškozenou a nepoškozenou omítkou.
43. Původní gotický líc protaženého chóru beze stop po výraznějším poškození ohněm.
44. Patrné stopy po odtesání hmoty kamene pracovním nástrojem o šíři břitu cca 5 mm (jde o dodatečné přitesání hmoty kamene).
45. Patrný otisk krytiny střešního pláště, respektive tmelící malty krytiny při styku se zdivem protaženého presbytáře.

46. Dodatečně vlámaná a zazděná kapsa v souvislosti s uložením zhlaví trámu (viz poziční číslo 47) v gotickém zdivu protaženého presbytáře. Tato úprava souvisí s vytvořením kapsy pro uložení vazného trámu krovu souvisejícího s druhým dodatečným přizděním gotického okna protaženého chóru
- 47 – kapsa zhlaví trámu
48. Pečlivě vyzděný líc (špalety) v první etapě zazdívky gotického okna protaženého chóru. Pravděpodobně se jedná o západní líc nástupu k zazděnému otvoru (viz poziční číslo 11, 12).
49. Dodatečný přehoz záklenku otvoru (?) v jižní zdi kaple, tvořený vápennou maltou šedé barvy
50. Dřevěné prkno prahu otvoru v dodatečné zazdívce vysokého chóru.
51. Druhotně použitý fragment architektonického článku v dodatečné zazdívce okna protaženého chóru.
52. Druhotná nadezdívka vyzděná na prahu otvoru vyzděného v zazdívce oken protaženého chóru. Zdivo je tvořeno cihlami pojenými výraznou světlou vápennou maltou šedobílé barvy, které je dotažena k přizdívce západní špalety okna gotického chóru (viz poziční číslo 26). Pod touto dodatečnou zazdívkou je zřetelné další prkno položené přes uvedené prkno prahu (viz poziční číslo 50).
53. Omítnutí špalety a záklenku vápennou maltou obdobné struktury jako je zazdívka oken protaženého chóru. Omítka je dotažena k dřevěnému prahu otvoru vyzděného v zazdívce oken (viz poziční číslo 50).

Interiérový líc zdiva jižního boku závěru kaple a navazujícího úseku severní stěny protaženého chóru – stručný popis základních nálezových situací (obr. 330)

1. Fragment omítnutého výběhu starší klenby přízemí kaple.
2. Zřetelný „ústupek“ ve zdivu s patrnou vodorovnou spárou.
3. Zřetelná svislá spára vymezující plochu (na jihu) jakéhosi „ústupku“.
4. Recentní dozdění koruny zdiva z plných cihel.
5. Rub stávající barokní klenby přízemí kaple, dodatečně vetknutý do staršího zdiva kaple.
6. Druhotně použitý architektonický prvek s patrnými stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.
7. Zalomení závěru kaple.
8. Opukový kámen jehož poloha rámcově odpovídá směřování jinak nezachovaného vnitřního líce jižního boku závěru kaple.
9. Přezdění západního líce jižního boku východního závěru kaple. Zdivo je tvořeno lomovým opukovým kamenem, zlomky cihel a pálené střešní krytiny, pojivem prvků je výrazná pórovitá vápenná malta šedé barvy.
10. Cvikl barokní klenby vyzděný z lomového opukového zdiva a cihel. Při jeho styku s obvodovým zdivem kaple je možné pozorovat fragmenty povrchu „původního“ líce závěru rané gotické kaple.
11. Poškozený bankál gotického okna vysokého chóru.
12. Poškozený bankál gotického okna vysokého chóru.
13. Ostění gotického okna vysokého chóru.
14. Relikt staršího zdiva (dodatečně podezdného i nadezděného) z lomových opukových kamenů. Jeho průběh odpovídá ideálnímu průběhu jižního boku závěru kaple. Pojivem opukových prvků se stala vápenná malta nažloutlé barvy s kousky nevyhašeného vápna.
15. Vrstva tvrdé vápenné malty bílé barvy v ložné spáře gotického ostění okna vysokého chóru, které bylo založeno pravděpodobně na starším zdivu kaple.
16. Vrstva tvrdé vápenné malty bílé barvy, do které byly založeny opukové prvky bankálu.
17. Zdivo opěrného pilíře vyzděného ze smíšených prvků, který byl dodatečně přiložen k meziokennímu pilíři protaženého chóru. Zdivo opěrného pilíře je provázáno se zdivem chóru, prostřednictvím dřevěné kotvy, pro kterou byly dodatečně vytesány kapsy do gotického zdiva chóru.
18. Druhotně použitá (střešní) štípaná břidlice ve zdivu opěrného pilíře.
19. Dodatečné podezdění (!) opěráku, nepochybně v souvislosti s vložením barokní klenby v přízemí kaple. Pojivem je tvrdá bílá vápenná malta.
20. Fragment (patrně renesančního) ostění vytesaného z pískovce našedlé barvy, osazeného ve zdivu pilíře protaženého chóru.
21. Tvrdá hrubší bílá malta zřetelně dohozená ke zdivu opěrného pilíře (respektive k ložné maltě cihly použité ve zdivu opěrného pilíře).
22. Relikt ložné malty na opukovém kameni staršího zdiva (která je nejspíš součástí jižní obvodové zdi kaple).

23. Přezděný úsek zdiva jižního boku závěru raně gotické kaple. Zdivo je charakterizováno užitím výrazné pórovité vápenné malty (typ „D“ viz výše) šedé barvy.
24. Vystupující opukový kámen náležející, s velkou pravděpodobností, původní jižní (nyní odtěžené) zdi kaple.
25. Viditelné „vyklínování“ mezi dodatečnou podezdívkou a reliktem staršího zdiva (kaple). Mezi podezdívkou a starším zdivem je možné pozorovat charakteristický dutý prostor (po nekvalitním přilnutí podhozené malty).
26. Recentní zadržka kapsy poškozené zadržky gotického okna a kapsy pro kotvy železného táhla.
27. Ostění gotického okna protaženého gotického chóru (z profilace je zachován obloun a část výžlabku)
28. Torzo patičky prutu okenního ostění spočívajícího na válcovém soklíku založeném na okenním bankálu.
29. Severní líc parapetu gotického okna s patrnými stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.
30. Zachovaný fragment původního povrchu šikmého bankálu.
31. Zadržka gotického okna protaženého chóru.
32. Poškození líce gotického okenního bankálu.
33. Recentní betonový potěr.
34. Hrana po nezachované partii válcového soklíku patky prutu gotického okenního ostění.

Stručné vyhodnocení stratigrafie náleзовých situací (viz obr. 326, 328, 330)

Z výše uvedeného stručného popisu základních náleзовých situací, na koruně severní obvodové stěny kaple (s uvedením jejich vzájemného stratigrafického vztahu), vyplývají i základní stratigrafické poměry zjiřitelné na zkoumané partii stavby. Za základní stratigrafické jednotky (SJ) považují odlišné partie zdiva, charakterizované především užitím odlišné pojící malty. Vzhledem k omezenému počtu vymezených SJ, zůstávám při interpretaci jejich vztahu na úrovni jednotlivých SJ. Při interpretaci náleзовé situace vycházím rovněž z formálního charakteru zkoumaného zdiva, tedy jednou ze základních složek analýzy historické stavby. Pro přehlednost celého výkladu, na některých místech propojuji stratigrafickou analytickou část, s již vlastní interpretací.

Na základě zbežného povrchového průzkumu koruny severního obvodového zdiva kaple, dospíváme k vymezení několika základních (!) stavebních fází „odlišného stáří“.

Z hlediska stratigrafických vztahů lze, pokud pomineme fragment výběhu starší klenby, za nejstarší část severní zdi kaple, považovat relikt ostění gotického okna („**SJ A**“ obr. 326:1)

K záklenku tohoto okna na jižním (odtěženém) líci zdi bylo přizděno zdivo z lomového opukového kamene pojeného vápennou maltou žluté barvy (**SJ „B“**). Pozůstatky tohoto zdiva se zachovaly ve sporých fragmentech (obr. 326:2), které snad ještě vykazují lokálně složitější vývoj. Líc tohoto zdiva byl totiž dodatečně odtesán a zakryt kápí stávající klenby. Tato úprava souvisela buď s vložením raně barokní klenby (v přízemí kaple), nebo až se zřízením stávající podlahy. Toto zdivo je možné spojit s původním zdivem severní obvodové zdi kaple. V západním úseku zdiva, této etapy, je zachován dosud nepovšimnutý vrchol gotického okna, které z velké části zaniklo při „výstavbě“ barokní kaple sv. Jana Křtitele (obr. 327:1).

Zdivo označené jako SJ „B“ zdivo bylo dodatečně nadezděno lomovým opukovým kamenem, s využitím řady druhotně použitých architektonických prvků (**SJ „C“** obr. 326:12). Mezi druhotně použitými prvky zjiřtujeme například dílec stříšky opěráku (obr. 326:9), ale desky ze štípané břidlice s otvory pro hřebíky (obr. 333, 334). V rozhraní mezi tímto zdivem a zdivem předchozím, pozorujeme charakteristické nečistoty, ale i drobné zlomky břidlice. Rovněž první vrstva dodatečného nadezdění charakteristicky „vzlíná“.

Posledně uvedené nadezdívce, přiléhá na řadě míst, dodatečné podezdění (obr. 326 **SJ „D“**), které zakrylo jádro, na němž byla nadezdívka založena (viz **SJ „B“**). Tak vlastně vznikla inverzní (!) stratigrafická situace. Toto podezdění lze nepochybně dávat do souvislosti s vyzdíváním kápě raně barokní klenby v přízemí kaple, čemuž odpovídá i stejný charakter použité zdící malty.

Ale ani tato úprava není posledním zjištělým zásahem ve zdivu severní zdi kaple v podstřeší. K poslední jmenované úpravě přiléhá, na východním konci severní zdi, masivní plenta a podezdívka (obr. 326:19) starší koruny zdiva (srovnej pozičním číslem **SJ „B“**). Tato úprava je tvořena především zlomky prejzů. Pojivem poslední jmenovaného zdiva je výrazná pórovitá malta šedivé barvy. Důležité je, že zdivo podezdění, přilnulo na rub raně barokní klenby (obr. 326:35).

Blíže stratigraficky nevyomezena zůstala zděná plomba, patrná ve východním závěru kaple a těleso tahového komína (obr. 326:11)

Z důvodu celkové interpretace nálezové situace, v podstřeší severní kaple, bylo analyzováno především dobře zachované zdivo protaženého chóru v úrovni prvního klenebního pole, patrného při vstupu na půdu (obr. 325:3). Následně zde bylo možné vyčlenit, díky vyhodnocení stratigrafických vztahů, několik základních stavební etap.¹³⁸¹

Stratigraficky se jako „nejstarší“ zdivo jeví, v objemu jižní zdi zřetelné v půdním prostoru (tedy severní zdi chóru), „pozůstatek“ zdi s odtěženým severním lícem. Toto zdivo tvoří nyní substrukci pod bankálem gotického okna protaženého chóru (**SJ A**, viz obr. 328:16,17). Ovšem je třeba upozornit na skutečnost, že indicií pro takové hodnocení nálezové situace, je, při bližším pohledu, zřetelné rozhraní mezi zdíciemi maltami. Bankál gotického okna protaženého chóru byl ovšem osazen, podobně jako ostění oken, do vrstvičky vápenné malty bílé barvy. Tento krok lze považovat za stavební mikrofázi (obr. 328:13). K následné stavební etapě lze přiřadit již zmíněné osazení bankálu (dnes téměř zaniklého) gotického okna protaženého chóru (**SJ B1**, viz obr. 328). S výstavbou této části severní zdi protaženého chóru souvisí i výstavba meziokenních pilířů vysokého chóru s osazeným ostěním (**SJ B2**, **SJ B3**, viz příloha obr. 328:2,3). V další stavební fázi došlo k zazdění oken vysokého chóru (**SJ C1**, obr. 328:8) a nejspíš současně vznikla i přízdívka západního ostění gotického okna protaženého chóru (**SJ C2** viz obr. 328:48). Snad až po nějaké době po zazdění oken vysokého chóru, byly opěrné pilíře přizděny, a prostřednictvím dřevěných kotev provázány se zdivem protaženého chóru (**SJ D**, obr. 328). Bezprostřední stratigrafický vztah mezi zazdívkou oken vysokého chóru a vyzděnými pilíři není prozatím doložitelný (výrazně se liší i charakter zdiva). Další výraznou stavební úpravou severní strany vysokého chóru bylo vyzdění zpevňujících pilířů k ostění gotických oken a starší zazdívice oken gotického chóru. (**SJ E1**, obr. 328:28). Současně s touto úpravou došlo k dodatečnému (!) podezdění druhotně přizděných opěrných pilířů k vysokému chóru (**SJ E2**, obr. 328:41) a nejpozději v též okamžik byl zazděn i otvor vyzděný v zazdívice gotického okna vysokého chóru (**SJ E3**, obr. 328:14). Do objemu těchto stavebních úprav chóru lze klást i blok zdiva na prahu otvoru v zazdívice gotického okna protaženého chóru. Zmíněný blok se ovšem přiložil k již uvedenému přizdění ostění gotického okna i jeho zazdívky (příloha 3:32).

V zásadě podobnou nálezovou situaci shledáváme i u východněji položeného gotického okna. Zde byl navíc zaregistrován architektonický detail, situovaný v jádru zdi (!), v úrovni východního ostění gotického okna (výškově pak pod jeho bankálem) protaženého chóru. Vzhledem k jeho špatné přístupnosti nebylo možné, provést jeho kresebnou dokumentaci. Lze jen říci, že profil tohoto prvku tvořil masivní obloun s navazujícím výžlabkem a dalším profilem. Zdá se, že východněji navazující zdivo, náležející již konstrukci protaženého chóru, bylo dodatečně přilito k poslední jmenovanému prvku. Detailní zhodnocení této situace bude možné až v budoucnu, po odkrytí zmíněného detailu a celkovém zaměření nálezové situace.

Velice komplikovaná nálezová situace se zachovala při jižním boku závěru raně gotické kaple. Původní stav (především jižního boku závěru kaple) je silně nečitelný, a to v důsledku dodatečného odtěžení (!) severního líce jižního boku závěru, dále existencí dodatečné plenty a snad i druhotným nadezděním původní koruny raně gotického zdiva severní kaple (obr. 330). Z hlediska stratigrafických vztahů je možné za nejstarší zdivo považovat pouze nepatrný zlomek zdiva z lomového opukového kamene (**SJ A**, obr.

¹³⁸¹ Podrobné vylíčení stavebního vývoje těchto partií raně gotické kaple je možné nalézt v aktualizované nálezové zprávě uložené v NPU, ú.o.p v hl. Praze.

330:14). Následně bylo na korunu tohoto zdiva založeno ostění gotického okna (**SJ C1**, obr. 330:13) protaženého chóru (obr. 330), které ovšem bylo opět osazeno do vrstvy vápenné malty bílé barvy (obr. 330), kterou i v tomto případě lze považovat pouze za technologický krok (**SJ B1**, příloha obr. 330:15). Současně s osazením stojky gotického okenního ostění byl osazen bankál gotického okna (**SJ C2**, obr. 330:11,12), a to opět do tenké vrstvy vápenné malty výrazné bílé barvy (**SJ B2**, obr. 330:16). Gotické okno bylo rovněž dodatečně zazděno (**SJ D**, obr. 330:31). Současně nebo o něco později došlo k vyzdění opěrného pilíře, který se dodatečně přiložil k obvodovému zdivu (**SJ E**, obr. 330:17). Další vlna úprav je zastoupena dodatečným podezděním posledně jmenovaného pilíře protaženého chóru, který, jak bylo již uvedeno, se dodatečně přiložil ke zdivu chóru (**SJ F**, obr. 330:19). K sekundární podezdívce pilíře přiléhá kápě současné klenby přízemí kaple (**SJ G**, obr. 330:). Se zdivem této kápě, vykazuje podezdívka pilíře formální podobnost. Jako stratigraficky „nejmladší“ se jeví dodatečný přehoz vápennou maltou, který pokrývá jižní bok závěru kaple (**SJ H**, obr. 330:23).

Nástin stavebního vývoje severní kaple a chóru kostela P. Marie pod řetězem

Z výše uvedeného stručného rozboru nálezových situací a analýzy jejich stratigrafických vztahů vyplývá rámcová představa o stavebním vývoji protaženého chóru a koruny zdiva raně gotické kaple. Na tomto místě (pracovně) vymezují základní (!) stavební etapy, jejichž konstrukce, v některých případech, nejsou v bezprostředním stratigrafickém vztahu, ale jejich formální charakter a prostorové charakteristiky umožňují, klást je do vzájemné souvislosti. Stranou ponechávám řadu drobných „marginálních“ úprav a detaily dokladů technologického postupu, zjištěných v objemu jednotlivých stavebních etap. Je zřejmé, že předběžný nástin stavebního vývoje severní kaple a přilehlé partie protaženého chóru, je podmíněn přístupností konstrukcí a současným stavem poznání objektu. Předložená stručná charakteristika stavebního vývoje těchto partií kostela a kaple má tedy nutně pracovní charakter.

K první stavební fázi sledovaného prostoru, tedy podstřeší severní kaple při presbytáři kostela, je možné přiřadit fragmenty koruny zdiva severní kaple, která byla na jižní straně opatřena kvádrovým (?) obkladem. V tomto zdivu se zachoval (v západní partii) fragment raně gotického ostění (obr. 326:1, 327:1). Bližší posouzení západního úseku severní zdi kaple je znemožněno přítomností omítek. K první stavební etapě lze, snad přiřadit také spodní partie zdiva pod severní zdí vysokého chóru (pod již zmíněnou spárou). Nelze vyloučit, že zde odhalené ruby masivních kvádrů (obr. 328:16,17), náleží původnímu (kvádrovému?) jižnímu líci zdi kaple.

Ke druhé vlně stavebních úprav, klademe výstavbu gotického zdiva protaženého chóru, vyzděné z lomového opukového kamene pojeného tvrdou vápennou maltou mírně našedlé barvy. Je zajímavé, že ve zdivu koruny jihovýchodního závěru kaple, nebyl zjištěn výraznější doklad sekundární výstavby protaženého chóru, vzhledem ke zdivu kaple. Rovněž v podstřeší přilehlé „jízdárny“ není vyhodnocení nálezové situace jednoznačné (prozatím). Zdá se, že protažený chór byl propojen se zdivem kaple prostřednictvím vyzděných kapes, jednoznačná spára mezi oběma konstrukcemi v přístupných partiích, ale nebyla zjištěna. Nelze ovšem vyloučit, že celá koruna jižního východního boku závěru kaple je dodatečnou nadezdívkou, čemuž nasvědčují druhotně použité gotické fragmenty použité při výstavbě koruny zdiva jižního boku závěru kaple. Důležité je zjištění, že pilíře protaženého chóru, v místě styku s jižní zdí severní kaple, byly přizděny až dodatečně. Původně tedy severní strana chóru, v místech styku s jižní zdí kaple, nebyla vzepřena opěráky. Ostatní partie severního chóru, a to i na jeho západním ukončení, ovšem opěráky opatřeny jsou. Důležitá je především pozice posledního opěráku na západním konci severní zdi presbytáře.¹³⁸² Tento detail prozatím unikl bližší pozornosti badatelů. Je zřejmé, že zdivo (západně od posledně uvedeného opěráku) nepokračovalo. Rovněž je možné zjistit, že pozici tohoto opěrného pilíře odpovídá poloha triumfálního gotického oblouku (a jeho vynášecího pasu)

¹³⁸² Zhodnocení této nálezové situace provedl autor a je nyní v tisku.

zachovaného v interiéru presbytáře. Lze vyslovit domněnku, o bývalé existenci provizorního uzavření gotického protaženého chóru, nacházejícího se v této pozici. V této souvislosti je třeba nově doplnit dosavadní předpoklad o rozsahu využití románského zdiva v gotických konstrukcích kostela. Pod střešním žlabem se ve značném rozsahu a v rovině jižní zdi gotického presbytáře, tedy v podstatně východnější pozici než je dosud prezentováno, zachovalo nepochybně románské kvádrkové zdivo s podřezávanými spárami.¹³⁸³ Do tohoto zdiva byla dodatečně vlámaná okenní ostění gotických oken. Románské zdivo je zjevně vysunuto před předpokládanou jižní apsidu transeptu. Zdá se, že uvedené zdivo je tedy možné interpretovat jako jižní zeď kvadratu hlavního chóru (pravděpodobně také zakončeného apsidou). Ostatně střední chór ve vysunuté poloze předpokládal již Lehner.¹³⁸⁴ Jedná se tedy o standardní situaci, kdy novější gotický chór nahradil starší závěr, ovšem v přímé návaznosti na starší konstrukce.

Otázkou zůstává, zda již k této druhé vlně stavební proměny objektu je možné přičíst i nadezdívku severní obvodové zdi kaple. V každém případě, nadezdění severní zdi bylo realizováno nejpozději se zazděním oken protaženého chóru, neboť další doložené zásahy v již samotné nadezdívce, lze spojovat již s barokními úpravami kaple.

Ve třetí stavební etapě došlo k zazdění oken vysokého chóru. Součástí těchto úprav bylo, velice pravděpodobně, nové zaklenutí presbytáře, a to žebrovou klenbou s žebry o profilu dvojité vyžlabeného klínu. Prozatím nelze bezpečně vyloučit, že v souvislosti s novým zaklenutím chóru, předpokládanou žebrovou klenbou, byly nově vyzděny již zmíněné opěrné pilíře, které se dodatečně přiložily k severnímu boku presbytáře. Prozatím se lze spíše přiklonit k předpokladu, že k vyzdění pilířů došlo až v další stavební etapě (kterou samostatně nevyčleňuji), tedy v době, kdy je předpokládáno renesanční zaklenutí kostela. Nejpozději v rámci těchto úprav třetí stavební fáze byla nadezděna severní zeď kaple, a to včetně severního boku závěru. Jak ve zdivu dodatečně přiložených pilířů, tak ve zdivu dodatečné nadezdívky severní zdi kaple, byla zjištěna řada zlomků štípané břidlice s otvory pro hřeby (obr. 333, 334). Otvory pro kotvící hřeby této krytiny nasvědčují tomu, že jde o krytinu pokrývající některý z objektů komendy. Nelze vyloučit, že jde ještě o středověkou krytinu například přilehlého presbytáře, nebo samotné severní kaple. Analogický přístup využívání (dožilé?) střešní krytiny, jako druhotného zdícího materiálu, je možné zjistit například v novověkých úpravách kostela sv. Havla v Praze na Starém Městě (plomba při severní věži v úrovni krovu, viz obr. 335).

Ke čtvrté stavební etapě je velice dobře možné počítat dodatečné podezdění (!) druhotně přiložených opěrných pilířů k severní stěně protaženého chóru (obr. 330:19), vyzdění přízdívek k ostění již zazděných gotických oken a nepochybně i zaklenutí přízemí kaple. Lze prokázat lokální podezdění starší dodatečné nadezdívky severní koruny kaple, ale i přízdění zbytků původní severní zdi kaple. V souvislosti s těmito úpravami byla nepochybně vyzděna lůžka vazných trámů nového krovu kaple, a to ve starší nadezdívce severní zdi kaple (obr. 326:2, 28, 29, obr. 327:3). Na jižní straně kaple jsou zhlaví trámů zazděna částečně, jak do staršího zdiva, tak do nových přízdívek. Důležitým poznatkem je, že v dodatečných přízdívkách gotických oken a jejich zazdívkách, byly, ve značném množství, použity dílce klenebních žeborů o profilu dvojité vyžlabeného klínu (obr. 328:30, obr. 336). Tyto klenební žebra velmi pravděpodobně pocházejí z pozdně gotické klenby chóru. Klenební žebra obdobné profilace, byla použita jako stavební materiál zazdívek oken i na jižní straně presbytáře. Během těchto úprav došlo také ke stržení starší klenby kaple, jejíž kápě pokrývala omítka s výmalbou. Torzo výběhu této starší klenby se zachovalo v závěru kaple nad stávající klenbou. Snad již v souvislosti s těmito úpravami byl na řadě míst původního interiéru kaple odtesán původní líc. Tuto úpravu lze dávat do souvislosti se současným zaklenutím kaple, ale i se zřízením stávající podlahy, pokrývající ovšem jen část plochy nad rubem kleneb přízemí kaple.

Ani posledně jmenované úpravy nejsou poslední výraznější doložitelnou stavební úpravou severní kaple.

¹³⁸³ Zhodnocení této nálezkové situace provedl autor a je nyní v tisku.

¹³⁸⁴ Lehner 1905, s. 432.

V páté etapě stavebních úprav byl vnitřní líc závěru lokálně přizděn a přehozen výraznou vápennou maltou šedé barvy (např. obr. 330:23). Opad této malty je dobře patrný na rubu stávající klenby přízemí kaple. Současně byla přizděna (připlentována) východní partie severní zdi kaple. Výrazně se úprava projevila na vnitřním „líci“ jižního boku závěru kaple, kde je možné pozorovat výraznou plentu. Tato plenta spočívá pouze na zbytku jinak odtěženého jižního boku závěru kaple.

Přes dílčí posun v pochopení proměny středověké severní kaple a presbytáře kostela P. Marie pod řetězem, zůstává mnoho nezodpovězených otázek. Jednou z nich je dokumentace a pochopení proměny severní zdi kaple při jejím západním konci. Zalomení této partie zdi a blíže nepřístupná - složitější nálezová situace v jihozápadním rohu kaple sv. Jana Křtitele, nasvědčuje složitějšímu stavebnímu vývoji této partie objektu.

Poznátky o architektonickém utváření severní kaple je možné, na základě povrchového průzkumu, rozšířit. Lze předpokládat, že v severní stěně kaple byla prolomena okna jejichž exteriérová ostění byla probrána hlubokým výžlabkem, který přecházel v profil lalošky (srovnej obr. 327:1, obr. 331). V interiéru kaple se ostění oken nálevkovitě rozšiřovalo, a bylo řešeno jako přímočaré. Pokud budeme spojovat nalezený fragment stříšky opěráku s opěráky kaple, pak lze předpokládat, že stříšky opěráků byly osazeny kolmo ke zdi kaple. Kaple byla v přízemí zaklenuta klenbou, která byla stržena a nahrazena klenbou stávající.

Otázka datování a slohového charakteru protaženého chóru a severní kaple

Vlastní architektura severní kaple u Panny Marie pod řetězem poskytuje především dva blíže hodnotitelné architektonické detaily. Pokud pomineme fragment stříšky opěráku v koruně severní zdi kaple. Jedná se o výběh klenebního žebra v suterénu kaple a ostění, nově zjištěného okna v západní partii severní zdi kaple (obr. 331). Zazděné, prostě okosené okénko při nástupu do interiéru suterénu kaple nepředstavuje bezpečně blíže datovatelný prvek, než do období gotiky. To samé konstatování je možné vztáhnout na fragment. Blíže nelze datovat ani půlkruhový portál (jehož profilaci je zakryta zazdívkou) nástupu v suterénu kaple. Samotný půlkruhový tvar portálu má totiž u nás široké časové rozpětí výskytu.

Zdivo první stavební etapy, tedy zdivo, které lze, podle mého názoru, spojovat s prvotní výstavbou kaple, v úrovni přízemí a suterénu, lze, v souladu s dosavadní literaturou, datovat na konec 13. století. Oporou pro takovou dataci je především datace fragmentů nástěnných maleb, které jsou analyticky přiznány na východním závěru sakristie. Malby byly odkryty v roce 1948 V. Pichlem. Motivem na fragmentu malby je Mučení světice, snad sv. Kateřiny. Malbu datoval J. Mašín do třetí čtvrtiny 13. století¹³⁸⁵, a toto časové zařazení nezměnil ani ve své další práci.¹³⁸⁶ Obdobné datování této malby zastává J. Krása, který její vznik klade do třetí čtvrtiny 13. století.¹³⁸⁷ V současné době se nevyklučuje možnost datovat malbu již do 70. let 13. století.¹³⁸⁸ Nápadný je půdorysný charakter dvojbokého závěru, který, pokud lze soudit ze zachovaného stavu, byl velmi pravděpodobně opatřen opěrákem v ose (jeho zbytky se velmi pravděpodobně zachovaly v klasicistní sakristii). Příklady analogicky řešených závěrů u nás nalzáme vesměs z období druhé poloviny 13. století, ale i z poloviny následujícího věku (Bedřichovice /okr. Benešov/¹³⁸⁹, Bubovice /okr. Příbram/, Černěves¹³⁹⁰, Chraštice /okr. Příbram/, Lašovice /okr. Písek/, Neumětely /okr. Beroun/, Nová Ves u Mladé Vožice /okr. Tábor/¹³⁹¹, Strakonice¹³⁹², Vrcholtovice¹³⁹³, Vyšší

¹³⁸⁵ Mašín 1954, s. 59.

¹³⁸⁶ Mašín 1977, s. 169.

¹³⁸⁷ Krása 1982, s. 32, 38.

¹³⁸⁸ P. Vlček (ed.) 1999, s. 72.

¹³⁸⁹ Kypta - Veselý 2011.

¹³⁹⁰ Gabriel – Kracíková 2007, s. 278, 283.

¹³⁹¹ Líbal 2001, s. 281.

¹³⁹² Kuthan 1994, s. 383.

¹³⁹³ Kypta - Veselý 2011, s. 17, 19.

Brod – boční kaple transeptu¹³⁹⁴, Zhoř /okr. Pelhřimov/)¹³⁹⁵. Z dalších staveb zmiňme špitální kostelík sv. Jana v Hnězdně¹³⁹⁶, kostel klarisek St. Veit an der Glan – po 1323¹³⁹⁷ aj.). Byl vysloven předpoklad, že takto řešené závěry je možné spojovat s průnikem nové poklasické francouzské architektury¹³⁹⁸, uplatněné u nás například na jinak „marginální“ skupině staveb problematického milevského okruhu.¹³⁹⁹ Již dříve bylo upozorněno na to, že analogické půdorysné řešení dvoubokého závěru severní kaple u P. Marie pod řetězem nalezneme rovněž u kostela sv. Prokopa, v areálu johanitské komendy ve Strakoncích. Některé práce uvádí, že dvouboký závěr strakonického kostela, nemá v Čechách a ve východní Evropě staršího předchůdce.¹⁴⁰⁰ V literatuře bývá rovněž uváděno, pro dokreslení možného vzájemného vztahu presbytáře kostela sv. Prokopa ve Strakoncích a kaple P. Marie pod řetězem, že do Strakoníc (mezi let 1255 – 1272) bylo přeneseno sídlo pražského velkopřevora. Již dříve, však L. Jan prokázal, že tento údaj nemá oporu v pramenech, a že do Strakoníc velkopřevor přesídlil až po 8. květnu 1420. Každopádně jak komenda ve Strakoncích (vedle jiných), tak v Praze, podléhala, na sklonku přemyslovského období, českému převorovi.¹⁴⁰¹ Je zajímavé, že při bližším porovnání detailů a vývinu presbytáře kostela sv. Prokopa ve Strakoncích a zachovaných architektonických detailů kaple u P. Marie pod řetězem, nenalzáme příliš mnoho shodných znaků. Tato skutečnost může být podmíněna stavem poznání a zachování pražské stavby. Obě stavby se shodují především v dvoubokém řešení závěru s osovým opěrákem. Rovněž zakončení opěráků stříškou kolmou k fasádě presbytáře, tedy řešení, které nalzáme dodnes u presbytáře sv. Prokopa ve Strakoncích, bylo pravděpodobně uplatněno i u severních opěrných pilířů sakristie (kaple) kostela pražské komendy. Jak jsem uvedl, není vyloučeno, že druhotně osazený dílec stříšky opěráku v nadezdívce severní zdi kaple, pochází skutečně z opěráků sakristie. Hlavní chór kostela byl totiž původně opatřen opěráky, které byly zakončeny neprofilovanou stříškou.¹⁴⁰² Rozdílné je v ovšem, v případě severní kaple P. Marie pod řetězem a presbytáře kostela sv. Prokopa, pojetí ostění oken, ale i klenebních žeber.¹⁴⁰³ Každopádně jak presbytář sv. Prokopa ve Strakoncích¹⁴⁰⁴, tak severní kaple u P. Marie pod řetězem, vyrůstaly přibližně ve stejné době.

Pro tvar klenebního žebra o profilaci zaostřeného klínu, které bylo užito při zaklenutí suterénu severní kaple P. Marie pod řetězem, nalezneme řadu volnějších alternativ v domácím materiálu třetí čtvrtiny 13. století (například na výběhu klenebního žebra středního presbytáře v kostele sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, obr. 324:B), ale i bližších analogií na konci 13. století a „kolem roku 1300“ (Droužkovice/okr. Chomutov/, kostel sv. Mikuláše - chór¹⁴⁰⁵, Bělčice/okr. Strakonice/, kostel sv. Petra a Pavla,

¹³⁹⁴ Kuthan 1994, s. 468. J. Kuthan se nově domnívá, že výstavba klášterního kostela byla zahájena v 60. letech 13. století a vrcholila v 80. a 90. letech téhož věku, Kuthan 1994, s. 473.

¹³⁹⁵ Poche ed. 1982, s. 362.

¹³⁹⁶ Ledebur von 1977, s. 43.

¹³⁹⁷ Ledebur von 1977, s. 49.

¹³⁹⁸ Podnětně P. Kroupa 1987, s. 38. Tato problematika není jinak u nás podrobněji řešena.

¹³⁹⁹ K tomuto Kroupa 1987, s. 38, 40, 42.

¹⁴⁰⁰ Ledebur von, 1977, s. 36.

¹⁴⁰¹ Jan 1987, s. 4.

¹⁴⁰² Původní detaily opěráků hlavního chóru se zachovaly v podstřeší jižní straně protaženého chóru a na západním konci severní zdi presbytáře.

¹⁴⁰³ V severní kapli u P. Marie pod řetězem jsou ostění oken, pokud lze soudit, v interiéru přímá, neprofilovaná. Vnější ostění byla pravděpodobně probrána výžlabkem, který na vnější straně lemovala laloška. Naopak ostění presbytáře sv. Prokopa ve Strakoncích jsou tvořena pravouhlým odstupněním s okosenými hranami. Rovněž klenební žebro zachované v suterénu severní kaple u P. Marie pod řetězem, má profil zaostřeného klínu. V presbytáři sv. Prokopa ve Strakoncích byla užita žebra o tvaru vyžlabeného klínu s čelní ploškou. Za zpřístupnění kostela sv. Prokopa ve Strakoncích jsem zavázán p. J. Zábranskému.

¹⁴⁰⁴ Nejnovější výzkumy prokázaly, že zdejší chór je možné datovat do 90. let 13. století, viz níže.

¹⁴⁰⁵ Líbal 2001, s. 87.

presbytář¹⁴⁰⁶). Klenební žebro o profilaci vyžlabeného zaostřeného klínu (před 1338), na svorníku pocházejícího z klenby presbytáře, je možné zjistit ještě v kostele sv. Martina v Dražicích (okr. Mladá Boleslav).¹⁴⁰⁷ Tvar žebra vzdáleně připomíná žebra o profilu protaženého klínu, která jsou u nás charakteristická pro sklonek 13. století.¹⁴⁰⁸

Analyticky přiznané zachované partie gotického přímočarého šikmého ostění v interiéru kaple neumožňují seriózní analýzu. Zachovaný fragment vnějšího ostění západního okna v severní zdi kaple je, jak již bylo uvedeno, opatřen hlubokým výžlabkem, který přechází při severním líci v lalošku. S výrazným výžlabkem se v ostění oken setkáváme již v pozdním 13. století a kolem roku 1300 (například Nymburk, kostel sv. Jiljí – závěr presbytáře¹⁴⁰⁹, Bezděz, hrad – kaple¹⁴¹⁰, Sedlec, katedrála - chór¹⁴¹¹). Prut o profilaci lalošky má nepochybně těžiště svého výskytu ve 13. století, nalézáme jej ojediněle ale i v polovici následujícího věku (Bubovice, kostel sv. Václava – jižní portál, Sázava, bedediktinský klášter - kapitulní síň a jinde). Možná úvaha o jeho pozdním zařazení by mohla být snad podpořena subtilním charakterem prutu.

Bohužel ani písemné prameny nám příliš neosvětlují stavební činnost v areálu komendy v období posledních Přemyslovců. Pouze k roku 1253 máme k dispozici známou zprávu z tzv. Druhého pokračování Kosmovy kroniky, o tom že, „*ecclesia quoque sancta Mariae Cruciferorum munita est vallo et propugnaculis*“¹⁴¹². Z této zprávy lze však jen soudit, že zde ve druhé polovině 13. století probíhala stavební činnost.

Jak již bylo zmíněno, že k řešení dvoubokého závěru s osovým opěrákem, nacházíme, v řádovém stavitelství na našem území, nejbližší paralelu v presbytáři kostela sv. Prokopa ve Strakoncích. Domnívám se, že přes výše uvedené rozdíly ve formálním aparátu architektonických detailů závěru kostela sv. Prokopa a kaple u Panny Marie pod řetězem v Praze, nelze vyloučit vzájemné ovlivnění obou posledně jmenovaných staveb. Otázkou přirozeně zůstává, u které z obou staveb bylo toto řešení závěru použito poprvé. Tuto problematiku ponechávám prozatím stranou, s tím, že lze snad preferovat prioritu výstavby u pražské komendy. Právě pražský dům se stal již ve 13. století místem častého pobytu velkopreceptorů a převorů. Závažné informace k diskusi o absolutní dataci výstavby chóru sv. Prokopa ve Strakoncích, a hypoteticky tedy i pro časové zařazení severní kaple kostela P. Marie pod řetězem, přineslo dendrochronologické datování roštu chórové věže strakonického sv. Prokopa. Na základě těchto nových poznatků je výstavba chórové věže a presbytáře kladena do 90. let 13. století.¹⁴¹³ Díky provedenému průzkumu byl vysloven předpoklad, že spodní část podvěží, ztotožněného se starším chórem, náleží již pozdně románské výstavbě kostela. K tomuto staršímu chóru přiléhala (na jihu), kaple (sakristie) opatřená vlastním závěrem, která vznikla v návaznosti na prvotní (pozdně románskou) výstavbu podvěží.¹⁴¹⁴ Je zajímavé, že přestavba kostela sv. Prokopa se nápadně kryje s dobou aktivity Bavora III. Právě on pravděpodobně stojí za čilou stavební činností (Strakonice – ukončení výstavby kostela, zaklenutí ambitu, Horažďovice – kostel sv. Petra a Pavla, za jehož zakladatele je považován právě Bavor III.¹⁴¹⁵, a který přes jeho samostatné postavení měl, vedle Pičína, nepochybnou filiační vazbu ke Strakonícím¹⁴¹⁶) realizovanou od

¹⁴⁰⁶ Profilaci žebra, které se dosti blíží našemu příkladu dokumentoval, bez podrobnějšího bližšího komentáře, J. Sommer: Sommer 1991, s. 103.

¹⁴⁰⁷ Líbal 2001, s. 87. Dokumentace profilace žeber je uložena v archivu autora.

¹⁴⁰⁸ Stále nejlépe Mencl 1952, s. 272.

¹⁴⁰⁹ Denkstein 1934, s. 115. Autor se domníval, že presbytář vyrůstal již před rokem 1275, ibidem, s. 115, 127. Do pozdního 13. století klade výstavbu chóru většina literatury, například J. Kuthan 1982, s. 260.

¹⁴¹⁰ Není doposud jednoty názorů na stáří kaple. Zdá se, že patří k nejmladší fázi výstavby raně gotického hradu srovnej Kuthan 1994, s. 60, 61.

¹⁴¹¹ K originalitě oken Pospíšil 2009, s. 377.

¹⁴¹² FRB II, s. 291.

¹⁴¹³ Varhaník-Kyncl 2006, s. 30.

¹⁴¹⁴ Varhaník-Kyncl 2006, s. 28.

¹⁴¹⁵ Svoboda 2001, s. 3.

¹⁴¹⁶ Srovnej Mitáček 2006, s. 52.

doby jeho aktivního nástupu na politickou scénu a zisku rodového dědictví, tedy od konce 80. let 13. století.¹⁴¹⁷ Zachovaný nápis na západní zdi chórové věže, zhotovený mezi lety 1311 – 1317, je dodnes připomínkou aktivit Bavora III.¹⁴¹⁸ Je vhodné zmínit, že hradní kostel sv. Vojtěcha (později sv. Prokopa) obdrželi johanité při donaci Bavora I. a jeho ženy v roce 1243.¹⁴¹⁹ Každopádně je zřejmé, že johanitům byla i ve 13. století nakloněna vládnoucí dynastie Přemyslovců.¹⁴²⁰

Domnívám se, že na základě výše uvedených informací, lze v zásadě souhlasit s navrženým datováním severní kaple do poslední čtvrtiny 13. století¹⁴²¹, s tím, že by bylo vhodné, z opatrnosti, preferovat širší časový interval datování kaple, tedy až k počátku 70. let 13. století.

Problematické je seriózní hodnocení raně gotické architektury kaple v kontextu řádového stavitelství. Jen na okraj uveďme, že české převorství spadalo do tzv. německého jazyka, kde mělo přednostní postavení v soudní pravomoci, nad dalšími převorstvími, převorství německé. Johanitské komendy, pokud lze soudit z torzovitěho materiálu, nevytvořily jednotný stavební typ.¹⁴²² Součástí všech časných komend byla kaple nebo kostel, obytný dům a hospodářské budovy. U dochovaných příkladů, tak nalzáme kostel, kapli, špitál, dům komtura, dormitář bratří apod. Z důvodu všestranné péče o nemocné byla od počátku se špitálem spojena kaple. Setkáváme se s rozličným řešením takového spojení. Buď byl oltář situován v samotném nemocničním sále na kratší, či delší straně (Niederweisel), nebo v sousedící kapli. Sál mohl být situován také nad kostelem, se kterým mohl být spojen otvorem v podlaze. Zdá se, že nemocniční sály byly často umístovány v podlaží nad kostelem, nebo ve styku s kostelem.¹⁴²³ Z tohoto stručného přehledu je zřejmé, že takovéto vícepodlažní řešení budov nebylo johanitům cizí. Toto konstatování nemusí být bez významu pro dvouetážový rozvrh severní kaple u P. Marie pod řetězem. Nelze rovněž vyloučit, že v případě posledně jmenované kaple sloužil suterénní prostor jako krypta. Je možné, že k takovému řešení nalzáme volnou paralelu v kryptě kostela, komendy v moravských Přibicích, kde se předpokládá, že sakristie, s osariem v suterénu, plnila funkci pohřební kaple.¹⁴²⁴ Konečné řešení funkční interpretace suterénního prostoru kaple musíme, však ponechat budoucímu výzkumu. Je pravděpodobné, že obdobně jako u prvotní románské výstavby komendy, je možné hledat paralely pro stavební utváření kaple, spíše v domácím prostředí.

Souhrnné práce, které by se u nás zabývaly problematikou stavební podoby v rané gotice, pokud je mi známo, tak kromě jediné výjimky, postrádáme. Souborná pozornost byla věnována pouze moravským komendám.¹⁴²⁵ Rovněž výsledek posledně jmenované práce poukazuje k tomu, že studované příklady nevykazují výrazné jednotící typologické znaky. Přesto se podařilo alespoň rozdělit komendy do dvou velkých skupin. Jednu představují komendy „městské“, druhou pak domy, které se nacházely na vesnici. „Městské komendy, podle autorů, převážně sestávaly z kostela, špitální budovy a dvůra s obytnými a hospodářskými budovami.“¹⁴²⁶ Reprezenantem druhé skupiny je, v celkovém rozvrhu, dobře zachovaná komenda v Horních Kounicích, kde je komenda připomínaná již k roku 1248. Na základě stavebně historického průzkumu bylo možno komendu specifikovat jako dvůr obdélného půdorysu, který byl opevněn zdí a patrně příkopem, a to současně s kostelem.

¹⁴¹⁷ Svoboda 2010, s. 94.

¹⁴¹⁸ Kotlárová 2002, s. 140.

¹⁴¹⁹ Například Svoboda 2001, s. 2.

¹⁴²⁰ Svoboda, 2003, s. 547.

¹⁴²¹ Benešová 1999, s. 30. Mezi raně gotické klenby řadí zaklenutí spodního podlaží Menci 1974, s.

34.

¹⁴²² Binding – Untermann, 1985, s. 316.

¹⁴²³ Srovnej Binding – Untermann, 1985, s. 318.

¹⁴²⁴ Jan – Jesenský 1996, s. 80.

¹⁴²⁵ Jan – Jesenský 1996.

¹⁴²⁶ Jan – Jesenský 1996, s. 84.

Identifikován byl i vstup chráněný bránou. Ve dvoře identifikoval průzkum minimálně jednu budovu, charakteristickou pro rytířské komendy, kterou označil za dvojpodlažní.¹⁴²⁷

Otázkou zůstává datace výstavby protaženého chóru kostela P. Marie pod řetězem (druhé fáze výstavby ve sledovaném prostoru). I v případě protaženého chóru se zachovalo malé množství bližší hodnotitelných architektonických detailů. Jde především o profilaci vítězného oblouku, která je tvořena vyžlabeným pětibokým pasem, fragmenty okenních ostění, tedy válcové pruty okenních ostění s navazujícím výžlabkem a konečně štítky opěrných pilířů. Profilace patky prutu okenního ostění byla tvořena v zásadě dvěma drobnými oblouky. Dolní oblounek je poněkud většího průměru, přecházející, prostřednictvím zářezu, v další drobnější oblouk, na který navazoval výžlabek.

Co se týče vlastní dispozice presbytáře, je zajímavý především jeho závěr, který je tvořen šesti stranami desetiúhelníka. V ose presbytáře byl užit opěrný pilíř. S časným příkladem takového závěru se setkáváme již ve 13. století u konventního kostela cisterciáček v Himmelpforten (nedaleko Soest).¹⁴²⁸ V domácím prostředí takový typ závěru nalezneme u sakrálních staveb vznikajících v lucemburském období. Závěrem o šesti stranách desetiúhelníka a opěrákem v ose byl opatřen chór kostela Nanebevzetí P. Marie a sv. Karla Velikého v samotné Praze (založen 1352).¹⁴²⁹ Podobně utvářený je i presbytář další pražské svatyně, totiž farního kostela P. Marie před Týnem, který vyrůstal zejména po polovině 14. století.¹⁴³⁰ Analogicky pojatý závěr zjišťujeme i jinde. Stejně byl zakončen například i východní chór naumburského dómu (dokončeno asi kolem roku 1330), ale lze uvést i další příklady (Polička – farní kostel).¹⁴³¹ Tento typ závěru našel uplatnění také u středního chóru kostela sv. Mikuláše v Jaroměři.¹⁴³² Konečně motiv opěráku v ose chóru našel uplatnění i v parléřovské tvorbě.¹⁴³³ Lapidární tvar stříšek opěráků, obdobně jako profilace vítězného oblouku, neumožňuje bližší dataci. Výraznějším prvkem je soklík a patička prutů okenního ostění, která spočívá na okenním bankálu. S takovými patkami se u nás setkáváme od nástupu „klasické gotiky“. Důležité ovšem je, že patky okenních prutů, nalézáme v profilacích ostění oken ještě v polovině a na počátku 14. století (Kutná Hora – sv. Jakub – chór, Praha dům u „Kamenného zvonu“ aj.).

Domnívám se, že navzdory absenci jednoznačné stratigrafické situace, nelze skutečně vyloučit, že zahájení výstavby chóru (spolu se zahájením budování trojlodí), lze položit až do druhého či třetího desetiletí 14. století.¹⁴³⁴ Již dříve bylo upozorněno na možnost, že podnětem k výstavbě nového kostela byl zisk majetku zrušeného řádu templářů.¹⁴³⁵ K převzetí templářského majetku johanity došlo právě v Čechách, zatímco na Moravě se stal předmětem politických machinací, patrně prostřednictvím Bertolda z Henneberka.¹⁴³⁶ Otázkou je, zda výstavba protáhlého presbytáře nebyla zahájena teprve za převora Michala z Týnce (prvně je jako převor uveden v roce 1325). Zdá se, že právě ve 30. letech 14. století, kdy máme doloženy transakce ve prospěch pražského konventu, končí doba významných řádových zisků.¹⁴³⁷ V pokročilém 14. století máme doloženu spíše konsolidaci staršího vlastnictví a stabilitu poměrů.¹⁴³⁸

Z hlediska stavebních dějin bývají za důležité považovány především tři zprávy. První z nich se týká obchodní transakce v roce 1371, bezpečně dokazující stavební činnost v klášterním areálu. M. Vilímková se domnívala, že je možné vztahovat znění uvedené listiny

¹⁴²⁷ Jan – Jesenský 1996, s. 77, 83.

¹⁴²⁸ Ledebur von 1977, s. 36.

¹⁴²⁹ Benešová 2009, s. 145, 146.

¹⁴³⁰ Benešová 2009, s. 150.

¹⁴³¹ Ledebur von 1977, s. 45.

¹⁴³² Benešová 2009, s. 188.

¹⁴³³ Benešová 2009, s. 166.

¹⁴³⁴ Benešová 1999b, s. 31.

¹⁴³⁵ Vilímková 1964, s. 51

¹⁴³⁶ Mitáček 2003, s. 154, 163.

¹⁴³⁷ Mitáček 2003, s. 158 – 159.

¹⁴³⁸ Srovnej Mitáček 2005, s. 128.

na výstavbu klášterního chrámu.¹⁴³⁹ Výstavby kostela se týká i znění listiny z roku 1376, kdy řád vymáhal prostředky na stavbu kostela.¹⁴⁴⁰ Za důležitou zmínku, z pohledu stavebních dějin kostela, je někdy považována zpráva z roku 1378, o tom, že do kostela P. Marie bylo přeneseno mrtvé tělo Karla IV.¹⁴⁴¹ Je pravděpodobné, že již tehdy stál presbytář kostela.¹⁴⁴²

Zazdění oken vysokého chóru (třetí etapa výstavby) je snad možné spojit s jeho údajným zaklenutím v roce 1519¹⁴⁴³, které následovalo po druhém požáru v roce 1503.¹⁴⁴⁴ Je pravděpodobné, že s touto stavební akcí souvisí i množství nalezených klenebních žeber, o profilu dvojité vyžlabeného klínu, zjištěných v druhé fázi přízdívek gotických oken protaženého chóru.

Zřejmě o něco později, než při poslední zmíněné úpravě presbytáře, byly dodatečně přízděny k protaženému chóru opěráky v místě připojení severní kaple. Odpovídal by tomu charakter jejich zdiva, který se výrazně liší od zazdívek oken protaženého chóru. Je možné, že přízdění opěráků souvisí teprve s renesančními úpravami chóru doloženými (vesměs nepřímo) na konci 16. století.¹⁴⁴⁵ Do druhé poloviny 16. století je datováno jádro klenby stávajícího kostela.¹⁴⁴⁶ Ostatně i vizitace v roce 1610 popisuje kamennou klenbu v kostele P. Marie.¹⁴⁴⁷

Další stavební proměnu severní kaple a přilehlého protaženého chóru (čtvrtá stavební etapa) představuje dodatečné podezdívání starších zdí (včetně dodatečné nadezdívky severní zdi kaple a dodatečně přízděného pilíře k severní zdi protaženého chóru), a to v souvislosti se zaklenutím přízemí kaple. Vzhledem k charakteru klenby, v přízemí kaple, lze soudit, že tuto vlnu stavebních úprav lze dávat do souvislosti s raně barokními úpravami kostela. V tomto ohledu je zajímavá výpověď pramenů. Z nich vyplývá, že se v roce 1629 nacházela sakristie v havarijním stavu. Na základě rozhodnutí velkopřevora byla sakristie pravděpodobně opravena.¹⁴⁴⁸ Další stavební úpravy kostela probíhaly po roce 1644. V roce 1654 byla dokončena obnova kostela, ale stavební práce pokračovaly i nadále.¹⁴⁴⁹

V otázce datování vymezené páté stavební etapy lze pouze s jistotou tvrdit, že následovala po raně barokní přestavbě kaple a úpravách přilehlé partie vysokého chóru (úpravy 19. století?).

Následující úpravy, utilitárního charakteru, souvisí s adaptací severní kaple. Jsou především zastoupeny prolámaním tahového komína v severní obvodové zdi kaple.

VIII. 2. 1. 2. Komenda templářů u sv. Vavřince v Praze

Předkládaná kapitola vychází z povrchového průzkumu provedeného v letech 2010 - 2011 ve sklepech východního křídla kláštera dominikánek čp. 211, v Praze na Starém Městě.

Zástavbě situované severně od kostela sv. Vavřince byla věnována pozornost již dříve. Například již F. Klutschak lokalizuje na místo stávajícího kláštera sv. Anny polohu templářského dvora. Problém podle něj zůstává ve vymezení jeho hranic. Templářský dvůr měl zahrnovat vedle kostela sv. Vavřince rovněž budovy dvora a uvnitř i vně dvora více domů a míst, či dvorů.¹⁴⁵⁰ Také V. Kratochvíl, uvádí, že templářský dvůr zaujímal kromě kostel sv. Vavřince „více domů a dvorů či prostranství mimo ně“.¹⁴⁵¹ Především středověké

¹⁴³⁹ Vilímková 1964, s. 51.

¹⁴⁴⁰ Vilímková, 1964, s. 52.

¹⁴⁴¹ Tomek 1872, s. 21.

¹⁴⁴² srovnej Vilímková 1964, s. 53, P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn 1997, s. 458, Kalina - Koťátko 2004, s. 155.

¹⁴⁴³ Tomek Dějepis, s. 35.

¹⁴⁴⁴ W. W. Tomek 1872, s. 21, Tomek, Dějepis s. 35, Schottky 1837, s. 79.

¹⁴⁴⁵ Vilímková 1964, s. 55 – 56.

¹⁴⁴⁶ P. Vlček (red.) 1999, s. 68.

¹⁴⁴⁷ Vilímková 1964, s. 57.

¹⁴⁴⁸ Vilímková 1964, s. 60, srovnej též P. Vlček (red.) 1999, s. 68.

¹⁴⁴⁹ Vilímková 1964, s. 62.

¹⁴⁵⁰ Klutschak 1887, s. 12 – 13.

¹⁴⁵¹ Kratochvíl 1891-1892, s. 7 - 9.

sklepy, pod východním křídlem čp. 211, nejsou naší odborné literatuře neznámé. Jejich poznání je úzce spojeno s objevením a výzkumem kostela sv. Vavřince. Již V. Píša uvedl, že na základě provedených sondáží v roce 1954, je zjištěna ve východním křídle kláštera dominikánek v podzemí stavba „časově související“ s výstavbou templářské komendy. Posledně jmenovaná budova byla provedena podle Píši již lomovou technikou (!).¹⁴⁵²

Alespoň okrajově je třeba upozornit na výrazný posun v dosavadních poznatcích o templářské výstavbě u samotného kostela sv. Vavřince, která, jak ukážeme níže, může mít vztah k pojednávanému objektu (tedy sklepům /respektive střednímu traktu/ východního křídla čp. 211). Sumu nových informací přinesl archeologický výzkum I. Borkovského realizovaný především v roce 1954 a 1956.¹⁴⁵³ Výzkum odhalil torza románské rotundy sv. Vavřince (obr. 337) s odtěženými východními partiemi apsidy, po které zbylo pouze základové zdivo a krátké úseky zdiva při styku s lodí rotundy.¹⁴⁵⁴ Se stavební aktivitou templářů spojuje Borkovský přístavbu „lodě“ tvořené šikmo se sbíhajícími zdmi, z nichž líc severní se dokonce zachoval i ve vyšších partiích a byl, podle pozorování Borkovského, začleněn do zdiva kostel sv. Anny.¹⁴⁵⁵ „Lod“ uvedené přístavby, byla zakončena apsidou, kterou zachytil výzkum Borkovského pod základy gotického a renesančního oltáře, který navazoval na základy oltáře staršího, spojovaného s templářským kostelem.¹⁴⁵⁶ Zdivo přístavěné „lodi“ (templářské) přístavby bylo tvořeno opukovými kvádríky.¹⁴⁵⁷ V jihozápadním nároží „lodi“ byly (údajně) použity velké opukové kvádry.¹⁴⁵⁸ Nad identifikovaným předzákladem, na jižní straně „templářské“ přístavby, byla ve výši 830 mm rozpoznána vrstva kvádrů s vytesaným výžlabkem a rovněž jihozápadní nároží přístavby.¹⁴⁵⁹ Podle I. Borkovského není vyloučeno, že zjištěná zeď, přiléhající k nároží templářské přístavby, náleží templářskému „klášteru“.¹⁴⁶⁰ Do souvislosti s templářskou úpravou kostela dává Borkovský vyzdění opěrného pilíře k vnitřnímu líci rotundy.¹⁴⁶¹ Další badatel, V. Denkstein, který se rovněž dotkl problematiky templářské výstavby u sv. Vavřince, předpokládá prostoru severně od kostela (sv. Vavřince) za komendu.¹⁴⁶²

Nové poznatky o nejstarší výstavbě východního křídla přinesl stavebně historický průzkum čp. 211 realizovaný v roce 1962.¹⁴⁶³ Povrchový průzkum upozornil na tři sklepní prostory (pod východním křídlem), u dvou z nich, pak identifikoval údajně kvádríkové zdivo.¹⁴⁶⁴ A. Vajdiš zjistil „kvádríky“ v průchodu mezi severním východo-západně orientovaným prostorem (obr. 1:01) sklepů, pod východním křídlem čp. 211, zaklenutým valenou klenbou, a jižněji položenou prostorou. Bystře poznamenal, že „kvádríky“, které jsou podle něj ještě románské stáří, se odlišují od „běžného způsobu vyzdění románských zdí“.¹⁴⁶⁵ U sklepní místnosti přibližně čtvercového půdorysu autor průzkumu uvádí, že se zde zachovala románská křížová klenba.¹⁴⁶⁶ V pasportu objektu je však pouze zaznamenáno, že klenba má „románský charakter“.¹⁴⁶⁷ Na západní stěně posledně jmenovaného prostoru upozorňuje Vajdiš ještě na kvádríkové zdivo v „okolí malé niky“. Za románský byl označen i jižní sklepní

¹⁴⁵² Píša 1956, s. 50.

¹⁴⁵³ Nález vzbudil přirozeně značnou pozornost, například J. Mayer 1957, s. 46.

¹⁴⁵⁴ Borkovský 1957a, s. 502 – 503, Borkovský 1959, s. 37 – 39, Píša 1954, s. 56.

¹⁴⁵⁵ Borkovský 1957b, s. 20.

¹⁴⁵⁶ Borkovský 1957a, s. 504, srovnej dále Borkovský 1957b, s. 16.

¹⁴⁵⁷ Borkovský 1957b, s. 18.

¹⁴⁵⁸ Borkovský 1957a, s. 505.

¹⁴⁵⁹ Borkovský 1957a, s. 506, dále viz např. Borkovský 1957b, s. 25.

¹⁴⁶⁰ Borkovský 1957b, s. 15, 26.

¹⁴⁶¹ Borkovský 1957a, s. 504, Borkovský, 1957b, s. 21.

¹⁴⁶² Denkstein 1959, s. 52.

¹⁴⁶³ Kolektiv 1965, s. 88.

¹⁴⁶⁴ Kolektiv 1965, s. 88.

¹⁴⁶⁵ Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město.

Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 59.

¹⁴⁶⁶ Kolektiv 1965, s. 88.

¹⁴⁶⁷ Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město.

Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 59.

prostor (viz obr. 338:0.4).¹⁴⁶⁸ Vajdiš současně identifikoval, v přízemí severní partie východního křídla čp. 211, prostor lichoběžného tvaru (obr. 351), který má dodnes níže položenou podlahou. Posledně zmíněná prostora, podle autora, vyzděná z lomového kamene, je opatřena křížovou klenbou. Její tvar je podobný výše uvedené křížové klenbě čtvercové sklepní místnosti (obr. 338:0.2). Autor rovněž upozornil na masivní severní zeď téhož prostoru, která asi vznikla srústem dvou středověkých zdí rozdílného stáří.¹⁴⁶⁹ Prostora je údajně mladšího původu než popsané sklepy pod východním křídlem.¹⁴⁷⁰ Sklepní prostory pod čp. 211, zvláště pak dvě severní z nich, jsou považovány za přízemí dvorce, zakomponovaného do budov komendy.¹⁴⁷¹

Současně bylo poukázáno na to, že zdivo sklepů se shoduje, ve svém průběhu, se zdívem přízemní části středního traktu východního křídla¹⁴⁷², u kterého je, na základě této dispoziční (i s ohledem na zachované kvádřikové zdivo severní zdi „lodi“ kostela sv. Vavřince) shody, předpokládán z větší části románský původ. V tomto středním traktu jsou údajně zachovány zbytky templářské komendy.¹⁴⁷³

M. Vilímková přisuzuje výstavbě templářské komendy tři prostory, bezprostředně navazující na loď kostela sv. Vavřince, zachované pod východním křídlem čp. 211¹⁴⁷⁴, a také předpokládá, že zdivo komendy prostupuje až do přízemí východního křídla. Zahrnutí relikvií komendy do východního křídla pozdějšího kláštera dominikánek, je prý důvodem malé šířky východního křídla dominikánského kláštera.¹⁴⁷⁵ Kostel komendy (respektive „templářskou“ přístavbu sv. Vavřince) i její zdivo ve východním křídle Vilímková datuje do druhé čtvrtiny 13. století.¹⁴⁷⁶ Za dodatečnou přístavbu komendy, kterou autorka datuje k polovině 13. století, považuje táž, již zmíněný lichoběžný prostor na severu přiložený k předpokládaným zbytkům komendy. Jiné fragmenty templářské stavební aktivity, v klášteře nebyly údajně zjištěny.¹⁴⁷⁷

Soudobé poznatky o nejstarších zjištěných středověkých konstrukcích ve východním křídle čp. 211 shrnula v korpusu raně středověké architektury A. Merhautová. Prostory pod východním křídlem, z nichž u druhé prostory od severu (obr. 338: 0.2) popisuje kvádřikové zdivo, považuje za součást dvorce, který se stal partií křídla templářské komendy. Dále jsou parafrázovány názory (SÚRPMO) o tom, že křídlo komendy bylo postaveno podobnou technikou jako přístavba rotundy sv. Vavřince a obě partie datují do druhé čtvrtiny 13. století. Severní prostor s odlišně položenou podlahou, situovaný na severní straně východního křídla, datuje Merhautová k polovině 13. století. Přístavbu k románské rotundě Merhautová považuje za chór připojený templáři.¹⁴⁷⁸

Novější literatura spojuje sklepy pod východním křídlem čp. 211 s konstrukcemi templářské komendy¹⁴⁷⁹ a zdivo sklepního prostoru charakterizuje jako kvádřikové, údajně obdobného charakteru jako „stavba templářského kostela“.¹⁴⁸⁰ Zdivo je považováno za

¹⁴⁶⁸ Kolektiv 1965, s. 89.

¹⁴⁶⁹ Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s.61.

¹⁴⁷⁰ Kolektiv 1965, s. 89.

¹⁴⁷¹ Kolektiv 1965, s. 89.

¹⁴⁷² Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město.

Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 60.

¹⁴⁷³ Kolektiv 1965, s. 89.

¹⁴⁷⁴ Vilímková, M. : Dějiny kostela, in: A. Engl – J. Vajdiš – M. Vilímková – O. Rulc, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 72.

¹⁴⁷⁵ Vilímková, M.: Dějiny kostela, in: A. Engl – J. Vajdiš – M. Vilímková – O. Rulc, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 72.

¹⁴⁷⁶ Vilímková, M.: Dějiny kostela, in: A. Engl – J. Vajdiš – M. Vilímková – O. Rulc, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 72.

¹⁴⁷⁷ Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město.

Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962,s. 73.

¹⁴⁷⁸ Merhautová 1971, s. 268.

¹⁴⁷⁹ Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997, s. 508. Komendu považují za románskou.

¹⁴⁸⁰ Vlček (ed.) 1996, s. 214.

románské a údajně jde o přízemí „románské komendy“. Křížová klenba sklepní prostory 0.2 (obr. 347) je označena za pozdně románskou.¹⁴⁸¹

D. Líbal považuje (již výše zmíněné) partie východního křídla kláštera dominikánek za románské a spojuje je rovněž s templářskou komendou.¹⁴⁸²

Nejpodrobněji jsou informace ke středověké zástavbě sklepů čp. 211 shrnuty v publikaci věnované pražským románským domům. Identifikovaný vnitřní jednotrakt ve východním křídle čp. 211 je dáván do souvislosti s templářskou komendou. Na základě kritického terénního průzkumu považují autoři, s velkou pravděpodobností, severní část sklepů (obr. obr. 338:0.1, 1:0.2) za autentickou raně středověkou výstavbu. Ve východní stěně severní sklepní prostory předpokládají původní vstup a u portálové niky do čtvercové, jižněji položené, prostory uvažují o odsekaném severním portálu. U jižního sklepa nevyklučují románský původ, ale zároveň bystře upozorňují na možnou přítomnost plenty tvořené zdíkem paty klenby (pozn. aut., obr. 350). V přízemí téhož křídla dále upozorňují na trakt, který parametry odpovídá uvedeným sklepům pod východním křídlem.¹⁴⁸³

V téže době se k problematice zástavby ve východním křídle čp. 211 vrátil Z. Dragoun. Za pravděpodobně románské považuje dvě severněji položené prostory, z nichž severní považuje za nástupní. Za nejstarší část areálu čp. 211 považuje, tentýž autor, jednotrakt, který se bezprostředně dotýká románských fází kostela sv. Vavřince. Nevyklučuje také, že „obytná stavba“, kterou charakterizuje jako kvádřikovou, může náležet staršímu dvorci.¹⁴⁸⁴

M. Pavala se domnívá, že aktivitě templářů, kteří se, podle něj, usadili u rotundy sv. Vavřince kolem roku 1230, je možné přičíst jak sklep pod východním křídlem čp. 211, tak severní křížově zaklenutou prostorou v témže křídle.¹⁴⁸⁵

Podle M. Patrného se zachovaly pozůstatky řádového domu pod východním křídlem zbarokovaného gotického kláštera.¹⁴⁸⁶

Nejnovější výzkum Z. Dragouna identifikoval při výzkumu v jižním křídle ambitu zahloubený objekt, který by případně mohl rovněž souviset s komendou templářů.¹⁴⁸⁷

Dokumentované středověké, ale i novověké zděné konstrukce se nacházejí pod východním křídlem objektu čp. 211. Jak již bylo uvedeno, nové poznatky o nejstarší zástavbě bývalého kláštera dominikánek, byly získány díky sledování stavu zdiva po částečném otlučení omítek ve sklepech uvedeného křídla (obr. 338). Toto odsatranění omítek bylo realizováno jako reakce na stav objektu po povodni v roce 2002.

Sklepy, pod již zmíněným křídlem kláštera dominikánek, tvoří (v zásadě) tři prostory, z nichž nejnižnější (obr. 338:0.4) je spojena s dodatečně proraženou chodbičkou s dalšími dvěma, které tvoří ucelený stavební útvar (obr. 338:0.1, 1:0.2).

Severní díl sklepa (obr. 338:0.1) má obdélný půdorys SZ – JV orientace a je zaklenut valenou klenbou, jejíž vrcholnice klesá k západu (!) (obr. 340:13). Ve východní zdi prostory 0.1 bylo odhaleno ostění dodatečně zazděného vstupu (obr. 339:1). Špalety otvoru tvoří opukové dílce, osazené ve zdivu z lomového opukového kamene (339:9). Toto zdivo bylo, v bezprostřední blízkosti okolí špalet, dozděno k jeho stojkám. Tomu odpovídá i charakteristický soulad, pokud tak lze soudit z odhalených partií zdiva, úrovně ložné spáry dílců špalet a ložné spáry lomového zdiva. Stojky portálu jsou tvořeny pečlivě opracovaným opukovým kamenem nástrojem s plochým ostřím. Součástí levé špalety je výrazný vazný prvek, tvořený opracovaným kamenem kladeným svou delší stranou při líci zdi. Zdivo pod ložnou spárou stojek mírně předstupuje (obr. 339:2) a v ložné spáře stojek ostění (zvláště u jižní z nich) se vyskytují typické drobné úlomky opukového kamene, částečně vyplňující

¹⁴⁸¹ Viček, P. 1996, s. 216.

¹⁴⁸² Líbal, D. – Muk, J. 1996, s. 44, s. 124.

¹⁴⁸³ Dragoun – Škabrada – Tryml, s. 143, s. 144.

¹⁴⁸⁴ Dragoun 2002, s. 80, 95.

¹⁴⁸⁵ Pavala 2004, sine.

¹⁴⁸⁶ Patrný, M. Bývalý klášter dominikánek u sv. Anny. Standardní stavebně historický průzkum. Praha 2004., s. 1. Rukopis uložený v archivu NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze pod i.č. 42/06/1.

¹⁴⁸⁷ Dragoun 2006a, s. 343.

dutinu pod stojkami ostění. Zdivo východní zdi prostoru 0.1 je, pod zazděným vstupem, tvořeno lomovým opukovým kamenem, pojeným vápennou maltou. Ve zdivu je možné sledovat nejspíše náznak po technologické výstavbě zdiva (obr. 339:3, 4). Zdivo soklových partií východní zdi popisované prostory bylo přiloženo (minimálně) k jižní zdi tohoto prostoru na spáru, respektive nebylo s touto zdí provázáno (obr. 339:7). Vstupní otvor byl dodatečně zazděn lomovým opukovým kamenem (obr. 339:6), který je pojen vápennou maltou žlutošedé barvy. Některé z kamenů zazdívků vykazují stopy opálení. Východní stěna prostory 0.1 nese, na svém povrchu, torza otlučené pečlivě utažené omítky jemné struktury. Zdá se, že omítka přecházela i na zazdívkou portálu (zbylo z ní, při klenbě, pouhé torzo). Zdivo východní stěny severní prostory 0.1 vykazuje ve svém zdivu dodatečné plomby z cihel (Xx145x65 mm), pojených výraznou maltou šedé barvy (obr. 339:5,8). Severní stěna prostory 0.1 je opět vyzděna převážně z lomového opukového kamene, pojeného vápennou maltou, která obsahuje výrazné pecky vápna. Ve spárách mezi opukovými kameny nalézáme i použité říční oblázky (obr. 340:22). Ojedinele se ve zdivu vyskytuje zdící prvek zastoupený železitým pískovcem. V ploše této zdi se zachovaly relikty původní úpravy povrchu, které jsou tvořeny pouhým zatřením zdící malty, respektive zatřením malty obdobného charakteru jakou má zdící malta obvodového zdiva. Ve zdi je doposud zachována odkládací nika (obr. 340:11), jejíž boky jsou tvořeny pečlivě opracovanými kvádry. Způsob opracování je blízký opracování ostění portálu osazeného ve východní stěně prostoru 0.1. Přibližně v polovině délky severní stěny zjišťujeme ve zdivu zlom, projevující se svislou nepravidelnou spárou (obr. 340:14). Spára formálně odděluje východní a západní část severní zdi. Při západním konci severní zdi zjišťujeme, že ložná plocha zdících prvků není vodorovná, ale sklání se k západu. Tomu odpovídá i klesající kápě valené klenby, jejíž severní patka je založena na severní zdi prostory 0.1 (příloha 340:13). Právě při styku paty klenby a severní zdi je možné pozorovat zajímavý technologický detail z doby výstavby. Právě při styku paty klenby a severní zdi je zajímavý technologický detail z doby výstavby. Mezi „korunou“ severní zdi prostoru 0.1 a patou valené klenby je možné rozpoznat technologickou spáru (obr. 340:12, obr. 343:1, 2). Před založením paty klenby byl povrch severní zdi upraven, a to zatřením zdící malty (obr. 343:2). Na některých místech dokonce lze vysledovat, jak tato malta, v koruně zdi, byla zatažena na jižní líc severní zdi (srovnej obr. 343:2). Analogickou situaci lze pozorovat i na jižní stěně místnosti 0.1. Charakter malty použité při zdění severní obvodové zdi 0.1 (srovnej obr. 343:5) se ovšem výrazně neodlišuje od zdící malty použité při výstavbě valené klenby (obr. 343:3). Plocha klenby, ale nepochybně i severní stěny, byla dodatečně přehozena vápennou omítkou jemné struktury, kterou jsem již zmínil výše. Ve zdivu zjišťujeme dodatečně vyzděné kapsy, které jsou tvořeny cihlami (Xx135x35 mm) pojenými vápennou maltou výrazné šedé barvy (například obr. 340:16,21). Jižní stěna prostoru 0.1 je vyzděna z lomového opukového kamene, pojeného výraznou vápennou maltou s četnými vápennými peckami. Ve zdivu rovněž pozorujeme dodatečnou plombu tvořenou šedou maltou a cihlami formátu cca Xx135x62 mm, která velmi pravděpodobně souvisí s obdobnou situací na severní zdi prostoru 0.1.

Přibližně ve středu jižní zdi prostoru 0.1 je situován vstup do jižněji navazující místnosti 0.2. Ve zdivu se zachovaly výrazné zbytky původní armatury špalety portálové niky obdélného tvaru, která je součástí uvedeného vstupu. Na severním líci jižní stěny prostoru 0.2 je možné pozorovat vodorovnou technologickou spáru, která svojí úrovní odpovídá osazeným kamenickým prvkům východní špalety portálové niky. Rovněž na východní špaletě niky pozorujeme zajímavý detail, svědčící o původním uspořádání portálu (obr. 344). V severní části ostění je zřetelný negativ po odlámaném předstupujícím prvku, a pro přehlednost uvádím, již na tomto místě, že se jedná nepochybně o stojku dnes neexistujícího portálového ostění (obr. 344:1,2). Dobře zřetelná je i jizva v místě přechodu stojky ostění ve špaletu niky (obr. 344:3). Jižní nároží východní špalety portálové niky je armováno pečlivě opracovanými opukovými kameny (obr. 344:4). S okolním zdivem bylo ostění portálu (portálové niky) provázáno charakteristickým vodorovným dílcem (obr. 344:2). Opracování lícních ploch armatur špalety i ostění bylo provedeno nástrojem s plochým ostřím a pojetí zpracování kamene je obdobného charakteru jako u zjištěného původního nástupního prostoru 0.1. Povrch zdiva mezi armovanými nárožními špalety je pokryt, pomíneme-li

zejména recentní přehoz, vápennou pečlivě utaženou omítkou, kterou jsme zjistili i v přilehlé prostoře 0.1. V poškozeném stavu se zachovala západní špaleta portálové niky. Po severní straně západní špalety zjišťujeme odlámanou stojku původního portálu, sestávající ze svislých prvků a vodorovného armovacího kusu. Západní špaleta niky prošla minimálně třemi velkými úpravami (přehoz vápennou maltou jemné struktury, přisekání a omítnutí severní partie špalety v horní části a dodatečné zazdění této úpravy cihlami tloušťky 65 mm), z nichž poslední souvisí nepochybně s úpravou současného nástupu.

Jižně navazující prostora má přibližně čtvercový půdorys (obr. 338:0.2) a je zaklenuta křížovou klenbou bez žeber. Klenba vykazuje dodatečnou úpravu kápí přisekáním. Povrch klenby je dnes pokryt vápennou omítkou obdobného charakteru, které pokrývá klenbu v prostoře 0.1. V jihovýchodním (obr. 347:1) a jihozápadním koutě místnosti se zachovaly zbytky charakteristických cípových výběhů této bezžeberné klenby. V případě jihovýchodního výběhu klenby je možné pozorovat typické otisky dřevěného bednění (obr. 347:2) klenebního výběhu. Při styku posledně jmenovaného výběhu klenební kápě s obvodovým zdívem místnosti pozorujeme charakteristický otisk bednicích prken klenby (obr. 347:3). Ten je v současnosti vesměs přehozen již zmíněnou vápennou omítkou jemné struktury (obr. 347:4).

Omítkové vrstvy obvodových zdí zde byly otlučeny přibližně do úrovně výběhu klenby. Severní stěna prostoru je vyzděna z lomových opukových kamenů, které jsou spojeny výraznou vápennou maltou s četnými peckami vápna. Při východním i západním konci zdi je možné pozorovat poškozený výběh křížové klenby. Při styku kápě klenby a severní zdi prostoru je opět možné pozorovat otisk bednicích prken, sledující styk kápě a stěny. Tento otisk je v současnosti převážně zahojen omítkou pokrývající plochu klenby. Ve východní části severní stěny prostoru 0.2 je zachována odkládací nika (obr. 342:1), jejíž boky jsou tvořeny pečlivě opracovanými kameny (obr. 342:2) a překlad byl vytvořen pouhým přeložením lomového opukového kamene. Pod otlučenou vrchní omítkou jemné struktury (obr. 348:4) byla zjištěna torza původní povrchové úpravy (obr. 342:4, 348:2). Tato úprava spočívala v tom, že spáry mezi lomovými kameny (ale i podle zachovaných negativů i samotná lícní plocha kamenů), byly zatřeny vápennou maltou podobného charakteru jako je malta zdíci (srovnej obr. 348:3). Tato rozetřená malta byla dotažena až ke kvádru lemující bok zmíněné niky (obr. 342:4; 348:1). Další nika se zachovala v západním úseku severní zdi prostoru 0.2. Přístupnost této partie zdi je silně omezena přistaveným regálem. Přesto lze zjistit, že nika má v líci poněkud menší rozměry (370X375 mm), než nika předchozí. Při bližším pozorování je možné, u této niky, zaregistrovat zajímavý doklad její výstavby. Nejprve byly vybudovány boky niky, tvořené opukovými kvádry. Současně s výstavbou přilehlých úseků zdi a nedalekého ostění portálu. Teprve následně byl zřízen překlad niky tvořený v podstatě lomovým opukovým kamenem. Vzhledem k tomu, že překlad niky nedoléhá pravidelně na korunu opukového kvádru, který vymezuje její východní stranu, byla koruna tohoto kvádru přitesána ve prospěch lůžka překladu z lomového opukového kamene.

Východní stěna prostoru 0.2 je vyzděna z lomového opukového kamene (obr. 345:1, obr. 347: 5 vlevo), který je spojován vápennou maltou. Ve zdi je zachováno vyzdění úzké okénko střílnovitěho charakteru s pečlivě armovanými špaletami (obr. 345:3). Ostění okénka byla osazena současně s výstavbou východní zdi prostoru 0.2. Okénko má šířku v líci cca 640 mm. Výška bankálu posledně jmenovaného okénka, nad stávající podlahou, činí cca 1590 mm. Špalety okénka jsou vyzděny z přesně lícovaných armovacích kamenů (obr. 345:2,3). Způsob opracování lícních ploch těchto armovacích kamenů je opět blízký způsobu opracování ostění zazdění portálu v prostoře 0.1 (obr. 339:1).

Západní stěna místnosti 0.2 je vyzděna z lomového opukového kamene. Ve zdívu zjišťujeme řadu druhotných plomb z cihel spojených výraznou maltou šedé barvy. Dodnes se ve zdívu zachovala odkládací nika, jejíž boky tvoří pečlivě opracované kameny (obr. 341: 2). Charakter opracování kamenů je blízký kamenickému zpracování, jak stojek zazdění portálu v prostoře 0.1, tak portálu mezi prostorem 0.1 a 0.2, ale i kamenicky opracovaným dílcům nik v severní a východní stěně prostoru 0.2. Překlad niky tvoří pak pouhý lomový kámen (obr. 341:3). Nad nikou je možné identifikovat špalety úzkého okénka (patrně také „střílnovitěho“ charakteru), které je dnes zazděno (obr. 341:4,5). Na severní špaletě okénka

(obr. 341:5) se, pod zadržkou, zachovala olíčená vápenná omítka. Jádru omítky tvoří vápenná malta šedé barvy, na kterou byla natažena vrchní „štuková“ vrstva. Při bližším ohledání lze rozpoznat hranu okenního bankálu (obr. 341:6). Jižní špaleta okénka byla tvořena pečlivě opracovanými opukovými kameny (obr. 341: 4), které byly poškozeny prosekáním severní špalety sklepního větracího otvoru (obr. 341:7). Zadržka posledně uvedeného okénka byla provedena lomovými kameny a cihlami tl. cca 50 mm. Pojivem prvků je malta našedlé barvy. Zadržka byla následně přehozena hrubou maltou šedé barvy. V samotném zdivu je, s největší pravděpodobností, možné identifikovat svislé technologické spáry (obr. 341:12) a jak již bylo uvedeno, i dodatečné plomby z cihel tl. 75 mm pojených výraznou maltou šedé barvy (obr. 341:9,10). Špalety stávajícího větracího otvoru byly do raně gotického zdiva prolámány dodatečně (pravděpodobně). Bankál větracího otvoru je vyzděn z cihel tl. 55 mm (obr. 341:8), které jsou pojeny hrubou maltou šedé barvy. K západní zdi prostoru přiléhá také kápě, nepochybně dodatečně upravené, křížové klenby (obr. 341:13).

Jižní stěna prostoru 0.2 je rovněž vyzděna z lomového opukového kamene (obr. 347:5 vpravo), který pojí výrazná vápenná malta s četnými kousky vápna. Do této jižní zdi byla dodatečně prolámána chodbička (obr. 338:0.3). Prolámání obvodové zdi prostoru 0.2 je dobře zřetelné při vyústění chodbičky 0.3 do prostoru 0.2, kde je patrné jádrové zdivo jižní zdi 0.2 (obr. 346:1). Dobře lze zjistit i rozhraní mezi zdivem západní stěny chodbičky 0.3 a jižním „lícem“ jižní zdi (obr. 346:3). Na prolámaném povrchu jižní zdi prostoru 0.2 je možné pozorovat hrubý přehoz tvrdé omítky šedé barvy (obr. 346:4).

Prostora 0.2 byla s jižním sklepní místností nově propojena úzkou chodbičkou (obr. 338:0.3). Západní stěna chodbičky je vyzděna ze smíšeného zdiva tvořeného lomovým kamenem a cihlami mimo jiné tl. 62 mm. V soklovém zdivu západní chodbičky byl do zdiva druhotně použit detail, jehož způsob opracování je obdobný způsobu zpracování kamenických detailů, osazených v místnosti 0.1 a 0.2 (obr. 349:1). Důležité je, že původní opracovaná plocha posledně jmenovaného prvku je segmentově prohnutá. Původní plocha byla dodatečně částečně odtěsnána do úrovně vyzdívaného líce (obr. 349: 2). Zdivo západního stěny chodbičky (obr. 350:4) bylo přizděno k rubu přízdívky klenby jižněji položeného prostoru 0.4 (obr. 350:2). V souvislosti s vyzdívaním západní stěny chodbičky 0.3 byl přitesán západní bok výseče klenby prostoru 0.4 (obr. 350:1). Východní stěna spojovací chodbičky 0.3 je vyzděna ze smíšeného zdiva (lomový kámen, cihly). V bázi východní stěny chodbičky 0.3 byl druhotně použit minimálně jeden gotický prvek, vytesaný z lomového opukového kamene. Tento detail si na svém povrchu zachoval stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Jižní sklepní prostora má přibližně lichoběžný půdorys (obr. 338:0.4). Místnost je zaklenuta valenou klenbou, v jejíž severovýchodním rohu je prolomena výseč. Plochy zdí a klenby jsou dnes omítnuty. Pouze zdivo při vyústění chodbičky 0.3 je dnes zbaveno omítky. Západní stěna chodbičky 0.3 plynule navazuje na východní bok výseče prolomené v klenbě, dodnes opatřené přehozem vápenné (nepochybně původní) omítky. Jak již bylo zmíněno, západní bok výseče byl dodatečně přitesán, velmi pravděpodobně, se zřízením chodbičky 0.3, jak lze soudit z charakteru zdiva zbaveného omítek v místě napojení západní zdi chodbičky 0.3 na severní obvodové zdivo prostoru 0.4. Současně byla také prolámána vlastní přízdívka klenby (obr. 350:1). Z takto odhalené situace lze vyvozovat, že severní obvodová zeď prostoru 0.4 je tedy tvořena v podstatě přízdívkou klenby, která je vyzděna z lomového opukového kamene a cihel tl. 50 (52) mm. Pojivem těchto prvků se stala výrazná vápenná malta nažloutlé barvy a jemné struktury. Obdobného charakteru je i jižní zeď místnosti 0.4. Charakter zdiva severní obvodové zdi prostoru 0.4 je zcela odlišný od obvodových zdí prostoru 0.1 a 0.2. Východní líc západní zdi místnosti 0.4 je nápadně zvlněn což může být projevem složitějšího stavebního vývoje této konstrukce. Rovněž pod omítkou východní zdi, téhož prostoru, prosvítá nepravidelná struktura zdiva. V ploše zdi lze identifikovat minimálně jednu plombu z cihel. Podrobnější rozbor zdiva prostoru 0.4, však neumožňuje přítomnost již zmíněných omítek. Na tomto místě je třeba se zastavit u jižní zdi prostoru 0.4. Z publikovaných půdorysů a výsledků výzkumu I. Borkovského (ale také ze zaměření SÚRPMO) totiž vyplývá, že se nad jižní zdí, prostoru 0.4 v úrovni přízemí, nalézá

severní zeď tzv. přístavby templářského kostela (srovnej obr. 337). J. Vajdiš údajně zjistil v průřezu jižní zdi sklepní prostory 0.4 kompaktní „románské zdivo“. Nad jižní zdi sklepního prostoru 0.4 byla vystavěna severní obvodová zeď presbytáře kostela sv. Anny (zahrnující v sobě torza severní zdi „templářské“ přístavby kostela sv. Vavřince, viz níže). Právě při nedávných úpravách byla na jižním líci, posledně jmenované zdi, odhalena pozoruhodná nálezová situace, která sice není literatuře neznámá, ale pokud vím, nebyla blíže zhodnocena (obr. 352). Po částečném odstranění dodatečné plenty zde bylo odhaleno, do výšky, vystupující torzo zdi vyzdžené z opukových kvádrů. Na posledně zmíněném reliktu kvádrové zdi se zachovaly stopy podřezávaných spar. Povrch kvádrů vykazuje stopy opracování nástrojem s plochým ostřím. Do tohoto zdiva byly dodatečně vlámány architektonické detaily související s vrcholně gotickou výstavbou kostela sv. Anny, ale i renesanční portál. Odhalená románská zeď neprobíhá rovnoběžně s jižním lícem severní zdi presbytáře sv. Anny, ale má přibližně severozápadní orientaci. Z důvodu odlišné probíhajícího líce, vzhledem k severní zdi gotického kostela sv. Anny, byl jižní líc románské zdi, směrem k západu, opatřen charakteristickou „vyrovnávací“ plentou. Zjištění starší zdi vyzdžené z kvádrů, ve zdivu vrcholně gotického presbytáře, dobře doplňuje pozorování učiněná již I. Borkovským, který identifikoval, do výšky zachované, zdivo severní zdi „templářské přístavby“, na kterém bylo založeno zdivo severní zdi presbytáře kostela sv. Anny.¹⁴⁸⁸ Je nepochybně možné spojit odhalenou zeď vystavěnou z kvádrů s přístavbou kostela sv. Vavřince. Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že odhalený zbytek zdiva severní zdi „templářské“ přístavby, je odlišný od charakteru výše popsaného středověkého zdiva ve sklepech východního křídla čp. 211. Toto konstatování se týká, jak vlastního zdícího materiálu, kdy ve sklepních partiích čp. 211 bylo užito lomové zdivo doplněné tesanými detaily, tak způsobu kamenického opracování povrchu kvádrů a tesaných detailů v čp. 211. Kamenické detaily středověkého jádra, zjištěné ve sklepech východního křídla čp. 211, jsou na lícni ploše pečlivěji opracované nástrojem s plochým ostřím (beze stop výraznějších nepravidelostí). Povrch kvádrů vykazuje sice rovněž stopy po užití nástroje s plochým ostřím, ten ovšem vyrovnával patrně jen větší nepravidlosti po předchozím zpracování kamene. Tento postup, zjištělý na líci kvádrů „templářské přístavby“, se projevuje charakteristickým zvláštěm povrchem.

Jak již bylo výše řečeno, v přízemí severní partie východního křídla čp. 211 se zachovala ještě jedna prostora, která by mohla souviset s nejstarší etapou výstavby výše popsaných sklepních prostor (obr. 351). Prostora je situována přibližně v prodloužení traktu sklepní zástavby pod východním křídlem čp. 211. Interiér této prostory je přibližně čtvercového půdorysu a je zaklenut, křížovou bezžebrou klenbou. Kápě klenby vykazují četné dodatečné úpravy. Podlaha místnosti je vůči úrovni stávajícího přízemí snížena, takže prostor má částečně zapuštěný charakter. Povrch zdí i klenby je dnes pokryt omítkou. Je možné, že zapuštěná podlaha reaguje na starší komunikační úroveň reprezentovanou například archeologicky zjištěným soklem východní přístavby rotundy sv. Vavřince. Serióznímu porovnání zabraňuje ovšem nedostatečné geodetické zaměření objektů kláštera.

Z výše uvedeného stručného stavebního rozboru lze vyvodit několik závěrů, které doplňují dosavadní poznatky o nejstarší stavební zástavbě východního křídla čp. 211. Za nejstarší stavební fázi lze prozatím považovat obvodové zdivo prostory 0.1 a 0.2 (obr. 338:0.1,0.2) a případně partie jižního sklepa (obr. 338:0.4). Tyto prostory dodnes vytvářejí jednotraktový rozvrh prostupující až do přízemí. Je pravděpodobné, že i severní prostor v přízemí východního křídla, zaklenutý křížovou bezžebrou klenbou a vyzdžený údajně z lomového zdiva, by mohl souviset se zástavbou ve sklepech východního křídla kláštera dominikánek. Zaklenutí jižního sklepa 0.4 proběhlo nejspíše v rámci renesančních úprav objektu.

Z hlediska typologického je nápadné uspořádání sklepní prostory 0.1 a 0.2, tedy typického rozvrhu (hlavní místnosti a úzkého bočního prostoru), který převažuje u torz vícedílných pražských „románských domů“¹⁴⁸⁹, rozkvet jejichž výstavba je v současnosti

¹⁴⁸⁸ Borkovský 1957b, s. 24, též Kolektiv 1965, s. 88.

¹⁴⁸⁹ Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s. 332.

kladena do období poslední čtvrtiny 12. století až třetiny století následujícího.¹⁴⁹⁰ Volněji srovnatelné příklady podobného dispozičního řešení nalézáme již na samotném Starém Městě v Praze, a to v čp. 10, (16), 24, 102, 122, 144, 145 - 146, 147, 156, (238), 421, 449, 459, (553), 597, 606.¹⁴⁹¹ Pro chodbovitou vstupní šíji zaklenutou valenou klenbou s klesající vrcholnicí lze rovněž zmínit paralely z pražských románských domů.¹⁴⁹²

Důležitý je, v našem případě, poznatek, že i domy z období nastupující gotiky, „respektive jejich raně gotická jádra“, dispozičně navazovala na lapidární půdorysné osnovy románských domů.¹⁴⁹³ S podobným dispozičním řešením se setkáváme také v Praze, u raně gotického „jádra“, které je dnes součástí čp. 573 (snad z doby kolem a před polovinou 13. století). Zdivo posledně uvedeného objektu je vyzděno z lomového kamene, jehož užití je snad „průvodním“ znakem raně gotické výstavby dalších objektů (např. čp. 410, 977).¹⁴⁹⁴ Připomeňme, že alespoň některé raně gotické domy, z druhé poloviny 13. století, navazovaly na dispoziční schémata domů románských (např. čp. 13)¹⁴⁹⁵

Bezžeborná křížová klenba, kterou je zaklenut prostor 0.2 a severní přízemní prostor, není rovněž v raně gotických profánních objektech v Praze výjimkou (čp. 462, 598, 611, 630). To samé tvrzení lze vztáhnout i ke zjištěným okénkům „střílnového“ charakteru.¹⁴⁹⁶ Jedno takové zjišťujeme například v suterénu severozápadního nároží Karolina. Je zajímavé, že pravděpodobně obdélné okénko o šíři 72 cm zachytil Borkovský v „templářské“ přístavbě rotundy sv. Vavřince.¹⁴⁹⁷ Rovněž i u řady raně gotických objektů na Starém Městě máme doloženy charakteristické niky (například čp. 439, 556, 676).¹⁴⁹⁸

Otázkou prozatím zůstává, přesnější, datace středověkých sklepních prostor, respektive celého vnitřního jednotraktu. Výraznější detail dnes představují prozatím zachované cípovité výběhy křížové klenby prostoru 0.2 (obr. 347), pro které nalézáme rovněž paralely u klenb pražských románských domů¹⁴⁹⁹, ale nalézáme je i u raně gotických klenb druhé čtvrti 13. století (např. „krypta“ cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou). Nepřímou indicií podporující dataci výše popsaných sklepních prostorů, hlouběji do 13. století, by se případně mohla stát skutečnost, v případě, že se identifikovaná úzká okénka prostoru 0.2 vztahovala k niveau původně nižšího okolního terénu.¹⁵⁰⁰ Od poloviny 13. století máme totiž doložen nárůst staroměstského terénu.¹⁵⁰¹ Výšková úroveň terénu v okolí popisovaných sklepů byla nepochybně stabilizována nejpozději ve 14. století, jak ostatně dokládají zachované fragmenty gotické křížové klenby kláštera s fragmenty kružbových oken. Rovněž se zdá¹⁵⁰², že orientace sklepů skutečně reaguje na východní přístavbu k rotundě sv. Vavřince, tvořenou „lodí“ jejíž zdi se k východu sbíhají.¹⁵⁰³ Jak již bylo výše uvedeno, minimálně severní líc této přístavby se dodnes zachoval (a připlentován) v severní zdi kostela sv. Anny¹⁵⁰⁴, ke kterému na severu přiléhá, již několikrát vzpomenutý, jednotrakt kopírující sklep pod východním křídlem. Připomínám, že se jedná o mimořádný, metodicky cenný, doklad stavební proměny sakrální stavby.

¹⁴⁹⁰ Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s. 355.

¹⁴⁹¹ Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s. 36, 37, 57, 69, 82, 85, 98, 102, 123, 111, 171, 201, 209, 229, 230, 262, 263, 276, 285.

¹⁴⁹² Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s. 334.

¹⁴⁹³ Líbal 1983, s. 179, Líbal – Muk 1996, s. 91.

¹⁴⁹⁴ Srovnej Muk 1964, s. 69, Líbal – Muk 1996, s. 70, 91, 98.

¹⁴⁹⁵ Líbal 1983b, s. 179.

¹⁴⁹⁶ Líbal – Muk 1996, s. 73. Autor měl před delší dobou možnost sledovat takové okénko v raně gotickém jádru čp. 410 na Starém Městě.

¹⁴⁹⁷ Borkovský 1959, s. 43.

¹⁴⁹⁸ Líbal – Muk 1996, s. 92, 95. Uvedené příklady byly Líbalem zařazeny do druhé třetiny 13. století.

¹⁴⁹⁹ Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s. 335 – 336.

¹⁵⁰⁰ Bankál okénka ve východní zdi prostoru 0.2, v současné podobě, však strmě stoupá k východu. Okénko v západní stěně prostoru 0.2, jak bylo uvedeno, je zazděné.

¹⁵⁰¹ Hrdlička 1984, s. 205.

¹⁵⁰² Bezpečné potvrzení tohoto konstatování by přineslo pouze kvalitní zaměření objektu.

¹⁵⁰³ Borkovský 1959, s. 39.

¹⁵⁰⁴ Borkovský 1957, s. 24.

Nelze vyloučit, jak již bylo předpokládáno dříve, že středověké zdivo, zjištěné ve sklepech, prorůstá až do přízemí východního křídla. Ještě dnes, jak je možné pozorovat například při vstupu z kostela sv. Anny, se tento jednotraktový rozvrh výrazně uplatňuje. Vzhledem k těsné vazbě výše uvedeného traktu na dodatečnou přístavbu rotundy sv. Vavřince, lze snad skutečně uvažovat o tom, že jde o pozůstatek templářské komendy, respektive o zástavbu reagující na východní přístavbu k rotundě sv. Vavřince. Dispoziční uspořádání severní partie sklepů pod východním křídlem čp. 211, pokud tak lze prozatím soudit, navazuje na dispoziční zdivo partií románských a raně gotických pražských „domů“. Nápadný je ovšem rozdíl mezi kvádríkovým zdivem přístavby rotundy sv. Vavřince (s podřezávanými spárami) a lomovým zdivem (s tesanými detaily) středověkého traktu ve východním křídle čp. 211.

Lze předpokládat, že tento trakt vznikl v jistém, snad nepříliš dlouhém, časovém odstupu od „templářské“ přístavby rotundy sv. Vavřince. S opatrností můžeme navodit domněnku, že raně gotický suterén, respektive podstatné partie středního traktu východního křídla, skutečně náležely původně emplářskému dvorci. Pracovně se můžeme domnívat, že zmíněný střední trakt ve východním křídle čp. 211, minimálně pak severní část sklepů pod tímto traktem, je možné datovat do širšího období kolem poloviny 13. století. Připomeňme ještě, že I. Borkovský spojoval s komendou i zeď přiloženou k jižnímu nároží „templářské“ přístavby sv. Vavřince.¹⁵⁰⁵

V rozporu s posledně uvedenými předpoklady, není ani stručná výpověď pramenů. Nejprve je však třeba uvést, že dosavadní literatura nepodává jednotný pohled na dobu založení a výstavbu komendy u sv. Vavřince. Výstavbu kláštera templářů klade J.F. Hammerschmidt, v závislosti na starší historiografické literatuře, do roku 1253.¹⁵⁰⁶ Příchod templářů do Čech, ovšem klade již k roku 1232.¹⁵⁰⁷ J. Schaller se domníval, že se zde templáři usídlili v roce 1249 a do roku 1253 přestavěli kostel a vystavěli budovy pro řádové bratry.¹⁵⁰⁸ J. N. Zimmermann přináší obdobné časové údaje týkající se výstavby templářské komendy.¹⁵⁰⁹ F. Ekert uvádí, že se templáři, po jejich příchodu asi v roce 1232 (1230), usadili u kostela sv. Vavřince, který podle Ekerta již stál. Dále uvádí, že templáři tento chrám přestavěli a vybudovali u něj komendu nazývanou „Jeruzalém“.¹⁵¹⁰ F. Klutschak považuje za první spolehlivou zprávu o templářích u sv. Vavřince zprávu Druhého pokračovatele Kosmova o výstavbě templářského domu u sv. Vavřince za doby panování Václava I.¹⁵¹¹ M. Lüssner se stavební aktivitou templářů u sv. Vavřince blíže nezabýval.¹⁵¹² V. Kratochvíl považuje za první jistou zmínku o templářích u sv. Vavřince rovněž zprávu Druhého pokračovatele Kosmovy kroniky o výstavbě domu templářů v době panování Václava I.¹⁵¹³ F. Ruth píše, že kostel sv. Vavřince, který byl sídlem templářů, byl přestavěn templáři a do roku 1253 zde byl vybudován klášter.¹⁵¹⁴ V. Procházka uvádí, že komenda templářů byla vystavěna mezi roky 1230 -1249 u staršího románského kostela.¹⁵¹⁵

Lze shrnout, že skutečně první spolehlivou zprávu o templářích u sv. Vavřince je zpráva Druhého pokračovatele Kosmovy kroniky. Ten uvádí, že byl v době panování Václava I. vybudován dům templářů v Praze u sv. Vavřince.¹⁵¹⁶ Za počátek pražské komendy je

¹⁵⁰⁵ Borkovský 1957b, s. 26, Borkovský 1959, s. 41.

¹⁵⁰⁶ Hammerschmidt 1723, s. 213.

¹⁵⁰⁷ Hammerschmidt 1723, s. 213 -214.

¹⁵⁰⁸ Schaller 1796, s. 202.

¹⁵⁰⁹ Zimmermann 1831, s. 15, taktéž Zimmermann 1837, s. 141.

¹⁵¹⁰ Ekert, 1878, s. 115. Dále F. Ekert, Posvátná místa královského hlavního města Prahy. Svazek II. Praha 1884, s. 388. Na tomto místě je kladen příchod Templářů do Čech k roku 1230.

¹⁵¹¹ Klutschak 1887, s. 5.

¹⁵¹² Lüssner 1884, s. 97 – 98.

¹⁵¹³ Kratochvíl 1891-1892, s. 7 - 9.

¹⁵¹⁴ Ruth 1995, s. 3.

¹⁵¹⁵ Procházka 1953, s. 167.

¹⁵¹⁶ Tomek 1865 s. 85, FRB II, s. 303 – 304. Sub eius etiam regni (Václava I.) temporibus plures domus religiosorum fabricatae sunt in civitate Pragensi, videlicet..., Templariorum ed sanctum Laurentium..., též Pokračovatelé Kosmovi 1974, s. 102, Jan 2011, s. 172.

literaturou považován konkrétně rok 1232¹⁵¹⁷ Rotunda sv. Vavřince, u níž samotné je předpokládán složitější stavební vývoj¹⁵¹⁸, byla tedy místem, kde se nejspíše na počátku 30. let 13. století usadili nově příchozí templáři.¹⁵¹⁹

Další zmínku o templářích, u sv. Vavřince v Praze, nalézáme k roku 1294.¹⁵²⁰ Velice důležitá je listina z roku 1313, ze které se dozvídáme, že dominikánky koupily od johanitů (respektive preceptora Bertolda z Henneberku) někdejší templářský dvorec, spolu s dalšími nemovitostmi zrušeného templářského řádu, pro usídlení sester.¹⁵²¹ Z podle poslední uvedené listiny lze soudit, že majetek templářů u sv. Vavřince disponoval vlastní jurisdikcí, které byla nepochybně následně rozšiřována dominikánkami.¹⁵²² V. Tomek zmiňuje na parcele stávajícího čp. 211 ještě dvorec pana z Landštejna, který je prvně zmiňován k roku 1253.¹⁵²³ Tento dvorec je ovšem Vilímkovou lokalizován až do severozápadní části areálu.¹⁵²⁴

S opatrností snad může být vynesena závěr, především na základě celkové orientace a charakteru zachovaného zdiva, tvořeného lomovým kamenem v kombinaci s tesanými prvky, že středověká zástavba zachovaná, ve východním křídle čp. 211, může souviset s etapou výstavby templářské komendy. Ta byla patrně realizovaná až s jistým časovým odstupem od jejich příchodu k rotundě sv. Vavřince. Zda tyto pozůstatky jsou součástí původní klausury respektující běžný monastický typ, jak je někdy předpokládáno¹⁵²⁵, bude muset rozřešit až budoucí hloubkový průzkum.

Je rovněž možné, že stavební tvorba templářů u sv. Vavřince, nenalezla u nás větší ohlas. Lze uvést, že například i v sousedním Německu je úloze templářů přisuzována obecně malá úloha.¹⁵²⁶ U některých tamějších publikovaných příkladů je možné předpokládat vliv lokálního prostřední. Jako příklad lze uvést templářský kostel v Metách, u kterého jsou shledávány formální obdoby s tvaroslovím tamější katedrály¹⁵²⁷, nebo templářskou kapli v Laonu, podobná kapli St. –Michel d'Aiguilhe du Puy, pro kterou byla shledána věrná paralela u benediktinského opatství Saint-Vincent (pohřební kaple St. Madeleine) v samotném Laonu.¹⁵²⁸ Naopak, v dispozičním uspořádání vlastní komendy, pokud k ní tedy počítáme reliktů raně gotického zdiva pod východním křídlem čp. 211, lze snad spatřovat návaznost na typické schémata zděných pozůstatků pražských románských (tato paralela neunikla ani J. Vajdišovi), a případně i raně gotických, domů. Jejich zachovaná zděná jádra byla ovšem součástí původně většího celku. Není ovšem bez zajímavosti, pokud přisoudíme

dále například Kratochvíl 1891 - 1892, s. 7 - 8. Zpráva je ostatně nejstarším dokladem přítomnosti templářů v Čechách.

¹⁵¹⁷ Jan 1987, s. 13. V. Tomek uvedl, že kolem roku 1232 obdrželi templáři klášter (!) s kostelem sv. Vavřince na místě stávajícího dvora sv. Anny, viz: Tomek 1892, s. 166.

¹⁵¹⁸ Píša 1965, s. 44.

¹⁵¹⁹ Skřivánek 2003, s. 16.

¹⁵²⁰ Tomek 1865, s. 85, RBM II, s. 714, č. 1663,Ekonom magistrum et fratres domus s. Laurentii ordinis militie Templi Jerusalemiani in Praga.... Dále srovnej například Tomek 1892, 449, pozn. 47, k roku 1294 ...Eko magister domus S. Laurentii..., dále například Kratochvíl 1891 – 1892, s. 8, Jan 2000, s. 58.

¹⁵²¹ RBM III, s. 58, č. 136,curiam circa ecclesiam s. Laurentii cum attinentiis...curiam sitam in Pragensi ciuitate apud ecclesiam s. Laurencii, que quondam erat Templariorum (!)...vendidimus cum domibus in ipsa curia et extra curiam exsistentibus, areis, censibus et iuribus aliis ad dictas domos et areas et curiam pertinentibus, sitis infra (sic) muros ciuitatis eiusdem, et cum iure patronatus eiusdem ecclesie s. Laurentii, que est in dicta curia, ... K témuž Tomek 1892, s. 473.

¹⁵²² Vilímková, M. : Dějiny kostela. In: A. Engl – J. Vajdiš – M. Vilímková – O. Rulc, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 1 – 39, zde s. 3 – 5; srovnej Kratochvíl 1891 – 1892, s. 9.

¹⁵²³ Tomek 1866, s. 86b.

¹⁵²⁴ Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O, Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962, s. 5.

¹⁵²⁵ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 44.

¹⁵²⁶ Binding – Untermann 1985, s. 311.

¹⁵²⁷ Binding – Untermann 1985, s. 312.

¹⁵²⁸ Lambert 1978, s. 56, 60.

rozšíření rotundy sv. Vavřince templářům (což se jeví jako pravděpodobné), že pro takové dispoziční řešení nalzáme v západní Evropě zajímavé volnější analogie. Tak ve středu konventních budov templářského domu v Paříži byl kolem poloviny 12. století vystavěn kostel, k němuž byl připojen, v prvních letech 13. století, pravouhlý chór a, v pokročilém 13. století, pak předsíň.¹⁵²⁹ Templářská rotunda v Londýně, dodnes zachovaná, byla vysvěcena v roce 1185 a je opět na východní straně opatřena chórem, který byl vysvěcen v roce 1240.¹⁵³⁰ Ovšem v Anglii byly, v průběhu 12. století, budovány i další kruhové svatyně templářů (Bruer, Bristol, Douvres, Garway).¹⁵³¹ Naopak ve Svaté zemi jsou řádové svatyně koncipované jako spíše delší jednolodí zakončené případně apsidou (Safita, Tortose).¹⁵³²

Závěrem lze říci, že vyřešení otázek spojených s rozsahem templářské komendy je nutné přenechat budoucímu výzkumu, pro který zamýšlená rekonstrukce objektu představuje výjimečnou příležitost. Jaké možnosti nabízí budoucí výzkum areálu komendy a staršího kostela sv. Vavřince dokládá například, dosud nepublikovaná a blíže nezhodnocená, římsová hlavice (obr. 353, 354). Je pouze volnější analogií k již publikovnému detailu s palmetovým dekorem. Lze si jen přát, aby autenticky zachovaná dispozice, ale především všechny detaily (ostění, originální povrchová úprava stěn a kleneb) byly zamýšlenou rekonstrukcí respektovány.

VIII. 2. 1. 3. Klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže v Praze

Pozůstatky klášterního kostela cyriaků, se nacházejí v místě dnešní budovy školy čp. 886/I na náměstí Curieových na Starém Městě pražském (obr. 371, 414). Omezená míra poznání stavebního vývoje a architektury kláštera cyriaků je poznamenána demolicí a rozsáhlou přestavbou místa na sklonku 19. století.

Středověkou podobou a slohovým zařazením kostela se doposud nejpodrobněji zabývala H. Soukupová.¹⁵³³ Stručné zmínky týkající se především klášterního kostela sv. Kříže Většího, nalezneme také u jiných autorů.¹⁵³⁴ Stavební proměnou objektu v baroku studoval I. Kořán.¹⁵³⁵ Objekt ovšem neunikl ani pozornosti některých souborných prací.¹⁵³⁶ V nepublikované studii se věnoval klášteru cyriaků rovněž H. Ječný.¹⁵³⁷ Pozůstatky zděných konstrukcí, údajně kláštera, které byly vystavěny z břidlice, zachytily archeologické výzkumy.¹⁵³⁸ Bylo zjištěno starší sídliště, datované do 12. a poloviny 13. století¹⁵³⁹, ale objekty a pohřby z doby po výstavbě ambitů kláštera.

Středověkou architekturu kostela sv. Kříže Většího stručně charakterizoval D. Líbal jako bazilikální trojlodí s pětibocí uzavřeným presbytářem o dvou klenebních travé.

¹⁵²⁹ Lambert 1978, s. 68.

¹⁵³⁰ Lambert 1978, s. 73. Již půl století po uvedení templářů do Anglie byl vystavěn „Ancien Temple“, jehož kostel, který jak se zdá, měl již kruhovou dispozici.

¹⁵³¹ Lambert 1978, s. 75. Rovněž kostel templářů v Douvres je vybaven východní přístavbou (viz obr. na s. 75). Zdá se, podle E. Lamberta, že dispozice výše uvedených staveb vycházely spíše z domácí tradice.

¹⁵³² Lambert 1978, s. 29. Románské kostely tohoto druhu, situované v mohutných pevnostech, tvořil jako nízký sálový prostor donjonu, s lodí o třech travé (Safita, Chastel-Blanc) zakončené vloženou apsidou do východního pravouhlého masivu mezi dvě malé sakristie.

¹⁵³³ Soukupová 2007, s. 254 – 257, Soukupová 2009, s. 49 – 67.

¹⁵³⁴ Například Zap 1868, s. 171 – 172, Stefan 1936, s. 85, Líbal – Muk 1996, s. 110 – 111; srovnej též Líbal – Líbal 2000, s. 52. jiný úhel pohledu zastupuje J. Kuthan, který nahlíží fundaci kláštera na základě ideového pozadí, viz: Kuthan 1988, s. 200, Kuthan 1993, s. 52.

¹⁵³⁵ Kořán 1968, s. 173 – 195.

¹⁵³⁶ Vlček – Sommer – Foltýn 1997, s. 532 – 533, dále Vlček (ed.) 1996, s. 493.

¹⁵³⁷ Ječný, H., Stavební a architektonický rozbor, in: Kostel sv. Kříže Většího a klášter cyriaků na Starém Městě pražském. Praha 1967. Uloženo v NPÚ ú.o.p. v hl. městě Praze, poř. číslo 103.

¹⁵³⁸ Huml 1975a, s. 140 – 141. Srovnej rovněž Huml 1981, s. 52, Olmerová – Kotíková – Ječný 1971, s. 175-201.

¹⁵³⁹ Huml 1975b, s. 225, Huml 1980, s. 187, 188.

Architektonické detaily (hlavice) kostela sv. Kříže Většího byly datovány na konec 13. století.¹⁵⁴⁰

Na základě nejnovějších poznatků H. Soukupové lze rekonstruovat původní klášterní chrám jako bazilikální trojlodí s presbytářem, přibližně obdobné délky. Jižně od svatyně se nalézal čtvercový ambit, k němuž na východě přiléhaly konventní budovy. H. Soukupová nově rekonstruuje i stavební vývoj chrámu. Autorka se domnívá, že stavba klášterního kostela byla zahájena kolem roku 1270 výstavbou lodí. Teprve následně, kolem roku 1280, byl údajně vystavěn presbytář.¹⁵⁴¹

Po novém uvedení řádu do Prahy na konci 20. let 17. století byl klášter upravován i v renesanci a dále v průběhu 17. a 18. století. K roku 1650 je zde doložena činnost Giona Decapaula, v roce 1692 upravoval klášterní ambit Martin Allio, který mezi lety 1693 – 1694 vybuodoval novou zvonici. V roce 1697 byla zahájena výstavba ambitů, na jejichž tvorbě se podílel Jan Šimon Pánek (roku 1700). Rovněž v roce 1700 byla započata stavba sakristie. Konventní chrám byl upravován v roce 1713, stejného roku byly ukončeny úpravy ambitu. Roku 1749 byla v ambitu vystavěna kaple Božího hrobu¹⁵⁴². Výnosem Josefa II., z roku 1783, byl řád zrušen. Posléze byl areál budov, včetně kostela, sekularizován a využíván jako skladiště a obydlí pro chudinu. Roku 1890 byl stržen a v místě kostela byla, v letech 1892 až 1893, vystavěna neorenesanční budova školy.¹⁵⁴³

Z hmotných pozůstatků klášterních staveb bylo donedávna známo pouze několik fragmentů (hlavice přípory, svorník, obr. 410, 413).¹⁵⁴⁴

Dosavadní poznatky o stavebním utváření kláštera, především pak kostela sv. Kříže Většího, bylo možné upřesnit, v souvislosti se sanačními a adaptačními pracemi v objektu, realizovanými v roce 2010 a 2011. Ve sklepech, objektu čp. 886/I, proběhla (v předstihu) operativní dokumentace obnažených soklových zdív (autor), ale i archeologický výzkum, jak v interiéru sklepů, tak v přízemí při jižní frontě severního křídla školní budovy (A. Prokopová, V. Staňková).

Stručný rozbor nálezových situací ve sklepech

Místnost 0.1 (chodba, obr. 372:0.1)

Zdivo obnažených konstrukcí je možné charakterizovat jako smíšené (opukový kámen a cihly). Tyto prvky jsou kladeny v řádcích vesměs s průběžnou ložnou spárou. Pojivem prvků je hrubá vápenná malta.

V jihovýchodní části prostoru je možné identifikovat řadu druhotně použitých architektonických článků, v jinak smíšeném zdivu (obr. 400, 401:1,2,3). Druhotně použité prvky jsou v naprosté většině opukové, ojediněle se vyskytne pískovcový prvek. Opukové prvky jsou tvořeny z velké části přetesanými opukovými kvádry o výšce cca 300 – 350 mm. Prvky jsou obecně neprofilované, pouze v jednom případě je možné uvažovat o okosu, respektive hránění prvku. Velikost okoseného prvku činí 360x520 mm. Prvek vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Podstatným zjištěním je identifikace velice poškozené lamely klenebního žebra, které ovšem postrádá odlomenou hrušku či jiný prut navazující na jádro profilu (obr. 401:2). Jádro žebra je od vlastního prutu odděleno výžlabky, které přechází ve stezku. Ve výžlabcích prvku se zachovaly zbytky výmalby. Šíře klenební lamely je 200 mm. V líci stěny se dnes žebro projevuje ložnou spárou (obr. 401:2). V jednom případě registrujeme u prvku opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Druhotně použitý prvek, respektive jeho fragment, jsme zjistili nedaleko levé špalety otvoru severní části

¹⁵⁴⁰ Líbal 1946, s. 47, Líbal 1983b, s. 187. Srovnej Stefan 1936, s. 85.

¹⁵⁴¹ Soukupová 2007, s. 254 – 257.

¹⁵⁴² Kořán 1968, s. 174.

¹⁵⁴³ Vlček (ed.) 1996, s. 493.

¹⁵⁴⁴ Mencil – Poche 1954, s. 40, Denkstein – Drobná – Kybalová 1958, s. 51, 52, 116, dále obr. 51, 52, Nověji: Fajt – Sršeň 1993, s. 53, obr. 115 na s. 50.

západní zdi (obr. 402:1). Rovněž druhotně použité prvky je možné předpokládat při styku, respektive v jižním nároží prostory 0.1 a 0.2 (velikost 358x420 mm).

Místnost 0.2 (obr. 372:0.1)

Zdivo obnažených konstrukcí v místnosti 0.2 je možné charakterizovat jako smíšené (opukový kámen a cihly). Tyto prvky jsou kladeny v řádcích vesměs s průběžnou ložnou spárou. Pojivem prvků je vápenná malta.

V jižní stěně prostory je možné evidovat několik druhotně použitých architektonických článků středověkého stáří (obr. 403, 404). Ve východní partii zdi se jedná především o zlomek opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím, a dále o obdélný blok umístěný pod klenbou (obr. 403:1). V jižní zdi (naproti keramické dílně) je možné identifikovat opracovaný kvádr, velice pravděpodobně gotického stáří, který vykazuje výrazné stopy opracování (obr. 404:1). Na bloku je zřetelná vytesaná vodící linka plochého ostří a dále stopy po opracování širokým ostřím. Další, patrně druhotně použité prvky (bohužel vesměs přetesané), je možné identifikovat pod patou klenby v jihozápadním rohu prostory 0.2.

Místnost 0.3 (obr. 372:0.3)

Charakter zdiva jižní stěny, po otlučení omítek, je možný charakterizovat jako smíšený. Ve zdivu se vyskytují cihly, opukové kvádry i přítloukané drobnější kvádríky. Detaily jsou vrstveny v řádcích s přibližně vodorovnou ložnou spárou.

V jižní stěně je možné zaregistrovat celou řadu druhotně použitých fragmentů (obr. 373, 374). Jedná se především o opukové kvádry, které vykazují stopy přetesení. Na řadě artefaktů bylo možné dokumentovat okosenou hranu, jejíž průběh byl zkrácen přitěsáním (velikost prvků například cca 270x630 mm, 490x270 mm, 590x210 mm, 470x520 mm). Identifikovali jsme ovšem i prvek vytesaný z pískovce šedé barvy (rozměry cca 450x215 mm) se zřetelnou stezkou a fragmentem výžlabku (obr. 373:1, 374:1).

Ve východně navazující prostoře byla zbavena omítek celá východní stěna. Zdivo je možné charakterizovat jako smíšené (opukové prvky a cihla), pojivem prvků se stala vápenná malta (obr. 376). V režném zdivu bylo možné pozorovat opukový kvádr s okosem o velikosti 360x400 mm. Kvádr má okosenou jednu hranu. Velikost prvku, se zbytky okosení, které přechází do opracované plochy, činí cca 200x550 mm. Ve zdivu byl evidován i další architektonický prvek středověkého stáří, který představuje zlomek z výrazně našlouplé opuky, opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím o šířce zubů 4 mm. Posledně jmenovaný zlomek si zachoval na ložné ploše vyrytou osovou linku. V jižní stěně prostoru je umístěn, nyní zazděný, průstup do jižněji položené prostory (obr. 375). Ve zdivu této zdi nebyly identifikovány žádné druhotně použité prvky.

Místnost 0.4 (obr. 372:0.4)

Obnažené zdivo místnosti je možno charakterizovat jako smíšené. Konstrukční prvky jsou zastoupeny opukovým kamenem a cihlami. Druhotně osazené prvky bylo možné zaregistrovat zejména ve východní stěně prostoru (obr. 377:1 - 3). V jihovýchodním a severozápadním koutu místnosti jsem zjistil druhotně použité architektonické články (obr. 377:1 - 3), které byly vyrobeny z pískovce našedlé barvy a opuky. Výraznější prvky nebyly identifikovány.

Místnost 0.5 (obr. 372:0.5)

Po odstranění omítek bylo možné konstatovat smíšené zdivo (opuka, cihly), ale rovněž několik plomb souvisejících s druhotně zazděnými otvory. Koncentrace druhotně použitých prvků se projevila u západní a východní zdi prostoru, kde je odhalily již autorovy předchozí sondy. Prvky v objemu východní stěny jsou tvořeny lomovými opukovými bloky s často přetesaným povrchem (obr. 378:1 - 17). Další prvky bylo možno zjistit rovněž

v západní zdi prostoru (obr. 379:1). Zde se prvky projevují především formou opukových (silně poškozených) bloků. Byl zjištěn i opukový zlomek opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím.

Místnost 0.6 (obr. 372:0.6)

Po sejmutí omítek bylo možné pozorovat smíšené zdivo z opukové, ale i pískovcového kamene a cihel. Pojivem prvků se stala vápenná malta. Ve zdivu bylo použito množství starších stavebních článků (obr. 380:1-11, 381:1-11). V jihovýchodním rohu prostory jsme zjistili druhotně použitý opukový kvádr (velikost cca 260x465 mm), který si ponechal pozůstatek okosu. Množství prvků, bohužel vesměs přetesaných, je možné identifikovat ve zdivu, které tvoří krátký úkos budovy. Z profilací je možné zaregistrovat pozůstatek profilace vytvářející tvar písmene V. Tato profilace je vytvořena v bloku o velikosti cca 200x430 mm. Ve zdivu převažují druhotně osazené opukové články, vyskytnou se ale i prvky vytesané z pískovce.

Místnost 0.7 (obr. 372:0.7)

Po odstranění omítek bylo identifikováno smíšené zdivo tvořené opukovými kameny, a cihlami. Opukové prvky jsou přitesány do podoby kvádrů, které byly kladeny v řádcích. Druhotně použité prvky se výrazně projevují v patě klenby severní stěny (obr. 382:1,2,35,10,11), kde byly přitesány do podoby patečních dílců. Ve zdivu, též stěny, byly jak v soklových partiích, tak v úrovni stávajících bankálů, zjištěny také druhotně použité prvky (obr. 382:6,7,8,9). Další fragmenty je možné předpokládat (minimálně) v objemu západní stěny, kde zlomky zjišťujeme v soklových partiích zdiva. Jeden druhotně použitý opukový zlomek se nalézá v jihozápadním rohu prostory (obr. 383:1). Povrch tohoto prvku vykazuje opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Místnost 0.8 (obr. 372:0.8)

Po odstranění omítek bylo opět obnaženo zdivo vyzděné opět ze smíšených prvků (přitesaný lomový opukový kámen a cihly). Prvky jsou kladeny v přibližných řádcích s průběžnou ložnou spárou. Pojivem prvků se stala vápenná malta našedlé barvy. Druhotně použité architektonické prvky se koncentrují v soklu východní zdi, kde zaznamenáváme minimálně jeden opukový kvádr, který je možné klasifikovat jako druhotně použitý gotický prvek. V jednom případě je možné zjistit zlomek vykazující opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Další druhotně použité prvky je možné evidovat pod patou klenby v severní zdi (obr. 384:1,2), kde byly využity z části jako pateční dílce klenby. V též zdi byly, jako stavební materiál, použity druhotně použité dílce i v soklu zdiva (obr. 386:1,2). Prvky jsou zde tvořeny masivními opukovými kvádry. I v jižní zdi prostoru zjišťujeme druhotně použitý architektonický prvek tvořený opukovým kvádríkem (obr. 385:1).

Místnost 0.9 (obr. 372:0.9)

Schodiště v době dokumentace nebylo zbaveno omítkových vrstev. V prostoru situované pod schodištěm bylo otlučeno zdivo, které lze charakterizovat jako smíšené (opukový kámen, pískovec, cihly). Prvky jsou pojeny maltou. V severovýchodním rohu byla zaznamenána přítomnost druhotně použitého architektonického prvku (kámen opracovaný nástrojem s ozubeným ostřím). Za druhotně použitý článek je možné považovat pískovcový prvek osazený v severní zdi prostoru.

Místnost 0.10 (obr. 372:0.10)

Zdivo prostory je vyzděno z hruběji opracovaných opukových kvádrů a cihel. Západní stěna vykazuje, po odstranění omítek, režné zdivo tvořené hrubě přitesávanými kvádry i

menšími kvádříky. Prvky jsou vrstveny v řádcích s přibližně vodorovnou ložnou plochou. Prvky jsou z větší části opukové, ve zdivu se vyskytují ale i cihly. V západní stěně místnosti je možné zjistit celou řadu druhotně použitých architektonických článků (obr. 390:1,2,3,4, 391:1,2,3), které se odlišují od okolního zdiva masivností provedení (kvádry), tak pozůstatky původního opracování. Rovněž v jižní stěně prostoru je možné nalézt řadu druhotně použitých prvků, s charakteristickými povrchovými stopami po opracování plochým dlátem. Vyskytují se zde také prvky vykazující stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Zjištěn byl i prvek opatřený prostým okosením (poškozen). V severní stěně prostoru je možné identifikovat jednak pískovcové prvky, které jsou nepochybně druhotně použitými detaily starších konstrukcí (obr. 392:2), a jednak opukové prvky (obr. 393, 394, 395) o nichž zde blíže pojednáme. Zároveň zde zjišťujeme masivní opukový blok, snad s vyžlabenou (opracovanou) hranou (obr. 393:2), a další opukový prvek se stopami po opracování (obr. 394:1).

Nejvýznamnějším poznatkem je identifikace opukového bloku v severovýchodním koutu prostoru. Výška kvádrů je 360 mm jeho délka činí cca 570 mm. Na povrchu kvádrů je zřetelná svíslá jizva tvořená charakteristickými lasturovitými stopami (obr. 395, 409). Tento negativ, po odlámaném plastickém prvku, lze s největší pravděpodobností interpretovat jako zbytek odlámané přípory (obr. 395). Podstatným zjištěním je evidence kamenické značky ve tvaru písmene V, v jehož vrcholu je vedena kolmá úsečka (obr. 409). Kvádr vykazuje stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím.

Východní stěna prostoru je v soklových partiích vyžděna z lomových, hruběji opracovaných, kvádříků (obr. 396, 397, 398). Ve vyšších partiích zdiva se vyskytují cihly kladené v běhounové vazbě. Ve zdivu bylo možné zaregistrovat celou řadu sekundárně použitých architektonických článků, tvořených především opukovými zlomky a kvádry (obr. 396:1 – 5, 398:1,2), z nichž některé vykazují opracování nástrojem s ozubeným ostřím (detail viz obr. 397:1,2).

Jižní stěna prostoru je rovněž vyžděna z hrubě opracovaných opukových kvádříků, ale i ojedinělých cihel. Prvky jsou kladeny v řádcích s průběžnou ložnou spárou. Ve zdivu je možné evidovat řadu druhotně použitých prvků – převážně ve formě kvádrů (obr. 387:1, 388:1, 2, 3, obr. 389:1). V jednom případě je možné uvažovat o jednoduché profilace prvku tvořeného prostým okosem.

V roce 2011 byla provedena dokumentace a rozbor nálezové situace v jihozápadní sklepní prostoře severního křídla čp. 886/I. Zdivo dokumentované prostoru je vyžděno z hruběji opracovaných opukových kvádrů a cihel. Západní stěna vykazovala, po odstranění omítek, režné zdivo, tvořené hrubě přitesávanými kvádry i menšími kvádříky. Prvky jsou vrstveny v řádcích s přibližně vodorovnou ložnou plochou. Zdivo je v převážné části opukové, ve zdivu se, ale vyskytují i cihly o rozměrech 300x150x65 mm. V západní stěně prostoru je možné zjistit celou řadu druhotně použitých architektonických článků (obr. 406), které se odlišují jak masivností provedení (kvádry), tak pozůstatky původního opracování. V severní partii západní stěny byl identifikován: 1) zlomek opukového prvku o rozměrech cca 160x300xX mm, na kterém byly patrné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:8), 2) fragment opukového prvku o rozměrech cca 200x335xX mm, s patrnými stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:9). Ve střední partii západní zdi byly evidovány tyto prvky: 1) masivní opukový blok cca 315x390xX mm s částí zachovaného okosu a stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:1), 2) fragment opukového prvku o rozměrech cca 200x340xX mm, na kterém byly rovněž zřetelné stopy po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:2), 3) fragment opukového prvku délky 370 mm, se zřetelnými zbytky po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:3), 4) masivní opukový blok cca 300x550xX mm s částí zachovaného okosu a stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:4), 5) fragment opukového prvku se zřetelnými zbytky povrchu dokládající opracování nástrojem s ozubeným ostřím (406:5), 6) masivní opukový blok cca 410x490xX mm s částí zachovaného okosu a stopami po opracování nástrojem s ozubeným ostřím (obr. 406:6), a pravděpodobně lze mezi druhotně použité prvky zařadit i prvek vytesaný z lomového opukového kamene o rozměrech cca 210x500xX mm, který byl opracován nástrojem s plochým ostřím (obr. 406:7). V jižní partii

západní zdi byl zjištěn blok vytesaný z opukového kamene o rozměrech 330x420xX mm, který by mohl být považován rovněž za druhotně použitý středověký prvek (obr. 406:10).

Severní stěna prostory je vyzděna z hrubě přitesaných opukových kvádrů a cihel. Prvky jsou spojeny vápennou maltou. Ve zdivu a prostoru je možné identifikovat druhotně osazené prvky, s charakteristickými stopami po opracování nástrojem s ozubeným plochým ostřím. Torza posledně jmenovaných detailů ovšem neumožňují bližší klasifikaci.

Jižní stěna prostory je vyzděna z hrubě přitesaných opukových kvádrů a cihel. Rovněž ve zdivu této stěny byly, minimálně ve dvou případech, zjištěny fragmenty středověkých architektonických prvků, které nesly pouze zbytky charakteristických stop po opracování nástrojem s ozubeným ostřím. Archeologický výzkum odhalil (ve zdivu) jednoduše okosený prvek středověkého stáří.

Stručné shrnutí výsledků průzkumu zdiva ve sklepech objektu

Cílem průzkumu byla evidence transformace starších konstrukcí, tedy zejména podchycení možného výskytu druhotně použitých architektonických článků, které by mohly pocházet především z konstrukcí raně gotického kláštera cyriaků, který stál do roku 1892 v místě současné školní budovy.

Možný výskyt reliktů klášterní zástavby (v suterénu školy) předpokládal již citovaný starší nepublikovaný průzkum.¹⁵⁴⁵ Z tohoto důvodu byly sledovány a dokumentovány zásahy do stávajícího zdiva suterénu školy. Po částečném sejmutí omítek, které pokrývaly povrch stěn ve sklepech domu čp. 886/I, byla provedena uvedená dokumentace a stručná deskripce obnažených líců. Zdivo suterénu je vyzděno (v zásadě) z přitesávaných opukových kvádrů, cihel a množství druhotně použitých stavebních prvků. Pojivem těchto prvků je výrazná pórovitá vápenná malta šedé barvy. Ve zdivu sklepa byla zjištěna celá řada druhotně použitých přetesaných architektonických článků poukazujících k záměrnému rozebírání a používání starších konstrukcí ve zdivu novostavby školní budovy. Je velmi pravděpodobné, že podstatná část těchto prvků pochází z konstrukcí demolovaného kláštera cyriaků. Důležité zjištění je, že zdivo školy nerespektuje fragmenty starší zástavby a ani na ně nereaguje. Ze situací, odhalených archeologickým výzkumem, vyplývá, že základy školy porušily starší středověké zdivo klášterního kostela. Z charakteru druhotně osazených prvků, ve sklepním zdivu školy, vyplývá, že prvky patrně náležejí různým časovým vrstvám. Bezpečně gotického stáří jsou zlomky opracované nástrojem s ozubeným ostřím (například plošinou). Prvky vyrobené z pískovce šedivé barvy mohou náležet období renesančnímu, kdy byl tento materiál v Praze běžně užíván. Ojedinelý prvek z pískovce okrové barvy by mohl náležet například k barokním úpravám kláštera.

Bohužel lze konstatovat, že druhotně osazené gotické architektonické články jsou z valné části značně poškozené. Důvody současného stavu sekundárně použitých prvků ze starší stavby je možné sledovat, z důvodu jejich využití jako zdícího materiálu, v konstrukcích nově budované školní budovy. Tento fakt vedl k odtesávání všech plastických článků z opracovaných bloků kamene, ale i (při) přetesávání povrchu prvků. Výška identifikovaných opracovaných prvků se pohybovala v intervalu 270 – 350 mm. Na zjištěných zlomcích druhotně použitých prvků je možné nalézt pouze zbytky výžlabků, ale i okosení.

Přesto bylo možné blíže specifikovat dva detaily. Jedním z nich je zlomek klenebního žebra (obr. 401:2), druhý pak představuje blok s negativem odlámané, nejspíše válcové, přípory (obr. 395, 408, 409). Fragment klenebního žebra, bohužel s odlámaným osovým průtemem, byl identifikován v západní zdi východní spojovací chodby ve sklepech čp. 886/I. Z profilace klenebního žebra bylo zjištěno pouze jeho hranolové jádro a na něj navazující dva výžlabky. Druhý prvek, který lze alespoň rámcově blíže interperovat, je osazen v severní zdi západní místnosti severního křídla školy. V lici posledně jmenované zdi byl při jejím

¹⁵⁴⁵ Národní památkový ústav, ú.o.p. v hl. m. Praze, Rudolfová, M., Převedení situace z roku 1840 do dnešního stavu, in: Kostel sv. Kříže Většího a klášter cyriaků na Starém Městě pražském. Praha 1967, s. 13. Uloženo v NPÚ ú.o.p. v hl. městě Praze, poř. číslo 103.

východním konci identifikován masivní kvádr, na jehož, jinak opracované čelní ploše, je možné pozorovat svislý pruh charakteristických lasturovitých stop po svislém odlámaném prvku. Tento negativ lze pravděpodobně spojovat s odlámanou příporou, která byla přiložena k boku prvku. Druhým podstatným zjištěním je, že na opracované ploše prvku je možné zjistit kamenickou značku (obr. 395, 408, 409). Nelze tedy vyloučit, že posledně popsany kvádr lze spojovat se zavázáním těla přípory do konstrukce pilíře klášterního kostela cyriaků, nebo obvodové zdi lodi či presbytáře. Z jaké části stavby by mohl fragment klenebního žebra pocházet prozatím s jistotou nelze určit. Jak již bylo uvedeno, z ostatních zjištěných profilací, respektive jejich zbytků převažují pozůstatky výžlabků, ale i prostých okosení.

Závěrem můžeme říci, že nalezené druhotně použité prvky zjištěné ve zdivu sklepních prostor čp. 886/I pochází s největší pravděpodobností především z demolovaného klášterního kostela cyriaků. I přes značné poškození nalezených gotických fragmentů, připisovaných této starší stavbě, si lze vytvořit představu především o kamenickém zpracování jednotlivých detailů, ale i rámcových dimenzích zaniklých konstrukcí staveb (stavby?) kláštera. Jen je škoda, že se do dnešní doby zachovalo pouze nepatrné množství architektonických detailů, z demolovaného chrámu sv. Kříže, umístěných v depozitáři Národního muzea (obr. 410 – 413).

Co se týče nalezených fragmentů, lze připustit zařazení nalezeného fragmentu (nejspíše přípory) s vytesanou značkou ještě do 13. století. Srovnatelnou kamenickou značku jsem zjistil i na okénku „krypty“ klášterního kostela v Sázavě (obr. 150), která je, na základě provedeného archeologického výzkumu, datována do konce 13. století. Přirozeně by bylo možné uvést i celou řadu dalších příkladů. Další nalezené prvky s fragmenty profilací, zastoupené především jednoduchým okosením, nelze blíže časově zařadit. Se značnou dávkou pravděpodobnosti je možné předpokládat, že některé z nalezených opracovaných opukových prvků je možné datovat do druhé poloviny 13. století.

S tímto předpokladem není v rozporu, jak výpověď pramenů, tak dosavadní poznání architektury kláštera. Víme, že cyriaci se objevili v Praze již v roce 1256.¹⁵⁴⁶ S podporou krále Přemysla Otakara II. byly vybudovány klášterní budov a kostel sv. Kříže.¹⁵⁴⁷ Jak již bylo uvedeno, na základě kritického rozboru H. Soukupové víme, že ještě za vlády Přemysla Otakara II. byla vybudována loď. Po té následovala výstavba presbytáře.

IX. SHRnutí

IX. 1. Raně gotické proměny analyzovaných konventních staveb v době posledních Přemyslovců

Na základě provedeného povrchového revizního průzkumu a zpracování doposud nepublikovaných depozitárních fondů, byla získána řada nových poznatků o stavební produkci (a jejím charakteru) především některých mnišských středočeských klášterů v období rané gotiky.

Nesmírně zajímavá byla raně gotická výstavba konventu benediktinů v Břevnově (Praha 6, obr. 1 - 121). Výsledkem nového zhodnocení a dokumentace architektonických fragmentů dospíváme k zjištění (v souladu s V. Píšou), že prvky nalezené v zásypu krypty a před východním průčelím kostela sv. Markéty, náleží konstrukcím středověkého kostela, zejména presbytáře. V destrukci zjištěné Píšou, pod závěrem stávajícího barokního kostela sv. Markéty, ale i v okolí odhaleného gotického presbytáře, byla zjištěna celá řada prvků, kterou je možné spojovat s jeho raně gotickou výstavbou. Je však pravděpodobné, že v souboru gotických zlomků zjišťujeme i přítomnost fragmentů, které mohou být pouhou intruzí z jiných stavebních částí a nejspíše i prvky, dokládající postupnou následnou

¹⁵⁴⁶ Tomek 1866, s. 213, „Eodem anno dominus papa Alexander confirmavit quendam novam religionem, quae dicitur beatorum martyrum, cujus fratres Pragae apparuerunt ante festum beati Wenceslai“.

¹⁵⁴⁷ Například Ekert 1996, s. 440.

proměnu gotické architektury presbytáře, jak ji lze předpokládat na základě tradice i skrovné výpovědi pramenů. Jejich bezpečná identifikace a zapojení v konkrétní stavební partii presbytáře jsou za současného stavu poznání krajně nejisté.

S konstrukcemi raně gotického presbytáře je možné, na základě našeho nového rozboru, spojit celou řadu fragmentů (nikoliv však všechny), které byly nalezeny především při starších výzkumech V. Píši. Pokud je možné soudit z nalezených zlomků, architektura presbytáře z části navazovala na formální aparát klasické gotiky. Vystupuje tak před nás náročná architektura protaženého presbytáře, ve které našly uplatnění čtyřdílné svazkové přípory a k nim bezpečně příslušející kvalitně provedené svazkové hlavice, osazená nejspíše v podélných zdech presbytáře. V závěru presbytáře byly nejspíše osazeny svazky trojdílných přípor s válcovými dřívky. Okna presbytáře vyplňovaly trojdílné kružby s typickými „hůlkovitými“ profily prutů, které na bankálu dosedaly na talířové patičky nesené polygonálním soklíkem (průměr navazujících profilací je zcela shodný). Prostor presbytář byl zaklenut žebrovou klenbou, nejspíše o třech obdélných klenebních polích. Klenební žebra a pasy byly bohatě profilované (klínové vyžlabené pruty, vejčité pruty apod.). Interiér, jak dokládají zlomky, byl ovšem pojat i barevně. Na některých raně gotických prvcích z opuky máme doložena torza nátěrů, jak červenou, tak i zelenou barvou. O tom, že řada konstrukčních prvků, v období zahájení výstavby presbytáře, nebyla u nás bez obdoby (přípory a jejich profilace, žebra), svědčí například dobře dokumentovaný profil architektury presbytáře kostela P. Marie v moravských Hlubčicích, ale i dobře datovaná raně gotická přestavba nedalekého konventního kostela na Strahově (1258 – 1263).

Lze opatrně vyslovit domněnku, že výstavba presbytáře konventního kostela byla zahájena již za opata Martina (1253 – 1278), a to nejspíše již v 70. letech 13. století. Její dokončení se možná protáhlo až do 90. let 13. století. Tuto dataci přijímá i nejnovější literatura.¹⁵⁴⁸ Opat Bavor z Nečtin, v úřadu (1290 – 1332) byl však také aktivním stavebníkem, a nejen v Břevnově, kde za jeho úřadu vzniklo minimálně jižní rameno ambitu, nutného k provozu kláštera, a s ním současně severní zeď kostelní lodi. Architektura jižního ramene vykazovala, pokud lze soudit z nalezených fragmentů, výrazné lineární rysy a hruškovým profilem přípor se hlásila k časným příkladům takto utvářených podpor.

Detailně jsem se také zaměřil na problematiku stavební proměny a charakteru kláštera cisterciáků v Hradišti nad Jizerou (Mladá Boleslav), nepochybně klíčové raně gotické stavby středočeského regionu. Díky provedené kritické revizi doposud z části odhalené nálezové situace a zhodnocení především raně gotických architektonických článků (dokumentace a přílohy obr. 181 – 189, 208 – 249) je možné blíže specifikovat architektonickou formu východních partií chrámu a komplikovanou výstavbu klášterního kostela, ve které se odráží několik vzájemně se překonávajících záměrů.

Nově jsem zjistil, že ještě před vyzděním obvodového zdiva závěru v úrovni nad „východní kryptou“, zdejší huť vytesala alespoň část kvalitních architektonických článků (zjištěny kusy přípor a kvádry). Řada z nich, zastoupená bezpečně polotovary a snad i výrobními zmetky, byla následně použita v obvodovém zdivu závěru, ale i u vyzdívek arkád východního závěru vysokého chóru. Tuto tezi dokládají i volně se nacházející zlomky nedotesaných architektonických článků (klenebních žebor).

Z hlediska stavebního vývoje objektu je třeba připomenout, že již starší průzkumy objektu (J. Žižka) upozornily na změnu původního záměru zaklenutí dvoulodního prostoru „tzv. krypty“, kde je možné podnes pozorovat níže nasazené nevyužité čelní oblouky kleneb na západní stěně tohoto prostoru. Rovněž půdorysné deformace některých mezi klenebních pásů (východozápadní orientace) nepochybně svědčí o komplikacích se kterými se stavitelé východního závěru kostela potýkali. V této souvislosti je třeba upozornit na starší poznatky D. Líbala, který si povšiml, že klenební pole (jak soudil ze zachovaných přízedních žebor a hlavic na severní zdi dvoulodního ochozu), směrem k východu klesala.

Tyto starší poznatky jsem doplnil dalším pozorováním nálezové situace při východních pilířích vysokého chóru. Závažná je nálezová situace pozorovatelná především

¹⁵⁴⁸ Royt – Skřivánek – Koupil 2011, s. 7.

na koruně jižního pilíře. Z jejího vyhodnocení vyplývá, že zdivo (považované dříve za pouhou „vyzdívku“) mezi jižním a středním pilířem, bylo vliáno až do jádra jižního pilíře. Toto pozorování doplňuje o charakter líce zdiva mezi pilíři, ze kterého je zřejmé, že současná úrovně gotické podlahy při pilířích mohlo být docíleno za cenu obnažení doposud zřetelného „předzákladu“ zdiva mezi pilíři vysokého chóru. Lze vyslovit tedy předpoklad, že k vyždění prostoru mezi pilíři vysokého chóru mohlo dojít ještě v rámci raně gotické výstavby kostela, tedy opět za cenu opuštění původní koncepce vysokého chóru.

Nově je možné vytvořit si konkrétní představu o formálním charakteru východního zakončení klášterního kostela, a to na základě autorova utřídění, rozboru a dokumentace architektonických článků, nalezených především v destrukci dvoulodního chórového ochozu. Vysoký chór nejspíš mírně převyšoval obíhající dvoulodní ochoz, který byl nepochybně řešen (nepočítaje v to zmíněné nepravidelnosti ve smyslu různé úrovně klenebních kápí a hlavic přípor) jako síňový. Východní štít vysokého chóru (nad úroveň střeš dvoulodního ochozu), byl artikulován stoupajícím obloučkovým vlysem, na který bezprostředně navazovala zakončující lišta. Stěny dvoulodního ochozu byly prolomeny půlkruhovitě zakončenými okny, se šikmými špaletami. Opěrné pilíře, uplatněné v závěru byly, zakončeny charakteristickými stříškami kolmými k ploše zdi. Travé dvoulodního ochozu byla zaklenuta klenebními žebry výrazné vejčité profilace. V jejich křížení byly osazeny terčové svorníky, jejichž plocha je pokryta dužnatými palmetovými listy, doplněnými květem růže, nebo případně s vinnými hrozny. Klenební žebra, při obvodových zdech ochozu, spočívala na příporách s válcovými dřívky, opatřenými talířovými patkami a kvadratickými soklíky. Přípory byly zakončeny kalichovitými bobulovými hlavicemi. Řadu obdobných prvků jsem dokumentoval rovněž ve starších depozitárních fondech. Klenební žebra polí při vysokém chóru spočívala na zkrácených příporách, nebo konzolách. Obdobně mohlo být řešeno podchycení žeber i v případě polygonálních sloupů dvoulodního ochozu. Lze však předpokládat, že klenební žebra dosedala, jako v Lilienfeldu, na krycí desky polygonálních pilířů. Dělicí mezi klenební žebra křížových kleneb měly hranolový, na hranách vyžlabený profil. Domnívám se, v souladu se starší literaturou, že vysoký chór mohl být zaklenut například hranolovými klenebními žebry s motivem diamantování.

Do první fáze výstavby lze klást i výstavbu trojlodí, včetně transeptu, a to minimálně v úrovni prvního klenebního travé. Starší dokumentací zachycené sokly a patky přípor při polopilíři východního pole severní lodi jsou totiž ještě zcela analogické s obdobnými prvky, užitými v závěru klášterního kostela. Rovněž kamenické značky, zachycené starší dokumentací na dřívku přípory polopilíře, odpovídají značkám „v kryptě“ a na architektonických detailech severní zdi chóru. Se stavbou lodi klášterního kostela a transeptu nepochybně souvisí i množství dílců pětibokých klenebních pasů, které jsem nedávno identifikoval. Tyto pasy, spočívající na příporách (analogicky v Tišnově), byly nejspíše součástí mezilodních arkád trojlodí, případně transeptu.

Pro půdorysné dispoziční řešení závěru klášterního kostela v Hradišti, který lze považovat za nejstarší etapu výstavby, nalzáme pozoruhodně blízké řešení, a to včetně řešení pilířů, z typu již u mateřského chrámu v Morimondu, a klášterního kostela v Cîteaux. Typ pravouhlého chóru (Cîteaux II) s ochozem a věncem kaplí našel uplatnění v Německu, kde jsou za jeho věrná napodobení považovány Ebrach, Riddaghausen, a Georghenthal, volněji pak Arnsburg.¹⁵⁴⁹

S první etapou výstavby Hradištského kláštera souvisí i řada dalších prvků, z nichž některé byly zjištěny při nedávném archeologickém průzkumu, jiné již dříve. Jedná se především o košové hlavice (patrně přípor), záklenek otvoru s vloženým jazykovým listem svinutým do bobule, nebo prvek obdobné funkce dekorovaný úponkovým pletencem. Do této nejstarší etapy výstavby kláštera pracovně zařazují doposud nepublikované zlomky klenebních žeber u nás zcela neobvyklé profilace (v zásadě hranolového tvaru s výžlabkem a navazujícím oblounem na bocích žebra), se kterými souvisel, dnes nezvěstný visutý svorník.

¹⁵⁴⁹ Eydoux 1952, s. 63.

Jak jsem již uvedl, slohový charakter této nejstarší etapy výstavby, má pozoruhodně blízko, k tišnovskému klášteru.¹⁵⁵⁰ V dobře datovaném Tišnově (těžiště výstavby se dnes klade mezi roky 1233 – 1240) nalzáme blízkou analogii pro půlkruhovitě zakončená okna se šikmými špaletami (v hlavní a boční lodi klášterního kostela), profilaci klenebních žeber dvoulodního ochozu (v ambitu a chóru), dekoraci svorníků (palmety a úponkové pletence na západním portálu), pojetí hlavic přípor (košové a kalichové bobulové hlavice), houbovitě podvinuté krycí desky, utváření pilířů trojlodí (sokly, patky přípor), pro řešení vícebokých pasů arkád (v trojlodí). Rovněž jsem sdělil, že období k formálnímu pojetí nejstarších partií kláštera v Hradišti nad Jizerou (především pak klášterního kostela) nalezneme i na dalších stavbách v okruhu královského dvora. To se týká především staveb v areálu kláštera sv. Anežky České (presbytář kostela sv. Františka).¹⁵⁵¹ Dobové formální paralely nalzáme i na dalších stavbách realizovaných cisterciáky (Osek, Oslavany).¹⁵⁵² Pouze volnější srovnání, pak umožňují detaily, pocházející z křížové chodby cisterciáckého kláštera na Velehradě (košové hlavice sloupků).¹⁵⁵³

Popsané partie chrámu lze bezpečně považovat za nejstarší část klášterního kostela. Lze akceptovat představu (J. Kuthan), že výstavba chóru probíhala již od 30. let 13. století.

Nelze vyloučit, že i západněji položené travé trojlodí klášterního kostela mohlo příslušet slohové poloze, se kterou se setkáváme ve východních částech chrámu. Odpovídalo by tomu vyhodnocení doposud nepublikované dokumentace ze starších výkopů, které se dotkly klášterního kostela. Při těchto akcích bylo *in situ* nalezeno torzo pilíře trojlodí, poblíž známého severního portálu, které se svým tvarem neliší od donedávna odkrytého polopilíře při jihozápadním nároží severní boční lodi trojlodí a transeptu. Rovněž je možné, že v této fázi výstavby, nebo o něco později, mohlo vyrůst i východní křídlo kvadratury s ambitem, čemuž by mohly napovídat, jak již bylo uvedeno, kamenné bloky s vytesanou košovou a kalichovou hlavicí.

Následující horizont výstavby je dnes zastoupen v Hradišti, a to především známým severním portálem a dále portálem osazeným ve farním kostele. Této fázi výstavby kláštera, lze mimo jiné, na základě dokumentace záklenku velkého portálu, kde se objevuje analogický profil prutu, přisoudit množství klenebních žeber vejčitého profilu s bočními obloučky, které se vyskytují na Hradišti v několika variacích. K tomuto typu klenebních žeber náleží i jeden zachovaný visutý svorník, z jehož středu se odvíjela větvička, lemující okraj svorníku. Svorník, na rozdíl od dosavadní literatury (J. Kuthan), řadím až do této etapy výstavby kláštera.¹⁵⁵⁴ Rovněž do této fáze, v souladu s J. Kuthanem, řadím zlomky kružeb s „hůlkovými profily“, osmibokou hlavicí s vegetabilním dekorem, kalichovou hlavicí s motivem rákosových listů a další prvky (fragменты ostění s prutem hruškové profilace s bočními

¹⁵⁵⁰ Soudil tak například již D. Líbal.

¹⁵⁵¹ V presbytáři sv. Františka nalezneme nejbližší analogii pro profilaci klenebních žeber užitých v dvoulodním ochozu hradištského kláštera (profilace žeber je zcela obdobná, včetně doprovodných lalošek), ale i analogii pro košové hlavice a bobulové hlavice. Rovněž ve zdejší ambitu nalezneme volnější analogii (bez bočních doprovodných prutů) pro klenební žebra již několikrát uvedeného v ochozu Hradiště, ale i dobové paralely pro houbovitě krycí desky přípor. Dokonce v presbytáři sv. Františka, obdobně jako v Tišnově, nalzáme některé shodné kamenické značky. To samé platí o zdejší kapli P. Marie, ve které nalzáme věrnou obdobu pro profilaci meziklenebních žeber, užitých v hradištském ochozu, ale i volnější příklad stylizovaných palmetových listů, vytvářejících košovitý útvar v patě polygonálních přípor (vše mezi 1238 – 1245).

¹⁵⁵² Připomínám především kapitulní síň Oseckého kláštera, budovanou ve 30. letech 13. století, ve které shledáváme, jak srovnatelný profil diagonálních klenebních žeber, tak žeber meziklenebních, užitých v chórovém ochozu v Hradišti nad Jizerou, ale i srovnatelné košové hlavice, houbovitě podvinutých abaků a podobně. Taktéž v pětibokém závěru klášterního kostel cisterciáček v Oslavanech (kolem 1235 – 1240, či později) nalzáme řadu srovnatelných detailů náležejících do rejtšíku nejstarší etapy výstavby hradištského kláštera (půlkruhově zakončená okna se šikmými špaletami, kalichové bobulové hlavice, průběžnou profilace talířových patek a soklů přípor).

¹⁵⁵³ Kuthan 1994, s. 435 – 436. Budování křížové chodby byl podle novější literatury zahájeno kolem roku 1230 a „předznamenalo“ výstavbu ambitu v Tišnově, viz Kuthan 1994, s. 440.

¹⁵⁵⁴ Kuthan 1983, s. 75.

obloučky, raně gotické okenní ostění a jiné zlomky). Bohužel není zcela zřejmé, s výjimkou velikého severního portálu, ke kterým objektům lze uvedené fragmenty vztáhnout.

Jak již konstatovala starší literatura, tato fáze výstavby kláštera (respektive zachované architektonické články) náleží vlivu klasické gotické architektury u nás. Jejím významným zástupcem na středočeské půdě je pravděpodobně presbytář sv. Salvátora v klášteře sv. Anežky České.

Zcela zásadním způsobem lze doplnit dosavadní představu o „poklasické“ výstavbě v Hradišti, která představuje třetí stavební etapu ve výstavbě kláštera. S touto stavební aktivitou je možné spojovat, v souladu s dosavadní literaturou (J. Kuthan), již známý svorník, pokrytý rotujícími zkadeřenými listy. Poněkud opomenuta zůstala skutečnost, že tento svorník byl původně osazen na křížení klenebních žeber vejčité profilace s doprovodnými pásky a výžlabky přecházejícími v lalošky (J. E. Vocel). Tato klenební žebra se nacházejí na klášteřišti ve dvou základních variantách a odlišných dimenzích. S touto stavební etapou je nepochybně spojený, na základě analogicky pojaté profilace prutů, i dílec přípory (?) s pruty vejčité profilace. Bohužel nevíme, z jaké části kláštera uvedené zlomky pochází. Zcela obdobný typ, posledně zmíněných klenebních žeber, byl zjištěn u cisterciáckého Svaté Pole u Třebechovic, zapojeného do řádové struktury nejspíše v roce 1272, jehož konvent byl osazen právě z Hradiště. Rovněž pro utváření dekoru, pokrývající zmíněný svorník, u nás nalézáme paralely, jak na sklonku 13. století (Praha, Malá Strana - presbytář kostela sv. Tomáše), tak na počátku 14. století (např. na hlavicích zadržného jižního portálu kostela sv. Jiljí).

Následující stavební etapa, opět doložena pouze zlomky architektonických článků, náleží již 14. století, velmi pravděpodobně pak jeho první půli. Souvisí s ní především dosti velké množství zachovaných fragmentů okenních kružeb, ale i ostění.

Redukovaná řešení konventních staveb mnišských řádů představují, zachované zbytky probošství (Velíz, Kouřim), která nejspíše volně navazovala na své mateřské domy. Mimořádně hodnotné detaily pocházející z probošství sv. Martina v Kouřimi, které jsem dokumentoval, poukazují k účasti prvotřídní kamenické huti, která se již od druhé čtvrtiny 13. století podílela na výstavbě zdejších proboštských staveb. Západní průčelí kostela sv. Jana Křtitele na Velízi pravděpodobně navazovalo ve svém řešení na velké konventní stavby.

Současně s výzkumem výše uvedených lokalit, jsem provedl povrchový průzkum, v literatuře již známé, ale dosud blíže nezhodnocené kaple, která na konci 13. století vyrůstala v areálu johanitské komendy u kostela Panny Marie pod řetězem. Na základě autorova průzkumu je možné výrazně doplnit dosavadní představu o utváření této raně gotické stavby. Kaple je řešena jako jednodílný dvoupodlažní prostor, s dvoubokým závěrem. Bylo zjištěno, že v severní stěně kaple se nalézala lomená okna, v jejichž raně gotickém ostění se při vnějším líci uplatnil hluboký výžlabek (dosud zachováno a nepovšimnuto je západní z těchto oken). V suterénu byla kaple zaklenuta bezžebrou křížovou klenbou s výjimkou závěru.

Rovněž je možné doplnit představu o stavebním utváření komendy templářů u sv. Vavřince v Praze na Starém Městě. Jak již bylo upozorněno v literatuře, z budov komendy se zachoval jednotrakt obsažený ve východním křídle čp. 211. Ve sklepech jmenovaného objektu, lze výstavbě komendy přisoudit podstatně méně, než se doposud soudilo. Uplatněný půdorysný rozvrh, který zjišťujeme ve sklepech čp. 211, nápadně souzní s výstavbou pražských „románských“ domů. Rozdílné pojetí zdíva dokumentovaných sklepů a „templářské přístavby“ ke kostelu sv. Vavřince nasvědčuje nejspíše mírně odlišné době výstavby.

Další nové informace jsem získal o pozůstatcích křížovnického kláštera cyriaků s kostelem sv. Kříže, který byl založen v Praze na Starém Městě (nálezy druhotně použitých prvků, mimo jiné dílce s odlámanou příporou).

Řadu nových poznatků lze přinést k poznání nejstarší etapy výstavby klášterních komplexů žebrových řádů.

Také jsem identifikoval prvky, které pravděpodobně souvisí s nejstarším obdobím výstavby klášterního komplexu dominikánů u sv. Klimenta v Praze na Starém Městě.

Domnívám se, na základě zběžného ohledání a sklepních prostor čp. 977 V Praze na Starém Městě, že lze souhlasit s názorem D. Líbala, který připisuje sklepní prostory pod čp. 977 v Praze na Starém Městě, konstrukcím minoritského kláštera (pětiboká přípora).

Díky povrchovému průzkumu klášteřiště (autorem) minoritského konventu v Benešově u Prahy, je možné rozšířit doposud známý soubor raně gotických fragmentů, které velmi pravděpodobně souvisí s prvotní výstavbou mendikantského kláštera (části klenebního systému).

Podrobněji lze klasifikovat i již publikované fragmenty pocházející z nejstarší etapy výstavby minoritského kláštera v Čáslavi (blíže nezhodnocená vějířovitá konzolová přípora s ostruhovým projmutím). Nově jsem doplnil i řadu fragmentů prezentovaných tiskem dalšími zlomky z kláštera cisterciáků na Zbraslavi. Blíže dokumentovány byly i ojedinělé fragmenty z dominikánského kláštera v Berouně.

IX. 2 Poznámky k formálnímu utváření chórů konventních kostelů mnišských řádů v době posledních Přemyslovců

Pokud lze soudit, charakter výstavby chórových partií konventních kostelů mnišských řádů, nemá homogenní charakter. Nelze vyloučit, že v případě benediktinů v Břevnově, výstavba protaženého chóru mohla být ovlivněna raně gotickými stavbami mendikantů.

Výstavba gotického presbytáře ostrovského konventního kostela byla nejspíše inspirována chórem klášterního kostela na Zbraslavi (K. Benešovská).

Uvádí se, že cisterciáci, v Hradišti nad Jizerou, zcela programově navázali na půdorysný typ „Morimundu II“, a to zmenšenou verzí s pravoúhloú ochozovou halou.¹⁵⁵⁵ Až do nápadných detailů (např. pilíře vysokého chóru) jde podoba východních partií chrámu s výstavbou chóru v „Morimundu II“, zahájení jehož výstavby je aktuálně kladeno do doby kolem poloviny 90. let 12. století (B. Chauvin). Nověji je důsledněji zdůrazňována právě role filií při zprostředkování ochozového rozvrhu prostřednictvím Cîteaux a Morimondem na jedné straně stejně jako Clairvaux na straně druhé.¹⁵⁵⁶ V každém případě se Morimond stal po roce 1200 pro řadu staveb v německých jazykových oblastech inspirací.¹⁵⁵⁷

Jak vyplývá z terénních zjištění (autor) a starších poznatků, výstavba chóru v Hradišti neprobíhala zcela jednoduše. Zajímavý je doklad vzájemně se prolínajících koncepcí, které podmínily konečnou podobu vysokého chóru s plnou východní zdí a dvoulodního ochozu obíhajícího vysoký chór.

Ze stejného typologického základu, vychází i chór klášterního kostela na Zbraslavi, který, jak zjistila K. Benešovská, mohl být inspirací pro gotický gotický chór ostrovského konventního kostela.¹⁵⁵⁸

Mimořádný ochozový chór v Sedlci byl v dispozici inspirován katedrální architekturou. V Sedlci se ovšem projevil redukční proces, související snad s řádovými požadavky.¹⁵⁵⁹ S vlivem katedrálního stavitelství (Soissons) se setkáváme u cistercitů již u opatského kostela Longpont, s uplatněným chórovým ochozem, jehož výstavba byla zahájena kolem roku 1200.¹⁵⁶⁰

Zajímavé je srovnání s produkcí dalších řádů, především pak žebravých. Pro mendikanty jsou, v širším středoevropském prostoru, charakteristické dlouhé chóry, zpravidla s polygonálním závěrem.¹⁵⁶¹ Zdá se, že i evidované příklady konventních kostelů

¹⁵⁵⁵ Nicolai 1990, s. 114.

¹⁵⁵⁶ Nicolai 1990, s. 279.

¹⁵⁵⁷ Např. Nicolai 1993, s. 190.

¹⁵⁵⁸ Benešovská 2003, s. 50. Zpochybněna byla na tomto místě rovněž pozdní datace tohoto chóru (ibidem, s. 53, pozn. 15).

¹⁵⁵⁹ K této problematice Kuthan 1993b, s. 8, 10.

¹⁵⁶⁰ Přehledně Erlande-Brandenburg – Mérel Brandenburg 2003, s. 297.

¹⁵⁶¹ Binding – Untermann 1985, s. 350.

augustiniánů eremitů se shodují, v geografickém členění stavebních typů, s ostatními žebravými řády, především Františkány.¹⁵⁶²

U dalších řádů měly úpravy chórových partií konventních kostelů spíše charakter adaptace (jako v případě premonstrátů na Strahově, kde byla již dříve rozpoznána zajímavá raně gotická proměna klášterního kostela - výstavba tribun a jejich zaklenutí aj.). Nicméně je alespoň v některých případech prokazatelné, že při těchto přestavbách byly (v detailu) asimilovány soudobé slohové orientace.

IX. 3. K otázce recepce a rezonance raně gotické architektury na stavbách mnišských řádů

Již dříve bylo upozorněno na fakt, že recepce výraznějších raně gotických prvků není omezena na stavby cisterciáků, ale je spíše podmíněna sociálním kontextem jednotlivých fundací. Jsou to právě stavby realizované v okruhu dvora, případně s podporou šlechty, kde zaznamenáváme první výrazné ohlasy raně gotického tvarosloví u nás. Domnívám se, že v některých případech, je možné uvažovat o poněkud těsnějším sepětí s tvorbou západoevropskou (Francie)¹⁵⁶³, než se obecně (pro inspiraci středověké architektury kláštera v Hradišti) uvažuje (J. Kuthan).¹⁵⁶⁴ Zdá se, že po polovině 13. století se tento předpoklad potvrzuje (minimálně v jednom případě, a to severního portálu v Hradišti).¹⁵⁶⁵ Ovšem již pro formální aparát první stavební fáze konventního kostela nalezeneme paralelely v architektuře severní Francie, ale především nověji předatované stavbě konventního kostela v Morimondu (dispozice chóru, utváření pilířů, oken, volněji pak některých žeber).

Pokud se budeme snažit hledat prostředí, které mohlo být případným prostředníkem při recepci forem, které charakterizují nejstarší etapu výstavby v Hradišti, pak je vhodné obrátit pozornost na jihoněmecké řádové stavby. Zdá se, že právě zdejší cisterciácké stavby přispěly k šíření gotických forem.¹⁵⁶⁶ Pro nás je především zajímavý, již zmíněný, ohozový chór klášterního kostela v Ebrachu, který velmi přesně převzal půdorys mateřského opatství v Morimondu a půdorys chóru v Cîteaux III. V roce 1200 byl položen jeho základní kámen a v roce 1239 byl dokončen chór a velké části příčné lodi s jejími východními kaplovými nikami. Pozoruhodná je především zachovaná kaple sv. Michala, která počala vyrůstat ještě před kostelem a již v roce 1207 byla vysvěcena. Zde užitý způsob stavebního členění odkazuje na severofrancouzskou ranou gotiku. Charakter výstavby okenní stěny, pak odkazuje přímo k Laonu. Rovněž výstavba jižního křídla křížové chodby v Maulbronnu je ještě bližším připomenutím katedrály v Laonu.¹⁵⁶⁷ V jižním německu, ale byly recipiovány i podněty z dalších staveb, jako Remeše nebo Laussane.¹⁵⁶⁸ V raném 13. století se uplatnil chórový typ Morimondu, Cîteaux, a také u saských klášterů. Je nutné zmínit již uvedený Walkenried (cca 1207/12069 – 1240/1253) a Riddagshausen (cca 1220 - 1275). K ebrašskému typu chóru je přičítán i chór cisterciáckého kostela v Lilienfeldu.¹⁵⁶⁹ Právě Lilienfeld (první zřízení oltáře v chóru proběhlo v roce 1217) je vedle falcké kaple v Klosterneuburgu (svěceno 1222) počítán za výchozí bod pro recepci gotiky v Čechách a Rakousku.¹⁵⁷⁰

Pozoruhodná je reakce řádů na dobovou stavební produkci v období Přemysla Otakara II. a posledních dvou Přemyslovců, které více či méně uplatnily při výstavbě kvalitní architektonické detaily.¹⁵⁷¹ V období Přemysla Otakara II. zaznamenáváme, na četných řádových stavbách, ohlas „klasické“ gotiky. V některých případech je možné pozorovat

¹⁵⁶² Binding – Untermann 1985, s. 354, 356.

¹⁵⁶³ Soudil tak například Mencl 1952, s. 270.

¹⁵⁶⁴ Srovnej nověji Kuthan 1994, s. 187.

¹⁵⁶⁵ Nejnověji Kroupa, v přípravě k tisku.

¹⁵⁶⁶ Nussbaum 1994, s. 37.

¹⁵⁶⁷ Nussbaum 1994, s. 38.

¹⁵⁶⁸ Nussbaum 1994, s. 42.

¹⁵⁶⁹ Nussbaum 1994, s. 43.

¹⁵⁷⁰ Schurr 2009, s. 140, 141.

¹⁵⁷¹ Například reliéfní výzdoba se stala charakteristickým prvkem benediktinských a premonstrátských staveb vyrůstajících v 60. a počátkem 70. let 13. století, viz Prix 2009, s. 88.

orientaci na Remeš (Hradiště nad Jizerou, obr. 241:1). V našem západním sousedství byly přijímány četné motivy z Remeše, zprostředkované z části katedrálím chórem v Toulou (započato 1221), na prvních gotických stavbách, jako například v chrámu Panny Marie v Trevíru, či v chóru a lodi kostela sv. Alžběty v Marburku (svěceno 1283).¹⁵⁷²

V pokročilém 13. století se začíná, v našem sousedství prosazovat ohlas „rayonnantního stylu“, ve Francii reprezentovaného především kostelem sv. Diviše a P. Marie v Paříži a vysokým chórem katedrály v Troyes. Jeho ohlas zjišťujeme v dómu v Metách (kde se uplatnila prosklená stěna triforia), či v lodi štrasburské katedrály (1235 – 1275). S rezonací tohoto štrasburského slohu ve smyslu „světelné estetiky“ se v redukované podobě setkáváme například v lodi městského farního kostela ve Freiburgu. Další branou, v našem okolí, kudy pronikala rayonnantní gotika Troyes a chrámu sv. Diviše, smíšená s nejnovějšími formami hutí činných v Amiens a Beauvais, byl Kolín, pro jehož chórové řešení byla předlohou katedrála v Amiens, ale nalézáme zde výraznou inspiraci i chrámem sv. Diviše (svazkové pilíře, plynulý běh přípor). Zároveň je patrná i vlastní invence mistra Gerharda.¹⁵⁷³

V roce 1277 byla zahájena výstavba západního průčelí minstru ve Štrasburku, ukončena kolem roku 1340 výstavbou galerie. Na střední části štrasburské katedrály došlo k uplatnění motivů známých z příčné lodi pařížského kostela P. Marie. Jeho výstavba byla zahájena Jean de Chelles, a náleží k hlavním dílům rayonnantního stylu. Zřetelná je tendence ke skeletizaci konstrukce (vimperk) a využívání kružeb jako ryziho stavebního ornamentu. Velkolepý kružbový útvar se uplatnil na věži dómu ve Freiburgu, jehož výstavba byla zahájena kolem roku 1280. Zdá se, že návrh nadstavby je dílem štrasburské dómské hutí.¹⁵⁷⁴

Naopak rezonanci kolínské tvorby lze nalézt na dolním Rýnu a přilehlých oblastech. Tak například v klášterním kostele v Xanten (klášterní kámen byl položen v roce 1263) se uplatnila dekorace pilířových hlavic z kolínské katedrály. Naopak z Trevíru byl převzat půdorys a dvoupodlažní konstrukce stěny. Rovněž půdorys kaple v Bacharach (předběžně svěcení proběhlo 1337) může být kolínského původu. Rozvoj tohoto architektonického prostředí Porýní, pro které vytvořil předpoklady chór kolínského dómu, lze sledovat na výstavbě chórů cisterciáckých kostelů v Marienstattu a Altenbergu. V chórovém půdorysu v Marienstattu (1225/1227 – 1324) se uplatnil vnitřní chór uzavřený 7/12 s ochozem a věncem kaplí.¹⁵⁷⁵

Právě v Hradišti nad Jizerou se setkáváme s čilým ohlasem té slohové polohy, která je zastoupena v našem sousedství stavbami „rayonnantní gotiky“. V Hradišti této slohové poloze především dobře odpovídá svorník pokrytý abstraktním listovým (obr. 239:6). S ním formálně souvisí celá skupina klenebních žeber (obr. 225:1 - 5). V období kolem roku 1300 dosáhla stavební plastika nové abstraktní úrovně. Právě na stavbách rayonnantní gotiky, v našem sousedství (západní průčelí štrasburské katedrály, chór kolínského dómu), začínáme zaznamenávat na stavební plastice tyto tendence („nadýmání a vyboulení“ listů).¹⁵⁷⁶

Zdá se, že bez ohledu na řádovou příslušnost, bylo na stavbách jednotlivých mnišských řádů přijímáno gotické tvarosloví. V tomto kontextu je závažné konstatování K. Nováčka, který již dříve postřehl, že doposud podceňovaná výstavba v benediktinských kláštirech v období gotiky, je srovnatelná s charakterem stavební produkce dalších řádů.¹⁵⁷⁷

IX. 4. Poznámka k metodě podrobného SHP

Na základě získaných poznatků z terénního průzkumu, lze dílem přispět k metodice průzkumu klášterních komplexů. Při průzkumu tohoto druhu staveb se setkáváme, v literatuře

¹⁵⁷² Nussbaum 1994, s. 50, 54, 57.

¹⁵⁷³ Nussbaum 1994, s. 60, 63, 65 - 67.

¹⁵⁷⁴ Nussbaum 1994, s. 70, 72, 73.

¹⁵⁷⁵ Nussbaum 1994, s. 76, 77, 79.

¹⁵⁷⁶ Nussbaum 1994, s. 119.

¹⁵⁷⁷ Nováček 2010 et al., s. 59.

již dávno popsaným jevem, využívání starších konstrukcí, nebo polotovarů kamenických výrobků v nově budovaných konstrukcích (klášter augustiniánů eremitů na Malé Straně sv. Tomáše v Praze, Hradiště nad Jizerou). Závažným jevem, který je možné postihnou především u klášterních staveb v Praze, je „inverzní stratigrafie“ zdiv (obr. 326, 328). Jde o jev, kdy je starší konstrukce podezdívána chronologicky „mladším“ zdivem. Při jejich vzájemném styku je možné běžně nalézt zbytky dřev, které interpretujeme jako provizorní podchycení podezdívané starší konstrukce (např. severní kaple P. Marie pod řetězem, klášter augustiniánů eremitů na Malé Straně).

Jiný problém, který často znesnadňuje poznání původní konstrukce, je situace, kdy je líc originálního zdiva připlentován, případně přezděn. Vzniká tak efekt, který snad můžeme označit jako „sendvičový“, při kterém je jádro původní konstrukce skryto a neprojevuje se na povrchu. Příčin tohoto postupu je více. Jedním z nich je špatný stavební stav původní konstrukce, ale i snaha po vyrovnání líce zdiva.

X. ZÁVĚR

Z uvedených průzkumů, a jejich konfrontací se současným stavem poznání středočeské monastické architektury, lze vyvodit některá zobecnění.

Hned na začátku je třeba připomenout, že v případě starších fundací, se více či méně navázalo na dosavadní výstavbu v již konstituovaných areálech.

Ve druhé čtvrtině 13. století a kolem poloviny téhož věku zaznamenáváme v kláštorech mnišských řádů výstavbu, která se ovšem u benediktinů omezila především na dostavbu konventních kostelů, případně dalších objektů nezbytných k provozu a zabezpečení konventu. Uvažovat lze i o možné adaptaci starších konstrukcí (Ostrov u Davle, patrně Sázava nad Sázavou). Zcela odlišný charakter má v tomto období produkce cisterciáků, kteří od 30. let budovali přinejmenším monumentální chrám v Hradišti nad Jizerou, jehož výstavba byla pravděpodobně podporována Markvartici, kteří byli zakladateli kláštera. Uvedl jsem, že je možné předpokládat ještě těsnější paralely, než se dosud v literatuře předpokládalo, s dalšími regionálními stavbami, za jejichž výstavbou nepochybně stál významný rod Markvarticů (komenda johanitů v Českém Dubu, Jablonné). Již v samotné dispozici klášterního chrámu v Hradišti lze snad sledovat bezprostřední ohlas západoevropských podnětů (Morimond II). Jeho architektura je již v této době plně srovnatelná se špičkovými soudobými stavbami v okruhu královského dvora.

Nesmírně zajímavý charakter, pokud lze z torzovitého materiálu soudit, měla architektura proboštví mnišských řádů (cisterciácké proboštví s kostelem sv. Martina v Kouřimi). Architektura těchto pobočných domů, jejichž dispozice byla nejspíše redukcí mateřských klášterů (Velíz), nejspíše v některých případech navazovala (při zpracování detailů) na velké konventní stavby (proboštví cisterciáků v Kouřimi).

Rovněž v tomto období zaznamenáváme pozoruhodné doklady výstavby i v případě dalších řádů. Čilá stavební činnost probíhala v mendikantských kláštorech. Prvořadou stavbou reprezentující jejich středočeskou tvorbu je klášter sv. Anežky České. Zde již, kromě jiného, ve 30. letech 13. století vyrostlo dvoulodí sv. Františka, který je jedním z prvních výraznějších zástupců projevů gotické architektury u nás. Zde rovněž kolem roku 1240 byl vybudován presbytář zmíněného dvoulodí, kaple P. Marie, oratoř sv. Anežky a do poloviny 13. století vyrostl i ambit kláštera klarisek. Zdá se, že výstavba probíhala ve 30. letech 13. století i u nedalekých minoritů při kostele sv. Jakuba. Konečně nově je možné rozšířit počet fragmentů dokládající výstavbu minoritského kláštera v Benešově u Prahy kolem poloviny 13. století, ale i pozůstatky konstrukcí nejspíše z téže doby, které pravděpodobně náležely i dominikánskému klášteru u sv. Klimenta v Praze na Starém Městě.

Ve druhé čtvrtině 13. století probíhaly stavební realizace i na stavbách rytířských řádů (výstavba templářské komendy u kostela sv. Vavřince v Praze na Starém Městě, budování komendy a adaptace kostela sv. Benedikta v Praze na Starém Městě), které spíše reagovaly na lokální stavební prostředí.

V době panování Přemysla Otakara II., v době kdy u nás zaznamenáváme ohlas „klasické“ gotiky, máme doloženu výstavbu, jak u benediktinských konventů (Břevnov, Ostrov u Davle, Sázava, srovnej též starší kostel sv. Tomáše na Malé Straně, nově Velíz), tak u cisterciáků (Hradiště nad Jizerou), ale i u mendikantů (kostel sv. Salvátora v klášteře sv. Anežky, Pšovka a patrně i v konventu dominikánů při kostele sv. Klimenta.¹⁵⁷⁸ Pokud lze z detailů soudit, stavební produkce benediktinských konventů kvalitativně nezaostávala za soudobou stavební produkcí.

Je možné, jak již bylo dříve v literatuře naznačeno, že v některých případech můžeme uvažovat o přímé inspiraci severofrancouzskou tvorbou (portál v Hradišti nad Jizerou), jinde o vlivu dvorského prostředí (sv. Salvátor v klášteře sv. Anežky), či liturgickém kontextu výstavby (Břevnov, jižní kaple), případně o jejich kombinaci.

Ve druhé polovině 13. století máme doloženu výstavbu konventních budov křížovnických řádů (Zderaz, křížovníci u kostela sv. Františka Serafinského)

Pozoruhodný byl charakter výstavby mnišských řádů ve středočeském regionu v pozdním 13. století a na počátku 14. století. V Břevnově snad až převážně v této době vyrůstal protažený presbytář (presbytář v hmotě nepochybně dokončený k roku 1296 uplatňující prvky v nichž lze sledovat stále ohlas „klasické gotiky“) a na samém konci 13. věku bylo vystavěno (minimálně) jižní křídlo ambitu, jehož detaily byly již výrazně lineárně koncipované. Na samotný sklonek 13. století se někdy klade výstavba substrukce presbytáře konventního kostela v Sázavě. V popředí tehdejší tvorby vystupuje především fundace Václava II. na Zbraslavi, kde vyrůstal cisterciácký klášter (koncipovaný také jako královské mauzoleum) a započetí výstavby cisterciáckého konventního kostela v Sedlci. Stavby obou klášterů byly již podrobně zhodnoceny v literatuře. Zajímavé doklady výstavby, které lze zařadit do této doby, nalézáme i u studovaného Hradiště nad Jizerou.

Na sklonku 13. století probíhala také čilá výstavba mendikantských klášterů. V čele stojí chór klášterního kostela augustiniánů eremitů v Praze na Malé Straně, který byl vysvěcen v roce 1315. Velice pozoruhodné doklady výstavby, nejspíše z konce 13. století, máme k dispozici ze zaniklého konventu minoritů v Časlavi, který údajně vybudoval Václav II. V době panování Václava II. byl založen i dominikánský klášter v Berouně, s pozoruhodným centrálním prostorem kapitulní síně. Podle nejnovějších výzkumů, až za Václava II., vyrůstala loď dominikánského konventního kostela v Nymburku.

Je zřejmé, že výstavba v klášterních areálech neskončila s počátkem 14. století, ale pokračovalo se s výstavbou objektů, nebo jejich adaptací.

Závěrem lze obecně konstatovat, že nehledě na řádovou příslušnost, pohotově asimilovaly jednotlivé konventy, při výstavbě klášterních budov (především kostelů), podněty soudobého stavebního prostředí, ať již citáty z aktuálních obecných slohových forem (a to někdy v pozoruhodně vysoké kvalitě), nebo aplikací užívaných postupů a stavebních zvyklostí lokálního prostředí.

Důležité poznatky, jak z autorových průzkumů, tak dosavadních pozorování, lze vztáhnout především k postupu výstavby klášterních kostelů a k problematice proměny konventních staveb. Za zcela obecný jev lze pokládat bezpečně doloženou etapovitou výstavbu klášterních kostelů, a to bez ohledu na dobu jejich vzniku, či řádovou příslušnost. V první etapě výstavby, a to buď ve formě stavební mikrofáze, nebo s delším časovým odstupem, byl vystavěn buď korpus presbytáře (Ostrov, Sázava, velmi pravděpodobně Hradiště nad Jizerou, Zbraslav, Pšovka, Praha - sv. Tomáš), nebo loď (sv. František v klášteře sv. Anežky, nejnověji patrně i Sedlec, Nymburk). V následující etapě přirozeně vyrůstala loď, se kterou se často již počítalo, případně presbytář. Zdá se, že při výstavbě lodi byl kladen důraz na výstavbu té části, ke které přiléhalo rameno ambitu (např. Břevnov). Máme pravděpodobně doloženy i příklady, kdy konvent využíval provizorní oratoře, a to buď formou využití starší svatyně (snad templáři u sv. Vavřince v Praze), či samostatné kaple, následně začleněné do konventních budov (pravděpodobně Beroun, konvent dominikánů –

¹⁵⁷⁸ Mohly by k tomu poukazovat uvažované zlomky okenních kružeb, viz obr. 423:4.

prostor kapitula). Případně lze uvažovat o samostatné oratoři, jejíž podoba nám uniká (augustiniáni eremité na Malé Straně). Ve shodě s obecnými poznatky lze soudit, že v prvotní fázi výstavby konventních budov (nebo jejich přestavby (rovnajícím se novostavbě) byl kladen důraz na výstavbu východního křídla (respektive křídlo obsahující kapitulní síň, dormitář aj.). O etapovitosti výstavby středověkých konventních budov nás nepřímo informují i písemné prameny filiačně spřízněných fundací (například Svaté Pole u Třebechovic, Police nad Metují).

Zajímavé jsou nepřímé doklady kamenických dílen působících při výstavbě klášterních budov (např. Hradiště nad Jizerou).

XI. PRAMENY A LITERATURA:

Prameny a nepublikované práce (rukopisy)

Edice pramenů a prameny:

Canivez 1933: Canivez, J. M.: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. Tomus I.* Louvain 1933.

Canivez 1935: Canivez, J. M.: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. Tomus III.* Louvain 1935.

CDB V: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.* (Ed. J. Šebánek – S. Dušková), Praha 1964 – 1982.

MHB IV: *Monumenta historica Boemiae. Tomus IV.* (Ed. G. Dobner). Pragae 1779.

MHB VI: *Monumenta historica Boemiae. Tomus VI.* (Ed. G. Dobner). Pragae 1785.

FRB II: *Fontes rerum Bohemicarum. Tom II.* (Ed. J. Emler), Praha 1874.

FRB IV: *Fontes rerum Bohemicarum. Tom IV.* (Ed. J. Emler), Praha 1893.

Pokračovatelé Kosmovi, přeložili Karel Hrdina, V. V. Tomek, Marie Bláhová. Praha 1974.

RBM I : *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars I.* (Ed. J. Emler). Pragae 1855.

RBM II : *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II.* (ed. J. Emler), Pragae 1882.

RBM III : *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III.* Pragae 1890.

Teige, J. 1915: *Základy starého místopisu Pražského II.* Praha 1915.

Tomek, W. W. 1866: *Základy starého místopisu Pražského I. Staré Město Pražské.* Praha 1866.

Tomek, W. W. 1872: *Základy starého místopisu Pražského III-IV.* Malá Strana. Hradčany. Vyšehrad. Praha 1872.

www.dendrochronologie.cz

SOA v Praze

Fond USV 35897, 35994, 36000, 36006.

Fond RAV 4939, 4939a, 4939a-k, 4942, 4943, 4989, 5192.

Archiv fotodokumentace ústředního pracoviště NPÚ

i.č. F 37.293

i.č. F 37.294

i.č. F 80 256.

i.č. F 372.285.

Stavebně historické průzkumy

Engl, A. – Vajdiš, J. – Vilímková, M. – Rulc, O. 1962: Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Č.p 211. Strojopis SÚRPMO, Praha 1962.

Horyna, M. – Lancinger, L. – Líbal, D. – Reml, L.: Zámek Zbraslav. Stavebně historický průzkum. Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze. Rukopis. Praha 1982.

Hýzler, J. – Lancinger, L. - Líbal, D. – Stach, E. 1964: Praha. Stavebně historický průzkum. Klášter blah. Anežky. Pasport SÚRPMO. Praha 1964.

Lancinger, L. : Klášter Hradiště nad Jizerou. Bývalý zámek a cisterciácký klášter. Stavebně historický průzkum. Dějiny objektu. Praha 1981 a 1995. Rukopis. Uloženo v archivu NPÚ, ú.o.p. Středních Čech v Praze.

Líbal, D. 1955: Čáslav. Historické jádro. Průvodní zpráva k analytickému stavebně historickému průzkumu. Praha (?) 1955.

Líbal, D. – Heroutová, M. – Macháčková, J. – Muk, J. – Muková, J. 1969: Beroun. Stavebně historický průzkum. Praha 1969.

Líbal, D. - Macháčková, D. - Jiřiková, H. 1971: Kouřim. Stavebně historický průzkum historické části města I. Praha 1971, sine.

Líbal, D. – Penniger, R. 1972: Benešov u Prahy. Stavebně historický průzkum historického jádra. Praha 1972.

Líbal, D. – Vilímková, M. 1963: Praha. Stavebně historický průzkum. Staré Město. č.p. 977. Praha 1963.

Macek, P. – Zahradník, P. 1996: Nymburk. Kaple sv. Jana Nepomuckého. Bývalý klášterní kostel řádu dominikánů. Stavebně historický průzkum. Praha 1996.

Macháčková, J. 1970: Nymburk. Stavebně historický průzkum historické části města. Praha 1970.

Muk, J. – Vilímková, M. – Horyna, M. 1979: Státní zámek klášter Sázava. Stavebně historický průzkum. Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze. Rukopis. Praha 1979.

Patrný, M. 2004: Bývalý klášter dominikánek u sv. Anny. Standardní stavebně historický průzkum. Praha 2004., s. 1. Rukopis uložený v archivu NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze pod i.č. 42/06/1.

Vilímková, M. – Balabánová, A. 1969: Stavebně historický průzkum Prahy, Staré Město, Klementinum (čp. 190/I, 1040/I) I. část. Dějiny budov jezuitské koleje. Strojopis SÚRPMO, Praha 1969.

Muk, J. – Vilímková, M. 1964: Stavebně historický průzkum Prahy. Malá Strana č.p. 485/III. Strojopis SÚRPMO, Praha 1964.

Vilímková, M. 1966 (a): Dějiny budovy, in: Stavebně historický průzkum Prahy. Malá Strana. Klášter u sv. Tomáše. Čp 28/III. Praha 1966, s. 1-39.

Vilímková, M. 1966 (b): Stavební vývoj kláštera, in: Stavebně historický průzkum Prahy. Malá Strana. Klášter u sv. Tomáše. Čp 28/III. Praha 1966, s. 49 - 50.

Vilímková, M. – Osvald Rulc, O. 1970: Stavebně historický průzkum Prahy. Staré Město. Kostel sv. Salvátora. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970.

Vilímková, M. – Rulc, O. 1970: Stavebně historický průzkum Prahy, Staré Město. Kostel sv. Klimenta. Strojopis SÚRPMO, Praha 1970.

Vilímková, M. 1973: Dějiny kláštera. In: Stavebně historický průzkum Prahy. Břevnov. Klášter sv. Markéty č.p. 1/XVIII, Praha 1973.

Vlček, P. – Vilímková, M. – Chotěborská, L. 1992: Stavebně historický průzkum Prahy. Areál břevnovského kláštera – Vojtěška. Pasport SÚRPMO. Praha 1992. Rukopis uložený v archivu dokumentace NPÚ, ú.o.p. v hl. městě Praze.

Žižka, J. 1995: Klášter Hradiště nad Jizerou. Bývalý zámek a cisterciácký klášter. Stavebně historický průzkum. Stavebně architektonická analýza – část I. Podzemní prostor /kostnice/ pod bývalým konventním kostelem. Praha 1995. Uloženo v archivu NPÚ, ú.o.p. Středních Čech v Praze.

Archeologické výzkumy:

- Dragoun, Z. – Sommer, P. 1991a:* Zpráva o záchranném a předstihovém výzkumu na západním a středním rajském dvoře břevnovského kláštera v dubnu až červnu 1991. Pravděpodobně 1991. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 1691/91.
- Dragoun, Z. – Sommer, P. 1991b:* Zpráva o záchranném a předstihovém výzkumu na západním a středním rajském dvoře břevnovského kláštera v dubnu až červnu 1991. Pravděpodobně 1991. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 2601/91.
- Chochol, J. 1959:* Praha-Břevnov, klášterní zahrada. Anthropologický posudek o sběrovém kostrovém materiálu z kláštera v Praze Břevnově. Rukopis uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 3455/59.
- Hejna, A. 1965:* Praha-Břevnov, klášterní kostel sv. Markéty. Zpráva. Rukopis uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 5136/65.
- Hejna, A. 1965:* Praha-Břevnov, klášterní kostel a klášter. Zpráva. Rukopis uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 6043/65.
- Havrda, J. 2010:* Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu Praha 1-Staré Město, Klementinum, Mariánské nám. parc. č. 1105 (sondy Y a Z) a Platnéřská parc. č. 1104 (sonda X). Přípojky kanalizace pro Klementinum čp. 190/I. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 11/2010. Strojopis, archiv odboru archeologie, Praha 2010.
- Havrda, J. 2011:* Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu Praha 1-Staré Město Klementinum Mariánské nám. č.p. 190/I parc. č. 81, Zrcadlová kaple. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 11/2010. Strojopis, archiv odboru archeologie, Praha 2011.
- Laval, F. - Neústupný, Z. 2002,* Kouřim, č. parc. 18/1. Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu v roce 2002. NPÚ, ÚOPSC, 29. 2. 2004.
- Sommer, P. 1993:* Zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu v areálu pivovaru v Klášteře nad Jizerou, okr. Mladá Boleslav. Praha 1993. Rukopis. Uloženo v archivu pivovaru v Hradišti nad Jizerou.
- Píša, V. 1966:* Klášter v Břevnově. Důvodová zpráva č.j. 2804/66. Zpráva je opatřena vnočením 29. 4. 1966. Uložena v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.
- Píša, V. sine:* Břevnov č.p. 1. Nálezová zpráva. Rukopis (nedokončené?) zprávy je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze.
- Rataj, J. 1960:* Praha-Břevnov, č.p. 1, klášter u sv. Markéty. Zpráva o záchranném výzkumu na zahradě benediktinského kláštera u sv. Markéty v Praze. Rukopis uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 1372/60.
- P. Sommer,* Zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu v areálu pivovaru v Klášteře nad Jizerou, okr. Mladá Boleslav. Praha 1993.
- Sommer, P – Dragoun, Z. 1992b:* Zpráva o provedení předstihového záchranného archeologického výzkumu. Praha 1992. Rukopis zprávy je uložen v archivu ARÚ v Praze pod č.j. 1670/92.
- Waldhauser, J. 1995:* Nálezová zpráva č.j. 1/96. Okresní muzeum v Mladé Boleslavi. Archeologický výzkum kláštera Hradiště 1995. Okres Mladá Boleslav. Uloženo pod č.j. 2076/96 v archivu AÚ ČAV.

Hlášení č.j. 100/20 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 106/20 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 638/40 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 1019/34 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 4481/35 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2004/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2539/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2657/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2799/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2497/41 uloženo v archivu AÚ ČAV

Hlášení č.j. 2497/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2649/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 3620/41 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 557/43 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 3248/46 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2708/48 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2087/77 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 6321/78 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 6601/78 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 1139/84 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 1184/84 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 1542/84 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 842/89 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 2806/91 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 683/92 uloženo v archivu AÚ ČAV
Hlášení č.j. 3593/94 uloženo v archivu AÚ ČAV
Investorská zpráva č.j. 3599/84 uložená v archivu NZ AÚ ČAV
Závěrečná zpráva č.j. 2049/84

Jiné nepublikované práce:

Anonym, sine: Stavební vývoj obcí na území hlavního města Prahy a jejího okolí. Břevnov. 4. Nestránkováno. Uloženo v archivu dokumentace NPÚ, ú.o.p. v hl. m Praze pod i.č. 20/98.
Anonym, 1970: Areál bývalého benediktinského kláštera v Břevnově. Klub za Starou Prahu. Praha 1970. Rukopis uložen v archivu NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, i. č. N 34/95.
Biskupová, J. 1976: Klášter Hradiště. Diplomová práce. Praha 1976. Práce je uložena na Katedře dějin umění FF UK.
Ječný, H. 1967: Stavební a architektonický rozbor. In: Kostel sv. Kříže Většího a klášter cyriaků na Starém Městě pražském. Praha 1967. Uloženo v NPÚ ú.o.p. v hl. městě Praze, poř. číslo 103.
Nováček, K. 2005: Prostorový vývoj a architektura kláštera v Kladrubech do počátku 18. století. Studie o benediktinské architektuře v Čechách. Doktorská disertační práce. Praha 2005. Uloženo: ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav dějin architektury a umění.
Nejzchlebová, T.: Středověká venkovská sakrální architektura středního Pojizeří. Ústí nad Labem, 2009. diplomová práce (Mgr.). Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Filozofická fakulta.
Rykl, M. 2005: Podrobný stavebně-historický průzkum jako klíč k poznávání středověkých obytných staveb. Habilitační práce. Praha 2005. Uloženo: ČVUT v Praze. Fakulta architektury.
Semerád, M. 2010: Soupis architektonických prvků druhotně použitých jako stavební materiál. In: Jan Havrda: Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu Praha 1- Staré Město, Klementinum, Mariánské nám. č.p. 190/I parc. č. 81, Zrcadlová kaple. Výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 2010/11, archiv NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze, Praha 2010.
Zavřel, J. 2002: Stručná petrografická charakteristika několika architektonických fragmentů z benediktinského arcidiecézního sv. Markéty v Praze 6 – Břevnově. Praha 2002. Rukopis je uložen v archivu archeologického odboru NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze.
Zavřel, J. 2003.: Petrografický průzkum středověkého hradebního systému města Kouřimi. Praha 2003, s. 31. Rukopis.

Literatura

Adámek, M. 1989: Stavební vývoj kostela sv. Mikuláše v Lounkách ve středověku. Litoměřicko 25, 1989, s. 47–64.

- Alt, J. J. – Mlázovský, V. – Pospíšil, A. 2011:* Obnova kostela Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci, *Zprávy památkové péče* 71, 2011, s. 272–280.
- Anonym 1869:* Klášter nad Jizerou u Hradiště Mnichova, *Světazor* 3, 1869, 5. února, s. 47–49.
- Anonym 1904:* Královské město Čáslav. In: Jubilejní sborník památek Čáslavských. Čáslav 1904.
- Anonym sine:* Pivovar Jeho Excelence hraběte Waldsteina v Klášteře nad Jizerou. Kolem roku 1906.
- Anonym 1929:* Geschichte der Abtei Břevnov-Braunau. In: *Benediktinisches Leben in Böhmen, Mähren und Schlesien*, hrsg. von der Abtei Břevnov-Braunau, Varnsdorf 1929.
- Anonym 1984:* Krypta Břevnovského kláštera. Zpravodaj dobrovolných aktivů státní památkové péče a ochrany přírody v Praze 25, 1984, s. 19.
- Aubert, M 1934:* Les plus anciennes croisées á ogives. Paris 1934.
- Bachmann, E. 1940:* Eine spätstaufige Baugruppe im mittelböhmischem Raum. Brünn und Leipzig 1940.
- Bachmann, E. 1941:* Südetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert. Brünn und Leipzig. 1941.
- Bachmann, E. 1969:* Architektur bis zu den Hussitenkriegen. In: *Gotik in Böhmen*. München 1969, s. 34–109.
- Bachmann, E. 1973:* Architektur und Sakrallandschaft. In: F. Seibt (ed.), *Bohemia Sacra, das Christentum in Böhmen 973–1973*, s. 481–508.
- Bachmann, E. 1977:* Gothic architecture in the period before the Hussite Wars. In: *Gothic Art in Bohemia. Architecture, Sculpture and Painting*. Oxford 1977, s. 11–26.
- Balbín, B. 1682:* *Miscellanea historica Regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. Bohemia Sancta. Pragae* 1682.
- Balík, A. 1971:* Historie a stavební vývoj Břevnova. In: A. Balík et al. (edd.), *Břevnov včera a dnes*, Praha 1971, s. 5–15.
- Bareš, F. 1907:* K vycházkám po Boleslavsku. Mladá Boleslav 1907.
- Bareš, F. 1908:* K vycházkám po Boleslavsku. In: Program císařského gymnasia v Mladé Boleslavi za školní rok 1907–1908. Mladá Boleslav 1908, s. 3–41.
- Batěk, E. 1898:* Břevnov pod Hvězdou. Praha 1898.
- Beaujean, D. V. 1934:* Historie et légende de l'abbaye de Břevnov. *Revue Française de Prague* 13, 1934, s. 109–119.
- Bečková, K. 2005:* Zmizelá Praha. Staré Město. Praha 2005.
- Bělohávek, V. 1933a:* Zakladatelka řádu. In: *Kniha památní na sedmisetleté založení českých křižovníků s červenou hvězdou*. Praha 1933, s. 15–35.
- Bělohávek, V. 1933b:* Průmět dějin českých křižovníků s červenou hvězdou. In: *Kniha památní na sedmisetleté založení českých křižovníků s červenou hvězdou*. Praha 1933, s. 37–63.
- Beneš, F 1934:* Proboštství sedleckého kláštera v Kouřimi. Kutná Hora 1934.
- Benešová, K. 1996:* Aula Regia près de Prague et Mons Regalis près de Paris, *Cîteaux* 47, 1996, s. 231–243.
- Benešová, K. 1998:* Das Minoriten – und Klarissenkloster in Znaim und seine mittelalterliche Gestalt. In: *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*. Prag 1998.
- Benešová, K. 1999(a):* Architektonický vývoj v době vrcholného středověku. In: P. Vlček (red.), *Umělecké památky Prahy*. Praha 1999, s. 28–30.
- Benešová, K. 1999(b):* Malá strana za Lucemburků a v době pozdní gotiky. In: P. Vlček (red.), *Umělecké památky Prahy*. Praha 1999, s. 31–33.
- Benešová, K. 2000:* Způsob setkání baroka s gotikou (Klášteřínský kostel v Sedlci po roce 1700 a po roce 1300). In: Charvátová, K. (ed.), *900 let cisterciáckého řádu*. Praha 2000, s. 229–244.
- Benešová, K. 2001:* Úvod. In: P. Lazarová – M. Gillová (edd.), *Architektura gotická. 10 století architektury / 2*, Praha 2001, s. 10–53.

- Benešová, K. 2003a: The Royal House in Brno and its Chapels. In: J. Fait (ed.), Court Chapels of the high and middle Ages and their artistic Decoration, Prague 2003, s. 185–193, 426–431.*
- Benešová, K. 2003: Poznámky k ostrovskému klášteru v době gotiky. In: D. Stehlíková – V. Brych (edd.), 1000 let kláštera na Ostrově (999–1999), Praha 2003, s. 43–54.*
- Benešová, K. 2005: Slohové souvislosti vrcholně gotické přestavby Sázavského kláštera. In: Historica Monastica I, Colloquia mediaevalia Pragensia 3. Praha 2005, s. 163–174.*
- Benešová, K. 2009: Hlava druhá (1310–1420). In: P. Kratochvíl (ed.), Velké dějiny země Koruny České, Tematická řada architektura, Praha–Litomyšl 2009, s. 105–229.*
- Bideault, M. - Lautier, C. 1987: Ile-de-France gothique. Les églises de la vallée de l'Oise et du Beauvais. Paris 1987.*
- Binding, G. 1998: Architektonische Formenlehre. Darmstadt 1998. 4 Auflage.*
- Binding, G. – Untermann, M. 1985: Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordenbaukunst in Deutschland. Darmstadt 1985.*
- Birnbaum, V. 1931: Architektura. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách I. Středověk. Praha 1931, s. 99–180.*
- Birnbaumová, A. 1929: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Čáslavském. Praha 1929.*
- Birnbaumová, A. – Pavlíková, L. 1966: Rekonstrukce zahrady kláštera Břevnovského. Památková péče 26, 1966, s. 307–316.*
- Blažíček, O. J. 1940: Šest rytin z opatství Břevnovského 1680–1799. Praha 1940.*
- Blažíček, O. J. – Čeřovský, J. – Poche, E. 1944: Klášter v Břevnově. Praha 1944.*
- Boháč, Z. 1995: Středověké kláštery v Čechách a na Moravě v době předhusitské, Historická geografie 28, 1995, s. 137–153.*
- Boháč, Z. 1997: Hospodářské zázemí Břevnovského kláštera. In: M. Bláhová – I. Hlaváček (edd.), Břevnov v českých dějinách, Praha 1997, 54–59.*
- Boháč, Z. 2011: Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Praha 2001.*
- Borkovský, I. 1949: Archeologický výzkum v klášteře svatého Prokopa v Sázavě, Časopis Turistů – Praha, č. 3–4, 1949, s. 49–50.*
- Borkovský, I. 1955: Klášter blahoslavené Anežky Přemyslovny v Praze 1, Časopis společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 24–35, 222–228.*
- Borkovský, I. 1955: Výzkum v klášteře bl. Anežky v Praze I, Archeologické rozhledy 8, 1956, s. 191, 192, 194–204, 209–211.*
- Borkovský, I. 1957a: Objev templářského kostela v Praze, Archeologické rozhledy 9, 1957, s. 500–507.*
- Borkovský, I. 1957b: Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřince, Časopis Národního muzea, 126, 1957, s. 7–35.*
- Borkovský, I. 1959: Kostel řádu templářů v Praze na Starém Městě. In: Kniha o Praze. Praha 1959, s. 35–46.*
- Borkovský, I. 1975: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha 1975.*
- Braníš, J. 1892: Dějiny středověkého umění v Čechách. Oddělení I. Praha 1892.*
- Brož, J. sine: Ilustrovaný průvodce po Praze a okolí. Praha.*
- Brutails, A. 1922: Pour comprendre les monuments de la France. Paris 1922.*
- Brych, V. – Dragoun, Zv. – Křivánek, R. 2009: Geofyzikální průzkum zaniklé kanonie premonstrátek v Louňovicích pod Bláníkem (předběžné výsledky v roce 2008). In: Mašek, M. – Sommer, P. – Žemlička, J. a další: Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace. Praha 2009, s. 107–115.*
- Břicháček, P. 1982: Ostrovský klášter. Průvodce. Jílové u Prahy. 1982.*
- Břicháček, P. – Merhautová, A. 1983: Kostel sv. Kiliána v Davli, Umění 31, 1983, s. 168–169.*
- Buben, M. M. 2002: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl: Řády rytířské a křížovníci. Praha 2002.*
- Budil, V. – Herout, J. 1960: Mnichovo Hradiště. Státní zámek, město a památky v okolí. Praha 1960.*

- Cechner, A. 1906: Klášter blahoslavené Anežky v Praze. Nově odkrytá část kláštera na severní straně kostela sv. Barbory, Památky archeologické a místopisné 21, 1906, s. 76–80.
- Cechner, A. 1913: Soupis památek uměleckých historických v království českém 39. Politický okres Rakovnický II, Praha 1913, s. 305–310.
- Cechner, A. 1918: Zpráva stavební, in: 25 let kláštera blahoslavené Anežky (1893–1918). Jubilejní zpráva Jednoty pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky v Praze. Praha 1918, s. 21–38.
- Cejnková, D. 1977: Raně středověký výzkum v Brně-Komárově. In: Přehled výzkumů 1975. Brno 1977, s. 66–67.
- Cejnková, D. 1978: Raně středověký výzkum v Brně-Komárově. In: Přehled výzkumů 1976. Brno 1978, s. 81.
- Crugerus, J. 1669: Sacri pulveres. 1669.
- Čarek, J. 1978: Z dějin staroměstských domů. Pražský sborník historický 11, 1978, 20–39.
- Čechura, J. 1984: Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt, Právněhistorické studie 26, 1984, s. 35–72.
- Čelakovský, J. 1903: Praha. In: Ottův slovník naučný. 20 díl. Praha 1903, s. 397–529.
- Čermák, K. 1903: Památky z komendy pruských rytířů v Drobovicích u Čáslavě, Památky archeologické 20, 1903, s. 381–388.
- Černušák, T. – Prokop, A. – Němec, D. 2001: Historie dominikánů v českých zemích. Praha 2001.
- Černý, M. 2002: K historii sakrálního areálu na Velízi, Minulostí Berounska 5, 2002, s. 42–62.
- Čiháková, J. 2001: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí. Mediaevalia archaeologica 3, 2001, 29–135.
- Čiháková, J. 2004: Maltéžské náměstí čp. 478/III, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 351–352.
- Čiháková, J. 2008: Starobylé komunikace pod domem Malostranské náměstí čp. 2/III. Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 28/00. Edice Archeologické prameny k dějinám Prahy svazek 1, e-Book, Praha 2008.
- Čiháková, J. 2009: Archeologický výzkum v rotundě sv. Václava na Malostranském náměstí. Časopis Společnosti přátel starožitností 117, 2009/1, 14–30.
- Čiháková-Draganová, J. 1984: Praha 1 – Staré Město, Malá Štupartská ulice, Pražský sborník historický 17, 1984, s. 149–150.
- Čiháková, J. – Kovář, M. 2006: Příspěvek k poznání raně gotického stavebního vývoje kostela sv. Tomáše. Archaeologica Pragensia 18, 2006, 67–76.
- Čížek, J. – Jánský, Z. – Slavík, J. 1997: Filiální kostel svatého Václava na Dobeníně. Stopami dějin Náchodska 3, 1997, s. 9–32.
- Denkstein, V. 1934: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce, Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění. Praha 1934, s. 111–131.
- Denkstein, V. 1959: K archeologickému výzkumu kláštera sv. Anny na Starém Městě pražském. In: Kniha o Praze 1959, s. 47–53.
- Denkstein, V. 1991: Helena Soukupová, Anežský klášter v Praze (recenze), Umění 39, 1991, s. 276–280.
- Dostál, A. 1891: Farní osada Velíz, Časopis katolického duchovenstva 10, 1891, s. 596–607.
- Dragoun, Z. 1980: Archeologický výzkum severní fronty Anežského kláštera, Archaeologica Pragensia 1, 1980, s. 209–226.
- Dragoun, Z. 1992: K podobě minoritského kláštera na Starém Městě pražském, Zprávy památkové péče 52, 1992, s. 1–3.
- Dragoun, Z. 1993: Středověké podlahy a dlaždice z břevnovského kláštera. Zprávy památkové péče 53, 1993, s. 170–176.
- Dragoun, Z. 1995: Strahovský klášter, Pražský sborník historický 28, 1995, s. 223.
- Dragoun, Z. 1998: Strahovský klášter, Pražský sborník historický 30, 1998, s. 257–258.
- Dragoun, Z. 2002: Praha 885–1310. Praha 2002.

- Dragoun, Z. 2002b*: Výsledky záchranného archeologického výzkumu v hospodářském dvoře Strahovského kláštera. In: Výroční zpráva 2001, Státní památkový ústav v hlavním městě Praze. Praha 2002, s. 97–102.
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M. 2002*: Románské domy v Praze, Praha–Litomyšl 2002, s. 210–212.
- Dragoun, Z. a kol. 2003*: Archeologický výzkum v Praze v letech 1999 – 2000, Pražský sborník historický 32, 2003, s. 296 – 350.
- Dragoun, Z. 2004a*: Strahovský klášter, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 338–340.
- Dragoun, Z. 2004b*: Anenský klášter, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 365–366.
- Dragoun, Z. 2006a*: Anenský klášter, Pražský sborník historický 34, 2006, s. 342–344.
- Dragoun, Z. sine 2006b*: Stavební podoba kláštera ve středověku. In: M. Tryml (ed.), *Kniha o Břevnově*, Praha (datum 2006 v tiráži neuvedeno).
- Dragoun, Z. 2008*: K některým otázkám opevnění Starého Města pražského. In: Zdeněk Měřínský (ed.), *Forum urbes medii aevi V*. Brno 2008, 250–255.
- Dragoun, Z. 2009*: Vladislav a jeho stavby v Praze. In: Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace. Praha 2009, s. 184–190.
- Dragoun, Z. – Havrda, J. 2009*: Anežský klášter ppč.898, Pražský sborník historický 37, 2009, s. 431–432.
- Dragoun, Z. – Merhautová, A. – Sommer, P. 1993*: Stavební podoba břevnovského kláštera ve středověku. In: I. Hlaváček – M. Bláhová (edd.), *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*, Praha 1993, s. 67–137.
- Dragoun, Z. – Preiss, P. – Sommer, P. 1993*: Břevnovský klášter. Praha 1993 (2. vydání).
- Dragoun, Z. – Sommer, P. 1993*: Středověká podoba břevnovského kláštera. In: D. Hejdová – P. Preiss – L. Urešová (edd.), *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově 993–1993*, Praha 1993, s. 27–40.
- Dragoun, Z. – Stehlíková, D. 1992*: Archeologické a stavebně historické výzkumy v areálu prelatury zbraslavského kláštera v letech 1984–1989, *Staletá Praha* 22, 1992, s. 135–164.
- Dragoun, Z. – Tryml, M. – Mjartan, J. 2010*: Restaurování torz středověkých podlah z Dolních Chaber a Břevnovského kláštera. *Staletá Praha* 26, 2010, č. 2, 110–118.
- Durdík, T. – Chotěbor, P. 1994*: Stavební vývoj kláštera sv. Jiří na Pražském hradě ve středověku, *Archaeologica historica* 19, 1994, s. 369–377.
- Durdík, T. 1984 - 1985*: Klášter Hradiště nad Jizerou, *Buletin záchranného oddělení 1984-1985*, s. 79.
- Durdík, T. 1992*: Klášter Hradiště nad Jizerou, *Výzkumy v Čechách 1988-1989*. Praha 1992, s. 60.
- Durdík, T. 1998*: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha 1998.
- Durych, V. 1886*: Z českého ráje. Hradec Králové 1886.
- Dušková, S. 1993*: Listinný poklad břevnovského kláštera z doby vlády Přemysla Otakara II. In: I. Hlaváček – M. Bláhová (edd.), *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*, Praha 1993, s. 139–145.
- Dvořák, J. – Horáčková, L. – Vargová, L. – Zatloukal, R. 1998*: Výzkumy v dominikánském a minoritském klášteře v Jihlavě, *Pravěk NŘ* 8, 1998, s. 303–319.
- Dvořáková, V. – Hilmera, J. 1947*: Rožmberský latrán pod Příběnicemi, *Zprávy památkové péče* 7, 1947, s. 121–126.
- Ekert, F. 1878*: Zrušené a zaniklé chrámy v Praze. 2. Chrám sv. Vavřince se sídlem Templářů, později s klášterem Dominikánek u sv. Anny na Starém městě, *Blahověst, Hlasy katolické*, 28, 1878, 15. března, s. 115–119.
- Ekert, F. 1883*: Posvátní místa královského hlavního města Prahy. Svazek I. Praha 1883.
- Ekert, F. 1884*: Posvátní místa královského hlavního města Prahy. Svazek II. Praha 1884.
- Ekert, F. 1996*: Posvátní místa královského hlavního města Prahy. Svazek I, II. Reprint. Praha 1996.
- Enlart, C. 1920*: Manuel d'archéologie Française I. II. Periode française dite gothique, style flamboyant, renaissance. Paris 1920.

- Erlande-Brandenburg, A. – Mérel-Brandenburg, A. B. 2003: Du Moyen Âge à la Renaissance. IVe siècle – début XVIe siècle. Paris 2003.*
- Eydoux, H.P. 1952: L'architecture des églises cisterciennes d'Allemagne. Paris 1952.*
- Eydoux, H.P. 1956: L'église abbatiale de Morimond, Bulletin Monumental 114, 1956, s. 253–266.*
- Eydoux, H.P. 1958: L'église abbatiale de Morimond, Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis 14, 1958, s. 3–111.*
- Eydoux, H.P. 1982: À propos des fouilles Morimond. In: Chauvin, B.: Mélangés à la mémoire du père Anselme Dimier 5, 1982, s. 353–355.*
- Fajt, J. – Sršeň, L. 1993: Lapidárium Národního muzea. Praha 1993.*
- Feuerbach, M. 2009: Das Zisterzienserkloster Ossegg. Baugeschichte und Baugestalt von der Gründung 1196 bis in das Jahr 1961. Aachen 2009.*
- Fiala, K. – Podlaha, A. 1902: Zbytky původní románské stavby v Maltézském chrámu na Malé Straně v Praze, Památky archeologické a místopisné 20, 1902–1903, s. 177–184.*
- Fiala, K. 1907: Kostel Matky Boží „pod řetězem“ s konventem rytířského řádu Johannitů, Architektonický obzor 6, 1907, s. 11–12, 14.*
- Filip, J. 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha 1947.*
- Fleková-Křenková, K. 2008: Gotická mozaiková dlažba z chrámu cisterciáckého kláštera Hradišti nad Jizerou, Studia mediaevalia Pragensia 8, 2008, s. 143–175.*
- Foltýn, D. 2000: K typům a funkcím cisterciáckých proboštví v předhusitských Čechách. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.-29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze. Praha 2000, s. 79-95.*
- Foltýn, D. a kol. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005.*
- Foltýn, D. – Slavík, J. 2001: Stavební podoba cisterciáckého opatství Svaté Pole ve světle písemných a hmotných pramenů, Východočeské listy historické 17 – 18, 2001, s. 345–367.*
- Franz, G. H. 1942: Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Brünn–München–Wien 1942.*
- Franz, Z. 1997: Předjezuitské Klementinum. Informační bulletin Národní knihovny ČR 16. Praha 1997, 16–21.*
- Frejková, O. 1940: Kostel sv. Petra na Poříčí v Praze. Poklady národního umění 22. Praha 1940.*
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském Hradě. Praha 1997.*
- Frolík, J. – Tomášek, M. 1999: Čáslav do konce středověku. In: Čáslav. Místo pro život. Svědectví archeologie. Praha 1999, s. 11–28.*
- Gabriel, F. 2006: Teoretické aspekty studia hradních staveb. Ústí nad Labem 2006.*
- Gabriel, F. – Kracíková, L. 1997: Středověké kostely v sondě severních Čech. In: Doležalová, E. – Šimůnek, R. (ed.) 1997: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Praha 1997, s. 309–324.*
- Gabriel, F. – Macek, P. – Zahradník, P. 1994: Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v Podještědí, Průzkumy památek 1, 1994, s. 31–42.*
- Gajewski, A. 2009: Sedletz und die französische Zisterzienserarchitektur des 12. und 13. Jahrhunderts: Hypothesen und Kontroversen. In: R. Lomičková (ed.). Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Praha 2009, s. 347–361.*
- Gruber, B. 1874: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen. Zweiter Theil. Wien 1874.*
- Grzibovskí, A. 1983: Early Mendicant Architecture in Central-Eastern Europe, the present state of research. Arte medievale sešit 1, 1983, s. 135–156.*
- Gubíková, R. 2007: Kostel sv. Kateřiny v Chomutově. Chomutov. 2007.*
- Gut, K. 1910: Objevení středověkých částí v klášteře křížovnickém, Za Starou Prahu, 1910, s. 43–44.*
- Hálová-Jahodová, C. 1947: Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Praha 1947.*
- Hammerschmid, J. F. 1723: Prodromus Gloriam Pragensem. Pragae 1723.*
- Hansl, F. (ed.) 1899: Smíchovsko a Zbraslavsko. Praha 1899.*

- Hauserová, M. 2001: Zakladatelé. Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumání v českých zemích. In: P. Rožmberský – F. Schmidová (edd.), Dějiny staveb 2001, Plzeň–Praha 2001, s. 5–8.*
- Havrdá, J. 2000: Praha 1-Staré Město, Klementinum – hospodářský dvůr. In: Zdeněk Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický 31, 2000, 368–369.*
- Havrdá, J. 2004: Křižovnická ulice čp. 190/I a 1040/I – Klementinum, Pražský sborník historický 33, 2004, s. 367–369.*
- Havrdá, J. 2006: Křižovnická ulice čp. 1040/I – Klementinum, Pražský sborník historický 34, 2006, s. 346–347.*
- Hejdová, D. – Reichertová, K. 1982: Nález sklářské pece v bývalém Anežském klášteře v Praze 1, Na Františku, Archaeologica Pragensia 3, 1982, s. 169–188.*
- Hejna, A. 1956: Ke stavební minulosti Břevnovského kláštera. Památky archeologické 47, 1956, s. 151–170.*
- Hejna, A. 1962: Archeologický výzkum v areálu bývalého kláštera a bratrského střediska v Mladé Boleslavi, Památková péče 22, 1962, s. 87–91.*
- Herain, J. 1902: Stará Praha. Praha 1902.*
- Herichová, I. 2006: Jiřský klášter, Pražský sborník historický 34, 2006, s. 317–319.*
- Herold, J. A. 1914: Mnichovohradištsko přírodou a památkami. Mnichovo Hradiště 1914.*
- Herold, J. A. 1928: Mnichovohradištsko přírodou a památkami. Druhé vydání. Mnichovo Hradiště 1928.*
- Heřman, P. 1980: Anežský klášter obnoven, Památky a příroda 5, 1980, s. 513–524.*
- Heřman, P. 1984: Anežský areál ve 13. století, Archaeologica Pragensia 5, 1984, s. 125–146.*
- Heřman, P. 1986: Počátky výstavby Anežského areálu a stručný přehled jeho vývoje až do 19. století, Staletá Praha 16, 1986, s. 99–129.*
- Heřman, P. 1988: Nové poznatky získané při obnově Anežského kláštera v Praze, Staletá Praha 18, 1988, s. 87–96.*
- Heřman, P. 1991: Helena Soukupová, Anežský klášter v Praze (recenze), Umění 39, 1991, s. 174–175.*
- Hilbert, K. 1906: Obnova děkanského chrámu v Čáslavi. Zpráva k projektům architekta K. Hilberta, Čáslavský kraj 1, 1906, s. 70, 71.*
- Hlavsa, V. – Vančura, J. 1983: Malá Strana/Menší Město pražské. Praha 1983.*
- Hledíková, Z. 1997: Benediktini v českých zemích ve středověku. In: Bláhová, M. – Hlaváček, I. (edd.), Břevnov v českých dějinách, Praha 1997, s. 7–24.*
- Hlubinka, R. 1933: Výzkum zbytků benediktinského kláštera na Ostrově u Davle, Za Starou Prahu 17, 1933, s. 2–4.*
- Hlubinka, R. 1947: Románské domy na Starém Městě pražském, Zprávy památkové péče 7, 1947, s. 25–46.*
- Hlubinka, R. 1951: Zprávy o některých románských nálezích v Praze, Časopis Společnosti přátel starožitností 59, 1951, s. 30–41.*
- Hlobil, I. 1984: Peripetie vývoje a poznání významné středověké architektury (Doplňky k průzkumu kolegiálního kostela sv. Mořice v Kroměříži), Památky a příroda 1984, s. 343.*
- Hnilička, E. 1936: Úprava okolí Břevnovského kláštera. Za starou Prahu 20, 1936, s. 9–10.*
- Hobzek, J. 1987: Kláštery v českých z hlediska památkové hodnoty. Praha 1987.*
- Hoffmann, J. (ed.) 1993: Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr. St. Ottilien 1993.*
- Holub, J. B. 1890: Paměti farnosti u sv. Markéty v Břevnově a blízkého okolí. Praha 1890.*
- Holub, J. B. 1893: Odkryté poklady. Paměti děje- a místopisné vikariálního obvodu Libockého v okrese Smíchovském. Praha 1893.*
- Holub, B. J. 1894: Opatství u sv. Markéty v Břevnově. Časopis společnosti přátel starožitností 2, 1894, s. 80–87.*
- Homolka, J. 1972: Na okraj sochařství třetí čtvrtiny 13. století v Čechách, Umění 20, 1972, s. 205–211.*

- Homolka, J. 1982: Sochařství doby posledních Přemyslovců. In: J. Kuthan (ed.), Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy 1982, s. 69–120.*
- Horyna, M. 1984: Nález románského zdiva objektu prelatury na Zbraslavi, Umění 32, 1984, s. 177–180.*
- Horyna, M. – Lancinger, L. – Láska, V. 1984: Mnichovo Hradiště. Zámek. Město Okolí. Praha 1984, sine.*
- Horyna, M. – Křížová, K. 1996: Zámek Mnichovo Hradiště. Praha 1996.*
- Horyna, M. 2006: Zámek Zbraslav. Praha 2006.*
- Hrdlička, L. 1984: Nástin vývoje reliéfu historického jádra Prahy, Archeologica Pragensia 5, 1984, s. 197–209.*
- Hrudníková, M. (ed.) 1997: Řeholní život v českých zemích. Kostelní Vydří 1997.*
- Huml, V. 1975a: Náměstí Curieových, prostor severovýchodně od parcely č. 986, Výzkumy v Čechách 1972. Praha 1975, s. 140–141.*
- Huml, V. 1975b: Praha 1 – Staré Město (náměstí Curieových), Pražský sborník historický 9, 1975, s. 225.*
- Huml, V. 1977a: K počátkům kostela sv. Klimenta na Novém Městě pražském. Archeologica historica 3, 1977, s. 83–93.*
- Huml, V. 1977b: Výzkum v kostele sv. Klimenta na Novém Městě pražském. Archeologické rozhledy 29, 1977, s. 406–415.*
- Huml, V. 1980: Výzkum v areálu hotelu Intercontinental v Praze 1 – Starém Městě, Archaeologica Pragensia 1, 1980, s. 175 – 189.*
- Huml, V. 1989: Archeologický výzkum zástavby býv. Biskupského dvora u sv. Petra na Poříčí (Praha 1-Nové Město), Archaeologica Pragensia 10, 1989, s. 205–257.*
- Hýbl, F. 1896: Počátky minoritů v Čechách a na Moravě, Český časopis historický 1896, s. 338.*
- Hypšman, B. 1948: Břevnovský klášter a jeho regulační potřeby. Za Starou Prahu 23, 1948, s. 1.*
- Hyzler, J. 1964: Vývojová problematika rekonstrukce kláštera blah. Anežky v Praze, Památková péče 24, 1964, s. 262–275.*
- Hyzler, J. 1965: Obnova bývalého kláštera bl. Anežky v Praze, Památková péče 25, 1965, s. 258–271.*
- Charvátová, E. 1970: Stavební historie města Benešova. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 1970, s. 87–91.*
- Charvátová, K. 1993: Postup výstavby cisterciáckých klášterů v Čechách, Medievalia Historica Bohemica 3, 1993, s. 199–223.*
- Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420. 1 svazek. Fundace 12. století. Praha 1998.*
- Charvátová, K. – Spurný, V. – Venclová, N. 1992: Nálezové zprávy státního archeologického ústavu v Praze. Praha 1992.*
- Chauvin, B. 2003: La seconde abbatale de Morimond, à la lumière de Walkenried II. Hypothèses et précision nouvelles (1990–2003). In: L'abbaye cistercienne Morimond, histoire et rayonnement: actes du colloque de septembre 2003. Langres 2003, s. 157 – 178.*
- Chauvin, B. 2007a: La reconstruction du monastère de Cîteaux (vers 1160–vers 1240), Bulletin Monumental 165, 2007, s. 143–173.*
- Chauvin, B. 2007b: La reconstruction du monastère de Cîteaux (vers 1160–vers 1240), Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre 11, 2007, s. 2–3.*
- Jakubička, M. 1916: Příchod a počátky řádu dominikánského v našich vlastech. In: František Zdráhal / Matouš Kovář (eds.), Sborník historického kroužku 17, Praha 1916, s. 210–216.*
- Jan, L. 1987: Pečeti rytířských duchovních řádů v Čechách a na Moravě 1189–1310, Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 246, 1987, s. 1–27.*
- Jan, L. 2000: Templáři v Čejkovicích, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C47, 2000, s. 47–69.*

- Jan, L. 2002: Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter. In: L. Jan – P. Obšusta (edd.), *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. – 25. 5. 2001 v Třebíči*, Brno 2002.
- Jan, L. 2011: Die Templer in Böhmen und Mähren. In: *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*. Brno 2011, s. 171–182.
- Jan, L. – Jesenský, V. 1996: K funkci a stavební podobě johanitských komend na Moravě, *Průzkumy památek* 1996, s. 75–86.
- Ječný, H. – Tryml, M. 1983: Pohřebiště Přemyslovců na Zbraslavi. In: *Umění 13. století v českých zemích*. Praha 1983, s. 197–200.
- Ječný, H. – Olmerová, H. 1988: Historie a výzkum staroměstského bloku kolem kostela sv. Benedikta. In: Hanáková, H. – Stloukal, M., *Pohřebiště kolem bývalého kostela svatého Benedikta v Praze*. Praha 1988, s. 7–24.
- Jermář, J. 1994: Historie Kláštera Hradiště nad Jizerou. In: *850 let Kláštera Hradiště nad Jizerou 1144–1994. Hradiště nad Jizerou*. 1994, s. 3–47.
- Jíra, J. 1924–1925: Plány našich jezuitských kolejí a kostelů v Bibliothèque Nationale v Paříži. *Památky archeologické* 34, 1924–1925, s. 246–248.
- Jirásko, L. 1995: Církevní poměry Stříbra v době předhusitské, *Historický věstník Stříbrska* 1995, s. 9–14.
- Jiřík, V. 1971: Univerzitní teze Otomara Zinkeho z roku 1689. *Umění* 19, 1971, s. 503–508.
- Joachimová-Votočková, J. 1940: Anežka Přemyslovna. *Postavy české minulosti svazek 2*. Praha 1940.
- Joachimová-Votočková, J. 1943–1944: Klášter na Františku v Praze, *Umění* 15, 1943–1944, s. 301–308, 393–404.
- Joachimová, J. 1955: Nález nápisů a kreseb v Klášteře bl. Anežky v Praze, *Zprávy památkové péče* 15, 1955, s. 243–245.
- Joachimová, J. 1956a: Význam nových archeologických nálezů pro studium stavební historie, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 64, 1956, s. 171–175.
- Joachimová, J. 1956b: K úpravě čtvrti na Františku v Praze, *Ochrana památek* 1956, s. 37–41.
- Joachimová, J. 1960: Brána kláštera klarisek na Františku v Praze, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 68, 1960, s. 226–231.
- Joachimová, J. 1964: Prodej přeštického újezdu ve stavební historii kláštera sv. Anežky, *Umění* 12, 1964, s. 96–98.
- Joachimová, J. 1966: K slohovému původu kláštera sv. Anežky, *Umění* 14, 1966, s. 189–215.
- Joachimová, J. 1968: Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, *Umění* 16, 1968, s. 495–501.
- Joachimová, J. – Líbal, D. 1956: Na troskách mužského kláštera na Františku, *Ochrana památek* 1956, s. 19–36.
- Kadlec, J. 1979: Kláštery augustiniánů-eremitů v Čechách a na Moravě. In: Marrou, H.: *Svatý Augustin. Část druhá. Augustin a augustiniáni v českých zemích*. Řím 1979, s. 175–190.
- Kadlec, J. 1985: *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen mit Edition seines Urkundenbuches*. Würzburg 1985.
- Kalina, P. – Kořátko, J. 2004: *Praha 1310–1419*. Praha 2004.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1990: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území, *Staletá Praha* 20, 1990, s. 118–145.
- Kašička, F. 2002: *Stavebně historický průzkum. Skriptum ČVUT*, Praha 2002.
- Kibic, K. 2011: Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, *Zprávy památkové péče* 71, 2011, s. 281–288.
- Klutschak, F. 1887: *Chronik des Annaklosters in Prag*. Prag 1887.
- Knap, U. 1997: Zisterziensergotik oder Reichstil. Zur Interpretation der frühgotischen Bauteile in Kloster Maulbronn. In: *Maulbronn*. Stuttgart 1997.
- Kočka, V. 1936: *Dějiny Rakovnícka: Rakovník* 1936.
- Kolektiv 1965: *Nové poznatky o stavebním vývoji Prahy*, *Staletá Praha* 1, 1965, s. 74–104.
- Kolektiv 2001: *Architektura gotická. 10 století architektury*. Praha 2001.

- Kopičková, B.* 1993: Ženské cisterciácké kláštery v Čechách a na Moravě ve vztahu k církevní hierarchii (13. – počátek 15. století), *Český časopis historický* 91, 1993, s. 385–400.
- Kořán, I.* 1968: Cyriácký klášter a chrám sv. Kříže v baroku, *Umění* 16, 1968, s. 173–195.
- Kotlářová, S.* 2002: Strakonický hrad. Stavebněhistorický vývoj. In: *Vlastivědný sborník Strakonice, kapitoly z historie* 1, 2002, s. 139–151.
- Kotrba, V.* 1964: Mistr Martin Rainer – „Martino Rana“, pražský stavitel raného baroka. *Umění* 12, 1964, s. 487–497.
- Koudelka, V.* 1967: Cisterciáci a Čechy. In: *Se znamením kříže. Řím 1967*, s. 91–94.
- Kovář, M.* 1902: Klášter blahoslavené Anežky v Praze, *Sborník historického kroužku* 3, 1902, s. 123–125.
- Kovář, M.* 1904: Klášter blahoslavené Anežky v Praze, *Sborník historického kroužku* 5, 1904, s. 127–128.
- Kovář, M.* 1908: Postup prací při obnově kláštera bl. Anežky, *Sborník historického kroužku* 9, 1908, s. 97–98.
- Kovář, M.* 2005: K problematice raně gotických přestaveb Břevnovského, Sázavského a Strahovského kláštera. *Průzkumy památek* 12, 2005, s. 184–191.
- Kovář, M.* 2009: Materiálie k sakrální architektuře 13. století ve středních Čechách, *Památky středních Čech* 23/1, s. 48–54.
- Kovář, M. – Musílek, M.* v tisku: Přečasná součástky z Opatovic (poznámka k architektuře benediktinského opatovického kláštera ve 13. století). In: *Colloquia medievalia Bohemica*.
- Krása, J.* 1982: Nástěnná a knižní malba 13. století v českých zemích. In: *Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982*, s. 23–67.
- Kratochvíl, V.* 1891–1892: Bývalý klášter dominikánek u sv. Anny v Praze, *Růže dominikánská* V, 1891–1892, s. 6–12, 56–63, 120–125, 160–163, 197–202, 317–321.
- Kroupa, P.* 1986: K rostlinné ornamentice v architektuře 13. století, *Památky a příroda* 11, 1986, s. 474–476.
- Kroupa, P.* 1986: K rostlinnému ornamentu na stavbách ve 2. polovině 13. století. In: J. Homolka (ed.), *Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986*, s. 45–87.
- Kroupa, P.* 1987: K některým problémům gotické architektury na Příbramsku, *Vlastivědný sborník z Podbrdsk* 32–33, 1987, s. 31–44.
- Kroupa, P.* 1987b: Rostlinný ornament v Hradišti nad Jizerou, Kolíně a v Kouřimi, *Památky středních Čech* 2, 1987, s. 43–63.
- Kroupa, P.* 1989: O středověké architektuře druhé poloviny 14. století (Matyáš z Arrasu a Petr Parlér). *Památky středních Čech* 4, 1989, s. 54–70.
- Kroupa, P.* 1990: O gotické architektuře v horním Posázaví. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 30/2, 1990, s. 119–132.
- Kroupa, P.* v přípravě do tisku: Gotický rostlinný dekor bývalého cisterciáckého kláštera Hradiště. In: *Kovář, M. (ed.) Klášter Hradiště nad Jizerou, Sborník příspěvků k jeho dějinám a architektuře*.
- Kroupa, J. – Vobr, J. – Drlík, V.* 2006: Benediktinský klášter v Rajhradě. Brno 2006
- Křesadlo, K.* 1994: Slaný od prvních zpráv do Bílé hory. In: *Kniha o Slaném. Slaný 1994*, s. 43–64.
- Kuběnka, J.* 1970: Příspěvek k dějinám kláštera Svaté Pole u Třebechovic pod Orebem, *Orlické hory a Podorlicko* 3, 1970, s. 71–89.
- Kubíček, A.* 1951a: Výzkum románského Strahova, *Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek* 26, 1951, s. 25–26.
- Kubíček, A.* 1951b: Strahovské objevy, *Časopis společnosti přátel Starožitností* 59, 1951, s. 122–123.
- Kubíček, A. – Líbal, D.* 1955: *Strahov. Praha 1955.*
- Kuča, K.* 1998: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, díl III. Praha 1998.
- Kuča, K.* 2002: *Atlas památek. Česká republika. 1. díl, A/N. 2002.*
- Kunst, H. J.* 1969: Der Domchor zu Köln und die hochgotische Kirchenarchitektur in Norddeutschland. *Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte* 8, 1969, s. 9–40.

- Kutal, A. 1972: České gotické umění, Praha 1972.*
- Kuthan, J. 1972: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.*
- Kuthan, J. 1975: Gotická architektura v jižních Čechách, zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975.*
- Kuthan, J. 1977a: Pozůstatky středověkých staveb cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou, Památky a příroda 1977, s. 598–599.*
- Kuthan, J. 1978: Cisterciácký klášter a pohřebiště posledních Přemyslovců na Zbraslavi, Pražský sborník historický 11, 1978, 81–100.*
- Kuthan, J. 1979: Přemysl Otakar II. a dvorské umění jeho doby. Folia historica bohemica I. Praha 1979, s. 279–293.*
- Kuthan, J. 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, s. 181–351.*
- Kuthan, J. 1982b: Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und in Mähren. München. Berlin 1982.*
- Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, k problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983.*
- Kuthan, J. 1984: K některým otázkám výkladu architektury 13. století v českých zemích, Umění 32, 1984, s. 38–47.*
- Kuthan, J. 1988: Poklady cisterciáckých klášterů v Čechách a na Moravě, Umění 36, 1988, s. 127–139.*
- Kuthan, J. 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha 1991.*
- Kuthan, J. 1993: Přemysl Otakar II., král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993.*
- Kuthan, J. 1993b: Katedrální chór v cisterciácké architektuře, Památky středních Čech 7, 1993, s. 2 – 15.*
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk 1994.*
- Kuthan 1994b: Cisterciácké kláštery v českých zemích a husitské obrazoborectví, Časopis Národního muzea, Řada historická 163, 1994, s. 81–89.*
- Kuthan, J. 2001: Cisterciácké kláštery jako pohřební místa vladařských rodů střední Evropy. In: Historická inspirace. Sborník k počtě Dobroslava Líbala. Praha 2001, s. 199–214.*
- Kuthan, J. 2005a: Cisterciácké kláštery v září královského majestátu. In: Gloria Sacri Ordinis Cisterciensis. Praha 2005, s. 13–21.*
- Kuthan, J. 2005b: Středoevropské proměny klášterních kostelů s pravoúhlým chórem. In: Gloria Sacri Ordinis Cisterciensis. Praha 2005, s. 195–203.*
- Kuthan, J. 2005c: Středoevropské metamorfózy pravoúhlého chóru. In: Gloria Sacri Ordinis Cisterciensis. Praha 2005, s. 159–194.*
- Kuthan, J. 2009: Dvorské umění: nástup a rozkvět gotiky: In: P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička (ed.) Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 451–475.*
- Kuthan, J. 2009: Zakladatelská činnost posledních Přemyslovců. Dvorské umění: nástup a rozkvět gotiky. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička (edd.), Přemyslovci, budování českého státu, Praha 2009, s. 418–425, 431–437, 441–445; s. 451–459, 463–469, 472–475.*
- Kypta, J. – Veselý, J. 2011: Kostel sv. Vavřince v Bedřichovicích – málo známá ukázka středověké architektury Podblanicka, Památky středních Čech 25, 2011, s. 3–22.*
- Lambert, E. 1978: L'architecture des Templiers. Paris 1978.*
- von Ledebur, A. 1977: Der Chormittelpfeiler. Zur Genese eines Architekturmotives des Hanns von Burghausen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Nürberg 1977.*
- Lehner, F. J. 1895: Románské exkurze. (124–126). Farní kostel sv. Jana Křtitele na Velizi, Method 21, 1895, s. 73–76.*

- Lehner, F. J. 1903: Dějiny umění národa českého. Díl I. Doba románská. Svazek I. Architektura. Část I. Praha 1903.*
- Lehner, F. J. 1905: Dějiny umění národa českého. Díl I. Doba románská. Svazek II. Architektura. Část II. Praha 1905.*
- Líbal, D. 1940: První klášterní kostel velehradský a jeho slohové zařazení, Velehradské zprávy 21, 1940, s. 4–7.*
- Líbal, D. 1942: Cisterciácký klášterní chrám v Hradišti nad Jizerou, Zprávy památkové péče, 6, 1942, s. 89–92.*
- Líbal, D. 1943: Kouřim. Poklady umění v Čechách a na Moravě 57. Praha 1943.*
- Líbal, D. 1944: Klášter Hradiště. Poklady umění v Čechách a na Moravě 64. Praha 1944.*
- Líbal, D. 1946: Pražské gotické kostely. Praha. 1946.*
- Líbal, D. 1948: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948.*
- Líbal, D. 1949a: O skupině pozdně románských kostelů. In: Cestami umění. Praha 1949, s. 56–66.*
- Líbal, D. 1949b: Počátky gotického stavitelství. In: A. Kutal, D. Líbal, A. Matějček, České umění gotické I. Stavitelství a sochařství Praha 1949, s. 13–19.*
- Líbal, D. 1953: Románský klášter na Strahově, Umění 1, 1953, s. 181–197.*
- Líbal, D. 1957: Kouřim. In: Katalog historických měst v Čechách a na Moravě, SÚRPMO. Dobříš 1957, s. 142–143.*
- Líbal, D. 1959: L'architecture cistercienne au moyen age en Bohême et en Moravie. In: Actes du XIX congrés international d'histoire de l'art. Paris 8-13 Septembre 1958. Paris 1959, s. 111–116.*
- Líbal, D. 1961: Architektura gotická. In: Architektura v českém národním dědictví. Praha 1961, s. 53–81.*
- Líbal, D. 1976: Jiří Kuthan, Gotická architektura v jižních Čechách, recenze. Umění 24, 1976, s. 565–566.*
- Líbal, D. 1979: Gotická architektura v Praze doby Karlovy, Staletá Praha 9, 1979, s. 45–66.*
- Líbal, D. 1982: Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni. Umění 30, 1982, s. 448–453.*
- Líbal, D. 1983: Umění románské – Architektura. Umění gotické – Architektura. In: E. Poche (ed.), Praha středověká /čtvero knih o Praze/. Praha 1983, 53–119, 167–356.*
- Líbal, D. 1983b: Gotická architektura středních Čech. Praha 1983.*
- Líbal, D. 1984: Gotická architektura. In: Chadraba, R. – Krása, J. (edd.), Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 144–215.*
- Líbal, D. 1994: Architektura. In: D. Houšková (ed.), Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku, Praha 1994, s. 39–43, 46–48, 50–52, 55–58, 62–67, 71–76, 79–84, 88–91, 93–96, 99–100, 103–104, 108–112, 115–118, 121–122, 124–129, 131–134.*
- Líbal, D. 1996: Význam oseckého kláštera v rámci české i evropské architektury cisterciáckého řádu ve středověku. In: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník. Osek 1996, s. 129–142.*
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001.*
- Líbal, D. – Hanzlíková, H. 1995: Stříbro, bývalý minoritský klášter, nové poznatky o jeho stavebním vývoji, Historický věstník Stříbrska, 1, 1995, s. 35–47.*
- Líbal, D. – Hanzlíková, H. 1998: Stříbro, bývalý minoritský klášter, Zprávy památkové péče 58, 1998, s. 193–199.*
- Líbal, D. – Holanové, E. 1972: Románský konventní chrám bývalého kláštera v Oseku, Zprávy, studie Oblastního vlastivědného muzea v Teplicích, společenské vědy – scientiae sociales 8, 1972, s. 1–11.*
- Líbal, D. – Líbal, P. 2000: Architektonické proměny Prahy v jedenácti stoletích. Praha 2000.*
- Líbal, D. – Líbalová, J. 1942: Středověký kostel Křížovníků s červenou hvězdou v Praze. Zprávy památkové péče 6, 1942/5–6, 68–71.*
- Líbal, D. – Líbalová, V. 1983: Gotická architektura středních Čech. Praha 1983.*
- Líbal, D. – Muk, J. 1996: Staré Město pražské. Praha 1996.*

- Líbal, D. – Pavelka, J. 1940:* Rekonstrukce románského a gotického kostela na Strahově, Zprávy památkové péče 4, 1940, s. 100–103.
- Líbal, D. – Pavelka, J. 1940b:* Nové poznatky o stavbách kláštera blahoslavené Anežky, Zprávy památkové péče 4, 1940, s. 51–54.
- Líbalovi, D., J. 1942:* Středověký kostel Křižovníků s červenou hvězdou v Praze, Zprávy památkové péče 6, 1942, s. 68–71.
- Lind, K. 1864:* Die Kirchen des Cistercienser-Orden in Deutschland während des Mittelalters Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 9, 1864, s. 77–86.
- Lorenz, V. – Líbal, D. 1955:* Situování a půdorys středověkého kláštera v Břevnově. Zprávy památkové péče 15, 1955, s. 187–188.
- Losos, L. – Nechvátal, B. 1972:* Rekonstrukce raně středověké dlažby v královské kapli v Plasech u Plzně, Archeologické rozhledy 24, 1972, s. 529–600.
- Lüssner, M. 1884:* Upomínka na zrušený pannenský klášter sv. Anny v Praze, Method 10, 1884, s. 97–98.
- Macek, P. 1997:* Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Zprávy památkové péče 57, příloha – Odborné a metodické publikace svazek 14, 1997.
- Macek, P. 2004:* Stavební a umělecké proměny bývalého kláštera augustiniánů v Pšovce u Mělníka. In: R. Špačková (ed.), Mělník-Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002. Mělník 2004, s. 46–53.
- Macek, P. – Zahradník, P. 2001:* Dominikánský klášter v Nymburku. In: Historická inspirace. Sborník k počtě Dobroslava Líbala. Praha 2001, s. 245–257.
- Macek, P. – Zahradník, P. – Beránek, J. 2001:* Bývalý klášter obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka, Průzkumy památek 8, 2001, s. 7–40.
- Macek, P. – Patrný, M. 2009:* Gotická architektura na Chebsku. In: J. Vykoukal (ed.), Umění gotiky na Chebsku. Gotické umění na území historického Chebska a sbírka gotického sochařství galerie výtvarného umění v Chebu, Cheb 2009, s. 41–65.
- Mádl, K. B. 1897:* Soupis památek historických a uměleckých v království Českém I. Politický okres Kolínský. Praha 1897.
- Magirius, H. 1962:* Die Baugeschichte des Klosters Altzella. Berlin 1962.
- Machoň, L. 1958:* Klementinum – živá historická památka. In: Jaroslav Koreček / Emanuel Poche / Oldřich Stefan (eds.), Kniha o Praze 1958. Praha 1958, s. 127–137.
- Malina, J. a kol. 1976:* Čáslav. Brno 1976, s. 134.
- Marek, M. 1979:* Čáslav 1979, nestr.
- Marosi, E. 1992:* Mitteleuropäische Herrscherhäuser des 13. Jahrhunderts und die Kunst. In: XXVII International Kongress für Kunstgeschichte. Berlin 1992, s. 15 – 30.
- Maršáková, M. – Wagner, J. a kolektiv 1955:* Český ráj. Přírodní rezervace a kulturní památky. Praha 1955.
- Mašín, J. 1954:* Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě. Praha 1954.
- Mašín, J. 1977:* Malerei und Plastik der Romanik. In: E. Bachmann (hrsg.), Romanik in Böhmen. München 1977, s. 138–234.
- Matějka, B. 1897:* Přestavba a výzdoba chrámu sv. Tomáše při klášteře poustevníků řádu sv. Augustina na Menším Městě Pražském, Památky archeologické a místopisné 17, 1896–1897, s. 81–152.
- Matějková, E. 1970:* Rozsah areálu sedleckého kláštera, Krásné město 1970, č. 2, s. 15.
- Matoušková, P. 2002:* Kostel sv. Anny a sv. Vavřince čp. 211/I, Praha 1-Staré Město. In: Výroční zpráva 2001, Státní památkový ústav v hlavním městě Praze. Praha 2002, s. 74–76.
- Mayer, J. 1957:* Za správné využití stavebních památek. Dům čp. 219-I, Liliová ul. Anenský klášter, Ochrana památek 1957, s. 44–47.
- Meduna, P. 2004:* Mělník a Pšovka (z pohledu archeologie). In R. Špačková (ed.), Mělník-Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002. Mělník 2004, s. 2–6.

- Meduna, P. – Foltýn, D. 2004: Příspěvek k dějinám komendy řádu německých rytířů v Řepině, Castellologica Bohemica 9, 2004, s. 211–218.*
- Mencl, V. 1933: Rekonstrukce klášterního kostela bl. Anežky v Praze a její význam pro dějiny české raní gotiky, Památky archaeologické 39, 1933, s. 46–54.*
- Mencl, V. 1940: Zlomky výzdoby minoritského kostela v Benešově, Zprávy památkové péče 4, 1940, s. 6–10.*
- Mencl, V. 1941: O našich raně gotických kostelích v Kolíně, Kouřimi, Hradišti (Mnichově) a Staronové synagoze v Praze (recenze studie E. Bachmana). Umění 13, 1941, s. 178–180.*
- Mencl, V. 194–1943: Středověké výkopy v Čechách v posledních třech letech, Umění 14, 1942–1943, s. 364–367.*
- Mencl, V. 1948: Praha románská. Praha, stavební a umělecký vývoj města. Osmera knih díl druhý. Praha 1948.*
- Mencl, V. 1950: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. Zprávy památkové péče 10, 1950, s. 1–24.*
- Mencl, V. 1952: Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře, Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952, s. 268–281.*
- Mencl, V. 1952: Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře. Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952/9–10, s. 268–281.*
- Mencl, V. 1957: Tisíc a sto let české stavební tvorby. Praha 1957.*
- Mencl, V. 1960a: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 8–26.*
- Mencl, V. 1960b: Vývoj okna v architektuře českého středověku. Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 181–232.*
- Mencl, V. 1961: Plzeň, 7 kapitol z její výtvarné minulosti. Plzeň 1961.*
- Mencl, V. 1969: Praha. Praha 1969.*
- Mencl, V. 1969: Podunajská reforma gotické katedrály, Umění 17, 1969, s. 301–334.*
- Mencl, V. 1974: České středověké klenby. Praha 1974.*
- Menclová, D. 1972: České hrady. První díl. Praha 1972.*
- Merhautová-Livorová, A. a kolektiv 1952: Mnichovo Hradiště. Státní zámek a okolí. Praha 1952.*
- Merhautová-Livorová, A. 1962: Poznámky k průzkumu kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, Umění 10, 1962, s. 177–181.*
- Merhautová-Livorová, A. 1964: Dílo křivoklátské stavební huti, Umění 12, 1964, s. 211–213.*
- Merhautová, A. 1966: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha 1966.*
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.*
- Merhautová, A. 1972: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha 1972.*
- Merhautová, A. 1982: Plastické fragmenty z Ostrovského kláštera, Umění 30, 1982, s. 35–42.*
- Merhautová, A. – Richter, M. 1978: Davle. In: Výzkumy v Čechách 1975. Praha 1978, s. 19.*
- Merhautová, A. – Richter, M. – Sršeň, L. 1980: Architektonické zlomky ostrovského kláštera, Sborník Národního musea v Praze 34, 1980, s. 1–101.*
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983.*
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1984: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984.*
- Merhautová, A. – Sommer, P. 2000: Strahovský klášter. Stavební dějiny baziliky od roku 1182 do doby opata Lohelia, Umění 48, 2000, s. 302–314.*
- Merhout, C. 1938: Malá Strana za starodávna. Praha 1938.*
- Mitáček, J. 2003: Čeští johanité v prvních desetiletích vlády Lucemburků, Acta Musei Moraviae, Scientes sociales 88, 2003, s. 153–169.*
- Mitáček, J. 2005: Čeští johanité 1367–1397 – správci a diplomaté. Česká johanitská provincie za správy Jana ze Zvířetic (1367–1371), knížete Ziemovita Těšínského (1372–1390) a Markolta z Vrutice (1391–1397), Časopis Národního muzea – řada historická 174, 2005, s. 113–135.*
- Mitáček, J. 2006: Strakonice ve struktuře české provincie řádu johanitů za vlády Lucemburků (1310 - 1419), Jihočeský sborník historický 75, 2006, s. 40–61.*

- Muk, J. 1964: Příspěvek k poznání památkové hodnoty Havelského Města v Praze, Památková péče 24, 1964, s. 65–72.*
- Muk, J. 1983: K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů. In: Umění 13. století v českých zemích. Praha 1983, 237–254.*
- Muk, J. 1983: K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů. In: J. Krása (ed.), Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983.*
- Münzerová, Z. 1932a: Klášter bl. Anežky v Praze, Časopis Společnosti přátel starožitností Československých v Praze 40, 1932, s. 83–89, 118–124.*
- Münzerová, Z. 1932b: Klášter blah. Anežky na Starém Městě Pražském, Památky archeologické 38, 1932, s. 3–20.*
- Musil, F. 2000: Několik poznámek ke starším dějinám Podorlicka, Orlické hory a Podorlicko 10, 2000, s. 15–23.*
- Müther, Ch. 2004: Kelchblockkapitelle (1150–1250). In: U. Lobbedey (ed.), Kapitelles des Mittelalters. Darmstadt. 2004, s. 76–84.*
- Nechvátal, B. 1978: Französische mittelalterliche Fliesen mosaikartigen Typs in Böhmen, Umění 26, 1978, s. 115–133.*
- Nechvátal, B. 1982: Středověké dlaždice ze Sázavy, Umění 30, 1982, s. 244–253.*
- Nejzchlebová, I. 2009: Cisterciácká gotika v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Vyskři? In: Památky Libereckého kraje. Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2009, s. 65–70.*
- Němec, J. 1988: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích. Řím 1988.*
- Neuwirth, J. 1888: Geschichte christlichen Kunst in Böhmen. Prag 1888.*
- Nicolai, B. 1990: Libido aedificandi. Walkenried und die monumentale Kirchenbaukunst der Zisterzienser um 1200. Braunschweig.*
- Nicolai, B. 1993: Morimond et l'architecture cistercienne en Allemagne, Bulletin Monumental 151, 1993, s. 181–198.*
- Nováček, K. – Petr, L. 2009: Prepositura in solitudo: Ostrovská cella Baštiny (Teslín) a archeologie nejmenších řádových založení. Archeologické rozhledy 61, 2009, s. 285–302.*
- Nováček, K. et al. 2010: Kladrubský klášter 1115–1421, osídlení – architektura – artefakty. Plzeň 2010.*
- Nováková, M. – Vondra, J. – Píša, V. – Potůček, D. 1956: K úpravám okolí břevnovského kláštera. Zprávy památkové péče 16, 1956, s. 225–234.*
- Novotná, D. 1999: Nedokončený průzkum Jana Muka – presbytář kostela sv. Kříže v Jihlavě. Zprávy památkové péče 59, 1999, s. 356–360.*
- Nyplová, Z. 1933: Zámek Zbraslav. Zbraslav nad Vltavou 1933.*
- Nyplová, Z. 1955: Likvidace Zbraslavského kláštera, Časopis Společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 240–243.*
- Oehm, V. 1894: Paměti královského města Kouřimě, díl I. Praha 1894.*
- Oriško, Š. 2004: Prvé stredoveké stavby žobravých reholí na Slovensku. Pamiatky a múzeá 2004, s. 15–22.*
- Oulíková, P. 2006: Klementinum, průvodce. Praha 2006.*
- Outrata, J. J. 1975: Příspěvek ke stavebním dějinám kostela a kláštera sv. Tomáše v Praze, Památková péče 1975, s. 130–143.*
- Pařez, J. 1998: Kláštery na Novém Městě pražském do husitských válek a jejich právní a ekonomické postavení v městském prostředí, Documenta Pragensia 17, 1998, s. 75–91.*
- Pavala, M. 2004: Kostel svatého Vavřince bývalého kláštera sv. Anny na Starém, Městě, Technologia artis 2004. Nestr.*
- Pavel, J. 1970: Nymburk. Nymburk 1970.*
- Pavelec, P. 2008: Dominikánský klášter v Českých Budějovicích. České Budějovice 2008.*
- Pavůl, I. 1987: Středověké osídlení v Praze 1-Klementinu. In: Irena Pavůl, Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. Prager Keramik des 12. und 13. Jahrhunderts. Praehistorica. Varia archeologica 4, 1987, s. 159–163.*
- Pečírka, J. 1931: Plastika. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách I. Středověk. Praha 1931, s. 181–239.*

- Petrů, J. 1969:* Raně gotická kaple na hradě Buchtově. Monumentorum Tutela 5, 1969, s. 341–353.
- Petrů, J. 1971:* Klášterní areál Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova. Brno 1971.
- Petrů, J. 1976:* Raně středověký kostel v Tečovicích, Památky a příroda 1, 1976, s. 142 – 144.
- Píč, J. L. 1888:* Mužský a jeho okolí v ohledu archeologickém, Památky archeologické 14, 1888, s. 350–351.
- Píša, V. 1954a:* Vzácný archeologický nález v Praze, Zprávy památkové péče 14, 1955, s. 95–96.
- Píša, V. 1954b:* Pražská rezervace a její údržba. Zprávy památkové péče 14, 1954, s. 120–122.
- Píša, V. 1956:* Dva pražské historicko-archeologické nálezy, Ochrana památek 1956, s. 47–53.
- Píša, V. 1960:* O staroměstském opevnění Juditina mostu, Ochrana památek 1960, s. 62–97.
- Píša, V. 1961:* Jak rostla Praha. Nová poznání nejstaršího vývoje sídliště. In: Kniha o Praze 1961. Praha 1961, s. 49–63.
- Píša, V. 1964:* Praha v roce mezinárodní kampaně na ochranu památek. Památková péče 24, 1964, s. 289–296.
- Píša, V. 1965a:* Praha, živý pramen poznání historie. Dějiny a současnost 7, 1965, s. 38–40.
- Píša, V. 1965b:* O vývoji Prahy v raném feudalismu, Staletá Praha 1, 1965, s. 19–65.
- Píša, V. 1967:* Výzkum Břevnovského kláštera. Poznej a chraň pražské památky – zpravodaj Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, 1967, s. 10–11.
- Píša, V. 1968a:* Praha 6-Břevnov. Bulletin záchranného oddělení 6, 1968, s. 120–121.
- Píša, V. 1968b:* Předrománský Břevnov. Umění 16, 1968, s. 604–614.
- Píša, V. 1969:* Výzkum středověkého Břevnovského kláštera. In: XIII. dvoudenní cyklus přednášek o nových objevech a výzkumech z oboru historické archeologie (teze přednášek), Praha 1969, s. 7.
- Píša, V. 1973:* Praha 6 – Břevnov (klášter). Pražský sborník historický 8, 1973, s. 217–219.
- Píša, V. 1974:* Zu den Anfängen des ersten Benediktinerklosters in Böhmen. In: F. Seibt (ed.), Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973, Düsseldorf 1974, s. 475–480.
- Píša, V. 1985:* Raně středověký Břevnov (odraz vztahů Čech k Evropě). Sborník Národního Muzea v Praze řada A, 39, 1985, s. 183–192.
- Píša, V. 1986:* Raně středověký Břevnov – odraz vztahů Čech k Itálii. In: J. Homolka (ed.), Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 45–87.
- Píša, V. 1990:* Břevnov v raném středověku, k stavebnímu a výtvarnému vývoji benediktinského kláštera. Umění 37, 1990, s. 481–502.
- Píša, V. 1993:* Das frühmittelalterliche Břevnov – Zeugnis eines grossen Traumes. In: J. Hoffmann (ed.), 1993, s. 231–295.
- Píša, V. 1997:* Milénium kláštera v Břevnově. In: M. Bláhová – I. Hlaváček (edd.), Břevnov v českých dějinách, Praha 1997, s. 34–43.
- Píter, B. 1762:* Thesaurus absconditus. Praha 1762.
- Podlaha, A. 1910:* Posvátná místa království Českého 1., Arcidiecése Pražská, díl IV., Vikariáty: Kolínský a Rokycanský. Praha 1910.
- Podlaha, A. 1911a:* Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Benešovském. Praha 1911.
- Podlaha, A. 1911b:* Posvátná místa království Českého. Praha 1911.
- Podlaha, A. – Zahradník, I. 1901:* Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. českého z počátku 17. století. Praha 1901.
- Poche, E. 1932:* K letošnímu jubileu býv. kláštera sv. Prokopa na Sázavě, Za starou Prahu 16, 1932, s. 14, 15.
- Poche, E. 1942:* Kostel a klášter sv. Jakuba v Praze. Praha 1942.
- Poche, E. (ed.) 1977:* Umělecké památky Čech 1. Praha 1977.
- Poche, E. (ed.) 1978:* Umělecké památky Čech 2. Praha 1978.
- Poche, E. (ed.) 1980:* Umělecké památky Čech 3. Praha 1980.

- Poche, E. (ed.) 1982: Umělecké památky Čech 4. Praha 1982.
- Pojsl, M. 1980: Nález raně gotického klenebního žebra v Olomouci, *Vlastivědný věstník Moravský* 32, 1980, s. 71–75.
- Pojsl, M. 1984: Příspěvek k problematice stavebních hutí na Moravě, *Archaeologica historica* 9, 1984, s. 217–238.
- Pojsl, M. 1988: Nová expozice románského lapidária, *Památky a příroda* 13, 1988, s. 217–220.
- Pojsl, M. 1989: Kamenické značky a stavebně historický průzkum, *Památky a příroda* 14, 1989, s. 395–402.
- Pojsl, M. 1990: Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera. Brno 1990.
- Pospíšil, A. 2009: Stavebně historický průzkum chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci. In: Sedlec. Historie. architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Praha 2009, s. 369–384.
- Pospíšil, A. 2009: Stavebně-historický průzkum chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci, upřesnění podoby gotické architektury. In: R. Lomičková (ed.), Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700, Praha 2009, s. 369–384.
- Pošvář, J. 1964: Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku v Polsku do 14. století, *Slezský sborník* 62, 1964, s. 54–63.
- Prix, D. 1990: Kostel sv. Marie Magdaleny v Osoblaze do konce středověku, *Umění* 37, 1990, s. 254–265.
- Prix, D. 2003: Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích. *Průzkumy památek* 10/2, 2003, s. 3–62.
- Prix, D. 2009: Hlava první (796–1310). In: P. Kratochvíl (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny České. Tematická řada. Architektura*, Litomyšl 2009, s. 7–104.
- Procházka, V. 1954: K dějinám stavebního vývoje kostela sv. Anny, sv. Vavřince, a kláštera dominikánek na Starém městě pražském, *Umění* 2, 1954, s. 167–168.
- Procházka, B. 1971: Umělecko-historický význam sedleckého dómu, *Krásné město 1971*, s. 42–44.
- Procházková, E. 2005: Benešov. Praha. Litomyšl 2005, s. 6.
- Prokop, D. et al. 1931: Břevnov. První klášter černých benediktinů na půdě slovanské. Praha 1931.
- Prostředník, J. 1995: Výsledky archeologického výzkumu v areálu johanitské komendy v Českém Dubu v roce 1994, *Od Ještěda k Troskám* 2, 1995, s. 19–21.
- Radoměský, P. 1964: Nejstarší dějiny Louňovic pod Blaníkem (II). Louňovice pod panstvím Tábora a za šlechtických majitelů, 1420 – 1672), *Časopis Národního Muzea* 133, 1964, s. 12–27.
- Radoměský, P. 1964: Nejstarší dějiny Louňovic pod Blaníkem (I). Dějiny kláštera Louňovického. Zjišťovací výzkum na místě bývalého kláštera, *Časopis Národního Muzea* 133, 1964, s. 67–90.
- Radová-Štiková, M. 1975: Příspěvek architekta k počátkům Kouřimi, *Archeologické rozhledy* 27, 1975, s. 281–282.
- Rak, B. 1996: Průzkum a restaurování kapitulní síně. In: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník. Osek 1996, s. 165–169.
- Razím, V. 2002: Středověké hradby města Nymburka. Nymburk 2002.
- Razím, V. 2003: K základním otázkám stavebního vývoje hradu v Kolíně nad Labem, *Památky středních Čech* 17, 2003, s. 28–44.
- Razím, V. (ed.) 2010: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátu. Praha 2010.
- Redeln, C. 1710: *Das Sehenswürdige Prag*. Prag 1710.
- Reichertová, K. 1948: Hrad Okoř. Vlastivědná knižnice Klubu českých turistů, Řada I, svazek 10, Praha 1948.
- Reichertová, K. 1967: Výzkum dvorka před bývalým kostelem sv. Františka v areálu Anežského kláštera, *Archeologické rozhledy* 19, 1967, s. 525–534.
- Reichertová, K. 1968: Nález chlebové pece v Anežském klášteře v Praze 1, Na Františku, *Archeologické rozhledy* 20, 1968, s. 220–229.

- Reichertová, K. 1975: Přínos archeologie ke středověké podobě bývalého slovanského kláštera na Sázavě. In: Z tradic slovanské kultury v Čechách. Praha 1975, s. 27–37.*
- Reichertová, K. 1976: Die archäologische Erforschung des ehemaligen slawischen Klosters am Sázavafluss (bez. Kutná Hora), Archeologica historica 1, 1976, s. 189–190.*
- Reichertová, K. 1978a: Bývalý slovanský klášter na Sázavě, jeho sídlištní a kulturní význam, Archeologica historica 3, 1978, s. 255–261.*
- Reichertová, K. 1978b: Stavební počátky bývalého slovanského kláštera na Sázavě, Umění 26, 1978, s. 134–153.*
- Reichertová, K. 1980: Archeologický výzkum severního dvora Anežského kláštera, Památky a příroda 5, 1980, s. 525–534.*
- Reichertová, K. 1981: Nález podélné sakrální stavby na prvním nádvoří bývalého slovanského kláštera v Sázavě, Praehistorica 8, Varia archaeologica 2, 1981, s. 285–287.*
- Reichertová, K. – Radová, M. 1981: Podzemní výhřevná pec (kamna) v klášteře Sázavě, okr. Kutná Hora, Archeologické rozhledy 33, 1981, s. 398–410.*
- Reichertová, K. 1985: Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu, Památky archeologické 76, 1985, s. 168–183.*
- Reichertová, K. 1989a: Bývalý klášter blahoslavené Anežky Přemyslovny v Praze 1, Na Františku. Výsledky archeologického výzkumu, Archaeologica Pragensia 10, 1989, s. 133–204.*
- Reichertová, K. 1989b: Raně středověká keramika z areálu býv. Anežského kláštera v Praze 1, Staré Město, Archaeologica historica 14, 1989, s. 399–408.*
- Rhein, A. 1912: L'abbaye de Vauclére. In: Congrès archéologique, 78- II, 1911. Paris 1912, s. 226–245.*
- Richter, M. – Merhautová, A. – Sommer, P. – Břicháček, P. 1981: Davle. In: Výzkumy v Čechách 1976 – 77. Praha 1981, s. 26–27.*
- Richter, F. sine: Klášter Hradiště nad Jizerou. In: Čechy Krásné. Okresy: Jičín, Mnichovo Hradiště, Mladá Boleslav. Broumov, sine, s. 91–92.*
- Richter, V. 1924–1925: Stavební vývoj kostela sv. Salvátora v Klementinu. Památky archeologické 34, 1924–1925, s. 336–371.*
- Richter, V. 1932: Maltézský kostel P. Marie na Malé Straně v Praze ve středověku, Památky archeologické, skupina historická, 38, 1932, s. 40–62.*
- Rišlink, V. – Jouza, L. – Valentová, J. 1998: Gotika na Kolínsku. Kolín 1998.*
- Rohn, K. 1775: Antiquitas ecclesiarum, capellarum et monasteriorum aliarumque aedium sacrarum. Districtus Curimensis et comitatus Glacensis, Pragae 1775.*
- Rojek, J. K. 1845: Swaté Pole. Sacer campus, Časopis českého Muzeum 19, 1845, s. 65–69.*
- Royt, J. 2002: Břevnovský klášter. Praha 2002.*
- Royt, J. – Skřivánek, A. – Koupil, O. 2011: Břevnovský klášter, historie kláštera, průvodce, benediktinský život. Praha 2011.*
- Ruth, F. 1995: Kronika královské Prahy a obcí sousedních. Reprint. Praha 1995.*
- Růžička, H. 1845: Chronicon breve Břevnoviense et Braunense. Praha 1845.*
- Růžička, H. 1846–1847: Dějepis kláštera Břevnovského a Braumovského. Časopis pro katolické duchovenstvo 19, 1846, s. 753–766; Časopis pro katolické duchovenstvo 20, 1847, s. 176–183, 367–378, 752–760.*
- Růžička, J. 1938: Benešov v minulosti. In: Monografie města Benešova a okolí. Benešov u Prahy 1938, s. 7.*
- Sádlo, V. 1933: Klášter Křižovníků s červenou hvězdou v Praze, Památky archeologické 39, 1933, s. 33–46.*
- Sádlo, V. 1935: Kostel sv. Františka u Křižovníků na Starém Městě Pražském. In: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934. Praha 1935, s. 44–67.*
- Sádlo, V. 1941: Kostel sv. Františka u Křižovníků v Praze. Poklady národního umění 29. Praha 1941.*
- Sádlo, V. 1955: Kostel Nanebevzetí P. Marie v Polici nad Metují. Zprávy památkové péče 15, 1955, s. 215–219.*

- Sajíc, J. 1948: Pokladnice věků. Klementinum a universitní knihovna. Praha 1948.*
- Samek, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-J). Praha 1994.*
- Sakař, J. 1913: Nové klášterní budovy rytíř. Řádu Křižovníků s červenou hvězdou v Praze, Architektonický obzor 12, 1913, s. 1–5, 13–14, 25–29.*
- Sartorius, A. 1700: Cistercium bis tertium. Prag 1700.*
- Sedláček, A. 1874: Děje města Čáslavě. Praha 1874.*
- Sedláček, A. 1891: Hrady zámky a tvrze království českého. Díl osmý. Praha 1891.*
- Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze království českého 10. Praha.*
- Sedláček, A. 1998: Místopisný slovník historický království českého. Reprint. Praha 1998.*
- Seeger, U. 1997: Zisterzienser und Gotikrezeption. München. Berlin 1997.*
- Sellner, K. 1906: Popis soudního okresu Mnichovo Hradištského. Český Brod 1906.*
- Schaller, J. 1785: Beschreibung der Königlichen Haupt – nd Residenz-stadt Prag II. Prag 1785.*
- Schaller, J. 1788: Topographie des Königreichs Böhmen. Achter Theil. Berauner Kreis. Prag, Wien 1788.*
- Schaller, J. 1796: Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag. Dritter Band. Prag 1796.*
- Schottky, J. M. 1837: Prag, wie es und wie es ist. Zweiter Band. Prag 1837.*
- Schubert, E. 1972: Der Dom zu Naumburg. Das Christliche Denkmal, sonderheft 3, Berlin 1972.*
- Schuller, M. 2002: Building archeology. Monuments and Sites 7. München 2002.*
- Schurr, M. C. 2009: Gotische Architektur im mittleren Europa 1220–1340, von Metz bis Wien. München–Berlin 2009.*
- Schütz, B. 2004: Klöster. München 2004.*
- Sine 1971: Mladoboleslavsko. Mladá Boleslav 1971.*
- Skálová, V. – Tomášek, M. 1996: Minoritský klášter v Čáslavi, Sborník společnosti přátel starožitností 4, 1996, s. 99–104.*
- Skibiński, S. 1977: Pierwotny kościół Franciszknów w Krakowie. Poznań 1977.*
- Skřivánek, F. 2003: Templáři v zemích Koruny České ve světle archivních pramenů. Praha 2003.*
- Sommer, G. J. 1845: Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt. Prag 1845.*
- Sommer, J. 1988: Ke stavebním proměnám kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě a kostela sv. Františka Serafinského na Starém Městě, Staletá Praha 18, 1988, s. 63–70.*
- Sommer, J. 1991: Poznámky k jihočeské architektuře doby kolem roku 1300, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, roč. 28, 1991, s. 101–110.*
- Sommer, J. 2002: Kostel sv. Vavřince. Jablonné v Podještědí. Monudet MD02102801. Praha 2002.*
- Sommer, J. 2002: Velíz. Kostel sv. Jana Křtitele. Monudet 2. Praha 2002.*
- Sommer, J. 2004: Zderaz (Praha 2). Zaniklý klášter křižovníků Božího hrobu. Architektonické detaily. Monudet 5. Praha 2004.*
- Sommer, P. 1979: Dominikánský klášter v Berouně (Předběžná zpráva o výzkumu), Archeologica historica 4, 1979, s. 43–54.*
- Sommer, P. 1984: K začátkům premonstrátské kanonie v Praze na Strahově, Archaeologica Pragensia 5, 1984, s. 97–101.*
- Sommer, P. 1994: Die Seitenkapelle der romanischen Basilika in Ostrov bei Davle, Památky archeologické 85, 1994, s. 82–107.*
- Sommer, P. 1995: Řezno a raně středověký Břevnov. Český časopis historický 93, 1995, s. 25–36.*
- Sommer, P. 1996: Sázavský klášter. Vlastivědná knihovnička SPS, svazek 3. Praha 1996.*
- Sommer, P. 2000: Rekonstrukce středověké podoby cisterciáckého opatství v Klášteře Hradiště nad Jizerou. In: Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Poznań – Kraków – Mogiła. 2000, s. 639–648.*

- Sommer, P.* 2010: Beroun. Dominikánský klášter. In: Přemyslovské Křivoklátsko. Praha 2010, s. 213–214.
- Sosnovec, P. – Edel, T.* 1997: Působení církve v Pojizeří. In: Mladoboleslavsko. Praha 1997, s. 54–58.
- Soukupová-Benáková, H.* 1976: Přemyslovské mauzoleum v klášteře blahoslavené Anežky na Františku, Umění 24, 1976, s. 193–216.
- Soukupová, H.* 1983: Rekonstrukce dominikánského kostela P. Marie v Českých Budějovicích. In: J. Krása et al. (edd.), Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 269–303.
- Soukupová, H.* 1984: Iluminované rukopisy z kláštera blahoslavené Anežky v Praze na Františku, Časopis Národního muzea, řada historická, 153, 1984, s. 69–97.
- Soukupová, H.* 1985: Pohřby přemyslovců v klášteře blahoslavené Anežky, Časopis Národního muzea, řada historická, 154, 1985, s. 14–40.
- Soukupová, H.* 1987: K historii anežského kláštera, Architektura ČSR, 46, 1987, s. 238.
- Soukupová, H.* 1989: Anežský klášter v Praze. Praha 1989.
- Soukupová, H.* 1993: Klášter sv. Anežky České. Praha 1993.
- Soukupová, H.* 2004: Zu Datierung und Interpretation des Westportals des Zisterzienserinnenklosters Porta Coeli in Tišnov, Umění 52, 2004, s. 298–309.
- Soukupová, H.* 2005: K problematice Vyšehradu. Průzkumy památek 12, 2005, č. 2, s. 3–54.
- Soukupová, H.* 2006: Klášter sv. Anežky České po roce 1989, Zprávy památkové péče 66, 2006/4, s. 283–289.
- Soukupová, H.* 2007: Pražský klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. In: E. Doležalová – R. Šimůnek et al. (edd.), Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 254–272.
- Soukupová, H.* 2011: Anežský klášter v Praze. Praha 2011. 2 vydání.
- Státníková, P.* 1993: Z nejstarších dějin benediktinského kláštera v Břevnově. Res Musei Pragensis 3, 1993, s. 2–5.
- Stefan, O.* 1936: Pražské kostely. Praha 1936.
- Stefan, O.* 1948: Klášter blahoslavené Anežky a dílo jeho obnovy. In: Klášter blahoslavené Anežky a dílo jeho obnovy. Praha 1948, s. 3–12.
- Stefan, O.* 1949: Nové poznatky o tzv. přemyslovském oblouku v pražském klášteře blah. Anežky. In: Cestami umění. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka. Praha 1949, s. 90–93.
- Stefan, O.* 1960: O průběhu obnovy anežského kláštera v Praze. In: Kniha o Praze. Praha 1960, s. 133–150.
- Stehlík, F.* 1947: Klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle, Zprávy památkové péče 8, 1947, s. 126–142.
- Stehlíková, D.* 1983: Nové nálezy na Františku a na Zbraslavi. In: Zpravodaj dobrovolných aktivitů Státní památkové péče a ochrany přírody v Praze 21, 1983, s. 8–9.
- Stehlíková, D.* 1983: Znovunalezené náhrobky v Anežském klášteře v Praze, Památky a příroda 8, 1983, s. 525–529.
- Stehlíková, D.* 1988: Kostel sv. Markéty a krypta kláštera v Břevnově. Portál 13, 1988, s. 38–46.
- Stehlíková, D.* 1993: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově (993-1993). Průvodce výstavou, kostelem a kryptou, 16. 4.–10. 10. 1993, Praha 1993.
- Stehlíková, D.* 1994: The Břevnov monastery and its environs. Prague 1994.
- Stehlíková, D. – Varhaník, J. – Sommer, J.* 1984: Marginálie k umění doby posledních přemyslovců, Umění 32, 1984, s. 23–37.
- Stehlíková, D. – Sommer, P.* 1985: Krypta kláštera v Břevnově. Praha 1985.
- Svěráková, J.* 1971: Oslavy. Brno.
- Svátek, J.* 1958: Snahy o obnovení minoritského konventu v Benešově v 17. a 18. století, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 2, 1958, s. 119–124.
- Svátek, J.* 1970: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 503–624.

- Svoboda, B. 1941: Dějiny opevnění král. krajského města Kouřimě. In: Ročenka města Kolína a okresu. Kolín 1941, s. 45–59.*
- Svoboda, M. 2001: Hospodaření strakonické komendy johanitů do poloviny 15. století, Časopis Národního muzea – řada historická, 170, 2001, s. 1–21.*
- Svoboda, M. 2003: Nástin majetkového vývoje řádu johanitů v Čechách v předhusitské době. In: Ad vitam et honorem, Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 546–558.*
- Svoboda, M. 2010: Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů. Praha 2010.*
- Szyma, M. 2003: Problem pierwotnych oratoriów we wczesnej architekturze polskich i czeskich dominikanów. In: Dominikanie. Gdansk – Polska – Europa. Dariusz Aleksander Dekanski (ed.). Gdansk / Pelplin 2003, s. 307–320.*
- Šimák, J. V. 1905: Čechy. Díl XII. Severní Čechy. Praha 1905.*
- Šimák, J. V. 1906: Průvodce českým rájem. Turnov 1906.*
- Šimák, J. V. 1917: Dějinné paměti okresu Mnichovohradištského. Díl I. Mnichovo Hradiště 1917.*
- Šimák, J. V. 1930: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradištském. I. Praha 1930: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A. Země česká. XLVI. Okres Mnichovohradištský. Praha 1930.*
- Široký, R. – Kočár, P. 2004: Analýza stratigrafických vztahů jako metoda výzkumu architektury. In: Rožmberský, P. (ed.), Dějiny staveb 2003, Plzeň 2004, s. 100–116.*
- Šolle, M. 2000: Po stopách přemyslovských Děpoliců. Praha 2000.*
- Špaček, L. 1963: Akustická nádoba z Ostrovského kláštera, Časopis Národního muzea – oddíl věd společenských 132, 1963, s. 137–142.*
- Špaček, L. 1967: Archeologický výzkum ostrovského kláštera v letech 1962–1964, Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 43–54.*
- Špůrová, M. 2003: Svědkové v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (30. léta 13. století), Medievalia historica Bohemica 9, 2003, s. 57–95.*
- Štroblová, H. – Altová, B. (ed.) 2000: Kutná Hora. Praha 2000.*
- Tadra, F. 1897: Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha 1897.*
- Tatoušek, F. 1920: Břevnovské obrázky. Praha 1920.*
- Tomek, W. W. 1871: Dějepis města Prahy II. Praha 1871.*
- Tomek, W. W. 1881: Příběhy kláštera a města Police nad Metují. Praha 1881.*
- Tomek, W. W. 1891: Dějepis města Prahy. Díl VIII. Praha 1891.*
- Tomek, W. W. 1892: Dějepis města Prahy. Díl I. Druhé vydání. Praha 1892.*
- Tomek, W. W. – Mocker, J. 1892: Klášter blahoslavené Anežky v Praze. Praha 1892.*
- Tryml, M. 1980: Praha 5-Zbraslav, zámek, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 250.*
- Tryml, M. – Ječný, H. 1981: Pohřebiště českých králů na Zbraslavi. In: Zpravodaj dobrovolných aktivů Státní památkové péče a ochrany přírody v Praze 11, 1981, s. 9–10.*
- Tumpach, J. – Podlaha, A. 1916: Český slovník bohovědný. Praha 1916.*
- Tywoniak, J. 1970: Děvět století Benešova, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 1970, s. 77, 79.*
- Tywoniak, J. 1989: Historické památky okresu Benešov II. Benešov 1989, s. 7.*
- Tywoniak, J. 1993: Benešov a Konopiště v minulosti. Benešov 1993, s. 40.*
- Tůma, J. 1915: Kouřim. Příspěvky místo – a dějepisné. Kolín 1915.*
- Uhříř, J. 2002: Klášterní kostel třebíčských benediktinů a jeho architektura. In: L. Jan – P. Obšusta (edd.), Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. 5. 2001 v Třebíči, Brno 2002, s. 231–243.*
- Untermann, M. 2001: Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser. Berlin 2001.*
- Untermann, M. 2010: Handbuch der mittelalterlichen Architektur. Darmstadt 2010.*
- Vacek, F. 1891: Břevnov. In: Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 652.*

- Vacek, F. 1892: Kostely, církve a chrámy v Čechách, Method, 18, 1892, s. 7–11, 15–19, 41–46, 52–55, 65–68, 76–79, 99–103, 112–115, 136–139.
- Vácha, S. 2002: Pokus o obnovu cisterciáckého proboštví v Kouřimi roku 1707, Archivní prameny Kolínska 2002, s. 96–97.
- Vallery-Radot, J. 1960: Le recueil de plans d'édifices de la Campagnie de Jésus conservé a la Bibliothèque Nationale de Paris. Rome 1960.
- Varadzin, L. – Štefan, I. 2006: Archeologický výzkum zaniklé boční lodě konventní baziliky sv. Vavřince na Mělníku-Pšovce, Průzkumy památek 13, 2006, s. 91–97.
- Varadzin, L. – Štefan, I. 2007: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí, Archeologické rozhledy 59, 2007, s. 116–127.
- Varhaník, J. 1983: Příspěvek k stavební historii cisterciáckého kláštera Aula Regia na Zbraslavi. In: Umění 13. století v českých zemích. Praha 1983, s. 305–309.
- Varhaník, J. – Zavřel, J. 1986: K morfologii a petrografii raně gotické výstavby hradu Zvíkova. Památky a příroda 11, 1986, s. 65–71.
- Varhaník, J. – Kyncl, J. 2006: Chórová věž na dřevěném roštu, Dějiny staveb 2006, s. 25–32.
- Velímský, T. 1970: Záchraný výzkum v Sedlci, Krásné město 1970, č. 2, s. 16.
- Velímský, T. 1975: Čáslav. In: Výzkumy v Čechách 1972. Praha 1975, s. 24.
- Vepřek, J. 1946: Cisterciácký klášter Sedlec, Krásné město, 5, 1946, s. 15–18.
- Vilímková, M. 1966: Urbanistický vývoj území maltézske jurisdikce, Pražský sborník historický 1966, s. 72–85.
- Vilímková, M. 1974: Nové archivní doklady ke stavbě kláštera a kostela sv. Markéty v Břevnově. Umění 22, 1974, s. 146–152.
- Vilímková, M. 1997: Dějiny premonstrátské kanonie na Strahově. In: Maleček, F. – Maleček, R. (sine), Strahov – Praha. Roztoky u Prahy 1997, s. 102–111.
- Vilímková, M. – Kašička, F. 1976: Tisíciletí Jiřského kláštera na Pražském hradě, Památky a příroda 1(36), 1976, s. 533–541.
- Vilímková, M. – Preiss, P. 1989: Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní, a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově. Praha 1989.
- Vlačiha, K. 1903: Dva náhrobní kameny z kostela sv. panny Barbory při klášteře blahoslav. Anežky Přemyslovny v Praze, Památky archaeologické a místopisné 20, 1902–1903, s. 66–69.
- Vlček, F. 1941: Stručné dějiny Břevnova. Praha 1941.
- Vlček, P. (ed.) 1996: Umělecké památky Prahy. Staré Město. Josefov. Praha 1996.
- Vlček, P. (ed.) 1999: Umělecké památky Prahy – Malá Strana. Praha 1999.
- Vlček, P. (ed.) 2004: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997.
- Voit, P. 2006: Pražské Klementinum. Praha 1990.
- Všetečka Kapihorský, V. Š. E. 1630: Historie kláštera sedleckého řádu svatého cistercienského. Praha 1630.
- Vydrová, J. 1935: Kostel sv. Tomáše na Malé Straně, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934. Praha 1935, s. 137 – 152.
- Vyletová, E. – Žižka, J. v přípravě do tisku: Poznatky z průzkumu podzemního dvoulodí a obvodových stěn závěru klášterního kostela. In: Kovář, M. (ed.) Klášter Hradiště nad Jizerou, Sborník příspěvků k jeho dějinám a architektuře.
- Wagner-Rieger, R. 1991: Mittelalterliche Architektur in Österreich. St. Pölten – Wien 1991.
- Waldhauser, J. 1997: Klášter Hradiště nad Jiz., okres Mladá Boleslav, Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha 1997, s. 97.
- Waldhauser, J. 2004: Varia archeologia z Pojizeří a přilehlého území, Archeologie ve středních Čechách 8, 2004, s. 409–428.
- Wintera, L. 1895: Die Culturthätigkeit Břewnov's im Mittelalter. Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden 16, 1895, s. 21–34, 237–243, 408–414.

- Wirth, Z. 1915: Relikviář sv. Markéty. In: Z. Wirth (ed.), Umělecké poklady Čech, Praha 1915, s. 24–25.
- Wirth, Z. (red.) 1957: Umělecké památky Čech. Praha 1957.
- Wocel, J. E. 1859: Die Kirche des ehemaligen Cistercienser Nonnenklosters Porta Coeli zu Tišnowicz. Wien 1859.
- Wocel, J. E. 1864a: Die Baureste der Cistercienserkirche Hradišť bei Münchengrätz Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 9, 1864, s. 129–146.
- Wocel, J. E. 1864b: Ostatky chrámu bývalého kláštera Hradiště nad Jizerou, Památky archeologické 1864, s. 23 – 34.
- Wolf, V. 1970: Vrchlabské proboštví v dějinách kraje na nejhořejším Labi, Krkonoše – Podkrkonoší 5, 1970, s. 18–27.
- Zahradník, P. 2004: Dějiny kláštera obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka,). In: R. Špačková (ed.), Mělník-Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002. Mělník 2004, s. 7–35.
- Zap, K. V. 1859: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letě 1857, Památky archeologické a místopisné 3, 1859, s. 42–44.
- Zap, K. V. 1860: Benediktinští klášterové sv. Jana Křtitele na Ostrově a v Skalách, Památky archeologické a místopisné 4, 1860, s. 108–117, 154–173.
- Zap, K. V. 1868: Praha. Popsání hlavního města království Českého. Praha 1868.
- Zatloukal, R. 1994: Záchranný archeologický výzkum v presbytáři kostela Povýšení svatého Kříže v Jihlavě, Vlastivědný sborník Vysočiny 9, 1994, s. 205–213.
- Zeschick, J. 2007: Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě. Praha 2007; český a doplněný překlad studie: Benediktiner in Böhmen und Mähren. In J. Hoffmann (ed.), Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr, St. Ottilien 1993.
- Zíbrt, Č. 1908: Z dějin zámku a panství Zvíkova, Časopis musea království českého 82, 1908, s. 76–117, 204–241, 321–370, 385–412.
- Ziegelbauer, M. 1740: Epitome historica monasterii Brevnoviensis. Coloniae 1740.
- Zimmermann, J. N. 1831: Historisches Verzeichnis aller in der k. hauptstadt Prag aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapelen. Prag 1831.
- Zimmermann, J. N. 1837 (hrsg. durch Legis-Glückselig): Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapelen in der konigl. Hauptstadt Prag 1837.
- Žáry, J. 1986: Dvouloďové kostely na Spiši. Bratislava 1986.

XI. SEZNAM TERÉNNÍ DOKUMENTACE A PŘÍLOH

Terénní dokumentace v převážné většině souvisí s původními výsledky autora. Další přílohy mají doprovodný charakter. Stručný popis nálezových situací je uveden v textové části práce.

Obr. 1. Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipopatství sv. Markéty. Císařský otisk stabilního katastru Čech, 1840 – výřez. ÚAZK.

Obr. 2. Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipopatství sv. Markéty. Tzv. Lemberská veduta, 1638, olej na plátně; vyobrazení staveb kláštera benediktinů v Břevnově (dnes klášter sv. Markéty), pohled od jihovýchodu. Uloženo klášter benediktinů v Břevnově (foto autor, 2010).

Obr. 3. Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipopatství sv. Markéty. Veduta z doby před rokem 1678; vyobrazení kláštera benediktinů v Břevnově, pohled od jihovýchodu. Uloženo Národní knihovna v Praze, v Národním archivu ztracená (foto fotoarchiv NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze).

Obr. 4. Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipopatství sv. Markéty. Titulní list univerzitní teze Otmara Zinkeho, 1689; vyobrazení staveb kláštera benediktinů v Břevnově, pohled od jihovýchodu. Uloženo Národní archiv, ŘB-Břevnov, „grafika Broumov“, neinvent. sbírka (xerox, se souhlasem majitele, 2010).

Obr. 5. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Jan Karel Kovář, nástěnná malba v ambitu kláštera benediktinů v Břevnově, 40. léta 18. století; zobrazuje snad opravy kostela za Rudolfa II. a rovněž zříceniny kláštera (foto fotoarchiv NPÚ, ú.p.).

Obr. 6. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Pavel Ignác Bayer, nerealizovaný návrh novostavby břevnovského kláštera, 1703–1708; půdorys přízemí se zakreslenou situací raně barokního kláštera a středověkých staveb. Uloženo Národní knihovna (převzato z publikace Franz 1942).

Obr. 7. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Orientační půdorys klášterních staveb s vyznačením archeologických nálezů (převzato z Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 105 obr. 1).

1. Krypta, 2. Gotický presbytář, 3. Raně gotická kaple, 4. Jižní zdivo románské baziliky s boční kaplí (?) a s opěráky věže (?) na západní straně, 5. Gotické pilíře, 6. Jižní boční gotická loď s východními bočními prostory, 7. Nejmladší gotická přístavba, 8. Armované nároží, 9. Barokní hrobka, 10. Jižní Bavorův ambit s mandatem a s polem mozaikové dlažby, 11. Západní rameno gotického ambitu se zbytky diagonálně kladené opukové dlažby, 12. Severní rameno gotického ambitu se zbytky ambitu románského, 13. Interiér severního křídla gotické klauzury, 14. Kruhové románské lavorium převrstvené gotickým lavoriem s hrotitými opěráky, 15. Prostor románského a gotického rajskeho dvora, 16. Fragment východní zdi rajskeho dvora gotického kláštera, 17. Fragment zdiva ze západního románského křídla kláštera, 18. Nálezy hrobů ze středověkého hřbitova v okolí baziliky, 19. Zdi zadního traktu severního křídla gotické klauzury, 20. Východní průčelí gotické klauzury, zdobené profilovaným trnožem, 21. Gotická ohradní zeď využitá při výstavbě gotického objektu s omítaným interiérem, 22. Základy renesančního domu se zbytky románských a gotických staveb.

Obr. 8. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Půdorys odhaleného torza jižní raně gotické kaple v úrovni výběhu raně gotického klenebního žebra. (Původní nepřekreslená dokumentace archeologického výzkumu V. Píši 1966–1967 pořízená M. Ernestem 1966–1970.) Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů.

Obr. 9. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Pohled na jižní bok závěru raně gotické kaple (M. Ernest, 1966–1970). Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů.

Obr. 10. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Pohled na vnitřní líc jižního boku závěru raně gotické kaple (M. Ernest, 1966–1970). Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů.

Obr. 11. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Pohled na vnitřní líc jižního boku závěru raně gotické kaple (M. Ernest, 1966–1970). Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů.

Obr. 11a. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Řez jižní zdi presbytáře se zřetelnou profilací soklu (M. Ernest, 1966–1970). Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů.

Obr. 12. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Nahoře: řez jižní stěnou gotického presbytáře s pohledem na západ, vpravo je vidět obvodové zdivo apsidy raně středověké krypty. V řezu je patrný gotický trnož, v jehož profilaci se mimo jiné objevuje prut o profilu lalošky (M. Ernest, 1966–1970). Uloženo NPÚ, ú.o.p. v hl. m. Praze, archiv archeologického odboru, sbírka map a plánů. Dole: vyznačení nálezové situace 1 v půdorysu kostela. (Podklad – M. Müllerem překreslená část plánu na obr. 7 převzatého z Dragoun – Merhautová – Sommer 1993; dle pokynů autora digitální úprava M. Ďurica, 2010.)

Obr. 13. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dole: nálezová situace 2 a její vyznačení v půdorysu kostela (autorství viz obr. 12). Nahoře: A – zdivo raně středověké krypty, B – zdivo jižního boku gotického chóru (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010). Popis pozičních čísel v textu.

Obr. 14. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dole: vyznačení nálezové situace 3 v půdorysu kostela (autorství viz obr. 12). Nahoře: nálezová situace 3. A – zdivo raně gotické kaple, B – litý blok zdiva (patří konstrukci jižní obvodové zdi

presbytáře?) při jižním líci raně středověké krypty gotického chóru (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010). Popis pozičních čísel v textu.

Obr. 15. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dole: vyznačení náleзовé situace 4 v půdorysu kostela (autorství viz obr. 12). Nahoře: náleзовá situace 4. Pohled na styk zdiva západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple a vložené východní zdi spojovací chodbičky JZ-SV orientace (autor 2009).

Nahoře: Náleзовá situace s označením stratigrafických jednotek: A1, A2 – raně středověké zdi vymežující nástup do krypty, B – přízdívka západní špalety nástupu do raně gotické kaple, C – omítka náležející přestavbě nástupu do raně gotické kaple, D – blok zdiva vlitý do prostoru původní chodbičky nástupu do raně středověké krypty (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010). Popis pozičních čísel v textu.

Obr. 15b. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Stratigrafický diagram náleзовé situace 4.

Obr. 16. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dole: vyznačení náleзовé situace 5 v půdorysu kostela (autorství viz obr. 12). Nahoře: náleзовá situace 5. Pohled na negativ severního líce jižního obvodového zdiva krypty s patrnými torzy detailů a vetknutým západním lícem vložené raně gotické příčky S-J.

Nahoře: Náleзовá situace s označením stratigrafických jednotek: A – tambury raně středověkého polosloupu, B – západní ostění a část záklenku niky vyzdžené v raně středověkém zdivu krypty, C – jižní obvodové zdivo raně středověké krypty s napojením východní zdi spojovací chodbičky SV-JZ, D1, D2 – zbytky omítky rozdílných kvalit (etap?) původně natažených na severním líci jižní obvodové zdi krypty, které přilnuly k dodatečně vlitému bloku zdiva, E1 – pokračování západního líce vložené příčky S-J orientace založené na odbouraném zdivu záklenku niky vymezené v jižním obvodovém zdivu raně středověké krypty, E2 – zadržky raně středověké niky v jižním obvodovém zdivu krypty v souvislosti s vložením příčky S-J orientace, F – přízdívka západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple přiložená k východní zdi jižního nástupu do krypty, G1 – druhotně použitá římsová deska jako schodišťový stupeň severního nástupu do raně gotické kaple, G2 – zadržky prvotního otvoru v severní zdi jižní raně gotické kaple, G3 – omítka natažená na západní líc nástupu do raně gotické kaple a přitažená ke stratigrafické jednotce G2, H – zadržky prvotního otvoru v severní obvodové zdi raně středověké krypty, CH – blok zdiva vylitý k jižní obvodové zdi krypty a západnímu líci vložené příčky S-J orientace, I – blok zdiva vylitý v místě opření západního konce V-Z pasu založeného na koruně jižního obvodového zdiva raně středověké kaple (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010). Popis pozičních čísel v textu.

Obr. 16b. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Stratigrafický diagram náleзовé situace 5.

Obr. 17. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dole: vyznačení náleзовé situace 6 v půdorysu kostela (autorství viz obr. 12). Nahoře: náleзовá situace 6. Pohled na východní špaletu severního nástupu do raně gotické kaple.

Nahoře: Náleзовá situace s označením stratigrafických jednotek: A – jižní obvodové zdivo raně středověké krypty, B – severní obvodové zdivo raně gotické kaple, C – druhotně použitá římsová deska jako schodišťový stupeň severního nástupu do raně gotické kaple, D – vyzdžená východní špaleta severního nástupu do raně gotické kaple, E – blok zdiva vylitý v místě opření západního konce V-Z pasu založeného na koruně jižního obvodového zdiva raně středověké kaple, F – vylitý blok zdiva základů kostela sv. Markéty (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010). Popis pozičních čísel v textu.

Obr. 17b. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Stratigrafický diagram náleзовé situace 6.

Obr. 18. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Srovnání vybraných vzorků malt.

1 – obvodové zdivo jižní raně gotické kaple, **2** – jižní zeď gotického presbytáře, **3** – zdivo západní špalety severního nástupu do raně gotické kaple, **4** – zadržky prvotního otvoru v severní zdi raně gotické kaple, **5** – zdivo východní špalety severního nástupu do jižní kaple, **6** – báze zdiva východní zdi vymežující nástup do raně středověké krypty, **7** – báze koruny

zachovaného torza východní zdi vymežující nástup do raně středověké krypty, **8** – vložená příčka do krypty S-J orientace, **9** – apsida raně středověké krypty, **10** – vylitý blok zdiva, do kterého je vzepřen západní konec pasu V-Z orientace založeného na koruně jižní zdi raně středověké krypty, **11** – blok litého zdiva vyplňující původní nástup do raně středověké krypty, **12** – blok základového zdiva barokního kostela, **13** – blok litého zdiva přilítý k severnímu líci jižní obvodové zdi raně středověké krypty v místě styku s východní zdí vymežující nástup do krypty (foto a úprava M. Kalíšek).

Obr. 19. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Patka svazkové přípory nalezená v západním rameni ambitu. Formálně odpovídá torzům nalezeným v jižním rameni ambitu (foto autor, 2009).

Obr. 20. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Torzo geometrické dlažby nalezené v jižním rameni gotického ambitu v procesu restaurování (restaurování a foto I. Fišková, 2009).

Obr. 21. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Dokumentace pilíře arkádové řady vícelodí gotického kostela (M. Ernest, 1966–1970).

Obr. 22. *Police nad Metují, benediktinský klášter, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie.* Detail kalichovité hlavice sloupku portálu osazeného v západním průčelí (foto autor, 2008).

Obr. 23. *Praha 1-Josefov, Staronová synagoga.* Hlavice oktogonálního sloupku s listy nejspíše javoru (*Acer*), eventuálně skočce obecného (*Ricinus communis*). V pozadí listy dubu (*Quercus*). Podstatný je pohled na list z rubu, na vystupující žilnatinu. Determinace: Mgr. Anna Šlechtová, Mgr. Linda Zajíčková, Mgr. Lucie Čermáková, Mgr. Jarmila Gabrielová, Mgr. Lucie Černá – PřFUK Praha. (Foto P. Havlík, se souhlasem Židovské obce v Praze.)

Obr. 24. *Praha 1-Josefov, Staronová synagoga.* Hlavice oktogonálního sloupku s listy pivoňky (*Paeonia officinalis*), či rostliny z čeledi *Ranunculaceae* (pryskyřníkovité – oměj *Aconitum*, sasanka *Anemone*, koniklec *Pulsatilla*, pryskyřník *Ranunculus*). Vyloučena není ani čemeřice (*Helleborus sp.*; determinace shodně s obr. 23). (Foto P. Havlík, se souhlasem Židovské obce v Praze.)

Obr. 25. Výběrová komparační tabulka profilací gotických prutů členících nalezené raně gotické fragmenty. Řádek 1 Břevnovský klášter. (Zaměření: prvek B5 S. Svatošová, vše ostatní autor 2002–2010; čistopisy zobrazení S. Babušková, M. Ďurica, V. Dorožnjak 2005–2010; dle pokynů autora do tabulky upravil M. Ďurica, 2010).

A1 – Praha, Břevnovský klášter. Zlomek prutu vejčité profilace.

A2 – Praha-Hradčany, Strahovský klášter. Klášterní kostel, severní rameno transeptu. Řez torzem žebra.

A3 – Sázavský klášter. Fragment nejspíše klenebního žebra vejčité profilace.

A4 – Lounky. Profilace portálu s patrnými subtilními pruty vejčité profilace.

A5 – Kamýk nad Vltavou, kostel P. Marie. Profilace severního portálu s patrnými vejčitými pruty.

A6 – Senomaty, kostel sv. Vavřince. Profilace západního portálu s pruty vejčitého profilu.

A7 – Senomaty, kostel sv. Vavřince. Profilace sedile s patrným subtilním vejčitým prutem.

A8 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Zlomek dílce s pruty vejčité profilace.

A9 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Klenební žebro.

A10 – Ždár nad Sázavou, cisterciácký klášter. Profilace vejčitého prutu na západním portálu kostela.

A11 – Kouřim, kostel sv. Štěpána. Profilace severního portálu.

B1 – Praha, Břevnovský klášter. Prut se zaostřenou špičkou.

B2 – Praskolesy, kostel sv. Mikuláše. Profilace jižního portálu.

B3 – Bukovník, kostel sv. Václava. Profilace nároží jižního portálu.

B4 – Chocenice, kostel sv. Anny. Profilace prutů raně gotického portálu.

B5 – Praha, kostel sv. Tomáše. Terakotový fragment získaný archeologickým výzkumem NPÚ Praha č. 2006/12.

C1 – Praha, Břevnovský klášter. Vejčité profilovaný prut s bočním obloučkem.

C2 – Benešov u Prahy, kostel sv. Mikuláše. Prut z profilace ostění jižního portálu.

C3 – Praha-Staré Město, klášter sv. Anežky. Prut z profilace pasu dormitáře východního křídla.

- C4 – Hradiště nad Jizerou. Profilace nalezeného torza portálu (uloženo v depozitáři Národního muzea).
- D1 – Praha, Břevnovský klášter. Prut vejčité profilace s odkrojenou špičkou.
- D6 – Police nad Metují, benediktinský klášter. Profilace žebra z trojlodí kostela P. Marie.
- D7 – Písek, hrad. Profilace klenebního žebra.
- E1 – Praha, Břevnovský klášter. Prut vejčité profilace s dvěma bočními pruty.
- E2 – Praha-Hradčany, Strahovský klášter. Profilace portálu v ambitu.
- E3 – Police nad Metují, benediktinský klášter. Profilace prutu západního portálu trojlodního kostela P. Marie.
- E4 – Otryby, kostel sv. Havla. Profilace severního portálu.
- E5 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Profilace zlomku ostění.
- E6 – Praha, Pražský hrad. Východní křídlo ambitu kláštera kostela pražského. Profilace žebra raně gotického svorníku.
- E7 – Praha, zaniklý klášterní kostel sv. Kříže. Profilace klenebního žebra (uloženo v depozitáři Národního muzea).
- E8 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Fragment profilace ze záklenku severního portálu.
- E9 – Čáslav, klášter minoritů. Fragment klenebního žebra.
- F1 – Praha, Břevnovský klášter. Ostění s vloženým prutem hruškové profilace.
- F2 – Dřínov, kostel sv. Lukáše. Profilace jižního portálu.
- F3 – Hořešovice, kostel sv. Petra a Pavla. Profilace jižního portálu.
- F4 – Vysoká, kostel Navštívení P. Marie. Profilace jižního portálu.
- F5 – Strakonice, kostel sv. Prokopa. Profilace portálu na tribunu.
- G1 – Praha, Břevnovský klášter. Schéma profilace klenebního žebra z jižní raně gotické kaple.
- G2 – Třebovle, kostel sv. Bartoloměje; Kolín nad Labem, dům čp. 27.
- G3 – Kolín nad Labem, kostel sv. Bartoloměje. Profilace meziklenebního pasu trojlodí.
- H1 – Praha, Břevnovský klášter. Profilace meziklenebního pasu.
- H2 – Kolín nad Labem, kostel sv. Bartoloměje. Profilace klenebního žebra pasu trojlodí.
- H5 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Profilace raně gotického ostění.
- H6 – Bříství, kostel Nalezení sv. Kříže. Profilace jižního portálu lodi.
- H7 – Praha-Modřany, kostel Nanebevzetí P. Marie. Profilace severního portálu.
- H8 – Praha, klášter sv. Anežky, presbytář kostela sv. Františka. Profilace prutů sedile v presbytáři.
- H9 – Praha, Strahovský klášter. Profilace přízedního raně gotického žebra na západním lici severního ramene transeptu.
- I 1 – Praha, Břevnovský klášter. Fragment raně gotického ostění.
- I2 – Sázavský klášter. Fragment raně gotického ostění.
- I3 – Kamýk, kostel Narození P. Marie. Ostění východního okna presbytáře.
- I4 – Praha-Staré Město, kostel sv. Františka. Fragment raně gotického ostění.
- I5 – Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter. Dílec raně gotického ostění.
- I6 – Opatovice nad Labem, zaniklý benediktinský klášter. Dílec raně gotického ostění.
- J 1 – Praha, Břevnovský klášter. Fragment svazkové přípory.
- J2 – Praha-Hradčany, Strahovský klášter. Fragment svazkové přípory v severním rameni transeptu.
- J3 – Praha-Staré Město, kostel sv. Františka. Fragment svazkové přípory.
- Obr. 26.** Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail vlysu na severní špaletě ostění západního portálu. Nahoře vlevo chmel (*Humulus lupulus*) event. od starověku známá léčivka posed bílý (*Bryonia alba*). Vpravo břečťan (*Hedera helix*). Dole napravo od vinné révy nejspíše pelyněk (*Artemisia* – např. pelyněk černobýl *Artemisia vulgaris*) či jiné rostliny uvedené v popisce obr. 34; determinace shodně s obr. 30. (Foto autor, 2008.)
- Obr. 27.** Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail vlysu na jižní špaletě ostění západního portálu. Nejspíše pelyněk (*Artemisia*), pcháč či bodlák (*Cirsium tuberosum?*, *Carduus*). Listy však nápadně připomínají i rostliny z čeledi miříkovitých

(*Apiaceae*), kam patří např. prudce jedovatý rozpuk jízlivý (*Cicuta virosa*) a neméně jedovatý bolehlav (*Conium maculatum*); determinace shodně s obr. 30. (Foto autor, 2008.)

Obr. 28. *Praha 1-Josefov, Staronová synagoga*. Pohled na tympanon jižního portálu (foto P. Havlík, se souhlasem Židovské obce v Praze).

Obr. 29. *Praha 1-Josefov, Staronová synagoga*. Detail (obnoveného) vinného listu na tympanonu jižního portálu (foto P. Havlík, se souhlasem Židovské obce v Praze).

Obr. 30. *Praha 1-Josefov, Staronová synagoga*. Pětidílná klenba s klenebními žebry o profilu vyžlabeného klínu (foto P. Havlík, se souhlasem Židovské obce v Praze).

Obr. 31. *Osek, cisterciácký klášter*, východní rameno ambitu. Severní okno s patrnými patičkami prutů okenního ostění (foto L. Smutka, 2008).

Obr. 32. *Praha 1-Staré Město, klášter sv. Anežky České, kostel sv. Salvátora*. Pohled na jižní stěnu s patrnou patičkou prutů kružby na okenním bankále (foto P. Havlík, 2010).

Obr. 33. *Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie*. Detail ostění okna v západním poli jižní lodi s charakteristicky utvářeným ostění a torzem patiček prutů okenního ostění (foto autor, 2008).

Obr. 34. *Praha 6 - Břevnov, Benediktinské arcipatství sv. Markéty*. Pokus o hmotovou rekonstrukci raně gotického presbytáře (druhá raně gotická etapa) s vyznačením pozice základních vzájemně korelujících prvků, později nalezených v archeologické situaci. Varianta bez odstupnění jižní stěny presbytáře. (Dle pokynů autora zobrazil M. Ďurica, 2010.)

Obr. 35. *Cheb, kostel sv. Mikuláše*. Přípora osazená v severní stěně presbytáře. Patrný je její hruškový profil i prstenec obíhající profil prutu přípory (foto autor, 2009).

Obr. 36. *Praha 1-Hradčany, Pražský hrad, kapitulní klášter, ambit*. Patka svazkové hruškové přípory (foto P. Chotěbor, 2009).

Obr. 37. *Praha 1-Staré Město, kostel sv. Jiljí*. Torzo přípory po severním boku kostela (foto P. Havlík, 2010).

Obr. 38. *Police nad Metují, benediktinský klášter, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie*. Arkádový pilíř s patrnou pětibokou příporou (foto autor, 2008).

Obr. 39. *Broumov, klášterní kostel sv. Vojtěcha*. Profilovaná trnož závěru presbytáře. U okraje vlevo je patrná oprava trnože zachovávající původní morfologii (foto autor, 2009).

Obr. 40. *Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie*. Jehlancová konzola osazená v severní boční lodi trojlodí (foto autor, 2008).

Obr. 41. *Praha 6 - Břevnov, Benediktinské arcipatství sv. Markéty*. Pohled na klenbu gotického oktogonu ve „Vojtěšce“ (foto autor, 2009).

Obr. 42. *Praha 6 - Břevnov, Benediktinské arcipatství sv. Markéty*. Analytický plán s vyhodnocením základních stavebních etap jádra kláštera.

Interpretace M. Kovář, digitalizace M. Ďurica, do podkladu „orientační půdorys klášterních staveb s vyznačením archeologických nálezů“ (převzatého z Dragoun – Merhautová – Sommer 1993, s. 105 obr. 1), 2010.

1 – raně středověké zdivo

2 – raně gotické zdivo první stavební etapy (jižní kaple, kolem poloviny či po polovině 13. století)

3 – raně gotické zdivo první stavení etapy (vložená „západní příčka vyzdřená z kvádrů“, kolem či po polovině 13. století)

4 – raně gotické zdivo druhé stavební etapy (nejspíše 70.–90. léta 13. století)

5 – jižní rameno ambitu (sklonek 13. století, jižní zeď byla vystavěna roku 1296)

6 – jižní partie východního křídla klauzury (pravděpodobně do roku 1332)

7 – pilíře jižní arkádové řady (pravděpodobně počátek 14. století, po roce 1306, před 1332?)

8 – výstavba západního a severního ambitu kvadratury (pravděpodobně polovina 14. století)

9 – přístavba s armovaným nárožím (patrně 2. polovina 14. století)

10 – dodatečná předhusitská přístavba k armovanému nároží

11 – druhá fáze výstavby východního křídla klauzury vzniklá v předhusitském období

12 – dodatečně přizdřená zeď k opěráku východního křídla klauzury a blíže nezařazená zdiva odhalená severně klauzury

13 – nelícované zdivo základového charakteru (schodišťového přístavku?), vyzdřené v místě raně středověké severní apsidy

bez vybarvení – zdiva barokního kláštera a zdiva odkrytá archeologickým výzkumem A. Hejny

Obr. 43. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Torzo geometrické dlažby nalezené v jižním rameni gotického ambitu. Restaurování I. Fiškandlová, doplňky záměrně barevně odlišené v tónování (foto I. Fiškandlová, 2009).

Obr. 44. *Kláster Hradiště nad Jizerou, cisterciácký klášter.* Severní portál, detail vlysu hlavice (foto autor, 2009).

Obr. 45. *Police nad Metují, klášterní kostel Nanebevzetí P. Marie.* Detail hlavice přípory osazené v presbytáři. Patrný je náročnější, a patrně nedokončený, vegetabilní motiv vpravo, a jeho kontrast s hrubě provedenými jazykovitými listy vlevo, které mají analogie v trojlodí kostela. Pod listy je ne příliš zřetelné kalichovité jádro hlavice kontrastující s hrubým abakem, překryté prstencem, na který nemotorně nasedá masivní náběžník (autor, 2008).

Obr. 46. *Opatovice nad Labem, klášter benediktinů.* Zlomek raně gotického okenního ostění (foto autor, 2009).

Poznámka: tab. 1 – 74. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Katalog fragmentů převážně z období rané gotiky, některé z fragmentů ze 14. století.

Zaměření – autor 2002–2010, částečně Sylvie Svatošová (viz níže).

Jakub Hlavatý pohledy – tab. 1, 19, 43–44, 45:1–3, 52–54, 55:2, 56:6,7, 66, 69:3,4,7, 72

Sylvie Svatošová pohledy+řezy – tab. 45:4–7, 46:1,3, 47–51, 55:3, 57:1, 61

Miroslav Ernest řez – tab. 31, 32, 46:2

Dmitrij Kalinin – fotografie

Obr. 47. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty. Tab. 1.* Břevnovský klášter. Zlomky raně gotického svislého dílce náležejících konstrukci meziokenních pilířů s patrným lůžkem pro výběh přízvedních klenebních žeber (?)

Obr. 48. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty. Tab. 2.* Břevnovský klášter. Zlomky raně gotického svislého dílce náležejícího konstrukci meziokenních pilířů s patrným lůžkem pro výběh klenebního žebra.

Obr. 49 - 51. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty. Tab. 3 – 5.* Břevnovský klášter. Zlomky raně gotického svislého dílce náležejících konstrukci meziokenních pilířů.

Obr. 52, 53. Tab. 6 – 7. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Raně gotické klenební pasy.

Obr. 54. Tab. 8. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky klínových profilací.

Obr. 55, 56. Tab. 9 – 10. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických prutů o profilu lalošky.

Obr. 57, 58. Tab. 11 A, 11B. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Hlavice čtyřdílné svazkové přípory s vegetabilním motivem (foto autor, 2010).

Obr. 59 – 64. Tab. 12–17. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických klenebních žeber.

Obr. 65. Tab. 18. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických prutů vejčité profilace, které náleží pravděpodobně konstrukcím raně gotických klenebních žeber.

Obr. 66 - 69. Tab. 19–22. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických klenebních žeber.

Obr. 70. Tab. 23. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických prutů vejčité profilace s odkrojenou špičkou.

Obr. 71 - 73. Tab. 24–26. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických prutů vejčité profilace s bočním obloučkem.

Obr. 74. Tab. 27. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky raně gotických prutů vejčité profilace s bočními obloučky.

Obr. 75. Tab. 28. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky ostění s raně gotickými pruty vejčité profilace s bočními obloučky.

Obr. 76. Tab. 29. *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcipatství sv. Markéty.* Zlomky s náročnými vejčitými pruty.

- Obr. 77. Tab. 30.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky s nárožními pruty (č. 1, 2 pruty vejčité).
- Obr. 78, 79. Tab. 31 – 32.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky pravděpodobně z ostění (s vykrajovaným záklenkem?) s nárožním hruškovitým prutem.
- Obr. 80 – 82. Tab. 33–35.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky trojdílných svazkových přípor.
- Obr. 83, 84. Tab. 36 – 37.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky čtyřdílných raně gotických svazkových přípor.
- Obr. 85. Tab. 38.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky jednoduchých svazkových přípor (?)
- Obr. 86 – 87. Tab. 39–40.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky raně gotických okenních ostění.
- Obr. 88 – 92. Tab. 41–45.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky nejspíše raně gotických prutů okenních kružeb.
- Obr. 93. Tab. 46.** *Břevnovský klášter.* **1** – raně gotické ostění, **2** – nejspíše střední část raně gotické kružby zakreslená v původní dokumentaci M. Ernesta, **3** – patička raně gotického ostění původně spočívající na bankálu okna.
- Obr. 94. Tab. 47.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky raně gotické architektonické plastiky. **1** – deska tympanonu s podtesávaným dekorem.
- Obr. 95 – 97. Tab. 48–50.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky raně gotické architektonické plastiky.
- Obr. 98. Tab. 51.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky raně gotické architektonické plastiky. **2** – fragment vejčitého prutu s patrným torzem po odlomeném dekoru
- Obr. 99. Tab. 52.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* **1** – zlomek raně gotického trojlístého záklenku sedile s patrným negativem po obvodovém prutu; **2** – zlomek s podobnou profilací v drobném měřítku.
- Obr. 100. Tab. 53.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* - fragment pískovcové polygonální patky přípory pilířů gotické arkádové řady. **2** – fragment prstence.
- Obr. 101. Tab. 54.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Patka hruškovité svazkové přípory nalezená v západním rameni gotického ambitu.
- Obr. 102. Tab. 55.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* **1** – patka hruškové svazkové přípory, **2** – zlomek jehlancové konzoly s torzem vegetabilního motivu, **3** – fragment hlavice kalichovitého tvaru.
- Obr. 103. Tab. 56.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* **1** – terakotová vyžabená tvarovka s vloženou bobulí, **2** – torzo hlavice (?), **3** – jehlancová konzola, **4** – zlomek břidlicové střešní krytiny, **5** – fragment plastiky, **6** – **7** zlomky architektonické (?) plastiky.
- Obr. 104. Tab. 57.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Kamenické značky. **1** – značka na ložné ploše raně gotického prutu vejčité profilace s patrnými stopy po opracování prvku.
- Obr. 105 - 107. Tab. 58 – 60.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických prvků (ostění?).
- Obr. 108. Tab. 61.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomek prvku s drobným válcovitým prutem.
- Obr. 109 - 111. Tab. 62–64.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky oblých prutů s výžlabkem.
- Obr. 112. Tab. 65.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky oblých prutů s obloučkem.
- Obr. 113. Tab. 66.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických konstrukcí. **1** – výběh klenebních žebor hruškovité profilace dosedající na střední válcovou podporu, **2** – fragment záklenku otvoru.
- Obr. 114. Tab. 67.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcidiecéze sv. Markéty.* **1** – vrcholně gotické klenební žebro hruškovité profilace, **2** – fragment záklenku otvoru.

- Obr. 115. Tab. 68.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických konstrukcí (záklenků otvorů).
- Obr. 116, 117. Tab. 69, 70.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických konstrukcí.
- Obr. 118. Tab. 71.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických ostění.
- Obr. 119. Tab. 72.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotických kružeb z arkózového pískovce.
- Obr. 120. Tab. 73.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky vrcholně gotického ostění.
- Obr. 121. Tab. 74.** *Praha 6 - Břevnov. Benediktinské arcioopatství sv. Markéty.* Zlomky blíže neklasifikovatelných prvků.
- Obr. 122.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 123.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 124.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické fragment. (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 125.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 126.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 127.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické (?) ostění (foto autor, 2009).
- Obr. 128.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické (?) ostění.
- Obr. 129.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické (?) ostění.
- Obr. 130.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické (?) ostění.
- Obr. 131.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 132.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotické zlomky architektonické plastiky (foto autor, 2009; úprava M. Ďurica, 2010).
- Obr. 133.** *Ostrov (okres Praha – západ), benediktinský klášter.* Raně gotický fragment s nárožním prutem (zaměření autor, 2009).
- Obr. 134.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Pohled na soklové partie závěru konventního chrámu (foto autor 2009).
- Obr. 135.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Pohled na soklové partie východní zdi pod sakristií konventního kostela, ve kterých byly druhotně použity raně gotické architektonické články. (foto autor 2009).
- Obr. 136.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Pohled na soklové partie východní zdi pod sakristií konventního kostela, ve kterých byly druhotně použity raně gotické architektonické články. (foto autor 2009).
- Obr. 137.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotický architektonický článek zazděný v soklové partii východní zdi pod sakristií konventního kostela, (foto autor, 2009).
- Obr. 138.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotický architektonický článek zazděný v soklové partii východní zdi pod sakristií konventního kostela, (foto autor, 2009).
- Obr. 139.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Díl ostění s bobulovým dekorem (foto autor, 2009).
- Obr. 140.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Fragment římsy se šachovnicovým motivem.
- Obr. 141.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Fragment římsy se šachovnicovým motivem (foto autor, 2009).
- Obr. 142.** *Sázava (Kutná Hora).* Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotické žebro (pas?). Foto autor, 2009.

- Obr. 143.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotické žebro (pas?). Foto autor, 2009.
- Obr. 144.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotické žebro (pas?). Foto autor, 2009.
- Obr. 145.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotické žebro (zaměření autor, 2009).
- Obr. 146.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Raně gotické žebro (zaměření autor, 2009).
- Obr. 147.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Fragment okenního ostění (foto autor, 2009).
- Obr. 148.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Fragment okenního ostění (zaměření autor, 2009).
- Obr. 149.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Fragment okenní kružby s oblým prutem (foto autor, 2009).
- Obr. 150.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Kamenická značka na ostění okénka „krypty“ (foto autor, 2009).
- Obr. 151.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Dílec klínového žebra z krypty (?). (foto autor, 2009).
- Obr. 152.** *Sázava (Kutná Hora)*. Benediktinské opatství sv. Jana Křtitele, P. Marie a sv. Prokopa. Dílec ostění s profilací lalošky (zaměření autor, 2009).
- Obr. 153.** Komparační tabulka (zaměření autor). 1 – *Břevnov*, raně gotické žebro, 2 – *Sázava*, zlomek raně gotického žebra, 3 – *Praha - Strahov*, profilace raně gotického žebra v transeptu, 4 – *Břevnov*, profilace klebního pasu, 5 – 6 *Sázava*, profilace výběhu klebního žebra a přípory, 7 – 8 *Sázava*, profilace zlomku okenního ostění, 9 - *Sázava*, profilace raněgotického žebra (pasu?), 10 - *Otryby*, profilace raně gotického portálu, 11 – *Hodkov*, (zaniklá) profilace raně gotického portálu (podle PA).
- Obr. 154.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Půdorysné schéma kláštera se zakreslením důležitějších popisovaných nálezů. Podle J. Outraty. Upravil autor.
- Obr. 155.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Výškové zaměření výběhů raně gotické klenby po severní straně presbytáře kostela sv. Tomáše (autor a M.Müller, kresba M. Müller).
- Obr. 156.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Zaměření výšky raně gotických oken v kapli sv. Barbory (autor a M.Müller, kresba M. Müller).
- Obr. 157.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Porovnání vášek zaměření zachovaných raně gotických detailů po severní straně chóru a v kapli sv. Barbory (autor a M.Müller, kresba M. Müller).
- Obr. 158.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Pohled na zbytky výběhů odlámané raně gotické klenby po severní straně presbytáře (foto autor, 2005).
- Obr. 159.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Konzola raně gotické klenby po severní straně presbytáře (foto autor, 2005).
- Obr. 160.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Konzola raně gotické klenby po severní straně presbytáře (foto autor, 2005).
- Obr. 161.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Zaměření profilu raně gotických žebor v úrovni výběhu (zaměření autor, 2005).
- Obr. 162.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Pohled do kaple sv. Barbory (foto autor, 2005).
- Obr. 163.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Pohled na raně gotické okno v kapli sv. Barbory (foto autor, 2005).
- Obr. 164.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Pohled na raně gotické okno v kapli sv. Barbory (foto autor, 2005).
- Obr. 165.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28)*. Sokl společný pro závěr kaple sv. Doroty a bázi zdiva vysokého chóru. (Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 2006/12, foto M. Müller, 2007.)

- Obr. 166.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28).* Fotografické zaměření části severního boku vysokého chóru v úrovni krovu nad východním křídlem ambitu. Zaměřil autor a J. Hlavatý. Digitalizace J. Hlavatý. Dobře patrné jsou dvě etapy zazdívků oken chóru, z nichž starší proběhla snad již kolem roku 1520. Dřevěné prvky první fáze zazdívků byly, hrubě při současných úpravách, odstraněny. V barokní zazdívkě východního okna byl druhotně osazen hruškový prut.
- Obr. 167.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše.* Zachované hlavice v chóru (foto autor, 2005).
- Obr. 168.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše.* Zachované hlavice v chóru (foto autor, 2005).
- Obr. 169.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše.* Přízední žebro v chóru (foto autor, 2005).
- Obr. 170.** *Praha, Malá Strana. Kostel sv. Tomáše s klášteřem augustiniánů (č.p. 28).* Druhotně použité raně gotické žebro, profilem odpovídající žebřím na (obr. 161) v jižní stěně kapitulní síně (foto autor, 2005).
- Obr. 171.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou (okres Mladá Boleslav).* Indikační skica mapy stabilního katastru (1842). Národní archiv v Praze.
- Obr. 172.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Pohled na Klášteř Hradiště nad Jizerou od východu, F. B. Werner. Kresba z Vratislavského sborníku. Repro: NPÚ, ústřední pracoviště, archiv fotodokumentace i.č. 26127.
- Obr. 173.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Zaměření severního portálu kostela P. Marie, úseku chrámové zdi, pilíře v interiéru klášterního kostela a fragmentu koutové příporý. A. Wender 1885. SOA v Praze, fond RAV č. 4943.
- Obr. 174.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Zakreslená mozaiková dlažba nalezená v roce 1853. A. Wender 1885. SOA v Praze, fond RAV č. 4939.
- Obr. 175.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Zakreslení okna sestaveného v roce 1864 ze zachovaných zlomků. A. Wender 1885. SOA v Praze, fond RAV č. 4939a.
- Obr. 176.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Dokumentace hlavice (příporý?) s oktagonální krycí deskou. Sine. A. Wender 1885. SOA v Praze, fond RAV č. 4989.
- Obr. 177.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Půdorys klášterního chrámu (stav v roce 1920). Převzato z publikace: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradištském. I. Praha 1930: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A. Země česká. XLVI. Okres Mnichovohradištský. Praha 1930, s. 370 obr. 306.
- Obr. 178.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Části dlažeb nalezených v kostele P. Marie. Nahoře schema dlažby odhalené v roce 1920 s detaily. Dole schema dlažby údajně objevené v roce 1856 a dokumentované A. Wenderem. Převato z: J. V. Šimák: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradištském. I. Praha 1930: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé. A. Země česká. XLVI. Okres Mnichovohradištský. Praha 1930, s. 389, obr. 330.
- Obr. 179.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Náčrt patky a soklu polopilíře s přiloženou válcovou příporou na rozhraní severní boční lodi a transeptu před zasypáním. Archiv Ing. arch. P. Chotěbora, CSc.
- Obr. 180.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Distribuce architektonických článků na dlažbě dvoulodního chórového ochozu. Dokumentace J. Waldhausera.
- Obr. 181.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Půdorysné schéma klášterního kostela (podle P. Sommera a J. Waldhausera) s vyznačením fotogrammetricky dokumentovaných situací.
- Obr. 182.** *Klášteř Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášteř (okres Mladá Boleslav).* Fotogrammetrické zaměření východní stěny závěru klášterního kostela s vyznačením

stratigrafických jednotek a deskripčních pozičních čísel, včetně stratigrafického diagramu nálezové situace. Zaměření autor a J. Hlavatý. Vyhodnocení autor, 2010.

Obr. 183. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).*

Fotogrametrické zaměření jižní stěny závěru klášterního kostela s vyznačením stratigrafických jednotek a deskripčních pozičních čísel, včetně stratigrafického diagramu nálezové situace. Zaměření autor a J. Hlavatý. Vyhodnocení autor, 2010.

Obr. 184. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).*

Fotogrametrické zaměření severní stěny závěru klášterního kostela s vyznačením stratigrafických jednotek a deskripčních pozičních čísel, včetně stratigrafického diagramu nálezové situace. Zaměření autor a J. Hlavatý. Vyhodnocení autor, 2010.

Obr. 185. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Detail jižního pilíře vysokého chóru se zřetelným rozhraním ložné jemné vápenné malty pečlivě opracovaných kvádrů a vlitého bloku zdiva pojeného výraznou vápennou maltou šedé barvy (autor, 2010).

Obr. 186. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Detail jižního pilíře vysokého chóru se zřetelným rozhraním ložné jemné vápenné malty pečlivě opracovaných kvádrů a vlitého bloku zdiva pojeného výraznou vápennou maltou šedé barvy (autor, 2010).

Obr. 187. *Klášter. Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).*

Pohled na severní líc severního vnitřní pilíře transeptu. Zřetelná je jizva po odlámané přípoře (autor, 2010).

Obr. 188. *Klášter. Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Styk severní zdi trojlodí a západní zdi transeptu. V koutu je zřetelný armovací prvek, který vnikl přetesáním (1), snad nedokončeného, dílce válcové přípory (2) její dřík se z části zachoval v jádru zdiva (autor, 2010).

Obr. 189. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Styk severní zdi trojlodí a západní zdi transeptu. Detail („druhotně použitého“) přetesání dílce přípory, který posloužil jako koutový armovací prvek (autor, 2010).

Obr. 190. *Klášter Hradiště nad Jizerou – areál bývalého mlýna (okres Mladá Boleslav).* Zeď vystavěná s použitím množství architektonických článků pocházejících nepochybně z klášterních staveb (autor, 2011).

Obr. 191. *Boseň (Mnichovo Hradiště), barokní kostel sv. Václava.* Dosud nepovšimnuté druhotně použité raně gotické prvky (žebra?) zazděné ve zdivu kostela (autor 2009, 2011).

Obr. 192. *Mnichovo Hradiště, zámek.* Druhotně osazený raně gotický prvek v ohradní zámecké zdi (autor 2011).

Obr. 193. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)* Pokus o rekonstrukci východního závěru klášterního kostela s rámcovým vyznačením polohy některých zachovaných architektonických článků. Zvolena je jedna ze základních variant prostorového řešení východního závěru.

Obr. 194. *Morimond.* Rekonstruovaný půdorys klášterního kostela. Podle B. Nicolai 1990.

Obr. 195. *Klášter svaté Anežky České – klášter klarisek a minoritů (Praha 1).* Patka (obnovená) přípory v severozápadním koutu lodi kostela sv. Františka (autor 2009).

Obr. 196. *Osek – cisterciácký klášter (okres Teplice).* Hlavice sloupu kapitulní síně (M. Muller, 2009).

Obr. 197 *Klášter a kostel sv. Tomáše - klášter augustiniánů (Praha 1).* Hlavice přípory zachovaná v půdním prostoru závěru chóru klášterního kostela (autor 2006).

Obr. 198. *Klášter svaté Anežky České – klášter klarisek a minoritů (Praha 1), lapidárium v č.p. 815.* Fragment krycí desky houbovitového tvaru.

Obr. 199. *Klášter svaté Anežky České – klášter klarisek a minoritů (Praha 1), lapidárium v č.p. 815,* fragment klenebního žebra vejčitého profilu.

Obr. 200. *Klášter svaté Anežky České – klášter klarisek a minoritů (Praha 1), tzv. vrátnice,* klenební žebro vejčitého profilu.

Obr. 201. *Český dub, johanitská komenda,* kamenická značka z kaple.

Obr. 202. *Český dub, johanitská komenda,* kamenická značka z kaple.

- Obr. 203.** *Český dub, johanitská komenda*, kamenické značky na armovacím kvádru. v jihovýchodním koutu suterénního sálu východního křídla.
- Obr. 204.** *Tišnov – cisterciácký klášter*, kamenické značky. Podle H. Soukupové.
- Obr. 205.** *Zvíkov, hlízová věž*. Kamenická značka na bosovaném kvádru (autor 2012).
- Obr. 206.** *Osek – cisterciácký klášter*, kamenické značky. Podle B. Rak 1996.
- Obr. 207.** *Velehrad – cisterciácký klášter*, kamenické značky. Podle M. Pojsla 1990.
- Obr. 208.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1- 5 - zakončující prvky štítu (pohled), 6 – řez plastickou lištou členící prvky 1- 5 (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 209.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*, 1 - 7 obloučkový vlys štítu se zřetelnou, 1- 4 levé rameno štítu 5 - 7 pravé rameno štítu (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 210.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*, 1- stříška opěrného pilíře, 2 – 4 pravděpodobně dílec střešního štítu, 5 - řez plastickou lištou téhož prvku (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 211.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. Dílce přípor s válcovými dříky. 1- profilace dříku přípory osazené ve východní zdi dvoulodního ochozu, 2 - profilace dříku přípory osazené na nároží východní zdi severního ramene transeptu a severní zdi dvoulodního ochozu, 3- profilace dříku přípory osazené v severovýchodním koutě severního ramene transeptu, 4 – zachovaný fragment přípory přiložené k polopilíři na rozhraní severní boční lodě trojlodí a severního ramene transeptu, 5 – fragment dílce přípory s válcovým dříkem, 6 - fragment dílce přípory s válcovým dříkem, 7 - fragment dílce přípory s válcovým dříkem, 8 - fragment dílce přípory s válcovým dříkem (pochází pravděpodobně z obvodových zdí závěru), 9 - fragment dílce přípory s válcovým dříkem (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 212.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. *Tabulka 6*. 1 - 3 - profilace nároží zachovaných torz pilířů severního ramene transeptu, 4 – nároží masivního dílce jehož profil cituje profilaci nároží pilířů severního ramene transeptu (zaměření autor, 2010).
- Obr. 213.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 - 2 pravděpodobně fragment dílce přípory s válcovým dříkem a zřetelnýmnosem, 3 – fragment přípory (?) s vejčitými pruty (zaměření autor, 2010).
- Obr. 214.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 – profilace torza nároží polopilíře (s odlomeným nárožním prutem) na rozhraní severní boční lodě trojlodí a severního ramene transeptu, 2 – 5 profilace nároží masivních zakřivených dílců s profilací srovnatelnou s předchozím prvkem (zaměření autor, 2010).
- Obr. 215.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 – 2 dřík hlavice přípory s hlavicí vyobrazenou na obr. 219, 6, 3 - 4 dřík hlavice přípory s hlavicí vyobrazenou na obr. 218:4 (zaměření autor, 2010).
- Obr. 216** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. Košové hlavice přípor (které byly pravděpodobně součástí pilířů v lodi a transeptu) s patrným motivem polopalmet (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 217** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 – drobný fragment hlavice dekorované polopalmetou, 2 – 3 zachovaná kalichovitá hlavice (a její řez) dekorovaná jazykovými listy svinutými do bobulí a motivem polopalmety. Hlavice je osazena na válcové přípoře na nároží severní obvodové zdi dvoulodního ochozu chóru a východní zdi severního ramene transeptu. Zřetelný je houbovitě podvinutý abak. 4 - fragment houbovitě podvinutého abaku, 5 – 7 zlomky kalichových hlavic s motivem jazykových listů svinutých do bobulí (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010)
- Obr. 218.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 – 4 hlavice přípor s válcovými dříky (zaměření autor a J. Hlavatý 2009, 2010).
- Obr. 219.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav)*. 1 - 2 - patka a profilace válcové přípory na nároží severní obvodové zdi dvoulodního ochozu chóru a východní zdi severního ramene transeptu, 3 – profil patky přípory přiložené k východní zdi

dvoulodního ochozu chóru, 4 – patka válcové přípory, 5 - 6 - zakončení zkrácené válcové přípory (zaměření autor 2009, 2010).

Obr. 220. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – hlavice přípory, 3 - 4 hlavice okenních sloupků (pocházejících z ambitu??), 2, 5 hlavice okenních nebo portálových (?) sloupků, 6 – kropenka, 7 – jehlancová konzola pokrytá zkadeřenými listy, 8 – konzola osazená v jižním líci zdi s osazeným „severním portálem“ lodi ((zaměření autor a J. Hlavatý 2009, 2010).

Obr. 221. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – 4 dílce arkádových pasů, 5 – profilace dělicího meziklenebního pasu dvoulodního ochozu chóru, 6 – profilace výběhu meziklenebního pasu zachovaného na severní obvodové zdi dvoulodního ochozu chóru, viz obr. 184 (zaměření autor a J. Hlavatý 2009, 2010).

Obr. 222. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 - 2 polotovar hranolového klenebního žebra s motivem diamantování (zřetelná je nedotesaná profilace a nárys nedokončeného profilu na ložné ploše prvku), 3 - fragment hranolového klenebního žebra s motivem diamantování, 4 – skica ložné plochy hranolového klenebního žebra s motivem diamantování zachovaná na svorníku křížení (obr. 238:1), 5 - 6 profilace klenebního žebra (zaměření autor, 2010).

Obr. 223. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – profilace výběhu diagonálního klenebního žebra vejčitého profilu na severní zdi dvoulodního ochozu chóru (viz obr. 184), 2 - dílec výběhu klenebního žebra vejčitého profilu (obdobné profilace jako předchozí prvek), 3 – 6 profilace klenebních žebek vejčitého profilu (zaměření autor, 2010).

Obr. 224. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – profilace klenebního žebra (nebo dělicího pasu??) vejčitého profilu s bočními pruty, 2 – 3 profilace klenebních žebek vejčitého profilu s bočními pruty, 4 - profilace klenebních žebek svorníku (obr. 239:3) vejčitého profilu s bočními pruty (zaměření autor, 2010) .

Obr. 225. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1, 2, 3, 5 profilace klenebních žebek vejčitého profilu s doprovodnými laloškami, 4 – detail drobného čelního nosu klenebních žebek vejčitého profilu s doprovodnými laloškami, 6 – profilace pravděpodobně přístěnného klenebního žebra (zaměření autor, 2010).

Obr. 226. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – profilace přístěnného žebra na severní obvodové zdi dvoulodního ochozu chóru (viz obr. 184), 2 – 3 profilace přístěnného přístěnného žebra, profil je shodný s profilací prvku na tab. 225: 2 (zaměření autor, 2010).

Obr. 227. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – dílec záklenku půlkruhově zakončeného okna, 2 – 4 fragmenty masivních okenních kružeb s hůlkovými profily prutů, 5 - 6 fragmenty okenních kružeb s hůlkovými profily prutů (zaměření autor, 2010).

Obr. 228. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hůlkovými profily prutů (zaměření autor, 2010).

Obr. 229. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hůlkovými profily prutů (zaměření autor, 2010).

Obr. 230. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hruškovým a pětibokým profilem prutů (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).

Obr. 231. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hruškovým a pětibokým profilem prutů (zaměření J. Hlavatý a autor, 2010).

Obr. 232. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hruškovým a pětibokým profilem prutů (zaměření J. Hlavatý a autor, 2010).

Obr. 233. *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb s hruškovým a pětibokým profilem prutů (zaměření J. Hlavatý a autor, 2010).

- Obr.234.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty okenních kružeb (zaměření autor a J. Hlavatý 2010).
- Obr. 235.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Profilace okenních kružeb vyobrazených na obr. 227 – 233 (zaměření autor, 2009, 2010).
- Obr. 236.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1, 3 – 5 profilace okenních kružeb, 2 – ložná plocha fragmentu kružby s hruškovým a pětibokým profilem prutů, 6 – profilace středního prutu okna nejistého původu (zaměření autor, 2009, 2010).
- Obr. 237.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – 2 - rofilace raně gotického okenního ostění, 2 – profilace vrcholně gotického okenního ostění (zaměření autor, 2009, 2010).
- Obr. 238.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 - klenební svorník osazený na křížení hranolových žebor s diamantováním (obr. 222: 4, 2 – 4 klenební svorníky osazené na křížení vejčitých žebor (viz obr. 223). Velmi pravděpodobně pochází z dvoulodního ochozu závěru (zaměření autor a J. Hlavatý, 2010).
- Obr. 239.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – 3 - visutý klenební svorník osazený na křížení vejčitých žebor s bočními pruty (viz obr. 224:4), 4 – 5 - klenební svorník osazený na křížení vejčitých žebor (viz tab. 225:2), 6 – 7 - fragmenty klenebních svorníků (zaměření autor a J. Hlavatý 2009, 2010).
- Obr. 240.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – trnož portálu osazeného v severní zdi tzv. „krypty“, 2 – záklenek portálu s vloženým jazykovými listy svinutými do bobulí, 3 – záklenek otvoru s vloženým listem svinutým původně do bobule, 4 , 6 - pravděpodobně trnož ostění portálu a její profilace, 5 – profilace severního portálu do „krypty“ (zaměření autor a J. Hlavatý 2009 - 2012).
- Obr. 241.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 - detail východní špalety severního portálu konventního kostela, 2- severní portál osazený ve farním kostelu, 3 - 5 – trnož pravoúhle odstupněného portálu a jeho profilace, 6 - fragment ostění portálu (?), 7 – fragment vrcholně gotického ostění (portálu?), 8 – fragment hruškového prutu (zaměření autor 2009, 2010).
- Obr. 242.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – část oltářní menzy (?), 2 – dílec zákleneku, 3 – 7 blíže neurčené fragmenty (zaměření autor a J. Hlavatý 2009, 2010).
- Obr. 243.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Blíže neurčené prvky. 1 – 3 - část okna ?, 4 – fragment pilíře? (zaměření autor a J. Hlavatý, 2011).
- Obr. 244.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – 2 blíže neurčené prvky (zaměření autor 2011).
- Obr. 245.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Fragmenty břidlicové střešní krytiny (kresba S. Svatošová 2012).
- Obr. 246.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Kamenické značky zachované na torzech východních partií kláštera (zaměření autor, 2005 – 2007).
- Obr. 247.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* 1 – 12, 14, 15 - kamenické značky zachované na torzech východních partií kláštera, 13 – kamenická značka na severním portálu trojlodí (zaměření autor 2005 – 2007).
- Obr. 248.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Kamenické značky zachované na ostění oken severního ramene transeptu (autor, 2005 – 2011).
- Obr. 249.** *Klášter Hradiště nad Jizerou - cisterciácký klášter (okres Mladá Boleslav).* Kamenické značky na pilířích suterénního prostoru (tzv. „krypty“) (autor, 2005 – 2011).
- Obr. 250.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Veduta Kukné Hory s opatským chrámem od Jana Willenberga.
- Obr. 251.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Rekonstrukce půdorysu podle P. Kroupy.
- Obr. 252.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Pohled na konventní chrám od severozápadu (autor, 2012).

- Obr. 253.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na jižní část západního průčelí konventního chrámu (autor, 2012).
- Obr. 254.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na severní boční loď při styku transeptem (autor, 2012).
- Obr. 255.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled do hlavní lodi (autor, 2012).
- Obr. 256.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled do hlavní lodi (autor, 2012).
- Obr. 257.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled do vysokého chóru (autor, 2012).
- Obr. 258.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na slepou paneláž v chóru (autor, 2012).
- Obr. 259.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled do dvoulodního ochozu (autor, 2012).
- Obr. 260.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled do vnější lodi ochozu. V sondě jsou, mimo jiné, zřetelné stopy po odlámaných svislých prvcích (autor, 2012).
- Obr. 261.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na vnější líc hlavní lodi od severu se zřetelným konstrukčním systémem (autor, 2012).
- Obr. 262.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na vnější líc hlavní lodi od severu se zřetelným konstrukčním systémem (autor, 2012).
- Obr. 263.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Podhled na zachované okénko na schodišti při severozápadním transeptu (autor, 2012).
- Obr. 264.** *Kutná Hora – Sedlec, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele.* Hruškové klenební žebro z kostela (autor, 2012).
- Obr. 265.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Půdorys konventního chrámu. Podle Z. Dragouna a D. Stehlíkové.
- Obr. 266.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Fragmenty architektonických článků nalezených v letech 1976 – 1989 (výběr). Podle Z. Dragouna a D. Stehlíkové.
- Obr. 267 – Obr. 269.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Fragment doposud nepublikované hlavice (kresba S. Svatošová).
- Obr. 270 – Obr. 271.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Fragment doposud nepublikované hlavice (kresba S. Svatošová).
- Obr. 272.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Fragment článku s laloškou (autor, 2011).
- Obr. 273 – Obr. 274.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Dílec terakotového žebra (autor, 2005).
- Obr. 275.** *Praha 6 – Zbraslav, opatství cisterciáků Nanebevzetí P. Marie.* Zlomek terakotového prutu hruškové profilace (autor, 2010).
- Obr. 276.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Celkový pohled od jihozápadu (J. Sommer, 2009).
- Obr. 277.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled od severovýchodu (autor, 2009).
- Obr. 278.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Půdorys kostela sv. Jana Křtitele a staveb probošství, částečně odkrytých archeologickým výzkumem. Černě je vyznačeno zdivo z doby kolem poloviny, nebo před polovinou 13. století, hustě křížkovane položené zdivo náleží 14. století, řídkým křížkováním je označeno hypotetické zdivo 14. století, šrafováním je vyznačeno zdivo barokní, tečkováním je proloženo zdivo recentního původu, bez grafického pojednání je vyznačena ohradní zeď hřbitova, včetně budovy fary a přilehlého stavení.
Podle K. Reichertové (upravil autor, 2009).

- Obr. 279.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na klenbu presbytáře (autor, 2009).
- Obr. 280.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na římsu triumfálního oblouku a výběh klenebního žebra (autor, 2009).
- Obr. 281.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na okénko jižní věže (autor, 2009).
- Obr. 282.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na okno presbytáře (autor, 2009).
- Obr. 283.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na štítové okno presbytáře (autor, 2009).
- Obr. 284.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na západní portál (autor, 2009).
- Obr. 285.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled na jižní budovu probošství od východu (autor, 2009).
- Obr. 286.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Pohled do interiéru jižní věže. Zřetelný je zazděný okenní otvor (autor, 2009).
- Obr. 287.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Profilace klenebního žebra nad výběhem (autor, 2009).
- Obr. 288.** *Velíz (Beroun). Kostel sv. Jana Křtitele.* Profilace prutu západního portálu (autor, 2009).
- Obr. 289.** *Zbýšov (Kutná Hora).* Mapa stabilního katastru z roku 1838. Archiv ÚAZK.
- Obr. 290 – Obr. 291.** *Zbýšov (Kutná Hora). Kostel sv. Jana Křtitele.* Hlavice z původního kostela (?).
- Obr. 292.** *Kouřim.* Výřez z pohledu na město Kouřim od J. Willenberga z počátku 17. století.
- Obr. 293.** *Kouřim.* Mapa stabilního katastru Kouřimi z roku 1841 (ÚAZK).
- Obr. 294 – Obr. 295.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Raně gotický dílec meziokenního pilíře (autor, 2005).
- Obr. 296.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Raně gotický dílec meziokenního pilíře (autor, 2005).
- Obr. 297.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Raně gotická hlavice přípory (autor, 2005).
- Obr. 298.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Zlomek raně gotického hranolového žebra s jehlanci (autor, 2005).
- Obr. 299.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Raně gotická hlavice přípory (autor, 2005).
- Obr. 300.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Raně gotická hlavice s palmetami z Klášterní ulice (autor, 2005).
- Obr. 301.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Zlomek raně gotické hlavice s palmetou (kresba a zaměření S. Svatošová).
- Obr. 302 – Obr. 306.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Výběhy raně gotických vejčité profilovaných žebířů s náběžními štítky (autor, 2005).
- Obr. 307.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Křížení raně gotických vejčitých žebířů (autor, 2005).
- Obr. 308.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Zlomek vrcholně gotické kružby (autor, 2005)
- Obr. 309.** *Kouřim.* Tabulka vybraných profilů zaměřených autorem oměrovým hřebem s výsuvnými jehlicemi (překreslila H. Kovářová). U prvků nejsou zakresleny hrany pod úrovní řezu. 1 – zlomek raně gotického, nejspíše hranolového žebra s jehlanci, 2 – 12 zlomky raně gotických vejčité profilovaných žebířů
- Obr. 310.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Tabulka vybraných profilů zaměřených autorem oměrovým hřebem s výsuvnými jehlicemi (překreslila H. Kovářová). 1 – 11 zlomky raně gotických vejčité profilovaných žebířů, 12 – profil ostění, 13 – 14 zlomky vrcholně gotických kružeb.
- Obr. 311.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Zlomek raně gotické hlavice s palmetami (zaměření a kresba S. Svatošová).
- Obr. 312 – Obr. 313.** *Kouřim. Probošství sv. Martina.* Druhotně použité kvádry v městském opevnění pocházející pravděpodobně ze staveb probošství (autor, 2010).
- Obr. 314.** *Praha 1 – Hradčany. Premonstrátská kanonie u kostela Nanebevzetí P. Marie.* Půdorys románského stavu. Podle Z. Dragouna.

- Obr. 315.** *Praha 1 – Hradčany. Kostel Nanebevzetí P. Marie v premonstrátské kanonii.* Transept kostela. Raně gotická hlavice svazkové přípory s výběhem trojprutého žebra (autor, 2004).
- Obr. 316.** *Praha 1 – Hradčany. Kostel Nanebevzetí P. Marie v premonstrátské kanonii.* Transept kostela. Profilace raně gotického trojprutého žebra (autor, 2004).
- Obr. 317.** *Praha 1 – Hradčany. Premonstrátská kanonie u kostela Nanebevzetí P. Marie.* Profilace portálu v křížové chodbě (autor, 2004).
- Obr. 318.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Situace severní kaple po severním boku presbytáře (půdorys ÚDU).
- Obr. 319.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zaměření stěn raně gotické kaple (autor a J. Hlavatý, 2008).
- Obr. 320.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Model suterénu raně gotické kaple (J. Hlavatý).
- Obr. 321.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Pohled na jižní zeď východního pole v suterénu raně gotické kaple s vyznačením základních nálezových situací (poziční čísla, popis viz text).
- Obr. 322.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Pohled na jižní zeď závěru v suterénu raně gotické kaple s vyznačením základních nálezových situací (poziční čísla, popis viz text).
- Obr. 323.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Pohled na severní zeď závěru v suterénu raně gotické kaple s vyznačením základních nálezových situací (poziční čísla, popis viz text).
- Obr. 324.** Srovnávací tabulka profilu klenebních žebor. A - kostel P. Marie pod řetězem, fragment klenebního žebra v suterénu raně gotické kaple (autor, 2008), B - Kolín nad Labem, kostel sv. Bartoloměje, žebro středního chóru (autor, 2008).
- Obr. 325.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Situace zaměření koruny zdiva raně gotické kaple (J. Hlavatý).
- Obr. 326.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zaměření koruny severní zdi kaple. Vyznačeny jsou stratigrafické jednotky, jejich schéma a základní nálezové situace (poziční čísla jsou popsány v textu). Zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2010.
- Obr. 327.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zaměření severního líce západní partie severní části zdi s fragmentem raně gotického ostění. Vyznačeny jsou základní nálezové situace (poziční čísla jsou popsány v textu). Zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2010.
- Obr. 328.** Zaměření západního úseku koruny jižní zdi kaple s navazujícím zdivem protaženého chóru. Vyznačeny jsou stratigrafické jednotky, jejich schéma a základní nálezové situace (poziční čísla jsou popsány v textu). Zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2010.
- Obr. 329.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Situace zaměření koruny zdiva raně gotické kaple (J. Hlavatý).
- Obr. 330.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zaměření jižní zdi závěru raně gotické kaple v úrovni koruny s navazujícím zdivem protaženého chóru. Vyznačeny jsou stratigrafické jednotky, jejich schéma a základní nálezové situace (poziční čísla jsou popsány v textu). Zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2010.
- Obr. 331.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Profilace doposud neznámého raně gotického okna v západní části (viz obr. 327) severní zdi raně gotické kaple (zaměření autor, 2011).
- Obr. 331b.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Kamenické značky na odhalených částech ostění oken v severní stěně raně gotické kaple.
- Obr. 332.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zachovaná část profilace oken protaženého chóru (zaměření autor, 2011).
- Obr. 333 – Obr. 334.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Zlomek břidlicové střešní krytiny (velmi pravděpodobně středověkého původu) druhotně použité v dodatečně nadezdívce severní obvodové zdi raně gotické kaple (zaměření a kresba S. Svatošová).

- Obr. 335.** *Praha 1, Staré Město, kostel sv. Havla.* Zlomek břidlicové střešní krytiny (snad středověkého původu) použité dodatečně v zazdívkě kapsy v severní věži (zaměření a kresba S. Svatošová).
- Obr. 336.** *Praha 1, Malá Strana, kostel P. Marie pod řetězem.* Přístupná profilace druhotně osazeného nejspíše pozdně gotického klenebního žebra v opěrných pilířích a zazdívkách oken protaženého chóru (zaměření autor, 2011).
- Obr. 337.** *Praha 1, Staré Město, kostel sv. Vavřince.* Půdorys odhaleného chrámu. Podle I. Borkovského a D. Líbala.
- Obr. 338.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Půdorys sklepa východního křídla čp. 211/I ve stavebně historické analýze. 1. – raně gotické zdivo, 2 – raně gotické zdivo (hypoteticky), 3 – zazdívka portálu nástupní šije, 4 – přízdívka novověké klenby (pravděpodobně 16. století), 5 – recentní zdivo (autor, 2008 – 2012).
- Obr. 339.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Fotogrammetrické zaměření východní stěny prostoru 0.1. Popis pozičních čísel v textu (zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2008 – 2011).
- Obr. 340.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Fotogrammetrické zaměření severní stěny prostoru 0.1. Popis pozičních čísel v textu (zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2008 – 2011).
- Obr. 341.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Fotogrammetrické zaměření západní stěny prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2008 – 2011).
- Obr. 342.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Fotogrammetrické zaměření východní partie severní stěny prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (zaměření autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2008 – 2011).
- Obr. 343.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Pata nasazení valené klenby nástupní šije prostoru 01. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2012).
- Obr. 344.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Východní špaleta portálu mezi místnostmi 0.1 a 0.2. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 345.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Detail ostění střílnovitého okénka ve východní zdi prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 346.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Detail na dodatečně prolámanou jižní obvodovou zeď prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 347.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* ohled na jihovýchodní cípovitý výběh křížové bezžeberné klenby prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 348.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Detail fragmentu původní povrchové úpravy raně gotického lomového zdiva v okolí ostění niky vyzděné v severní zdi prostoru 0.2. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 349.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Detail druhotně osazeného fragmentu záklenku, pravděpodobně raně gotického stáří v západní stěně prostoru 0.3. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 350.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Pohled na západní stěnu vyústění chodbičky 0.3 do prostoru 0.4 se zřetelnou přízdívkou klenby. Popis pozičních čísel v textu (autor, 2011).
- Obr. 351.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Raně gotická prostora zaklenutá bezžebernou křížovou klenbou při severním konci křídla (autor, 2011).
- Obr. 352.** *Praha 1, Staré Město, kostel sv. Vavřince.* Podhled na zachované fragmenty severní zdi východního rozšíření rotundy sv. Vavřince vystavěné z opukových kvádrů (autor, 2011).
- Obr. 353 – Obr. 354.** *Praha 1, Staré Město, čp. 211/I, Liliová 9. Komenda templářů.* Detail druhého, dosud nepublikovaného, románského detailu (římsové hlavice (?)) pocházející z interiéru kostela sv. Anny (zaměření S. Svatošová).
- Obr. 355.** *Praha 1, Staré Město, zaniklá komenda německých rytířů u sv. Benedikta.* Výsledky archeologického výzkumu. Podle H. Olmerové a H. Ječného.

- Obr. 356.** *Praha 1, Staré Město, zaniklá komenda německých rytířů u sv. Benedikta.* Krycí deska klenebního svorníku s trůnicím Kristem (autor, 2011).
- Obr. 357.** *Praha 2, Nové Město, konvent křižovníků (Strážců Božího hrobu) u zaniklého kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze.* Dílec raně gotického ostění. Podle J. Sommera.
- Obr. 358 – Obr. 358 – 360.** *Praha 2, Nové Město, konvent křižovníků (Strážců Božího hrobu) u zaniklého kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze.* Konzola (autor, 2011).
- Obr. 361.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Analytické vyhodnocení suterénu kostela sv. Františka Serafinského. Podle SÚRPMO.
- Obr. 362.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Profilace raně gotického okenního ostění (autor, 2008).
- Obr. 363.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, celkový pohled (autor, 2008).
- Obr. 364.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, stojka ostění raně gotického jižního portálu (autor, 2008).
- Obr. 365 – Obr. 366.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, raně gotické detaily v chóru (autor, 2008).
- Obr. 367 – Obr. 368.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, raně gotické patky pilířů (autor, 2008).
- Obr. 369.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, zdivo jižního sklípku s druhotně použitými raně gotickými detaily (autor, 2008).
- Obr. 370.** *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červenou hvězdou se špitálem u kostela sv. Františka Serafinského.* Suterén kostela sv. Františka Serafinského, druhotně osazené raně gotické okenní ostění ve zdivu jižního sklípku (autor, 2008).
- Obr. 371.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Situace objektu (J. Hlavatý).
- Obr. 372.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Zakreslení schéma pohledů a fotografické dokumentace v neaktualizovaném půdorysu objektu (J. Hlavatý).
- Obr. 373 – Obr. 374.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S01 a její překreslení. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor, 2010 - 2011).
- Obr. 375.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S02. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).
- Obr. 376.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S03. (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).
- Obr. 377.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S04. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).
- Obr. 378.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S05. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).
- Obr. 379.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny

S06. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 380 - Obr. 381. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny a její překreslení S07, S08, S09. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 382. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S10. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 383. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S11. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 384. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S12. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 385. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S13. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 386. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotogrammetrická dokumentace stěny S14. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).

Obr. 387. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace jižní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 388. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace jižní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 389. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace jižní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 390. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace západní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 391. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace západní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 392. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace severní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

Obr. 393. *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křížovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace severní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).

- Obr. 394.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Detail architektonického článku druhotně osazeného v severní zdi místnosti 0.8 (autor, 2011).
- Obr. 395.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Detail architektonického článku (viz též obr. 408) se zřetelnou kamenickou značkou druhotně osazeného v severní zdi místnosti 0.8 (autor, 2011).
- Obr. 396.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace východní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 397.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Detail architektonického článku druhotně osazeného ve východní zdi místnosti 0.8 (autor, 2011).
- Obr. 398.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace východní stěny v místnosti 0.8 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 399.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F12) západní stěny v místnosti 0.1 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 400.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F12) západní stěny v místnosti 0.1 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 401.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F14) západní stěny v místnosti 0.1 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 402.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F15) západní stěny v místnosti 0.1 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 403.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F16) jižní stěny v místnosti 0.2 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 404.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace (F17) jižní stěny v místnosti 0.2 s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 405.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Upravená fotografická dokumentace východní stěny jihozápadní místnosti severního křídla (viz situace na obr. 406) s vyznačenými druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 406.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Překreslená fotogrametrická dokumentace, včetně situace. Vyznačeny jsou druhotně osazené architektonické články (autor a J. Hlavatý, deskripce autor 2010 - 2011).
- Obr. 407.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Fotografická dokumentace partie jižní stěny v místnosti 0.2 s druhotně osazenými architektonickými články (autor, 2011).
- Obr. 408 – Obr. 409.** *Praha 1, Staré Město, čp. 886/I na náměstí Curieových, konvent křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Kříže Většího.* Detail gotického

architektonického článku (viz též obr. 395) s kamenickou značkou osazeného v severní zdi místnosti 0.8. (autor, 2011).

Obr. 410. *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červeným srdcem, kostel sv. Kříže Většího.* Svorník se symbolem Vzkříšení Krista (autor, 2011).

Obr. 411. *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červeným srdcem, kostel sv. Kříže Většího.* Klenební svorník (autor, 2011).

Obr. 412. *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červeným srdcem, kostel sv. Kříže Většího.* Profil klenebního žebra svorníku a obr. 410 (autor, 2006).

Obr. 413. *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červeným srdcem, kostel sv. Kříže Většího.* Hlavice přípory (autor, 2006).

Obr. 414. *Praha 1, Staré Město, konvent křižovníků s červeným srdcem, kostel sv. Kříže Většího.* Plán kláštera. F. Heger a A.I. Palliardi, kolem roku 1800. Repro H. Ječný.

Obr. 415. *Praha 1, Nové Město, kostel sv. Klimenta.* Odhalené fragmenty dominikánského kostela. Podle V. Humla.

Obr. 416. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Plán pražského Klementina z roku 1596 (podle VALLERY-RADOT 1960, tab. XXXVIII).

Obr. 417. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Výřez z Millerova plánu Klementina z roku 1710, zhotoveného rektorem klementinské koleje P. J. Millerem. Plán zaznamenává stav před začátkem stavby jezuitského areálu podle starších, dnes neznámých, patrně pouze částečně věrohodných nákresů. **Sedá** – současná zástavba (J. Hlavatý).

Obr. 418. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum, kostel sv. Salvátora.* Analytický plán. Podle SÚRPMO.

Obr. 419. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum, kostel sv. Salvátora.* Pohled na závěr (autor, 2011).

Obr. 420. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* **Černá** – situace archeologických výzkumů realizovaných v areálu barokní koleje, v jejíž jihozápadní části se původně nacházel středověký dominikánský klášter (J. Hlavatý).

Obr. 421. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Suterén západního křídla koleje. Západní stěna archeologické sondy 1. Západní obvodová zeď barokní koleje je založena na středověkém zdivu s druhotně použitými architektonickými články. Středověké i barokní konstrukce jsou porušeny průrazem pro kanalizaci. Pohled od jihovýchodu (foto K. Žďárský, 2011).

Obr. 422. *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Dokumentace nálezové situace na západním úseku severní zdi suterénu severního křídla prvního nádvoří (situace viz č. 3 na obr. 420, autor a J. Hlavatý, deskripce autor).

Legenda: **1** – ve zdivu základu druhotně použitý, jednoduše okosený gotický architektonický článek (rozměry cca 260x480 mm), **2** – druhotně osazený článek (cca 230x840 mm) obrácený rubem do líce, **3** – druhotně osazený článek (rozměry v líci cca 190x290 mm) s patrným ústupkem pro dveřní nebo okenní rám, **4** – velmi pravděpodobně druhotně použitá cihla, **5** – pravděpodobně druhotně použitý prvek (rozměry v líci cca 240x750 mm), **6** – ve zdivu základu druhotně použité gotické okenní ostění profilované mělkým výžlabkem, **7** – druhotně osazený článek výrazně protaženého tvaru (rozměry v líci cca 275x1600 mm); na prvku je možné pozorovat stopy po opracování nástrojem s hrotem o šíři 50 mm, **8** – dodatečná (recentní) přízdívka vyrovnávající nepravidelné zdivo předzákladu, **9** – dodatečná (recentní) přízdívka vyrovnávající nepravidelné zdivo, **10** – výrazný blok nepravidelného zdiva charakterizovaný užitím lomového opukového kamene pojeného vápennou maltou tmavších odstínů; zdivo má zřejmou severojižní orientaci a v jižní zdi chodby lze předpokládat s jistou pravděpodobností jeho pokračování; blok zdiva vykazuje stopy po jeho dodatečném přitesání, **11** – patrné stopy po odtesání kamene (možné je pozorovat stopy po užití nástroje opatřeného špicí), **12** – vystupující zdivo v základovém zdivu, **13** – cihla tl. 55 mm, **14** – cihla tl. 68 mm, **15** – cihla tl. 70 mm, **16** – otisk dřevěného „bednění“ základového zdiva, **17** – cihla o rozměrech 70xXx275 mm, **18** – dodatečná přízdívka vyrovnávající nepravidelné zdivo předzákladu smíšeného charakteru.

- Obr. 423.** *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Dokumentace raně gotických architektonických fragmentů nalezených v severní zdi, odhalené v sondě pod západním křídlem koleje – obr. 2, sonda 1. (zaměřil autor a S. Svatošová, 2011)
 Legenda: 1 – zlomek raně gotického žebra z opuky (na obr. 421), 2 – zlomek opukového raně gotického žebra, spíše pasu (na obr. 421), 3 – zlomek boční partie opukového raně gotického žebra, nebo spíše pasu, 4 – zlomek pravděpodobně raně gotické okenní kružby z opuky nalezená v suťovém souvrství sondy 2 (viz obr. 420, 5 – Klášter sv. Anežky České, fragment klenebního žebra uložený dnes v čp. 815).
- Obr. 424.** *Praha 1, Staré Město, čp. 190, Klementinum.* Dokumentace nalezených vrcholně gotických architektonických článků v jižní zdi odhalené v sondě 1 v suterénu západního křídla – fragment 1 a v sondě 2 položené v průchodu západního křídla koleje – fragmenty 2, 3, 4, 5 (zaměřil M. Kovář, zakreslila S. Svatošová, 2011).
 Legenda: 1 – fragment okenního ostění z opuky, 2 – fragment okenní kružby z opuky, 3 – kamenický odpad, 4 – fragment okenní kružby z opuky, 5 – fragment okenní kružby.
- Obr. 425.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Analytický půdorys sklepa s vyznačenou polohou nalezeného gotického portálu. Podle SÚRPMO (upravil autor a J. Hlavatý, 2011)
- Obr. 426.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Pohled na raně křížovou gotickou klenbu (autor, 2011).
- Obr. 427.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Pohled na jihovýchodní pole raně gotické klenby (autor, 2011).
- Obr. 428 – Obr. 430.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Pohled na vyznačený průběh zazděného ostění gotického portálu (autor, 2011).
- Obr. 431.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Detail patky zazděného ostění gotického portálu (autor, 2011).
- Obr. 432.** *Praha 1, Staré Město, čp. 977.* Pohled na líc nejspíše víceboké přípory v jihovýchodním travé (autor, 2011).
- Obr. 433.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Analytický půdorys. Podle H. Soukupové.
- Obr. 434 – Obr. 436.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Kostel sv. Františka (autor, 2008).
- Obr. 437.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Arkády v jižním křídle ambitu (autor, 2008).
- Obr. 438.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Kaple P. Marie, pětiboká přípora (autor, 2008).
- Obr. 439.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Západní fasáda východního křídla konventu (autor, 2008).
- Obr. 440 – Obr. 444.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Presbytář kostela sv. Františka (autor, 2008).
- Obr. 445.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Přípory v ambitu (autor, 2008).
- Obr. 446.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Klenba kuchyně (autor, 2008).
- Obr. 447 – Obr. 448.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku.* Svatyně sv. Salvátora (autor, 2008).
- Obr. 449.** *Praha 1, Staré Město, klášter klarisek a minoritů u kostela sv. Františka Na Františku, depozitář v čp. 811.* Fragment pasu (?) (J. Mjartan).
- Obr. 450.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Mapa stabilního katastru z roku 1840 (ÚAZK).
- Obr. 451.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Plán města z doby kolem 1700.
- Obr. 452.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Pohled na město s patrným torzem minoritského kláštera, F. B. Werner (1752). Podle J. Tywoniaka.
- Obr. 453.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Půdorys archeologickým výzkumem odhalených partií kláštera. Podle J. Růžičky (plán J. Kluzáka překreslil A. Řehůřek).
- Obr. 454 – Obr. 455.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Profilace a pohled na raně gotický pas. (autor, 2009)

- Obr. 456 – Obr. 457.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Profilace a pohled na raně gotické žebro (autor, 2009).
- Obr. 458.** *Benešov, zaniklý minoritský konvent.* Hlavice pocházející pravděpodobně z kláštera minoritů. Městské muzeum v Benešově (autor, 2009)
- Obr. 459.** *Jihlava, dominikánský kostel sv. Kříže.* Raně gotická žebra vejčitého profilu v presbytáři (autor, 2007).
- Obr. 460.** *Čáslav.* Mapa stabilního katastru z roku 1838 (ÚAZK).
- Obr. 461.** *Čáslav.* Veduta města od J. Willenberga (1602).
- Obr. 462.** *Čáslav, zaniklý minoritský konvent.* Profilace fragmentu raně gotického klenebního žebra (autor, 2009).
- Obr. 463. – Obr. 464.** *Čáslav, zaniklý minoritský konvent.* Druhotně osazená konzola v městské hradbě (nedaleko evangelického sboru). Patrné je kolínkové ukončení i ostruhové probrání boků i prutů konzoly (autor, 2009).
- Obr. 465.** *Čáslav, zaniklý minoritský konvent.* Zlomek gotické okenní kružby (autor, 2009).
- Obr. 466.** *Čáslav, zaniklý minoritský konvent.* Zlomek gotické okenní kružby (autor, 2009).
- Obr. 467.** *Čáslav, zaniklý minoritský konvent.* Raně gotické okenní ostění (autor, 2009).
- Obr. 468.** *Nymburk, konvent dominikánů.* Pohled na presbytář konventního kostela (autor, 2009).
- Obr. 469 – Obr. 470.** *Nymburk, konvent dominikánů.* Pohled na severní stěnu presbytář konventního kostela se zřetelnými negativy po odlámané navazující stavbě (autor, 2009).
- Obr. 471.** *Nymburk, konvent dominikánů.* Pohled na styk presbytáře a lodi konventního kostela v prostoru krovu. Zřetelné jsou kapsy mezi napojením obvodového zdiva presbytáře a zdiva lodi (autor, 2009).
- Obr. 472.** *Beroun, konvent dominikánů.* Veduta města od J. Willenberga.
- Obr. 473.** *Beroun, konvent dominikánů.* Mapa stabilního katastru z roku 1840 (ÚAZK).
- Obr. 474. – Obr. 475.** *Beroun, konvent dominikánů.* Půdorys klášterních staveb odhalených archeologickým výzkumem. Podle P. Sommera.
- Obr. 476. – Obr. 479.** *Beroun, konvent dominikánů.* Raně gotická klenební žebra (autor, 2004 – 2011).
- Obr. 480.** *Mělník – Pšovka, konvent obutých augustiniánů při kostele sv. Vavřince.* Analytický půdorys kláštera. Podle P. Macka.
- Obr. 481.** *Mělník – Pšovka, konvent obutých augustiniánů při kostele sv. Vavřince.* Pohled na konventní kostel od severovýchodu (www.hrady.cz).
- Obr. 482.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Půdorys kláštera konventním kostelem. Podle A. Podlahy.
- Obr. 483.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Řez konventním kostelem. Podle A. Podlahy.
- Obr. 484 – Obr. 485.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Pohled na presbytář konventního kostela (autor, 2011).
- Obr. 486.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Pohled na západní nároží lodě s pozdněgoticky upraveným pilířem (autor, 2011).
- Obr. 487.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Detail poškozeného trnože na západním průčelí lodi, který plynule nenavazuje na rozšíření opěrného pilíře (autor, 2011).
- Obr. 488.** *Zaječov – Svatá Dobrotivá, konvent augustiniánů poustevníků u kostela Zvěstování P. Marii.* Portál v západním průčelí lodi (autor, 2011).